

**Právněhistorické
studie
45/2**

Právněhistorické studie 45/2

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2016**

Recenzenti: prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.
doc. JUDr. Vladimír Kindl

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Karel Malý DrSc., Dr. h. c.

Výkonný redaktor: doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Členové redakce: prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.
prof. JUDr. Peter Blaho, CSc.
prof. JUDr. Andrzej Dziadzio
prof. Dr. Iván Halasz, Ph.D.
doc. JUDr. Vladimír Kindl
prof. JUDr. Jozef Klimko, DrSc.
prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.
doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.
prof. Dr. Thomas Olechowski
prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.
prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc.
prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

<http://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

STATĚ

POČÁTKY KANONISTIKY JAKO SAMOSTATNÉ PRÁVNÍ VĚDY¹

Miroslav Černý

Ve 12. století, krátce po znovuoobjevení kompletního justiniánského římského práva a vzniku školy glosátorů v Boloni, vzniká rovněž kanonistika jako samostatný rovnocenný právní vědní obor. Je určitým paradoxem, avšak zároveň nepopíratelným faktem, že římské právo, právo starověké velmoci, která v prvních staletích existence křesťanské církve proti ní tvrdě bojovala,² v pozdějším období vrcholného středověku mělo pro formování kanonistické vědy velký, a nakolik se týká metody i rozhodující význam. K významnému setkání církevního učení a racionálního způsobu myšlení římských právníků docházelo však již v patristickém období. Významný autor období patristiky Tertulián, který žil přibližně mezi roky 155–220, jenž je pokládán po svatém Augustinovi za druhého nejdůležitějšího a neoriginálnějšího z latinských spisovatelů patristického období, je pravděpodobně totožný s římským právníkem klasického období Tertuliánem, citovaným i v Justiniánových Digestech. Poté, co se kolem roku 193 stal křesťanem, ovlivněn hrdinstvím, projevovaným pronásledovanými křesťany, měl Tertulián možnost klasickou právní metodu a rétoriku užít i ve svých teologických spisech polemického zaměření. Jakožto právník zdůrazňoval, že křesťanství není jenom náboženská nauka, ale především nový Bohem daný řád a zákon platný pro celý život křesťana. S mírnou nadsázkou býval rovněž dokonce nazýván tvůrcem církevní latiny.³ Ještě mnohem významněji však v patristickém období římské právo proniklo do církevní mluvy díky překladu celé bible z hebrejštiny a řečtiny do latiny (tzv. Vulgáty) skutečněmu církevnímu Otcem Jeronýmem († 419). Jeronýmův překlad byl realizován jazykem, vytríbeným znalostí díla latinských klasiků Cicerona, Vergilia a dalších. K překladu biblických knih, obsahujících rovněž množství právních předpisů a právních výrazů, se však ukázalo být velice užitečným, že latina je rovněž jazykem římského práva. Ve Vulgátě se tak objevují i hojné výrazy, užívané římskými právníky té doby. Když pak po celý středověk vzdělané vrstvy společnosti studovaly bibli v této překladové verzi, osvojovaly si tím alespoň zčásti rovněž názvosloví a ducha římského práva.⁴ Ostatně o tom, jak se vztah římského práva a křesťanů v průběhu krátké doby radikálně změnil, výmluvně svědčí římské veřejné právo, obsažené v kodexu východořímského císaře Theodosia II., zveřejněném v únoru 438 a v platnosti od začátku roku 439. Poslední šestnáctá kniha tohoto kodexu, zabývající se náboženskou problematikou, je jakýmsi chronologickým přehledem stále se zostřujících opatření římských císařů z období od 4. století až po vládu Theodosia II., namířených proti pohanům, odpadlíkům od křesťanské víry, manichejcům a dalším sektářům i Židům.⁵ Pozdější římské právo, v té podobě, jak bylo známé ve středověku, obsažené v justiniánském *Corpus iuris civilis* ze 6. století, už není právem pronásledovatelů církve, ale naopak právem křesťanským, usilujícím o ochranu čistoty víry a bojujícím proti heretikům a nepřátelům církve. Kodex císaře Justiniána tak

začíná proklamací základního náboženského dogmatu o Nejsvětější Trojici, jehož se císař stává garantem a strážcem. První titul nese název *De Summa Trinitate et de fide catholica et ut nemo de ea publice contendere audeat*. Justinián se odvolává na tradici víry, hlásané apoštolem Petrem, papežem Damasem a biskupem Petrem z Alexandrie.⁶ Stejným titulem pak po vzoru Justiniánově začínají i pozdější knihy středověkých papežských dekretů *Liber Extra*, *Liber Sextus* a *Clementinae*.⁷

Významný italský právní historik Francesco Calasso⁸ upozorňuje na dobu o něco pozdější, období pontifikátu Řehoře Velikého (590–604), dalšího ze čtyř západních církevních otců. Řehoř Velký, jehož pontifikát spadá do neklidného období invaze Langobardů do Itálie, kdy došlo k rozvrácení veškerých veřejných struktur, hledal jistoty a správnou cestu pro svoji neklidnou dobu v právu.⁹ Ve svých dopisech se odvolává nejenom na posvátné kánony koncilů, ale i na *mundanae leges* (tedy na římské právo, jehož byl velkým znalcem), jako na dva v podstatě rovnocenné prostředky a nástroje k řešení organizačních problémů své doby. Slovo *Romanus* se v jeho spisech stává synonymem pro slovo *Catholicus*. Církev se tak ztotožňuje s římským právem a přijímá ho za své (*ecclesia vivit iure Romano*). Toto recipování římského práva církví raného středověku již nepředstavuje pro církev žádný problém, protože se už dávno nejednalo o právo pronásledovatelů křesťanů. Papež Řehoř Velký je v souvislosti s římským právem uváděn také proto, že ve svém listě z roku 603 přímo cituje úryvek z Justiniánovy sbírky *Digesta*, která v následujícím období na několik staletí na Západě téměř upadne v zapomnutí.¹⁰

Teprve v 11. a 12. století se situace v západní Evropě, rozvrácené po stěhování národů, začíná stabilizovat, a vytvářejí se podmínky, které dovolují rozvoj různých vědních oborů. Namísto klášterních a biskupských škol začínají vznikat univerzity a namísto předávání základních encyklopedických znalostí v rámci trivia a kvadrivia se prosazuje scholastická věda, která přináší zcela nové metody vědecké práce.¹¹

Zatímco Paříž se stává hlavním centrem filosofických a teologických studií, italská Boloň sehrává klíčovou roli pro zrození právní vědy, a to nejprve římského a následně i kanonického práva.¹² Irnerius v Boloni znovu sestavil na přelomu 11. a 12. století po staletí zapomenutou sbírku *Digest* císaře Justiniána,¹³ a postupně je rekonstruováno celé justiniánské zákonodárství římského práva v pěti svazcích. Zároveň Irnerius spolu se svými žáky a následovníky (celkově se jednalo o pět generací glosátorů) rozvíjí metodu glosy, která se stává základem studia a výuky právních sbírek císaře Justiniána, a ze které se poté postupně oddělují rozvinutější literární druhy – *summae*, *quaestiones*, *distinctiones*, *lecturae*, *casus*, *commenta*, *notabilia*, *brocardica*, *dissensiones minorum*.¹⁴

Pro první glosátory civilisty znovuobjevené justiniánské římské právo představovalo bohatý a pro studium náročný materiál, ve kterém se domnívali nalézt odpověď na všechny své otázky. Proto právní předpisy církve zůstávaly zcela stranou jejich pozornosti.¹⁵ Naopak pro kleriky byl rozvoj civilistických právních studií silně inspirující, a není jistě náhodou, že ve stejném městě Boloni, která se na přelomu 11. a 12. století stala hlavním centrem studia římského justiniánského práva, se o několik desetiletí později zrodila i kanonistická věda. Pro zrození samostatné vědy kanonického práva je klíčové dílo mnicha kamaldulského řádu Graciána, který v letech 1140–1142 v Boloni zveřejnil svůj obsáhlý spis o třech částech, nazvaný *Concordia discordantium canonum*, neboli zkráceně *Decretum Gratiani* (v první, dnes nezachované verzi jej však sestavil zřejmě již ve 30. letech 12. století). V něm shromáždil úryvky z církevních autorit, vztahující se k církevnímu právu a disciplí-

ně.¹⁶ V některých pojednáních se zjednodušeně uvádí, že Gracián vytvořil vědu kanonického práva tím, že oddělil právo od teologie a morálky, a do svého *Decretum* včlenil pouze předpisy právní a disciplinární. To není zcela přesné, protože kromě biblických úryvků, kánonů koncilů a místních synodů, úryvků z papežských rozhodnutí a z římského práva¹⁷ se v *Decretum* hojně cituje i ze spisů církevních Otců (Augustin, Jeroným, Ambrož, Řehoř a další). V Graciánově *Decretum* se tedy ve skutečnosti sice ještě nepodařilo zcela oddělit právo od teologie, avšak Graciánova snaha k tomuto oddělení již jednoznačně směřovala. Dante Alighieri Graciána ve své Božské komedii pro jeho zásluhy umístil do ráje, ve společnosti světců dominikánského řádu Dominika, Alberta Velkého a Tomáše Akvinského.¹⁸

Gracián ve své sbírce mohl sice vycházet ze starších sbírek z předchozího období a tuto možnost také využil, nicméně jeho vlastní přínos nebyl pouhou kompilací vybraných již existujících textů. Graciánova *dicta*, ve kterých komentuje předpisy citovaných autorit, která uvádí v *Decretum*, a zároveň v nich dává řešení zdánlivých rozporů mezi těmi úryvky, jež si protirečí, připomínají práci civilních glosátorů, kteří se ve svých glosách museli vyrovnávat se stejnými problémy. Zatímco *Decretum* Graciánova předchůdce Ivona z Charteru z konce 11. století¹⁹ je spíše pouhým shrnutím existujícího materiálu, Gracián svým dílem jako první vytvořil systém, na kterém je právo církve, vystupující jakožto *societas iuridice perfecta*, budováno až do současnosti.²⁰ Přesto už i v úvodu *Decretum* Ivona z Charteru některá kritéria k překonání rozporů mezi kánony byla definována, což dokazuje, že potřeba vytvoření jednotného systému byla pocítována již v době před Graciánem.²¹ Podle vynikajícího kanonisty moderní doby, kardinála Alfonse Sticklera, samotné *Decretum Gratiani* ve skutečnosti vůbec není kompilací církevních zákonů a předpisů, jak by se mohlo zdát na první pohled, ale Graciánovým pojednáním, obsaženým v jeho *dicta*. Uváděné *auctoritates* jsou podle Sticklera argumenty, kterými dokládá Gracián pravdivost svých vlastních závěrů a tvrzení. Zjednodušeně řečeno, *Decretum* je podle Sticklera Graciánovým pojednáním, v němž *dicta* jsou vlastním textem a *auctoritates* rozsáhlými „poznámkami pod čarou“. Samo názvosloví, užití při vnitřním členění Graciánova *Decretum – distinctiones, quaestiones* – je totožné s literárními druhy, používanými v té době glosátory civilisty.²² Tam, kde Gracián v *Decretum* cituje z římského práva, měl být jeho poradcem podle některých dobových pramenů údajně Jacobus, jeden ze čtyř prvních žáků zakladatele školy glosátorů Irneria.²³

Pojem *distinctio* ostatně má svůj původ v oblasti filosofie a teologie, kde jej použil jako metodu k řešení zdánlivých rozporů jako první Petr Abélard (1079–1142) ve svém díle *Sic et non*,²⁴ které vzniklo mezi roky 1115–1117.²⁵ Abélard v něm vytýčil pravidla, která mají napomáhat k dosažení systémové jednoty v nauce. Přestože uvedené dílo Abélarda je zajímavé spíše pro teologii, těmito svými pravidly se vepsalo i do dějin kanonického práva. Abélard stanovil, že nejprve je třeba zkoumat, zda odporující si texty jsou autentické. Dále je třeba hledat v pozdějších dílech zkoumaného autora, zde se ještě někde na tyto své předchozí texty odvolává. Pokud tomu tak není, je nutno počítat s možností, že mu jejich autorství bylo připsáno mylně. Jestliže texty obsahují nějaký zákon, právní radu, předpis nebo naopak dispens, je třeba zjistit, zda se jedná pouze o zákon partikulární nebo o zákon generální (obecně platný), a zda případná odporující si část se dá vysvětlit zvláštními okolnostmi času nebo místa, pro něž je zákon vyhlášen. Neshoda mezi naukou jednotlivých církevních Otců může být zaviněna tím, že stejná slova nebo výrazy bývají někdy užitá v jiném významu, což může vést k tomu důsledku, že je špatně pochopen

jejich smysl. V případě, že kontrast dvou srovnávaných textů je zcela evidentní, musí se jako závazný zvolit pouze jeden z nich, a to ten, který je jasnější a jehož autorita je vyšší. Všechna tato metodologická pravidla a návody použil rovněž Gracián při závěrečné redakci svého *Decretum*.

S *Decretum Gratiani* bylo dále intenzivně pracováno. Graciánův text se měl pro církev stát něčím mnohem více, než pouhou soukromou sbírkou. Třebaže nikdy nedošlo k jeho oficiálnímu promulgování žádnou církevní autoritou, právě na něm byla vybudována a z něj se odvíjela celá nová samostatná věda kanonického práva. Jedním z prvních žáků a následovníků Graciánových byl Paucapalea (Pocapaglia), který se stal později rovněž biskupem sardinské diecéze Santa Giusta. Jeho doplňující komentáře (celkově je jich 166), zařazené přímo do textu *Decretum*, se podle něj nazývají *paleae*.²⁶

Stejně jako tomu bylo u římského práva, kde glosátoři především k justiniánskému *Codex* sepisovaly *summae*, které jsou samostatným shrnutím právního textu,²⁷ byly záhy sepisovány *summae* i k *Decretum Gratiani*. Nejvýznamnějšími právníky, zaměřujícími se na studium *Decretum*, a podle toho nazývanými dekretisty,²⁸ jejichž *summae* k *Decretum Gratiani* se nám zachovaly, jsou již zmíněný Graciánův první žák Paucapalea, dále Rolandus (chybně ztotožňovaný s Rolandem Bandinelli, pozdějším papežem Alexandrem III.),²⁹ Rufinus³⁰ a především Huguccio z Pisy (†1210), původně boloňský profesor, následně biskup města Ferrary, který na konci 12. století v letech 1188–1190 sepsal nejkvalitnější *Summa decretorum*, ve které hojně, v mnohem větší míře, než tomu bylo u jeho předchůdců dekretistů, užíval jako důležitý pramen rovněž římské právo, které výborně ovládal. *Summa decretorum* se tak dá pokládat za první krok k formování pozdějšího *utrumque ius*. Připuštění možnosti aplikace římskoprávních *leges* ze strany církve však bylo podle Huguccia pouze její svobodnou volbou, a nikoli uznáním převahy práva římského nad právem kanonickým. Paradoxně právě toto významné, dnes hojně studované a citované dílo, uložené v rukopisu Vatikánské knihovny (Ms. Vat. lat. 2280), doposud není celé k dispozici v tištěné podobě. V roce 2006 vyšla péčí českého salesiána profesora Přerovského tiskem teprve první část kritického vydání *Summa decretorum*, zahrnující prvních dvacet *Distinctiones*.³¹

Decretum Gratiani bylo hojně glosováno. Výsledkem této práce byla v první polovině 13. století vytvořená řádná glosa k *Decretum Gratiani*, jejímž původním autorem byl Jan Teutonicus (†1245), vlastním příjmením Zemecke nebo Zem Ecke, právník německého původu, jeden z nejvýznamnějších boloňských kanonistů první poloviny 13. století, který *Decretum Gratiani* opatřil svým aparátem glos kolem roku 1216.³² Tento jeho aparát glos přepracoval a doplnil s přihlédnutím k novým papežským dekretálům v době krátce po roce 1245 boloňský profesor Bartoloměj z Brescie (†1258),³³ který stručně a výmluvně představil plán svého díla v úvodní glose.³⁴ V této podobě Graciánova textu, spojeného s řádnou glosou, bylo pak *Decretum Gratiani* dále prepisováno a později i vydáváno tiskem. Kanonické právo tak získávalo postupně v podobě řádné glosy, podobně jako tomu bylo zásluhou Accursiovy řádné glosy u římského práva, svůj oficiální výklad, což pro další rozvoj studia a vědy kanonického práva mělo velkou důležitost. Jiným Bartolomějovým zachovaným spisem jsou dvě spojené sbírky s názvem *Questiones dominicales et veneriales*, které jsou praktickým dokladem o tom, jaké konkrétní právní problémy byly s pomocí pramenů římského i kanonického práva řešeny v průběhu mimořádných pátečních a nedělních Bartolomějových přednášek.³⁵

Další významné dílo, vztahující se k *Decretum Gratiani*, vytvořil Guido de Baisio,³⁶ nazývaný též *Archidiaconus* podle toho, že papež Bonifác VIII. jej v roce 1296 jmenoval arcijáhmem v Boloni. Funkce boloňského arcijáhna v sobě již od doby vydání buly *Cum sepe contingat* z 28. června 1219,³⁷ kdy arcijáhnovi papež Honorius III. podřídil všechny boloňské studenty a stanovil, že v Boloni nesmí vyučovat nikdo, aniž by obdržel *veniam docendi* od arcijáhna, zahrnovala rovněž úřad Velkého kancléře boloňské univerzity. Guidovi bylo sice vyčítáno výnosné mnohoobročnictví, nebyl však rozhodně pouze profesionálním středověkým prelátem, shromažďujícím výnosné prebendy. V Boloni byl od roku 1301 až do roku 1304, kdy se přestěhoval na papežský dvůr, držitelem řádné univerzitní katedry, ustanovené od roku 1289 k výuce *Decretum Gratiani*. Již v roce 1300 dokončil své nejvýznamnější dílo, nazvané *Rosarium Decretorum*, v pozdějších četných tištěných vydáních z let 1472–1601 publikované pod delším názvem *Rosarium seu in Decretorum volumen commentaria*. V tomto spisu *Archidiaconus* shrnuje veškeré právní názory a nauku předchozích dekretistů, kteří se do té doby zabývali studiem, komentováním a výukou obsahu *Decretum Gratiani*. Boloňským arcijáhmem ale mohl zůstat díky papežské dispensi i v době pobytu v na papežském dvoře v Avignonu, a to až do své smrti v roce 1313. V Boloni jej v tomto úřadu zastupoval na náklady města papežem jmenovaný vikář.

Následující fázi ve vývoji vědy kanonického práva představuje období takzvané dekretalistiky. Centralizace středověkého církevního aparátu měla za důsledek, že se od poloviny 12. století množila odvolání k papeži jako nejvyšší církevní autoritě v procesních i správních záležitostech, a to často ještě dříve, než byl vůbec na místní úrovni jednotlivé diecéze vydán konečný rozsudek. Papež odpovídal formou dekretálů, které by bylo možné v jejich počáteční podobě přirovnat k reskriptům a dekretům římských císařů období principátu.³⁸ Stejný vývoj, k jakému došlo u klasických římských reskriptů, které se postupem doby staly závazným právem i pro jiné analogické případy, nastal i u papežských dekretálů. Dekretál, jakožto nejdůležitější typ pramenu středověkého kanonického práva, je, jak připomíná Paolo Grossi,³⁹ konkrétním důkazem dokonalého propojení jednotlivých pravomocí v papežském úřadě. Kritiky, které se stavěly proti tomuto posunu papežského úřadu z roviny pastorační do roviny soudní a správní, tento vývoj nedokázaly zvrátit.⁴⁰ Původně administrativní či soudní rozhodnutí jednoho konkrétního případu papežem se stává obecně platným právem, a papežova *plenitudo potestatis* v podobě, dotvořené gregoriánskou reformou,⁴¹ tak dochází svého plného uplatnění v praxi. Na prvním místě Rolandus Bandinelli, původně boloňský právník, který jako papež přijal jméno Alexandr III.⁴² (papežem v letech 1159–1181), přispěl vrcholnou měrou k rozšíření tohoto nového pramenu kanonického práva. Další papežové, především Inocenc III.⁴³ (papežem v letech 1198–1216), který si osvojil nejenom důkladné teologické znalosti v Paříži, ale možná i právní vzdělání v Boloni, jej v intenzivní zákonodárné aktivitě vydáváním dekretálů následovali.⁴⁴ Ve světle této intenzivní zákonodárné tvorby papežů se *Decretum Gratiani*, které bylo shrnutím *ius vetus*, začalo jevit jako nedostatečné. Potřeba vytvoření systematického *ius novum*, představovaného dekretály, byla všem zcela zřejmá.

Papežské dekretály byly postupně shromážděny v pěti právních sbírkách, vydaných v rozmezí let 1187–1226 a nazvaných *Quinque Compilationes antiquae*.⁴⁵ Rovněž toto nové papežské právo, stejně tak jako tomu bylo předtím u *Decretum Gratiani*, bylo intenzivně studováno a glosováno. Redaktorem první sbírky, dnes nazývané *Compilatio prima*, je Bernardus z Pavie,⁴⁶ (†1216), který přednášel na boloňské univerzitě, ale byl rovněž

od roku 1191 nebo 1192 biskupem ve Faenze a následně od roku 1198 biskupem v Pavii. Jím sestavená *compilatio*, kterou on sám nazval *Breviarium extravagantium*, nebyla první sbírkou tohoto typu, usilující o doplnění Graciánova díla. Čím se však Bernardus z Pavie od svých předchůdců liší a co činí jeho dílo významným, je opuštění chronologického seřazení dekretálů podle data jejich vydání. Namísto toho je dělí tematicky do pěti knih. Po úvodu, který začíná výzvou k tomu, aby bylo souzeno podle spravedlnosti,⁴⁷ následuje první kniha, která obsahuje předpisy, pojednávající o právních pramenech, církevní hierarchii a úřadech, o jurisdikci a o povinnostech kněží a soudců. Druhá kniha popisuje proces a jeho průběh, třetí kniha obsahuje předpisy, vztahující se k příslušníkům kléru a řeholníkům, čtvrtá kniha pojednává a manželství a o zásnubách a pátá o trestním právu. Poslední dva tituly páté knihy nesou název *De verborum significatione* a *De regulis iuris*, stejně jako tomu bylo v Justinianových Digestech. Jednotlivé knihy jsou dále rozděleny do titulů a kapitol. Zatímco pro římské právo bylo charakteristické rozdělení na *personae*, *res*, *actiones*, podařilo se zde Bernardovi vytvořit pro kanonické právo originální model členění právních předpisů na oddíly *iudex*, *iudicium*, *clerus*, *conubia*, *crimen*, který byl pro další vývoj práva církve klíčový. Třebaže Bernard z Pavie měl před sebou velké množství materiálu, který chtěl zpracovat a použít, udělal to velice úsporně, takže jeho dílo se příliš nerozrostlo. Z rozsáhlých koncilních a patristických textů, kterými svou sbírku doplňoval, si vybral totiž vždy pouze úryvek z citované pasáže, který potřeboval, a zbývající části vynechal. Namísto vynechaných pasáží připojil pouze výraz *et infra*. Bernardus o papežských dekretálech zřejmě také přednášel na univerzitě v Boloni. Výsledkem této jeho pedagogické činnosti je jeden z jeho dalších spisů s titulem *Summa decretalium*.

Na Bernarda a na jeho *Breviarium extravagantium* navázali další právníci, kteří shromažďovali materiál, který sám Bernard do své sbírky nezařadil, a připojovali rovněž dekretály následujících papežů. Další sbírkou papežských dekretálů je *Compilatio secunda*, kterou mezi roky 1210–1215 sestavil anglický profesor působící v Boloni Jan z Gallese.⁴⁸ Tato sbírka obsahuje papežské dekretály z doby před rokem 1198, rozdělené, stejně tak jako následující sbírky, podle schématu užitého Bernardem z Pavie. *Compilatio tertia*, kterou sestavil právník a apoštolský notář, později i kardinál Petrus Beneventanus⁴⁹ (†1219 nebo 1220), obsahuje dekretály od roku 1198, Tato sbírka vznikla časově ještě dříve než *Compilatio secunda*. V tomto případě se však již jedná na rozdíl od *Compilatio prima* a *Compilatio secunda* o sbírku autentickou, protože papež Inocenc III. ji promulgoval 28. prosince 1210 bulou *Devotioni vestrae*, adresovanou boloňským profesorům a studentům, ve které nařizuje, aby ve sbírce obsažené dekretály byly používány na soudech i při školní výuce.⁵⁰ Právě vydání této *Compilatio* je klíčovým okamžikem, od něhož počínaje lze na kanonické právo hledět jako na ucelený jednotný systém, v němž se pojí starší právní normy, obsažené v *Decretum Gratiani*, s *ius novum* papežských dekretálů. Následující sbírka *Compilatio quarta*,⁵¹ jejímž autorem byl Jan Teutonicus, který ji sestavil v roce 1216, je opět sbírkou soukromou. Je v ní obsažena velká část kánonů významného Čtvrtého lateránského koncilu⁵² a některé dekretály Inocence III. Inocenc III. tuto sbírku na sklonku svého života odmítl promulgovat. Podle Sticklerova mínění důvodem tohoto papežova odmítnutí byla skutečnost, že některé ze zde obsažených dekretálů byly již zahrnuty v *Compilatio tertia*. Jan Teutonicus proto *Compilatio quarta* zveřejnil až po smrti Inocence III. a v praxi začala být užívána teprve po roce 1220. Poslední sbírka, *Compilatio quinta*,⁵³ je opět sbírkou autentickou. Sestavil ji Tancredus,⁵⁴ boloňský arcijáhen, velký znalec práva římského

i kanonického a papežův rádce, který rovněž vypracoval oficiální aparát glos k prvním třem *Compilationes*. Jeho dalšími díly jsou *Summa de matrimonio* z let 1210–1214 a významný procesní spis *Ordo iudiciarius* z roku 1216. Papež Honorius III. promulgoval *Compilatio quinta* dne 2. května 1226 bulou *Novae causarum emergentium quaestiones* a zaslal Tancredovi do Boloně ke zveřejnění, opět s pokynem, že sbírka má být užívána „*tam in iudiciis quam in scholis*“⁵⁵. Sbíрка obsahuje většinou dekretály Honoria III. od roku 1216, jsou v ní ale rovněž zahrnuty dekrety císaře Fridricha II., vydané ve prospěch církve.⁵⁵

Papež Řehoř IX. (papežem v letech 1227–1241)⁵⁶ se rozhodl veškeré papežské právo dekretálů sjednotit do jediné sbírky. Výsledkem bylo dílo *Decretales Gregorii IX.*, nazývané jinak také *Liber Extravagantium* nebo zkráceně *Liber Extra* z roku 1234. Název byl dán podle toho, že se jednalo o právo, které stálo mimo *Decretum Gratiani*, ale zároveň na něj navazovalo, třebaže samotné *Decretum Gratiani*, na rozdíl od pozdějších sbírek papežských dekretálů, nebylo církevním zákonodárcem nikdy oficiálně promulgováno. *Liber Extra* oproti tomu byl oficiálně promulgován papežskou bulou *Rex pacificus* z 5. září 1234, formálně zaslán profesorům a studentům univerzit v Paříži, v Boloni a v Padově a prohlášen za výlučné a jediné platné právo církve.⁵⁷ Španělský dominikán Rajmund z Peñafortu (1175–1275),⁵⁸ v roce 1601 prohlášený církví za svatého, který sbírku na papežův příkaz sestavil, byl významnou osobností své doby. Vystudoval právo v Boloni, kde následně rovněž vyučoval. V roce 1222 vstoupil do řádu dominikánů, v letech 1238–1240 se stal dokonce generálním představeným řádu. Je rovněž autorem právně-morálních spisů *Summa de poenitentia* a *Summa de matrimonio*. Na papežském dvoře Řehoře IX. působil jako kaplan a zpovědník a od roku 1230 pracoval tři roky na papežův příkaz na přípravě jeho právní sbírky.

Liber Extra Řehoře IX. je rozdělen do pěti knih, stejně tak jak tomu bylo i u předcházejících *Quinque Compilationes antiquae*.⁵⁹ V první knize *Liber Extra* se pojednává o pramenech práva a o církevních úřadech, ve druhé o kanonickém procesu, ve třetí o kléru a církevním majetkovém právu, ve čtvrté o manželství a v páté o církevním trestním právu (*iudex, iudicium, clericus, sponsalia, crimen*). *Liber Extra* věcně nepřinesl mnoho nového, protože byl většinou použit materiál, obsažený již v *Quinque Compilationes antiquae*. Z jejich celkových 2139 kapitol bylo do *Liber Extra* převzato 1756, zatímco pouze 383 bylo vynecháno. *Liber Extra* má celkově 1971 kapitol, z nichž 1767 bylo převzato z *Quinque Compilationes antiquae*. Několik kapitol bylo pouze jinak rozdělených, což je důvodem rozdílu ve výše uvedených číslech. Další 195 kapitol v *Liber Extra* pochází přímo od papeže Řehoře IX., zatímco autorem dalších sedmi nově zařazených kapitol, které se nenacházely v *Quinque Compilationes antiquae*, je papež Inocenc III. Další dvě kapitoly jsou nejistého původu. Hlavní však byla skutečnost, že církev v podobě této nové sbírky dekretálů konečně dostala k dispozici oficiální pramen práva, který se ve své ucelenosti mohl stát rovnocenným protipólem justiniánského práva římského. Intenzita a nadšení, s nímž kanonické právo dekretálů začalo být ihned studováno, nebyly však všemi přijímány pouze pozitivně. Kritika zaznívá kupříkladu v Dantově Božské komedii:⁶⁰ „Nedbá se Evangelia a řeči církevních Otců, a jen Dekretály pilně se čtou, jak jejich kraje svědčí. Přeje si toho papež s kardinály: Nazaret nemají už před očima, kde peruti Gabrielovy vlály.“

Z tzv. dekretalistů, glosujících a studujících *Liber Extra*, je třeba uvést na prvním místě Bernarda z Parmy (†1266),⁶¹ autora řádného aparátu glos k této papežské sbírce, na němž pracoval přibližně třicet let. Bernard z Parmy nebyl sice originálním právním myslitelem,

ale podařilo se mu vytvořit kvalitní syntézu z díla ostatních glosátorů dekretalistů, které propojil s předcházející právní naukou, obsaženou v *Decretum Gratiani* i s právem římským. Tím, že *Liber Extra* byl nadále přepisován a později i vydáván tiskem společně s aparátem řádné glosy, kanonická nauka shrnutá Bernardem z Parmy se stává rovněž oficiálním, třebaže nepromulgovaným právním textem, a východiskem k rozvoji další vědy kanonistiky.

Stejně tak jako jméno Bernarda z Parmy byla však pro dekretalistiku významné jiná čtyři slavná jména, která stojí v centru pozornosti celé středověké kanonistiky – Goffredus z Trani, Jindřich ze Susy (*Hostiensis*), Sinibald Fieschi (Inocenc IV.) a Jan Andreae. Teprve dílem těchto čtyř osobností byl završen přerod kanonistiky ve skutečnou právní vědu.

Goffredus z Trani,⁶² který se narodil přibližně v roce 1200 v Trani v Apulii, vystudoval právo v Boloni, kde jeho profesory byli Azo pro právo římské a Damasus pro právo kanonické. Sám Goffredus pak vyučoval nejprve římské právo v Neapoli a poté přešel do Boloně, kde přednášel kanonické právo. Papež Řehoř IX. jej v roce 1240 jmenoval auditorem římské kurie a papež Inocenc IV. jej v konsistoři 28. května 1244 jmenoval kardinálem jáhnem. Již v dubnu roku 1245 však Goffredus náhle zemřel v Lyonu, krátce předtím, než tam byl 28. června zahájen První lyonský koncil. Goffredus z Trani se do právních kanonických dějin zapsal svým dílem s titulem *Summa super rubricis Decretalium*, jinak nazývaným *Summa titulorum Decretalium*, které napsal v letech 1241–1243. Toto dílo bylo později vydáno i tiskem.⁶³ *Summa titulorum Decretalium* byla zřejmě inspirována spisem *Summa Codicis* Goffredova učitele Azona.⁶⁴ Goffredus zde velice jasným způsobem přehledně shrnul celý obsah sbírky papežských dekretálů *Liber Extra*, promulgované jen o několik let dříve.

Dalším vynikajícím kanonistou – dekretalistou – z téhož období je Jindřich ze Susy (kardinál *Hostiensis*),⁶⁵ který je považován za vůbec nejlepšího kanonistu 13. století. Narodil se přibližně v roce 1200 a svá právní studia obojího práva absolvoval v Boloni. Mezi jeho profesory římského práva byl významný glosátor Jacobus Balduini.⁶⁶ Třebaže se *Hostiensis* zaměřil ve svém díle na právo kanonické, náleží již plně k církevním právníkům, kteří ke své práci museli dokonale ovládat kromě teologie také celé rozsáhlé *utrumque ius* (právo kanonické i právo římské). Zmiňuje jej i Dantova Božská komedie v souvislosti s popsáním života svatého Dominika.⁶⁷ *Hostiensis* sám však později nevyučoval právo na univerzitě v Boloni, ale na pařížské univerzitě, kde přednášel právo papežských dekretálů. Papež Honorius III. sice v Paříži zakázal konstituci *Super speculam* ze dne 22. listopadu 1219 studium římského práva,⁶⁸ na tamní studium práva kanonického se však jeho zákaz nevztahoval. Z této pedagogické činnosti v Paříži později vznikla dvě významná díla, jejichž autorem byl *Hostiensis*. Ten však evidentně více než k dráze akademické se cítil být povolán k církevní kariéře. Nejprve podnikl s církevně-politickými a církevně-diplomatickými úkoly několik cest do Anglie, o nichž se nám zachovaly zprávy. V roce 1243 byl jmenován biskupem francouzského města Sisteron, odkud pak v roce 1250 přešel do významnější arcidiecéze Embrun. I jako biskup byl nadále činný také ve službách papežské diplomacie v Německu, v Itálii a ve Francii. Papež Urban IV. jej v květnu roku 1262 jmenoval kardinálem biskupem v Ostii u Říma. Právě podle tohoto místa jeho kardinálského jmenování se ujalo jméno *Hostiensis*, kterým bývá běžně označován. *Hostiensis* zemřel 6. nebo 7. listopadu 1271. Zachovala se závět', ve které *Hostiensis* mimo jiné pamatoval i na zachování svého právníckého díla a určoval, kam mají být jeho spisy zaslány.

Jeho nejrozšířenějším spisem je *Summa*, neboli *Summa copiosa*, pro kterou se od doby jejího vydání tiskem z roku 1477 užívá titul *Summa aurea*. Tento spis, rozčleněný do pěti knih, dokončil *Hostiensis* definitivně již v roce 1253, později byl rozšířen pouze o přepracovaný titul *De sententia excommunicationis*. Obsahově se jedná o výklad titulů knihy dekretálů papeže Řehoře IX. *Liber Extra* a několika dalších s tím souvisejících témat. *Hostiensis* se v tomto svém díle inspiroval Goffredovým spisem *Summa super rubricis Decretalium* a civilistickou Azonovou *Summa Codicis*, kterou v některých částech přebírá i doslovně. Následně to byla právě *Summa aurea*, která se pro kanonické právo stala klíčovou hojně citovanou autoritou, obdobně jako Azonova *Summa Codicis* byla nejvyšší autoritou pro středověké právo římské.⁶⁹ Dalším spisem, který *Hostiensis* sepsal po dokončení *Summa aurea*, byl komentář k Novelám papeže Inocence IV. Avšak nejdůležitějším spisem, na kterém *Hostiensis* pracoval dlouhou dobu, téměř do konce života, byla jeho *Lectura super titulis Decretalium*, nebo, jak on sám tento spis nazval ve své závěti, *Commentum super Decretalibus*. Třebaže ve středověku byl rozšířen ve velkém množství rukopisů, tiskem byl tento důležitý spis vydán pouze třikrát (Paříž 1512, Štrasburk 1512, Benátky 1581 – novodobý přetisk tohoto vydání Turín 1965). Z velkého myšlenkového bohatství, obsaženého v jeho spisech, právní historikové zdůrazňují především nauku o papežské a biskupské autoritě. *Hostiensis* kupříkladu jako první píše o papežově „*potestas absoluta*“, zároveň ale připomíná rovněž právo biskupů a kardinálů podílet se spolu s papežem na řízení církve. Na počátku *Summa aurea* shrnuje *Hostiensis* ve velice zhuštěné podobě základní kanonistickou i teologickou nauku. Vychází z rozlišení tří období zákonodárství (Mojžíšův zákon, zákon Justiniánův, zákon milosti), rozebírá jednotlivé vědní obory a dospívá k závěru, že kanonické právo, které nazývá *scientiarum scientia*, ze všech těchto oborů stojí nejvýše.⁷⁰ Zajímavý je rovněž výklad, jenž podává *Hostiensis* o tom, jaké mají lidé motivy k četbě a ke studiu. Vyjmenovává jich pět, přičemž čtvrtý z nich, vztahující se k právníkům civilistům - „*legistae*“ – je ten, že nechtějí žít v chudobě, ale snaží se rychle zbohatnout. Oproti tomu pátým důvodem studia je chvála Boží a vzdělání bližních. Právě toto je motivem studia kanonistů.⁷¹ *Hostiensis* v této souvislosti definuje cíl, ke kterému on sám směřuje svým spisem:⁷² „*Finis autem noster sit, ut hac summa completa, et diligenter ac fideliter compilata, lecta, audita, intellecta, intentione retenta atque servata, sic nos ipsos et nobis commissos regamus et instruamus, et canonica negotia, quae spiritualia et temporalia sunt, taliter pertractemus indefense continuando [...], ut cum in hoc saeculo sobrie, iuste, pieque vixerimus, valeamus ad regna caelestia pervenire, et sic veram unitatem et concordiam adipisci, ipso in cuius nomine incepimus, praestante, qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.*“ V následujících dvou titulech – *De Summa Trinitate et fide Catholica*⁷³ a *De fide catholica*⁷⁴ – *Hostiensis* v několika stručných odstavcích shrnuje a vysvětluje základy církevní nauky, tedy stejná témata, jejichž objasnění teologové věnovali obsáhlé svazky. V následujících titulech, *De constitutionibus* a *De rescriptis et eorum interpretatione*, se již *Hostiensis* ocitá plně v právním výkladu kanonistické nauky, rovněž s hojnými odkazy na právo římské.

Dalším z klíčových kanonistů stejného období byl Sinibald Fieschi,⁷⁵ pozdější papež Inocenc IV. Jak o něm o něco později napsal Vilém Duranti (*Speculator*) v úvodu svého hlavního díla *Speculum iudiciale*, „*Innocentius fuit pater iuris et stella lucidissima suis temporibus mirifice rutilans et veneranda memoria eius fulget, ut splendor firmamenti*

perpetui, velut stella in aeternitates perpetuas permansura“. Sinibald Fieschi se narodil přibližně v roce 1190. V letech 1213–1223 vystudoval právo v Boloni, kde získal magisterský titul. Ve stejném roce byl již také papežským podjáhmem. Rozhodující pro jeho další církevní kariéru bylo zvolení jemu blízkého Řehoře IX. papežem v roce 1227. Již v prvních měsících roku 1227 se Sinibald Fieschi stal vicekancléřem římské církve a 18. září téhož roku byl jmenován kardinálem. Po smrti papeže Řehoře IX. byl v konkláve, které trvalo téměř dva roky,⁷⁶ dne 25. června 1243 Sinibald Fieschi zvolen papežem a přijal jméno Inocenc IV. Jeho pontifikát trval až do roku 1254. Je považován za nejvýznamnějšího právníka mezi papeži. Jeho hlavním dílem je rozsáhlý komentář k *Liber Extra* Řehoře IX., s titulem *Apparatus in quinque libros decretalium*. Na tomto spisu ještě pracoval v době svého zvolení a dokončil jej již jako papež. Přesto však, jak podotýká Plöchl, se v případě této sbírky nejednalo o zákonodárcovu autentickou interpretaci platných církevních zákonů, ale o soukromý spis učeného papeže právníka.⁷⁷

Inocenc IV. svoji papežskou úlohu chápal jako úřad nejvyššího zákonodávce a soudce, který je od Boha povolán k tomu, aby řídil a usměrňoval celý křesťanský svět. Skutečnost, že Inocenc IV. byl výborným právníkem, toto jeho chápání významu a důležitosti vlastní role ještě zesílila. Na Prvním lyonském koncilu, který se pod papežovým vedením konal od 28. června do 25. července roku 1245, Inocenc neváhal 17. července sesadit císaře Fridricha II., který byl dlouhodobě v konfliktu s papeži, z úřadu německého krále a římského císaře, exkomunikovat jej a zprostit jeho poddané povinné poslušnosti.⁷⁸ Inocenc IV. vytvářel rovněž své vlastní zákonodárství, přičemž dekretály a konstituce, které vydával, posílal po vzoru svých předchůdců na boloňskou univerzitu, aby tam byly studovány a vstupovaly tímto způsobem ve veřejné povědomí. Převážná většina těchto Inocencových *Novellae* byla pak následně zařazena do sbírky *Liber Sextus* papeže Bonifáce VIII. z roku 1298.⁷⁹ Z dnešního pohledu za nepříliš pozitivní se považuje konstituce *Ad extirpanda* z 15. května roku 1252, představující detailní inkviziční zákonodárství, v němž bylo papežem mimo jiné schváleno rovněž užívání mučení při inkvizičních procesech proti heretikům.⁸⁰ Významným přínosem Inocencovým k právní nauce je rozpracování pojmu právnícké osoby – *universitas*, odlišné od jednotlivých subjektů, z nichž se skládá. Nejednalo se mu však samozřejmě primárně o obecné rozpracování tohoto právního pojmu, ale o jeho využití při výkladu o právní podstatě církve. Celá církev je tak pro něj nejenom teologicky pojímané *corpus mysticum*, ale i právnícká osoba – *universitas*.⁸¹ Jednotlivé právnícké osoby mají své specifické postavení, odlišné od postavení fyzických osob, rovněž v církevním trestním právu, protože *universitas* nelze podle Inocence kupříkladu exkomunikovat (argumentuje tím, že do *universitas* může náležet třeba i právě narozené dítě, které se žádného deliktu nedopustilo a ani se jej nebylo schopno dopustit). Při trestním postihu namířeném proti *universitas* v úvahu přichází pouze peněžní trest a její případné zrušení.⁸² Z mnoha složitých témat, která Inocenc ve svém díle detailně analyzuje a dokládá odkazy na autoritativní prameny kanonického a římského práva, zasluhuje pozornost úvod, ve kterém Inocenc podává návod ke studiu a porozumění svého spisu. Některá slova tohoto úvodu vstoupila do obecného povědomí a dalšími středověkými učenici byla často užívána a citována. Inocenc zde s odkazem na starozákonní úryvky z knih proroka Ezechiela a Jeremiáše nabádá své čtenáře, aby nad jeho texty meditovali a často se k nim vraceli, a aby se při studiu nenechali vést touhou po slávě a po bohatství, ale pouze úsilím o spravedlnost. Na toto povzbuzení, které je spíše teologického a duchovního rázu, bezpro-

středně navazuje Inocencovo textově kritické upozornění na několik dekretálů, které byly porušené a je třeba je opravit podle původního autentického znění.⁸³

Ze spisů výše uvedených nejvýznamnějších dekretalistů je zřejmé, že věda kanonického práva byla v době jejich působení již plně zformována a vystupovala jako rovnocenný partner práva římského. Titulní list frankfurtského vydání Inocencova spisu *Apparatus in quinque libros decretalium*, třebaže uvedené vydání vyšlo až v roce 1570, názorně ukazuje, jak *utrumque ius* v sobě zahrnovalo souhrn veškerých západních kulturně-náboženských tradic – filosofických, teologických i právních.⁸⁴ Přes skutečnost intenzivní spolupráce mezi kanonisty a civilisty však zůstávají některé zásadní rozdíly mezi oběma školami, a to i s výraznými dopady do oblasti mocensko-politické. Kanonisté vycházeli z dogmatu, že jimi studované a vyučované právo, jakožto *ius divinum*, je právo neměnné a jako takové je nadřazené právu římskému, vyučovanému civilisty, které naopak zůstává, přes svou privilegovanou pozici, pouhým *ius humanum*. *Lex imperatorum non est supra legem Dei, sed subtus*, jak uvádí již *Decretum Gratiani*.⁸⁵ Přitom ale kanonické právo bylo zároveň mnohem dynamičtější než právo civilní, protože v podobě papežských dekretálů vznikaly stále nové předpisy a zákony, reagující rychle na nové situace, zatímco římské právo, vázané na jednu provzdu pevně dané justiniánské zákonodárství, bylo více statické.⁸⁶

Liber Extra zůstával spolu s *Decretum Gratiani* nadále hlavním studijním materiálem pro kanonické právo. Z jeho studia, přednášek i praktického aplikování vznikaly další komentáře, jejichž autory byli slavní i méně významní kanonisté. Pro české prostředí je zajímavé, že komentář ke všem pěti knihám *Liber Extra* se zachoval také od českého kanonisty ze 14. století Bohuslava z Krnova, který *Liber Extra* přednášel na pražské Karlově univerzitě. Tento jeho komentář je doposud nevydán a je obsažen pouze v několika zachovaných středověkých rukopisech.⁸⁷

Nejslavnějším mezi právníky, věnujícími se ve středověku kanonickému právu, je však bezesporu proslulý boloňský kanonista Jan Andreae, který se narodil pravděpodobně v roce 1271 a zemřel při epidemii černého moru 7. července 1348.⁸⁸ O jeho proslulosti svědčí přívlastky, jichž se mu dostávalo od jeho současníků i následovníků: *fons et tuba iuris, Rabbi Doctorum, Lux, Censor, norma que morum*. Jan Andreae studoval sice právo civilní i kanonické, ale jeho vlastní zájem se upíral vždy na právo kanonické, které si osvojil u věhlasných boloňských profesorů. Sám začal vyučovat nejpozději v roce 1302. Ve svých přednáškách a komentářích se mohl opírat již o rozsáhlejší materiál papežského církevního práva, než výše uvedení právníci, protože mezitím papež Bonifác VIII. (papežem v letech 1294–1303) promulgoval 3. března 1298 bulou *Sacrosanctae Romanae Ecclesiae* po dvou letech přípravných prací další sbírku papežských dekretálů, nazvanou *Liber Sextus*, navazující na *Liber Extra*.⁸⁹ Následně pak papež Jan XXII. (papežem v letech 1316–1334) promulgoval bulou *Quoniam nulla* z 25. října 1317 sbírku dekretálů *Clementinae*, která byla připravena ještě jeho předchůdcem, prvním papežem avignonského období Klementem V. (papežem v letech 1305–1314), který však zemřel 20. dubna 1314 a proto ji sám promulgovat nestačil.⁹⁰ Další konstituce, vydané papežem Janem XXII. a jeho nástupci, již v podobě oficiálně promulgované ucelené sbírky vydány nebyly, třebaže v *Corpus Iuris Canonici* jsou shrnuty pod názvy *Extravagantes Ioannis Papae XXII.* a *Extravagantes Communes*.⁹¹

Jan Andreae vypracoval nejprve kolem roku 1304 aparát glos k *Liber Sextus* a mezi roky 1322 a 1326 aparát glos k následující papežské sbírce *Clementinae*. Oba tyto jeho aparáty

glos byly akceptovány jako řádná glosa k těmto dvěma papežským sbírkám. K papežským sbírkám vypracoval však Jan Andreae rovněž samostatné rozsáhlé komentáře. V těchto svých spisech, kde již nebyl omezen na povinný malý rozsah a stručnost glos, měl již mnohem větší možnost k obsáhlejšímu výkladu, k představení právních názorů dalších kanonistů a k řešení právních problémů. Vícekrát využil příležitost, kterou mu tento typ spisu poskytoval, rovněž k připojení poznámek osobního charakteru. Kolem roku 1338 dokončil svůj nejslavnější spis *Novella Commentaria in Decretales*,⁹² na němž pracoval od roku 1311. V letech 1336–1342 dále napsal komentář *Novella sexti Decretalium*. Výsledkem jeho akademické činnosti je další proslulý spis s titulem *Quaestiones mercuriales super regulis iuris*, což je sbírka právních problémů, řešených při středních přednáškách (odtud její pojmenování). K jeho významným dílům náleží *additiones* k nejdůležitějšímu spisu středověkého procesního práva *Speculum iudiciale* Viléma Duranti.⁹³ Jan Andreae na těchto svých dodatcích, které díky jejich rozsahu a obsahu lze označit za samostatné velice hodnotné dílo, pracoval v letech 1338–1347. Dokončil je tedy až krátce před svou smrtí. Právní metoda, užívaná Janem Andreae, jej staví již spíše do řad právníků následující právní školy komentátorů, než ke glosátorům. V úvodu ke spisu *Novella in Decretales* Jan Andreae rozlišuje několik druhů glos, které užívá⁹⁴ – glosy, vztahující se k právnímu textu (*casus summarii, divisio, litteraris prosecutio*) a glosy, které směřují k objasnění a výkladu dalších glos (*epilogus, suffragium, suppletiones glosarum per apostillas, remissiones et alia recitanda*). Od těchto glos se pak odděluje *commentum*, což je forma výkladu, lépe pochopitelného pro posluchače přednášek. Během padesáti let svého profesorského působení v Boloni Jan Andreae vedle těchto svých klíčových děl napsal rovněž další drobnější spisy. Především byl autorem mnoha právních dobrozdání a *consilia*, která dosud čekají na své prostudování a vydání.⁹⁵

Podle Francesca Calassa⁹⁶ je Jan Andreae rovněž jedním z přímých předchůdců humanismu. Upozorňuje v této souvislosti na jeho slova z komentáře k *Liber Extra*: „*Est homo armonia omnis creaturae: est autem armonia consonantia plurimorum causatum*.“ Skutečnost, že Jan Andreae se nezajímal pouze o právo, je dobře ilustrována jeho neprávinným spisem *Hieronimianus, sive vita, facta, dicta atque prodigia s. Hieronymi*, věnovaným církevnímu Otcí svatému Jeronýmovi, kterého Jan Andreae měl ve velké úctě.⁹⁷ Jan Andreae byl rovněž v kontaktu s vynikajícími osobnostmi své doby. Básník Petrarca, který v Boloni pobýval v letech 1320–1326 a studoval zde právo, mu později adresoval pět dopisů.⁹⁸

Je pozoruhodné, že vrcholný představitel středověké kanonické právní vědy Jan Andreae nebyl klerikem, ale ženatým laikem. O jeho rozvětvené rodině jsou k dispozici detailní informace. Z manželství s Milancií, která byla dcerou dalšího boloňského kanonisty Bonincontro ze Spedale, se mu narodilo pět dětí – synové Bonincontro a Federico, a tři dcery – nejstarší Bettina, další dcera, jejíž jméno neznáme, a na jaře roku 1323 nejmladší dcera Novella. Adoptován od něj byl také jeden z jeho nejnadanějších žáků, právník Jan Calderini (†1365).⁹⁹ Jan Andreae měl rovněž dva nemanželské syny, kteří se dali na cestu církevní kariéry – syn František se stal papežským kaplanem papeže Jana XXII. a syn Jeroným kanovníkem v Ravenně. Traduje se legenda, podle níž nejmladší dcera Novella rovněž vystudovala právo, a ovládala ho tak dobře, že její otec ji někdy pověřoval, aby jej zastoupila při přednáškách. Jediným problémem byl její velký půvab. Proto musela přednášet oddělena závěsem, aby studenti nebyli při přednášce její krásou rozptylováni

a mohli se soustředit pouze na vědu. Setkáváme se takto ve světě glosátorů s překvapivě emancipovaným středověkem.

Právnick Jan Andreae, jeho dílo i osudy jeho rodiny by si bezesporu zasluhovaly větší pozornost. V kontextu vývoje středověké vědy kanonického práva na rozdíl od glosátorů práva římského není zvykem rozdělovat profesory do několika generačních skupin. Nicméně pokud by se různé vzájemné vazby a závislosti měly stručně a přehledně zmapovat, právě Jan Andreae by stál bezpochyby ve středu tohoto přehledu, v němž vztahy rodinné a studijní se často navzájem značně překrývají a kříží. Sám Jan Andreae považoval za nejslavnějšího ze svých profesorů Guida de Baysio (†1313), k jehož odkazu se vždy hrdě hlásil. Jana Andreae nazýval svým přítelem další slavný právník civilista Cinus de Pistoia (1270–1337),¹⁰⁰ jinak dosti kritický ke kanonickému právu, který ve svém díle *Lectura Codicis* píše¹⁰¹: „... *dicis ut in summa quarti libri Decretalium composita per Johannem Andreae Bononiensem, amicum meum*...“ Jan Andreae měl velice dobrý osobní vztah i s papežem Janem XXII. U některých svých glos dokonce uvádí, že jeho právní názor byl osobně schválen a potvrzen tímto papežem.¹⁰² Díky kontaktům s papežem mohl Jan Andreae ve prospěch svého města úspěšně osobně intervenovat v období let 1328–1329 v Avignonu na papežské kurii, kde žádal o papežovu pomoc městu Boloni proti císaři Ludvíkovi Bavorovi. Během cesty za papežem byl však přepaden, zajat a zraněn nepřáteli Boloně. Propuštěn byl teprve po zaplacení výkupného. Dalším významným Janovým žákem, vedle jeho adoptivního syna Jana Calderini, je kanonista a diplomat Pavel dei Liazari¹⁰³ (†1356), který působil kromě Boloně také v Sieně a v Perugii. Nejstarší dcera Jana Andreae Bettina se provdala za právníka Jana da San Giorgio. Právnickem byl rovněž Azzone Ramenghi († před rokem 1346), který si vzal za manželku prostřední z jeho dcer. Nejmladší a právně vzdělaná dcera Novella se provdala za právníka Filipa Formaglini. Syn Jana Andreae Bonincontro,¹⁰⁴ rovněž doktor práva civilního i kanonického, se v březnu roku 1338 zúčastnil spiknutí proti v Boloni v té době vládnoucímu rodu Pepoli. Po odhalení spiknutí se mu sice podařilo uprchnout a působil pak jako profesor na univerzitě v Padově, ale jeho účast na dalším pokusu o puč v roce 1350 se mu stal osudnou. Byl dopaden a popraven. Také Filip Formaglini se svojí manželkou Novellou museli pro své politické postoje vůči vládnoucímu rodu Pepoli odejít do exilu, kde oba zemřeli, bez možnosti návratu do Boloně. Další významný kanonista a politik Jan Oldrendi neboli Jan z Legnana (1320–1383)¹⁰⁵ byl rovněž příbuzensky spřízněný s Janem Andreae díky sňatku s jeho vnučkou. Nebyl sice jeho přímým žákem, ale žákem jeho adoptivního syna Pavla dei Liazari, na učení Jana Andreae jako na nejvyšší autoritu kanonistiky se však vždy odvolával. K nejvýznamnějším žákům Jana z Legnana patří pozdější papež Inocenc VII. (papežem v letech 1404–1406) a kardinál František Zabarella¹⁰⁶ (1360–1417), původně profesor v Padově a posléze jeden z hlavních protagonistů Kostnického koncilu, který se odehrával v roce 1414–1418.

Když Ioannes Andreae zemřel, skončilo tím zároveň symbolicky i vrcholné období formování kanonistiky. Svým významem znamenal pro vědu kanonického práva totéž jako jeho vrstevník Bartolus ze Saxoferrata (1313?–1357)¹⁰⁷ pro vědu práva římského. Není náhodou, že v ruce 1427 vydaná pragmatika Jana II. Kastilského zakázala odvolávat se v rozsudcích na právní názory právníků časově pozdějších, než jsou tyto dva.¹⁰⁸ Kanonické právo se stalo atraktivním a životaschopným samostatným právním systémem a zároveň i vědním oborem nikoli pouze díky sbírkám papežských dekretálů, ale především zásluhou

několika generací právníků, kteří jejich studiu a výuce věnovali svoji veškerou energii. V tomto článku bylo možné zmínit pouze ty nejvýznamnější z nich. Ani pozdější generace škol civilních glosátorů a komentátorů římského práva už nemohla nové kanonické právo, vybudované na základech papežských dekretálů, ignorovat. Zatímco totiž prvotní kanonické právo, obsažené v *Decretum Gratiani*, představovalo především církevní předpisy, jimiž se civilisté nemuseli až tolik zabývat, obsah papežských dekretálů se již vztahoval nejenom k tématům, ovlivňujícím významným způsobem každodenní život křesťana a především jeho nejvýznamnější okamžiky (narození, svatba, smrt). Právní normy kanonického práva dekretálů řešily i významné majetkoprávní a politické záležitosti. Vytvářely se zde procesní předpisy, aplikované i v procesu civilním. Bez dobré znalosti kanonického práva tak nebylo možné být ani úspěšným civilním právníkem. Civilní právníci od přelomu 13. a 14. století již proto pilně studovali rovněž kanonické právo a konfrontovali se s ním, vyhledávali jeho rozpory s právem římským a snažili se je řešit (*contrarietates et concordantiae*). Toto otevření se civilistů kanonickému právu souvisí i s celkovým posunem v hodnocení hierarchie jednotlivých pramenů práva, v němž *ius civile* a *ius canonicum* splývají v jeden celek – *utrumque ius*, jež tvoří spolu s právem feudálním a s právem měst základní kámen pro univerzálně platné *ius commune*.¹⁰⁹

Nakolik se týká pohledu z opačné strany, z pozice právníků, věnujících se právu kanonickému, ti nepřehlíželi římské právo nikdy a naopak se jím dávali od počátku inspirovat. Kdo chtěl být úspěšný v jednom z obou hlavních právních odvětví evropského středověku, musel mít dobré znalosti i z druhého. „*Legista sine canonibus parum valet, canonista sine legibus nihil*,“ jak bylo výstižně formulováno.¹¹⁰ Kompletní studium obou práv však bylo velmi náročné, a to intelektuálně i časově. Plné studium římského práva k dosažení doktorátu trvalo sedm až osm let, plné studium práva kanonického šest let, přičemž z popisu studijních programů je zřejmé, že dnes oblíbené současné paralelní studium by u obou práv bylo těžko zvládnutelné. K dosažení doktorátu z obojího práva bylo zapotřebí alespoň desetileté intenzivní studium.¹¹¹ Provázanost obou středověkých právních škol – civilistů a kanonistů – se vytvářela postupně. Konečným výsledkem tohoto procesu je titul skutečně odborně připraveného právníka, kterým se pak od pozdního středověku stává *Iuris Utriusque Doctor* – doktor práva římského a práva kanonického. Zatímco tedy počátek vývoje vztahů mezi civilisty a kanonisty ve středověku by se mohl zjednodušeně popsat tak, že civilisté byli vždy o krůček napřed a kanonisté kráčeli, alespoň ve smyslu metody práce, v jejich stopách, v době komentátorů již v některých oblastech hrálo právo kanonické dokonce významnější roli než právo římské, zvláště když se kanonisté ukázali být schopnějšími při uplatňování a interpretaci právních předpisů na požadavky problémů každodenního života.¹¹² Prostor pro pohyb studentů i profesorů práva se rovněž postupně zvětšil, poté co v Itálii vedle nejslavnější Boloně a o něco mladší Padovy (1228) vznikají, byť v omezenějším rozsahu, univerzity kupříkladu také v Perugii (1306), v Pavii (1361), v Sieně (druhá polovina 13. století), ve Florencii (1321), v Pise (13. století), ve Ferrare (konec 14. století) a v Neapoli (1224). Další možnosti ke studiu práva římského i kanonického se nabývaly rovněž v různých místech ve Francii,¹¹³ od poloviny 14. století rovněž v Praze a posléze i v německých městech. Právní věda kanonického práva se svými metodami studia a výkladu se tak postupně rozšiřuje po celém tehdejší světě, a „*peregrinatio academica*“ se stává celkem běžnou záležitostí nejenom u studentů, ale i u profesorů, kteří se často přemísťovali tam, kde jim byly nabídnuty výhodnější podmínky a vyšší honorář.

Nejslavnější představitel právní školy civilních komentátorů Bartolus ze Saxoferrata (1313?–1357), působící v Perugii, se ve svých spisech ukazuje být rovněž dobrým znalcem kanonického práva a spisů dekretalistů. I při řešení civilněprávních problémů neváhal v některých případech upřednostnit kanonické právní normy.¹¹⁴ Bartolův žák Baldus de Ubaldis (1327?–1400), třebaže jeho pozornost se upírala přednostně na právo římské, se kanonickému právu věnoval s ještě větší intenzitou než jeho učitel. Baldus je mimo jiné také autorem velice kvalitní a hojně užívané kanonistické *Lectura* k *Liber Extra*, ve které komentuje první tři z pěti knih dekretálů Řehoře IX.¹¹⁵ Calasso o něm píše, že byl zároveň civilistou i kanonistou.¹¹⁶ Baldus byl jedním z právníků, kteří se ve druhé polovině 14. století byli nuceni zabývat rovněž závažnou právní otázkou, která z práva kanonického měla výrazný přesah do práva veřejného a do politické situace celého křesťanského Západu, totiž papežským schismatem, vzniklým po zpochybnění regulérnosti volby papeže Urbana VI. ze dne 8. dubna 1378 a po volbě protipapeže.¹¹⁷ V červenci 1378, kdy vypuknutí schismatu již bezprostředně hrozilo, sepsal Baldus na žádost nejmenovaného kardinála dobrozdání, které následně, když se papežské schisma po volbě Roberta ze Ženevy vzdoropapežem (přijal jméno Klement VII.), k němuž došlo dne 20. září 1378, již stalo skutečností, zveřejnil. Další dobrozdání na stejné téma napsal Baldus v roce 1380 v Římě. V obou se postavil na stranu Urbana VI. jako legitimního papeže.¹¹⁸ Ožehavé otázky platnosti volby papeže Urbana VI. se věnovali i další právníci této doby, například Bartoloměj ze Saliceta¹¹⁹ (†1411), který sepsal *consilium*¹²⁰ na stejné téma mezi zářím 1378 a srpnem 1379 a Jan z Legnana, který se tomuto tématu věnoval dvakrát – dobrozdáním ze srpna 1378 a pozdějším obsírnějším traktátem, pravděpodobně z roku 1380.¹²¹

Zajímavé je rovněž další dobrozdání ke stejnému tématu,¹²² které jménem *collegium doctorum utriusque iuris* z padovské univerzity vypracovali v období mezi 9. srpnem a 20. zářím 1378 Angelus z Castelione¹²³ a Ubertus z Lampugnana, známý z českých právních dějin díky svým čtyřem přednáškám z římského práva, proneseným v Praze roku 1385.¹²⁴ Z edice tohoto padovského dobrozdání¹²⁵ je zřejmé, jak právníkům civilistům z druhé poloviny 14. století již bylo blízké kanonické právo, jehož hlavní pramen – *Liber Extra* – citují častěji než samotná Justiniánova *Digesta*.

Velké západní schisma z přelomu 14. a 15. století, ukončené až Kostnickým koncilem, se stalo výbornou příležitostí k uplatnění vědy kanonického práva v praxi. Byla to ostatně právě právnícká fakulta v Boloni, která se stala v letech 1407–1408 největším propagátorem myšlenky na svolání koncilu.¹²⁶ Nový celocírkevní koncil měl být příležitostí k tomu, aby se vrcholní představitelé církve právě za vydatné pomoci právníků pokusili vyřešit kritickou situaci církve jakožto organizace, v té době sice již právně perfektně uspořádané a mocensky ukotvené, která se však náhle ocitla ve vážné krizi z důvodu zpochybnění legitimacy volby papeže jako svého nejvyššího zákonodárce a s tím spojenými spory o to, který ze stávajících papežů, uplatňujících svůj nárok na Petrův stolec, je ten pravý.¹²⁷

Poznámky

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu ZČU SGS-2014-060 „Právo v běhu času“, který je řešen na katedře právních dějin Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni. Autor v něm podává rozšířené téma své habilitační přednášky, pronesené na KTF UK v květnu 2014.

- 2 Srov. ČERNÝ, Miroslav: Římské právo a pronásledování křesťanů. In: KNOLL, Vilém (ed.): Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006. Sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České republiky a Slovenské republiky. Plzeň 21.–23. 9. 2006. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň 2007, s. 21–28.
- 3 Srov. QUAISTEN, Johannes: Patrologia, vol. I. Fino al concilio di Nicea. Marietti: Torino, III. edizione, 1975, s. 493–497; RAHNER, Hugo: Chiesa e struttura politica nel cristianesimo primitivo. Jaca Book: Milano, seconda ristampa, 1979, s. 34; SCHULZ, Fritz: Storia della giurisprudenza romana. Sansoni: Firenze 1968, s. 429; ŠUSTA, Josef et al.: Římské imperium jeho vznik a rozklad (Dějiny lidstva od pravěku k dnešku, 2). Melantrich: Praha 1936, s. 429.
- 4 Srov. DI BERARDINO, Angelo (ed.): Patrologia, vol. III. Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini. Marietti: Torino 1978, s. 203–233; ULLMANN, Walter: Il papato nel medioevo. Editori Laterza: Roma 1987, s. 11–12.
- 5 Srov. FALCHI, Gian Luigi: La tradizione giustiniana del materiale teodosiano (CTh. XVI). Excerptum ex Studia et Documenta Historiae et Iuris. Pontificia Universitas Lateranensis: Romae, LVII, 1991.
- 6 Cod. 1.1.1.: „Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religioni versari, quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub pari maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.“
- 7 X 1.1.1.–2. (Friedberg II, col. 5–7); VIus 1.1. cap.un. (Friedberg II, col. 937); Clem. 1.1. cap.un. (Friedberg II, col. 1133).
- 8 Srov. CALASSO, Francesco: Medio evo del diritto. I. Le fonti. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1954, s. 218–219.
- 9 Srov. ULMANN, Walter: Il papato nel medioevo, op. cit., s. 54–55.
- 10 MIGNE, Jacques Paul (ed.): Patrologiae latinae cursus completus (= PL), vol. 77, col. 1299; „... Si vero dictum fuerit quia de hoc accusatus est, quod ad majestatis crimen attendit, nec ipsum de eo credendum fuit, si vita vel opinio ejus talis ante non exstitit, sicut lib. Pandectarum XLVIII, ad legem Juliam majestatis, scribit Modestinus, lege Famosi, paulo post principium: Hoc tamen crimen a iudicibus non in occasione ob principalis majestatis venerationem habendum est, sed in veritate rei iudicatae. Nam et persona spectanda est, an poterit facere, et ante quid fecerit, et an cogitaverit.“ Srov. CALASSO, Francesco: Medio evo del diritto, op. cit., s. 293; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren. Verlag C. H. Beck: München 1997, s. 11; COING, Helmut (ed.): Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Erster Band: Mittelalter (1100–1500). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung: München 1973, s. 158.
- 11 Srov. HASKINS, Charles Homer: La rinascita del dodicesimo secolo. Il Mulino: Bologna 1972, s. 257–284; RICHE, Pierre – VERGER, Jacques: Učitelé a žáci ve středověku. Vyšehrad: Praha 2011, s. 69–76.
- 12 Srov. např. DENIFLE, Heinrich: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz 1956, s. 40–63.
- 13 K osobnosti Imeria srov. např. CORTESE, Ennio: Imerio. In: Dizionario Biografico degli Italiani 62, 2004, s. 600–605; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 154–162; CORTESE, Ennio: Imerio. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I. Il Mulino: Bologna 2013, s. 1109–1113.
- 14 K nejvýznačnějším glosátorům civilního práva a jejich pracovním metodám srov. ČERNÝ, Miroslav: Středověcí glosátoři – nejdůležitější představitelé a metoda jejich práce. In: Acta Iuridica Olomucensia 2014, Vol. 9, Supplementum 3, s. 33–49.
- 15 Srov. LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 96–98.
- 16 Srov. QUAGLIONI, Diego: Graziano. In: Dizionario Biografico degli Italiani 59, 2002, s. 1–6; PADOA-SCHIOPPA, Antonio: Storia del diritto in Europa. Dal medioevo all'età contemporanea. Il Mulino: Bologna 2007, s. 99–101; STICKLER, Alphonsus Maria: Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae. I. Historia fontium. PAS-VERLAG: Roma 1974, s. 200–216; ERDŐ, Péter: Storia della scienza del diritto canonico. Una Introduzione. Editrice Pontificia Università Gregoriana: Roma 1999, s. 38–40; CONDORELLI, Orazio: Graziano. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 1058–1061.
- 17 Ohledně úryvků z římského práva, obsažených v Decretum Gratiani, dnes převládá názor, že byly do spisu včleněny teprve dodatečně prvními dekretisty, zatímco sám Gracián své dílo zamýšlel vytvořit bez užití římského práva. K tomu jej mohl vést ten důvod, že římské právo bylo v jeho době účinným nástrojem světské moci v její snaze vměšovat se do vnitřních církevních záležitostí, a dále Graciánova snaha dokázat, že církev se může řídit a vystačit si se svým vlastním právem, srov. ROBLEDA, Olis: Introduzione allo studio del diritto romano privato. Seconda edizione. Università Gregoriana Editrice: Roma 1979, s. 23–24.
- 18 DANTE ALIGHIERI: Božská komedie. Ráj, zpěv desátý, 103–105 (citováno podle překladu O. F. Bablera, vydání Nakladatelství Vyšehrad: Praha 1952, s. 397): „Ten druhý plápol Gratiana tají, jenž obojímu právu pro svou dobu tak prospíval, že se to líbí v ráji.“ Dantologové dříve zastávali názor, že je zde míněn přínos

- Graciánův pro obojí právo (kanonické a civilní), dnes však převládá mínění, že originální znění (Quell' altro fiammeggiare esce dal riso di Grazian, che l'uno e l'altro foro aiutò sì che piace in paradiso) má na mysli spojení svátostného a jurisdikčního církevního fóra, nebo spojení mezi tribunálem svědomí, vedeným zákony božskými, a tribunálem světa, který se řídí podle zákonů, vytvořených lidmi, srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo. Il Cigno Galileo Galilei: Roma 1995, s. 204, pozn. 22.*
- 19 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini, op. cit., s. 181–182.*
- 20 Srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale. Editori Laterza: Bari 2011, s. 203–206.* Definování katolické církve jakožto *societas perfecta* dominovalo až do doby II. vatikánského koncilu, kdy se oficiální církevní nauka začala od těchto tradičních zavedených pojmů vzdalovat, a převládaly neprávnické pojmy, jako např. „Lid Boží“. K *societas perfecta* srov. např. OTTAVIANI, Alaphridus S.R.E. Card.: *Compendium Iuris Publici Ecclesiastici. Editio quinta. Pontificia Universitas Lateranensis: Poliglottis Vaticanis 1964, s. 23–32.*
- 21 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 73.*
- 22 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 134–138, 168.*
- 23 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 179.*
- 24 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 100–101; KOBUSCH, Theo: Philosophie vrcholného a pozdního středověku. OIKOYMENH: Praha 2013, s. 56–58; LANGE, Hermann: Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren, op. cit., s. 113.*
- 25 Spekuluje se o tom, že Gracián a Abélard se mohli poznat i osobně.
- 26 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini, op. cit., s. 210; PLÖCHL, Willibald Maria: Storia del diritto canonico, vol. II. Il diritto canonico della civiltà occidentale 1055–1517. Massimo: Milano 1963, s. 476.* Někteří významní právní historikové však Paucapaleovo autorství a pojmenování *paleae* podle jeho jména zpochybňují a podávají jiné možnosti, srov. CORTESE, Ennio: *Le grandi linee della storia giuridica medievale. Il Cigno Edizioni: Roma 2000, s. 331–332, pozn. 358; FIORI, Antonia: Paucapalea. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1525–1526.*
- 27 Srov. ČERNÝ, Miroslav: *Středověcí glosátoři, op. cit., s. 44–45.*
- 28 K dekretistům obecně srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa, op. cit., s. 101–102.*
- 29 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 210–211; SORICE, Rosalba: Rolando. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1720–1721.*
- 30 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 222; FIORI, Antonia: Rufino. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II., op. cit., s. 1756–1757.*
- 31 Srov. FIORI, Antonia: *Uguccio da Pisa. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani, vol. II., op. cit., s. 1997–1999.*
- 32 Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico, op. cit., s. 478–479.*
- 33 Srov. ABBONDANZA, Roberto: *Bartolomeo da Brescia. In: Dizionario Biografico degli Italiani 6, 1964, s. 691–696; SCHULTE, Johann Friedrich von: Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. Zweiter Band. Verlag von Ferdinand Enke: Stuttgart 1877, s. 83–88; CONDORELLI, Orazio: Bartolomeo da Brescia. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 182–183.*
- 34 Citováno podle vydání: *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum, Una Cum Glossis. Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum. In Aedibus Populi Romani: Romae 1582* (<http://digital.library.ucla.edu/canonlaw/librarian?ITEMPAGE>): „*Quoniam novis supervenientibus causis, novis est remediis succurrendum: idcirco ego Bartholomaeus Brixienensis confidens de magnificentia Creatoris, apparatus Decretorum duxi in melius reformandum, non detrahendo alicui, nec attribuendo mihi glossas, quas non feci: sed supplendo defectum solummodo, ubi correctio necessaria videbatur, vel propter subtractionem decretalium, et diminutionem earumdem, vel propter iura, que supervenerunt de novo. Interdum etiam solutiones interposui, quae pretermisae fuerant a Ioanne. Hoc feci ad honorem omnipotentis Dei, et Ecclesiae Romanae, et ad communem utilitatem omnium studentium in iure canonico. Bar.*“
- 35 Srov. např. PETR, Stanislav: *Quaestiones dominicales et veniales Bartoloměje z Brescie v rukopise knihovny piaristické koleje v Příboře. In: Studie o rukopisech XXXIV. Archiv Akademie věd České republiky – Komise pro soupis a studium rukopisů: Praha 2001, s. 169–213.* Podrobné obsahové prozkoumání tohoto spisu dosud chybí. Zajímavá je kupříkladu 81. quaestio z *Questiones dominicales*, v níž se řeší otázka platnosti složených řeholních slibů mladíka, který vstoupil do ženského kláštera v přestrojení za ženu a složil zde jako řeholnice řeholní sliby s úmyslem intimního sblížení s abatyší, srov. [BARTHOLOMAEUS BRIXIENSIS]: *Auree questiones dominicales ac veniales necnon brocardica Bartholomei Brixienensis. Baptista de Tortis: Venetiis 1508, fol. 19v.*
- 36 Srov. LIOTTA, Filippo: *Baisio, Guido Da. In: Dizionario Biografico degli Italiani 5, 1963, s. 293–297; Id.: Guido da Baysio. In: Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I., op. cit., s. 1092–1093.*
- 37 „*Honorius, servus servorum Dei, dilecto filio Archidiacono bononiensi salutem et apostolicam benedictionem. Cum sepe contingat ut minus docti ad docendi regimen assumantur, propter quod et doctorum honor minuatur et profectus impediatur scholarium volentium erudiri, Nos, eorundem utilitati et honori prospicere cupientes, auctoritate presentium duximus statuendum, ut nullus ulterius in civitate predicta ad docendi regimen assumatur, nisi a te obtenta licentia, examinatione prehabita diligentibus, tu denique contradictores, si qui fuerint, vel rebelles, per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, compescas. Datum Rome IV. kalendas julij, Pontificatus nostri anno tertio.*“ Tímto papežovým činem práva studentů nebyla nikterak omezena,

- naopak tím byly posíleny jejich výsady a chráněna jejich autonomie před městskými autoritami, srov. BELLOMO, Manlio: *Saggio sull' università nell' età del diritto comune*. Editrice Giannotta: Catania 1988, s. 90; Le Goff se přesto domnívá, že funkce boloňského arcijáhna byla v univerzitní oblasti spíše jen rolí čestnou, srov. LE GOFF, Jacques: *Gli intellettuali nel Medioevo*. Arnoldo Mondadori Editore: Milano 1988, s. 70.
- 38 K římským císařským reskriptům a dekretům srov. ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Storia del diritto romano*, Napoli, 1985, s. 245–247; ROBLEDÁ, Olis: *Introduzione allo studio del diritto privato romano*, op. cit., s. 190–193.
- 39 Srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale*, op. cit., s. 207.
- 40 Srov. PADOA-SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa*, op. cit., s. 103. Byl to kupříkladu svatý Bernard z Clairvaux (1090–1153), který svého žáka, papeže Evžena III. ve spisu „*De consideratione ad Eugenium papam*,” napsaném v letech 1148–1153, mimo jiné nabádal, aby projednávání soudních odvolání omezil na nezbytné případy: „*Tu, si amas iustitiam, appellationes non affectas, ed sustines. Verumtamen quid emolumentum affert ecclesiis Dei tua unius hominis iustitia, ubi sententia praevalet aliter affectorum?*“ Bernard uvádí dva konkrétní případy, kdy odvolání do Říma k papeži bylo zneužito – jednou s cílem oddálit uzavření sňatku a podruhé ke znemožnění volby nového biskupa v Auxerre. Takovéto případy podle Bernarda vedou ke znevážení institutu právních odvolání k nejvyšší církevní autoritě. Dále Bernard poukazuje na skutečnost, že kupříkladu ani papežské dekrety, předpisující způsob oblékání kleriků, nejsou zachovávané, srov. GASTALDELLI, Ferruccio (ed.): *Opere di san Bernardo*, I. *Scriptorium Claravallense*. Fondazione di Studi Cistercenci: Milano 1984, s. 838–843, 854–859.
- 41 Srov. ELLUL, Jacques: *Storia delle istituzioni*. II. *Medioevo*. Mursia: Milano 1976, s. 153–154.
- 42 K tomu, že si papež uvědomil důležitost kvalitního právního ukotvení církve, jistě přispěla i skutečnost, že velkou část svého pontifikátu musel bojovat s císařem Fridrichem Barbarossou a s císařem podporovanými protipapeži Viktorem IV. a Kalixtem III. Třetí lateránský koncil, který se pod papežovým vedením konal v březnu roku 1179, uzákonil kromě jiného nové předpisy pro volbu papežů, pro jejichž zvolení je vyžadována dvoutřetinová většina, srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*. Česká katolická Charita: Praha 1990, s. 35–36; BREZZI, Paolo: Alessandro III, papa. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 2, 1960, s. 183–189.
- 43 Srov. MALECZEK, Werner: Innocenzo III, papa. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 62, 2004, s. 419–435; velká pozornost byla věnována dekretům Innocence III. Venerabilem z března roku 1202 (X 1.6.34. In: Friedberg II, col. 79–82), Per venerabilem z podzimu téhož roku (X 4.17.13. In: Friedberg II, col. 714–716) a Novit z dubna roku 1204 (X 2.1.13. In: Friedberg II, col. 242–244), v nichž papežství jako ztělesnění práva a řádu přímo zasahuje do politických záležitostí jednotlivých království, srov. ULLMANN, Walter: *Il papato nel medioevo*, op. cit., s. 217.
- 44 Jak podotýká Malcolm Lambert, Innocencem III. začíná série čtyř středověkých papežů (Innocenc III., Honorius III., Řehoř IX. a Innocenc IV.), kteří se mnohem intenzivněji než jiní papežové zaměřovali na boj proti kacířství a proti kacířům v církvi. Snahu o upevnění právní struktury církve, ke které docházelo během jejich pontifikátu, je proto nutné vnímat rovněž v tomto kontextu, srov. LAMBERT, Malcolm D.: *Ketzerei im Mittelalter. Eine Geschichte von Gewalt und Scheitern*. Herder: Freiburg im Breisgau 1991, s. 145.
- 45 Kritická edice těchto sbírek: FRIEDBERG, Aemilius (ed.): *Quinque compilationes antiquae*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz 1956; srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 225–236; ERDŐ, Péter: *Storia della scienza del diritto canonico*, op. cit., s. 63–65.
- 46 Srov. LIOTTA, Filippo: Bernardo da Pavia (Bernardo Circa, Bernardo Balbi, Bernardus Balbus, Bernardus Papiensis). In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 9, 1967, s. 279–284; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*, II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 212–213; FIORI, Antonia: Bernardo da Pavia. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 231–232.
- 47 „*Iuste iudicate filii hominum et nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate, ut ostendatis vos diligere iustitiam, qui iudicatis terram, illum pre oculis cordis habentes, qui reddet unicuique secundum opera sua...*“
- 48 CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*, II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 215.
- 49 Srov. CAMPITELLI TOGNONI, Adriana: Collevaccino, Pietro. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 27, 1982, s. 34–36; PENNINGTON, Kenneth: *Popes, Canonists and Texts, 1150–1550*. Variorum: Aldershot – Hampshire 1993, s. 67–92; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*, II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 214.
- 50 „*Innocentius Episcopus Servus Servorum Dei universis magistris et scholaribus Bononiae commorantibus salutem et apostolicam benedictionem. Devotioni vestrae insinuatione presentium innotescat, decretales epistolae a dilecto filio magistro P. subdiacono et notario nostro compilatas fideliter, et sub competentibus titulis collocatas, in nostris usque ad XII. annum contineri registris, quas ad cautelam vobis sub bulla nostra duximus transmittendas, ut eisdem absque quolibet dubitationis scrupulo uti possitis, cum opus fuerit, tam in iudiciis quam in scholis.*“ Srov. LANDAU, Peter: *Europäische Rechtsgeschichte und kanonisches Recht im Mittelalter*. Wissenschaftlicher Verlag Bachman: Badenweiler 2013, s. 135.
- 51 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*, II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 215–217.
- 52 Srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*, op. cit., s. 37–38.
- 53 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*, II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 217.
- 54 LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter*. Bd. I. *Die Glossatoren*, op. cit., s. 293–297; BETTETI-NI, Andrea: Tancredi da Bologna. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. II., op. cit., s. 1930–1931.

- 55 Comp. V 1.1.2; 2.1.2; 3.13; 5.4.
- 56 Srov. CAPITANI, Ovidio: Gregorio IX. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 59, 2002.
- 57 FRIEDBERG, Aemilius: *Corpus Iuris Canonici. Pars secunda. Decretalium Collectiones. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz* 1959, col. 1–4: „... Sane diversas constitutiones et decretales epistolas praedecessorum nostrorum, in diversa dispersas volumina, quarum aliquae propter nimiam similitudinem, et quaedam propter contrarietatem, nonnullae etiam propter sui prolixitatem, confusionem inducere videbantur, aliquae vero vagabantur extra volumina supradicta, quae tanquam incertae frequenter in iudiciis vacillabant, ad communem, et maxime studentium, utilitatem per dilectum filium fratrem Raymundum, capellanum et poenitentiarum nostrum, illas in unum volumen resecatis superfluis providimus redigendas, adiciendes constitutiones nostras et decretales epistolas, per quas nonnulla, quae in prioribus erant dubia, declarantur. Volentes igitur, ut hac tantum compilatione universi utantur in iudiciis et in scholis, districtius prohibemus, ne quis praesumat aliam facere absque auctoritate sedis apostolicae specialia.“
- 58 Srov. VONDRUŠKA, Isidor: *Životopisy svatých v pořadí dějin církevních. Část třetí. Ladislav Kuncíř: Praha* 1931, s. 14; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 219–220; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 486–487.
- 59 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 237–251.
- 60 DANTE ALIGHIERI: *Božská komedie. Ráj, zpěv devátý*, 133–138 (citováno podle překladu O. F. Bablera, op. cit., s. 393).
- 61 Srov. ABBONDANZA, Roberto: *Bernardo da Parma*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 9, 1967, s. 276–279; CONDORELLI, Orazio: *Bernardo da Parma*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 230–231.
- 62 Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 487; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 236; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 88–91; BERTRAM, Martin: *Goffredo da Trani*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 57, 2001, s. 545–549; Id.: *Goffredo da Trani*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 1038–1039.
- 63 GOTTOFREDO DA TRANI (GOFFREDUS TRANENSIS): *Summa super titulis Decretalium. Neudruck der Ausgabe Lyon 1519, Scientia Verlag* 1968.
- 64 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren*, op. cit., s. 259, 262–263.
- 65 Srov. PENNINGTON, Kenneth: *Enrico da Susa, detto L'Ostiense*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 42, 1993, s. 758–763; Id.: *Popes, Canonists and Texts, 1150–1550*, op. cit., pars XVI, s. 1–12; Id.: *Enrico da Susa, cardinale Ostiensis*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. I.*, op. cit., s. 795–798; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 240–245; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 123–129.
- 66 Srov. LANGE, Hermann: *Römisches Recht im Mittelalter. Bd. I. Die Glossatoren*, op. cit., s. 289.
- 67 DANTE ALIGHIERI: *Božská komedie. Ráj, zpěv dvanáctý*, 82 (překlad O. F. Bablera, op. cit., s. 406).
- 68 Srov. KUTTNER, Stephan: *Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts*. In: *Festschrift für Martin Wolff. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen* 1952, s. 79–80.
- 69 Tak i v některých současných církevních publikacích je Hostiensis citován, evidentně ve snaze prokázat kontinuitu mezi počátky kanonistiky a církevní současností, srov. např. předmluva někdejšího prefekta Kongregace pro evangelizaci národů, slovenského kardinála Jozefa Tomka (nazývaného v době působení v čele kongregace neoficiálně „červený papež“ nebo mezi jeho podřízenými na kongregaci také „car“) v: *Commento al codice di diritto canonico, a cura di Mons. Pio Vito PINTO. Urbaniana University Press, Roma* 1985, s. XIII.
- 70 Srov. NÖRR, Knut Wolfgang: *Der Kanonist und sein Werk im Selbstverständnis zweier mittelalterlicher Juristen. Eine Exegese der Proemium des Hostiensis und Durandi*. In: *Ex Ipsis Rerum Documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag. Jan Thorbecke Verlag: Sigmaringen* 1991, s. 376.
- 71 Hostiensis měl ve svém tvrzení bezpochyby alespoň částečně pravdu. Středověká iurisprudentia byla obecně označována jako scientia lucrativa, a rovněž jako věda moci. Avšak je třeba zdůraznit, že to neplatilo pouze pro právo civilní. Rovněž zvládnutí práva kanonického, zaručující získání atraktivních církevních prebend, nebylo po této stránce o nic méně výhodné, srov. BELLOMO, Manlio: *Saggio sull'università nell'età del diritto comune*, op. cit., s. 17–20.
- 72 *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, Proemium. Apud haeredes Melchioris Seffae: Venetiis* 1570, fol. 5r–5v.
- 73 *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, liber primus*, op. cit., fol. 5v–6r.
- 74 *Henrici cardinalis Hostiensis Summa aurea, liber primus*, op. cit., fol. 6r–7v.
- 75 Srov. PARAVICINI BAGLIANI, Agostino: *Innocenzo IV, papa*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 62, 2004, s. 435–440; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 236–240; MELLONI, Alberto: *Sinibaldo Fieschi (Innocenzo IV, papa)*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani. Vol. II.*, op. cit., s. 1872–1874.
- 76 Srov. BIHLMAYER, Karl – TUECHLE, Hermann: *Storia della Chiesa. Vol. II: Il Medioevo. Morcelliana: Brescia* 1979, s. 297–300.

- 77 Srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 488. Určitou analogii je možné spatřovat s nedávno publikovaným trojdílným spísem o Ježíši z Nazareta, k jehož dokončení a vydání se teolog Joseph Ratzinger dostal rovněž teprve jako papež Benedikt XVI., a v úvodu neopomenul zdůraznit: „Gewiss brauche ich nicht eigens zu sagen, dass dieses Buch in keiner Weise ein lehramtlicher Akt ist, sondern einzig Ausdruck meines persönlichen Suchens nach dem Angesicht des Herrn,“ srov. RATZINGER, Joseph (BENEDIKT XIV.): *Jesus von Nazareth. Erster Teil*. Herder: Freiburg – Basel – Wien 2007, s. 22.
- 78 Srov. JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncílů*, op. cit., s. 39–40; KANTOROWICZ, Ernst: *Federico II, imperatore*. Garzanti: Milano 1988, s. 595–597.
- 79 Srov. STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 254–256.
- 80 Srov. LEA, Henry Charles: *Geschichte der Inquisition im Mittelalter*. Bd. 1. *Ursprung und Organisation der Inquisition*. Vito von Eichborn GmbH + Co. Verlag KG: Frankfurt am Main 1997, s. 377–380; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 341; BIHLMEYER, Karl – TUECHLE, Hermann: *Storia della Chiesa*. Vol. II: *Il Medioevo*, op. cit., s. 345.
- 81 Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 238–239; CALASSO, Francesco: *Gli ordinamenti giuridici del rinascimento medievale*. Nuova ristampa della seconda edizione. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1965, s. 230–232.
- 82 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti Pont. Maximi super libros quinque decretalium*: *Feierabend Sigismundus: Francofurti ad Moenum: 1570, fol. 559r (De sententia excommunicationis, caput LII): „... istae speciales personae excommunicantur pro proprio delicto, universitas autem non potest excommunicari, quia impossibile est, quod universitas delinquat, quia universitas, sicut est capitulum, populus, gens et huiusmodi nomina sunt iuris, et non personarum, ideo non cadit in eam excommunicatio. Item in universitate sunt et pueri unius diei. Item eadem est universitas quae est tempore delicti, et quae futuro tempore, quo nullo modo delinquit: esset autem multum iniquum, quod huiusmodi qui nullo modo delinquit excommunicarentur...“*
- 83 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti*, op. cit., Proemium: „Legitur in Ezechiele 3. c. Venter tuus comedit, et viscera tua complebuntur volumine isto, quod ego do tibi. Per ventrem qui escas recipit, mens intelligitur, quae rerum ac scripturarum notitias recipit, coquit et digerit meditatione sollicita et frequentia. Viscera autem implentur, cum desiderium, voluntas et intentio intimo sapore scripturarum satiantur. Sunt enim multi qui multa legunt, sed vacui recedunt, qui mente quidem intellectum percipiunt, sed in cordis desiderio servanda non ponunt similes illis, qui ut dicit Hier. venerunt ad hauriendum aquam, sed vasa sua vacua reportaverunt, et ideo confusi sunt pariter et afflicti...“
- 84 Srov. *Commentaria Innocentii Quarti*, op. cit., FRONTISPICIUM. Na horní části frontispicia dominují dvě Mojžišem třímané desky Desatera s nápisem LEX DEI. Na levé straně je zobrazen papež na trůnu mezi kardinály a biskupy a pod ním je další obrázek kněze, udělujícího svátost. Na pravé straně frontispicia je zobrazen světský panovník se svými poradci a pod ním je obrázek soudce, vynášejícího rozsudek, zatímco v pozadí tohoto obrázku je již výkon hrdelního trestu vykonáván. V dolní části listu jsou postavy představitelů starověké moudrosti Cicerona a Seneky a mezi nimi anděl se dvěma polnicemi posledního soudu.
- 85 *Decretum Gratiani D. 10.1 (Friedberg I, col. 19)*.
- 86 Srov. PARADISI, Bruno: *Studi sul medioevo giuridico*, I: *Istituto storico italiano per il medio evo*: Roma 1987, s. 279.
- 87 Srov. KEJŘ, Jirř: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum: Praha 1995, s. 52–53.
- 88 Srov. TAMBA, Giorgio: *Giovanni d'Andrea*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 55, 2001; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 381–382; PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 489–490; SCHULTE, Johann Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts*, op. cit., s. 205–229; BARTOCCI, Andrea: *Giovanni d'Andrea (Johannes Andreae de Bononia)*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1008–1012.
- 89 *Názvem Liber Sextus bylo vyjádřeno, že předcházející sbírka dekretálů Liber Extra, rozdělená do pěti knih, má mít v Liber Sextus své pokračování, jakousi šestou knihu. Liber Sextus obsahuje právní předpisy Prvního a Druhého lyonského concilu e dekretály papežů Řehoře IX., Inocence IV., Alexandra IV., Urbana IV., Klementa IV., Řehoře X., Mikuláše III. Dvě třetiny dekretálů však pocházejí od samotného Bonifáce VIII. Pro rozvoj právní vědy kanonického práva má velký význam 88 právních pravidel (Regulae iuris), kterými je Liber Sextus zakončen. Větší část těchto právních pravidel vychází z římskoprávní nauky. Papežovým spolupracovníkem při sestavení těchto právních pravidel byl pravděpodobně Dinus Mugellanus, srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 460–461; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 257–264; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*. Bd. II. *Die Kommentatoren*. Verlag C. H. Beck: München 2007, s. 447–448; CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. *Il basso medioevo*, op. cit., s. 368–370.*
- 90 *Název Liber Septimus, kterým měla být vyjádřena souvislost sbírky Clementinae s předchozími dvěma sbírkami papežských dekretálů, se neujal. Clementinae obsahují po jedné konstituci papežů Bonifáce VIII. a Urbana IV., zatímco autorem všech dalších konstitucí je již pouze Klement V., srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 462–463; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 264–268. Úsilí středověké církve o vytvoření samostatného uceleného právního systému bylo vydáním sbírky dekretálů Clementinae úspěšně naplněno, srov. GROSSI, Paolo: *L'ordine giuridico medievale*, op. cit., s. 209.*

- ⁹¹ Extravagantes Ioannis Papae XXII. řádnou glosou opatřil Zenzelinus de Cassanis, profesor kanonického práva z Montpellier, který tuto sbírku dekretálů rovněž sestavil. Společně s Decretum Gratiani a na něj navazujícími sbírkami papežských dekretálů se těmito sbírkami stalo kompletním kanonické právo, které pak jako Corpus Iuris Canonici bylo platným kanonickým právem až do roku 1917, srov. PLÖCHL, Willibald Maria: *Storia del diritto canonico*, op. cit., s. 463–466, 490; STICKLER, Alphonsus Maria: *Historia iuris canonici latini*, op. cit., s. 268–276.
- ⁹² Novella bylo jméno právníkovy matky a také jméno jeho nejmladší dcery. Tato svá díla pojmenoval na jejich počest.
- ⁹³ Srov. ČERNÝ, Miroslav: Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky. In: *Revue církevního práva* 52, 2/12, ročník 18, s. 28–29; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 662–663.
- ⁹⁴ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea e dintorni. La scuola canonistica bolognese nella prima metà del secolo XIV. In: *Rivista internazionale di diritto comune* 23, 2012, s. 109–110.
- ⁹⁵ K některým z nich srov. např. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 115–117.
- ⁹⁶ Srov. CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*. Dott. A. Giuffrè Editore: Milano 1970, s. 179.
- ⁹⁷ Srov. KEJŘ, Jiří: Ioannis Andreae 'Hieronymianum opus' a jeho ohlas v českých zemích. In: *Studie o rukopisech* 12, 1973, s. 71–88; CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 125–143.
- ⁹⁸ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 118–125; ASCHERI, Mario: *I diritti del Medioevo italiano*. Secoli XI-XV. Carocci editore: Roma 2003, s. 352.
- ⁹⁹ Srov. BECKER, Hans Jürgen: Calderini, Giovanni. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 16, 1973; CONDORELLI, Orazio: Calderini, Giovanni. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 386–388.
- ¹⁰⁰ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 632–658; MAFFEI, Paola: Cino Sinibuldi da Pistoia. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 543–546.
- ¹⁰¹ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 113–114, pozn. 66.
- ¹⁰² Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 113, pozn. 63.
- ¹⁰³ Srov. BARTOCCI, Andrea: Liazari, Paolo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 65, 2005; Id.: Liazari, Paolo (Paulus de Liazariis). In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. II., op. cit., s. 1180–1181.
- ¹⁰⁴ Srov. CAPRIOLO, Severino: Bonincontro di Giovanni d'Andrea. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 12, 1971.
- ¹⁰⁵ Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 383–385; PIO, Berardo: Oldrendi Giovanni. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 79, 2013; GIRGENSOHN, Dieter: Giovanni Oldrendi da Legnano. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1018–1021. Známý je výjev z jeho pohřební archy, umístěné v současnosti v boloňském městském muzeu, znázorňující velice živě univerzitní přednášku (http://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Legnano).
- ¹⁰⁶ Srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale*. II. Il basso medioevo, op. cit., s. 385; GIRGENSOHN, Dieter: Zabarella, Francesco. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. II., op. cit., s. 2071–2074.
- ¹⁰⁷ Srov. CALASSO, Francesco: Bartolo da Sassoferrato. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 6, 1964, s. 640–669; LEPSIUS, Susanne: Bartolo da Sassoferrato. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 177–180.
- ¹⁰⁸ Srov. CONDORELLI, Orazio: Giovanni d'Andrea, op. cit., s. 114, pozn. 67.
- ¹⁰⁹ Srov. CASAVOLA, Francesco Paolo: Per Francesco Calasso. In: MAFFEI, Domenico (ed.): *A Ennio Cortese*, vol. I. Il Cigno Edizioni: Roma 2001, s. 201; CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*, op. cit., s. 64–65.
- ¹¹⁰ Srov. ERDŐ, Péter: *Storia della scienza del diritto canonico*, op. cit., s. 81.
- ¹¹¹ Srov. PADOA SCHIOPPA, Antonio: *Storia del diritto in Europa*. Dal medioevo all'età contemporanea. Il Mulino: Bologna 2007, s. 128; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 57–58.
- ¹¹² CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*, op. cit., s. 64–65.
- ¹¹³ Zákaz studia římského práva, obsažený v konstituci papeže Honoria III. Super Speculam ze dne 22. listopadu 1219, se vztahoval pouze na Paříž a její okolí. Na studium kanonického práva nadto neměl žádný dopad, srov. KUTTNER, Stephan: Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts. In: E. von Caemmerer et alii: *Festschrift für Martin Wolff*. Beiträge zum Zivilrecht und internationalen Privatrecht. J.C.B.Mohr (Paul Siebeck): Tübingen 1952, s. 79–101.
- ¹¹⁴ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 698–699.
- ¹¹⁵ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 765; CORTESE, Ennio: Baldo degli Ubaldi. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 149–152.
- ¹¹⁶ Srov. CALASSO, Francesco: *Medio evo del diritto*, op. cit., s. 578. Po Baldovi se pak objevují stále častěji i další právníci, kteří se stávají skutečnými odborníky na utrumque ius – tedy právo jak římské, tak i kanonické – a zároveň již i plnohodnotně přednášejí obě dvě tato práva. K nejvýznamnějším z nich patří Jan z Imoly

- (1367/72–1436), který měl v Boloni, Ferraře a Padově katedru obojího práva, srov. CORTESE, Ennio: *Il diritto nella storia medievale. II. Il basso medioevo*, op. cit., s. 389–390; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 807–813; PADOVANI, Andrea: *Giovanni Nicoletti (de Calcis) da Imola*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 1015–1018. V tištěném vydání z roku 1525 jeho komentáře *Super Clementinas* je Jan z Imoly nazýván dokonce čestným titulem „*iuris utriusque monarcha*“.
- ¹¹⁷ Srov. podrobný popis dramatické volby papeže Urbana VI., při níž byli kardinálové pod silným tlakem římské lúzy, v: PRÉROVSKÝ, Olderico: *L'elezione di Urbano VI. e l'insorgere dello scisma d'Occidente*. *Miscellanea della Società Romana di Storia Patria*. Presso la Società alla Biblioteca Vallicelliana: Roma 1960, s. 35–39. Dnes je ovšem zřejmé, že popření regulérnosti volby papeže Urbana VI. částí kardinálů bylo spíše účelovým pokusem o dodatečné řešení situace, poté, co nově zvolený papež se začal projevovat patologickým způsobem, svědčícím o duševní nemoci tohoto nejvyššího církevního představitele, srov. např. PRÉROVSKÝ, Olderico: *L'elezione di Urbano VI.*, op. cit., s. 188–189.
- ¹¹⁸ Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht. Politische Streitigkeiten im Spätmittelalter*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main 2010, s. 41–43; LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 757.
- ¹¹⁹ Srov. ORLANDELLI, Gianfranco: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* 6, 1964, s. 766–768; SPECIALE, Giuseppe: *Bartolomeo da Saliceto*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 185–187.
- ¹²⁰ Srov. LANGE, Hermann – KRIECHBAUM, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter*, op. cit., s. 800–801.
- ¹²¹ Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht*, op. cit., s. 43–45.
- ¹²² Srov. LANGE, Hermann: *Recht und Macht*, op. cit., s. 46.
- ¹²³ Srov. MAFFEI, Paola: *Angelo da Castiglione Aretino*. In: *Dizionario biografico dei giuristi italiani*. Vol. I., op. cit., s. 71.
- ¹²⁴ Srov. ČERNÝ, Miroslav: *Ubertus z Lampugnana – právník mezi Prahou a Milánem*. In: KRAFL, P. ed. *Sacri canones servandi sunt: Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 385–389.
- ¹²⁵ Srov. edice z latinského kodexu 12722, fol. 261–271 Národní knihovny v Paříži: BLIEMETZRIEDER, Franz (ed.): *Gutachten der juristischen Fakultät zu Padua über Urbans VI. Wahl (Sommer 1378)*. In: *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienseorden*, XXX. Jahrgang, 1. und 2. Heft, Brunn 1909, s. 97–111.
- ¹²⁶ Srov. BECKER, Hans-Jürgen: *Die Appellation vom Papst an ein allgemeines Konzil. Historische Entwicklung und kanonistische Diskussion im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Böhlau Verlag: Köln – Wien 1988, s. 306.
- ¹²⁷ Třebaže se Kostnickému koncilu podařilo vyřešit papežské schisma, vznikl v průběhu koncilu zárodek jiného problému – nejen teologického, ale i církevně-právního, když koncilní Otcové po útěku svolavatele koncilu papeže Jana XXIII. z Kostnice, ke kterému došlo 20. března 1415, vydali dne 6. dubna 1415 dekret *Haec sancta synodus*, ve kterém se koncil prohlásil za nejvyšší církevní autoritu, odvozující svoji moc přímo od Krista, bez nutnosti papeže coby prostředníka. Papež Jan XXIII. mohl tak být 29. května 1415 oficiálně zbaven papežského úřadu. Toto řešení se jevílo z čistě právního a politického pohledu v daném okamžiku jako jediné možné a podporovaly ho vůdčí osobnosti koncilu v čele s pařížským kancléřem Janem Gersonem. Bylo však zároveň v příkrém rozporu s učením předcházejících středověkých papežů kanonistů. Proti teologickému pojetí, formulovanému dříve nejzřetelněji Jiljí Rímským v jeho spisu *De ecclesiastica potestate*, napsaném na přelomu let 1301 a 1302, podle kterého je papežova moc božská a dokonalá, postavená vysoko nad každou jinou mocí, a proti obdobným prerogativám papeže Bonifáce VIII. ze slavné buly *Unam Sanctam* z 18. listopadu 1302, je náhle v Kostnici proklamována jiná nejvyšší církevní autorita, jíž má být celocírkevní koncil, nadřazený papeži. Pragmatické a zřejmě jediné možné řešení, uplatněné koncilními Otcy v Kostnici, však znamenalo zároveň, aniž by si to v daném okamžiku uvědomili, ohrožení církevní struktury a celého jejího právního systému. Krizi se sice podařilo zažehnat, nicméně do budoucnosti hnutí konciliarismu mělo pro hierarchickou církev představovat závažný problém, srov. BRAUN, Karl-Heinz: *Die Konstanzer Dekrete Haec sancta und Frequens*. In: *Das Konstanzer Konzil. Essays*, hrsg. von Karl-Heinz Braun – Mathias Herweg – Hans W. Hubert – Joachim Schneider – Thomas Zotz. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft*: Darmstadt 2013, s. 82–86; JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*, op. cit., s. 51–52; ULLMANN, Walter: *Il papato nel medioevo*, op. cit., s. 307. K Jiljímu Rímskému a jeho pojetí papežství srov. ČERNÝ, Miroslav: *Teolog papežské moci Jiljí Rímský a právní aspekty jeho díla*. In: *Právněhistorické studie*. 2013, č. 43, s. 232–244.

Origins of Canon Law as a Separate Legal Science

Miroslav Černý

Summary

The article deals with the beginnings of a separate science of Canon law in the Middle Ages. The situation favourable for the development of science occurred in Europe in the late 11th and 12th century. The main centre of study of the legal science was Italian Bologna. Irnerio has reconstructed the collections of Roman law created by Emperor Justinian. Few decades later, in the same city was born the separated science of Canon law. As the origin of Canon law is considered the publication of the voluminous writings consisted of three parts entitled *Concordia discordantium canonum*, also called by the author *Decretum Gratiani*, that was published in the years 1140–1142. This writing has been widely studied and glossed by lawyers, who called themselves *Decretists*, and became a text that has been used for teaching the Canon law. Article lists the names and brief information about the most important lawyers of the period called *Decretists*. Another evolutionary phase of the Canon Law in the Middle Ages was the period of so-called period of *Decretalists* in which the main legal document becoming pope's decision, called *papal edicts*, although they were originally the pope's decision for the individual case, but gradually became binding law for other similar cases. *Papal edicts* were published in larger collections (the most important of them was *Liber Extra* published by Gregory IX. in the year 1234). *Liber Extra* with the *Decretum Gratiani* created the applicable law of the Catholic Church under the name *Corpus Juris Canonici*, that was valid until 1917. The article gives an overview of the various collections of *papal edicts* and the names and writings of individual *Decretalists*, that studied *Papal edicts*, commented and wrote about them often very detailed explanations. The article describes in detail the most important medieval lawyer of the Canon law, which was John Andreae (†1348). In the 14th century also culminates the process of mutual approaching of the schools involved in the Roman law and Canon law, which process was expressed by the title “*doctor of law*” – Canon law and Roman law. Prominent leaders of schools of *Commentators of Roman law*, of which the most important were Bartolus of Saxoferrato and Baldus de Ubaldis, have to be apart from Roman law also excellent Canon law experts. The article at its end deals with one of the most critical events of the Middle Ages, when knowledge of canonists was significantly put into practice – in the effort of resolving the *Papal Schism* of the late 14th and 15th centuries.

KAŠPERSKOHORSKÁ MĚSTSKÁ SPRÁVA A SOUDNICTVÍ ZA TŘICETILETÉ VÁLKY

Jan Kilián

Kašperskohorsko bylo osídleno od dob prehistorických, kdy sem jeho zlatá naleziště přitáhla Keltů a po nich i slovanské obyvatelstvo.¹ Předpokládá se, že vlastní městská lokalita – Berg Reichenstein (Perkreichenstejn) – byla zalidněna už na přelomu 12. a 13. století, ale že šlo tehdy jen o rozptýlené sídliště, jehož první centrum se postupně etablovalo při starobylém kostele sv. Mikuláše a teprve v první polovině století 14. se přeneslo o něco více na západ ke kostelu sv. Linharta (později přесvěcenému na patrocinium sv. Markéty), kde mohla dříve existovat drobná ves.² Za vlády Jana Lucemburského získalo již populačně velmi silné město (právně však zatím jen městečko)³ svá první privilegia a jeho rozkvět pokračoval i za Karla IV., který v blízkosti Hor nechal na ochranu zlatých ložisek a obchodních stezek vybudovat hrad Kašperk.⁴ Komorní hradní panství pak bývalo pravidelně zastavováno a jeho držitelé se v době husitských válek často ocitli na protilucemburské straně, zatímco Kašperské Hory se svým německým patriciátem zůstaly císaři Zikmundovi věrné.⁵ Po válkách nastal zvýšený příliv českého obyvatelstva, jež ve městě v době předbělohorské nakonec převládlo. Hornictví sice začalo pomalu skomírat, ale jeho výnosy nahradily, resp. doplnily příjmy z mohutně se rozvíjejícího obchodu, zvláště se solí. Kašperské Hory díky obojímu bohatly a mohly si dovolit velkorysé investice jak do své výstavby, tak do skvělých uměleckých děl přesahujících dnes svým významem úzký regionální rámec.⁶

Emancipující se a rozrůstající se město, v němž v roce 1551 mělo žít 123 právovávěrečných měšťanů⁷ a které se úspěšně bránilo snahám zástavních držitelů Kašperka učinit z nich své poddané,⁸ nicméně dlouhou dobu nemělo svou vlastní radnici. Příležitost k jejímu zřízení se naskytla v polovině 16. století, když dědička městského protektora Jiřího z Lokšan prodala obci kamenný gotický patrový dům na náměstí společně s dalšími nemovitostmi za 850 kop grošů českých. Dům byl svobodný, nezatížen žádnými poplatky, a ležel na nároží při cestě do Sušice. Prodán byl společně se sladovnou a pivovarem, s jedním blízkým a jedním vzdálenějším dvorem s příslušenstvími, navíc i se dvěma celými mlýny a polovinou mlýna třetího.⁹ O radnici, resp. o rathauze, se poprvé hovoří údajně až roku 1574, ale někdejší Lokšanův dům s horním mázhauzem, obecní síní, tomuto účelu jistě sloužil už dříve. Renesanční úpravy, z nichž se dochoval např. komín či sklepení, byly završeny na konci 16. století, což jistě signalizuje dnes v místním muzeu vystavená korouhvička s letopočtem 1597. Dům byl tehdy spojen se svým menším sousedem, při čemž také zanikla úzká ulička mezi oběma objekty. Na podzim 1660 radnice vyhořela, takže její dnešní podoba je převážně výsledkem následné barokní přestavby.¹⁰ Při požáru se naštěstí podařilo zachránit městský archiv. Není známo, kde byl uchovávan před vznikem radnice, teprve po jejím vzniku se však setkáváme s nárůstem zdejší úřední agendy.

Jen o něco mladšího data než koupě domu je též nejstarší dochovaná městská kniha a od těchto časů máme k dispozici i spisový materiál.¹¹ Právě ten je přítom natolik ucelený, že umožňuje podrobné sledování mnoha různých aspektů historického vývoje šumavského města a stal se též základem pro předkládané pojednání.

V roce 1584 se Kašperským Horám, které se v této době objevují v pramenech paralelně už i pod tímto českým názvem,¹² podařilo dosáhnout statusu královského horního města.¹³ Tím se vymanily ze závislosti na sousedním hradu a získaly i právo na výkon hrdelního práva. Co se reálného stavu týče, byla situace podobná té v Krušnohoří, kde se také nově objevilo nemálo královských horních měst¹⁴ – jenže spíš než o potvrzení důlního rozmachu se jednalo o snahu panovníka povzbudit skomírající hornickou činnost. V Kašperských Horách tomu nebylo jinak. Podle zprávy nejvyššího českého bergmistra Lazara Erckera ze Schreckenfelsu z konce 16. století město vydávalo na doly 150 zlatých ročně, ovšem činilo tak prý hlavně proto, aby si udrželo své výsady horního města.¹⁵ Současně s novým statutem Kašperských Hor získal tento i sousední Rejštejn, a to se stejnými právy, tedy také jako svobodné horní město.¹⁶ Zisky ze zlata, z obchodu, z pivovaru a krčem, z řemesel, mezi nimiž prim začali sehrávat fezníci, sdružení už v předbělohorském období do cechu, a z dalších činností podnítily nové královské město k ještě vehementnějšímu budování vlastní majetkové domény. V kašperskohorském držení již byly nemovitosti obstožného rozsahu i poddaní v okolních vsích, o obecním panství však nebylo možné až do roku 1584 hovořit. Uvedeného léta však za 8000 tolarů Kašperskohorští koupili Rudolfem II. rozprodávaný majetek hradu Kašperka. Z kašperského panství zůstal jen samotný hrad s menším příslušenstvím a se vsí Kavrlíkem, vše vzápětí pronajaté za fixní roční plat také kašperskohorské obci. Nájem byl poté opakovaně prodlužován, a to až do roku 1617, kdy se město u české komory zasadilo o koupi hradu a jeho příslušenství, všeho dohromady za 4200 kop grošů míšeňských.¹⁷ Příštího léta vypukla válka, která svým dlouhým trváním znemožnila městu dostát svým dlužným závazkům, vzniklým v souvislosti s rozsáhlými nemovitými nákupy, zcela vyrovnány byly až řadu let po vestfálském míru.

V čele Kašperských Hor stála podobně jako v jiných českých městech městská rada, doplněná o sbor obecních starších a městského rychtáře.¹⁸ Královského, resp. císařského rychtáře, vládního dohlázeitele na dění v obci, bychom tu hledali marně, tato funkce byla obsazována jen v královských městech, která se provinila během prvního protihabsburského povstání v roce 1547.¹⁹ Konšelský sbor, pro nějž už v roce 1618 nacházíme v německy psaných dokumentech označení „magistrát“,²⁰ sestával z dvanácti radních, střídajících se ve funkci purkmistra, nejzasloužilejší z radních nesl hodnost primase. Scházeli se v síni na radnici, kam také bývala v případě potřeby svolávána celá obec (všichni právoplatní měšťané), ve výjimečných případech i v soukromých domech, kupř. primase, úřadujícího purkmistra či rychtáře. Obecních starších bylo šest. Není ovšem zdaleka jisté, že uvedené počty byly během válečných let skutečně dodržovány, zápisy radních obnov máme totiž k dispozici až z doby poválečné a složení jednotlivých rad můžeme (nutně mezerovitě) rekonstruovat jen na základě solitérních zmínek. Díky nim také víme o jedině dosud doložené obnově konšelského sboru a obecních starších v roce 1642 skrze nejvyššího českého mincmistra Oldřicha Adama Popela z Lobkovic.²¹ Právě nejvyšší mincmistr coby nadřízený horních měst měl kašperskohorskou městskou radu obnovovat ideálně každý rok, to se ale nedělo ani v době předbělohorské a poválečné (např. po obnově roku 1658

následovala další až za tři roky a poté snad až za pět let),²² natož během třicetileté války, kdy se cestování už jen na kratší vzdálenosti stalo krajně nebezpečnou záležitostí.²³ Lze tedy předpokládat, že i kašperskohorští radní fungovali po dosazení ve svých úřadech několik let, nehledě na to, že mnozí do nich byli voleni opakovaně, i to, že se ve sboru v důsledku úmrtí a vážných nemocí objevovaly mezery. O zdejším průběhu rituálu radní obnovy, majícím jistě svá specifika, nejsme nijak zpraveni.²⁴ Ani Rejštejn se nenabízí pro srovnání, v něm jsou šestičlenná městská rada a čtyři obecní starší konkrétně doložení až od počátku 18. století.²⁵

Jména kašperskohorských primasů poznáváme již od druhé poloviny 16. století, ale ještě ani pro první polovinu století následujícího nejsme schopni jejich úřední období stanovit zcela přesně. Od roku 1576 se v čele města setkáváme s příslušníkem rodiny, která poté měla primaský post zastávat v mnoha generacích – s Janem Weißenregnerem z Weissenfeldu. Po něm následovali mj. Kliment Foltan, Bartoš Graf či Jiří Raušer, než se někdy kolem roku 1610 do funkce dostal Wolf Weißenregner. Toho nejpozději za další čtyři roky vystřídal Šebestián Sippl,²⁶ zastávající funkci zřejmě kontinuálně až do své smrti někdy v první polovině třicátých let – v červnu 1634 již nebyl mezi živými.²⁷ Po Sipplovi je jako primas doložen Ondřej Miller, nicméně prokazatelně až od prosince roku 1636.²⁸ Millera pak nahradil počátkem let čtyřicátých Cyril Lunč, doložený v primaském „křesle“ k roku 1642.²⁹ Bohužel, uvedená léta jsou co do obsazení úřadů poznatelná zcela nedostatečně, o dalším primasovi tak víme až na samém konci válečného období: v květnu 1648 o Zikmundovi Weißenregnerovi z Weissenfeldu.³⁰ Za další dva roky už přitom v čele města stál jiný kašperskohorský erbovní měšťan, Jan Anbanter z Rozndorfu. Primasové reprezentovali své město při důležitých jednáních, ve městě i mimo něj, chybět nemohli při uzavírání zásadních smluv, Sippl se zúčastnil i zasedání českého zemského sněmu v listopadu 1627 v Praze.³¹ Je proto pochopitelné, že prestižní post obsazovali výhradně členové nejprřednějších kašperskohorských rodin.³²

Na stejné limity jako u primasů narážíme též v případě soupisu radních,³³ ani v jejich případě se totiž zatím nepodařilo narazit na jediný kompletní seznam pro období třicetileté války.³⁴ Díky spisovému materiálu a městským knihám však lze přece jen dostat poměrně plastický obraz o kašperskohorských radních elitách.³⁵ Roku 1618 mezi městské radní prokazatelně patřili Daniel Anbanter, Zikmund Glaser, Tomáš Kastalio, Pavel Křižan, Jakub Mathey, Tomáš Miller, Ondřej Prinz, Daniel Sporn, Tomáš Teschinger, Jan st. Weißenregner z Weissenfeldu, Václav Zmut a primas Šebestián Sippl. Počet třináct napovídá, že v právě uvedeném roce proběhla radní obnova a že někteří z radních byli tehdy nahrazeni. Platí to nepochybně pro Tomáše Millera, s nímž se posléze setkáváme již výhradně jako s kašperskohorským bergmistrem (kterým byl ovšem už mnohem dřív). Není vyloučeno, že další obnova proběhla hned následujícího léta, jelikož z roku 1619 známe jako radní také Klimenta Foltana a Adama Sippla, zatímco bez úspěchu poté v radním sboru hledáme Tomáše Kastalia, Tomáše Teschinger a Jakuba Matheye. Jinak ale mnozí z radních bělohorské éry vykazovali dlouhou úřední životnost – Anbanter jím byl kontinuálně od roku 1616 nejméně do roku 1628, Weißenregner, Sporn i Tuček přinejmenším do roku 1632, Zmut do přelomu let 1630/1631, někdy do třicátých let také Ondřej Prinz. Dosud se podařilo dohledat 37 jedinců, kteří ve válečných letech zastávali radní post, jejich počet však jistě není zdaleka konečný, mezery jsou především ve 40. letech 17. století.

Radní	Doložená úřední léta
Anbanter z Rozndorfu, Daniel	1618, 1621, 1628
Anbanter z Rozndorfu, Jan	1644
Bárta, Jiří	1638
Demazulin, Ondřej	1625, 1632
Foltan, Kliment	1619, 1621, 1628
Gilkes, Ondřej	1648
Glaser, Zikmund	1618, 1625
Höfling, Jan	1643
Kagerer, Volf	1644
Kastalio, Tomáš	1618, 1619
Klaus, Jan	1630, 1632, 1638
Křížan, Pavel	1618, 1621, 1623
Lunč, Cyril	1631, 1632, 1639, 1642
Mathey, Jakub	1618
Meier, Bartoloměj	1641
Meier, Jiří	1638
Miller, Ondřej	1636, 1640, 1646
Miller, Tomáš	1618
Murer, Matěj	1631, 1632
Prinz, Ondřej	1618, 1619, 1620, 1630
Řezník, Jakub	1621, 1625, 1628, 1632
Sipl, Adam	1619
Sipl, Šebestían	1614 – asi do 1634
Sporn, Daniel	1618, 1621, 1625, 1631, 1632
Šejnost, Filip	1624
Teschinger, Tomáš	1618
Tuček, Václav	1618, 1621, 1630, 1631, 1632
Weißenregner z Weissenfeldu, Adam Kryštof	1629, 1631
Weißenregner z Weissenfeldu, Jan ml.	1644
Weißenregner z Weissenfeldu, Jan st.	1618, 1631, 1632
Weißenregner z Weissenfeldu, Jiří	1639
Weißenregner z Weissenfeldu, Zikmund st.	1643, 1646, 1648
Zmut, Jan	1640
Zmut, Ondřej ml.	1648
Zmut, Ondřej st.	1632, 1635, asi 1637
Zmut, Václav	1618, 1619, 1621, 1625, 1628, 1630
Zmut, Vilém	1643, 1644

Z tabulky je mj. nápadný i průnik několika nových jmen do rady kolem roku 1624, ať již se jedná o Ondřeje Demazulina nebo Filipa Šejnosta. Hypoteticky bychom proto mohli uvažovat o tom, že i v Kašperských Horách došlo k situaci, kterou známe z jiných měst,³⁶ že totiž konverzi ke katolictví vzdorující radní byli v oné době nahrazeni nábožensky spolehlivějšími jedinci. S novými jmény, která se v předešlých letech ve městě neobjevovala, se setkáme rovněž na konci třicátých a během čtyřicátých let, což může mít souvislost s rovněž na jiných místech sledovatelným regresem (biologickým, ekonomickým) tradičních rodin a jejich nahrazením jedinci, kteří dokázali ve válečných letech uspět, uzavřeli výhodné sňatky nebo zastávali důležité funkce. Takovými byli v Kašperských Horách jak Volf Kagerer, tak Jan Höfling, po válce po mnoho let zdejší primas. Pouze dvě rodiny dokázaly ve sledovaných třech deceniích obsadit radní post několikanásobně, erbovní měšťané Weißenregnerové z Weissenfeldu a velmi rozvětvení Zmutové, z každé z obou zasedalo v kašperskohorském radním sboru pět příslušníků. K místním radním elitám³⁷ můžeme zařadit rovněž Anbantery z Rozndorfu, Sipply a Millery, byť konšelské funkce obsadili jen dvakrát. Z radních se pravidelně etablovali primasové – takovou kariéru sledujeme u Cyrila Lunče, Zikmunda st. Weißenregnera i Jana Anbantera, nikoli však u Ondřeje Millera, který se na nejvyšší post vyhoupl patrně přímo z funkce městského rychtáře. Za zmínku také stojí, že zatímco Millerův předchůdce Sippl zastával úřad doživotně, on sám se po složení funkce zařadil mezi řadové radní.

Stejně jako se primasové rekrutovali z radních, stávali se radními běžně někdejší obecní starší. I oni se účastnili radního zasedání a důležitých aktů, jejich pravomoci a ani prestiž však nebyly s konšeli srovnatelné. Tomáš Teschinger i Matěj Murer byli obecními staršími již v roce 1612, jenže zatímco první z uvedených zasedl v radě už o pár let později, druhý si na stejnou poctu musel počkat o mnoho déle. Na pozici obecního staršího začínal nejpozději od počátku dvacátých let také budoucí konšel Ondřej Zmut.³⁸ Lze předpokládat, že podobnou kariérou prošli i mnozí další kašperskohorští radní. Plné složení sboru obecních starších známe až z roku 1650, kdy jej tvořili Petr Kreuz, Wolf Miller, Vilém Zmut, Martin Meier, Jakub Lang a Daniel Zmut.³⁹ Jelikož Vilém Zmut (pokud nejde o shodu jmen) býval v předchozím desetiletí radním, vidíme, že ani pokles z konšelské pozice do níže postaveného sboru obecních starších nebyl vyloučen.

Důležité místo v kašperskohorské obecní správě náleželo městskému rychtáři, jehož role byla především policejní, pořádková.⁴⁰ Jeho úřad disponoval vlastní, rychtářskou pečeti. Bral do vězení provinilce proti právu,⁴¹ včetně neplatících dlužníků, jejichž majetkovou exekuci také na pokyn konšelského sboru prováděl a do zabaveného majetku uváděl neuspokojeného věřitele. Sporným stranám případně sám stanovoval termíny slyšení,⁴² sepisoval relace o soudních případech k projednání v radě.⁴³ Mohl ale také své město zastupovat na významných přespolních jednáních: na podzim 1627 tak byl rychtář Jan Weißenregner z Weissenfeldu jedním z tria, které šumavské horní město reprezentovalo na zemském sněmu v Praze.⁴⁴ Byl to ale také rychtář, kdo provedl třeba i výplatu cestovního odvolanému faráři.⁴⁵ Obsazení rychtářské funkce bylo ve srovnání s řadou jiných českých měst, kde nepatřila právě k oblíbeným a její zástupci často fluktovali, poměrně stabilní a setkáme se u něj opět s představiteli nejpřednějších kašperskohorských rodin – Weißenregnerů, Millerů a Zmutů. Krátce před vypuknutím třicetileté války zde byli rychtáři Ondřej a Václav Zmutovi, stejně jako pozdější primas Šebestián Sippl a radní Daniel Sporn. Od osudového roku 1618 funkci podle všeho soustavně až do roku 1629 držel Jan

Weissenregner z Weissenfeldu, který byl v počátcích tohoto úřadu současně i radním.⁴⁶ Asi kvůli potenciální kolizi zájmů však vzápětí z rady odešel a znovu se do ní vrátil až na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy jej na pozici rychtáře nahradil Ondřej Miller (rychtářem prokazatelně od podzimu 1629). Miller se pak z rychtářství posunul přímo na první místo mezi radními, když se stal roku 1635 nebo 1636 primasem. Po něm následovali Jan Zmut a od počátku čtyřicátých let Wolf Miller, vystřídávši se ještě během onoho desetiletí ve funkci s Danielem Mazanclem. Že by měl kašperskohorský rychtář k ruce další pomocníky – mladšího rychtáře, biřice či správce šatlavy – není doloženo, ale ani tuto variantu vyloučit nelze. Rozhodně však pod jeho úřad náležel tzv. rychterní posel, suplující snad částečně i roli kata.⁴⁷

Při žádném konšelském sboru nemohl chybět městský/radní písař, kromě Kašperskohorských (kde je doložen ještě před vznikem radnice, krátce před polovinou 16. století) jej měli i Rejstějští. Většinou se jednalo o absolventa pražské univerzity, nebo alespoň nějaké kvalitní partikulární školy, poskytující humanistické vzdělání na solidní úrovni, ačkoli úroveň městského školství během válečných let klesala. Písaři nevedli jen městské knihy a nekoncepivovali odesílané oficiální listy, pořádali také místní spisový archiv, o němž muse-li mít velmi dobrý přehled – pravidelně byli totiž dožadováni o výpisy z archivovaných dokumentů. Martin Frýd vedl i jediný dochovaný kopiář odeslaných listů⁴⁸ a současně byl zakladatelem „Knihy památné k zápisům všelijakých smluv“.⁴⁹ Písaři se účastnili rovněž úředních aktů v roli zapisovatele, sepsáním poslední vůle počínaje (případně i v domě umírajícího) a řešením hraničních sporů konče. Za tímto účelem se také nejednou v doprovodu radních, někdy snad též sami,⁵⁰ vydávali na bližší i vzdálenější cesty. Vedle jistého paušálního platu z obecních příjmů dostávali i honorář za svou službu jednotlivcům, ať již šlo o zápis (nejčastěji různých smluv) do městských nebo cechovních knih, o výpis z knih nebo o vyhotovení rozličných listů.⁵¹ Martin Frýd byl kašperskohorským písařem snad již od konce 16. století⁵² a v době stavovského povstání i krátce po něm pracoval ve městě současně jako výběřčí ungeltu.⁵³ Zesnul nebo na místo z důvodu zhoršeného zdravotního stavu rezignoval patrně na přelomu let 1622 a 1623, v únoru onoho druhého roku byl už v úřadě Jiří Raušer.⁵⁴ Ten pocházel z místní rodiny, na rozdíl od svého nástupce Víta Vodičky (Aquinus, někdy též Aquila⁵⁵), honosícího se predikátem z Radonic. Vodička do Kašperských Hor nastoupil asi v roce 1634,⁵⁶ zakoupil si dům, získal měšťanské právo a dožil se ve své funkci konce třicetileté války. Otázku, odkud vlastně pocházel, resp. odkud do horního města přišel, však nelze uspokojivě odpovědět. Mohla to být Praha nebo střední Čechy, jelikož s tamními obyvateli udržoval úzké vztahy a staroměstský měšťan Mikuláš Czeiner i dobříšský hejtman Jan Fikar jej v korespondenci důvěrně nazývali svým bratrem.⁵⁷ Vzhledem k úzce privátnímu Czeinerovu sdělení (pozdravování manželky, oznámení synovy svatby) a k faktu, že rovněž Fikar mohl mít kořeny v Praze, lze s jistou mírou pravděpodobnosti spekulovat o Vodičkově pražském původu.

O dalším personálu náležejícím svou obediencí pod kašperskohorský „magistrát“ nemáme ve vymezeném časovém úseku doklady. Většina městských rad však mívala k dispozici radního služebníka, kterým mohli v Horách být muži vydávající se z pověření konšelů na cesty jako poslové zdejšího konšelského sboru a doložení napříč válečným třicetiletím. Marně v pramenech hledáme rasa,⁵⁸ hrobníka⁵⁹ i ponocného,⁶⁰ který však s ohledem na absenci hradeb snad ani nebyl nikdy ustanovován, podobně i branné, kteří mívali na starosti péče o městské brány. Jejich úlohu v horním městě suploval mlynář Mates Zoglauer

(a snad i jeho předchůdci), jehož povinností dle zlistiněné dohody bylo ráno otvírat a večer zavírat městské brány a dohlížet v nich na volný průjezd.⁶¹ Radní vypláceli odměny těm, kteří se starali o zdejší „wasserkunst“, tedy dřevěné vodovodní potrubí, a rozkazy jistě udělovali i čtvrtmistrům, ustanovovaným správčům jednotlivých městských okrsků.

Od emancipace na kašperském hradním panství až hluboko do 18. století disponovalo město hrdelním právem, ležícím v rukou zdejších konšelů a vykonávané městským rychtářem, jeho pomocníkem a případně i odjinud přivolávaným katem, jelikož kata vlastního Kašperské Hory patrně nikdy neměly.⁶² Smolná neboli černá kniha⁶³ zde také sotva kdy byla vedena a o nejzávažnějších soudních případech nás souvisle neinformují ani jiné písemné zdroje kašperskohorské proveniencí. Víme ovšem, že ve městě byla šatlava, jistě v podzemí radnice, kde se kdysi nalezla stará pouta,⁶⁴ do dnešních dob tu stojí pranýř a v blízkosti se nachází vrch se zcela výmluvným názvem – Šibeniční. Šatlava snad mohla být na dvou lokalitách, přičemž ta těžší byla určena skutečným kriminálníkům, zatímco do její lehčí varianty patrně putovali především dlužníci, a to i z řad počestných kašperskohorských měšťanů, nucených tak k dostání svým závazkům. Do šatlavy dávali Kašperskohorští i zběhlé nebo údajně zběhlé poddané, ať už své či cizí,⁶⁵ případně dopadené vojenské dezertéry.⁶⁶ Kamenný pranýř, místo veřejné potupy a hanby, patří k hlavním lokálním památkám na období třicetileté války. Provinilec k němu býval na určitou dobu připoután a případně byl ještě vybaven potupnou maskou nebo cedulkou, na níž byl uveden jeho přečin. Pranýř byl pořízen na přání konšelského sboru měšťanem Ondřejem Demazulinem v roce 1630 za povolení k rozšíření jeho domu stojícímu na náměstí. Uvedený letopočet je na zajímavém artefaktu dosud dobře čitelný, ačkoli již pranýř dávno nestojí na náměstí, odkud byl někdy poté, co Kašperské Hory ztratily hrdelní právo, přenesen za město na cestu k Šibeničnímu vrchu.⁶⁷ Dle nařízení českých místodržících z roku 1637 se Kašperskohorští měli v případě, že by řešili nějaké závažné kriminální delikty, obracet na pražský apelační soud.⁶⁸

Nedlouho před vypuknutím války se měl jednoho z hrdelních zločinů dopustit Daniel Anbanter z Rozndorfu, obviněný žichovickým pánem Jindřichem Libštejnským z Kolovrat z cizoložství. Svedl snad tento přední kašperskohorský měšťan jeho poddanou? Anbanter byl při zdejšímu právu odsouzen k pardusu, tedy k výprasku, a k vypálení cejchu, odvolal se však s prosbou o revizi k dvorskému a komornímu soudu v Praze.⁶⁹ A tento soud shledal, že se jeho cizoložství,⁷⁰ kvůli němuž byl při domovském soudu odsouzen, dohledat nedá. Je pochopitelné, že si Anbanter tuto revizi nechal zapsat do knih, hlavně kvůli tomu, kdyby mu to v budoucnu někdo chtěl připomínat.⁷¹ Otázkou pochopitelně zůstane, zda byl tento zámožný muž, který se stal hned příštího roku (!) radním, opravdu neviný, nebo jen dokázal využít konexí a dobrého materiálního zázemí ve svůj prospěch. Přísný soud očividně hrozil v listopadu 1619 také radnímu Václavu Zmutovi, kterého si chtěl komisař prácheňského kraje Adam nejst. Lokšan z Lokšanu nechat eskortovat na voze a v řetězech pod dohledem vartýře. Podrobnosti bohužel neznáme.⁷² Na jaře 1628 do Kašperských Hor psali Vimperští, že ve svém vězení mají jednu nešlechtnou osobu ženského pohlaví a že ji chtějí dát na mučení, aby vyzvěděli její další prohřešky. Tuto práci měl vykonat rychterní posel, kterého oni však neměli, a tak své kolegy požádali, aby jejich rychtář vyslal s vimperským doručovatelem svého posla, samozřejmě s tím, že mu bude zapláceno. Vzhledem k tomu, že si měl s sebou vzít své „instrumenty“, můžeme usuzovat na to, že v Kašperských Horách nechyběla asi ani mučírna.⁷³ K odnětí hrdla byl za překupování ukradeného zboží

odsouzen v roce 1623 krejčí Adam Švehla, dostal však milost a musel jen navždy opustit město.⁷⁴ V roce 1640 se před zdejšími soudem ocitl pro zlé skutky, včetně zlodějství, ovčák Jan Schneider, snad poddaný z dražovického panství.⁷⁵ Nejstarší vykonaný hrdelní soudní případ známe až z roku 1649, kdy byla za infanticidu⁷⁶ k trestu smrti zahrabáním zaživa a probitím srdce kůlem odsouzena Barbora, děvečka Ondřeje Wachondera, která zabila svá novorozená nemanželská dvojčata, zplozená s jejím hospodářem. Wachonder vyvázl jen třítydenním pobytem v šatlavě o špatné stravě a poté měl po určitý čas o nedělích a svátcích stát před kostelem s hořící svící.⁷⁷ Své nelegitimní dítě měla v roce 1648 zabít s vědomím jeho otce také jedna žena ze vsi Pohorska, ovšem v jejím případě ani nevíme, zda vůbec došlo k soudu.⁷⁸

Závěrem tedy zrekapitulujeme, že v čele Kašperských Hor stál během třicetileté války podobně jako v jiných královských městech dvanáctičlenný konšelský sbor, střídající se zhruba po měsíci včetně primase v purkmistrovské funkci, a čtyřčlenný sbor obecních starších. Společně úřadovali na místní radnici, která vznikla v polovině 16. století, a disponovali rovněž hrdelním právem. Obnovu, za války ještě nepravděpodobnější než v mírových časech, prováděl nejvyšší mincmistr, pod jehož obedienci město právně náleželo. Radní elitu zde představovali příslušníci horních majetkových vrstev, zvláště tradiční erbovnícké rodiny Weißenregnerů z Weissenfeldu a Anbanterů z Rozndorfu, případně několika dalších, na prvním místě rodina Zmutů. Během válečných let došlo jen k minimálním proměnám ve složení rad a k průniku nových jedinců. Výraznými postavami svého města byli i zde radní/měšťští písaři. Důležitou roli, nejen při exekuci majetku dlužníků, sehrával městský rychtář s policejními pravomocemi a s pomocníkem, tzv. rychterním poslem. Ve městě byla šatlava a také mučírna, zdejší kamenný pranýř z roku 1630, později upravený na boží muka, přitom náleží k vůbec nejzajímavějším hmotným památkám na pojednané období. Absence adekvátních pramenů nicméně neumožňuje detailní sledování zdejší kriminality a hrdelního soudnictví.

Poznámky

- ¹ K tomu např. SLABINA, M.: Keltové na Šumavě. Za tajemstvím Obřího hradu. Vimperk – Praha, Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava – Národní muzeum 2005.
- ² Kašperské Hory postrádají moderní pojednání svých dějin, datem vydání i metodologickým pojetím zastaralé práce je nemožno nahradit – PANNI, E.: Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg. Bergreichenstein, 1875 a HORPENIAK, V. a kol.: Kašperské Hory a okolí. Příroda, historie, památky, místopis, kultura. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1990.
- ³ Srovnej LHOTÁK, J.: Kašperské Hory. Město, či městečko? Právněhistorické studie, 41, 2012, s. 88–117.
- ⁴ K němu zvláště HOPENIAK, V.: Kašperk 650. 1356–2006. Knížka o šumavském hradu. České Budějovice, Karmášek 2006.
- ⁵ Srovnej HOPENIAK, V.: Hornické Kašperské Hory v době předhusitské. In: Sborník vlastivědných prací o Šumavě. Kašperské Hory, 1980, s. 75–97.
- ⁶ Viz např. ROYT, J.: Příspěvek k ikonografii archy z kostela Panny Marie Sněžné v Kašperských Horách. Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy, 3, 1995, s. 33–55 či KOVÁČ, P.: Mistr zvíkovského Oplakávání a Kašperské Hory. In: Sborník vlastivědných prací o Šumavě, Kašperské Hory 1980, s. 109–125.
- ⁷ PANNI, E.: Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg, s. 31. Panni opět bohužel nesděljuje, odkud jeho informace pochází. Takto vysoký počet měšťanů by však znamenal, že populace určitě výrazně překračovala počet tisíc, ne-li tisíce dva.
- ⁸ Národní archiv (dále NA) Praha, Stará manipulace (dále SM) inv. č. 196, sign. B 14/24, karton 108 – rok 1529. S těmito snahami ostatně souvisí také titulatura Kašperských Hor coby městečka, ačkoli to už dávno neodpovídalo realitě. Otázkou se zabýval LHOTÁK, J.: Spory o příslušnost Kašperských Hor k šumavskému komornímu panství Kašperk. Jihočeský sborník historický, 77–78, 2008–2009, s. 61–84.
- ⁹ NA Praha, SM, inv. č. 196, sign. B 14/10, karton 107.

- 10 RYŠAVÝ, V.: Radnice v Kašperských Horách. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, 6, 2001, s. 3–14.
- 11 Srovnej SÝKOROVÁ, L.: Historie archivu města Kašperské Hory. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, 7, 2011, s. 75–82. Autorka předpokládá vznik městského archivu už ve 14. století.
- 12 STARÝ, V.: K dějinám názvu Kašperské Hory. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, 5, 2001, s. 15–16. Starý tento název poprvé zachytil k roku 1574.
- 13 KUČA, K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Praha, Libri 1997, s. 842.
- 14 Srovnej JANČÁREK, P.: Města českého Krušnohoří v předbělohorské době. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1971.
- 15 KOVÁČ, P.: Mistr zvčkovského Oplakávání a Kašperské Hory, s. 109.
- 16 BERÁNKOVÁ, M.: Městská správa v Rejstejně. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, 5, 2001, s. 37. Nejstarší prameny k jeho správě se ale nedochovaly, až k roku 1714.
- 17 Podrobně LHOTÁK, J.: Hrad Kašperk a jeho panství. *Castellologica bohemia*, 11, 2008, s. 325–352.
- 18 Pro blízkou Sušici viz minuciózní studii LHOTÁK, J.: K vývoji městské správy v Sušici od nejstarších dob do roku 1850. *Minulostí Západočeského kraje*, 43, 2008, s. 13–78. Z další početné literatury vybírám s relevancí pro zde sledované období MENDELOVÁ, J.: Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650. *Pražský sborník historický*, 29, 1996, s. 59–106 a BIŠKOVÁ, P.: Městská rada na Malé Straně v letech 1547–1650. *Documenta Pragensia*, 21, 2002, s. 67–79.
- 19 K tomuto úřadu nejnověji monograficky NOVOTNÝ, D.: *Královští rychtáři ve východočeských zeměpanských městech v době předbělohorské*. Olomouc, 2012.
- 20 Státní okresní archiv (dále SOKA) Klatovy, Archiv města (dále AM) Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 121, evidenční číslo K 68, fol. 116.
- 21 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1416, karton N 14 – Suplikace kašperskohorského měšťana Wolfa Dorna nejvyššímu mincmistrovi Oldřichu Adamovi Popelovi z Lobkovic z roku 1649.
- 22 NA Praha, Nová manipulace, sign. B15/1, karton 18.
- 23 Ke srovnání se nabízí situace z března 1611, tedy z doby vpádu Pasovských, kdy Kašperskohorští psali české komoře, že už dlouho u nejvyššího mincmistra usilují o obnovu radních, ale to se dosud nestalo, jistě i z důvodu současné nebezpečné situace. Stěžovali si však, kterak je městský rychtář Ondřej Zmut ve svém úřadě „příliš pyšnej a spurnej“. Neposlouchá je, s tím, že mu prý nemají co přikazovat, činí jim protivinství, apod. Když už tedy nebude moci být v dohledné době obnoven celý úřad, ať je aspoň nahrazen tento rychtář. NA Praha, SM, inv. č. 196, sign. B 14/29, karton 108 – Kašperskohorští 23. března 1611 české komoře.
- 24 K fungování městských rad za třicetileté války nejnověji ĎURČANSKÝ, M.: *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*. Praha, Karolinum 2013.
- 25 BERÁNKOVÁ, M.: Městská správa v Rejstejně, s. 37.
- 26 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 121, evidenční číslo K 68, fol. 106–108 – V roce 1614 je Š. Sippl jako primas uváděn při zápisu satební smlouvy radního Zikmunda Glasera.
- 27 Tamtéž, fol. 19 – V červenci 1634 proběhlo podělení dědictví po zesnulém Š. Sipllovi.
- 28 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1985, karton N 19 – Přiznání Ondřeje Zmuta z 18. prosince 1636.
- 29 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 450, karton N 6 – Pivovarnický pořádek z roku 1642.
- 30 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1003, karton N 10.
- 31 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 498, karton N 6 – 12. listopadu 1627 dávají Kašperskohorští svým zástupcům plnou moc k zastupování na zemském sněmu.
- 32 Srovnej VYBÍRAL, Z.: Představitel městské elity – tvůrce dějin svého města. Život královského města Tábora na počátku 17. století v zrcadle osudů primasa Jana Chvatalia. *Documenta Pragensia*, 22, 2004, s. 251–260 nebo KRATOCHVÍL, K.: Pelhřimovský primas Matěj Mauricius Klokotský a radní vrstva. K roli příbuzenských vztahů v samosprávě královských měst v 17. století. *Opera Historica*, 12, 2007, s. 221–254.
- 33 Srovnej DOUŠA, J.: Seznamy staroměstských konšelů z let 1547–1650. *Pražský sborník historický*, 14, 1981, s. 65–119.
- 34 První takový je až z roku 1658. Primasem tehdy byl Jan Höfling a dalšími radními Wolf Kagerer, Jan Anbanter, Jiří Weißenregner, Martin Tuček, Jan Griem, Bartoloměj Meier, Daniel Mazancl, Jakub Lang, Petr Kraus, Daniel Šváb a Daniel Raušer.
- 35 K termínu zvláště PEŘINOVÁ, H.: Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech. *Český časopis historický*, 104, č. 1, 2006, s. 111–122.
- 36 Srovnej nejnověji KILJÁN, J.: Příběh z doby neobyčejného šílenství. Život a svět krupského koželuha Michela Stüelera za třicetileté války. Praha, Vyšehrad 2014, mj. s. 92 – případ katolického krupského podruha, který se stal v této době pro nedostatek jeho souvěrců-měšťanů dokonce radním.
- 37 Srovnej BIŠKOVÁ, P.: Malostranské radní elity na přelomu 16. a 17. století. *Documenta Pragensia*, 22, 2004, s. 107–116 nebo SLÁMOVÁ, P.: Novoměstské radní elity 1650–1700. *Documenta Pragensia*, 17, 1998, s. 165–170.
- 38 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3571, karton N 37 – Memorál kašperskohorských radních z 22. dubna 1621. Jako obecní starší je tu vedle Zmuta uveden i Matěj Murer.
- 39 SÝKOROVÁ, L.: Archiv města Kašperské Hory I–III. Dílčí inventář. Klatovy, Státní okresní archiv 2005–2009.

- 40 Srovnej např. JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období. In: CHOCHOLÁČ, B. – MALÍŘ, J. (eds.): Pocta Janu Janákoví. Brno, Matice moravská 2002, s. 127–147.
- 41 V Kašperských Horách byla k dispozici běžně Koldínova kniha městských práv – srovnej: MALÝ, K. – SLAVÍČKOVÁ, P. – SOUKÚP, L. – SKŘEJPKOVÁ, P. – ŠOUŠA, J. – ŠOUŠA, J. ml. – VOJTIŠKOVÁ, J. – WOITSCHOVÁ, K. (eds.): Práva městská Království českého. Edice s komentářem. Praha, Karolinum 2013.
- 42 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5847, karton N 55 – Nedatovaný list Jiřího Zmuta radním.
- 43 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5896, karton N 55 – 24. dubna 1621 Kristián Prinz radním.
- 44 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 498, karton N 6 – Plná moc Kašperskohorských z 12. listopadu 1627 k zastupování na zemském sněmu.
- 45 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1860, karton N 18 – Stvrzenka z 15. října 1629.
- 46 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 64, evidenční číslo K11 – Nedatovaný dopis Kašperskohorských Zikmundovi Vančurovi Pražskému, faráři na Mouřenci.
- 47 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4059, karton N 40 – 22. března 1628 Vimperští Kašperskohorským.
- 48 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 64, evidenční číslo K11.
- 49 Tamtéž, inv. č. 120, evidenční číslo K 67 (vedeno jako Kniha kontraktů 1568–1698).
- 50 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, inv. č. 4872, karton N 47 – Královský kancelářský úředník Johan Schadt z Westhausenu 25. dubna 1643 z Prahy Kašperskohorským. Mj. zmiňuje, že kašperskohorský písař byl velmi dlouho úředně u nejvyššího mincmistra.
- 51 Ke srovnání k problematice městských písařů se nabízí zvláště SPÁČIL, V.: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc, Státní okresní archiv v Olomouci 2001 a KAPAVÍKOVÁ, M. – VANĚK, L.: Kutnohorští městští písaři 15. a 16. století (písaři městských knih). Kutná Hora, Okresní archiv 1984. Viz též např. EBELOVÁ, I.: Finanční zajištění městských písařů na příkladech kancelářů v Lounech, Žatci a Domažlicích v 16. a na počátku 17. století. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 5, 1996, s. 47–52.
- 52 SÝKOROVÁ, L.: Historie archivu města Kašperské Hory, s. 76. Autorka za počátek Frýdovy písařské kariéry stanovuje rok 1599.
- 53 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 922, karton N 10 – Osvědčení Kašperskohorských z 20. března 1620. Srovnej též tamtéž, inv. č. 1971, karton N 20 – Frýd byl výběřem ungeltu i v březnu 1621.
- 54 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 120, evidenční číslo K 67, fol. 36.
- 55 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6073, karton N 56 – Výpis z městských knih z roku 1638.
- 56 SÝKOROVÁ, L.: Historie archivu města Kašperské Hory, s. 76. Jiřího Raušera se mi naposledy podařilo zachytit jako písaře ale už v červnu 1632 – SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6019, karton N 56.
- 57 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3359, karton N 36 – Mikuláš Czeiner 12. června 1640 Vítovi Vodičkovi a tamtéž, inv. č. 6095, karton N 56 – 18. srpna 1640 Jan Fikar Vítovi Vodičkovi.
- 58 O nich např. GILAR, Š.: Rasovna a katovna na panství Adršpach a její obyvatelé před rokem 1765. Stopami dějin Náchodska, 5, 1999, s. 175–187.
- 59 K nim zvláště KOTRLÝ, T.: K proměnám postavení hrobníka. Český lid, 95, č. 3, 2008, s. 273–292.
- 60 Srovnej STARÝ, V.: O trubačích v městě Prachaticích od 16. do počátku 17. století. Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea, 17, 2010, s. 167–183 a TROJAN, J.: Hlášní a ponocní v Čechách a na Moravě jako zpěváci a hudebníci (17.–19. století). Český lid, 83, č. 2, 1996, s. 103–119.
- 61 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listiny, inv. č. 041, evidenční číslo L 41 – 9. října 1626 vydávají Kašperskohorští listinu M. Zoglauerovi.
- 62 Ke katům monograficky FRANCEK, J.: Katovské řemeslo v českých zemích. Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové 2007; pro Kašperským Horám blízké Prachatice viz STARÝ, V.: Katovské řemeslo v Prachaticích. Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea, 17, 2010, s. 37–53. Srovnej též nejnověji např. AKSLER, L.: Skutečský trestní soud v 16.–18. století. Chrudimský vlastivědný sborník, 17, 2013, s. 37–64.
- 63 Edic smolných knih z českých a moravských měst i městeček je dnes již k dispozici velké množství, za vzorovou stále platí PÁNEK, J. (ed.): Smolná kniha městečka Divišova z let 1617–1751. Praha, Historický ústav 1977.
- 64 Im Lande der künischen Freibauern. Heimatbuch für den mittleren Böhmerwald. Grafenau, 1980, s. 410.
- 65 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3612, karton N 37 – Jan Jiří ze Žeberka 12. dubna 1638 Kašperskohorským. Jeho poddaný Jan Sládek mu dal zprávu, že jej Kašperskohorští z návodu Jana Václava Vrábského Tluky z Vrábí dali do vězení jakožto údajně zběhlého Vrábského poddaného. Věc se má ale tak, že Žeberk Sládku Tlukosovi zanechal jen dočasně, do své i Sládkovy vůle, ve službě. Ať jej tedy propustí.
- 66 K nim monograficky BRÖCKLING, U. – SIKORA, M. (eds.): Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1998.
- 67 HORPENIAK, V.: Místo veřejného trestání a hanby. O výkonu práva u kašperskohorského pranýře. Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy, 3, 1995, s. 173–176. Srovnej též zvláště HORNÁ, R.: Pranýř. Praha, Knihovna

- Sborníku věd právních a státních 1941 nebo ŠLÉZAR, P.: Uničovský pranýř. Vlastivědný věstník moravský, 64, č. 4, 2012, s. 342–349.
- 68 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6038, karton N 56 – Opis nařízení českých místodržících z 30. března 1637 pro Kašperskohorské.
- 69 K němu SCHULZ, V.: Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1526–1627. Praha, 1904 a Týž: Příspěvky k dějinám soudu komorního království Českého z let 1627–1783. Praha, 1909. Viz též KREUZ, P.: Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547. Praha, Karolinum 2000 a MAREŠ, P.: Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1527–1620. Praha, Národní archiv 2013.
- 70 Srovnej PINZOVÁ, L.: Mravnostní delikty v rámci manželství. Trestněprávní teorie a soudní praxe I. Cizoložství. Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 10, č. 1–2, 2008, s. 5–25. Viz také DIBELKA, J.: Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2012.
- 71 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 120, evidenční číslo K 67, fol. 77–78.
- 72 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5873, karton N 55 – 14. listopadu 1619 Adam nejstarší Lokšan z Lokšanu a na Březnici Kašperskohorským.
- 73 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4059, karton N 40 – 22. března 1628 Vimperští Kašperskohorským.
- 74 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5917, karton N 55 – 15. listopadu 1623 se krejčí Adam Švehla zavazuje opustit navždy Kašperské Hory.
- 75 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6100 a 6101, karton N 56.
- 76 Srovnej ŠUBRTOVÁ, A.: Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období. Historická demografie, 15, 1991, s. 9–46.
- 77 Im Lande der künischen Freibauern. Heimatbuch für den mittleren Böhmerwald, s. 406 a PANNI, E.: Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg, s. 55. Tamtéž (s. 56 a 57) se hovoří o případu Ondřeje Strobla, bývalého vojáka Martina Huerty, který po válce loupil v okolních lesích, než byl definitivně polapen a roku 1660 vpleten do kola.
- 78 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6160, karton N 57 – 10. srpna 1648 Jan Markvart Koc z Dobrše Kašperskohorským.

Stadtverwaltung und Gerichtswesen in Bergreichenstein zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges

Jan Kilián

Zusammenfassung

Vorliegende Fallstudie stellt einen Umriss der Stadtverwaltung und des Gerichtswesens in der königlichen Bergstadt Bergreichenstein in der Zeit dar, die durch den Verlauf des Dreißigjährigen Krieges, also durch die Jahre 1618 und 1648, abgegrenzt wurde. Im Vordergrund hiesiger Kommunität stand, ähnlich wie in anderen königlichen Städten, zwölfgliedrige Ratsversammlung, die sich ungefähr nach einem Monat wechselte, samt des Primas, in der Funktion des Bürgermeisters, als auch das viergliedrige Korps der (Gemeinde-) Ältesten. Alle zusammen amtierten im Bergreichensteiner, in der Mitte des 16. Jahrhunderts erbautem Rathaus und verfügten gleichfalls über das Halsgericht. Erneuerung des Stadtrats, die während des Dreißigjährigen Krieges noch weniger regelmäßig als in Friedenszeiten war, führte der Oberste Münzmeister durch, unter dessen Obedienz die Stadt rechtlich gehörte. Die Ratselite stellten hier die Angehörigen der höheren ökonomischen Schicht dar, besonders traditionelle Wappenbürger-Familien der Weißenregner von Weissenfeld und Anbanter von Rozndorf, eventuell noch einige weitere, vor allem die Familie Zmut. In den Kriegsjahren kam es nur zu minimalen Veränderungen in der Zusammensetzung der Ratsherren und zur Durchdringung der neuen Personen. Wichtige Persönlichkeiten waren auch hier die Stadt/Ratschreiber und eine bedeutende Rolle (nicht nur bei der Exekution des Besitzes der Schuldner) spielte der Stadtrichter mit polizeilicher Kompetenz und mit einer Hilfskraft (sog. Richterboten). Einen königlichen, bzw. kaiserlichen Richter hatte Bergreichenstein nicht, weiteres Ratspersonal ist auch nicht belegt. In der Stadt gab es ein Gefängnis und sogar eine Folterkammer, hiesiger steinerner Pranger aus dem Jahre 1630, der später als Gottesmarter diente, gehört dabei zu den wertvollsten Denkmälern aus dem behandelten Zeitabschnitt. Die Absenz von entsprechenden Quellen ermöglicht eine detaillierte Forschung Bergreichensteiner Kriminalität und des Halsgerichtswesens allerdings nicht.

SOUDNICTVÍ V NEUHERSKÝCH ZEMÍCH RAKOUSKÉHO CÍSAŘSTVÍ V DOBĚ PŘEDBŘEZNOVÉ

Boris Šalák

Tato práce má za cíl čtenáři přiblížit podobu soudní soustavy v neuherských zemích Rakouského císařství v době předbřeznové. Jedná se pouze o krátký přehled, podrobný popis této problematiky by přesahoval možnosti této práce. Soudní soustava tohoto období byla poměrně komplikovaná, a to z důvodu poměrně značných regionálních rozdílů, zejména v prvním stupni soudní soustavy. Je potřeba upozornit, že s výjimkou některých oblastí, jako byly například české země, se soudní soustava doby předbřeznové již dosti lišila od soudní soustavy doby josefínské, neboť v době napoleonských válek i v letech následujících dochází hlavně v oblastech Rakouskem ztracených a znovuzískaných k velkému množství administrativních změn. Tato práce tedy popisuje stav soudnictví, který nastal po konsolidaci soudní soustavy začátkem dvacátých let 19. století a trval až do revolučního roku 1848, respektive do velké reformy soudnictví roku 1850. Uherské země měly vlastní soudní soustavu, která nepodléhala Nejvyššímu justičnímu úřadu, proto nejsou do tohoto přehledu zahrnuty.

Toto téma se již dříve několikrát stalo předmětem vědeckého zájmu. Tuzemské bádání se však zaměřuje zejména na situaci panující v českých zemích, ostatní země monarchie jsou v tomto ohledu spíše stranou zájmu, což je ovšem velká škoda, neboť některé principy uplatněné při organizaci justice v dalších zemích monarchie měly velký vliv na formování moderní soudní soustavy po roce 1850. Hlavním zdrojem poznání této problematiky je nepochybně dobová právní literatura. Z poměrně bohatého počtu autorů pocházejících zejména z řad vysokoškolských pedagogů je možné zmínit například F. Haimerla, J. Helferta, F. Schopfa, M. Stubenraucha nebo C. Hufnagela a C. Scheurlena¹. Dalším významným zdrojem informací jsou rakouští právní historici 19. století. Stačí odkázat na díla Ch. d'Elverta, A. Domin-Petrushevecze a I. Beidtele.² Z moderní české literatury je na prvním místě potřeba uvést zásadní dílo V. Šolleho³ popisující situaci v českých zemích, z kterého tato práce významným způsobem čerpá. Tomuto tématu se věnovali i někteří soudobí autoři, např. K Schelle,⁴ ze zahraničních zmiňme M. Niedermayrovou.⁵

Tato práce je rozdělena do několika kapitol. V první z nich je podán základní souhrn informací o tehdejších soudnictví, které je dále zasazeno do širšího právněhistorického rámce. Na tuto kapitolu pak navazuje přehled příslušné legislativy. V dalších kapitolách je popisována civilní i kriminální soudní soustava. Takzvané politické a policejní úřady soudní jakožto orgány víceméně správního typu nejsou do této práce zahrnuty. Samostatná kapitola je naopak věnována soudům vojenským. V předposlední kapitole je podán přehled o dalších institucích soudního typu.⁶ Poslední kapitola pak pojednává o soudním personálu.

1. Uvedení do problematiky

1.1 Geografické rozdělení

Neuherské země monarchie lze z hlediska uspořádání soudní soustavy rozdělit do tří skupin.⁷ První skupinu tvořily takzvané staré provincie. Jednalo se o země, které zůstaly součástí Rakouského císařství i po Bratislavském (1805) a Schönbrunnském míru (1809). V těchto zemích se soudní soustava příliš nelišila od soudní soustavy doby josefínské. Jednalo se o české země, Halič⁸ s Bukovinou, Rakousy nad i pod Enží (s výjimkou Innské čtvrti), Štýrsko a Celovecký kraj (součást Korutan).

Druhou skupinou byly takzvané nové provincie. K této skupině jsou počítány země, respektive jejich části, které Rakousko (znovu) získalo po porážce napoleonské Francie a jejích spojenců, tedy na základě Pařížského míru (1814), finálních akt Vídeňského kongresu (1815) a Mnichovské smlouvy (1816). Zde již soudní soustava byla oproti době josefínské částečně modifikována, aby reflektovala některé reformy zavedené v období, kdy tato území nespadala pod Rakousko. Jednalo se především o Solnohradsko, Tyrolsko s Vorarlberskem, Kraňsko, Terst, Gorici a Istrii, dále pak o Innskou čtvrť (západní část Horních Rakous) a Villašský kraj (součást Korutan). Pro úplnost dodejme, že do této kategorie náleželo rovněž tzv. ilyrské Chorvatsko, které však bylo roku 1822 vráceno Uhrám.⁹

Do třetí skupiny lze zařadit Lombardsko-Benátsko a Dalmácii, rovněž „nové provincie“, ovšem od zbylé části Rakouska se v mnohém odlišující. Zde již byly aplikovány některé principy, jako například plné postátnění soudnictví, které byly jinde realizovány až po roce 1850.

1.2 Rozdělení dle pravomoci

Soudní systém doby josefínské a předbřeznové byl třístupňový. Civilní soudy první instance se rozlišovaly na řádné (všeobecné), mimořádné (privilegované) a zvláštní. Řádným soudům náležela úplná civilní pravomoc sporná i nesporná nad všemi osobami i nemovitostmi, jež se nacházely v příslušném obvodu, pokud se nejednalo o věci, které byly výslovně přikázány jinému soudu. Řádnými soudy byly soudy místní. Privilegovaným soudem se rozuměl soud, jehož pravomoci byly podrobeny určité třídy osob, určité druhy realit nebo jisté druhy převážně sporných záležitostí. Jako zvláštní soudy byly označovány řádné nebo privilegované soudy tehdy, pokud jednaly na základě zákonné nebo dobrovolné prorogace, tedy mimo svoji obvyklou působnost.¹⁰

Trestní pravomoc v době předbřeznové lze rozdělit do několika skupin, a to podle typu stíhaných deliktů. Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803 rozlišoval zločiny a těžké policejní přestupky. Nadto existovaly další kategorie veřejnoprávních deliktů, které do tohoto zákoníku pojety nebyly. Toliko zločiny byly stíhány kriminálními soudy. Stíhání těžkých policejních přestupků i většiny dalších veřejnoprávních deliktů náleželo politickým a policejním úřadům.

Z pravomoci civilních i kriminálních soudů byly vyjmuty takzvané vojenské osoby, které v civilních i trestních věcech podléhaly vojenským soudům. Vojenskými osobami byly nejen vojáci v aktivní službě, ale rovněž jejich rodinní příslušníci a také další armádní zaměstnanci.¹¹ Soustava vojenských soudů zahrnovala celé území monarchie, tedy i uherské země.

1.3 Rozdělení soudního personálu

Soudní personál lze rozdělit do dvou hlavních kategorií. První kategorii tvořily osoby hlavní, což byli vlastní nositelé soudní pravomoci, tedy soudci. Do druhé kategorie náleželi všichni ostatní soudní zaměstnanci jakožto osoby vedlejší. Tuto kategorii lze dále rozdělit do dvou tříd. Do první třídy příslušel pomocný konceptní personál včetně osob připravujících se na soudní povolání, do druhé třídy patřil personál pomocných soudních úřadů a soudní zřízení. Do první třídy vedlejších osob jsou počítáni sekretáři, radní protokolisté, auskultanti, konceptní praktikanti, aktuáři, adjunkti, popřípadě i tajemníci (cancellieri), komorníci (Gränzkammerer) a další. Do druhé třídy pak ředitelé pomocných úřadů (podatelny, výpravny a registry), jejich adjunkti, další vyšší kancelářští úředníci, kancelisté, kancelářští akcesisté a praktikanti, dále nesmíme zapomenout ani na úředníky depozitního, knihovního a poplatkového úřadu, účtárny a rovněž na soudní zřízence a sluhy.¹² U soudů rovněž působili diurnisté a výpomocní sluhové.¹³

2. Přehled legislativy

Pro pochopení této problematiky v celkovém kontextu je zapotřebí podat přehled o právním řádu tohoto období. Občanské právo hmotné v neuherských zemích monarchie upravoval Všeobecný občanský zákoník (ABGB) z 1. června 1811 (č. 946 sb. j. z.). Jednota však nepanovala v civilním právu procesním, neboť zde platily tři civilní soudní řády. Ve většině zemí se nadále užívala josefínská norma, tedy Obecný soudní řád z 1. května 1781 (č. 13 sb. j. z.). V Haliči včetně Bukoviny, Tyrolsku s Vorarlberskem, Solnohradsku, Dalmácií a v části Přímoří však platil Západohaličský soudní řád z 19. prosince 1796 (č. 329 sb. j. z.).¹⁴ Civilní proces v Lombardsku-Benátsku pak upravoval civilní soudní řád nazvaný Regolamento generale del Processo civile per gli stati austriaci in Italia, přičemž se v podstatě jednalo o upravený překlad Západohaličského soudního řádu.¹⁵ Kromě procesních řádů se soudní řízení řídilo i dalšími předpisy. Příslušnost soudů v jednotlivých zemích upravovaly jurisdikční normy.¹⁶ Vnitřní jednacích řádů a spisovou manipulaci obsahovaly soudní instrukce. Ve velké většině zemí platila Všeobecná soudní instrukce z 9. září 1785 (č. 464 sb. j. z.). V Haliči platila Západohaličská soudní instrukce z 27. listopadu 1801 (č. 543 sb. j. z.). Rovněž některé typy soudů měly vlastní instrukce.¹⁷ Procesní právo i soudní organizace se řídily i mnoha dalšími předpisy.¹⁸

Základní úpravu hmotného i procesního práva trestního představoval Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích z 3. září 1803 (č. 626 sb. j. z.) nazývaný též jako Franciscana. Tento zákoník byl doplňován po hmotněprávní i procesní stránce dalšími předpisy, například tzv. morovým patentem z 21. května 1805 (č. 731 sb. j. z.). Spisová manipulace se řídila Všeobecnou soudní instrukcí, která představovala pro trestní řízení podpůrný pramen. V Haliči byla spisová manipulace upravena samostatně Všeobecnou kriminální instrukcí z 28. října 1808 (č. 867 sb. j. z.), jejíž platnost byla od roku 1819 rozšířena rovněž na Přímoří. Předpisy upravující příslušnost v trestních věcech jednotlivých soudů byly značně roztráštěné.

Z dalších důležitých předpisů je potřeba uvést trestní zákon důchodový z 11. července 1835 (č. 112 sb. pol. z.) a dekret dvorské komory o labských plavebních soudech z 2. prosince 1845 (č. 912 sb. j. z.).

Vojenské soudy se v civilních řízeních řídily na základě adaptačního patentu z 20. dubna 1782 (č. 46 sb. j. z.) Obecným soudním řádem z roku 1781. Příslušnost soudů upravovaly vojenské jurisdikční normy.¹⁹ Organizaci a pravomoc vojenských soudů pak dále upravovalo množství právních předpisů.²⁰ Co se vojenských trestněprávních předpisů týče, v době předbreznové byla nadále subsidiárně aplikována Theresiana, z dalších předpisů je potřeba zmínit zejména trestní normu z 3. července 1790 (Strafnorma). Velký význam pro tuto oblast měl i služební reglement (Dienstreglement) z roku 1807.

3. Soustava civilních soudů

3.1 Místní soudy ve starých provinciích

Místními soudy první instance byly ve starých provinciích²¹ v první řadě magistráty měst a vrchnostenské justiční úřady. Vedle magistrátů a patrimoniálních soudů se ve starých provinciích okrajově vyskytovaly i jiné typy místních soudů.²² Jak magistráty, tak vrchnost měly soudní pravomoc delegovanou od státu.

Magistráty měly soudní pravomocí v sobě spojovaly správní i soudní funkci. Jednalo se o kolegiální soudy. Magistráty se soudní pravomocí se dělily na plně regulované a syndikalizované.²³ Plně regulované magistráty se dále dělily do dvou kategorií. První kategorii tvořila zemská hlavní města a další důležitá města, která disponovala tzv. plným magistrátem, tedy magistrátem, kde bylo požadováno obsazení všech soudcovských míst zkoušenými právníky. Je potřeba si uvědomit, že od počátku 19. století²⁴ nebyli zkoušení magistrátní radové na rozdíl od nezkušených radů již voleni, ale byli jmenováni guberniem (zemskou vládou) ve shodě s všeobecným apelačním soudem na návrh příslušného magistrátu. Druhou kategorii tvořila další hospodářsky významná města. Jejich magistráty musely disponovat alespoň třemi zkoušenými členy. V případě syndikalizovaných magistrátů postačoval pouze jeden zkoušený radní.²⁵ Zbylé magistráty neměly pravomoc soudit, ledaže jim bylo výslovně poskytnuto oprávnění k vedení pozemkových knih, popř. k výkonu některých dalších nesporných agend, jinak se jejich agenda omezila jen na záležitosti místní policie. Soudní pravomoc magistrátu v jeho obvodu však nemusela být vždy zcela výlučná.

Ve Vídni se například magistrát o svoji civilní soudní pravomoc dělil se soudy pro vídeňská předměstí (Grundgerichtsverwaltung),²⁶ v Brně pak bylo ponecháno několik dominikálních jurisdikcí (pro nemovitosti). Vedle členů magistrátu (purkmistr, popř. jeho náměstek a radové) u magistrátu působili rovněž další zaměstnanci, např. radní sekretáři, radní protokolisté, auskultanti, aktuáři, personál pomocných úřadů a sluhové. Pozice sekretářů a radních protokolistů opět obsazovalo gubernium (zemská vláda) ve shodě s všeobecným apelačním soudem.

Vrchnost vykonávala soudní pravomoc zejména prostřednictvím justičních úřadů. Justiční úřad se skládal ze soudce (justiciáře),²⁷ aktuára a sluhy. Justiční úřady jednaly jménem a na náklad majitele panství. Vrchnost ručila za činnost soudních úředníků, měla však vůči nim právo na případný regres. Jistá část soudní agendy byla taktéž svěřena vrchnostenským hospodářským úřadům. Pokud vrchnost neměla svého justiciáře, musela soudní agendu přenést na jiný místní soud.²⁸

3.2 Místní soudy v nových provinciích

V tzv. nových provinciích²⁹ funkce místních soudů vykonávaly soudy zeměpanské i vrchnostenské, magistráty měst soudní funkci neměly. Soudní pravomoc místních soudů vykonávaly v hlavních městech zemí zeměpanské městské a zemské soudy (viz níže). Dalším typem místních soudů byly zeměpanské samosoudy, které v sobě většinou kumulovaly správní,³⁰ soudní i finanční funkce ve svém okrsku. Vedle zeměpanských samosoudů v těchto zemích fungovaly i soudy patrimoniální, které nesly často stejný název.³¹ V Solnohradsku a v Innské čtvrti se nazývaly Pfliegerichte. Zeměpanské Pfliegerichte se skládaly ze soudce (Pfleger), aktuařa, kancelistů a sluhů. Pfliegerichte první třídy byly rovněž obsazeny praktikantem. Dalším typem byl Landgericht, nacházel se v Tyrolsku. Zeměpanské Landgerichte se skládaly ze soudce (Landrichter), adjunkta, aktuařa, právních praktikantů, kancelistů, kancelářských praktikantů a sluhů. V Tyrolsku vedle samosoudů rovněž jako místní soudy fungovaly zeměpanské kolegiální soudy první instance (Collegialgerichte, popř. Civil- Criminal- und Wechselgerichte),³² které však můžeme označit zároveň za jakési zemské soudy sui generis. V části Korutan, v Kraňsku a Přímoří již v této době existovaly okresní soudy, a to ve formě centrálních okresních soudů nebo okresních komisařství (Centalbezirksgerichte, Bezirkscommissariate). Okresním soudům náležela plná pravomoc místních soudů s výjimkou vedení pozemkových knih.³³ Okresní komisařství mohla být zeměpanská i patrimoniální. Skládala se z okresního komisaře, který byl zároveň okresním soudcem, aktuařa, kancelistů a sluhů. V některých případech měla okresní komisařství samostatného soudce, který byl podřízeným komisaře. V Terstu dále fungovala pretura (Stadtprätur), složená z přetora, aktuařa, kancelistů a sluhů.³⁴

3.3 Místní soudy v Lombardsku-Benátsku a Dalmácii

Nyní se dostáváme k situaci v Lombardsku-Benátsku a Dalmácii.³⁵ S účinností od 1. března 1818 v Lombardsku-Benátsku v první instanci působily tři druhy soudů, tribunály (Civil-Justiz-Tribunale, Tribunali di prima istanza), městské přetury (Stadtpräturen, pretura urbana) a venkovské přetury (Landpräturen, pretura forese). Tribunály se nalézaly v hlavních městech jednotlivých provincií (krajů). Ve svých městských a předměstských obvodech byly jako místní soudy příslušné zejména pro nesporná řízení a konkurzy. O jejich pravomoci v rámci širšího obvodu, tj. provincie, je pojednáno níže. Jednalo se o kolegiální soudy, skládaly se z presidenta, tří až deseti radů, sekretáře, radních protokolistů, aktuařů, auskultantů a dalších pracovníků. Ve městech, kde se nacházely tribunály, byly rovněž městské přetury. Jejich obvod byl shodný s městským obvodem tribunálu. Pouze v Miláně a Benátkách se jednalo o samostatné soudy, v ostatních městech soud vedl jeden z radů tribunálu, zbylý personál tvořili přidělení úředníci tribunálu. Městské přetury byly příslušné pro některá sporná řízení, zejména menšího významu. Venkovské přetury měly na starosti řízení sporná i nesporná. Rozloha i počet obyvatel jednotlivých obvodů venkovských přetur se značně lišily. Po personální stránce se skládaly z přetora, tajemníka (cancelliere), písařů (scrittorii) a sluhů. U některých přetur působili rovněž adjunkti.

V Dalmácii od roku 1819 existovaly dva typy místních soudů. V Zadaru, Splitu, Dubrovniku a Kotoru fungovaly sborové soudy.³⁶ Sborový soud byl veden předsedou (Präses), dále se skládal z tří až pěti radů, sekretáře, auskultantů a dalšího pomocného personálu. Druhým typem místního soudu v Dalmácii byla (venkovská) pretura.

3.4 Zemské soudy

Mezi privilegované soudy na prvním místě patřily soudy zemské. Jednalo se o prvoinstanční soudy s civilní pravomocí příslušné zejména pro šlechtické a další privilegované osoby. Zemský soud se nacházel v každém zemském hlavním městě, v některých zemích bylo zemských soudů více.³⁷ Tyto soudy se skládaly z presidenta, popř. z vicepresidenta, a radů. Mezi pomocné síly náleželi sekretáři, radní protokolisté, auskultanti, úředníci pomocných úřadů, účetní, akcesisté a sluhové. Presidenty a rady prvoinstančních zeměpanských kolegiálních soudů (tedy i zemských soudů) jmenoval císař, sekretáře, radní protokolisty a auskultanty Nejvyšší justiční úřad. Subalterní služební místa si soudy většinou obsazovaly samy. Za delegované orgány haličských zemských soudů lze považovat tzv. komorníky (Judicialgränzkammerer).³⁸ Zemské soudy byly zeměpanské, avšak s výjimkou Slezska. Ve Slezsku existovaly i zemské soudy knížecí (Těšín, Opava, Bílsko a Jánský Vrch) s částečně odlišnou agendou.

Zemské soudy byly příslušné v záležitostech fisku,³⁹ příslušníků prelátského, rytířského a panského stavu, stavu jako celku, zeměpanských obcí, obcí bez vrchnosti, šlechty, členů rytířských řádů, církevních korporací, duchovenstva, tureckých poddaných, vlastníků deskových statků, zemských desek atd. Zemským soudům rovněž příslušela amortizace veřejných obligací, některé jurisdikční spory a spory ohledně neplatnosti a rozloučení manželství. Některé zemské soudy měly vedle výše uvedeného další pravomoci.⁴⁰

Existovaly dva hlavní typy zemských soudů, tzv. „čisté“ zemské soudy (Landrecht)⁴¹ a městské a zemské soudy (Stadt und Landrecht).⁴² „Čisté“ zemské soudy se nalézaly v Dolních Rakousech, ve Štýrsku, v českých zemích a v Haliči. Městské a zemské soudy vykonávaly kromě pravomoci zemských soudů rovněž pravomoc místního soudu v obvodu svého sídla, v některých případech se rovněž jednalo o směnečné a kriminální soudy. Magistráty měst, ve kterých tento typ soudů sídlil, soudní pravomoc civilní ani kriminální neměly. Za zvláštní druh zemských soudů lze považovat i tyrolské kolegiální soudy.⁴³

V Lombardsku-Benátsku a v Dalmácii se nevyskytovaly zemské soudy, šlechtici ani duchovní v tomto směru žádná privilegia nepožívali. Pouze tribunály a sborové soudy měly na starost záležitosti tureckých poddaných, neplatnost a rozloučení manželství, prohlášení za mrtvého za účelem nového sňatku a záležitosti, kde místní soudce (zejména prétor) byl stranou sporu. Záležitosti fisku řešily tribunály v Miláně a Benátkách a sborový soud v Zadaru.⁴⁴

3.5 Další privilegované soudy

Dalším typem privilegovaných soudů byly soudy lenní. Jednalo se o soudy zeměpanské i patrimoniální. Jednalo-li se o léna zeměpanská, pak byl pro sporná řízení příslušný zemský soud, pro věci nesporné pak zemská vláda, která musela mít pro tyto záležitosti zvláštní úředníky, konkrétně lenního referenta (Lehensprobst), archiváře a kancelistu. Složitější situace panovala v českých zemích, kde byla odlišována tzv. česká a německá léna. Pro česká léna byl příslušný ve věcech sporných český zemský soud, ve věcech nesporných byl zprvu příslušný dvorský lenní soud. Po odstoupení nesporné agendy zeměpanskému soudu se však z tohoto soudu stal pouze pomocný orgán.⁴⁵ Pro německá léna byl do roku 1836 příslušný všeobecný apelační soud v Praze jakožto hejtmanství německých lén, po tomto datu civilní soudní pravomoc ohledně těchto lén vykonával český zemský soud.⁴⁶

V případě soukromých lén byl příslušný jejich lenní pán. Lenní pravomoc mohl vykonávat sám nebo prostřednictvím justiciářů. Nejvýznamnějším takovýmto soukromým lenním soudem byl olomoucký knížecí arcibiskupský soud v Kroměříži. Pouze v Tyrolsku byl i pro soukromá léna příslušný zeměpanský městský a zemský soud v Innsbrucku.⁴⁷

Pravomoc horních soudů (Berggerichte) vykonávaly zeměpanské oblastní horní soudy a jejich substitute. Oblastní horní soudy⁴⁸ řešily sporné i nesporné záležitosti vyplývající z provozování hor i kázně úředníků a pracovníků. Skládaly se z horního soudce, přísedících a dále z aktuárů a kancelářského personálu. Horního soudce jmenoval císař na návrh dvorské komory. V sídlech báňských úřadů zpravidla fungovaly tzv. substitute horních soudů, které byly příslušné zejména pro přípravné řízení. Substitute byly obecně zeměpanské, v českých zemích rovněž působily substitute patrimoniální. V Lombardsku-Benátsku pravomoc horních soudů zastávaly tribunály v Benátkách a Miláně, v Dalmácii měly horní pravomoc řádné místní soudy.⁴⁹

Soudy směnečné a obchodní (Mercantil- und Wechselgerichte) měly na starost věci směnečné včetně amortizace směnek, vzájemné obchodní vztahy mezi obchodníky a továrníky, spory z obchodních pohledávek proti pozůstalostem obchodníků a příslušné exekuce. Nacházely se většinou v hlavních městech zemí a v dalších hospodářsky důležitých městech. Samostatné soudy tohoto druhu se nacházely ve Vídni, Terstu, Miláně a Benátkách, na ostatních místech byly směnečné a obchodní soudy sloučeny s příslušnými místními soudy (městskými a zemskými soudy, magistráty atd.), v jejich rámci působily jako samostatné senáty s vlastními protokoly a registraturou.⁵⁰ V Terstu⁵¹ a Benátkách měly obchodní a směnečné soudy rovněž pravomoc námořní (Seeconsulat). Námořní soudy řešily zejména spory ohledně mořeplavby, spory s cizími kapitány a spory lodního pána s cestujícími. Samostatné směnečné a obchodní soudy se skládaly z presidenta, radů, sekretáře, radního protokolisty, kancelářského personálu a sluhů. Ve Vídni a Benátkách byl presidentem soudu vicepresident zemského soudu, respektive tribunálu. U směnečných a obchodních soudů dále působili přísedící z řad obchodníků a jejich náhradníci.⁵² Obchodním soudem sui generis byl tržní magistrát v Bolzánu.⁵³ V Dalmácii obchodní soudy nebyly.⁵⁴

3.6 Všeobecné apelační soudy

Všeobecnou druhou instancí byly všeobecné apelační soudy (Allgemeine Appellationsgerichte). Jejich počet se nakonec ustálil na čísle devět.⁵⁵ Soudní obvod vídeňského všeobecného apelačního soudu tvořily Rakousy nad i pod Enží a Solnohradsko, celoveckého soudu Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Přímoří, pražského Čechy, brněnského Morava a Slezsko, Ivovského Halič s Bukovinou, innsbruckého Tyrolsko s Vorarlberskem, milánského Lombardie, benátského Benátsko a konečně zadarského soudu Dalmácie. Jednalo se o instituce zeměpanské a plně byrokratizované. Všeobecné apelační soudy se skládaly z presidenta, vicepresidenta a radů. Pomocný personál pak ze sekretářů, radních protokolistů, registrátora, expeditora, úředníka podacího protokolu, registrantů, kancelistů a soudních sluhů.

V civilních věcech všeobecné apelační soudy představovaly obecnou odvolací instanci od všech soudů prvního stupně v jejich obvodu. Tedy těmto soudům náleželo rozhodovat o odvoláních proti rozsudkům první instance soudů obecných i privilegovaných (s výjimkou soudů vojenských), vyřizování rekurzů z prvoinstančních náležitostí ve věcech sporných i nesporných, rozhodování zmatečných stížností proti rozhodnutím soudů první instance, mezi něž zákon počítal i vrchnostenské hospodářské úřady, provádět delegace mezi podří-

zenými soudy stejného druhu, jimž stála v cestě některá ze zákonných překážek, rozhodování syndikátní stížnosti a konečně vydávání všeobecných a závazných právních naučení podřízeným soudům. Zároveň všeobecným apelačním soudům náležel výkon soudní správy, tedy dohled nad organizací a disciplínou podřízených soudních instancí. Všeobecný apelační soud v Praze až do roku 1836 působil jako hejtmanství německých lén, soud v Innsbrucku pak představoval třetí instanci pro Lichtenštejnsko. Druhoinstančním soudem sui generis byl rovněž tržní magistrát v Bolzánu (viz výše).⁵⁶

3.7 Nejvyšší justiční úřad

Třetí a poslední instanci představoval Nejvyšší justiční úřad (Oberste Justizstelle), kterému náležela i vrchní správa soudnictví. Rozhodoval jménem a na místě císaře. Josefské reformy soustředily veškerou revizní agendu do této instituce. Revize se dělily na řádné a mimořádné. Řádná revize nebyla přípustná, pokud odvolací soud potvrdil rozsudek první instance. Výjimkou z tohoto pravidla byly mimořádné revize, tedy ty revize, které panovník prohlásil i za výše uvedené situace za přípustné. Změna nastala na základě kabinetního listu z 14. ledna 1837 a nejvyššího rozhodnutí ze 17. května 1842, kdy toto privilegium bylo svěřeno i dvoutřetinové většině radů příslušného senátu Nejvyššího justičního úřadu. Ve druhé instanci Nejvyšší justiční úřad vyřizoval rekurzy proti rozhodnutím všeobecných apelačních soudů ohledně zmatečných stížností a do roku 1836 rovněž záležitosti německých lén. V první instanci rozhodoval o stížnostech na soudce všeobecných apelačních soudů. Rovněž prováděl delegace.

Nejvyššímu justičnímu úřadu náležel vrchní dozor nad justicí, v podstatě disponoval stejnými prostředky jako všeobecné apelační soudy. Zejména prováděl vizitace u všeobecných apelačních soudů. Spolu s c. k. dvorskou komisí pro justiční zákony⁵⁷ připravoval návrhy nové justiční legislativy. Podzákonné předpisy (např. manipulační předpisy pro soudy) mohl vydávat sám. Dále mu náleželo sjednocování výkladu zákonů. Nadto navrhoval, jmenoval a bral do přísahy některé kategorie soudních úředníků, rovněž jmenoval advokáty a notáře.

Nejvyšší justiční úřad se skládal z presidenta, dvou vicepresidentů, třiceti dvou dvorních radů, šesti sekretářů, osmi radních protokolistů, dvou ředitelů registratury, tří adjunktů, čtyř registrantů, dvou ředitelů podacího protokolu, adjunkta, dvou ředitelů expeditu, adjunkta, čtrnácti kancelistů a dvou akcesistů.⁵⁸ Po jistý čas měl Nejvyšší justiční úřad i druhého presidenta. Presidenty, vicepresidenty, rady, sekretáře, radní protokolisty a představené kanceláře jmenoval císař. Ostatní místa si Nejvyšší justiční úřad obsazoval sám. Nejvyšší justiční úřad se ve sledovaném období skládal z tří senátů. Dva senáty, česko-haličský a německo-rakouský, se nacházely ve Vídni, třetí, italský, senát od roku 1816 sídlil ve Veroně.⁵⁹

4. Soustava kriminálních soudů

4.1 Kriminální soudy

Zločiny byly v první instanci stíhány kriminálními soudy.⁶⁰ Naopak stíhání těžkých policejních přestupků příslušelo politickým úřadům.⁶¹ Kriminální soudy byly zeměpanské i patrimoniální,⁶² kolegiální i samosoudy (příslušné jen pro vyšetřování), samostatné i spojené s jinými soudy. Pouze kriminální soudy byly příslušné pro provedení řádného

vyšetřování a pro nalézací řízení.⁶³ Předběžné vyšetřování mohla provádět i tzv. politická vrchnost, tj. místní úřady.

Kriminální soud musel být při vynášení rozsudku obsazen alespoň pěti votanty a jedním soudním písařem. Alespoň tři votanti museli být kriminálními soudci, zbylá dvě místa bylo možno obsadit laickými přísedícími.⁶⁴ Pro provedení vyšetřování stačilo obsazení soudu soudcem (soudním komisařem) a dvěma laickými přísedícími. Soudcem kriminálního soudu se mohl stát muž, starší dvaceti čtyř let, zachovalých mravů, znalý právních věd a s praxí v kriminálním soudnictví, který složil příslušnou zkoušku. Laickými přísedícími byli taktéž muži starší dvaceti čtyř let, dobré pověsti, nestranní a gramotní, nesmělo se však jednat o duchovní, vojáky, státní úředníky, osoby graduované a ani o šlechtu.

Kriminální soud byl místně příslušný k vyšetřování všech zločinů spáchaných v jeho obvodu a k vyšetřování i souzení pachatelů, kteří byli v jeho obvodu dopadeni. Ve věcné příslušnosti byl rozdíl mezi obyčejnými kriminálními soudy a kriminálními soudy hlavních měst zemí. Jen tyto byly příslušné k stíhání některých zločinů proti státu (velezrada, padělání peněz) a taktéž k stíhání privilegovaných osob, tedy příslušníků zemských stavů, šlechty, duchovenstva, imatrikulovaných příslušníků univerzit a lyceí a státních úředníků.⁶⁵ Franciscana rovněž upravovala existenci státních soudů.⁶⁶

4.2 Nositelé pravomoci kriminálních soudů

Kriminální soudnictví se v prvním stupni v různých zemích poměrně lišilo,⁶⁷ a to s ohledem na typy soudů vybavených kriminální pravomocí, i s ohledem na jejich počet.⁶⁸ Funkci kriminálních soudů ve většině zemí vykonávaly magistráty pověřených měst a městské a zemské soudy, respektive jejich příslušné (kriminální) senáty. Kriminální senát se skládal z přidělených zaměstnanců soudu.⁶⁹ Městské a zemské soudy byly výlučnými kriminálními soudy v Přímoří, Kraňsku a Villašském kraji, magistráty pověřených měst pak v Čechách.⁷⁰ Ve většině zemí vykonávalo funkci kriminálních soudů více typů soudů. Patrimoniální kriminální soudnictví fungovalo v Rakousech nad a pod Enzí, ve Štýrsku, v části Korutan a ve Slezsku. Ve Slezsku zastával funkci patrimoniálního kriminálního soudu pouze knížecí zemský soud na Jánském Vrchu. Patrimoniálním soudům v Rakousech pod Enzí (Landgerichte) náleželo pouze (řádné) vyšetřování. Po ukončení vyšetřování musely případ odevzdat k vynesení rozsudku řádně obsazenému kriminálnímu soudu, popř. advokátnímu kolegiu ve Vídni.⁷¹ Advokátní kolegium ve Vídni bylo složeno z řad advokátů vyzkoušených vrchním kriminálním soudem a vydávalo rozsudek jménem zasílajícího soudu. V zásadě totéž lze říci i o patrimoniálních soudech Horních Rakous, kde je však lze rozdělit na uzavřené (geschlossen) a otevřené (exempte), podle toho, zda tvořily uzavřený soudní obvod či nikoli.

Zvláštní situace panovala ve Štýrsku. Do roku 1830 náležela plná kriminální pravomoc jenom magistrátu ve Štýrském Hradci, dalším magistrátům a patrimoniálním soudům náleželo pouze vyšetřování. Kriminální soudy s omezenou pravomocí se dělily na dvě skupiny. Svobodné soudy (befreite Gerichte) vykonávaly celé vyšetřování. Nesvobodné soudy (unbefreite Gerichte) prováděly pouze předběžné vyšetřování, poté věc musely předat vrchnímu kriminálnímu soudu, který případ delegoval na zeměpanského kriminálního soudce (Bannrichter), do jehož obvodu případ spadal, který provedl řádné vyšetřování. Ve Štýrsku byli tři tito soudci. Svobodné soudy i zeměpanští kriminální soudcové případ po skončení vyšetřování předali vrchnímu kriminálnímu soudu, který provedl nalézací řízení

v prvním stupni. Druhou instancí pak představoval Nejvyšší justiční úřad. Tato dvouinstančnost kriminálního řízení byla pokládána dlouhodobě za nevyhovující. Z tohoto důvodu byla roku 1830 provedena reforma štyrského kriminálního soudnictví.⁷² Plná kriminální pravomoc poté náležela magistrátům ve Štyrském Hradci, Celje (Cilli), Lubnu (Leoben) a Mariboru. Svobodné i nesvobodné soudy zůstaly zachovány, věc však po skončení příslušné fáze řízení postupovaly zemskému soudu ve Štyrském Hradci, který řízení dokončil a vynesl rozsudek.⁷³ Zemský soud ve Štyrském Hradci byl tak jediným zeměpanským „čistým“ zemským soudem, který vykonával pravomoc kriminálního soudu.⁷⁴ Existence i fungování patrimoniálních kriminálních soudů byla předmětem časté kritiky. Na základě nejvyššího rozhodnutí 1. dubna 1845 měla být kriminální pravomoc v Rakouších nad i pod Enží, Štyrsku a Korutanech v podstatě patrimoniálním soudům odňata. Toto nejvyšší rozhodnutí se však do roku 1848 nepodařilo realizovat.⁷⁵

Pověřeným zeměpanským samosoudům v nových provinciích náleželo provedení (řádného) vyšetřování.⁷⁶ Nepověřené soudy mohly provádět jen předběžné vyšetřování, neboť se jednalo i o orgány politické správy. Nalézací řízení náleželo vždy zeměpanským sborovým soudům.

V Haliči na základě dvorského dekretu ze 4. srpna 1818 (č. 1495 sb. j. z.) fungovalo pět samostatných kriminálních soudů (Lvov, Sambor, Stanislav, Vižnice, Řešov). Roku 1826 byl zřízen šestý kriminální soud v Černovicích. Jiné soudy kriminální pravomoc neměly. Samostatný kriminální soud vedl přednosta v hodnosti c. k. zemského rady, dále se skládal z pěti až dvanácti radů, sekretáře, tří nebo čtyř aktuárů a pomocného personálu. Přednosta soudu jmenoval císař, rady Nejvyšší justiční úřad, sekretáře a aktuáry vrchního kriminálního soudu.

V Dalmácii zastávaly funkci kriminálních soudů sborové soudy. V Lombardsku-Benátsku fungovaly samostatné kriminální soudy v Benátkách a Miláně, dále pravomoc kriminálních soudů zastávaly tribunály, které se nacházely v hlavních městech provincií tohoto království.⁷⁷

4.3 Vrchní kriminální soudy

Druhým stupněm soustavy kriminálních soudů byly vrchní kriminální soudy, jejichž funkci vykonávaly všeobecné apelační soudy. Vrchní kriminální soud potvrdil rozsudky kriminálních soudů, pokud se jednalo o zločiny uvedené v §§ 433 a 434 první části Franciscany. Stejný postup musel být zvolen, pokud kriminální soud uložil trest delší pět let, vystavení na pranýři, doživotní vypovězení ze země, tělesný trest, nebo odsoudil zapírajícího pachatele či odsoudil pachatele v nepřítomnosti. Druhou hlavní kategorií jeho působnosti tvořilo rozhodování ohledně rekurzů proti rozsudkům kriminálních soudů, které nepodléhaly schválení vrchního kriminálního soudu. Vrchní kriminální soudy (a Nejvyšší justiční úřad) rozhodovaly i o zkrácení, respektive prominutí trestu. Vrchní kriminální soudy rovněž povolovaly obnovu vyšetřování.⁷⁸

4.4 Nejvyšší justiční úřad

Třetím stupněm soustavy kriminálních soudů byl Nejvyšší justiční úřad. V případě zločinů uvedených v § 442 první části Franciscany a dalších předpisech (viz výše), dále v případě uložení trestu doživotního žaláře nebo trestu smrti a v případě odsouzení v nepřítomnosti musel vrchní kriminální soud předložit spisy Nejvyššímu justičnímu úřadu, kte-

rému náleželo konečné rozhodnutí. Totéž platilo, pokud se vrchní kriminální soud usnesl na mimořádném snížení trestu nad jemu stanovenou pravomoc, uložil trest o pět let žaláře delší než kriminální soud, nebo pokud rozhodl o potrestání obviněného, kterého kriminální soud rozhodl propustit. V případech, kdy byl zákonem stanoven trest smrti, ale jeho zmírnění bylo vzhledem k okolnostem možné, směřoval spis spolu s vyjádřením Nejvyššího justičního úřadu k panovníkovi, který mohl odsouzenému udělit milost. Nejvyšší justiční úřad rozhodoval rekurzy proti rozsudkům vrchních kriminálních soudů. Dále mu příslušela vrchní správa soudnictví.⁷⁹

5. Soustava vojenských soudů

5.1 Vojenské civilní soudy první instance

Vojenské soudy měly na starosti veškeré občanskoprávní záležitosti vojenských osob s výjimkou nemovitostí.⁸⁰ Vojenské soudy první instance tvořily na jedné straně auditoriáty, tedy plukovní soudy a soudy armádních sborů (Regiment und Corpsgerichte), na druhé straně pak iudicia delegata militaria.⁸¹ V případě plukovních soudů a soudů armádních sborů náležela soudní pravomoc pánovi soudu (Gerichtsinhaber),⁸² který ji ovšem vykonával prostřednictvím tohoto soudu. Jednání soudu předsedal velitel nebo jeho zástupce, auditor, tedy zkušený vojenský soudce, zastával roli referenta. Členy soudu byli rovněž dva přísedící z řad důstojníků. Auditory jmenovala po složení zkoušky u vojenského apelačního soudu dvorská rada válečná. Těmto soudům v zásadě podléhaly všechny vojenské osoby náležející k vojenské jednotce kromě velitele. V případě válečného stavu rovněž fungovaly v civilních i trestních věcech polní auditoriáty (Feldstabsauditoriate).

Iudicia delegata militaria se nacházela v sídlech generálních velitelství (Generalkommando). Jednalo se o soudy příslušné v civilních věcech vojenských osob, které se nacházely v obvodu generálního velitelství a neměly vlastní auditoriát nebo byly z jeho pravomoci vyjmuty. Pod tyto soudy tedy spadali mimo jiné příslušní generálové, plukovníci, další velitelé samostatných jednotek, jednotky jako celek, erární fiscus a vojáci, kteří se nacházeli mimo obvod svého soudu. Pod iudicia delegata náležely i další kategorie vyjmutých vojenských osob.⁸³ Nadto těmto soudům příslušely manželské a sirotčí věci všech vojenských osob. Soud vedl velící generál nebo jeho zástupce. Dále se skládal z generálního auditora (General-auditor-lieutenant), štábního auditora, radního protokolisty, aktuára a dvou přísedících. Generální i štábní auditory jmenoval císař na návrh dvorské rady válečné. Tyto soudy se dále dělily na dva typy, iudicia delegata mixta a iudicia delegata pura. V rámci iudicia delegata pura byli přísedícími pouze důstojníci.⁸⁴ U iudicia delegata mixta pak jako přísedící zasedali radové zemských soudů.⁸⁵

5.2 Vojenské trestní soudy první instance

Vojenské trestní soudy měly na starosti stíhání trestných činů vojenských osob. Do jejich kompetence náleželo i stíhání civilních osob, pokud se tyto dopustily zločinů vyzvědačství (Ausspähung) a nedovoleného verbování (unbefugte Werbung) nebo narušení morového kordonu v případě stanného práva. Těmto soudům náleželo i stíhání námořnictvem zajatých pirátů.⁸⁶ Vojenská trestní pravomoc (Straf und Begnadigungsrecht) v první instanci náležela tzv. pánům soudu, kteří tuto pravomoc vykonávali prostřednictvím vojenských trestních soudů.

Vyšetřování prováděli auditoři jakožto referenti v rámci vyšetřovací komise. Řádná vyšetřovací komise se obecně skládala ze čtrnácti členů, tedy z předsedy v hodnosti majora, auditora, dvou vojínů, dvou svobodníků, dvou desátníků, dvou šikovatelů, dvou poručíků a dvou hejtmanů, popřípadě vojáků vyšších hodností opět proporčním způsobem. Pokud se jednalo o vyšetřování vojáků v hodnosti šikovatele/strážmistra a nižších, stačila osmičlenná komise pod předsednictvím hejtmana. V případě méně závažných provinění stačila komise čtyřčlenná. Nálezací soud (Kriegsrecht) se musel vždy skládat ze čtrnácti osob (viz výše), které měly dohromady osm hlasů, neboť dva přísedící stejné hodnosti měli dohromady jeden hlas.

Trestní soudy pluků a armádních sborů měly v zásadě jurisdikci nad stejnými osobami jako auditoriáty v civilním řízení. Trestní soudy při generálních vojenských velitelstvích měly nadto některé další pravomoci,⁸⁷ např. stíhání vojenských osob nacházejících se mimo obvod svého soudu. Funkci auditorů zde vykonávali generální a štábní auditor. Ve významných posádkových městech se dále nacházely posádkové soudy (Garnisonauditoriate), které však pouze vypomáhaly ostatním soudům. Je potřeba rovněž zmínit existenci vojenského stanného práva.⁸⁸

5.3 Všeobecný vojenský apelační soud

Druhou instanci v soustavě vojenských soudů tvořil Všeobecný vojenský apelační soud.⁸⁹ Skládal se z presidenta (v hodnosti generála), popř. jeho zástupce, kancelářského ředitele, dvanácti radů, dvou sekretářů, tří radních protokolistů, ředitele expeditu a registratury, jeho adjunkta, registranta, úředníka podacího protokolu, jeho adjunkta a dalších pomocných sil.⁹⁰ Presidenta, jeho zástupce, kancelářského ředitele a rady jmenoval císař, sekretáře a radní protokolisty dvorská rada válečná. S ohledem na užití obecného soudního řádu u vojenských soudů byla jeho civilní působnost obdobná působnosti všeobecných apelačních soudů.

Všeobecný vojenský apelační soud rovněž zastával funkci vrchního kriminálního soudu v rámci systému vojenského soudnictví. Tomuto soudu musely být ke schválení předloženy například rozsudky ohledně civilních osob stíhaných vojenskými soudy a rozsudky v případě zločinů velezrady, narušení morového kordonu, souboje a padělání peněz. Vojenské předpisy obsahovaly velké množství dalších případů, kdy případ musel být předložen vrchnímu kriminálnímu soudu. Taktéž rozhodoval rekurzy proti rozhodnutím nižších soudů. Prováděl delegace, dával obecná naučení a dohlížel na podřízené soudy.⁹¹

5.4 Dvorská rada válečná

Třetí instanci v soustavě vojenských soudů představovala dvorská rada válečná, které ostatně náležela správa rakouského vojska. Justiční oddělení této instituce se skládalo z presidenta nebo vicepresidenta této rady, dvou hlasujících radů, čtyř referentů (vortragende Hofräte), dvou sekretářů a dvou radních protokolistů. Její civilní justiční pravomoc byla obdobná pravomoci Nejvyššího justičního úřadu. Rovněž v řízení trestním představovala třetí a poslední instanci. Dvorské radě válečné musely být předkládány rozsudky ohledně důstojníků v hodnosti plukovníka a vyšších, ohledně některých vysokých vojenských úředníků a ohledně civilních osob, dále pak rozsudky v případě zločinů velezrady, souboje a padělání peněz. Dvorské radě válečné bylo nutné předkládat rozsudek, i pokud vojenský apelační soud zpřísnil rozsudek na trest smrti, odsoudil obviněného, kterého prvoinstanční

soud osvobodil, pokud trest odnětí svobody byl stanoven vyšší, než zákon stanovil, některé rozsudky proti lichvě a i v dalších případech. Této instituci náleželo i rozhodování rekurzů proti rozhodnutím vojenského apelačního soudu a vrchní správa vojenského soudnictví.⁹²

6. Další soudy

6.1 Soud nejvyššího dvorského maršálka

Samostatnou kategorii privilegovaného prvoinstančního soudu v civilních věcech tvořil soud nejvyššího dvorního maršálka (Obersthofmarschallamt), který byl příslušný pro členy panovnické rodiny, kteří nebyli suverény, dále pro ty osoby, kterým právo podléhat tomuto soudu udělil císař, a pro některé kategorie cizích diplomatů, pokud se tomuto soudu dobrovolně podvolili. Rovněž byl příslušný k provádění soudních úkonů proti osobám bydlejícím v císařském paláci, dvorních budovách a letohradech ve Vídni nebo v jejím nejbližším okolí, i když tyto osoby jinak podléhaly pravomoci běžných soudů. Skládal se z maršálka, kancelářského ředitele, čtyř radů vídeňského zemského soudu (pro šlechtice), čtyř radů magistrátu (pro nešlechtice), aktuára (sekretář zemského soudu), ředitele registratury, dvou oficiálů, trabanta, ohlašovatele (Gerichtsansager) a sluhy. Druhou instancí proti rozhodnutím tohoto soudu představoval všeobecný apelační soud ve Vídni, třetí pak Nejvyšší justiční úřad. Soud nejvyššího dvorského maršálka jim však nebyl podřízen. Omezenou kriminální pravomoc nejvyššího dvorského maršálka v případech trestních věcí cizího služebnictva zahraničních velvyslanců a suverénů upravoval dvorský dekret z 5. února 1819 (č. 1542 sb. j. z.).⁹³

6.2 Důchodkové soudy

Jako důchodky jsou označovány nepřímé daně, cla a poplatky. Po reformách z let 1831 a 1833 důchodky spravovaly v první instanci okresní kamerální správy, jejichž obvod v zásadě odpovídal jednomu nebo dvěma krajům. Druhou instancí představovaly zemské kamerální důchodkové správy. Třetí instancí pak všeobecná dvorská komora ve Vídni. Trestní zákon důchodkový z 11. července 1835 (č. 112 sb. pol. z.) účinný od 1. dubna 1836 sjednotil do té doby roztržitěnou hmotněprávní i procesněprávní úpravu stíhání protiprávního jednání v oblasti důchodků a monopolů, tedy důchodkových přestupků. Drobné důchodkové přestupky pak stíhaly správním cestou kamerální úřady.⁹⁴

Na základě tohoto zákona vznikla samostatná třístupňová soudní soustava důchodkových soudů (Gefällsgerichte), příslušná pro rozhodování o ostatních důchodkových přestupcích. Vyšetřování a vyhledávání důchodkových přestupků náleželo orgánům finanční správy. Nejnižším stupněm soustavy důchodkových soudů byly okresní soudy důchodkové (Gefällsbezirkgerichte). Nacházely se v sídlech okresních kamerálních správ. Předsedou soudu byl práva znalý státní úředník, dále pak u soudu zasedali dva konceptní úředníci okresní kamerální správy a dva přísedící z řad civilních nebo kriminálních soudců, popř. za jistých okolností i úředníci politických úřadů. Okresní soudy důchodkové byly soudy první instance, náleželo jim projednávání většiny běžných důchodkových přestupků.⁹⁵

Druhým stupněm této soustavy byly vrchní soudy důchodkové (Gefällsbergerichte). Nacházely se v sídlech zemských kamerálních důchodkových správ. Vrchnímu důchodkovému soudu předsedal prezident všeobecného apelačního soudu. V téže instituci působili dva radové všeobecného apelačního soudu a dva finanční radové jako radové vrchního

důchodkového soudu. V první instanci řešily přestupky, které nespádaly do kompetence okresních důchodkových soudů. Jakožto instance druhá projednávaly odvolání proti rozhodnutím těchto soudů.

Vrcholem soustavy byl Nejvyšší soud důchodkový (Oberstes Gefällsgericht) působící při Nejvyšším justičním úřadě ve Vídni. Skládal se z předsedy, tří radů všeobecné dvorské komory a z tří radů Nejvyššího justičního úřadu. Soudu předsedal prezident Nejvyššího soudu, nebo jeho náměstek. Tento soud rozhodoval o opravných prostředcích proti rozhodnutím vrchních důchodkových soudů.⁹⁶

6.3 Labské soudy plavební

Na základě mezinárodní úmluvy obecně známé jako labská plavební akta z 23. června 1821 (č. 28 sb. prov. z.) umožňující volnou plavbu mezi Mělníkem a Hamburkem, jejího dodatku z 13. dubna 1844 (č. 338 sb. prov. z.) a dekretu dvorské komory z 2. prosince 1845 (č. 912 sb. j. z.) vznikly v Děčíně, Ústí nad Labem, Litoměřicích, Roudnici a Mělníku labské soudy plavební (Elbzollgerichte). Tyto soudy měly civilní, trestní i důchodkovou pravomoc. Byly příslušné pro celní přestupky, spory o placení cla, o poplatky za jeřáby, váhy, zdymadla, doky a přístavy, škody způsobené plavci, náhrady za omezování tažných stezek a podobně. Dále jim příslušelo trestání přestupků proti předpisům policie říční a plavební páchaných lodníků a cestujícími a výtržností. V rámci své civilní pravomoci řešily spory o placení lodních poplatků, spory mezi lodníky, lodivody a cestujícími o ceně a podmínkách přepravy a námezdní spory mezi provozovateli lodní dopravy a jejich zaměstnanci. Druhou instancí byl v celních záležitostech vrchní důchodkový soud v Praze, v civilních záležitostech všeobecný apelační soud v Praze a v případech těžkých policejních přestupků pražské gubernium. Třetí instancí pak těmto orgánům nadřízené orgány. V ostatních věcech byl druhou instancí krajský úřad v Litoměřicích, ve třetí instanci pak pražské gubernium.⁹⁷

7. Personál zeměpanských soudů a magistrátů

V čele soudu stál jeho představený. Představenému kolegiálního soudu náleželo vedení radního grémia, tedy předsedal zasedáním, přiděloval věci k vyřízení, při rovnosti hlasů rozhodoval, formoval závěry, dohlížel na rady a podával o nich zprávy svým nadřízeným. Rovněž mu podléhali ostatní zaměstnanci soudu. V čele zeměpanských soudů druhé a třetí instance a některých prvoinstančních kolegiálních soudů stál prezident zastupovaný viceprezidentem, v čele ostatních kolegiálních soudů stál většinou přednosta (Präses), v případě horních soudů horní soudce. Představeným magistrátu byl starosta, případně zastupovaný náměstkem. Ostatní soudci působili jako referenti (v jednotlivých kauzách) a jako votanti. Nezkušeným soudcům náleželo pouze hlasovací právo, referát nikoliv. Soudce samosoudu pak vykonával všechny uvedené funkce. Podmínkami pro výkon funkce soudce byl kromě obecných podmínek, jako byla zejména bezúhonnost, věk 24 let, právní vzdělání získané na některé z tuzemských (neuherských) univerzit nebo lyceí, absolvování praxe a složení soudcovské zkoušky. Na základě dvorního dekretu z 13. dubna 1827 (č. 2272 sb. j. z.) kandidát musel doložit roční civilní a roční trestní praxi a složit soudcovskou zkoušku z civilního i trestního práva.⁹⁸ Soudci rovněž museli ovládat jazyky v dané zemi obvyklé. Horní soudce musel splňovat ještě další podmínky.

Nyní se dostáváme k pomocnému konceptnímu personálu. Sekretáři působili u kolegiálních soudů a měli na starost koncipování některých soudních písemností, podepisování některých písemností a některé důležité úřední úkony. Radní protokolista byl úředníkem kolegiálního soudu majícím na starost vedení radního protokolu. U menších soudů byla tato pozice spojena s pozicí sekretáře. Adjunkt byl zástupce a pomocník samosoudce, v nepřítomnosti soudce mohl sám rozhodovat. Aktuár zeměpanského samosoudu byl rovněž zástupcem samosoudce po adjunktovi druhý v pořadí, prováděl pomocné konceptní práce a rovněž mu náleželo vedení pomocných úřadů. Tajemník (cancellieri) byl v zásadě jinak označený aktuár. Jako osoby připravující se na budoucí soudní povolání označujeme právní (radní) praktikanty a auskultanty. K jejich pracovní náplni zejména patřilo pod dohledem radů podílet se na vypracovávání referátů a vedení radních protokolů. Jednalo se obecně vzato o neplacené pozice, proto tyto osoby musely předložit sustentační revers.⁹⁹

Všechny vedlejší osoby první třídy musely splňovat podmínku právního vzdělání. U právních praktikantů se žádná praxe ani zkouška nevyžadovala. Auskultant musel mít složenou předběžnou (auskultantskou) zkoušku před všeobecným apelačním soudem, praxe však vyžadována rovněž nebyla. Radní protokolisté museli mít kromě auskultantské zkoušky rovněž praxi u soudu. U sekretářů se nadto požadovala praxe radního protokolisty. U ostatních vedlejších osob první třídy se vyžadovalo složení soudcovské zkoušky, respektive splnění podmínek předepsaných pro soudcovské povolání, neboť v jistých případech vykonávaly soudní pravomoc.¹⁰⁰

Obecně platilo, že představené a rady zeměpanských kolegiálních soudů jmenoval císař, sekretáře, radní protokolisty a ředitele pomocných úřadů Nejvyšší justiční úřad. Co se subalterních míst týče, ve starých provinciích si je tyto soudy obsazovaly samy, v nových provinciích je jmenoval opět Nejvyšší justiční úřad. V případě zeměpanských samosoudů byla situace mnohem komplikovanější, závisela na druhu služebního místa a příslušné zemi. S jistou mírou zjednodušení lze konstatovat, že na obsazení pozice představeného místního smíšeného úřadu (tj. úřadu spojujícího soudní i správní pravomoc) v nových provinciích se podílel Nejvyšší justiční úřad spolu s Dvorskou kanceláří.¹⁰¹

Poznámky

- ¹ HAIMERL, Franz Xaver: Die Lehre von den Civilgerichtsstellen in den deutschen und italienischen Ländern des österreichischen Kaiserstaates. I–II. Wien, 1834, 1835; HELFERT, Joseph: Versuch einer systematischen Darstellung der Jurisdictionsnorm für die deutschen und italienischen Provinzen des österreichischen Kaiserstaates. Wien, 1828; SCHOPF, Franz Joseph: Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen und die landesverfassungsmäßigen Verhältnisse der Bewohner als Einleitung zur politischen Gesetzkunde. Prag, 1847; STUBENRAUCH, Moritz von: Handbuch der in den nicht ungarischen Provinzen des österreichischen Kaiserstaates und bei dem österr. Militärkörper geltenden Jurisdictionsnormen sammt den bis auf die neueste Zeit darüber erflossenen Declarationen. Wien, 1843; HUFNAGEL, Carl – SCHEURLEN, Carl: Die Gerichtsverfassung der teutschen Bundesstaaten. Teil 1. Tübingen, 1829.
- ² d'ELVERT, Christian: Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder. Brünn, 1880; DOMIN-PETRUSHEVECZ, Alphons von: Neuere österreichische Rechtsgeschichte. Wien, 1869; BEIDTEL, Ignaz: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740–1848. I–II. Innsbruck, 1896, 1898.
- ³ ŠOLLE, Václav: Civilní soudnictví předběžnové v českých zemích. In: Sborník archivních prací 10, 1960, č. 1, s. 111–145; týž: Trestní soudnictví předběžnové v českých zemích. In: Sborník archivních prací 12, 1962, č. 1, s. 87–142.
- ⁴ SCHELLE, Karel – SCHELLEOVÁ, Ilona a kol.: Soudnictví (historie, současnost a perspektivy). Praha, 2004; SCHELLE, Karel a kol.: Stát a právo v době Metternichově. Brno, 2009.

- 5 NIEDERMAYR, Monika: Die Rechtsprechung der Obersten Justizstelle und Einführung des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. In: 200 let Všeobecného občanského zákoníku (edd. DVORÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol.). Praha, 2011, s. 258–265.
- 6 Výčet uvedený v této kapitole je pouze demonstrativní. Existovaly i další instituce se soudní pravomocí, např. soud řádu německých rytířů, který byl dle § 15 patentu z 28. června 1840 (č. 451 sb. j. z.) příslušný pro některé úkony při projednávání pozůstalosti po členech řádu.
- 7 Na tomto místě je vhodné připomenout si podobu administrativního rozdělení monarchie v předmětném období (po roce 1822): Zemská vláda ve Vídni – Rakousy pod Enží (4 kraje, respektive čtvrtě), Zemská vláda v Linci – Rakousy nad Enží (4 kraje) a Solnohradsko, Gubernium ve Štýrském Hradci – Štýrsko (5 krajů), Gubernium v Lublani – Kraňsko (3 kraje) a Korutany (2 kraje), Gubernium v Terstu – Přímoří (Gorice, Istrie a Terst), Gubernium v Innsbrucku – Tyrolsko s Vorarlberskem (7 krajů), Gubernium v Praze – Čechy (16 krajů), Gubernium v Brně – Morava (6 krajů) a Slezsko (2 kraje), Gubernium ve Lvově – Halič s Bukovinou (19 krajů), Gubernium v Zadaru – Dalmácie. Lombardsko-Benátsko bylo spravováno gubernií v Miláně (9 provincií) a Benátkách (8 provincií). Součástí monarchie bylo rovněž Uhersko s Chorvatskem a Slavonií (místodržitelství v Budíně), Sedmihradsko (Kluž) a vojenská hranice (spravována vojenskými velitelskými v Záhřebu, Petrovaradinu, Temešváru a Sibini). HUFNAGEL, C. – SCHEURLÉN, C.: Die Gerichtsverfassung, 1. Teil, s. 47 a násl.
- 8 Samostatnou kategorií tvořilo Velkovévodství Krakovské, tj. v roce 1846 Rakouskem anektované území svobodného města Krakov. Tuto oblast se podařilo plně začlenit do rakouského justičního systému až v roce 1855. MAASBURG, Friedrich von: Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848). Prag, 1879, s. 50–51.
- 9 Jednalo se o střední Chorvatsko jižně od Sávy, Rjeka a uherské přímoří. K organizaci soudnictví v ilyrském Chorvatsku viz DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 233–234.
- 10 ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předběžnové, s. 115 a 116.
- 11 Vojenskými osobami byly zejména osoby ve vojenské službě (vojáci, námořníci a gardisté), zaměstnanci některých vojenských úřadů a ústavů, vysloužilí důstojníci, vojenský lékařský a duchovní personál, vojenští stavitelé, zaměstnanci zásobování, ženy, děti, sirotci a vdovy těchto osob, obyvatelé vojenské hranice a další.
- 12 HAIMERL, F.: Die Lehre, 1. Teil, s. 69–74; ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předběžnové, s. 14–15.
- 13 Dekret z 10. června 1844 (č. 812 sb. j. z.).
- 14 Jak název napovídá, původně platil pouze pro Západní Halič. V roce 1807 byla jeho působnost rozšířena na celou Halič a v letech 1814–1816 byl zaváděn i v dalších zemích. Byl důkladnější a propracovanější, obsahoval mimořádná řízení. Viz KNOĚL, Vilém – JÁNOŠÍKOVÁ, Petra: Kodifikace a vývoj občanského práva procesního v 18. a 19. století. In: Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku. Sborník příspěvků k 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání (edd. SCHELLE, K. – VOJÁČEK, K.). Ostrava 2007, s. 100–107.
- 15 HAIMERL, F.: Die Lehre, 1. Teil, s. 4.
- 16 Jednalo se zejména o tyto jurisdikční normy:
- a) pro Rakousy pod Enží z 27. září 1783 (č. 192 sb. j. z.),
 - b) pro Čechy z 11. února 1784 (č. 237 sb. j. z.),
 - c) pro Korutany z 11. února 1784 (č. 238 sb. j. z.), dále dvorní dekret z 20. září 1814 (č. 1102 sb. j. z.),
 - d) pro Kraňsko z 27. února 1784 (č. 246 sb. j. z.), dále dvorní dekret z 20. září 1814 (č. 1102 sb. j. z.),
 - e) pro Moravu a Slezsko z 5. března 1784 (č. 257 sb. j. z.),
 - f) pro Halič z 9. dubna 1784,
 - g) pro Štýrsko z 21. dubna 1784 (č. 281 sb. j. z.),
 - h) pro Přímoří z 9. května 1784 (č. 283 sb. j. z.), dále patent z 19. ledna 1758 a dvorní dekrety z 20. září 1814 (č. 1102 sb. j. z.) a 4. května 1816 (č. 1240 sb. j. z.),
 - ch) pro Rakousy nad Enží z 24. května 1784 (č. 294 sb. j. z.), dále dvorní dekrety ze 4. července 1818 (č. 1472 sb. j. z.) a 30. listopadu 1819 (č. 1630 sb. j. z.),
 - i) pro Tyrolsko s Vorarlberskem z 27. května 1784 (č. 295 sb. j. z.), dále dvorní dekret z 14. března 1817 (č. 1325 sb. j. z.),
 - j) pro Lombardsko-Benátsko z 29. září 1819, dále Nuovo sistema per l'amministrazione della giudisia presso le prime istanze z 3. února 1818,
 - k) pro Dalmácii z 10. září 1827 (č. 2303 sb. j. z.),
 - l) pro Solnohradsko z 8. listopadu 1817 (č. 1460 sb. j. z.), 4. července 1818 (č. 1471 a 1473 sb. j. z.) a 30. listopadu 1819 (č. 1630 sb. j. z.).
- Viz STUBENRAUCH, M.: Handbuch, s. XI–XIII.
- 17 Jako příklad zmíňme instrukci pro dalmatské préture (Instruzioni per le imp. reg. Preture) z roku 1829 nebo instrukci pro haličské komorníky (Instruction für die galizischen Gränzkammerer) z 3. listopadu 1801.
- 18 Např. josefínský konkursní řád z 1. května 1781 (č. 14 sb. j. z.), patent z 22. února 1791 (č. 115 sb. j. z.), dvorský dekret z 11. ledna 1819 (č. 1535 sb. j. z.) o řízení ve věcech adopcí a legitimací, dvorský dekret z 23. srpna 1819 (č. 1595 sb. j. z.) o řízení v manželských věcech, dvorský dekret z 7. května 1839 (č. 358 sb. j. z.), zákon o civilním řízení ve věcech menšího významu z 24. října 1845 (č. 906 sb. j. z.) a jiné.

- 19 Jurisdikční normy pro vojsko ze 17. srpna 1740, 18. listopadu 1745, 5. června 1754, 31. prosince 1762 a pro vojenské námořnictvo z 10. září 1824 (dvorský dekret z 3. prosince 1824, č. 2054 sb. j. z.).
- 20 Např. patent z 31. prosince 1762, dvorské dekrety ze 4. května 1816 (č. 1240 sb. j. z.) a 30. listopadu 1829 (č. 1680 sb. j. z.).
- 21 Přehled místních soudů ve starých provinciích dle C. Hufnagela a C. Scheurlena:
- Rakousy pod Enží – Magistrát ve Vídni, 37 dalších magistrátů, 481 patrimoniálních soudů (s různými názvy jako Ortsgericht, Justizamt, Hofgericht, Stiftgericht).
 - Rakousy nad Enží (bez Innské čtvrti) – Městský a zemský soud v Linci, 26 magistrátů měst a trhů, 247 patrimoniálních soudů.
 - Štýrsko – Magistrát ve Štýrském Hradci, magistráty 16 měst a 40 trhů, 878 patrimoniálních soudů.
 - Celovecký kraj (Korutany) – Městský a zemský soud v Celovci (Klagenfurt), 130 patrimoniálních soudů (Landgerichtsherrschaften).
 - Čechy – Magistrát v Praze, 168 magistrátů, 963 justičních úřadů.
 - Morava a Slezsko – 67 magistrátů, 490 patrimoniálních soudů.
 - Halič – 65 magistrátů a 2532 patrimoniálních soudů, městský a zemský soud v Černovicích (Černivci), distriktní soud v Suceavě (Suczawa).
- HUFNAGEL C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 50–62. Přehled místních soudů starých i nových provincií uvádí i HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 3 a 4. Je potřeba upozornit, že uváděná čísla se mnohdy podstatně liší. K vývoji soudnictví ve starých provinciích viz také BEIDTEL, I.: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 2. Band, s. 263–266.
- 22 Např. městské a zemské soudy v Linci a Celovci. Zajímavá situace panovala v Bukovině, kde civilní jurisdikci vykonávaly městský a zemský soud v Černovicích a distriktní soud v Suceavě. STUBENRAUCH, M.: Handbuch s. 284–286. K organizaci soudnictví v Bukovině viz rovněž DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 242–243 a 245.
- 23 Označení „plně regulované“ a „syndikalizované“ i typologie magistrátů jsou převzaty z ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbrežnové, s. 125–126. Je potřeba upozornit, že jiní autoři užívají termíny „organizovaný“ a „regulovaný“ v poněkud odlišném významu, např. HAIMERL, F.: Die Lehre, 1. Teil, s. 41–43.
- 24 Jmenování zkoušených radů bylo v Haliči zavedeno dvorským dekretem z 30. ledna 1805 (č. 710 sb. j. z.), v ostatních zemích pak dvorským dekretem z 1. dubna 1808 (č. 838 sb. j. z.).
- 25 Soud se v tomto případě skládal ze starosty, syndika a alespoň tří nezkoušených radů. Každý magistrát musel dále zaměstnávat alespoň jednoho písaře a jednoho sluhu.
- 26 Jednalo se o soudy příslušné pro vídeňská předměstí, kde řešily méně významné věci. U těchto soudů byl užíván ústní proces. HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 6 až 8. Ohledně magistrátů ve Vídni je potřeba dále poznamenat, že v letech 1838–1841 byla provedena jeho reforma, na jejímž základě byl de facto rozdělen na tři instituce (magistrát, civilní soud a kriminální soud).
- 27 Mohl jím být sám majitel, pokud splňoval příslušné podmínky.
- 28 ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbrežnové, s. 119–129.
- 29 Přehled místních soudů v nových provinciích dle C. HUFNAGELA a C. SCHEURLENA (viz výše):
- Innská čtvrť (součást Horních Rakous) – 8 zeměpanských samosoudů (Pflegergerichte) a několik patrimoniálních soudů.
 - Solnohradsko – Městský a zemský soud v Salcburku, 22 zeměpanských samosoudů (Pflegergerichte), tři patrimoniální soudy.
 - Tyrolsko s Vorarlberskem – Městský a zemský soud v Innsbrucku, kolegiální soudy v Tridentu, Bolzano a Roveretu, 60 zeměpanských samosoudů (Landgerichte), 28 patrimoniálních soudů (Landgerichte).
 - Villašský kraj (součást Korutan) – 14 okresních soudů.
 - Přímoří – Městské a zemské soudy v Terstu, Gorici (Görz) a Rovinji (Rovigno), pretúra v Terstu, okresní soudy patrimoniální i zeměpanské.
 - Kraňsko – Městský a zemský soud v Lublani, 39 okresních soudů (zeměpanských i patrimoniálních).
- 30 Jednalo se tedy zároveň o orgány veřejné správy s tzv. politickou i policejní pravomocí. Ve správních záležitostech byly přímo podřízeny příslušnému krajskému úřadu a zemské vládě. V rámci politické pravomoci jim náleželo trestání těžkých policejních přestupků.
- 31 Počet patrimoniálních soudů v nových provinciích však v průběhu času klesal. Např. v roce 1848 v Tyrolsku fungovaly jen 4 patrimoniální soudy oproti 70 zeměpanským samosoudům. DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 231.
- 32 Bolzano, Trident, Rovereto a do roku 1826 Feldkirch. K těmto soudům viz DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 226 a 229–230.
- 33 Pozemkové knihy vedly magistráty nebo vrchnost. HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 84.
- 34 Viz DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 214–238; BEIDTEL, I.: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 2. Band, s. 237–242 a 263–266; HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 11–22; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 77–81.
- 35 Lombardsko-Benátsko – Tribunály a městské pretúry (Milán, Benátky, Mantova, Brescia, Cremona, Bergamo, Como, Sondrio, Pavia, Lodi, Padova, Vicenza, Verona, Treviso, Udine, Belluno, Rovigo). Venkovských pretúr k roku 1818 bylo 149 (Lombardie 68, Benátsko 81), posléze byl jejich počet redukován na 133 (Lom-

- bardie 64, Benátsko 69). Dalmácie – 4 kolegiální soudy, 21 préteur. HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 4, 22–25 a 128–129; DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 246–250; důvodová zpráva k nařízení z 3. ledna 1851 (č. 9 ř. z.).
- 36 S civilní i kriminální pravomocí. Záležitosti politické měl v těchto městech na starosti „politický“ préteur.
- 37 Přímoří (Terst, Gorice, Rovinj), Halič (Lvov, Tarnov, Stanislav, Černovice) a Slezsko (viz dále).
- 38 Jednalo se o delegované úředníky haličských zemských soudů, kteří ve svých okresech vykonávali některé soudní úkony (např. exekuce, výslechy svědků, pozůstalosti). Důvodem bylo urychlení řízení v místech vzdálenějších od sídla soudu.
- 39 V případech, že v dané zemi bylo více zemských soudů, byl pro záležitosti fisku příslušný zemský soud hlavního města.
- 40 Vídeňský zemský soud byl příslušný pro Rakouskou národní banku a některé pojišťovací a penzijní ústavy. V případech pražského zemského soudu nelze zapomenout na lenní agendu, na agendu svobodnickou a na Českou (požární) pojišťovnu. Zemský soud v Brně měl na starosti rovněž svobodnickou agendu a agendu tzv. nižších stavů (status minores) ve Slezsku, rovněž vystupoval jako stálá delegace slezských knížecích zemských soudů. Zemský soud ve Lvově byl příslušný pro tamní penzijní institut a městský a zemský soud v Salcburku pro tzv. Saalforste (bavorské lesy na rakouském území).
- 41 Vídeň, Praha, Brno, Lvov, Stanislav (Ivano-Frankivsk), Tarnov (Tarnów), Štýrský Hradec.
- 42 Linec, Salcburk, Černovice, Celovec, Lublaň, Terst, Gorice, Rovinj, Innsbruck. Je vhodné se zastavit u lineckého soudu, neboť se jednalo o jeden z mála soudů tohoto druhu v rámci tzv. starých provincií. Zemský soud v Linci vznikl roku 1783, roku 1793 byl spojen se zemskou vládou, teprve v roce 1821 vznikl městský a zemský soud. Uvažovalo se i o transformaci zemského soudu v Brno na městský a zemský soud, k čemuž ovšem nedošlo. DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 214.
- 43 Viz HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 25–28 a 130–152; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 97–125.
- 44 HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 126 až 130.
- 45 ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbřeznové, s. 139.
- 46 ŠALAK, Boris: Všeobecný apelační soud v Praze. In: Právněhistorické studie, 44, č. 1. Praha 2014, s. 99–100.
- 47 HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 34–38, 174–181; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 153–159.
- 48 Jáchymov – loketský, žatecký a litoměřický kraj, Příbram – berounský, rakovnický, prácheňský a kouřimský kraj, Kutná Hora – čáslavský, chrudimský, boleslavský, bydžovský, hradecký, táborský a budějovický kraj, Morava a Slezsko, Stříbro – plzeňský a klatovský kraj, Steyer (Štýr) – Rakousy a Solnohradsko, Leoben (Lubno) – Štýrsko, Celovec – Korutany, Kraňsko a Přímoří, Hall – Tyrolsko s Vorarlberskem, Vělička (Wieliczka), Sambor (Sambir) a Stanislav (od roku 1833, do té doby Bohorodzan, po roce 1843 pak Kolomyja).
- 49 HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 28–31, 153–160; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 142–153; ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbřeznové, s. 132–137.
- 50 Soudy směněčné a obchodní spojené s magistráty: Praha, Brno, Opava, Lvov, Brody, Štýrský Hradec. Soudy směněčné a obchodní spojené s městskými a zemskými soudy: Linec, Salcburk, Celovec, Lublaň, Gorice, Rovinj, Innsbruck. Soudy směněčné spojené se zeměpanskými sborovými soudy: Trident, Rovereto, Bolzano, přičemž tyto soudy byly příslušné jen pro směněčné záležitosti (HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 141–142). V Lombardsku-Benátsku byly směněčné a obchodní soudy spojeny s tribunály, s výjimkou Benátek a Milána.
- 51 Soudy v Terstu a Vídně měly nadto některé další zvláštní pravomoci.
- 52 Zajímavá byla situace ve Lvově a v Brodech, kde přísedícími museli být vždy dva křesťané a dva židé.
- 53 Tento soud zasedal během trvání trhu. Jakožto první instancí se skládal z konzula (představeného) a dvou radů (voleni z řad místních obchodníků), tržního kancléře (zkoušený soudce), aktuára, kancelistů a pedelů. Mimo trvání trhu byla jmenována tzv. deputace, která však vyřizovala pouze záležitosti nesnoucí odkladu. Tento soud nadto rozhodoval ve druhé instanci o vlastních prvoinstančních rozhodnutích, přičemž ve druhé instanci se skládal z konzula, dvou radů, tržního kancléře, aktuára, pedela a práva znalého přísedícího. HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 34 a 45.
- 54 HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 32–34, 161–174; ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbřeznové, s. 137–139.
- 55 V rámci josefínských reformy soudnictví v letech 1782–1783 byly zřízeny následující všeobecné apelační soudy:
- Všeobecný apelační soud ve Vídni pro Rakousy nad i pod Enží.
 - Všeobecný apelační soud v Praze pro Čechy.
 - Všeobecný apelační soud v Celovci pro Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Přímoří, Tyrolsko a Vorarlbersko.
 - Všeobecný apelační soud ve Freiburgu (spojený se zemskou vládou) pro hrabství Falkenstein a rakouská území v jihozápadním Německu (Vorderösterreich), existence tohoto soudu však trvala pouze do roku 1787.
 - Všeobecný apelační soud v Brně pro Moravu a Slezsko.
 - Všeobecný apelační soud v Lvově pro Halič s Bukovinou.
- Roku 1791 ztratil všeobecný apelační soud v Celovci působnost nad Tyrolskem a Vorarlberskem ve prospěch nově zřízeného soudu v Innsbrucku, který byl zároveň třetí instancí pro Lichtenštejnské knížectví. Roku 1817 vznikl všeobecný apelační soud v Rijece pro Přímoří, roku 1822 byl opět sloučen se soudem v Celovci. Jen

- krátce existoval všeobecný apelační soud v Krakově (založený roku 1796) pro západní Halič. Solnohradsko náleželo po svém připojení k Rakousku pod soud ve Vídni. Roku 1815 byly zřízeny všeobecné apelační soudy v Benátkách a Miláně, téhož roku byl zřízen všeobecný apelační soud pro Dalmácii v Zadaru.
- 56 ŠALAK, B.: Všeobecný apelační soud v Praze, s. 80–111.
- 57 Hofcomission in Justizgesetzsachen. Jednalo se o konzultativní orgán, který se vyjadřoval k návrhům nové legislativy. Císař jmenoval členy této rady z řad vysokých státních úředníků a učenců.
- 58 Z toho ve Veroně: Vicepresident, 10 radů, 2 sekretáři, 2 radní protokolisté, ředitel podatelny s kancelistou, ředitel expeditu s 6 kancelisty, ředitel registratury s 3 registry. Viz instrukce pro senát ve Veroně z 13. září 1816 (č. 1282 sb. j. z.). HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 47–48.
- 59 Viz MAASBURG, F.: Geschichte der obersten Justizstelle; HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 46–48, 253; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 215–220; ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předbřeznové, s. 143–144. Nejvyšší justiční úřad byl kromě své vnitrostátní pravomoci zároveň jedním z rozhodčích soudů německého spolku (Bundesausträginstanzen).
- 60 Kriminální soudy rovněž stihaly těžké policejní přestupky, pokud byly trestány tělesným trestem nebo vězením a byly-li spáchány v souběhu se zločinem. Nadto stihaly i morové přečiny dle patentu z 21. května 1805 (č. 731 sb. j. z.), nepřislušely-li jiným (zejména státním) soudům. HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 264–266.
- 61 Pro stíhání těžkých policejních přestupků byly v první instanci příslušné politické úřady soudní. Ve starých provinciích se jednalo zejména o řádně obsazené magistráty, vrchnostenské úřady a v hlavních městech zemí (od 1806) o policejní ředitelství. V nových provinciích tuto funkci nadto zastávaly i místní zeměpanské úřady. Politický úřad soudní musel být obsazen alespoň jedním soudcem a aktuárem. Soucem mohl být muž starší 24 let, který vykonal příslušnou zkoušku před guberniem. Posléze se požadovalo i složení judičiální zkoušky. Pro usnášení se vyžadovala rovněž přítomnost dvou přísedících. V některých případech bylo rozsudk potřeba předložit ke schválení krajskému úřadu. Měl-li krajský úřad k rozsudku námitky, věc postoupil guberniu. V některých závažných případech musel rozsudek vždy putovat skrze krajský úřad ke guberniu a odtud ke spojené dvorské kanceláři. Hlavním opravným prostředkem byl rekurz. O rekurzech rozhodoval gubernium, o rekurzech proti rozsudkům, které prošly revizí gubernia, rozhodovala spojená dvorská kancelář. Dalším možným opravným prostředkem byla žádost o milost. Stíhání deliktů, které nebyly zločiny ani těžkými policejními přestupky, příslušelo tzv. policejním úřadům, což většinou opět byly magistráty, vrchnosti, policie a podobně. ŠOLLE, V.: Trestní soudnictví předbřeznové, s. 128 a následující.
- 62 Zde je slovo patrimoniální použito v širším slova smyslu zahrnujícím magistráty i vrchnostenské soudy, tedy patrimoniální soudy v užším slova smyslu.
- 63 Trestní řízení dle Franciscany bylo založeno na důsledném uplatnění inkvizičního principu, tajného a písemného řízení a zákonné teorie důkazní. První fází kriminálního řízení bylo předběžné vyšetřování, tedy pátrání po zločinu, respektive po zločinci. Její součástí bylo zatčení podezřelého, jeho předběžný výslech, právoplatné obvinění a předání řádnému, místně příslušnému, kriminálnímu soudu první instance. Postup řízení pokračoval řádným vyšetřováním, jehož cílem bylo získání podkladů pro nalézací řízení (výslechy svědků, konfrontace). Na jeho počátku byl podezřelý většinou vzat do vyšetřovací vazby. V rámci tohoto vyšetřování byl proveden řádný výslech obviněného. Řízení (i výslech) vedl soudní komisař, výslechu museli být přítomni dva laičtí přísedící soudu jako svědkové. Komisař vedl jako podklad pro soudece-referenta zvláštní deník, tzv. deník vyšetřovance. Třetí fází řízení bylo řízení nalézací. Podkladem rozhodování soudu byl deník vyšetřovance a další písemné důkazy. Pokud nebyl soud v této fázi řízení řádně obsazen, musel být (§ 419) případ delegován na kriminální soud zemského hlavního města, případně na jiný kriminální soud. Vynesení rozsudku mělo nastat do osmi dnů od uzavření vyšetřování (§ 421), tato lhůta mohla být prodloužena maximálně na třicet dnů. Rozsudek mohl znít na zproštění viny (prokázaná nevína, zakládal překážku res iudicata), odsouzení (konstatování viny a uložení trestu) nebo na ukončení vyšetřování pro nedostatek důkazů. Pokud se nejednalo o rozsudek podléhající schválení vyšší instancí, musel být rozsudek odsouzenému bezodkladně oznámen. ŠOLLE, V.: Trestní soudnictví předbřeznové, s. 87–127.
- 64 § 10 a § 389 první části Franciscany. Na základě dvorního dekretu z 9. února 1822 (č. 1836 sb. j. z.) platilo, že o trestu smrti a doživotí se rozhodovalo u prvoinstančních soudů v plném radním shromáždění.
- 65 § 221 první části Franciscany. Dvorským dekretem z 6. srpna 1818 (č. 1484 sb. j. z.) bylo stanoveno, že výše uvedené osoby mohly ve svých obvodech stíhat i zeměpanské kriminální kolegiální soudy. Tento oddíl o kriminálních soudech je zpracován zejména na základě práce V. Šolleho (viz výše).
- 66 § 500 a násl. první části Franciscany. Stanné právo bylo vyhlašováno v případě vzbouření nebo v případě neobyčejného rozmnožení vražd, loupeží a žhářství. V případě vzbouření vyhlašovala stanné právo zemská vláda s všeobecným apelačním soudem, v případě nebezpečí z prodlení krajský úřad. Stanné právo mohl vyhlásit i Nejvyšší justiční úřad po dohodě se spojenou dvorskou kanceláří, a to v případech rozšíření vražd, loupeží a žhářství. Provedení stanného práva měl na starosti krajský úřad. Stanný soud se skládal z pěti kriminálních soudců jmenovaných krajským hejtnem a písaře.
- 67 Přehled kriminálních soudů ve starých i nových provinciích dle C. Hufnagela a C. Scheurlena:
- Rakousy pod Enží – Magistrát ve Vídni a 21 dalších magistrátů zeměpanských měst a trhů, 200 patrimoniálních soudů (jen vyšetřování).
 - Rakousy nad Enží (bez Innské čtvrti) – Městský a zemský soud v Linci a 6 magistrátů zeměpanských měst, 80 patrimoniálních soudů (jen vyšetřování).

- c) Innská čtvrt' – 8 zeměpanských samosoudů pro celé vyšetřování, nalézací řízení prováděl městský a zemský soud v Linci.
- d) Solnohradsko – Městský a zemský soud v Salcburku, 6 pověřených zeměpanských samosoudů (jen vyšetřování).
- e) Štýrsko – Magistrát ve Štýrském Hradci, 3 zeměpanští kriminální soudci (Bannrichter), 22 magistrátů a 99 patrimoniálních soudů (viz hlavní text).
- f) Villašský kraj (Korutany) – Městský a zemský soud v Celovci
- g) Celovecký kraj (Korutany) – Městský a zemský soud v Celovci, 5 samostatných patrimoniálních soudů (Landgerichte), 26 patrimoniálních soudů podřízených soudu v Celovci.
- h) Kraňsko – Městský a zemský soud v Lublani.
- ch) Přímoří – Městský a zemský soud v Terstu (kriminální soud hl. města země), městské a zemské sudy v Gorici a Rovinj.
- i) Tyrolsko s Vorarlberskem – Městský a zemský soud v Innsbrucku, kolegiální soudy v Tridentu, Bolzanu a Roveretu, soudy ve Feldkirch, Bludenz a Bregenz, 12 dalších pověřených zeměpanských samosoudů (jen vyšetřování).
- j) Čechy – Magistráty: Mladá Boleslav, Jičín, Nový Bydžov, Chrudim, Tábor, Pelhřimov, České Budějovice, Písek, Klatovy, Plzeň, Loket, Cheb, Zatec, Litoměřice, Praha, Kutná Hora, Hradec Králové, Rakovník, Chomutov, Most.
- k) Morava a Slezsko – Magistráty v Brně, Znojmě, Jihlavě, Olomouci, Kroměříži, Uherském Hradišti, Těšíně a Opavě, knížecí soud na Jánském Vrchu, magistráty v Míkulově a Novém Jičíně (jen vyšetřování).
- l) Halič s Bukovinou – Zeměpanské kriminální soudy ve Lvově, Samboru, Stanislavi, Vižnici (Vyžnycja), Rešově (Rzeszów) a Černovicích.
- HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 295–309. Další přehled kriminálních soudů tentokrát dle stavu v roce 1848 podává WÜRTH, Joseph von: Die österreichische Strafproceßordnung vom 17. Jänner 1850. Erläutert und in Vergleichung mit der Gesetzgebung des Auslandes. Wien, 1851, s. 77–78.
- ⁶⁸ Například pokud srovnáme počet kriminálních soudů v Čechách a v rakouských zemích náležejících mezi staré provincie. Vysvětlení je poměrně jednoduché. V Čechách proběhla redukce hrdelních soudů již v době tereziánské, kdežto v uvedených rakouských zemích neproběhla vůbec.
- ⁶⁹ Např. kriminální senát vídeňského magistrátu se skládal ze zástupce starosty, 21 radů, 2 sekretářů, 2 radních protokolistů, 12 aktuárů, 11 provizorních aktuárů, kancelistů a sluhů. HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 296.
- ⁷⁰ Na tomto místě je vhodné zmínit dvorský dekret z 6. února 1845 (č. 867 sb. j. z.), kterým byly náklady kriminálních soudů v Čechách prohlášeny za zeměpanské. K výše uvedenému přehledu kriminálních soudů v Čechách je vhodné uvést, že na základě dvorského dekretu z 8. ledna 1847 (č. 1018 sb. j. z.) byl kriminální soud v Pelhřimově sloučen se soudem v Táboře.
- ⁷¹ Dvorský dekret z 13. ledna 1804 (č. 646 sb. j. z.). JENULL, Sebastian: Das oesterreichische Criminalrecht nach seinen Gründen und seinem Geiste. 3. Teil. Wien 1837, s. 5.
- ⁷² Dvorní dekret z 1. května 1830 (č. 2462 sb. j. z.).
- ⁷³ V případech nesvobodných soudů měl zemský soud k provedení řádného vyšetřování případ delegovat na zeměpanského samosoudce nebo na soudce nesvobodného soudu. Nalézací řízení vždy prováděl zemský soud.
- ⁷⁴ DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 310; JENULL, S.: Das oesterreichische Criminalrecht, 3. Teil, s. 5–8.
- ⁷⁵ V Korutanech došlo k zrušení zbývajícího patrimoniálních kriminálních soudu v roce 1848. WÜRTH, J.: Die österreichische Strafproceßordnung, s. 76–78.
- ⁷⁶ Zdánlivou výjimku z tohoto pravidla představovaly zeměpanské Landgerichte Feldkirch, Bludenz a Bregenz, které byly nalézacími soudy. Jejich soudní personál byl však z tohoto důvodu rozšířen. Viz DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 227–228 a 230.
- ⁷⁷ Venkovské přetury zastávaly pravomoc politických úřadů soudních. V hlavních městech provincií tuto funkci do roku 1832 zastávaly orgány zvané Giudicature politiche. Po jejich zrušení vykonávaly politickou pravomoc soudní městské přetury. K situaci v Lombardsku-Benátsku viz důvodová zpráva k nařízení z 3. ledna 1851 (č. 9 ř. z.).
- ⁷⁸ ŠALAK, B.: Všeobecný apelační soud, s. 95 a 96. Pravomoc vrchních kriminálních soudů byla nadto dále poněkud rozšířena dvorními dekrety z 25. června 1808 (č. 849 sb. j. z.), 25. listopadu 1815 (č. 1191 sb. j. z.), 27. listopadu 1816 (č. 1297 sb. j. z.), 2. srpna 1819 (č. 1588 sb. j. z.) a zejména morovým patentem z roku 1805 (viz výše). Vrchní kriminální soudy taktéž posuzovaly dle dvorního dekretu z 29. května 1818 (č. 1461 sb. j. z.) případná kriminální jednání vrchnostenských hospodářských úřadů.
- ⁷⁹ MAASBURG, F.: Geschichte der obersten Justizstelle; ŠOLLE, V.: Trestní soudnictví předbřeznové, s. 116–119; ŠALAK, B.: Všeobecný apelační soud, s. 95 a 96.
- ⁸⁰ Toto omezení neplatilo pro vojenskou hranici.
- ⁸¹ HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 39–42; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 161–193.

- ⁸² Jednalo se o majitele/velitele pluků, velitele pluků hraničářské pěchoty, velitele dělostřelectva (Generalartilleriedirector), kapitány gardy, velitele ženistů (Geniecorpsdirector), ředitele vojenské akademie ve Vídeňském Novém městě, představené invalidoven, velitele námořnictva, velící generály generálních velitelství, velící generály v poli, magistráty některých obcí vojenské hranice a další.
- ⁸³ Výčet v HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 184–187.
- ⁸⁴ Verona (od roku 1826, předtím Milán a Padova), Zadar, Budín, Petrovaradín, Záhřeb, Temešvár a Sibii (Sibiu, Hermannstadt).
- ⁸⁵ Vídeň, Štýrský Hradec, Praha, Brno, Lvov.
- ⁸⁶ §§ 60 a 77 první části Franciscany, HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 320.
- ⁸⁷ Respektive rozšířenou jurisdikci nad dalšími kategoriemi vojenských osob. S jistou mírou zjednodušení by šlo říci, že trestním soudům při generálních velitelství podléhaly ty osoby, které v občanskoprávních věcech podléhaly pod iudicia delegata.
- ⁸⁸ HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 315–361. BERGMAYR, Ignaz Franz: Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bei der k. k. österreichischen Armee und in den Militärgränzen. Wien 1812, s. 83–125.
- ⁸⁹ Viz dvorský dekret z 30. září 1815 (č. 1178 sb. j. z.). Druhým stupněm v rámci soustavy vojenských soudů byla zprvu přímo Dvorská rada válečná. Vojenský apelační soud ve Vídni byl založen roku 1802 (dvorský dekret z 12. listopadu 1802) s účinností od 1. ledna 1803. Roku 1815 byl sloučen s Všeobecným apelačním soudem vojenské hranice v Petrovaradíně ve Všeobecný vojenský apelační soud ve Vídni. Všeobecný apelační soud vojenské hranice v Petrovaradíně vznikl roku 1810 sloučením vojenských apelačních soudů v Petrovaradíně, Záhřebu a Sibii. Viz HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 45–46; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 211–214.
- ⁹⁰ HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 46.
- ⁹¹ HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 344–348. BERGMAYR, I.: Handbuch zu dem peinlichen Verfahren, s. 125–136.
- ⁹² HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 48–49; HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 220–221, 353–356.
- ⁹³ Dvorské dekrety z 14. října 1785 (č. 481 sb. j. z.) a 14. června 1815 (č. 1159 sb. j. z.). HAIMERL, F.: Die Lehre, 2. Teil, s. 38–39, 181–184, HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 159–161.
- ⁹⁴ Viz § 516 zákona. Jednalo se obecně o přestupky s vyšší pokuty do 100 zlatých a o přestupky, které nebylo nutno projednávat v režimu trestního řízení důchodkového.
- ⁹⁵ Obecně řečeno se jednalo o přestupky, za které bylo možno udělit pokutu do 1000 zlatých (tato hranice byla nejvyšším rozhodnutím z 14. října 1843 zvýšena na 3000 zlatých) a o přestupky trestané vězením do tří měsíců.
- ⁹⁶ §§ 517–519 a §§ 794–799 trestního zákona důchodkového. JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost. Praha 2005, s. 156–157; MAASBURG, F.: Geschichte der obersten Justizstelle, s. 48–49; VESELÝ, František: Všeobecný slovník právní: příruční sborník práva soukromého i veřejného zemí na radě říšské zastoupených: se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárství a poměry právní zemí koruny české. Díl V. Praha, 1899, s. 282–285; ŠOLLE, Václav: Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. I. část. In: Sborník archivních prací, 18, č. 1. Praha, 1968, s. 105.
- ⁹⁷ VESELÝ, F.: Všeobecný slovník právní, díl III., s. 119–122; SCHMIDT VON BERGENHOLD, Johann Ferdinand: Geschichte der Privatrechts-Gesetzgebung und Gerichtsverfassung im Königreiche Böhmen von den ältesten Zeiten bis zum 21. September 1865. Prag, 1866, s. 439.
- ⁹⁸ K situaci před rokem 1827 viz ŠALAK, B.: Všeobecný apelační soud, s. 98–99.
- ⁹⁹ Sustentační revers je prohlášení, kterým se někdo zavazuje, že bude vydržovat státního úředníka, dokud mu nebude stát platit služně. Popřípadě úředník sám se zaváže, že po tuto dobu nebude státní pokladně na obtíž.
- ¹⁰⁰ HAIMERL, F.: Die Lehre, 1. Teil, s. 102–113; DOMIN-PETRUSHEVECZ, A.: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, s. 317.
- ¹⁰¹ HUFNAGEL, C. – SCHEURLEN, C.: Die Gerichtsverfassung, Teil 1, s. 80; HAIMERL, F.: Die Lehre, 1. Teil, s. 114 a násl.

Die Gerichtsorganisation in den nichtungarischen Ländern des österreichischen Kaisertums im Vormärz

Boris Šalák

Zusammenfassung

Diese Studie befasst sich mit der Gerichtsorganisation in den nichtungarischen Ländern des österreichischen Kaisertums im Vormärz. Es handelt sich um die Zeit zwischen der Konsolidierung der habsburgischen Monarchie nach dem Ende der napoleonischen Kriege und dem Revolutionsjahr 1848, beziehungsweise der grundlegenden Reform des Gerichtswesens im Jahre 1850. Die vormärzliche Gerichtsorganisation hatte ihre Grundlage in den Reformen des josephinischen Dezenniums, jedoch ihre Gestalt wurde in manchen Ländern im Laufe der Zeit wesentlich verändert. Das Ziel dieser Arbeit ist die eingehende Beschreibung der vormärzlichen Gerichtsorganisation nicht nur in den böhmischen Ländern, sondern auch in den anderen Ländern der Monarchie.

Das vormärzliche Gerichtssystem hatte drei Instanzen. Die Zivilgerichte der ersten Instanz waren in erster Linie die Ortsgerichte. In den sog. alten Provinzen waren es die Magistrate der Städte und die Patrimonialgerichte (Justizämter). In den neuen Provinzen, d. h. in den Ländern, welche nach dem Ende der napoleonischen Kriege (wieder) erworben wurden, wurde die Funktion von Ortsgerichte von Patrimonialgerichten und landesfürstlichen (staatlichen) Gerichten ausgeübt. Eine besondere Stellung hatten das Lombardo-Venezianische Königtum und Dalmatien, wo die Gerichtsbarkeit nur von landesfürstlichen Gerichten ausgeübt wurde. Neben den Ortsgerichten existierten auch die privilegierten Gerichte (Landrechte, Lehengerichte, Berggerichte, Merkantil und Wechselgerichte). Die Gerichte der zweiten Instanz waren die allgemeinen Appellationsgerichte. Diese staatlichen und vollbürokratisierten Gerichte waren für die Entscheidungen über Rechtsmittel gegen Entscheidungen fast aller Gerichte erster Instanz in ihrem Sprengel zuständig. Die dritte Instanz war die Oberste Justizstelle.

Das Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen unterschied zwischen den Verbrechen und den schweren Polizeiübertretungen. Die Verbrechen wurden in der ersten Instanz durch die Kriminalgerichte verfolgt. Die zweite Instanz waren die Oberkriminalgerichte, deren Funktion von allgemeinen Appellationsgerichten ausgeübt wurde. An der Spitze stand die Oberste Justizstelle.

Die josephinische und vormärzliche Gerichtsorganisation wurde häufig als erste moderne Gerichtsorganisation auf unserem Gebiet bezeichnet. Auf der anderen Seite wurde die Patrimonialgerichtsbarkeit erst im Jahre 1850 beseitigt.

PRÁVNÍ DĚJINY NA PRAŽSKÉ NĚMECKÉ PRÁVNICKÉ FAKULTĚ

Petra Skřejpková

1. Právní dějiny jako pedagogická a vědecká disciplína

Právní dějiny, jako samostatný vědecký obor, prošly v minulých dvou stoletích velkým vývojem a změnami v chápání jejich významu pro společnost. Zatímco v 19. a na počátku 20. století měla výuka právních dějin nezastupitelné místo v osnovách právníckého studia, od poloviny minulého století došlo postupně k nižší akcentaci jejich významu a nabyly spíše propedeutického charakteru. V našich, evropských podmínkách byla v minulosti pozornost věnována především právu kontinentálnímu, vycházejícímu z určitého konceptu eurocentrismu. Evropské právní dějiny navázaly na tradici vytvořenou Historickou školou,¹ která se především soustředila na dogmatiku civilního práva a jeho postupnou proměnu v konstruktivní právní vědu. To v podstatě vedlo k všeobecné koncentraci na vybrané aspekty právních dějin, přičemž stranou zájmu zůstaly většinou další významné oblasti, jako byla historie trestního práva i další oblasti veřejného práva. Evropská právní kultura byla chápána a vykládána jako samostatná právní a kulturní kategorie v kontrapozici k ostatnímu světu.²

Právní dějiny, coby pedagogická a vědecká disciplína,³ se na právníckých fakultách Rakousko-Uherské monarchie objevují v důsledku reformy, které inicioval hrabě Leo von Thun-Hohenstein⁴ ve funkci ministra kultury a vyučování.⁵ V Rakouském mocnářství bylo původně šest významných univerzit, první v Praze (1348), druhá v Krakově (1364), další ve Vídni (1365), v Grazu (1586), ve Lvově (1661) a v Innsbrucku (1668). K těmto univerzitám postupně přibývaly další, včetně technických vysokých škol. Ve srovnání s ostatními univerzitami německé oblasti byly rakouské univerzity rigidnější a méně flexibilní a svobodomyšlné.⁶ Thunova reforma byla jednou z nejdůležitějších reform právníckého studia, jejíž důsledky přetrvaly dokonce i pád Rakouska-Uherska.⁷ Podle tehdy zavedených pravidel se v zásadě vyučovalo také v samostatném Československu. Thunova reforma měla dva základní aspekty. Jednak ve své koncepci potlačovala přirozenoprávní hledisko na úkor názorů historickoprávní školy (v tomto ohledu došlo ke sblížení výuky práva v Rakousku s německým modelem) a pak se jednalo o vytvoření nového organizačního schématu výuky práva. Ve svých důsledcích pak reforma přinesla uvolnění pedagogického i vědeckého projevu učitelů i možnost jejich migrace v rámci středoevropského prostoru. Do Prahy tehdy přišla řada vynikajících učitelů nejen z jiných rakouských univerzit, ale i ze zahraničí, zejména z Německa. Tato reforma z roku 1855 vycházela ovšem z dřívějších opatření a navazovala na ně. Již v roce 1848 byly odstraněny semestrální a ročníkové postupové zkoušky a nahrazeny frekventačními vysvědčeními. Roku 1850 byla výnosem ministerstva kultury a vyučování č. 327 z 30. června zrušena souborná teoretická zkouška na závěr čtyřletého studia.

O významu pražské univerzity svědčí to, že po zavedení reformy byla právě ona první rakouskou univerzitou, kde se konaly zkoušky z římského práva, z práva církevního a z německých právních dějin. Vlastní studium práv bylo rozvrženo do dvou celků, přičemž každý z nich zahrnoval dva ročníky studia. První můžeme označit jako historický, v jehož rámci bylo v prvním ročníku vyučováno právo římské a historické disciplíny. Druhý ročník byl pak zaměřen hlavně na německé právo obecně, právní filosofii, encyklopedii právních věd a kanonické právo. Druhý celek právnických studií byl zaměřen na platné právo. Ročník třetí zahrnoval výuku rakouského občanského a trestního práva, stejně jako trestního procesu. V závěrečném ročníku pak byl vyučován civilní proces, právo obchodní, směnečné a rakouská statistika. Zavedeny byly rovněž tři státní zkoušky. První (římské a kanonické právo, stejně jako německé říšské a rakouské právní dějiny) se skládala po čtvrtém semestru. Druhá státní zkouška byla z judičiálních oborů (občanského, trestního a obchodního práva). Třetí státní zkouška zahrnovala politické vědy a statistiku, později se stala zkouškou ze státních oborů a z práva veřejného. Zcela novým prvkem bylo, že examinátory u státních zkoušek již nebyli pouze profesori, ale zkušebními komisaři mohli být také představitelé praxe. Thunova reforma byla vlastně završena teprve vydáním rigorózního řádu v roce 1872 (č. 57 ř. z.), kdy jako podmínka pro získání doktorátu práv byly zavedeny tři přísné doktorské zkoušky, zároveň byly zrušeny písemné kvalifikační práce a doktorské disputace. Úplného právního vzdělání (završeného získáním doktorského titulu) však tehdy nedosahovali zdaleka všichni absolventi právní fakulty. Doktorát byl nutný pouze pro výkon svobodných povolání, zejména advokacie. Také ti, kteří negraduovali, a těch byla většina, byli obecně přijímáni jako plně vzdělaní právníci a tvořili rozhodující složku administrativního aparátu i soudcovského stavu rakouského státu ve druhé polovině 19. století.

V akademickém roce 1882/1883 (s platností od začátku zimního semestru) došlo k rozdělení do té doby jednotné Karlo-Ferdinandovy university na dvě části – českou a německou. Předcházelo tomu memorandum předsednictva Českého klubu na říšské radě ze 17. listopadu 1879, kterým bylo mimo jiné požadováno rovné postavení českého jazyka na pražské univerzitě. Přes určité překážky kladené především německými pražskými profesory, které podporoval pražský místodržitel Philipp Weber von Ebenhof, vydal nakonec císař František Josef I. dne 11. dubna 1881 nejvyšší rozhodnutí, jímž se „schvaluje, aby Karlo-Ferdinandova universita v Praze byla napříště uspořádána tak, aby v Praze existovala jedna universita s německým a jedna s českým vyučovacím jazykem a obě aby nadále užívaly jména Karlo-Ferdinandova“. Vznikla tak tedy „Česká universita Karlo-Ferdinandova“ a „Německá universita Karlo-Ferdinandova“, s příslušnými fakultami, včetně fakulty právní.⁸ Lze tedy zjednodušeně říci, že česká právní fakulta byla založena secesí českých profesorů z dříve jednotné Karlo-Ferdinandovy university. Rozdělení univerzity bylo považováno za velký společensko politický úspěch směřující k osamostatnění české menšiny v rámci habsburského soustátí. Univerzita byla v této době symbolem národního hnutí a národní seberealizace. Rozdělením univerzity však došlo ke sporům o otázku, zda Karel IV. v roce 1348 založil nadnárodní říšskou univerzitu, nebo univerzitu sloužící českým zemím, která byla přístupná i jiným studentům. S touto otázkou úzce souvisela i otázka vlastnictví univerzitních insignií, které byly uloženy na Německé univerzitě, což bylo z české strany pocíťováno jako nespravedlnost. Tento problém se dále vyhroutil po vzniku ČR a ovlivnil společenské klima v průběhu třicátých let.⁹

Souběžná existence německé a české univerzity nebyla v rámci habsburské monarchie žádnou výjimkou, k obdobné situaci došlo také v polské jazykové oblasti nebo v Záhřebu. Politický význam německé univerzity však začal na konci 19. století slábnout, již se neobjevovaly tak vynikající osobnosti jako byl například Alois von Brinz nebo Josef Unger. Je však třeba zdůraznit, že zde vytvořené učebnice dosáhly mimořádného rozšíření po celém Předlitavsku, což svědčí o tom, že její význam se posunul do roviny vědecké a pedagogické. Z hlediska počtu studentů byla Česká universita Karlo-Ferdinandova po Vídni druhou největší univerzitou v rámci monarchie. Svoji velikostí byla srovnatelná s univerzitami v Lipsku nebo Bonnu¹⁰ a Německá universita Karlo-Ferdinandova byla naopak velikostí odpovídající univerzitě v Jeně nebo v Tübingenu. Tuto skutečnost lze například dokumentovat na počtu studentů obou fakult, kdy v roce 1910 byla na Právnické fakultě české univerzity zapsáno 1655 studentů a na téže fakultě německá univerzity pouze 736. Také počet kateder i vyučujících se postupně měnil ve prospěch českého pedagogického sboru. Vyučující na německé univerzitě v Praze zde navíc nezůstávali po celou dobu svého pedagogického působení, ale vykonávali svoji činnost i jinde v rámci Rakouska, Německa nebo Švýcarska. Toto byl hlavní rozdíl ve srovnání s vyučujícími na české univerzitě, neboť ta byla jedinou, kde byl vyučovacím jazykem čeština. Povolání na této univerzitě tedy znamenalo de facto doživotní kariéru na této instituci. Jen málo takových profesorů nelezeme na německé univerzitě (O. Frankl, D. Ullmann, H. Krasnopolski), neboť většina se přesouvala v rámci jednotlivých univerzit.

Ihned po vzniku samostatného československého státu a rozpadu monarchie byla Karlo-Ferdinandova univerzita, respektive její česká část, přejmenována na Univerzitu Karlovu. Zákon č. 135/1920 Sb. z. a n., o poměru pražských univerzit¹¹ stanovil, že česká pražská univerzita je pokračovatelkou Karlovy univerzity a vrací se jí původní jméno „Univerzita Karlova“, existence Německé univerzity byla zachována i nadále.¹²

Pokud se týká předmětu právních dějin, pak po vzniku Československa z něj byly odstraněny říšské dějiny a dějiny rakouského práva nahradily právní dějiny středoevropské (dějiny práva veřejného a soukromého ve střední Evropě), přičemž vzrostl význam slovanských právních dějin. Vznikl samostatný předmět českých dějin, který byl zaměřen na výklad dějin práva na území Československé republiky. Tento název vyjadřoval i ideové pojetí tohoto oboru jako dějin práva států a zemí, které v minulosti tvořily státní území ČR, včetně dějin práva uherského, stejně jako dějiny tzv. práva německého na území ČR. Úkolem československých právních dějin bylo vytvořit a institucionalizovat tzv. „ideje státu československého“, tedy nového státního vědomí mladé republiky.¹³ Do vzniku republiky byly politické dějiny českého státu zkoumány a vykládány z pohledu českého etnika a dějiny ostatních národností, především německých a židovských, žijících na území českých zemí, byly na okraji zájmu české historiografie. Do centra zájmu se dostávaly většinou tehdy, kdy se jejich osudy křížily. Naopak německé etnikum tento vývoj často chápalo zorným úhlem rakouským ev. říšskoněmeckým. Slovenské dějiny byly povětšinou chápány jako pouhá součást dějin českých. Vznikem republiky se rodí potřeba dějin nově vzniklého státu. Šlo o vymezení obsahu českých dějin obecně a právních dějin zvláště. Nepochybně bylo odlišné chápání právních dějin nového státu jiné u Čechů, Slováků, ale i ostatních etnik, tvořících nový stát.¹⁴

Po vytvoření našeho samostatného státu byly převzaty dřívější zákony, upravující výuku právních dějin (zák. č. 68 ř. z. ze 20. dubna 1893; nařízení ministerstva kultu a vyučování z 24. prosince 1893 č. 204 ř. z.),¹⁵ ovšem s některými změnami.

Německá univerzita byla i nadále řádnou státní univerzitou, která sloužila především německy hovořící populaci republiky a studentům přicházejícím z ciziny. Působila tedy vedle Univerzity Karlovy a nově vzniklé Univerzity Masarykovy v Brně a Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě.¹⁶ V meziválečném období studovala na Německé univerzitě asi polovina počtu studentů zapsaných na české univerzitě.¹⁷ Tato univerzita měla multikulturní charakter, neboť cizinci tvořili 10 % všech imatrikulovaných studentů, kolem roku 1930 to pak bylo až 20 % všech studentů. Vysoký počet studentů byl tvořen cizinci židovského vyznání, kteří původně tvořili až čtvrtinu a v některých případech až třetinu studentstva.

Se vznikem republiky se celá Německá univerzita, stejně jako její právnická fakulta, stává zájmovou pro zájemce o profesorská místa z celé německé jazykové oblasti. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že v pedagogických sborech jednotlivých fakult se objevoval značný počet příslušníků židovského vyznání. Tyto osoby se často hlásily k okruhu německé kultury, přičemž chápaly německý jako kulturní společenství. Naopak se ale distancovali od etnicky profilovaného německví.¹⁸ Pokrokový charakter univerzity i velká mobilita pedagogického sboru se ve třicátých letech změnila v důsledku rozporů mezi liberálními a sociálně demokratickými skupinami pedagogů i studentů. Významným momentem, ovlivňujícím klima na Německé univerzitě ve třicátých bylo jmenování A. Hitlera říšským kancléřem, neboť přívrženci národně socialistické ideologie se začali stále více aktivizovat a radikalizovat. Z tohoto pohledu se jako vítaný aktivizační moment jevil vleklý spor o univerzitní insignie, založený zákonem o poměru pražských univerzit z roku 1920.¹⁹ Tento spor, v jehož důsledku došlo ke zvýšené nacistické studentstva, se ostatně promítl nejen do akademického života, ale i do života celé společnosti. Dalším momentem bylo nepochybně povolání G. Kische a později, již v té době známého židovského profesora, Hanse Kelsena na Německou univerzitu. Následkem toho byly výrazné projevy nacismu a antisemitismu, vedoucí dokonce až ke krátkému přerušení přednášek. Oba učenci pak následně opustili republiku.

Ve druhé polovině 30. let 20. století se do vedoucích funkcí Německé univerzity dostávají pronacističtí profesori, kteří prosazují snížení počtu židovských studentů, až po jejich úplné vyloučení ze života univerzity. Zřízením Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 došlo k převzetí říšského zákonodárství a Německá univerzita, tehdy již Deutsche Karls-Universität Prag, byla podřízena říšské jurisdikci od srpna 1939.²⁰ Tehdy byla dokončena její postupná arizace a řada významných osobností odešla do emigrace a někteří dokonce skončili v koncentračních táborech. Ze 13 profesorů, kteří působili na německé právnické fakultě na počátku zimního semestru 1938/1939, přešlo na univerzitu v říšské správě pouze osm, neboť ostatních šest bylo z rasových či politických důvodů propuštěno.²¹

2. Právní dějiny na Německé universitě Karlo-Ferdinandově a její hlavní představitelé

Na rozdíl od německé právnické fakulty musel pedagogický sbor české právnické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity poměrně rychle vytvořit pro své studenty nové učební pomůcky v českém jazyce alespoň pro ty nejdůležitější právní obory. To se také stalo během prvních desetiletí po rozdělení univerzity. Německá právnická fakulta naopak používala učebnice stávající, popřípadě vytvořené na některé z jiných rakouských univer-

zit, a měla tedy situaci ve srovnání s českou fakultou v tomto směru značně ulehčenou. Z tohoto důvodu zde nevznikají nové učebnice v tak hojné míře, jak tomu bylo na české fakultě. Na ní vycházejí přehledné učebnice Heyrovského nebo Randy, které jsou po válce rozhojněny a doplněny.²² Pokud se týká oboru právních dějin, je možné mezi oběma fakultami vysledovat celou řadu rozdílů. Němečtí profesori se ve svém vědeckém zájmu soustředili především na starší dějinné období a na středověk. Čeští profesori se naopak věnovali především státoprávní problematice a vycházeli z koncepce continuity českého státního práva, což mělo za cíl posílit ideu národního státu.²³ Na německou produkci bylo přitom pohlíženo s určitým odstupem, který se zaměřoval spíše na kritické hodnocení německé produkce, a poukazováno bylo na protičeské tendence. Tyto skutečnosti se projevily i v jiných oblastech společenských věd, zejména v oblasti blízké právní historii, tedy v historii obecné, popřípadě v oblasti pomocných věd historických.

Věnujme se nyní hlavním představitelům právních dějin na německé právnické fakultě. Posledním právníkem v úřadu rektora společné Karlo-Ferdinandovy univerzity byl v akademickém roce 1877/1878 **Hugo Kremer von Auenrode**,²⁴ který pak působil na Německé právnické fakultě jako řádný profesor německých dějin. Do Prahy přišel z Vídně v roce 1874 a setrval zde až do své smrti v roce 1888. Jeho literární odkaz nebyl příliš obsáhlý, neboť se orientoval spíše na své pedagogické úkoly, než na práci vědeckou, stejně jak tomu bylo u některých jeho následovníků.²⁵ Jeho nástupcem pak byl mimořádný profesor vídeňské univerzity Heinrich Schuster.²⁶ Ten zastával děkanský úřad v letech 1892/1893 a 1901/1902. Během svého působení v Praze publikoval studie o autorském právu. Velmi ceněna byla zejména jeho práce „Das Urheberrecht der Tonkunst in Oesterreich, Deutschland und anderen europäischen Staaten...“ z roku 1891.

Jedním z nejvýznamnějších profesorů právních dějin a římského práva byl pražský rodák, od roku 1863 mimořádný a od 1869 řádný profesor, **Carl von Czyhlarz** (1833–1914).²⁷ Svá studia na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity ukončil v roce 1856, v roce 1858 se habilitoval a stal se soukromým docentem. Od roku 1863 byl mimořádným profesorem a od roku 1869 řádným profesorem římského práva na právnické fakultě v Praze. Třikrát zastával děkanský úřad a v roce 1876 byl rektorem. Od roku 1892 až do roku 1905 působil na Vídeňské univerzitě, v roce 1894/95 ve funkci děkana. Byl členem zemského sněmu království českého (českého sněmu) v letech 1866–1886, poslancem za Deutsche Fochrittpartei a od roku 1895 členem panské sněmovny horní komory Říšské rady. V roce 1878 obdržel řád Železné koruny 3. třídy a byl povýšen do rytířského stavu. Jeho nejvýznamnějším spisem byla učebnice institucí římského práva přeložená do mnoha jazyků a nazvaná „Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechts“, která byla mimořádně oblíbená, neboť v roce úmrtí jejího autora se dočkala 14. vydání, přičemž poslední, 19. vydání, pochází z roku 1933. Jeho velký vědecký přínos spočíval v zavedení a využití kritické metody při zkoumání pramenů římského práva. Czyhlarz byl také autorem spisu, který výrazně překročil hranice svého oboru a přispěl k rozvoji českých právních dějin. Jeho český původ a znalost českého jazyka mu umožnily vytvořit pozoruhodné dílo „Zur Geschichte des eheliches Güterrechtes im böhmisch-mährischen Landrecht“,²⁸ které dodnes neztratilo nic ze své vědecké hodnoty.

Další významnou osobnost tamního právněhistorického bádání představoval **Adolf Zycha**.²⁹ Studoval od roku 1889 práva na vídeňské univerzitě a po složení státní zkoušky a následné promoci v roce 1895 nastoupil do správní služby jako právní poradce na vídeň-

ském magistrátě. V roce 1898 se stal mimořádným profesorem na univerzitě ve Freiburgu a tedy také nástupcem Lea von Savignyho. O rok později v roce 1899 se zde habilitoval. Na německé právnické fakultě v Praze působil od roku 1903 jako mimořádný a pak od 1906 řádný profesor. Následně v letech 1915/1916 se stal rektorem této univerzity. V roce 1919 odešel do Giessenu, kde obsadil katedru právních dějin.³⁰ V Praze tedy působil celých šetnáct let. Během svého pražského působení vydal řadu vědeckých pojednání a vychoval přední právní historiky, jako byl např. G. Kisch, O. Peterka a W. Weizsäcker. Ze vzpomínek G. Kische vyplývá, že byl Zycha spíše vědcem než pedagogem, který svůj postoj k výuce zhodnotil následovně: „Statečně se zhošťuji svých přednášek, abych pak mohl doma pracovat.“³¹ Jeho vědecká tvorba byla zaměřena na oblast jak českých, tak i německých právních dějin. Významný je jeho spis „Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau“, který vyšel v Berlíně roku 1900, který „prost jakékoli národní zaujatosti ... dokládá vlivy a recepce českého horního práva a odborné techniky v sousední i vzdálenější Evropě a dokonce i v zámoří“.³² Na základě této publikace, která byla jednou z prvních věnovaných dějinám horního práva, získal pověření k výuce v Praze na Německé právnické fakultě. V roce 1900 následovaly další práce na toto téma: „Die Quellen des Iglauer Bergrechts“ a „Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerkverfassung“. Vydal také zkrácené verze svých přednášek („Grundriss der Vorlesung über deutsche Rechtsgeschichte“).³³ Dalšími publikacemi z oblasti českých právních dějin zaměřených na městské právo byl jeho spis „Prag. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Böhmens im Beginn der Kolonisationszeit“,³⁴ ve kterém se snažil dokázat, že se Staré Město pražské vyvinulo ze staršího základu tržní obce oproti názoru, který zastával např. Čelakovský, jenž měl za to, že naopak vzniklo na základě královského založení.

Mezi jeho nejvýznamnější publikace patří obsáhlé pojednání „Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden“,³⁵ věnované právní analýze zakládání a vzniku měst v středověku, které bylo zaměřeno na výklad otázek spojených s kolonizací. Postupně si zde všímá vlivu přemyslovského dvora na vznik měst, vztahů mezi městy a králem, královské politiky ve vztahu k městům z hlediska pozemkového vlastnictví. Zycha se zároveň zamýšlel nad městskou autonomií a hospodářským zvýhodněním měst oproti venkovu. Jako samostatná kapitola je k tomuto dílu připojena analýza vzniku a vlivu sasko-magdeburského a norimberského práva v Čechách a na Moravě v době prvních Přemyslovců a kolonizace. Své závěry Zycha doložil obsáhlými citacemi z pramenů, a proto tato práce mohla sloužit jako východisko pro další studium pramenů. Práce s prameny byla pro Zychu velice důležitá i při jeho seminární výuce, jak dokládají i slova jeho žáka prof. Kische „U něho byly prameny k německým právním a ústavním dějinám čteny, interpretovány, přičemž účastníci semináře se zapojily svými vlastními názory a znalostmi. A tak se člověk učil zejména metodicky, i když Zycha nerozdával předem vybraná témata. Podstata byla ta, že tucet účastníků sedělo u dlouhého stolu ... a diskuse vedly k tomu, že jsme se navzájem poznali...“.³⁶ Později, poté co již opustil Prahu, se věnoval německým právním dějinám.³⁷ Zychův žák **Rudolf Schranil** se také věnoval studiu městského práva. Vydal knihu „Die sogenannten Sobieslawischen Rechte. Ein Prager Stadtrechtbuch aus dem 15. Jahrhundert“,³⁸ ve které dokládá primární vznik Prahy v rámci českých měst.

3. Vznik republiky a výuka na Německé univerzitě

Po vzniku Československé republiky došlo ke změně studijních plánů právnických fakult, označovaných i nadále jako fakulty věd právních a státních. Zákon č. 290/1919 Sb. z. a n. stanovil obsah nově vzniklých předmětů.³⁹ Změna osnov postupně vyvolala potřebu vytvoření nových učebnic i celkové koncepce výuky, což se stalo nezbytností na všech právnických fakultách. Německá právní historie byla v této době ještě vázána na vídeňské centrum a nově vzniklá realita, spojená se vznikem samostatného státu vytvářela nové, dosud neexistující problémy. Německá věda (nyní v rámci Československé republiky), stejně jako výuka, na právnické fakultě Německé univerzity zaznamenala nepochybně velký zlom v myšlení jak pedagogů, tak i studentů. Postoj jednotlivých pedagogů se lišil a procházel během meziválečných desetiletí změnami, které byly podmíněny především nástupem fašismu v Německu a rostoucím vlivem Henleinovy strany. Velmi obecně lze říci, že především později mladší generace historiků (Heinz Zatschke, Josefa Pfitznera apod.), která ovlivňovala celkovou atmosféru na univerzitě, směřovala ve svých pojednáních k obhájení vůdčího postavení německého etnika v rámci českého obyvatelstva. Jejich historická, případně právněhistorická, pojednání pak směřovala spíše k Německé říši, než k identifikaci s mladou československou republikou. Významnou úlohu však hrály i objektivní a fundované příspěvky starších pedagogů jako byl Wilhelm Wostry nebo Gustav Pirchmann. Je nepochybné, že všechny tyto postoje ovlivňovaly jak pedagogickou tak i vědeckou atmosféru meziválečného období. Na druhé straně je třeba připomenout, že vzhledem k tomu, že výuka zde i nadále probíhala v německém jazyce, měli vyučující k dispozici celou kontinentální právní kulturu, a v jejím rámci i bohatou právní terminologii. O nedostacích v některých oblastech české právní terminologie svědčí i např. důvodová zpráva návrhu občanského zákoníku z roku 1937, která vedle českých definic uvádí pro jasnost i definice německé. O vylepšení terminologie v oblasti římského práva se zasloužil zejména prof. Heyrovský.

Zychovým žákem a pokračovatelem v oblasti právní historie byl v této době **Otto Peterka**.⁴⁰ Narodil se v Praze, kde absolvoval jak středoškolská tak i vysokoškolská studia. Studoval práva na právnické fakultě Německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, v roce 1899 tam získal doktorát a následně pracoval jako advokátní koncipient v Praze, v roce 1903 složil advokátní zkoušky a v roce 1904 pokračoval ve studiu v Mnichově u profesora Karla von Amiry.⁴¹ V roce 1907 se habilitoval pro obor německé a rakouské právní dějiny na právnické fakultě Německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. V letech 1908–1919 byl ředitelem univerzitní kanceláře. Mezitím v roce 1912 získal titul mimořádného profesora pro německé a rakouské právní dějiny na německé právnické fakultě. Krátce po vzniku ČSR, v roce 1919, se stal řádným profesorem právních dějin na území ČSR, následně se v roce 1925 stal řádným profesorem středoevropských dějin. Zároveň měl přednášky z oboru směnečného a obchodního práva. Děkanem německé právnické fakulty byl v letech 1921/1922 a 1927/1928, mezitím zastával v roce 1926/1927 úřad rektora. V letech 1924/1925 byl viceprezidentem a následně prezidentem právněhistorické státní zkoušky, ředitelem Německého vědeckého ústavu (Rechtswissenschaftliches Institut), od 1924 členem Společnosti na podporu německé vědy a umění v Československu (Deutsche Gesellschaft der Wissenschaft und Künste Deutsche Akademie der Wissenschaft), od 1941 Německá akademie v Praze. Podle slov jeho žáků: „Peterka byl rozhodný, odměřený

učenecký typ, který pocházel z měšťansko patricijské rodiny. Nebyl úchvatný řečník, ale ... měl dar jasného a srozumitelného výkladu, ... který byl i někdy humorný.⁴² Tuto charakteristiku poněkud zpochybňuje jiný Peterkův popis, kdy je charakterizován jako nerozhodný, nenápadný a v posledních, zejména válečných letech, nemocný.⁴³

Peterka se zajímal především o české právní dějiny, k jejichž studiu a bádání jej podnítil jeho učitel a kolega prof. Zycha. V této oblasti vytvořil několik zdařilých studií k jednotlivým tématům z právních dějin, při nichž využil své obsáhlé znalosti pramenů. Jan Kapras⁴⁴ hodnotí Peterkovu vědeckou práci jako objektivní a důkladnou. Jeho práce obstály i v hodnocení pozdějších historiků Kutnara a Marka, kteří hodnotí Peterkův výklad jako nestranný a jasný.⁴⁵ Jeho nejvýznamnější prací jsou dvoudílné dějiny českých zemí „Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder“, kterým se dostalo uznání i ze strany českých kolegů. Peterkův zájem se zaměřil na oblast nejen právních dějin, ale také na dějiny obchodního práva. Z této oblasti publikoval zdařilé práce jako např. „Das Gewerberecht Böhmens im XIV. Jahrhundert“,⁴⁶ „Das offene zum Scheine Handeln im deutschen Rechte des Mittelalters“.⁴⁷ Právě z titulu odborníka na obchodní právo se prof. Peterka významnou měrou podílel i na kodifikačním úsilí v oblasti obchodního práva prvorepublikové civilistiky. Jednání o přípravě kodexu probíhala od roku 1927, kdy byla vydána písemná anketa směřující k vytvoření podkladů pro práci následně zřízené komise („Vědecká komise pro přípravu a porady nového obchodního zákoníku“). Profesor Peterka vytvořil důvodovou zprávu k částem věnovaným obchodnímu podnikání, dále pak k prokuristům a dalším zmocněncům. Peterka se stal členem komise, neboť napsal řadu pojednání věnovaných dějinám obchodního práva, zejména obchodnímu zákoníku jako takovému a obchodním společnostem. V roce 1923 také nahradil prof. Ottu Frankla ve vedení katedry obchodního práva.

Vraťme se ale k jeho činnosti v oblasti právních dějin, kdy prof. Peterka, podobně jako kolegové na Karlově univerzitě i na univerzitách v Brně a Bratislavě, začal přednášet předmět právní dějiny na území ČR. V roce 1925 se stal řádným profesorem středoevropských dějin a byl tedy postaven před nelehký úkol poskytnout studentům vhodnou učební pomůcku. Otázkou však je, proč nepřeložil některou z nově vzniklých učebnic jeho českých kolegů. Vzhledem k jeho velmi dobré znalosti češtiny by tato varianta jistě neznamenal problém. Nepochybným impulsem k vytvoření nového učebního textu byl nacionální aspekt, stejně jako i vlastní představa syntetického vývoje veřejného práva v českých zemích, což ostatně sám říká v úvodu své práce. Tato učebnice měla nepochybně zdůraznit svébytnost a nezávislost německé odborné tvorby, která měla vytvořit vlastní, na české fakultě nezávislý, učební výklad.

V roce 1924 vydal první část svých dvoudílných „Právních dějin českých zemí“ („Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I., Geschichte des öffentlichen Rechts und die Rechtsquellen in vorhussitische Zeit“). V úvodu této práce nevymezuje předmět právních dějin, ale rovnou objasňuje cíl své učebnice takto: „Předložený nástin má tvořit úvod do národních dějin, především do akademického studia, tak jak to odpovídá požadavkům akademického studia podle změněného učebního plánu právněhistorického studia po vzniku Československa. Zároveň má sloužit i podrobnému právněhistorickému výzkumu zejména německému, neboť tyto země tvoří jádro střední Evropy a jejich právní dějiny jsou s nimi vnitřně propojeny.“ Kniha je tedy zaměřena na veřejné právo, jejím cílem bylo přiblížit ústavní a správní dějiny, doplněné o právní prameny, které jsou jejich základem. Periodizace byla zvolena tak, aby byla pokud možno v souladu s periodizací německých právních

dějin, s přihlédnutím k svébytnosti právních dějin českých. Není bez zajímavosti, že některé německé výrazy jsou doplňovány ekvivalenty českými (např. Gau – župa). S obdobnou praxí, jak již bylo uvedeno, se setkáváme např. i v důvodové zprávě k občanskému zákoníku, kde je to však naopak, a v českém textu nacházíme německý ekvivalent. Ve své práci se Peterka odvolává na názory českých kolegů, které čtenáři přibližuje a zevrubně hodnotí, popřípadě na ně odkazuje. Čtenář tak byl podrobně seznámen s díly předních českých a moravských právních historiků jako je Kapras, Čelakovský, Kadlec, Brandl, Stieber, Pekař, Jireček nebo Hanel. První kniha je dělena do tří částí, první „Dávnověk“, následuje „Spojené přemyslovské knížectví“ a končí částí nazvanou „13. a 14. století“. Každá z nich obsahuje stručnou analýzu dějinného vývoje v kontrapozici k ostatním zemím Západní Evropy, zejména s Franky a s Germány.

Druhá kniha, pokrývající vývoj od doby husitství až po dobu tzv. tereziánskou neboli osvícenskou, je dělena do tří částí: „Doba husitství“, „První století pod vládou Habsburků“ a „Bitva na Bílé Hoře a její důsledky“. Každá ze zmíněných částí přitom obsahuje partii věnovanou tvorbě práva a právním pramenům. Tento druhý díl však není průběžně doplňován poznámkami pod čarou a odkazy na odpovídající českou literaturu, ale obsahuje obsáhlý seznam použité literatury, jak německé, tak i české provenience. Na rozdíl od prvního dílu, je druhý díl jakoby sevřenější a věnuje se detailnímu popisu českých právních dějin.

Připojme ještě krátké hodnocení z pera jeho současníka a kolegy Guida Kische uveřejněné roku 1929 v Prager Juristische Zeitschrift: „Student bude Peterkovi vděčný za vítanou učební pomůcku, jejíž užitečnost je dána i dobrým věcným rejstříkem a její pěkná výprava je ve značné míře dílem nakladatelství. Čtenáři, jak domácímu tak i za hranicemi, přinese bohaté podněty. Snad to napomůže i tomu, že právněhistorická věda upevní své základy a v širších kruzích probudí zájem o právní dějiny.“ Vzhledem k měnící se politické atmosféře během třicátých let, je třeba jen stručná zmínka o jeho politického působení, kdy byl v rámci Německé univerzity považován spíše za „vražného“ či méně důvěryhodného vzhledem k jeho předválečným stykům s židovskými kolegy, v NSDAP byl od 1. 4. 1939.

Pro dokreslení výuky právních dějin je třeba také zmínit osobu **Mariana San Nicolò**,⁴⁸ který přestože přednášel římské právo, ingeroval do celého oboru právních dějin, stejně jako do politického klimatu fakulty.⁴⁹ Do Prahy přišel až po první světové válce,⁵⁰ kdy byl v roce 1920 jmenován řádným profesorem římského práva na Německé univerzitě v Praze a stal se tak nástupcem prof. Paula Koschakera.⁵¹ V akademických letech 1924/1925 a 1925/1926 a 1929/1930 působil ve funkci děkana právnické fakulty. V této době publikoval svoji nejvýznamnější knihu „Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechtes“.⁵² Patřil rovněž mezi řádné členy Orientální společnosti v Lipsku a v letech 1929–1930 hostoval na universitách ve Vídni a v Oslu. Nejvýznamnějším akademickým úřadem, který v Praze zastával, byla nepochybně funkce rektora, do níž roku 1931 nastoupil po zesnulém Bruno Alexanderu Kafkovi. V červenci 1935 odešel do Mnichova na katedru římského práva, kde vystřídal prof. Leopolda Wengera. Období jeho působení v Praze bylo poznamenáno řadou studentských nepokojů, především však procesem s hnutím Volkssport a „insigniádou“. Jeho výrazné pravicové nacionalistické cítění poznamenalo universitní politiku i osobní vztahy na německé právnické fakultě, o čemž svědčí i vzpomínky právního historika Guido Kische z doby jeho krátkého působení na právnické fakultě Německé univerzity v zimním semestru 1924/1925: „Byl jsem vítaný objekt jeho mnou nevyvolaných útoků.“

Zatímco všichni ostatní členové pedagogického sboru projeví pochopení pro moji složitou situaci, on využil každé příležitosti ukázat mi svoji nenávisť ... jako příčinu svého odchodu zpět do Halle jsem uvedl ‚důvody osobní povahy‘ a se San Nicolem jsem již nevyměnil ani slovo.“⁵³ Jeho odborné vědecké práce se však svou zevrubností i indogermánským základem řadí mezi poměrně známé romanistické práce.⁵⁴

Abychom si doplnili přehled o právních dějinách, je třeba připomenout osobu prof. **Roberta Mayr-Hartinga**, který byl představitelem liberálně demokratického křídla na právnické fakultě Německé univerzity v Praze.⁵⁵ Tento rodilý Vídeňák přišel do Prahy v roce 1909, kdy začíná působit na rozdělené Karlo-Ferdinandově univerzitě. Děkanem fakulty byl postupně v letech 1913/14 a 1930/31. Funkci rektora této univerzity zastával v akademickém roce 1921/22. Jeho rektorská přednáška „Selbstbestimmungsrecht als Privatrechtsquelle“ byla později vydána tiskem. V letech 1920–1925 vykonával funkci senátora a až do roku 1938 byl poslancem. Ve Švehlově vládním kabinetu byl ministrem spravedlnosti i když nemluvil plyně česky. Během výkonu své funkce v letech 1926–1929 výrazně podporoval kodifikační úsilí v oblasti občanského práva, do kterého se zapojili jeho kolegové.⁵⁶

Vedle politické činnosti se Mayr-Harting věnoval také vědecké a teoretické práci. Od roku 1921 působil, spolu s profesorem Ludwigem Spiegelem a advokáty Dr. Karlem Fuchsem, Dr. Franzem Wien-Claudim, jako spoluvydavatel odborného právnického časopisu „Prager juristische Zeitschrift“. Kromě toho byl členem „Ständige Vertretung des Juristentages in der ČSR“ (Stálé zastoupení německého právnického sjezdu), což byla korporace, která v pravidelných intervalech organizovala německé právnické sjezdy. Členy korporace mohly být pouze právnické osoby (vedle spolků a odborů to byla rovněž také Německá univerzita v Praze).

Jednou z jeho prvních odborných prací věnovaných římskému právu byla práce: „Die *Condictio des römischen Privatrechtes*“. Zejména se ale jedná o „Römische Rechtsgeschichte“.⁵⁷ Toto barvitě pojednání o římských právních dějinách mu vyneslo velkou popularitu, neboť bylo vydáno v tehdejší době velmi populární sérii *Sammlung Göschen* v letech 1912–1913. Jeho nejvýznamnější práce jsou věnovány československému občanskému právu, zejména se jedná o knihu „Lehrbuch des Bürgerlichen Rechtes“,⁵⁸ která byla přeložena i do českého jazyka.

Současníky byl profesor Mayr-Harting popisován jako nepřilíživý, bez politického charizmatu, který byl předmětem častých slovních útoků pro své názory a spolupráci s československou vládou a tedy státem jako takovým. V tomto směru se nepochybně projevil i jeho rakouský původ a jistý nadhled nad vnitropolitickými vztahy. Pedagogickou i společenskou aktivitu ukončil prof. Mayr-Harting v roce 1938, kdy odešel do ústraní. Zůstal však v Praze až do své smrti v roce 1948. Není jisté bez zajímavosti, že na základě intervence prezidenta Beneše, pobíral starobní důchod.

Další velmi výraznou osobností věnující se našim národním právním dějinám byl **Wilhelm Weizsäcker**, podobně jako Peterka také pražský rodák.⁵⁹ V Praze studoval na německém gymnáziu v ulici Na Příkopěch a poté pokračoval ve studiu na právnické fakultě Německé univerzity v Praze. Zde v roce 1909 získal doktorát a následně nastoupil do praxe. V justici působil až do roku 1927, pracoval u Vrchního zemského soudu v Praze, okresního soudu v Bříně a Obchodního soudu v Praze. Pedagogické činnosti se věnoval již jako soukromý docent – na právnické fakultě Německé univerzity působil od roku 1922.

Roku 1927 byl jmenován mimořádným, a v roce 1930 řádným, profesorem právnické fakulty Německé univerzity pro obor dějiny práva na území ČSR.

Vědecké tvorbě se věnoval i během justiční služby, kdy jako svoji první vědeckou publikaci napsal v roce 1913 práci „Das deutsche Recht der deutschen bäuerlichen Kolonisten in Böhmen und Mähren im 13. und 14. Jahrhundert“. Je třeba připomenout, že v roce 1928 získal od ministerstva školství a kultury příspěvek na vydání své právněhistorické studie „Sächsisches Bergrecht in Böhmen“ a v roce 1933 mu stejné ministerstvo přidělilo podporu na práci „System des tschechoslowakischen Bergrechtes“. Ve svých vzpomínkách se k tomu Q. Kisch vyjadřuje následně: „Na mé naléhání se habilitoval pro právní dějiny českých zemí, této oblasti byl věrný i nadále a vytvořil řadu cenných knih mezi nimi i „Sächsisches Bergrecht in Böhmen“, jehož název pocházel ode mne. Pod vlivem mých studií a našich vědeckých rozhovorů se začal zajímat i o vliv magdeburského práva na právní vývoj v Čechách.“⁶⁰ Jeho časnější práce jsou hodnoceny pozitivně i dnes „jako právník vykládá otázku seriózně a vyznačuje se vyvinutým smyslem pro terminologickou přesnost“.⁶¹

Od roku 1934 byl zkušebním komisařem veřejného a soukromého práva středoevropského a práva církevního. Od roku 1936 se stal čestným členem Deutscher Verein für Geschichte Mährens und Schlesiens v Brně a o rok později řádným členem Historische Kommission für Schlesien ve Vratislavi. Návrh na přijetí Weizsäckera za mimořádného člena Královské české společnosti nauk byl nepochybně výjádřením uznání jeho erudice ze strany českých kolegů. Několikrát zastával úřad děkana německé právnické fakulty, poprvé roce 1932.

Weizsäcker se ve své právněhistorické tvorbě věnoval ve velké míře sudetoněmecké problematice a zejména dějinám Němců v Čechách a na Moravě. Ve své přehledové studii „Sudetendeutsche Rechtsgeschichte und Geschichte des Deutschen Rechts in den Sudetenländern“,⁶² publikované v prvním čísle Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte, zdůrazňuje svébytnost Německé populace v naší republice a nutnost zkoumání jejich dějin. Domnívá se, že „vznikem Československé republiky se do ní pojatí Němci, tvořící značnou část německého národa, stali osudovým společenstvím, které se uzavřelo, aby neporušeno ve své nerozlučitelné příslušnosti k německé kulturní společnosti, si bylo vědomo této těsné vazby“. Zároveň však zdůrazňuje, že „v jejich celistvosti jsou sudetoněmecké dějiny zároveň dílčí oblastí právních dějin českých zemí (pokud mezi sudetské Němce zahrneme v širším smyslu i Němce v jiných oblastech republiky) nebo určitým odvětvím československých právních dějin... Tak je historie německého práva v sudetských zemích částí historie německého práva stejně jako československých právních dějin.“ Při svém bádání Weizsäcker využíval vědeckých pojednání svých českých kolegů, na která také odkazoval ve svých statích. Jeho syntetická studie „Das Recht“, která vyšla ve sborníku Das Sudetendeutschtum v roce 1937 byla již poplatná době svého vzniku a základní teze příspěvku byly výrazně nacionalisticky orientované v neprospěch úlohy českého obyvatelstva při vzniku státu.

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava vykonával funkci děkana, s krátkým přerušením v letech 1941–1943, až do konce války. V rámci německé právnické fakulty patřil do skupiny nacionálně smýšlejících profesorů a podílel se na její arizaci a celkové ideologické přeměně v souladu s principy a idejemi národního socialismu. Od roku 1942 byl ředitelem Reinhard-Heydrich-Stiftung a vedoucím Institutu für Deutsches Recht im Osten, který byl

zaměřen na německé městské právo z historického hlediska, kdy toto právo bylo chápáno jako národněpolitický prvek ovlivňující a vytvářející českou městskou kulturu.⁶³ O tomto postoji k vývoji dějin explicitně hovoří např. ve stati „Böhmen und Mähren als deutscher Reichs-, Volks- und Rechtsraum“ z roku 1943, kdy zdůvodňuje oprávněnost nároku německého etnika na svůj vlastní právní řád, který je dle Weizsäckerova názoru založen na principu personality práva. Vidí však dva zásadní rozdíly, první z nich spočívá v tom, že tento princip byl v minulosti odvozen od knížecího privilegia, ale v době Protektorátu (tedy kdy tento článek vznikl) je odvozen od ústřední moci Říše. Explicitně říká: „Staří Němci v Čechách a na Moravě byli privilegovanými poddanými českých knížat a teprve následně příslušníci říše. Ti nynější jsou příslušníky říše, kteří zároveň využívají práv protektorátních příslušníků. A zatímco ve středověku bylo německé právo výrazem vůle řady malých německých společenství (Gemeinschaften), je dnešní německé právo řádem jediného velkého národně socialistického lidového společenství, ke kterému Němci v Čechách a na Moravě nerozlučně a navždy patří,“⁶⁴ G. Kisch, se kterým se setkal v Zychově semináři a s nímž se i přátelil, poukazuje na to, že Weizsäcker „byl ve své práci ovlivněn výrazným antisemitismem, který byl v jeho práci přítomný bez objektivní nutnosti“.⁶⁵

Hodnotit podíl německých, případně rakouských, pedagogů na rozvoji výuky i bádání v oblasti právních dějin, není jednoduché vzhledem k jejich politické angažovanosti, nejprve ve prospěch Rakousko-Uherska a později ve prospěch národního socialismu, jak v meziválečném období, tak i v době války. Jejich vědecká erudice byla často postupně ovlivněna, a v některých případech pak dokonce podřízena, národně socialistické ideologii. Reflexe jejich činnosti z pera jejich kolegů i pozdějších kritiků se různí také někdy podle politické orientace hodnotitele.

U Peterky lze připomenout chválu jeho obdivovatele Wegenera.⁶⁶ Je však nepochybné, že jeho politická angažovanost oproti jeho kolegovi Weizsäckerovi, byla výrazně umírněnější a jeho práce s prameny fundovaná. Při dokreslení osobnosti jeho kolegy Weizsäckera si můžeme připomenout v těchto souvislostech např. pochvalný nekrolog z pera K. Oberdorffera ve kterém ho hodnotí takto: „Citlivý muž s živými očima, zlatým srdcem a energičností.“⁶⁷ Ve své tvorbě se věnoval dílčím otázkám raných právních dějin přičemž o základní syntetickou analýzu českých dějin, která by zohlednila podíl českého i německého etnika se W. Weizsäcker nepokusil.⁶⁸ Vědecká tvorba obou profesorů, ale zejména Weizsäckerova, byly předmětem rozsáhlého rozboru a případné odborné kritiky z pera jiných badatelů.⁶⁹

Je nepochybné zajímavé, že styčných ploch mezi vyučujícími Německé právnické fakulty a ostatními fakultami bylo velice málo, setkávali se povětšinou na mezinárodních konferencích. Právnické sjezdy, které tvořily platformu pro setkávání celého právnického stavu, pořádaly obě národnosti odděleně. Spolupráce právnických fakult se objevuje pouze v oblasti právní tvorby, kdy pedagogové všech fakult se aktivně účastnili na unifikačních pracích, které probíhaly po celé meziválečné období. Z právních historiků Německé právnické fakulty to byl především prof. Peterka, který, jak bylo již zdůrazněno, se podílel na přípravě osnovy nové kodifikace obchodního práva.

Tato práce má za cíl dokreslit obraz hlavních zástupců právněhistorických oborů pěstovaných na německé právnické fakultě na konci 19. století a během první poloviny století minulého, kdy v Praze existovaly vedle sebe dvě pedagogické instituce stejného zaměření, ale s odlišným vyučovacím jazykem. Obsáhlé a fundované hodnocení bude nepochybně

i nadále předmětem dalšího vědeckého bádání. Je však nepochybné, že v této době vznikly vědecky hodnotné práce, na které mohly navázat badatelé dalších generací.

Poznámky

- 1 Viz např. SELTENREICH, R.: Dějiny vědy soukromého práva v Německu (od počátku 19. století do konce druhé světové války). 1. vyd. Praha, 1998.
- 2 DUVE, Th. (ed.): Entanglements in Legal History: Conceptual Approaches. Frankfurt am Main, 2014, s. 46n.
- 3 KÖBLER, G.: Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte. München, 1997.
- 4 WURZBACH, C. von: Biographisches Lexikon des Kaisethums Österreich, 45. díl. Wien, 1882, s. 54.
- 5 SLAPNICKA, H.: Rechtsgeschichte als Lehrgegenstand an der Prager Universitäten von den Thunischen Studienreform bis zum Untergang, Österreichs. In: SEIBT, F.: Die böhmische Länder zwischen Ost und West. Festschrift für Karl Bosl zum 75. Geburtstag. München–Wien, 1983, s. 184n.
- 6 RÜEGG, W.: Geschichte der Universität in Europa, d. III. vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg 1800–1945. München, 2004, s. 49 a 58.
- 7 SKŘEJPKOVÁ, P.: Die juristische Ausbildung in den böhmischen Ländern bis zum Ersten Weltkrieg. In: POKROVAC, Z. (ed.): Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg. Frankfurt am Main, 2007, s. 153–189; HAVRÁNEK, J. (ed.): Dějiny Univerzity Karlovy III (1802–1918). Praha, 1997; POUŠTA, Z. – HAVRÁNEK, J. (eds.): Dějiny Univerzity Karlovy IV (1918–1990). Praha, 1998.
- 8 K tomu blíže KEJŘ, J.: Dějiny pražské právnické fakulty. Praha, 1995; KUKLÍK, J. (ed): Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. The Faculty of Law of Charles University in Prague. Praha, 2008.
- 9 ALEXANDER, M.: Die Teilung der Karl-Ferdinands-Universität 1882 und die Folgen. In: LEMBERG, H. (ed.): Universitäten in Nationaler Konkurrenz. München, 2003, s. 204.
- 10 SLAPNICKA, H.: Die juristischen Fakultäten der Prager Universitäten 1900–1939. In: LEMBERG, H. (ed.): Universitäten in Nationaler Konkurrenz. München, 2003, s. 63.
- 11 Podle navrhovatele je tato norma označována jako lex Mareš. Dále pak LIPSCHER, L.: Das Gesetz über das Verhältniß beider Prager Universitäten und seine Folgen. In: SEIBT, F. (ed.): Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. München, 1984, s. 173n.
- 12 Zrušena byla dekretem č. 122 prezidenta republiky z 18. října 1945 s retroaktivní účinností k 17. listopadu 1939.
- 13 MALÝ, K.: Právní dějiny. In: SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): Antologie československé právní vědy, Praha, 2009, s. 13.
- 14 RYCHLÍK J.: České, slovenské, československé dějiny – vztahy a souvislosti. In: VALENTA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J.: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Praha, 1999, s. 163 n.
- 15 Nař. vlády č. 510/1919 stanovilo, že paragraf § 4 nařízení bude zníti: V prvním studijním oddíle buďtež slyšeny přednášky o následujících předmětech (kolegiích obligátních) v uvedené zde nejmenší výměře týdenních hodin: 1. právo římské po 16 hodin rozdělených nejméně na dva semestry; 2. právo církevní po 6 hodin v jednom semestru nebo rozdělených na dva semestry; 3. dějiny práva veřejného a soukromého ve střední Evropě po 8 hodin rozdělených na dva semestry. Přednáška tato budiž postupně vybudována a budiž v ní především přihlíženo k institucím, které mají obecný ráz evropský, a k osudům zemí českých; 4. dějiny práva v území republiky Československé po 6 hodin, z toho dějiny práva v zemích bývalé koruny české po 5 hodin, dějiny práva na Slovensku po 1 hodinu. Přednášku tuto lze poslouchati pouze na fakultě věd právních a státních; §12 nařízení bude zníti: Předměty státní zkoušky historickoprávní jsou: 1. právo římské; 2. právo církevní; 3. dějiny práva veřejného a soukromého ve střední Evropě; 4. dějiny práva v území republiky Československé. Toto ustanovení bylo zrušeno až zák. č. 58/1950 Sb.
- 16 MALÝ, K.: Československá právní historie v meziválečném období. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě. 2. vyd., Praha, 2010, s. 11–33.
- 17 KRČMÁŘ, J.: Die Prager Universitäten. Praha, 1934, s. 33.
- 18 GONĚC, V.: Státoprávní problémy meziválečného Československa z pohledu Právnické fakulty Německé univerzity v Praze. In: VALENTA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J.: Československo 1918–1938, Osudy demokracie ve střední Evropě. Praha, 1999, s. 129.
- 19 K tomu blíže např. DOUBEK, F.: K insigniádě (1934 – ze vzpomínek pamětníka). Zprávy Archivu Univerzity Karlovy, 1979, 3, s. 135n.; NAKONEČNÝ, M.: Český fašismus. Praha, 2006.
- 20 K tomu blíže RP25/39, nařízení o převedení německých vysokých škol v Protektorátu Čechy a Morava do správy Říše ze dne 2. srpna 1939 (Říšský zák. I., s. 1371) ze dne 8. května 1940.
- 21 SLAPNICKA, H.: Die juristischen Fakultäten, s. 68. Dále k tomu ŠMAHEL, A.: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha, 2002.
- 22 K tomu viz SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): Antologie; SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. (eds.): Antologie. Praha, 1993.

- 23 SLAPNICKA, H.: *Rechtsgeschichte*, s. 213; SOUKUP, P. – ŠMAHEL, F.: *Německá medievalistika v českých zemích do roku 1945*. Praha, 2004, s. 16n.
- 24 1833 Vídeň – 1888 Vídeň.
- 25 Z jeho tvorby alespoň připomeneme např. *Aktenstücke zur Geschichte des Verhältnisses zwischen Staat und Kirche im 19. Jahrhundert*. Leipzig, 1873–1880, reprint: Hildesheim 1976.
- 26 1847 Tábor – 1906 Praha.
- 27 *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Online-Edition, s. 165.
- 28 Leipzig, 1883.
- 29 1871 Vídeň – 1948 Bonn.
- 30 Relativně krátce poté, v roce 1923, se přestěhoval do Bonnu, kde působil na Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität. Do funkce rektora byl zde zvolen v roce 1932, následně byl k 27. 4. 1933 z tohoto úřadu odvolán, neboť se postavil proti národněsocialistické univerzitní ústavě a neztotožnil se s idejemi národního socialismu. K tomu pravděpodobně napomohla i jeho žena neárijka. V roce 1937 byl emeritován. Zemřel krátce po 87. narozeninách.
- 31 KISCH, G.: *Der Lebensweg eines Rechtshistorikers, Erinnerungen*. Sigmaringen, 1975, s. 37.
- 32 KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha, 1997, s. 665.
- 33 1. vyd., Praha, 1900.
- 34 Praha, 1912, dále KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha, 1997, s. 665.
- 35 Praha, 1944, 233s.
- 36 KISCH, G.: op. cit., s. 37.
- 37 *Deutsche Rechtsgeschichte der Neuzeit*. Weimar, 1937.
- 38 München, 1916.
- 39 Viz pozn. 15.
- 40 WEGENER, W.: *Einleitung*. In: Peterka O.: *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundzügen dargestellt, přetisk vydání z 1928–1933 (Reichenberg)*. Aalen 1965, s. V. Otto Peterka se narodil 23. 3. 1876 a zemřel v táboře Velké Klecany u Prahy v červnu 1945. Dále např. MÍŠKOVÁ, A.: *Německá (Karlova) univerzita*.
- 41 Karl von Amira (1848–1930) profesor právních dějin v Berlíně.
- 42 WEGENER, W.: op. cit., s. V.
- 43 MÍŠKOVÁ, A.: *Hlavní centra německých právnických elit*. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L.: *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Praha, 2010, s. 117.
- 44 KAPRAS, J.: *Literatura českých právních dějin*. In: *Památník Všehrdu*. Praha, 1918, s. 42.
- 45 KUTNAR, F. – MAREK, J.: op. cit., s. 667.
- 46 Wien, 1909.
- 47 Heidelberg, 1911.
- 48 Marian San Nicolò se narodil 20. 8. 1887 v Roveretu v Jižním Tyrolsku, kde vystudoval tamní gymnázium a v srpnu 1905 zde složil maturitu. V stejném roce odešel na univerzitu do Štýrského Hradce, kde roku 1910 dokončil studium práv a státovědy. Roku 1910 zde byl promován doktorem práv a v březnu 1913 se habilitoval jako profesor římského práva. Zemřel 15. 5. 1955 v Mnichově.
- 49 K jeho osobě a dílu blíže MÍŠKOVÁ, A.: *Marian San Nicolò*. In: SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): *Antologie*. Praha, 2009, s. 168 n.
- 50 Mimořádným profesorem byl jmenován 30. 9. 1917.
- 51 V Praze působil v letech 1909–1914.
- 52 Wien, 1924.
- 53 KISCH, G.: op. cit., s. 83.
- 54 Výběr z bibliografie v době jeho působení v Praze na Německé právnické fakultě: *Die Schlussklauseln der altbabylonischen Kauf- und Tauschverträge*. München 1922; *Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechtes*. Wien 1924; *Zur Entwicklung der babylonischen Urkundenformen*. In: *Abhandlungen zur antiken Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustav Hanausek zu seinem siebzigsten Geburtstage am 4. September 1925*, Graz 1925; *Vocabularium codicis Iustiniani*. Praha 1925; *Vocabularium codicis Justiniani, 2. Pars graeca*. Praha 1925; *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen*. Oslo 1931; *Römische und antike Rechtsgeschichte*. rektorská přednáška 23. listopadu 193., Praha 1931.
- 55 Narodil se 13. září 1874 v Aspernu u Vídně v tyrolské úřednické a důstojnické rodině. Vyrůstal ve Vídni, kde absolvoval gymnázium a v letech 1892–1896 a studoval práva. Zde pak vykonával právnickou praxi a později, po několikaměsíční studijní stáži v Lipsku, nastoupil do legislativního oddělení ministerstva spravedlnosti, kde působil v letech 1899–1905. V roce 1901 se habilitoval na Vídeňské univerzitě pro obor římské a občanské právo. Následně působil jako mimořádný a později řádný profesor na univerzitě v Černovicích v Bukovině.
- 56 K jeho osobě např. SKŘEJPKOVÁ, P.: *Robert Mayr-Harting a jeho působení na Německé univerzitě v Praze*. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.): *Češi a Němci v meziválečném Československu*. Ostrava 2013, s. 245–253.
- 57 7 dílů, Leipzig 1912–1913.

- ⁵⁸ Lehrbuch des Bürgerlichen Rechtes. 2 díly, Reichenberg 1922–1923; Soustava občanského práva. Brno 1922–1924.
- ⁵⁹ 2. 11. 1886 Praha – 19. 7. 1961 Heidelberg. Blíže k jeho osobě a dílu MÍŠKOVÁ, A.: Wilhelm Weizsäcker. In: SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): Antologie. Praha, 2009, s. 104n. OBERDORFFER, K.: W. Weizsäcker. In memoriam. ZSS, Germ. Abt., 79, 1962, s. 484n. HRUZA, K.: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní vlastní synové? In: SOUKUP, P. – ŠMAHEL, F.: op. cit., s. 30n.
- ⁶⁰ BAHLKE, J.: Wilhelm Weizsäcker 1886–1961. Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft. In: GLETTLER, M. – MÍŠKOVÁ, A. (ed.): Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001, s. 391–411.
- ⁶¹ KUTNAR, F. – MAREK J.: op. cit., s. 959.
- ⁶² WEIZSÄCKER, W.: Sudetendeutsche Rechtsgeschichte und Geschichte des Deutschen Rechts in den Sudetenländern. In: Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte, 1, 1937, s. 81–82.
- ⁶³ WIEDEMANN, A.: Die Reinhard- Heydrich Stiftung in Prag (1942–1945). Berichte und Studien 38, Dresden 2000, s. 113.
- ⁶⁴ WEIZSÄCKER, W.: Böhmen und Mähren als deutscher Reichs-, Volks- und Rechtsraum. In: Das Böhmen- und Mähren-Buch. Volkskampf und Reichsraum, Heiss, F. (ed.), Prag–Amsterdam–Berlin–Wien 1943, s. 411.
- ⁶⁵ KISCH, G.: op. cit., s. 38.
- ⁶⁶ WEGENER, W.: op. cit., s. V.
- ⁶⁷ OBERDORFFER, K.: op. cit.
- ⁶⁸ HRUZA, K.: op. cit., s. 310.
- ⁶⁹ HRUZA, K.: op. cit., s. 313 n.

Rechtsgeschichte an der Prager deutschen juristischen Fakultät

Petra Skřejpková

Zusammenfassung

1. Rechtsgeschichte als Lehr- und Forschungsdisziplin

Die Studie konzentriert sich in erster Linie an die Schaffung der Rechtsgeschichte an den Fakultäten der österreichisch-ungarischen Monarchie, wo das Fachgebiet als Folge der Reform des Ministers für Bildung und Kult Graf Leo von Thun-Hohenstein entstand. Diese Reform war eine der wichtigsten Reformen der Rechtswissenschaften und alle ihren Folgen überlebten das Ende der österreichisch-ungarischen Monarchie. Unter den damals geltenden Regeln wurde im Prinzip auch in der unabhängigen Tschechoslowakei unterrichtet. Im Studienjahr 1882/1883 (mit Wirkung vom Beginn des Wintersemesters) wurde die Karl-Ferdinand-Universität in zwei Teile geteilt (Tschechische und Deutsche Universität). Die Deutsche Fakultät hatte etwa die Hälfte der Zahl der eingeschriebenen Studierenden an der Fakultät der Tschechische Fakultät. Nach der Bildung der Tschechischen Republik war der tschechische Teil der Karl-Ferdinand-Universität umbenannt in Karlsuniversität. Die Deutsche Universität war, als eine selbstständige Universität weiter tätig. Von dem Lehrfach der Rechtsgeschichte wurden Reichsgeschichte entfernt und die Geschichte des österreichischen Rechts ersetzten die Mitteleuropäische Rechtsgeschichte (Geschichte des öffentlichen und privaten Rechts in Mitteleuropa). Die slawische Rechtsgeschichte hatten zunehmende Bedeutung gewonnen, waren jetzt der Gegenstand einer gesonderten tschechischen Geschichte, die sich auf das Studium der Geschichte des Rechts in der Tschechoslowakischen Republik konzentrierten. Diese Fächer wurden auf allen Rechtsfakultäten gelehrt, inclusive die Deutsche. In der zweiten Hälfte der 30er Jahre des 20. Jahrhunderts, begann die Reduzierung der Anzahl von jüdischen Studenten, die an der Universität studiert haben. Nach und nach kam ihrer vollständigen Ausschluss von der Universität. Nach der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren im März 1939 wurde die Deutsche Universität, dann schon als Deutsche Karls-Universität Prag umgenannt, der Reichsjurisdiktion unterstellt.

2. Rechtsgeschichte der deutschen Karl-Ferdinand-Universität, und seine wichtigsten Vertreter

Im nächsten Abschnitt befasst sich die Autorin mit den wichtigsten Vertretern der Rechtsgeschichte an der Fakultät für Rechtswissenschaften der der deutschen Karl-Ferdinand Universität. Die letzte gemeinsame Rektor der Karl-Ferdinand-Universität im Studienjahr 1877/1878 war Auenrode Hugo von Kremer, der dann auch auf das deutsche Rechtswissenschaftliche Fakultät als Professor für deutsche Geschichte lehrte. Während

seiner Amtszeit in Prag veröffentlichte eine Studie über das Urheberrecht. Die Arbeit „Das Urheberrecht in der Tonkunst Oesterreich, Deutschland und Anderen Staaten Europaischen...“ (1891) ist geschätzt. Ein weiterer Professor der Rechtsgeschichte und Römisches Recht war der in Prag geborene Professor Carl von Czyhlarz. Sein Nachfolger Adolf Zycha, widmete sich den älteren tschechischen und deutschen Rechtsgeschichte. Bezeichnend ist seine Abhandlung „Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau“, die in Berlin, 1900 veröffentlicht war.

3. Entstehung der Republik und Lehre an der Deutschen Hochschule

Im nächsten Abschnitt befasst sich die Autorin mit den nach der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik geänderte Lehrpläne der Rechtsgeschichte der Juristischen Fakultäten. Ein neues Konzept der Lehre wurde eingeführt und neue Lehrbücher entstanden. Zychas Schüler und Nachfolger in der Lehre der Rechtsgeschichte war Otto Peterka. Sein wichtigstes Werk, war die zweiteilige Lehrbuch der Geschichte der böhmischen Länder „Rechtsgeschichte Böhmischen der Länder“. Peterka hat sich nicht nur Rechtsgeschichte im allgemeinen, sondern auch die Geschichte des Wirtschaftsrechts gewidmet. Wichtige Rolle in der Lehre hatte auch Marian San Nicolò, der das römische Recht vortrug, aber drang in den gesamten Bereich der Rechtsgeschichte. Als Anhänger der Nationalsozialismus beeinflusste er auch das politische Klima und persönliche Beziehungen an der Universität. Zu diesem Zeitpunkt hat er sein Hauptwerk, „Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechtes“ veröffentlicht. Ein anderer Professor, der im Gebiet nationalen Rechtsgeschichte tätig war, war Wilhelm Weizsäcker. In seiner Rechtsgeschichte Arbeit widmete er sich weitgehend der sudetendeutsche Frage und der Geschichte der Deutschen in Böhmen und Mähren. Im Rahmen der deutschen Juristischen Fakultät gehörte er zu einer Gruppe von nationalistisch orientierten Professoren und nahm an der Arisierung und ideologische Transformation der Universität teil. Die Autorin betont, daß diese Arbeit, eine Reflexion über die Frage, ob in den Tschechoslowakischen Republik zwei verschiedenen Zweige der tschechoslowakischen Rechtsgeschichte waren oder nicht und schlägt weitere mögliche Forschungsrichtungen vor.

VZNIK PRVOREPUBLIKOVÉHO ZÁKONA O PRACOVNÍCH SOUDECH

Ladislav Vojáček¹

Důsledky první světové války (ekonomická krize, politický posun doleva, vznik Mezinárodní organizace práce) přinesly řadu impulsů pro rozvoj pracovního práva a vyvolaly i diskuse o efektivnějším řešení pracovních sporů.² Ve střední Evropě vznikla nová úprava pracovního soudnictví v Maďarsku, Rakousku a s menším odstupem i v Německu. Jen Československo, i když bylo ekonomicky nesporně vyspělejší než oba uvedené státy se společnou státní tradicí v rámci habsburské monarchie, na novou právní úpravu čekalo až do začátku čtvrté dekády minulého století. Teprve na jejím začátku Národní shromáždění schválilo zákon č. 131/1931 Sb. z. a n., o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (zákon o pracovních soudech).³ Proč tak pozdě? Určitě ne proto, že by stávající řešení pracovních sporů fungovalo k všeobecné spokojenosti. Ostatně – obrazně řečeno – české země vyrážely ze stejné startovní čáry jako Rakousko, zatímco Slovensko a Podkarpatská Rus zase „zaklekly“ hned vedle Maďarska. Proč tedy? Pochopíme, když se detailně podíváme, jak se československá právní úprava rodila.

1. Rakousko-uherské dědictví

Nejdříve se ale zaměříme na onu „*startovní čáru*“, tedy východiskovou pozici československé úpravy řešení pracovních sporů. Z ní vyplyne, proč byla úprava řešení pracovních sporů problémem k rychlému řešení – a v Československu ještě naléhavěji než u jeho sousedů.

Pracovněprávní zákonodárství, recipované z habsburské monarchie do československého právního řádu na základě úderného, ale nedomyšleného ustanovení § 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., nebylo jednotné. A nešlo při tom jen o notoricky známý a zásadní problém rakousko-uherského právního (a soudního a správního) dualismu. Celé pracovněprávní zákonodárství, a v důsledku toho i rozhodování pracovních sporů, charakterizovala také mimořádná „profesní“ roztržštěnost.

Podle právní úpravy ze západní části monarchie řešily spory ze služebních a námezdních poměrů primárně okresní soudy.⁴ Avšak v realitě často rozhodovaly jiné orgány. Řízení před řádnými soudy totiž povaze pracovněprávních sporů příliš nevyhovovalo. Bylo zdoluhavé a zpravidla nákladné. Navíc soudci neznali konkrétních poměrů často nedokázali dobře vyhodnotit všechny relevantní aspekty situací, z nichž pracovní spory vyvstávaly. Přitom pro zaměstnance bylo efektivní ukončení sporu často přímo existenční záležitostí. Proto zejména organizace zastupující zájmy zaměstnanců prosazovaly, aby pracovněprávní předpisy pamatovaly i na úpravu rozhodování pracovních sporů. A jejich zájem na efektivnějším řešení sporů s přímou účastí zástupců zainteresovaných stran v rozhodovacím orgá-

nu se konec konců kryl i se zájmy zaměstnavatelů, jimž průtahy a komplikace pochopitelně také znepříjemňovaly život (ovšem ve způsobu předcházení latentním sporům a řešení sporů už vzniklých se zpravidla se zaměstnanci neshodli). Nové předpisy, vydávané od poloviny 19. století pro jednotlivé kategorie zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů, tak vytvořily řadu odlišných postupů a rozhodování svěřovaly rozmanitým orgánům. Ty pak při řešení pracovních sporů nad obecnými soudy převažovaly a často dokázaly rozhodovat rychleji a kvalitněji.

Ke zkvalitnění soudnictví v pracovních sporech významně přispělo zřízení živnostenských soudů. Jejich první úpravu najdeme už v zákoně č. 63/1869 ř. z. Živnostenským soudům, které při řešení pracovních sporů nahradily dřívější živnostenská společenstva, příslušely spory mezi zaměstnanci a zaměstnavateli živnostenských podniků, jimiž byly i tovární provozy, a spory mezi zaměstnanci těchto podniků. V roce 1896 je nově upravil zákon o živnostenských soudech č. 218 ř. z. Pružné živnostenské soudy, u nichž se vedle profesionálního soudců uplatňovali i laičtí přísedící, však limitoval zúžený dosah jejich rozhodovací činnosti, neboť fungovaly jen ve větších průmyslových centrech. Další předpisy nabízely jiné více či méně schůdné cesty k řešení pracovních sporů, a to soudní⁵ i administrativní⁶ cestou, případně ve formě smířčího řízení.⁷

Nicméně, a plyne to z povahy věci, nové předpisy zároveň přinesly – jako vedlejší efekt dílčích zlepšení, kterých se v oblasti řešení pracovních sporů některým skupinám zaměstnanců podařilo na konci 19. a v první čtvrtině 20. století dosáhnout – další prohloubení nežádoucí roztržitosti právní úpravy. Na začátku 20. století tak pohled na soudnictví v pracovních věcech připomínal kubistickou malbu, jaké právě tehdy svými štětcí kouzlili Pablo Picasso či Georges Braque.

Ještě je třeba doplnit, že na Slovensku nevznikly živnostenské soudy⁸ a v rozhodování pracovních sporů v první instanci hrály prim správní orgány, v druhé pak řádné soudy.⁹

2. Věrnost tradici

Jak na „*kubistický obraz*“ pracovního soudnictví reagoval československý zákonodárce? Stručně řečeno, ještě více jej roztržitil. Navázal totiž na styl předválečné legislativy a nově upravoval řešení pracovněprávních sporů jen pro některé kategorie zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů. A vzhledem ke složitosti ekonomické situace po skončení války a vstřícnosti prvních poválečných vlád k řešení sociálních problémů takových předpisů a nových orgánů vzniklo hned několik. Jak nepřehlednou oblastí se rozhodování v pracovních sporech stalo, nepřímo dokládá i derogační ustanovení pozdějšího zákona o pracovních soudech, v němž zákonodárce podal rušená ustanovení v demonstrativním, přesto však v poměrně obsáhlém výčtu.

Zákony o závodních a revírních radách při hornictví č. 144/1920 Sb. z. a n. a o hornických rozhodčích soudech č. 145/1920 Sb. z. a n. zavedly hornické rozhodčí soudy. Nová úprava hornických rozhodčích soudů se plně neosvědčila,¹⁰ proto ji změnil zákon č. 170/1924 Sb. z. a n. Precizoval příslušnost těchto soudů a hornické rozhodčí soudy v Praze, Plzni, Trutnově, Mostě, Karlových Varech, Českých Budějovicích, Moravské Ostravě a Brně, předvídané starší úpravou, doplnil hornickým rozhodčím soudem v Bratislavě a též vrchním hornickým rozhodčím soudem v Praze.

Zákon o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácké práce č. 29/1920 Sb. z. a n. zasáhl do oblasti, která byla ostudou už rakouského zákonodárství. Důvodová zpráva k tomuto zákonu oprávněně začínala konstatováním, že „*domácká práce jest jedna z nejtěžších pohrom, kterou dělnictvo trpí*“.¹¹ Důslednější regulace této zneužívané formy pracovní činnosti se připravovala i za účasti českých činitelů už před válkou a zákonodárce nového rakouského státu v duchu starších přípravných prací tuto oblast upravil hned v roce 1918. Předválečným konceptem se inspiroval i československý zákonodárce. V oblasti řešení sporů zákon zmocnil ministra sociální péče zřizovat pro jednotlivá odvětví domácké práce ústřední a obvodní komise domácké práce. Obvodní komise byly povolány k tomu, aby „*působily při sporech o pracovních a mzdových poměrech jejich výrobního odvětví a obvodu mezi jednotlivými skupinami zaměstnancův a zaměstnavatelů, nebo mezi jednotlivým zaměstnavatelem a jeho zaměstnanci ke smírnému dorozumění, nebo spor rozhodly nálezem*“; (§ 24). Měly se tedy především podílet na řešení zásadních pracovních a mzdových poměrů, nikoliv individuálních sporů jednotlivých zaměstnanců. Ústřední komisi pak příslušelo „*rozhodovati o stížnostech podaných do nálezu obvodních komisí jejich výrobního odvětví*“.

Opomenout nemůžeme ani ustanovení zákona č. 82/1920 Sb. z. a n., kterým se upravují právní poměry domovníků. Jeho § 16 ovšem jednoznačně stanovil, že „*veškeré spory mezi vlastníkem domu a domovníkem přísluší rozhodovati řádným soudům podle zákona o soudní příslušnosti povoláním*“.

Pražská zájmová domovníká organizace „*Organisované domovníctvo Velké Prahy*“ navrhovala, aby spory mezi domovníky a majiteli domů byly přikázány živnostenským soudům. Zákonodárce to však odmítl s odůvodněním, že domovníci nejsou dělníky nebo zaměstnanci ve smyslu živnostenského řádu.¹²

Podle § 26 zákona o závodních výborech č. 330/1921 Sb. z. a n. se ustavovaly k řešení pracovních sporů rozhodčí komise na čele se soudcem z povolání. Ovšem jejich působnost byla poměrně úzká.¹³ Na základě zákona č. 655/1919 Sb. z. a n. se ustavily rozhodčí komise pro úpravu služebního poměru zaměstnanců v kovodělném průmyslu, podle vl. nař. č. 662/1919 Sb. z. a n. dělnické rozhodčí soudy pro spory „*o vypuzení z práce*“, podle zákona o stavebním ruchu (č. 100/1921 Sb. z. a n.) mzdové rozhodčí soudy pro stavební živnosti a podle zákona č. 92/1924 Sb. z. a n. labské plavební soudy.

Pouze pro území Slovenska stanovila zvláštní příslušnost k řešení pracovních sporů nařízení ministra s plnou mocí pro správu Slovenska č. 19, 64, a 75/1920 Úradných novín (Ú. n.) a 3/1923 Ú. n.¹⁴ Na základě ustanovení živnostenského řádu pro Slovensko a Podkarpatskou Rus č. 259/1924 Sb. z. a n. začaly místo správních orgánů rozhodovat soudy.

Uvedené československé předpisy sice v některých směrech zmírnily, ale neodstranily základní nedostatky platné úpravy řešení soukromoprávních pracovních sporů. Jak jsem již uvedl, zejména však ještě více prohloubily vnitřní roztržičnost obou podob československého právního řádu. Jedním z nepříznivých důsledků nejednotnosti pak byly časté kompetenční spory.

Po přijetí ústavy z roku 1920 navíc vyvstal závažný právní problém. Podle § 94 až 96 ústavní listiny z roku 1920 mělo být soudnictví ve všech instancích odděleno od správy, soudní moc měly vykonávat státní soudy a nikdo nesměl být odňat svému soudci. V civilních právních věcech měly rozhodovat civilní soudy, a to řádné, mimořádné a rozhodčí. Jak však víme, starší předpisy přikazovaly rozhodování soukromoprávních pracovních

sporů i různým úřadům a komisím. Palčivým problémem to bylo zejména na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde neexistovaly živnostenské soudy.

Léčbu existujících neduhů měla podle původních představ, iniciovaných organizací zaměstnanců, přinést rychlá novelizace zákona o živnostenských soudech. Od její přípravy se pak dospělo k uzákonění pracovních soudů.

3. Živnostenské soudy

Mezi orgány specializovanými na rozhodování pracovních sporů podobně jako dříve zaujímaly nejdůležitější místo živnostenské soudy. Fungovaly ovšem pouze v průmyslových centrech (v Praze, Plzni, Ústí n. L., Teplicích, Liberci, Brně, Prostějově, Šternberku, Šumperku, Moravské Ostravě a Krnově). Právě v řízení před nimi se po vzniku republiky shledly zaměstnanecké organizace. Jevilo se jim jako model, který by si po dílčích změnách zasloužil rozšíření na celé území republiky a pro všechny kategorie soukromých zaměstnanců.

Z činnosti živnostenských soudů vznikla už před první světovou válkou bohatá judikatura,¹⁵ na kterou pak navazovala i praxe československých živnostenských soudů. Za první republiky vycházela rozhodnutí živnostenských soudů až do roku 1925 jako příloha renomovaného *Obzoru národohospodářského*, vydávaného nakladatelstvím J. Otto. Pak se kontakt mezi ministerstvem spravedlnosti a vydavatelstvím z organizačních důvodů přerušil a Ministerstvo spravedlnosti začalo na podnět vrchního zemského soudu v Brně, prvotně iniciovaný brněnským živnostenským soudem, vydávat *Sbírku rozhodnutí živnostenských soudů* samo jako přílohu Věstníku ministerstva spravedlnosti.¹⁶

O činnosti živnostenských soudů v Československu, míře zájmu zaměstnanců na straně jedné a zaměstnavatelů na straně druhé řešit své pracovní záležitosti soudní cestou, délce či výsledcích sporů si můžeme udělat obrázek též z několika údajů úřední statistiky, byť je až pozdější a váže se jen k části republiky. V Čechách (v zemi České) v roce 1928, tedy ještě před propuknutím hluboké hospodářské krize, projednalo pět živnostenských soudů celkem 5314 sporů a nevyřízených zůstalo 70. Potřebu obrátit se na soud měli především zaměstnanci: žalovalo 4940 zaměstnanců, 77 učňů a jen 273 zaměstnavatelů. Předmětem sporu byla nejčastěji mzda (v 2057 případech). Četné byly také spory o nastoupení, pokračování nebo zrušení pracovního či učňovského poměru (v 1840 případech pracovního poměru a 16 případech učebního poměru). V 186 případech se jednalo o vydání vysvědčení, v 139 případech o výpovědi aneb vyklizení bytu. Hodnota předmětu sporu nepřevyšovala částku 300 Kč v 1604 případech, částku 1000 Kč ve 2096 případech a v 1590 případech činila víc než 1000 Kč. Překvapivě často řízení skončilo z formálních důvodů: rozsudkem vzdání se, omeškání nebo uznání soud vynesl v 556 případech, kontradiktorním rozsudkem rozhodl 1924 případů a soudním narovnáním se skončilo 859 případů. Klid řízení, upuštění od žaloby či podobné ujednání mezi stranami nastalo ve 2775 sporech. Žalobci soud přiřkl žalobní nárok zcela v 729 případech, částečně ve 203 případech a v 748 případech jej zcela zamítl. Z dnešního pohledu jsou zajímavé zejména údaje o rychlosti řízení: v 52 případech byl spor vyřízen do jednoho dne, v 399 případech do tří dnů, v 967 případech do čtyř až sedmi dnů a jen v 1121 případech ve více než v sedmi dnech.¹⁷

Uvedená čísla by mohla vzbuzovat dojem, že nepočtené živnostenské soudy fungovaly bez vážnějších problémů. Bohužel opak byl pravdou, i když samotné úpravě řízení před

nimi nebylo možné nic zásadního vytknout a většina zainteresovaných se shodovala na tom, že se osvědčovaly. Problémy musíme hledat jinde. Prvním byla již zmíněná velmi řídká síť živnostenských soudů, takže mnoho zaměstnanců a zaměstnavatelů nemělo šanci tuto cestu řešení svých problémů využít. Druhým byla skutečnost, že poslední volba laických přísedících, vybíraných na čtyři roky, proběhla v roce 1912. Ministerstvo spravedlnosti v roce 1922 sice připravilo nové volby, ty však byly s odvoláním na přípravu nové právní úpravy rozhodování pracovních sporů odloženy.¹⁸ Živnostenské soudy se tak dostaly do právně i fakticky překerní situace, která se navíc rok od roku zhoršovala: zvoleným přísedícím jednak už dávno skončilo volební období, jednak jich z rozmanitých důvodů, zejména s ohledem na věk, stále ubývalo. To pochopitelně postavení živnostenských soudů výrazně problematizovalo a limitovalo rychlost i kvalitu jejich rozhodování. Hned po vzniku republiky se proto ozvalo naléhavé volání po nové právní úpravě.

4. Příprava zákona o pracovních soudech

V úvodu jsem použil sportovní příráměr zakleknutí středoevropských zemí na startovní čáře. Když se k němu vrátím, mohu přípravu zákona o pracovních soudech přirovnat ke štafetovému běhu, v němž si na čtyřech nestejně dlouhých úsecích československý štafetový kolík předávali zaměstnanecké organizace, ministerstvo spravedlnosti, vládní koalice a plénum parlamentu.

4.1 Start v režii zaměstnaneckých organizací

Problematika efektivního řešení pracovních sporů, ostatně jako celé pracovníprávní problematiky, zpravidla nabývá na aktuálnosti v krizových fázích vývoje, kdy se povážlivě komplikují sociální poměry. Proto také řada dílčích československých právních úprav se sociálním obsahem pochází z přelomu druhého a třetího desetiletí minulého století, tedy z doby vyrovnávání se s důsledky války, provázeného poválečnou ekonomickou krizí.

První podnět ke komplexnějšímu zásahu do způsobu řešení pracovníprávních sporů vzešel od Ústředny odborových organizací „*Odborové ústředí československé*“. Odboráři se už 4. listopadu 1918 obrátili na Národní výbor československý a dožadovali se mimo jiného i reformy a rozšíření počtu živnostenských soudů. Vyslovili v něm nespokojenost se svévolí předsedů živnostenských soudů při povolávání soudců z řad laiků, zejména však žádali výrazné rozšíření působnosti živnostenských soudů a zvýšení jejich počtu.¹⁹ Ministerstvo spravedlnosti na základě toho iniciovalo u vrchních soudů průzkum možného zvýšení počtu živnostenských soudů a v následujících měsících do diskuse zapojilo řadu dalších institucí: odborové ústředny, obchodní a živnostenské komory, další profesní sdružení, advokátní komory, vyšší soudní instance.²⁰

4.2 Štafetový kolík v rukou ministerstva spravedlnosti

Díky aktivitě zaměstnaneckých organizací se novelizací zákona o živnostenských soudech začalo vážně zabývat ministerstvo spravedlnosti. Do přípravy podkladů pro novou právní úpravu se při tom mohly promítnout představy zájmových sdružení zaměstnanců a zaměstnavatelů a jiných zainteresovaných institucí, prezentované prostřednictvím dotazníkové akce.²¹ Zaměstnanecké a zaměstnavatelské organizace pochopitelně často zaujímaly rozdílná stanoviska, ale přes řadu rozdílných pohledů obě strany sblížoval nesporný

fakt, že konec konců měly podobně jako už v minulosti zájem na úpravě, umožňující rychlé, spolehlivé a levné řešení pracovních sporů. Pozitivum představovalo také dřívější fungování živnostenských soudů, o jejichž právní úpravu se bylo možné alespoň z části opřít.

Jednání o nové právní úpravě usnadňoval i fakt, že ministerští úředníci a zástupci zainteresovaných zájmových organizací měli před očima příklady ze sousedních zemí. Jak jsme se toho dotkli již v úvodu, diskuse o řešení sporů z námezdní práce nebyly v nástupnických státech habsburské monarchie československou specialitou. Už v roce 1918 nová maďarská politická reprezentace prosadila zák. čl. IX/1918 o pracovních soudech a doplnila jej sérií prováděcích nařízení.²² Díky tomu, že vyrůstal ze stejných základů, byly cenné a dobře využitelné také zkušenosti z uplatňování rakouského zákona č. 229/1922 BGBI., který rozšířil působnost rakouských živnostenských soudů a částečně modifikoval jejich organizaci. Později inspiraci nabízel také nový a obsáhlý (122 §) německý zákon (Arbeitsgerichtsgesetz, č. 68/1926 RGBI.), podle něž se konstitovala celá soustava pracovních soudů: pracovní soudy, zemské pracovní soudy a říšský pracovní soud.

V závěrečné fázi přípravy zákona usnadňovala hledání kompromisu šířící se ekonomická krize, která přinesla hluboký ekonomický propad a hrozila sociálními otřesy. Zatímco však hlavní aktéry motivovala k hledání oboustranně přijatelných kompromisů, radikální oponenty nespokojené s ústupky pudila ke stupňování rasance útoků na dosažené dohody.

Vraťme se však k počátkům a znovu se ptejme, co způsobilo, že přes brzké zahájení přípravných prací a příznivou situaci pracovní soudy nakonec vznikly až na počátku třicátých let?

Přes v principu oboustranně shodný zájem na efektivním řešení pracovních sporů se už v anketě iniciované ministerstvem spravedlnosti ukázaly vážné diference mezi postoji zaměstnaneckých a zaměstnavatelských organizací. Zástupci zaměstnavatelů chtěli celý proces spíše zbrzdít. Například správní komise pražské obchodní a živnostenské komory považovala popřevratovou dobu za naprosto nevhodnou pro projednávání zákona, neboť „*ve smyslu požadavků dnešní doby ... hledí prospěti jen třídám zaměstnaným*“.²³ Když se v roce 1921 olomoucká Obchodní a živnostenská komora postavila proti zamýšlenému zřízení živnostenského soudu v Olomouci, argumentovala, že se živnostenské soudy údajně neosvědčily, protože je zaměstnanci zneužívají k vyvolávání svévolných sporů a laické přisedlíci ovlivňuje jejich politická příslušnost.²⁴ Naopak zaměstnanecké organizace novou úpravu netrpělivě očekávaly.

Vedení ministerstva spravedlnosti v této fázi zřejmě nepovažovalo problematiku řešení pracovních sporů za prioritu, neboť přípravy novelizace zákona o živnostenských soudech se začaly protahovat. Po demisi druhé Tusarovy vlády a nástupu úřednické vlády v roce 1920 vznesli němečtí sociální demokraté, zřejmě z obavy, že se práce na nové úpravě zastaví, podnět ke zřízení živnostenských soudů u všech okresních soudů.²⁵ Koncem roku 1920 podali němečtí senátoři Karl Heller a Anna Perthen rezoluční návrh k finančnímu zákonu na rok 1921, požadující mimo jiné rozšíření počtu živnostenských soudů,²⁶ a v roce 1922 podpořila rozšíření počtu živnostenských soudů Poslanecká sněmovna přijetím rezoluce poslanců Jana Slavíčka, Václava Johanise a d. („*Vláda se vybíjí, aby přihlížejíc k nastalé zvýšené potřebě rozmnožila počet živnostenských soudů.*“).²⁷ Začátkem následujícího roku (28. ledna) vznesl dotaz na ministerstvo spravedlnosti ohledně zřízení dalších živnostenských soudů a rozšiřování jejich působnosti poslanec Josef Patzelt.²⁸ Německému senátoru

Adamovi Fahrnerovi a jeho kolegům, kteří v dubnu 1923 podali interpelaci „*stran úpravy soudnictví ve věcech dělnických*“ a mimo jiné požadovali, „*aby zjednáno bylo nyní všem zaměstnancům stejné dobrodiní rychlého, levného a sociálního soudnictví*“,²⁹ se pak dostalo informace, že ministerstvo spravedlnosti (v jeho čele stál od konce roku 1921 lidovec dr. Josef Dolanský) zákon o živnostenských soudech připravuje a že „*nástin osnovy bude zaslán všem ministerstvům k vyjádření. Lze se proto nadíti, že osnova bude v podzimním zasedání předložena Národnímu shromáždění k ústavnímu projednání*“.³⁰

Je těžké odhadnout, co krátce před tím vedlo ministerského úředníka k přípravě textu pro Československou tiskovou kancelář, v němž z přehledu činnosti stávajících živnostenských soudů a okresních soudů v místech, kde se zvažovalo zřízení živnostenských soudů, vyvozoval, že „*při chystané reformě živnostenského soudnictví souvisle s reformou či unifikací živnostenského řádu bude nutno nepředpojatě uvážiti, zdali u některých stávajících živnostenských soudů jsou tu podmínky pro existenci takového mimořádného soudu a zdali výsledky jeho činnosti jsou v poměru k nákladu na jeho vydržování*“. Je málo pravděpodobné, že by nevěděl o záměru svého ministerstva výrazně rozšířit věcnou působnost živnostenských soudů. Ve světle tohoto faktu totiž ztrácela autorova úvaha na relevanci. Už v konceptu proto tento závěr vyškrtla tužka jeho nadřízeného a ministr pak nařídil odložit celou informaci ad acta. Nicméně samotné údaje byly zajímavé a skutečně ukazovaly na diametrální rozdíly v dosavadní vytíženosti jednotlivých živnostenských soudů.³¹

Slib ministra J. Dolanského, že osnova bude na podzim předložena Národnímu shromáždění, nebyl zcela planý, i když zůstal nenaplněn. Na ministerstvu spravedlnosti se totiž už začínala rýsovat podoba budoucího zákona. Na začátku června roku 1923 ministerstvo připravilo první koncept vládního návrhu zákona o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učňovského (o soudech živnostenských),³² a chystalo se rozeslat jej ministerstvům (a o jeho zaslání se hlásila i řada dalších institucí). Tvůrcům návrhu se stal oporou platný zákon o živnostenských soudech. Na základě vznesených požadavků zainteresovaných subjektů návrh přinášel možnost rozšíření počtu živnostenských soudů, rozšíření jejich věcné působnosti na všechny námezdní spory a místní působnosti na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Potencionálně nabízel také nový způsob výběru přisedících živnostenských soudů.

V úvahách o způsobu výběru přisedících proti sobě stáli přívrženci volby a jmenování. Zastánci jmenování, nově uplatňovaného v Rakousku, na něm oceňovali jednoduchost a úspornost. Ovšem nebyli jednotní v tom, kdo má přisedící jmenovat. Podle původních představ měl přisedící z řad zaměstnavatelů jmenovat ministr průmyslu, obchodu a živností, přisedící z řad zaměstnanců ministr sociální péče. Později se však prosadila myšlenka decentralizace jmenovacího procesu a zase se vedly spory, zda právo jmenovat přisedící má příslušet orgánům politické správy nebo soudním funkcionářům. Důležité ovšem bylo, že navrhované postupy z procesu obsazování míst přisedících nikdy nevyklučovaly zájmové zaměstnavatelské a zaměstnanecké organizace, kterým mělo příslušet právo navrhovat kandidáty. Přívrženci volby se pro změnu neshodovali v tom, zda se má jako doposud uplatňovat většinový systém, nebo naopak systém poměrný, který by umožnil i zastoupení menšin. Proti stávající většinové volbě hovořilo zejména zavedení poměrného volebního systému v obecních a parlamentních volbách. Proto ji tvůrci návrhu odmítli a přiklonili se k poměrnému systému. Jak jsem to však již zmínil, zcela nezavrhl ani systém jmenování přisedících a ustanovení o něm připravili jako alternativní návrh.

Rozšíření počtu živnostenských soudů návrh spojoval nejen se zřizováním nových živnostenských soudů, ale v místech, kde se to jevilo jako vhodné, též se zřizováním zvláštních oddělení pro pracovní spory při okresních soudech.

Věcná působnost živnostenských soudů (a příslušných oddělení okresních soudů) se měla, a to velmi rasančně, rozšířit. Podle § 1 jim měly příslušet „*veškeré spory z pracovních poměrů, pokud tyto spočívají na soukromoprávní smlouvě*“, zejména „*veškeré spory dosud přikázané buď vůbec, anebo dočasně úřadům administrativním*“³³ (připomínám, že v českých zemích šlo především o spory mezi zemědělskými a lesními zaměstnanci a jejich zaměstnavateli a čeledí a jejími zaměstnanci). Náklady soudního řízení měl nést plně stát, který dosud hradil jen osobní náklady, zatímco věcné (papír, doručování, osvětlení apod.) poněkud nelogicky nesla příslušná obec. Návrh výslovně zakazoval zastupování stran advokáty, kteří se ovšem této možnosti vehementně dožadovali. Odvolávali se zejména na skutečnost, že možnost účastnit se řízení jim příslušela podle § 41 zákona o obchodních pomocnících, jejichž pracovní spory měly nově připadnout do kompetence živnostenských soudů.³⁴

Ministerští úředníci si však zřejmě nebyli příliš jisti, jak budou jejich novinky přijaty. Proto si ministr Dolanský ještě předtím, než ministerstvo rozeslalo připravený návrh k vyjádření ostatním resortům, pozval v polovině června 1923 k předběžné poradě na nejvyšší úrovni zástupce zaměstnaneckých organizací,³⁵ aby se vyjádřili k stěžejním novinkám navrhované právní úpravy. Zúčastnění, v této fázi jen za sebe, nikoliv za organizace, které reprezentovali, záměry ministerstva v principu podpořili. Souhlasili, že je nezbytné novelizovat zákon o živnostenských soudech, akceptovali i rozšíření jejich počtu a kompetencí i myšlenku vytváření oddělení pro pracovní spory u okresních soudů. V diskusi o alternativách výběru přisedících se vesměs přikláněli k jejich jmenování. Někteří už tady vyslovili pochybnost, zda je účelné, aby se působnost živnostenských soudů vztahovala na všechny spory z pracovního, služebního a učebního poměru.³⁶

Přestože na této poradě ministerský rada dr. Jaroslav Voska konstatoval, že ministerstva ještě první verzi vládního návrhu neobdržela, minimálně ministerstvu veřejných prací ji odeslali už 6. června. V odpovědi ministerstvo požadovalo v zákoně výslovně uvést, že z kompetence živnostenských soudů jsou vyjmuty spory vznikající z námezdního poměru v hornictví. A brzy se požadavky na vynětí sporů některých kategorií zaměstnanců začaly množit.

Ještě v červnu téhož roku svolalo ministerstvo spravedlnosti poradu se zástupci jednotlivých ministerstev.³⁷ Účastníci na rozdíl od zástupců zaměstnaneckých organizací již znali znění osnovy, takže se mohli vyjadřovat i k jednotlivým ustanovením. Rozdílné názory zazněly zejména na vhodnost rozšíření působnosti živnostenských soudů na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Zatímco zástupci ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska a civilní správy Podkarpatské Rusi neměli zásadních připomínek, proti byl vedle dalších i ministerský rada dr. Karel Schrotz z ministerstva unifikací.

Ministerstvo unifikací se stalo asi největším kritikem chystaných novinek. Na poradě i v písemném stanovisku se jeho představitelé vyslovili též proti rozšíření věcné příslušnosti živnostenských soudů a upozorňovali na „*dualismus soudů pro tytéž nároky*“ (okresní a živnostenské soudy) a z toho plynoucí nerovnost účastníků. Doporučovali proto maximálně zřízení zvláštních oddělení při řádných soudech. Zasazovali se, jako mnohé další resorty, za připuštění advokátů a jmenování přisedících. Požadovali přepracování

celého druhého oddílu, „*neboť je přistříhnut jen na rakouské právo*“, a odložení zákona do doby, než bude připraven unifikovaný občanský soudní řád. Pro porušení rovnosti občanů v později podaném stanovisku odmítli vyloučení zaměstnanců státních podniků z působnosti zákona.³⁸ To naopak požadovaly jiné resorty. Zástupce ministerstva obrany, vedeného v té době agrárníkem Františkem Udržalem, chtěl vyloučit spory zaměstnanců vojenských podniků. Zástupce ministerstva železnic, v jehož čele stál český socialista Jiří Stříbrný, usiloval o vynětí sporů zaměstnanců železničních podniků a dílen v rozsahu platné právní úpravy. Zástupce ministerstva pošt a telegrafů, spravovaného v té době českým socialistou Emilem Franke, se dožadoval vynětí všech sporů, kde zaměstnavatelem je stát nebo jiný veřejný úřad či ústav. Ministerstvo financí nesouhlasilo s přenesením věcných nákladů na stát.

Úředníci Ministerstva spravedlnosti i někteří další účastníci diskuse si brzy uvědomili, že označení živnostenské soudy, použité ještě v první verzi návrhu, není v kontextu rozšíření jejich věcné působnosti adekvátní. Ministerstvo již v anketě z roku 1919 nabízelo název „*mzdové soudy*“. V písemném stanovisku ministerstva sociální péče k první verzi zákona se objevil návrh na „*soudy práce*“³⁹ a ve stanovisku Ústředny obchodních komor na „*pracovní soudy*“.⁴⁰ Poslední návrh se pak dostal do záhlaví druhé verze vládního návrhu a nakonec se stal i názvem oficiálním.

Na základě vznesených připomínek⁴¹ připravilo ministerstvo na jaře roku 1924 druhou verzi vládního návrhu, kterou opatřilo i důvodovou zprávou.⁴² Zásadním připomínkám, za něž se postavila většina zainteresovaných, v nové verzi vyhovělo. Z působnosti pracovních soudů vyloučilo spory příkázané orgánům zřízeným podle zákonů o závodních a revírních radách v hornictví (č. 144/1920 Sb. z. a n.) a o hornických rozhodčích soudech (podle nové úpravy č. 170/1924 Sb. z. a n.). Nezhlednilo však požadavky ministerstev obrany a železnic, která stále trvala na tom, aby se nová úprava nevztahovala na spory zaměstnanců vojenských podniků a železničních podniků a dílen. Neosvojilo si ani návrhy ministerstva unifikací na zachování původní věcné působnosti živnostenských soudů a na odstranění dualismu rozhodování živnostenských a okresních soudů v pracovních sporech. Ministerstvo unifikací na nich však už netrvalo. Navrhovatelé neopustili přenesení věcných nákladů na stát a logicky je odůvodňovali tím, že výkon soudnictví je funkcí státu. Ministerstvo financí se s tím smířilo, nikoliv však Nejvyšší účetní kontrolní úřad. Přisedící měli být jmenováni, a to na dobu tří let (dosud bylo jejich funkční období čtyřleté). Oproti alternativnímu návrhu z předchozího roku se měl jmenovací proces, podpořený většinou zainteresovaných, decentralizovat a z osob navržených zaměstnavatelskými a zaměstnaneckými organizacemi měly přisedící jmenovat politické úřady druhé stolice (zemské politické správy a na Slovensku župní úřady). Ministerstvo také připustilo zastupování stran advokáty, i když s jistým omezením. S přihlédnutím k odlišnostem procesního práva na Slovensku a Podkarpatské Rusi byla do zákona včleněna ustanovení o řízení v bagatelních záležitostech. Nově se v zákoně objevilo ustanovení o příslušnosti pracovních soudů k smířící a rozhodčí činnosti v kolektivních („*hromadných*“) námezdních sporech, což požadovaly některé zaměstnanecké organizace.

Květnová porada k nové verzi zákona již přinesla, vedle návrhů na drobné textové změny či doplnění, jen zmíněné výhrady ministerstev obrany a železnic a nejvyššího účetního kontrolního úřadu a návrh ministerstva zemědělství, aby pro Slovensko a Podkarpatskou Rus ministerstvo předpokládané nabytí účinnosti (1. leden 1925) odsunulo na začátek roku

1927. Ministerstvo spravedlnosti pak v upraveném návrhu, rozeslaném ministerstvům na podzim 1924, akceptovalo přetrvávající výhrady ministerstev obrany a železnic, avšak u přenesení všech nákladů řízení na stát setrvalo. Odmítlo i návrh na posunutí účinnosti zákona ve východní části republiky, ale po zkušenostech s dosavadním postupem prací účinnost „realisticky“ spojilo ne s pevným datem, ale s prvním dnem pátého měsíce po schválení zákona. Z drobných akceptovaných návrhů stojí za zmínku návrat ke čtyřletému funkčnímu období přísedících a nahrazení slovního spojení „ústní jednání“ slovem „přelíčeni“, což mělo zřejmě vyjádřit skutečnost, že i před pracovními soudy jde o řádné soudní řízení.

4.3 Štafetový kolík v rukou vládní koalice

Vládní návrh zákona, k němuž se nakonec dospělo, dne 6. března 1925 podepsal náměstek předsedy vlády Jiří Stříbrný a vláda jej předložila Senátu Národního shromáždění.⁴³ Než jej Senát stačil projednat, vyměnila se po listopadových volbách v prosinci 1925 vláda (opět vláda všenárodní koalice, vedená Antonínem Švehlou). Tři dny po jejím ustavení ministerstvo spravedlnosti, nově řízené agráříkem Karlem Viškovským, návrh znovu zaslalo vládě. Schválila jej však až úřednická vláda (23. dubna 1926), která v březnu 1926 nahradila stávající vládu. Úřednická vláda návrh s dílčími modifikacemi znovu posunula do Senátu.⁴⁴ Zdálo se, že konečně je vše na dobré cestě.

Ústavněprávní výbor Senátu ustanovil referentem známého sociálního demokrata dr. Zikmunda Witta a k urychlení prací si ustavil sedmičlenný subkomitét, který se k prvnímu jednání sešel v polovině června. Úřednická vláda však také měla jepičí život (což je ovšem, obecně vzato, pozitivní konstatování). Subkomitét se tak znovu sešel až koncem listopadu 1926 za koaliční vlády, známé jako vláda panské koalice, a pak v krátkém sledu opakovaně znovu. S novou vládou, resp. s ministerstvem spravedlnosti, se neshodoval na způsobu ustavování přísedících. Preferoval volbu a jako alternativu připouštěl jmenování, ovšem předsedy sborových soudů II. stolice, tedy vrchních zemských soudů. Ministerstvo spravedlnosti zpočátku trvalo na navrženém znění,⁴⁵ pak souhlasilo s kompromisem: ubránilo jmenování, ale jmenování nemělo příslušet politickým úřadům druhé stolice, nýbrž předsedům zemských soudů. Proti dohodnutému řešení původně argumentovalo, a pádně, tím, že pro soudy jde o zcela cizí úkony administrativní povahy, že předsedové soudů neznají vhodné adepty a že případné spory o přísedící by mohly komplikovat jejich práci.

Složení vládní koalice zákonu o pracovních soudech příliš nepřálo, a tak se v roce 1927 pracně sjednaný kompromis vládních stran a jednotlivých resortů začal drolit. Kamenem úrazu se stalo od počáteční verze postupně zužované pole dopadu zákona, tedy věcná příslušnost pracovních soudů. Čeští a němečtí agráři na jednáních s koaličními partnery neústupně požadovali, aby byly z působnosti zákona vyňaty pracovní spory zemědělských a lesních zaměstnanců, a obávali se, že pracovní soudy vzniknou v každém okrese.⁴⁶

Ministerstvo spravedlnosti pro případ, že nebude možné zákon brzy projednat, v květnu 1927 navrhlo vládě, aby mu alespoň dala zmocnění k přípravě voleb přísedících živnostenských soudů.⁴⁷ Chtělo tak eliminovat největší překážku řádného fungování stávajících živnostenských soudů. Když o tomto návrhu vláda nerozhodla, snažil se ministr spravedlnosti prof. Robert Mayr-Harting (německý křesťanský sociál, profesor římského a občanského práva na německé právnické fakultě v Praze) „lobovat“ přímo v Senátu. Inicioval schůzku senátních klubů českých a německých agráříků se zástupcem ministerstva i jednání

výboru koaličních stran o tomto problému. Jednání ovšem nevedla k úspěchu, a tak se přes ministrovu snahu zákon zase dostával do stavu klinické smrti.

K resuscitaci zákona o pracovních soudech vyzvali novou vládu široké československo-německé koalice (na čele s Františkem Udržalem a s Alfrédem Meissnerem jako ministrem spravedlnosti) před vánoci 1929 senátoři za Českou stranu socialistickou Rudolf Pánek, Albert Milota a spol. Požadovali, aby vláda obnovila návrh své úřednické předchůdkyně s tím, že „*bylo by zbytečno uváděti důvody, proč skoncování jeho uvázlo a stejně bylo by zbytečno zdůrazňovati, že zákonu toho je třeba pro sociální klid a mír ve výrobním procesu*“.⁴⁸ Na rychlé projednání a přijetí zákona apelovaly také zaměstnanecské organizace.

Po přeskupení politických sil v důsledku parlamentních voleb z roku 1929 se ve vztahu k zákonu vytvořilo příznivější ovzduší. A jak lze dovodit i z citované pasáže z návrhu senátorů, vláda široké československo-německé koalice i senátoři a poslanci již v zádech cítili hrozbu celosvětové hospodářské krize. Nové vedení ministerstva spravedlnosti a vláda se proto rozhodli rychle dovést jednání o pracovních soudech k úspěšnému konci. Na scénu se vrátil návrh zákona z roku 1926⁴⁹ a začalo nové kolo jednání ministerstva spravedlnosti s ostatními resorty, které vesměs uplatňovaly své dřívější výhrady a přidaly i nové.⁵⁰ Po prázdninách 1930 ministerstvo upravenou osnovu předložilo vládě a ta ji po schválení (5. prosince 1930) po téměř pěti letech znovu posunula do Senátu.

Ministr spravedlnosti Alfréd Meissner vyvinul k završení přípravy zákona enormní úsilí, avšak jeho pozice nebyla lehká. Názorně to ukazuje osud původně rezolutně formulovaného klíčového ustanovení prvního paragrafu zákona. Podle jeho znění z roku 1923 živnostenské soudy a příslušná oddělení okresních soudů měly být „*vylučně příslušny rozhodovati spory z poměru pracovního, služebního a učebního mezi zaměstnavateli a zaměstnanci jakéhokoliv druhu, jakož i vzájemné spory mezi zaměstnanci téhož závodu z poměru pracovního vzniklé*“.⁵¹ Už v první polovině dvacátých let však ministerstvo akceptovalo vyloučení sporů příkázaných orgánům, krátce předtím zřízeným podle zákonů o závodních a revírních radách v hornictví (č. 144/1920 Sb. z. a n.) a o hornických rozhodčích soudech (podle nové úpravy č. 170/1924 Sb. z. a n.). V návrhu z roku 1926 vyčlenilo též spory, k jejichž rozhodování byly příslušné orgány zřízené podle zákona č. 330/1921 Sb. z. a n., o závodních výborech. Pak přijetí zákona brzdili především agráři s vehementně prosazovaným požadavkem vynětí sporů zemědělských a lesních dělníků.

Po obnovení návrhu v roce 1930 političtí vlci a za nimi stojící hospodářské skupiny, kterým se pojetí pracovních soudů příliš nezamlouvalo, učili kořist a po příkladu agráriků se snažili nejdříve prostřednictvím „svých“ ministerstev a pak senátních klubů oklestit působnost pracovních soudů a požadovali vyčlenění dalších skupin pracovních sporů. Například zástupce ministerstva financí požadoval vyloučení sporů zaměstnanců tabákové režie, státní mincovny a revizního sboru ministerstva financí a zástupce ministerstva pošt a telegrafů dokonce všech státních zaměstnanců. Zástupce ministerstva zemědělství vedeného agrárikem Bohumírem Bradáčem sice už upustil od vynětí zemědělských a lesních zaměstnanců, ale požadoval, aby bylo možné spory zaměstnanců, zejména zemědělských, řešit také před soukromými rozhodčími soudy.

Další kolo jednání proběhlo na podzim 1930, kdy upravenou osnovu znovu dostala k zaujetí stanovisek ministerstva. Vyústilo v konečný text, postoupený Senátu Národního shromáždění. V senátním ústavněprávním výboru se osnova projednávala v lednu a v únoru 1931. Agrárik Otakar Havelka tu opět vystoupil s požadavkem vynětí zemědělských

a lesních zaměstnanců a navíc požadoval vyjmout spory domovníků. Živnostník Emanuel Trčka zase nepovažoval za vhodné pro pracovní soudy spory živnostníků a obchodníků, pokud jsou členy živnostenských společenstev a obchodních grémií, a spory z učebního poměru, a německý sociální demokrat Karl Heller spory obchodních cestujících a jednatelů všech druhů. Zpravodaj Zikmund Witt naopak žádal vypustit z výčtu vyňatých skupin sporů, který obsahoval konečný ministerský návrh, spory podle zákona č. 330/1921 Sb. z. a n. o závodních výborech a spory ze služebních a pracovních poměrů zaměstnanců státu (státních podniků), do návrhu začleněné po meziministerských jednáních.⁵²

Sporných otázek bylo tolik, že se k jejich odstranění museli 19. února 1931 sejít a za přítomnosti zástupce Ministerstva spravedlnosti jednat senátoři koaličních stran.⁵³ V polovině května pak jednali se zpravodajem dr. Z. Wittem zástupci agrárníků a živnostníků.⁵⁴ Mezi tím vláda ještě uložila ministrům spravedlnosti, zemědělství, obchodu a železnic, aby se dohodli o pozměňovacích návrzích.⁵⁵

Jak lze dovodit z předchozích řádek, daly se očekávat další významné změny klíčového prvního paragrafu zákona. Ze senátorských návrhů na doplnění či omezení výčtu vyloučených sporů se však do konečné verze návrhu dostalo jen vyloučení sporů domovníků. Vyšlo však ještě najevo, že obligatorní příslušnost k rozhodování pracovních sporů labskými plavebními soudy, vymezená paragrafem 2, písm. c) zákona o labských plavebních soudech (č. 92/1924 Sb. z. a n.), se zakládala na mezinárodní smlouvě, proto bylo třeba vyjmout i tyto spory.

Do dalšího zásahu do působnosti pracovních soudů vyústily snahy o úplné vypuštění nebo alespoň okleštění ustanovení § 39, podle něž mohly pracovní soudy na žádost některé ze stran „odklidit směrem“ také hromadné spory mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jednou nebo několika zaměstnavatelskými organizacemi na straně jedné a jednou nebo více odborovými organizacemi na straně druhé. Agrární strana jako jistou kompenzaci za ústupek při formulování prvního paragrafu prosadila, že se toto ustanovení nevztahovalo na spory zaměstnanců zemědělské a lesní výroby a jejich vedlejších živností, pokud nepodléhaly živnostenskému řádu. Jen pro doplnění uvádím, že ustanovení § 39 o řešení hromadných sporů se sice do zákona dostalo, ale nikdy nenabýlo účinnosti.

4.4 Finiš v režii pléna parlamentních komor

Senátoři osnovu schválili v červnu a poslanci začátkem července 1931. Projednávání zákona v plénu obou sněmoven parlamentu probíhalo poněkud nezvykle. Reprezentanty pravicových stran zákon příliš nezaujal. Mnozí v něm viděli především nutné zlo, které se jim v procesu přípravy podařilo přijatelně zmírnit, takže vůbec nepovažovali za potřebné o něm v parlamentu diskutovat. Proti zákonu z opozičních lavic proto bouřili především komunističtí poslanci a senátoři. Znovu se tak ukázalo, že v politice je to jako na zeměkouli: ti, kdo se razantně vydají jedním směrem a nedokážou včas zastavit, se nutně někde střetnou s těmi, co stejně vehementně vyrazili směrem přesně opačným. Komunistický senátor František Nedvěd v duchu krátkozrakého boje se „sociálfašismem“ v parlamentní rozpravě prohlásil, že „vládní osnova zákona o pracovních soudech není nic jiného než nový karabáč na proletariát. Její hlavní smysl je ..., aby byly znemožněny a zardouseny jakékoliv mzdové boje se strany dělnictva.“⁵⁶ V poslanecké sněmovně zase Josef Dvořák tvrdil, že „je to zákon, který je především namířen proti vedení hospodářských bojů, zákon, který je namířen na lámání stávek, zákon na zamezení jakéhokoliv odboje dělnictva, zákon,

který má účel, aby dělnictvo nemohlo se brániti zbídačujícím plánům buržoasie, zákon, který má býti předpokladem k rozehnutí a znemožnění revolučních rudých odborů“.⁵⁷ Pokud jde o konkrétní návrhy, komunisté požadovali například volbu přísedících, a to jen z řad zaměstnanců, nebo úplné hrazení nákladů soudního řízení státem.

Poslanci a senátoři dalších socialisticky orientovaných stran sice zákonu také leccos vytýkali, nicméně celek vnímali jako – i když jen z části, ale přece – pozitivní dílo a jeho vydání podporovali. Jejich postoj mohou demonstrovat slova německého sociálnědemokratického senátora Franze Palme, který byl přesvědčen, že „*běží zde o osnovu pokrokového zákona, jehož úkolem jest, aby všem dělníkům, zaměstnancům, zkrátka všem sociálně slabým osobám v jejich právních sporech s lépe situovanými zaměstnavateli rychle a pokud možno bez výloh dopomáhal k právu, které jim po zákoně přísluší*“.⁵⁸

Komunisté adresovali své výtky vůči zákonu o pracovních soudech sociálně demokratickému ministru spravedlnosti a „*sociálfašistickému vůdci*“⁵⁹ Alfrédu Meissnerovi, v němž viděli osobu, odpovědnou za podobu zákona. Do jisté míry měli pravdu, protože díky ministrovu aktivnímu zasahování a ochotě ustupovat se skutečně nakonec podařilo najít schůdný kompromis a zákon schválit. Jak však dokládají použité archivní materiály, o podobu textu se zasloužil hlavně již zmiňovaný ministerský rada dr. Jaroslav Voska. Jeho zásluhu také oprávněně v parlamentní rozpravě vyzvedl zpravodaj ústavněprávního výboru dr. Zikmund Witt.⁶⁰

5. V cíli

Začátkem července 1931 československý parlament zdárně ukončil více než deset let trvající snahu nově upravit řešení většiny pracovních sporů. Skončila „*vyšoká škola trpělivosti a dobrých nervů*“⁶¹ a zrodil se chtěný i nechtěný zákon č. 131/1931 Sb. z. a n., o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (zákon o pracovních soudech). K jeho uvedení do života bylo třeba ještě leccos vykonat, zejména rozhodnout o sídlech nových pracovních soudů a oddělení pro pracovní spory okresních soudů, personálně je zabezpečit, připravit pro ně materiální zázemí, vybrat a jmenovat přísedící, vydat příslušné prováděcí předpisy a pracovní soudy aktivovat. Rozhodující krok však již byl učiněn.

Nová právní úprava pro celé území státu vytvořila nový druh mimořádných soudů – pracovní soudy. Vnitřní organizací a způsobem fungování navazovaly na živnostenské soudy z české části společného státu, ale pod původním názvem nemohly v důsledku podstatného rozšíření jejich příslušnosti nadále fungovat.

I když se věcná příslušnost pracovních soudů výrazně rozšířila, nenaplnila se představa z původní verze návrhu vládního návrhu, že budou příslušné pro všechny spory z pracovních poměrů, vzniklých na základě soukromoprávních smluv. Ukázalo se, že v některých případech to objektivně nebylo vhodné, neboť platná úprava byla relativně nová a osvědčovala se (hornictví), případně to naráželo na těžko překonatelné obtíže (existence labských plavebních soudů se vázala na mezinárodní smlouvu). Jak jsme si ukázali, do zužování věcné působnosti zákona se promítly též partikulární zájmy určitých skupin zaměstnavatelů, jmenujme jen zemědělské podnikatele nebo majitele činžovních domů.

Zřízení pracovních soudů odstranilo při řešení většiny pracovních sporů organizační dualismus, zděděný po habsburské monarchii. Jejich zavádění do právního řádu platného

na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde byly naprostou novinkou, se ovšem nesetkalo s všeobecným souhlasem. Mnozí byli přesvědčeni, že na Slovensku, natož na Podkarpatské Rusi, ještě nejsou podmínky pro zavedení soudů s laickým prvkem. Zastánci těchto názorů argumentovali především nedostatkem zkušeností s laickým prvkem. Navrhovali proto, aby se nová úprava vztahovala jen na české země, případně aby sice zákon platil pro území celé republiky, ale aby ve východní části republiky byla jeho účinnost odložena. Své návrhy však neprosadili a jejich obavy se ukázaly jako liché. Pracovní soudy po svém postupném konstituování celkem úspěšně fungovaly na území celé republiky.⁶²

Organizace pracovních soudů se od organizace živnostenských soudů lišila ve dvou směrech. V první řadě pracovních soudů ve srovnání s živnostenskými podstatně přibývalo a doplňovala je specializovaná oddělení při některých okresních soudech. Ve vnitřní organizaci se zásadně změnilo ustavování přísedících. Jmenovali je předsedové zemských soudů na návrh nejvýznamnějších zaměstnaneckých a zaměstnavatelských organizací na období tří let. Zachovaná kombinace odborného prvku – nestranného soudce, znalého právního základu sporu i pravidel soudního řízení – a prvku laického – tj. přísedících z řad zaměstnanců a zaměstnavatelů, kteří do rozhodování vkládali především znalost pracovního prostředí – byla nesporně, i když to tak neviděli všichni a i když nefungovala bezproblémově, hlavní předností živnostenských soudů, která se přenášela i do nové úpravy.

V řízení před pracovními soudy sice došlo ke změnám, zejména v otázce zastupování stran před soudem, ale v podstatě jen k změnám dílčím. Soustavný tlak advokátních komor vedl k tomu, že zákonodárce s jistými omezeními připustil zastupování stran advokáty. K zastupování však zároveň opravňoval kteroukoliv svéprávnou osobu. Další dílčí změny vyplývaly zejména ze změn vnějších podmínek (inflace). Díky tomu, že si řízení zachovalo původní duch, byla předností pracovních soudů též schopnost rozhodovat rychleji, a tedy i levněji než řádné soudy.⁶³

6. Závěr

a) Vraťme se k otázce z úvodu. Proč přijímání zákona o pracovních soudech trvalo tak dlouho? Myslím, že podrobný pohled na jeho přípravu jasně ukazuje, že za průtahy nestála jedna dominantní příčina. Uvedu alespoň tři, které se mi jeví jako podstatné.

Jako specificky československý důvod se pod průtahy jistě podepsal právní dualismus. Tvůrci nových návrhů museli zvažovat navrhované formulace a dopady navrhovaných řešení v kontextu obou právních řádů, přičemž ten původně „uherský“ jim navíc nebyl do podrobností znám. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi navíc se soudy s laickými přísedícími chyběly zkušenosti.

Druhou příčinu musíme hledat v rozdílných zájmech zaměstnanců a zaměstnavatelů a politických sil, které hájily jejich zájmy. Oběma zainteresovaným skupinám sice vyhovovalo rychlé, jednoduché a laciné řešení pracovních sporů, ale konkrétní představy, jak by mělo vypadat, se diametrálně lišily. Zaměstnanci se obávali především prodlužování sporů a možného vlivu zaměstnavatelů na rozhodovací orgány, zaměstnavatelé zase nebezpečí enormního nárůstu počtu pracovních sporů. Proto zaměstnavatelské organizace v určitých fázích raději akceptovaly stávající, byť ani jim příliš nevyhovující úpravu, než ministerské návrhy, vycházející především z iniciativ zaměstnanecké strany.

S uvedeným souvisí i třetí důvod – časté proměny československé politické scény. Ministři prvních československých vlád postupně dospěli k přesvědčení, že jednoduchá novelizace zákona o živnostenských soudech a rozšíření jeho působnosti na Slovensko a Podkarpatskou Rus nebude postačovat, protože ankety ukázaly na řadu dílčích problematických míst platné právní úpravy živnostenských soudů. Zápal pro řešení této otázky však brzy poněkud ochabl a politická nestabilita v polovině dvacátých let způsobila, že se vládní návrh zákona začal projednávat v ústavněprávním výboru Senátu až koncem roku 1926. Složení krátce předtím zformované vládní koalice s agrárníky v čele však ministerskému návrhu příliš nepřálo, a tak se snaha ministra spravedlnosti R. Mayr-Hartinga dosáhnout ve vládní koalici dohodu o pojetí pracovního soudnictví mýjela účinkem. Až další posun na politické scéně, hrozby spojené s rozvíjející se hospodářskou krizí a s nimi souvisící větší ochota ke kompromisu přivedly novou vládní koalici ke složitě sjednávanému konsenzu. Přípravu nové právní úpravy brzdila nejen konkrétní politická orientace vládní koalice a jiné priority ministra, ale také potřeba, aby se noví lidé v čele resortu opakovaně seznamovali s příslušnou materií.

b) V drobném upozornění na redakční chybu⁶⁴ zákon o pracovních soudech už v roce 1931 výstižně charakterizoval Egon Schwelb, když napsal, že jako dílo kompromisu sice nevyhovoval všem přáním zúčastněných subjektů, nicméně jej „*přece možno nazvati značným pokrokem v oboru našeho sociálně politického zákonodárství*“. I dnes je možné se s tím ztotožnit. Zároveň můžeme pravdivost tohoto konstatování opřít o zkušenosti z praktické aplikace jeho ustanovení, které E. Schwelb mohl ještě jen předvídat (a o nichž chce autor pojednat v navazujícím článku). František Horáček, i když nepřehlížel problémy, které vznikly při uvádění zákona do života,⁶⁵ vysoce ocenil práci legislativců ministerstva spravedlnosti, když napsal, že zákon „*svojí skladbou, logickou souvislostí i neobyčejnou legislativní technikou vyniká nad průměr naší zákonodárné práce*“.⁶⁶ Opět lze souhlasit.

Poznámky

- ¹ Prof. JUDr. Ladislav Voják, CSc., Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty MU v Brně.
- ² Článek vznikl v rámci interního fakultního projektu Konfliktní společnost (hlavní řešitelka Mgr. et Mgr. Naďa Štachová, Ph.D.).
- ³ Text zákona s důvodovou zprávou a dalšími dokumenty z jednání parlamentních orgánů in HLAVÁČEK, Jaromír (ed.): Pracovní soudy. Zákon ze dne 4. července 1931, č. 131 Sb. z. a n. o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o pracovních soudech) se sněmovními materiáliemi a rejstříky. Praha: nákladem společné ústředny svazů zaměstnaneckých Odborového sdružení československého, 1931. Komentovaný zákon a prováděcí předpisy též in FREUDENFELD, František – KASANDA, Jan: Pracovní právo republiky Československé. Praha: V. Linhart, 1938, s. 738–786. Materiály, vážící se k přípravě zákona a jeho prováděcích předpisů a k fungování nové právní úpravy obsahují především kartony 584 až 589 fondu Ministerstvo spravedlnosti 1918–1945, č. 832 (dále jen MSpr), uloženého v Národním archivu v Praze.
- ⁴ K tomu § 49, č. 6 rakouské jurisdikční normy a § 1, č. 2e uherského zák. čl. I:1911.
- ⁵ Řešení sporů mezi správami železnic a pomocnými dělníky svěřoval zákon č. 156/1902 ř. z. živnostenským soudům, případně soudům okresním. Pracovní spory řešily i obchodní soudy. Avšak podle zákona o obchodních pomocnících č. 20/1910 ř. z. přešlo rozhodování většiny těchto pracovních sporů na živnostenské soudy (spory mezi „principály“, tj. majiteli podniků, na straně jedné a prokuristy, obchodními zmocněnci a pomocníky na straně druhé). Tím zákon obchodní soudy prakticky vyloučil z řešení pracovních sporů a naopak rozšířil příslušnost živnostenských soudů.
- ⁶ Řešení sporů mezi čeledí a jejími zaměstnavateli politickými úřady (nař. č. 224/1856 ř. z.; této problematice se dotýkaly i jednotlivé čelední řády). Politické úřady rozhodovaly také ve sporech mezi polními a lesními hospodáři a jejich zaměstnanci (nař. č. 75/1860 ř. z.).
- ⁷ Fakultativně se pracovní spory mohly řešit i formou smířčího řízení v zájmových organizacích nebo u živnostenského soudu (k tomu živnostenská a dělnická novela živnostenského řádu a z. č. 156/1896 ř. z., kterým

- byla zřízena báňská společenstva držitelů hor a horníků). Například Rozhodčí komise závodních výborů, působící pro politický okres Brno, vyřizovala ve dvacátých letech (1922 až 1929) s mírně stoupající tendencí a s výrazným výkyvem v roce 1928 (jen 16 případů) průměrně 32,25 případů a ve třicátých letech (1930 až 1939) v zásadě s klesající tendencí a s ještě výraznějšími výkyvy 24,4 případů. Nejvíce případů napadlo v letech 1927 a 1929 (47) a nejméně v roce 1936 (8). Zpracováno podle přehledu in Moravský zemský archiv, fond C 56, Živnostenský a pracovní soud Brno 1898–1944, kniha 105.
- 8 BIANCHI, Leonard a kol.: Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1948–1945. I. Bratislava: Vydavatel'stvo SAV, 1971, s. 294–295.
 - 9 Administrativním úřadům první stolice výlučně příslušely spory zaměstnavatelů s osobami zaměstnanými v domácnosti a čeledí a administrativním úřadům druhé stolice rozhodování o odvolání v těchto sporech. Obdobně tomu bylo u pracovních sporů nádeníků a dělníků, pracujících na vodních dílech a silničních a železničních stavbách. Podle živnostenského zákona z roku 1884 pracovní spory továrenských dělníků a jejich zaměstnavatelů rozhodoval výlučně živnostenský úřad první stolice a o odvolání rozhodoval soud. Pracovní spory, v nichž vystupovali učni a tovaryši, řešily rozhodčí soudy při živnostenských společenstvech, které se měly snažit vyřešit spor smírem. Případné odvolání opět směřovalo k řádnému soudu.
 - 10 K tomu Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o hornických soudech rozhodčích; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 4610.
 - 11 Zpráva sociálně politického výboru o vládním návrhu u zákona; www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk č. 1586.
 - 12 Vládní návrh zákona, kterým se upravují právní poměry domovníků; www.psp.cz, Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk č. 1977.
 - 13 K němu KOTEK, Josef: Závodní výbory. Výklad zákona č. 330/1921 Sb. z. a. n. s vedlejšími právními normami a judikaturou. Praha: V. Linhart, 1937.
 - 14 Slovník veřejného práva československého. III. (heslo Pracovní soudnictví, autor Jaroslav Říha). Brno: Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 452.
 - 15 Publikována byla ve sbírce Sammlung von Entscheidungen der k.k. Gewerbegerichte, jejíž některé svazky jsou přístupné na vědeckém webu Právnické fakulty MU v Brně.
 - 16 Národní archiv, fond MSpr, kart. 586. Rok 1926 se překlenul tak, že vydavatelství Obzoru národohospodářského chybějící rozhodnutí dodatečně uveřejnila v roce 1927 a odběratelům ročníku 1926 slíbila chybějící rozhodnutí bezplatně dodat. Po zřízení pracovních soudů začala s jistým zpožděním vycházet Sběrka rozhodnutí pracovních soudů (srovnej LANGER, Leopold: Sběrka rozhodnutí pracovních soudů. Pracovní právo, roč. XVI (X)/1937, s. 77–78).
 - 17 Převzato z vystoupení zpravodaje ústavněprávního výboru Senátu dr. Z. Witta; www.senat.cz, Historické tisky a stenoprotokoly, Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931, III. volební období, 4. zasedání. Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931.
 - 18 Na poradě se zástupci ostatních ministerstev 25. června 1923 to konstatoval předsedající ministerský rada dr. J. Voska; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
 - 19 Dopis Ústředny odborových organizací „Odborové ústředí československé“ Národnímu výboru; Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 20 K tomu vydalo 20. prosince 1919 výnos č. 29 419 s žádostí o informace k případné reformě živnostenského soudnictví; Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 21 Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 22 Nařízení č. 61770/1918 I.M. o jednacím řádu, č. 61789/1918 I.M. o vybírání a oznamování přísedících, č. 61768/1918 I.M. o náhradě pro přísedící a č. 38/1919 M.N.M. o odborových organizacích oprávněných k označování přísedících.
 - 23 Odpověď na anketní otázky; Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 24 Stanovisko OŽK k záměru zřídit živnostenský soud v Olomouci (konec roku 1921); Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 25 Návrh poslanců Hirsche, Tauba a druhů z 24. listopadu 1920 stran zákona ze dne 27. listopadu 1896, č. 218 r. z. (vyhlášený dne 5. prosince 1896) o zavedení živnostenských soudů a soudnictví v rozepřích z živnostenského poměru pracovního, učebního a námezdního; www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 1007.
 - 26 Resoluce ke kap. XIX. finančního zákona pro rok 1921 (zpr. t. 284) ze 17. prosince 1920; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
 - 27 www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna; Stenoprotokoly; 175. schůze (29. listopadu 1922).
 - 28 Dotaz poslance Josefa Patzelta na ministra spravedlnosti; Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 29 www.senat.cz; Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1923; I. volební období; 6. zasedání, tisk č. 1594/1.
 - 30 www.senat.cz; Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1923; I. volební období; 6. zasedání, tisk č. 1755/3.
 - 31 Koncept z května 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 585.
 - 32 Text a průvodní spis in Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
 - 33 Z průvodního spisu in Národní archiv, fond MSpr, kart. 584. Rozhodování administrativními orgány odporovalo smyslu ustanovení § 94 až 96 ústavy z roku 1920.
 - 34 K tomu přepis výboru Advokátní komory v Čechách z 1. září 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.

- 35 Zúčastnili se poslanci zastupující Všeodborové ústředí křesťanských spolků, Odborové sdružení československé, Národní sdružení odborových organizací, Československou obec dělnickou a Spolek soukromých živnostníků.
- 36 Úřední záznam porady 15. června 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 37 Úřední záznam z meziministerské porady 25. června 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 38 Stanoviska ministerstva unifikací z 3. července a 6. září 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 39 Stanovisko ministerstva sociální péče; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 40 Přehled následně zaslaných písemných připomínek, podaných oslovenými institucemi; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 41 Texty stanovisek oslovených subjektů a sumarizující přehled připomínek (rukopis); Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 42 Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 43 Vládní návrh zákona o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o pracovních soudech); www.senat.cz, Historické senátní tisky, Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1925, I. volební období, 10. zasedání, tisk 2088.
- 44 Vládní návrh zákona o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o pracovních soudech); www.senat.cz, Historické senátní tisky, Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1926, II. volební období, 2. zasedání, tisk 80.
- 45 Prohlášení ministra spravedlnosti R. Mayr-Hartinga v subkomitétu ústavního výboru 15. prosince 1926; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 46 Závěr z jednání výboru koaličních stran v Senátu 22 června 1927; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 47 Podle dopisu ministra spravedlnosti všem ministerstvům a NÚKÚ z 26. května 1928; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 48 Návrh ve věci zákona o pracovních soudech; www.senat.cz, Historické senátní tisky, Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1926, II. volební období, 2. zasedání, tisk 14.
- 49 www.senat.cz; Historické senátní tisky, Senát Národního shromáždění R. Čs. 1926, II. volební období, 2. zasedání, tisk 80.
- 50 Návrh č. j. 49581/30, předložený ministerstvům 26. listopadu 1930; Národní archiv, fond MSpr, kart. 588.
- 51 Koncept vládního návrhu z června 1923; Národní archiv, fond MSpr, kart. 584.
- 52 Materiály z jednání ústavněprávního výboru Senátu; Národní archiv, fond MSpr, kart. 589.
- 53 Zápis z jednání koalovaných stran 19. února 1931; Národní archiv, fond MSpr, kart. 589.
- 54 Zápis z jednání 12. května 1931 o odklizení námitek; Národní archiv, fond MSpr, kart. 589.
- 55 Usnesení vlády z 23. dubna 1931; Národní archiv, fond MSpr, kart. 589.
- 56 Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931; www.senat.cz, Historické tisky a stenoprotokoly, Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931, III. volební období, 4. zasedání. Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931.
- 57 Diskuse ke Zprávě výborů ústavně-právního a rozpočtového k usnesení Senátu (tisk sněm. 1216) o vládním návrhu zákona (tisk sen. 352 a 473) o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního a učebního (o pracovních soudech) (tisk 1279); www.psp.cz, Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna, Stenoprotokoly, 136. schůze, 3. července 1931.
- 58 Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931; www.senat.cz, Historické tisky a stenoprotokoly, Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931, III. volební období, 4. zasedání. Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931.
- 59 Již citovaný poslanec Josef Dvořák.
- 60 Vystoupení zpravodaje ústavně-právního výboru Senátu dr. Z. Witta; www.senat.cz, Historické tisky a stenoprotokoly, Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931, III. volební období, 4. zasedání. Těsnopisecká zpráva o 101. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 9. června 1931.
- 61 Senátor socialista Rudolf Pánek v parlamentní rozpravě; www.senat.cz, Historické tisky a stenoprotokoly, Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1931, III. volební období, 4. zasedání. Těsnopisecká zpráva o 102. schůzi Senátu Národního shromáždění republiky Československé, 10. června 1931.
- 62 Na problémy, které se vyskytly po přijetí zákona, upozorňoval HORÁČEK, František: Počátky pracovních soudů. Pracovní právo, roč. XI (V)/1932, s. 118–122.
- 63 Jak konstatoval L. Langer, umožnit „rychlé, levné a odborné projednání sporů z pracovního poměru za účasti zástupců zaměstnanců a zaměstnavatelů“ bylo zamýšleným účelem nového zákona; srov. LANGER, Leopold: Sbírka rozhodnutí pracovních soudů. Pracovní právo, roč. XVI (X)/1937, s. 77.
- 64 SCHWELB, Egon: Redakční chyba v zákoně o pracovních soudech. Pracovní právo, roč. X (IV)/1931, s. 86–88.
- 65 HORÁČEK, František: Počátky pracovních soudů. Pracovní právo, roč. XI (V)/1932, s. 118–122.
- 66 HORÁČEK, František: Výklad některých ustanovení zákona o pracovních soudech. Pracovní právo, roč. XIII (VII)/1932, s. 1.

Beginnings of the Labour Courts in the Interwar Czechoslovakia

Ladislav Vojáček

Summary

The article deals with the issue of the labour judiciary in the interwar Czechoslovakia. Legislation on this field was traditionally fragmented. Trade courts were the most important among these institutions specializing on labour law disputes. Soon after Czechoslovakia was formed the union organizations as well as various other institutions requested that jurisdiction of these courts be enlarged: they shall carry out their jurisdiction also on the territory of Slovakia and Subcarpathia, increase their number and resolve the whole range of labour law disputes.

The author also refers to the sources of the new legislation. He describes the numerous complications which occurred during the long process of reaching the compromise concerning the new legislation (it was only adopted in the beginning of the 1930s) and tries to find out what was their cause. He uses archive documents as well as the minutes of the meetings of the both chambers of the National Assembly as a base for this considerations.

LEGISLATÍVNE ASPEKTY POPULAČNEJ POLITIKY SLOVENSKEHO ŠTÁTU (1939–1945)

Michal Malatinský

Pojem populačná politika označuje súbor nástrojov, prístupov, opatrení a konceptov cieľavedome zameraných na ovplyvňovanie kvantity a kvality obyvateľstva.¹ Z historického hľadiska možno hovoriť o tom, že na Slovensku v tomto období vzniká, resp. vznikla štátna populačná politika a to v kontexte s rozvojom sociálneho zákonodarstva, respektíve sociálnej či rodinnej politiky štátu. Práve cestou zákonov a iných právnych predpisov mohli moderné štáty² Európy na prelome 19. a 20. storočia prostredníctvom svojich orgánov realizovať potrebné opatrenia na dosiahnutie želaného vývoja počtu a štruktúry obyvateľstva. Nemožno opomenúť súvis tejto legislatívy s industrializačnými a urbanizačnými procesmi, ktoré v priebehu 20. storočia na Slovensku naberali na intenzite. Inak tomu nebolo ani v období Slovenského štátu (1939–1945), kedy štát aktívne realizoval populačnú politiku aj legislatívnymi prostriedkami a programove sa usiloval o vybudovanie kresťanského modelu sociálneho štátu³ s vyššou mierou mravnosti v porovnaní s liberálnym štátom, pričom je dôležité poznať, ako sa tieto jeho identifikačné hodnotové atribúty prejavili v populačnom zákonodarstve. Bol pritom determinovaný najmä geopolitickou realitou v Nemeckom dominovanej Európe, katolíckou sociálnou náukou a snahou o nacionálno-konzervatívne až antiliberálne riešenie problémov v oblasti populačnej politiky.

Na jej obsah a zameranie vplýval trend postupného poklesu pôrodnosti, ku ktorému na Slovensku dochádzalo už od dvadsiatych rokov 20. storočia. Na tento negatívny demografický vývoj poukázal aj profesor detského lekárstva Alojz Ján Chura⁴ vo vedecky významom trojzväzkovom diele *Slovensko bez dorastu*.⁵ Od roku 1924, ktorý A. J. Chura považoval za začiatok „rapídneho poklesu“, do roku 1936 klesla pôrodnosť na Slovensku o 32 % a hoci v rokoch 1938 a 1939 došlo k jej stagnácii,⁶ situáciu považoval naďalej za kritickú a mieru pôrodnosti za príliš nízku.

Na potrebu prijatia propopulačných opatrení upozorňovali vo svojich dielach aj viacerí ideológovia vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), hlavne Štefan Polakovič,⁷ ktorý v knihe *K základom Slovenského štátu* z roku 1939 volal po prísnejšom trestaní potratov, zákaze antikoncepcie, zdanení bezdetných osôb, zlepšení finančnej situácie mladých rodín a povinnosti žien stať sa matkami,⁸ pričom argumentoval hlavne záujmami národa a katolíckou mravoukou. Svoje naliehanie zopakoval o dva roky v diele *Slovenský národný socializmus*, v ktorom tiež poukázal na to, že napriek dvojročnému trvaniu Slovenského štátu a zmene spoločenskej atmosféry („ovzdušia“) nedošlo k žiadúcemu zlepšeniu situácie.⁹

Nepriaznivý demografický vývoj a potrebu opatrení na jeho zvrátenie teda akcentovali príslušní odborníci, ako aj režimistickí ideológovia. Môžeme predpokladať, že svoju rolu tu hralo aj východisko, podľa ktorého od počtu obyvateľstva záviselo aj udržanie vlast-

ného štátu. Výzvy na zastavenia procesu „depopulácie slovenského národa“ tak mohli mať aj tento civilizačný, národno-štátny kontext v dobe konflagrácie svetového konfliktu. V konkrétnej legislatívnej praxi boli počas existencie Slovenského štátu uplatnené viaceré druhy opatrení, z ktorých najvýznamnejšie je zavedenie rodinných prídavkov, nová úprava tzv. staromládeneckej dane a sprísnenie ochrany plodu a plodnosti.¹⁰

1. Rodinné prídavky

Myšlienka rodinnej mzdy, t. j. mzdy, z ktorej dokáže otec rodiny užiť aj svoju manželku a deti, patrila k základom sociálnej náuky Katolíckej cirkvi.¹¹ Hlavné preto sa dostala medzi programové zámery HSLŠ a jej vládnej politiky.¹² Už počas obdobia autonómie Slovenskej krajiny (1938–1939) boli tieto ciele oficiálne vyhlásené v programovom vyhlásení vlády Slovenskej krajiny z 21. februára 1939, v ktorom sa uvádzalo, že v oblasti sociálnej politiky „v popredí záujmov slovenskej vlády bude základná bunka štátu a spoločnosti vôbec: rodina“. V prvom rade sa mali zlepšiť hmotné podmienky na zakladanie rodín. „U zamestnanectva každého druhu, a najmä u robotníctva, treba preto prikročiť k uzákoneniu takzvanej rodinnej mzdy, poľažne rodinných platov, aby mladému mužovi bolo umožnené uzavrieť manželstvo a aby v ňom vhodnou úpravou príplatkov na ženu a deti, stupňovane podľa ich počtu, bola zabezpečená výživa rodiny a výchova detí.“¹³ V § 87 ods. 3 ústavy Slovenskej republiky z 21. júla 1939 sa ustanovovalo, že výška mzdy mala byť primeraná pracovnému výkonu so zreteľom na rodinné pomery. Vytvoril sa tým ústavnoprávny podklad pre zavedenie rodinných prídavkov, prípadne iných dávok, ktoré by zohľadňovali počet detí zamestnanca.¹⁴ Zavedenie rodinných miezd malo byť tiež programovou prioritou vlády podľa reči jej predsedu V. Tuku na zasadaní Snemu Slovenskej republiky 30. novembra 1939.¹⁵

Prvý návrh zákona o rodinných prídavkoch robotníkov bol vypracovaný v kresťansko-odborárskych kruhoch okolo poslanca R. Čavojského,¹⁶ ktorý ho predložil Snemu dňa 1. októbra 1940 spolu s poslancami J. Morom, K. Mederlym, V. Bolečkom a J. Šrobárom.¹⁷ V dôvodovej správe sa predkladatelia odvolávali na zásady „kresťanskej sociológie a pápežských encyklik“ a deklarovali jeho pronatalitný zámer: „Zavedením rodinných prídavkov bude sa napomáhať populácii a zabezpečí sa výchova zdravých a silných detí.“ Podľa tohto návrhu mali mať nárok na rodinné prídavky robotníci, ktorí mali povinnosť starať sa o zárobkovo nečinnú manželku a o vlastné alebo osvojené deti, prípadne o svojich vnukov alebo súrodencov, do 16 rokov, prípadne do 19 rokov, ak bolo dieťa učňom bez nároku na mzdu alebo bolo trvalo práceneschopné, alebo do 24 rokov, ak dieťa študovalo. Na týchto rodinných príslušníkov sa mali vyplácať rodinné prídavky vo výške 2 korún slovenských (Ks) denne *per capita* v prípade poľnohospodárskych robotníkov a vo výške 3 Ks v prípade robotníkov ostatných hospodárskych odvetví. V domácnosti s viac zárobkovo činnými osobami sa mal rodinný prídavok poskytnúť len tej z nich, ktorá mala nárok na vyšší prídavok – táto zásada bola neskôr prevzatá do všetkých ďalších návrhov a aj do konečného zákonného znenia. Pri Robotníckej sociálnej poisťovni¹⁸ sa mal zriadiť fond pre celoštátne vyrovnanie úhrad rodinných prídavkov, z ktorého mohla táto poisťovňa poskytnúť „jednorázové výpomocce viacčlenným robotníckym rodinám, ktoré sa nachádzajú v mimoriadnej núdzi“. Náklady na úhradu rodinných prídavkov v prospech zmieneného fondu za každého zamestnaného robotníka mal v celej výške niesť zamestnávateľ.¹⁹

Tento návrh bol 15. októbra 1940 schválený sociálnym a zdravotným výborom Snemu, ďalej sa však z dôvodu tlaku predsedníctva vlády nedostal.²⁰ Predseda vlády V. Tuka totiž toho dňa predsedovi Snemu M. Sokolovi zaslal dôverný list, v ktorom sa vyjadril k návrhu R. Čavojského ohľadom rodinných prídavkov robotníkov, ako aj k jeho ďalšiemu návrhu zákona o pracovných a mzdových podmienkach robotníkov. Podľa V. Tuku poslanec R. Čavojský vedel, že „vláda pripravuje osnovy právnych predpisov v oboch uvedených veciach a predsa podal osobitné iniciatívne návrhy zákonov priamo Snemu“. Preto žiadal predsedu Snemu, aby „oba uvedené iniciatívne návrhy boli sňaté z programu snemovného rokovania, lebo vláda patričné návrhy zákonov predkladá v najbližšom čase“. Taktiež obvinil R. Čavojského z úmyselných snáh kompromitovať slovenský národ a z používania marxistických metód.²¹ Zrejme tu išlo o jednu z epizód vzájomného politického zápasu niektorých členov vlády proti poslancom Snemu z radov kresťanských odborárov.²²

Vláda skutočne pripravovala vlastný návrh zákona o prídavkoch na deti robotníkov v súvislosti s prácou na právnej úprave minimálnych robotníckych miezd už od jesene roku 1939. Navyše, začiatkom roka 1940 vydal V. Tuka ako predseda vlády ústny príkaz Vyslanectvu Slovenskej republiky v Ríme, aby sledovali „v Itálii otázky, súvisiace s pripravovanými sociálne-politickými opatreniami v Slovenskej republike“. Výsledkom ich práce boli štyri sociálno-politické správy o sociálnej situácii a príslušnej legislatíve v Taliansku, ktoré boli vypracované v priebehu februára až apríla 1940.²³ Ešte predtým, v decembri 1939, bolo štúdium talianskej legislatívy o „rodinných mzdách“ predmetom študijnej cesty J. Kaššovica, odborného radcu ministerstva vnútra a referenta komitétu pre vypracovanie predlôh.²⁴ Je zaujímavé, že vláda sa chcela primárne inšpirovať talianskym vzorom, aj keď nakoniec bola prijatá značne odlišná zákonná úprava.²⁵ Okrem toho vláda získavala relevantné údaje aj od iných inštitúcií ako napr. Slovenská národná banka alebo Štátny úrad štatistický a ďalšie informácie o úprave rodinných miezd v cudzine.

Vládny návrh bol predložený do Snemu až v júli roku 1941 (nie je presne datovaný). Jeho dôvodová správa tiež zdôrazňovala vplyv pápežských encyklik a pronatalitný zámer. Podľa tohto návrhu mal byť zavedený systém rodinných prídavkov na princípe verejnoprávneho poistenia, podobne ako vo vtedajšom Španielsku, Taliansku, Chile a Belgicku. Prídavky sa mali zaviesť „predbežne“ len u robotníkov, u ktorých bol platový problém najaktuálnejší, keďže ich zárobky boli spravidla nižšie ako zárobky úradníkov. Rozšírenie týchto prídavkov aj na vyšších úradníkov nemalo zatiaľ prichádzať do úvahy, keďže sa rátalo s tým, že už samotné toto opatrenie bude predstavovať významné finančné zaťaženie podnikov. Ďalšou zásadou podľa dôvodovej správy bolo, že sa navrhovaný zákon nebude vzťahovať na deti nezamestnaných robotníkov. Táto otázka mala byť riešená osobitne, v rámci podpory nezamestnaných. Samotný návrh bol reštriktívnejší ako osnova predložená R. Čavojským. Nárok na prídavky mali mať robotníci na každé vlastné, nevlastné alebo osvojené dieťa do 14 roku alebo na nemajetného chovanca do 14 roku. Pri dieťati v učňovskom pomere sa mala veková hranica posunúť na 16 rokov, v prípade študentov a práceneschopných detí (pre mentálnu alebo telesnú vadu) na 18 rokov. Pre zachovanie nároku bolo, samozrejme, potrebné, aby sa robotník o dieťa skutočne staral. Prídavok na dieťa mal činiť „1,50 Ks na každé dieťa a deň – okrem nedele, – na ktorý má zamestnanec nárok na mzdu.“ Výšku príspevku mala mať vláda možnosť zvýšiť alebo znížiť nariadením. Na plnenie týchto úloh sa mal zriadiť Fond rodinných prídavkov v správe Robot-

níckej sociálnej poisťovne v Bratislave, ktorá mala za spolupôsobenia zamestnávateľov tiež vyplácať prídavky. Ďalším významným rozdielom oproti predchádzajúcemu návrhu bol spôsob financovania Fondu rodinných prídavkov, do ktorého podľa vládneho návrhu mali prispievať aj zamestnávatelia (2,25 % zo stredného denného zárobku), zamestnanci (2 % zo stredného denného zárobku) a štát. Konštrukcia prispievania do tohto fondu mala byť vybudovaná podľa existujúceho nemocenského poistenia, keďže systém rodinných prídavkov mal fungovať ako „krátkodobé sociálne poistenie“.²⁶ Vládny návrh bol teda menej výhodný pre robotníkov, keďže predpokladal nižšie prídavkové sadzby, užší okruh subvencovaných osôb a pojmávanie systému prídavkov ako sociálneho poistenia, na ktoré mali prispievať aj robotníci.²⁷

V legislatívnom konaní k tomuto vládne návrhu bola najviac diskutovaná spoluúčasť robotníkov pri financovaní prídavkového systému. Napríklad robotníci Spolku pre chemickú a hutnícku výrobu SOLO v Ružomberku spolu s miestnymi členmi Slovenského kresťansko-sociálneho odborového združenia napísali 1. augusta 1941 list Úradu predsedníctva vlády, v ktorom namietali proti tejto časti návrhu („Robotnícke mzdy sú i napriek poslednej úprave pomerne k cenám denných potrieb nedostatočné a preto ďalšie zaťaženie týchto bolo by len na ujmu robotníckych rodín.“) a presadzovali prijatie predchádzajúceho návrhu od R. Čavojského a spol.²⁸ Sociálny a zdravotný výbor spolu s národohospodárskym a rozpočtovým výborom snemu najmä preto v júli 1941 vláde odporučili, aby tento návrh prepracovala. Zaujímavé je, že na zasadnutí rozpočtového výboru dňa 29. júla 1941 sa členovia výboru ohľadom tohto problému sprvu nezhodli, napríklad R. Čavojský a prizvaný poslanec J. Mora boli proti, zatiaľčo poslanec P. Zaťko a guvernér I. Karvaš boli za prispievanie robotníkov na rodinné prídavky. Vec vyriešil príchod predsedu Snemu M. Sokola s informáciou z porady s prezidentom a predsedom vlády, kde došlo k dohode, že „robotníctvo nemá prispievať do Fondu, resp. že prídavky má platiť štát“.²⁹

Napriek tomu druhý, prepracovaný návrh vlády, ktorý bol do Snemu podaný 17. septembra 1941, opäť predpokladal prispievanie robotníkov, aj keď v zmenšenej výške – 0,5 % z robotníckej mzdy. Druhou významnejšou zmenou bolo, že návrh, podobne ako osnova R. Čavojského, umožňoval poskytovanie jednorazových výpomocí z prebytkov Fondu viacčlenným robotníckym rodinám v mimoriadnej núdzi.³⁰ Aj tento návrh prešiel viacerými zmenami na výborových zasadaniach. Všetky zainteresované výbory, t. j. sociálny a zdravotný, národohospodársky a rozpočtový, sa zhodli na tom, že robotníci nemajú prispievať do systému prídavkov na deti. Fond rodinných prídavkov mali tvoriť príspevky zamestnávateľov (3 % zo stredného denného zárobku) a štátu. Tiež sa opäť zvýšili vekové hranice detí, pri ktorých mal robotník nárok na prídavky, takže viac-menej zodpovedali tým v návrhu R. Čavojského. Pritom sa však nezaviedol prídavok aj na manželku, ktorá nebola zárobkovo činná.³¹ Na prídavok mal mať nárok len ten robotník, ktorý bol v príslušnom kalendárnom roku prihlásený k povinnému nemocenskému poisteniu aspoň 60 dní. Prídavok sa už nemal vyplácať za deň, ale za celý rok. Výška prídavku sa určovala podľa počtu príspevkových dní povinného nemocenského poistenia daného robotníka v rozhodnom kalendárnom roku. Pri 60 až 90 takýchto dňoch mal príspevok na každé dieťa činiť sumu 120 Ks, pri 91 až 180 dňoch 240 Ks, pri 181 až 270 dňoch 360 Ks a pri 271 a viac dňoch 480 Ks. Tento systém mal byť technicky lepšie zvládnuteľný a teda ušetriť na administratívnych nákladoch. Vláda mohla výšku prídavkov meniť nariadením vo vzťahu k hospodárskym a cenovým pomerom.³²

Takto pozmenený vládny návrh bol schválený na 70. zasadnutí Snemu dňa 24. septembra 1941³³ a vyhlásený ako zákon č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov.³⁴ Uplatňovanie nárokov a určenie spôsobu výplaty prídavkov na deti robotníkov upravovalo vykonávacie vládne nariadenie č. 227/1941 Sl. z. Pri prijímaní zákona sa predpokladalo, že sa bude týkať približne 260 000 nezaopatrených detí, na ktoré sa ročne vyplatí približne 98 000 000 Ks.³⁵ Podľa J. Bukovinu sa v prvom roku platnosti a účinnosti tohto inštitútu dostalo „veľmi cennej podpory 115 000 slovenským robotníckym rodinám a 260 000 nezaopatreným deťom robotníkov“. V tomto období „bolo vyplatené na tieto účely 100 000 000,- Ks“.³⁶ Podľa údajov v časopise Slovenský robotník mal Fond rodinných prídavkov pri Robotníckej sociálnej poisťovni vyplatiť za rok 1941 100 miliónov korún pre 298 000 detí.³⁷

Zavedenie prídavkov na deti za Slovenského štátu bolo novátorským a bezprecedentným opatrením v populačnej politike na Slovensku. Stalo sa do istej miery aj inšpiráciou pre sociálny systém oslobodenej, resp. novej ČSR pri zavedení obdobného inštitútu patriaceho do zákonodarstva o nemocenskom poistení.³⁸ V dôvodovej správe k zákonu č. 154/1945 Sb. o rodinných prídavkoch niektorých osôb poistených pre prípad nemoci sa uvádzalo, že úprava rodinných prídavkov má platiť celoštátne a preto bol zákon č. 217/1941 Sl. z., hoci bol recipovaný do slovenského právneho poriadku nariadením Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Zb. n. SNR, zrušený a nahradený už spomenutým zákonom č. 154/1945 Sb.³⁹ Pozoruhodné je, že československý zákonodarca zachoval určitú kontinuitu vo vzťahu k Slovensku a to v propopulačnom účele zákona a v zdrojoch pre vyplácanie prídavkov. V novom fonde ČSR pre vyplácanie prídavkov sa z tohto dôvodu rešpektovalo, že časť jeho prostriedkov bola nazhromaždená na Slovensku a preto boli venované pre osobitné sociálne účely detí slovenských zamestnancov. Súčasne zákon prinášal podstatné zlepšenia oproti doterajšiemu stavu na Slovensku. Derogácia zákona Slovenského štátu platného pre Slovensko zákonom ČSR zachovala kontinuitu propopulačnej politiky, pričom jej úroveň a stav bol vylepšený.

2. Staromládenecká daň, zdanenie bezdetných rodín

Daňové postihovanie bezdetných rodín, respektíve starých mládencov je nástrojom finančného práva, ktorým sa populácia negatívne, pod hrozbou vyššej daňovej sadzby, podnecuje k zakladaniu rodín a reprodukčnej činnosti. Medzi zástancov jeho zavedenia patril aj už zmienený Š. Polakovič, podľa ktorého pri daňovom zaťažení „bolo by treba mať ohľad i na to, ktorý majetok koľko detí a teda koľko žalúdkov musí kŕmiť“. Bolo vraj nespravodlivosťou „na rodine i na národe, ak napr. roľník s desiatimi jutrami pôdy a s desiatimi deťmi má platiť rovnakú daň ako ten, ktorý má tiež desať jutár pôdy a z pohodlnosti len dve deti“.⁴⁰ Riešením malo byť zavedenie vysokej staromládeneckej dane podľa talianskeho vzoru „na tých, ktorí sa ženiť nechcú, a jej výnos venovať na starostlivosť o matky a deti“.⁴¹ Navrhoval tiež, aby dobrovoľne bezdetné rodiny znášali aj „ďalšiu sankciu“, už predtým zavedenú v Taliansku, podľa ktorej mal majetok bezdetnej rodiny pripadnúť štátu, ktorý by ho venoval (predovšetkým spríbuzneným) mnohodetným rodinám, „podobne polovica majetku rodiny jednodetnej, tretina majetku rodiny dvojdetnej“ by sa venovala na tento účel.⁴²

Tieto názory zrejme ovplyvnili ministra vnútra A. Macha,⁴³ ktorý dal vypracovať návrh zákona o zdanení bezdetných rodín. Správa o príprave takéhoto návrhu medzi obyvateľstvom

vyvolala zmiešané reakcie, niektorí ho považovali za prejav sociálnej spravodlivosti, iní sa pýtali, či sa bude nová daň týkať aj nedobrovoľne neplodných rodín. V legislatívnych prácach dostal najskôr podobu návrhu zákona o sociálnej dani na podporovanie mnohodetných rodín. Pripravený bol už niekedy začiatkom roku 1941. Tejto dani mali podliehať slobodné osoby mužského pohlavia so služobnými požitkami⁴⁴ od 28. roku; iní slobodní muži od 26. roku; bezdetní manželja po dvojročnom trvaní manželstva; manželja s jedným dieťaťom po štvorročnom trvaní manželstva; právoplatne rozvedení alebo rozlúčení muži po bezdetnom manželstve alebo ak dieťa z takého manželstva nebolo v ich zaopatrení alebo zaň neplatili výživné; a bezdetní vdovci. Návrh zákona predpokladal rôzne životné situácie a preto upravoval aj kategórie osôb, ktoré mali byť od dane oslobodené. V prvom rade išlo o duchovné alebo rehoľné osoby, prípadne osoby v štátnej službe so zákazom vstúpiť do manželstva. Z pôsobnosti zákona mali byť ďalej vyňatí manželja v prirodzene neplodnom manželstve alebo ak by tehotnosť či pôrod mal ohroziť život manželky (tento dôvod sa mal preukázať „hodnoverným spôsobom“); ďalej osoby, ktoré si adoptovali aspoň jedno dieťa – to sa však netýkalo manželov (tí by si museli adoptovať po štyroch rokoch trvania manželstva aspoň dve deti); a „osoby, žijúce v manželstve, ak z nich manžel dosiahol 50 alebo manželka 40 rok svojho veku,“ hoci inak by podliehali dani. Daň sa mala vyberať od roku 1941 ako prirážka k dani z príjmu, pričom sadzba dane mala záležať od výšky zdaneného dôchodku a od kategórie daňovníkov. Výnos dane sa mal použiť „na podporovanie mnohodetných a na ochranu odkázaných rodín“. V dôvodovej správe k návrhu sa zdôrazňoval jeho pronatalitný charakter. Zákon mal slúžiť aj ako upozornenie „pre tých, ktorých sa to týka, že majú nesplnenú povinnosť voči národu na poli populačnom, a z druhej strany“ umožniť „intenzívnejšie podporovanie mnohodetných a na ochranu odkázaných rodín“. Navrhovaný zákon mal stimulovať rodiny k tomu, aby mali aspoň dve deti. Vláda prerokovala tento návrh z dielne ministerstva vnútra na svojom zasadnutí dňa 14. februára 1941 a uzniesla sa, že toto opatrenie sa presadí cestou novelizácie zákona o priamych daniach „zostrením predpisov o prirážke k dani dôchodkovej pre rodiny s menšími bremenami“.⁴⁵

Zákon č. 76/1927 Sb. z. a n. o priamych daniach v znení neskorších predpisov bol vtedy platným a účinným zákonom upravujúcim dôchodkovú daň, navyše vo svojich §§ 19 a 20⁴⁶ upravoval obsahovo príbuznú matériu (prirážku pre rodiny s menšími bremenami a zrážku na príslušníkov rodiny). Podľa § 19 ods. 1 tohto zákona pre daňovníka s dôchodkom podrobeným dani vo výške viac ako 26 000 Ks sa zvýšila dôchodková daň (sadzby pre jednotlivé príjmové skupiny určoval v § 18) o 15 %, ak k rodine daňovníka neprislúchala žiadna osoba, ktorej prípadný dôchodok mal byť spoločne zdanený podľa § 5, podľa ktorého bola poplatníkom dôchodkovej dane hlava rodiny a základom zdanenia dôchodok domácnosti skladajúci sa z dôchodku hlavy rodiny a ďalších jej príslušníkov. Ak by k rodine patrila iba jedna takáto osoba, daň by sa navýšila o 10 %. Za osobu patriacu k rodine sa považovala osoba prislúchajúca k nej na základe manželstva alebo faktického spolužitia, ďalej maloleté deti (vnuci, chovanci, pastorkovia), ak žili s daňovníkom v jednej domácnosti. Za osobu patriacu k rodine sa prenesene považovali aj niektoré kategórie príbuzných, ktoré boli daňovníkom vyživované. Tretí odsek tohto paragrafu stanovil, že u daňovníkoch so zdaneným dôchodkom neprevyšujúcim 52 000 Ks, ktorí vychovali dve alebo viac detí, nenastala prirážka uvedená v ods. 1. Podľa ods. 4 v určitých prípadoch mohla daňová komisia primerane znížiť prirážku pri daňovníkoch, ktorí vychovali dve alebo viac detí, a ich dani podrobený dôchodok nepresahoval 80 000 Ks. Následný § 20

tohto zákona upravoval zrážku na príslušníkov rodiny: daňovníkom, v ktorých zaopatrení boli – nehl'adiac na druhého manžela – ďalší príslušníci rodiny, sa znížila daň pripadajúca podľa § 18 pri celkovom poplatnom dôchodku do 26 000 Ks o jednu desatinu za druhého a vždy o dve desatiny za tretieho a každého ďalšieho takéhoto príslušníka rodiny; pri celkovom poplatnom dôchodku cez 26 000 Ks do 52 000 Ks vždy o jednu desatinu za druhého a každého ďalšieho takéhoto príslušníka rodiny.

Vládny návrh neskoršieho zákona č. 130/1941 Sl. z. o zmene a doplnení niektorých ustanovení zákona o priamych daniach bol Snemu, ktorý ho schválil, predložený v júni 1941. Článok 6 tejto novely zrušoval a nahradzoval ustanovenia § 19 platného zákona. Podľa dôvodovej správy k tejto novele toto ustanovenie „zavádza, vyhovujúc všeobecnému želaniu širokej verejnosti, väčšie a podľa výšky dôchodku odstupňované zaťaženie slobodných daňovníkov a bezdetných rodín.“ Rovnako sa týmto mala riešiť „otázka tzv. staromládeneckej dane a dane pre bezdetné rodiny“ v zmysle vyššie zmieneného uznesenia vlády.⁴⁷ Podľa nového znenia § 19 ods. 1 zákona o priamych daniach sa dôchodková daň vypočítaná podľa predošlých ustanovení zvyšovala o 30 %, ak daňový základ presahoval 26 000 Ks a k rodine daňovníka nepatrila ani jedna osoba, ktorej prípadný dôchodok mal byť podľa § 5 spoločne zdanený. Ak k rodine daňovníka nepatrila viac ako jedna taká osoba, zvyšovala sa dôchodková daň vypočítaná podľa predošlých ustanovení o 10 %, ak daňový základ presahoval 26 000 Ks až do 80 000 Ks, a o 15 %, ak daňový základ presahoval 80 000 Ks. U vdovcov (vdov) odpadalo zvýšenie o 10 % alebo o 15 %, ak patrila k ich rodine aspoň jedna taká osoba. Podľa novej dikcie § 19 ods. 3 nenastala prirážka u daňovníkoch s dôchodkom podrobeným dani neprevyšujúcim 36 000 Ks, ktorí vychovali 2 alebo viac detí, taktiež u komposesorátov a urbariátov, keďže prirážka mala postihovať slobodných daňovníkov a bezdetné rodiny.

Z uvedeného vyplýva, že prijatým zákonom došlo k zvýšeniu daňovej prirážky podľa § 19 ods. 1 (z 15 % na 30 %, resp. za určitých okolností z 10 % na 15 %), čím sa mali daňovníci stimulovať k zakladaniu rodín a aspoň k dvojnásobnému rodičovstvu. Model rodiny s dvomi deťmi sa stal základom pre vyrúbenie dane. Vtedajšia politická elita nakoniec v legislatívnej praxi akceptovala sociologickú realitu slovenskej rodiny vtedajšej strednej vrstvy a nie mnohopočetnej roľníckej rodiny. Možno povedať, že pôvodné radikálne požiadavky neboli realizované. Treba však poukázať aj na to, že oproti skoršiemu návrhu z dielne ministerstva vnútra zákon rovnako postihoval dobrovoľne aj nedobrovoľne reprodukčne nečinné osoby. Na rozdiel od predstáv Š. Polakoviča prijatá úprava nerozlišovala, či má niekto desať detí alebo dve deti. Dvaja hypotetickí roľníci z ním uvádzaného príkladu by teda v tomto ohľade aj naďalej platili rovnakú daň. Súčasne zdôrazňujeme, že opísané zavedenie „staromládeneckej dane“ a „zdanenia bezdetných rodín“ nepredstavovalo skutočné legislatívne nówum, ale išlo o prepracovanie už jestvujúceho inštitútu. Táto zmena v tejto realistickej podobe pritom nevyvolala žiadne kontroverzie a obsahovo podobná novelizácia bola po skončení druhej svetovej vojny prijatá aj Dočasným Národným zhromaždením ČSR 20. decembra 1945.⁴⁸

3. Ochrana plodu a plodnosti

Snahy o sprísnenie trestania potratov a o zakázanie či obmedzenie antikoncepčných prostriedkov rezonovali medzi politikmi HSLS a osobitne medzi tými, ktorí sa podieľali

na príprave populačnej legislatívy Slovenského štátu. Nemalý vplyv na to mala aj encyklika Pia XI. *Casti Connubii* o kresťanskom manželstve z roku 1930, v ktorej pápež odsúdil potraty, sterilizácie a aj používanie kontracepčných (antikoncepčných) prostriedkov.⁴⁹ Antikoncepcia a interrupcie boli považované za ohrozenie mravnosti národa a jeho demografického rozvoja.⁵⁰ Rázný boj proti umelým potratom sľuboval tiež predseda vlády V. Tuka vo svojej reči na zasadaní Snemu 30. novembra 1939. Okrem iného povedal: „Nezabúdajme, že pokrok alebo klesnutie populácie je nič iné, ako číselne vykázaná úroveň mravnosti národa.“⁵¹ Ochrana počatia, plodu a plodnosti tak bola považovaná za atribút populačnej politiky štátu a realizovaná v rámci podpory pôrodnosti.

3.1 Situácia pred rokom 1939

Na Slovensku platný trestný zákon z roku 1878 (zák. čl. V) poznal zločin vyhnanie plodu, pričom rozlišoval vyhnanie, ktoré bolo spôsobené tehotnou ženou alebo iným s jej zvolením (§ 285), a vyhnanie plodu bez zvolenia tehotnej ženy (§ 286).⁵² V prvom prípade sa žalárom do troch rokov, v prípade mimomanželského tehotenstva do dvoch rokov, trestalo úmyselné, a to aj sprostredkované, vyhnanie plodu alebo jeho usmrtenie. Hrozil zaň trest žalára do troch rokov, v prípade mimomanželského tehotenstva do dvoch rokov. Ak sa niekto iný dopustil tohto činu zo zisťných dôvodov a so súhlasom tehotnej, mal byť potrestaný žalárom do päť rokov. Vyhnanie plodu bez súhlasu tehotnej ženy bolo trestané káznicou⁵³ do piatich rokov, respektíve, ak by pri tom došlo k smrti tehotnej ženy, káznicou od desiatich do pätnástich rokov. Vedľajším trestom za tieto činy bola strata úradu. Trestný zákon obsahoval aj skutkovú podstatu na ochranu plodnosti – trestalo sa aj také poškodenie tela (§ 303 ods. 1), ak následkom neho poškodený stratil niektorý dôležitejší úd tela alebo zmysel. V zmysle judikatúry sem spadalo aj „odrezanie pohlavného údu mužovho“.⁵⁴

V období predmníchovskej ČSR sa objavili viaceré snahy o čiastočnú liberalizáciu potratov, avšak k žiadnym zmenám v zákonnej úprave nedošlo. Napriek stavu *de iure* však fakticky platila zásada, podľa ktorej bolo možné tehotenstvo prerušiť, a síce len vtedy, ak sa hroziaca závažná škoda na živote alebo zdraví ženy nedala odvrátiť inak. Išlo vlastne o konania v neodolateľnom donútení, čo bol podľa trestného zákona platného na Slovensku (§ 77) dôvod vylučujúci trestnosť takého konania. Táto zásada sa však v praxi vykladala veľmi ľahkovážne a voľne. Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR z 30. decembra 1930 sa usilovalo zmeniť tento stav a prinieslo rigorózný výklad spomenutej zásady. Umelé prerušenie tehotenstva bolo podľa neho možno vykonať len vtedy, ak tehotnej žene hrozilo „bezprostredné nebezpečenstvo pre jej život, inak je trestné“.⁵⁵

Zaujímavé je, že v rámci lekárskej obce vtedy prevažovali skôr negatívne stanoviská voči prípustnosti potratov. Oponenti čiastočnej dekriminalizácie potratov argumentovali tým, že ide o veľmi závažný a rizikový zásah do tela tehotnej. Tiež poukazovali na to, že by tým mohlo dôjsť k akceptácii potratov ako dostupného a legálneho antikoncepčného prostriedku. Mohol by sa tým v konečnom dôsledku zvýšiť počet nechcených tehotenstiev, ďalej aj pohlavných chorôb v prípade uprednostňovania potratov pred prostriedkami preventívnymi, ktoré mali poskytovať ochranu aj pred venerickými chorobami. Mohol sa napokon zvýšiť aj počet sterilných, resp. neplodných manželstiev vzhľadom na častý negatívny dôsledok potratu v podobe trvalej sterility. Proponenti naopak poukazovali na to, že čiastočnou dekriminalizáciou umelých abortov by došlo k zosúladeniu stavu právneho so stavom faktickým. Rovnako videli v potratoch na základe eugenickej indikácie

možnosť ako zabrániť šíreniu dedičných chorôb, pri sociálnej indikácii zase prostriedok na zastavenie šírenia chudoby.⁵⁶ Väčšina lekárov rázne odmietala eugenickú a sociálnu indikáciu.⁵⁷ Spravidla však lekári uznávali indikáciu lekársku,⁵⁸ aj keď nepodporili žiadnu zo snáh liberalizovať trestnoprávny zákaz potratov.

3.2 Legislatívny vývoj po roku 1939

Ústava Slovenskej republiky, prijatá ako ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z., vo svojom § 86 ustanovila, že manželstvo, rodina a materstvo sú pod zvýšenou ochranou právneho poriadku. Oproti ústavnej listine ČSR z roku 1920 došlo v dikkii k drobnej formulačnej zmene. Z osobitnej zákonnej ochrany sa stala zvýšená ochrana právneho poriadku.

Koncom roka 1939 bol vypracovaný a predložený na pripomienkové konanie vládny návrh zákona o zákaze obchodovania s kontracepčnými prostriedkami, vrátane ich malo-obchodného predaja. Mal sa týkať „všetkých prostriedkov, ktoré sú spôsobilé účinkovať kontrakoncepčne“.⁵⁹ Návrh bol odôvodnený tým, že „uvádzanie kontrakoncepčných prostriedkov“ ohrozuje rodinu a spôsobuje depopuláciu, ohrozenie verejnej mravnosti a zodpovednosti.⁶⁰ V pripomienkovom konaní sa návrh stretol s námietkou, že tento zákaz by mohol mať za následok rozšírenie pohlavných chorôb a zvýšenie počtu nemanželských detí, rovnako by mohlo dôjsť k priamemu podnieteniu dovozu „týchto prostriedkov z cudziny a k ich nezákonnému rozširovaniu na území štátu“. V pripomienkach sa poukazovalo na vtedajšie Nemecko, ktoré napriek veľmi silnej pronatalitnej politike nezakazovalo obchod s antikoncepčnými prostriedkami, dokonca sa ich predaj realizoval aj na verejných miestach. Argumentačne silná bola námietka, že takýto zákon by mal svetové prvenstvo, bol by vlastne „novinkou, lebo doteraz snáď ani jeden štát nezasiahol k podobnému opatreniu.“⁶¹ Výsledkom pripomienkovania bolo, že tento vládny návrh nebol predložený na rokovanie Snemu, jeho idea však bola zapracovaná do ďalšieho vládneho návrhu zákona, ktorý mal upravovať aj ochranu plodu.

Vládny návrh neskoršieho zákona č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu, jeho vzniku a o zmene §§ 285 a 286 trestného zákona a §§ 423 až 427 vojenského trestného zákona (ďalej „zákon o ochrane plodu“) bol predložený do Snemu začiatkom roka 1941, pričom snaha o zvýšenie populácie bola označená za hlavný dôvod pre vydanie tohto zákona,⁶² keďže „[z]výšená ochrana plodu a jeho vzniku je predpokladom zdravej populácie, podmienkou rozvoja a šťastnej budúcnosti národa a preto je aj eminentným záujmom štátu“.⁶³ Už predtým však prebiehalo rozsiahle pripomienkovanie tohto návrhu, do ktorého sa zapojila určitá časť lekárskej obce. Konečná verzia vládneho návrhu ustanovovala v § 1, že umelé prerušenie tehotnosti je zakázané a trestné. Následne bola z tohto pravidla vymedzená výnimka a to v prípade vážneho ohrozenia života tehotnej ženy. Podmienkou však bolo, aby takýto zákrok bol uskutočnený len v ústavoch určených ministerstvom vnútra, jeho príslušným prednostom alebo jeho riadnym zástupcom a to až po zistení ohrozenia života tehotnej ženy dvoma úradnými lekármi a len po vyčerpaní všetkých liečebných možností. Interrupcia ako výnimka zo zákazu tak mala mať znaky prostriedku *ultima ratio*. Celý priebeh zákroku a jeho indikácie mali byť zachytené do zápisnice, ktorá sa mala následne odovzdať ministerstvu vnútra. Prijatie priamej alebo nepriamej odmeny za zákrok malo byť zakázané. Porušenie týchto predpisov malo byť prísne trestané.

Podľa dôvodovej správy k tejto časti návrhu sa týmito ustanoveniami mal len presne normovať „stav, ktorý fakticky platí už teraz“. V praxi totiž, „keď prevedie lekár preruše-

nie tehotnosti preto, lebo tehotnosť ohrozovala život alebo zdravie tehotnej ženy, je táto jeho činnosť beztrestná“, pretože sa ňou sledoval cieľ záchranu života ženy a nie vyhnanie plodu. Z trestného hmotnoprávneho hľadiska napĺňalo takéto konanie lekára okolnosti konania v krajnej núdzi (neodolateľnom donútení). Vzhľadom na túto skutočnosť kvalifikovanú ako okolnosť vylučujúcu trestnosť bol zákrok lekára beztrestný. Ďalšie navrhované pravidlá tohto beztrestného prerušenia tehotnosti mali akoby procesnoprávny charakter. Mali minimalizovať situácie, kedy by mohol byť tento zákon obchádzaný.⁶⁴ Je potrebné ďalej uviesť, že vládny návrh sa nemal týkať takých prípadov, kde zachránenie života ženy vyžadovalo okamžitý lekárske zákrok. Týkalo sa to najmä prípadov, „kde potrat bol započatý a lekár mal previesť iba dokončenie potratu“. ⁶⁵ Išlo vlastne o lekárske dokončenie spontánneho potratu a vtedy bol, samozrejme, lekárske zákrok dovolený a legálny ako život zachraňujúci. Rozlišovali sa tu teda dve situácie: umelý potrat a spontánny potrat.

Práve táto časť tohto vládneho návrhu zákona bola v rámci pripomienok predmetom zvýšenej kritiky a polemiky s odvolaním sa na medicínske a prírodovedecké dôvody, ale aj na náboženské dôvody – s odkazom na ustanovenia kanonického práva a kresťanskú morálku. V decembri 1940, ešte pred predložením konečnej verzie vládneho návrhu, zvolal dekan Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity prof. Konštantín Čársky pod svojim predsedníctvom odbornú komisiu v zložení prof. K. Čársky, prof. M. Šeliga, prof. E. Filo, prof. A. J. Chura a prof. H. Krsek za účelom podania vyjadrenia k tomuto návrhu. Komisia navrhla, aby § 1 návrhu zakazoval každý „potrat do 7. mesiaca i predčasné zavedenie pôrodu, smerujúce k úmyselnému usmrteniu plodu“ a zároveň deklaroval, že lekárska indikácia „pre zavedenie potratu podľa dnešného stavu lekárskech vedomostí nejestvuje“. „Predčasné zavedenie [vyvolanie] pôrodu za účelom zachovania života matky a plodu“ malo byť prípustné len na základe „posudku internej kliniky Slovenskej univerzity“. Ďalej sa navrhovalo, aby bolo úmyselné spôsobenie nedovoleného potratu alebo predčasného pôrodu trestané ako vražda, „u kvalifikovaných osôb okrem toho i stratou diplomu“. V odôvodnení profesori Lekárskej fakulty okrem iného uvádzali: „Komisia vychádzala pri posúdení otázky potratu z toho základného prírodovedeckého stanoviska, že život plodu je životom ľudským a ako taký teda nesporne potrebuje právnej ochrany. Preto sa komisia zásadne stavia proti hocikámu taxatívne dovolenému, alebo dokonca len pasívne trpenému usmrčovaniu plodu a to bez výnimiek. Obyčajne uvádzané tzv. lekárske indikácie k zavedeniu potratu – nech sa už označujú ako absolútne alebo dokonca i len relatívne – podľa názoru komisie neobstoja pred prísnu vedeckou kritikou.“⁶⁶ Toto stanovisko podstatným spôsobom zasiahlo do ďalšieho priebehu legislatívneho procesu.

Ministerstvo pravosúdia, ktoré malo na starosti prípravu tohto zákona, však vyhovel návrhom lekárskej odbornej komisie jedine v tom ohľade, že do konečnej verzie vládneho návrhu boli v rámci pravidiel beztrestného prerušenia tehotenstva vložené slová „a to len po vyčerpaní všetkých liečebných možností“. Minister pravosúdia dr. G. Fritz k tomu uviedol, že ustanovenie o aktuálnom stave lekárskech vedomostí nemožno začleniť do zákona, keďže ten by sa musel meniť spolu s prípadnou zmenou týchto vedomostí.⁶⁷

Po predložení na rokovanie Snemu bol vládny návrh zákona pridelený ústavno-právneho výboru a sociálnemu a zdravotnému výboru. Tieto výbory ho prerokovali na spoločnom zasadnutí dňa 25. marca 1941 za účasti reprezentantov lekárskej fakulty (prof. M. Šeliga a prof. E. Filo). Výbory však na rozdiel od Ministerstva pravosúdia akceptovali mienku lekárskech odborníkov vo vzťahu k lekárskej indikácii potratu a pozmenili návrh tak, že

z neho boli vypustené vyššie opísané ustanovenia (navrhované paragrafy 1 a 2). Ústavno-právny výbor vo svojej správe vyhlásil, že „podľa dnešného stavu lekárskej vedy niet takmer takých prípadov, žeby samotná tehotnosť ohrozovala život ženy. Tehotnosť je stav fyziologický a nie stav patologický.“⁶⁸ Napriek tomu, že výbory uznali názory lekárskej obce, nepresadili do návrhu ďalšie návrhy lekárskej komisie, napr. trestanie potratu ako vraždy. Zachoval sa tak existujúci stav, ktorý trestal vyhnanie plodu ako samostatný zločin, bez bližšej špecifikácie a bez zákonných výnimiek.

Výbormi upravený návrh bol následne prijatý v Sneme a stal sa zákonom. Jeho interpretácia vo vzťahu k lekárskeým indikáciám interrupcií však bola nejasná. Hoci z výborových správ vyplýva, že akékoľvek umelé prerušenie tehotenstva je trestné bez výnimky, inak je to podľa listu ministerstva pravosúdia adresovanému Spolku lekárov Slovenského štátu zo dňa 2. júla 1941, v ktorom sa uvádza, že „zo stanoviska vitálnej indikácie tehotenstva nebol zmenený právny stav, platný pred účinnosťou zákona č. 66/1941 Sl. z. (...) Predpisy §§ 285 tr. zák. výslovne nestanovia, v ktorých prípadoch môže lekár beztrestne previesť umelé prerušenie tehotnosti preto, lebo tehotnosť ohrozovala život tehotnej ženy, je táto jeho činnosť beztrestná. Vec sa z právneho hľadiska tak posudzuje, že lekár prerušením tehotnosti zamýšľal zachrániť život ženy a nie vyhnáť plod, takže v takomto prípade je vyhnanie plodu iba prostriedkom na zachránenie života ženy. Nemôže sa preto jednať o ‚úmyselné‘ vyhnanie plodu podľa už zmienených paragrafov.“⁶⁹ Je dôvodné sa domnievať, že v praxi sa postupovalo podľa výkladu ministerstva, taký postup sa, ostatne, praktizoval už aj dlhé roky predtým. A teda snahy o absolútny zákaz interrupcie neboli úspešné.

Vládny návrh ďalej obsahoval sprísnenie trestov v už existujúcich skutkových podstatách §§ 265 a 286 trestného zákona a §§ 423 až 427 vojenského trestného zákona. V prípade ženy, ktorá úmyselne svoj plod vyhnala, usmrtila alebo to dala vykonať niekým iným, mal byť trest pri mimomanželskej tehotnosti zvýšený z dvoch rokov žalára na päť, inak z troch rokov žalára na desať. Výbory však v tomto ohľade vládny návrh zmiernili a tak sa trest zvýšil „iba“ na trojročný, respektíve päťročný žalár. Ústavno-právny výbor túto zmenu odôvodnil, s odvolaním na sociálne hľadisko, nasledovne: „Zvýšenie týchto trestných sadziieb na 3–5 rokov úplne postačí. Ide tu o trestnosť samotnej matky, ktorá sa vyhnaním plodu previnila. Jej zavinenie je síce závažné a odsúdeniahodné, avšak zato s hľadiska ľudského a sociálneho iste nie je účelné dlhodobým trestom na slobode úplne ju vylúčiť z ľudskej spoločnosti, odňať ju celkom rodine, prípadne zabrániť jej výchovu detí a znemožniť jej úplne návrat do života.“⁷⁰

Jedným z nových prvkov zákona o ochrane plodu bolo zavedenie nových skutkových podstát, ktoré preventívne⁷¹ trestali úmyselnú „činnosť, ktorou sa má umožniť vyhnanie plodu“. Konkrétne išlo o prenechanie alebo zadováženie prostriedkov s vedomím, že majú byť použité na vyhnanie plodu; poskytnutie návodu ako možno takýto prostriedok zadovážiť, vyrobiť alebo použiť; poskytnutie iného návodu ako možno plod vyhnáť s vedomím, že tento má byť použitý na vyhnanie plodu; a konečne ponúknutie sa niekomu na vyhnanie plodu alebo pomoc pri vyhnaní plodu. Tieto konania mali byť trestané ako prečin väzením od jedného do šiestich mesiacov.⁷²

Zákon o ochrane plodu obsahoval okrem častí, ktoré sa týkali ochrany plodu, aj ustanovenia zamerané na ochranu plodnosti, pričom išlo o opatrenia proti sterilizácii a anti-koncepčným prostriedkom. Ten, kto zbavil iného schopnosti plodenia s úmyslom učiť

ho neplodným, mal byť potrestaný pre zločin žalárom od jedného do piatich rokov, ak sa tak stalo proti vôli poškodeného, trestnicou od dvoch do desiatich rokov. Ak nastala len dočasná sterilita, vinník sa mal potrestať žalárom od šiestich mesiacov do troch rokov, respektíve trestnicou od dvoch do piatich rokov, ak konal proti vôli poškodeného. Odsúdenému mala byť pre taký zločin vyslovená aj strata úradu. Ak by bol odsúdeným lekár alebo pôrodná babica, súd mal zakázať danej osobe výkon povolania navždy alebo len na určitý čas.⁷³

Podľa zákona o ochrane plodu mal byť tiež ten, kto vyrába, dováža, predáva alebo inak rozširuje, prípadne s cieľom rozširovania prechováva prostriedky, ktoré slúžia výlučne proti počatiu, potrestaný pre prečin väzením od jedného mesiaca do jedného roku a peňažným trestom od 1000 Ks do 10 000 Ks. Zákon tu teda nebol zameraný proti prostriedkom, ktoré, podľa dôvodovej správy, „vedľa účelu zabrániť plodeniu sledujú aj iné zdravotné účely, ako sú napr. ochranné prostriedky, ktoré majú zároveň chrániť pred pohlavnými chorobami“.⁷⁴ Možno teda konštatovať, že vláda v tomto ohľade pristúpila na vyššie spomínané pripomienky z roku 1939. Podľa správy ústavno-právneho výboru sa výbor ohľadom tohto bodu stotožnil s kresťanskou náukou (obsiahnutej v encyklike *Casti connubii*), „podľa ktorej všetky prostriedky, ktoré môžu slúžiť proti počatiu, sú amorálne, avšak cieľom trestného práva je postihnúť trestnou represiou len porušenia takzvaného ‚minima morálky‘“.⁷⁵ V každom prípade však išlo o dovedty trestnoprávne neupravenú oblasť.

Zákon o ochrane plodu tak zaviedol okrem sprísnenia trestov za už existujúce skutkové podstaty vyhnania plodu aj nové skutkové podstaty, ktoré kriminalizovali rôzne formy napomáhania vyhnaniu plodu, dočasné či trvalé úmyselné zbavenie schopnosti plodenia, ako aj produkciu a distribúciu antikoncepčných prostriedkov zameraných výlučne proti počatiu. V platnosti a účinnosti ostal až do 1. augusta 1950, kedy do účinnosti vstúpil zákon č. 86/1950 Sb. Trestný zákon, ktorý priniesol terminologickú zmenu (poznal trestný čin usmrtenia ľudského plodu), zníženie trestných sadzieb a uzákonil beztrestnosť interupcie na základe lekárskej indikácie (§ 218 ods. 4).⁷⁶

4. Pokus o zhodnotenie efektívnosti daných pronatalitných opatrení

Efektívnosť právnej normy predstavuje vzťah medzi faktickým výsledkom pôsobenia právnej normy a výsledkami, ktoré prostredníctvom nej chcel normotvorca dosiahnuť. V prípade pronatalitných opatrení je vzhľadom na existenciu štatistických údajov jednoducho možné zhodnotiť ich efektívnosť. Na druhej strane, spoločenský vývoj a spoločenské javy sú ovplyvnené aj metaprávnymi činiteľmi. Napríklad, v literatúre sa uvádza, že zníženie počtu rozvodov a počtu sobášov rozvedených počas Slovenského štátu (1939–1945) bolo zapríčinené najmä opätovným zvýšením „vplyvu katolíckeho kléru na každodenný život veriacich.“⁷⁷ Nemožno teda vylúčiť podobné pôsobenie vo vzťahu k pôrodnosti. Preto aj v prípade preukázania zvýšenia pôrodnosti, nemusí to s určitosťou znamenať, že je dôsledkom realizovaných právnych opatrení.

Podľa viacerých štatistických prameňov pôrodnosť na Slovensku v danom období stúpala. Periodikum *Štatistické zprávy*, ktoré vydával Štátny štatistický úrad v rokoch 1940–1943, uviedlo prehľad živo narodených detí na území Slovenského štátu od roku 1939 do roku 1942. Za rok 1939 chýbali údaje za mesiace január a február – pri ich nahradení priemerným počtom živo narodených za ostatné mesiace v roku, sa dosiahne údaj

60 738 narodených za rok 1939. Pre rok 1940 sa uvádza údaj 63 944 živo narodených detí, pre rok 1941 64 199 živo narodených a pre rok 1942 65 362 živo narodených.⁷⁸ Podľa týchto údajov sa pôrodnosť na Slovensku medzi rokmi 1939 a 1942 zvýšila o približne 7,6 %. Rovnaký štatistický ukazovateľ uvádza aj Štatistická príručka Slovenska z roku 1947, ktorá uvádza pre roky 1940–1942 rovnaké údaje, pre rok 1939 udáva počet živo narodených 61 469,⁷⁹ pre rok 1944 69 700 a pre rok 1945 81 700,⁸⁰ avšak už aj za zohľadnenia južných slovenských území, ktoré boli podľa Viedenskej arbitráže pričlenené k Maďarsku. Teda natalita na Slovensku sa od roku 1939 do roku 1944 zvýšila o 13,4 %. Podľa údajov spracovaných v povojnovom období Ekonomickým laboratóriom Vysokiej školy ekonomickej v Bratislave sa pôrodnosť zvyšovala až do roku 1944, kedy sa reprodukčné správanie obyvateľstva zrejme vzhľadom na vojnové udalosti čiastočne zmenilo. Uvádzaná štatistika neobsahuje absolútny počet živo narodených, lež počet živo narodených na 1000 obyvateľov za jednotlivé roky: 1939 (23,3), 1940 (24,1), 1941 (24,1), 1942 (24,6), 1943 (24,6), 1944 (26,2) a 1945 (23,6).⁸¹

Na základe uvedených údajov možno konštatovať postupný nárast pôrodnosti v Slovenskom štáte v danom období. Podľa dostupných informácií však nie je celkom možné posúdiť, do akej miery sa na tom podieľali vyššie opísané pronatalitné opatrenia – pre determinovanie tohto vplyvu by zrejme boli najvhodnejšie dobové prieskumy o motivácii reprodukčného správania obyvateľstva, ktoré sa však zrejme nevykonávali. V literatúre sa uvádzajú aj názory, ktoré spochybňujú reálne zvýšenie pôrodnosti a zvýšenie štatistík natality vysvetľujú najmä nástupom silných ročníkov narodených po prvej svetovej vojne do reprodukčného veku. Podľa demografa J. Svetoňa: „Pôrodnosť, ako v iných krajinách, vzrástla za druhej svetovej vojny aj na Slovensku. Stalo sa tak zrejme v dôsledku zvýšeného vstupovania do manželského stavu, ale aj v dôsledku zväčšovania sa nástupu počtu 19–25ročných žien, narodených za veľkej pôrodnosti kompenzačnej povahy po prvej svetovej vojne v rokoch 1919–1923. A práve tento fakt – nahromadenie mladých žien obmedzené časovo približne na roky 1938–1943 – je dôkazom toho, že za tzv. slovenského štátu nedošlo k nijakému zlepšeniu plodnosti, ale iba k prechodnému zvýšeniu pôrodnosti vplyvom zväčšenia rodivého kontingentu žien.“⁸² Presné rozriešenie týchto otázok by si zjavne vyžadovalo podrobnejší výskum.

Záver

V snahe reagovať na nepriaznivý demografický vývoj bolo v období faktického jestvovania Slovenského štátu (1939–1945) realizovaných niekoľko legislatívnych opatrení, ktoré sledovali primárne alebo aspoň sekundárne pronatalitný zámer. Hoci z hľadiska populačnej politiky boli svojím účelom spojené, inak patrili do rôznych právnych odvetví a využívali iné mechanizmy stimulačného pôsobenia. Rodinný prídavok bol konštruovaný ako sociálna dávka, ktorej výška bola podmienená počtom živých detí, a odvetvovo patrila ako nástroj do práva sociálneho zabezpečenia. Tzv. staromládenecká daň predstavovala regulačný prostriedok finančného práva, ktorý mal negatívnym spôsobom (vyšším zdanením) motivovať v prvom rade k zakladaniu rodín a rodičovstvu. Podobne aj rozšírenie trestnoprávnej ochrany plodu a plodnosti malo eliminovať umelé obmedzovanie reprodukčných možností slovenskej populácie. Dotýkalo sa primárne etických (na Slovensku vtedy výsostne náboženských) hodnôt vzťahu k životu. Z hľadiska úlohy štátu

v spoločnosti patrilo zavedenie rodinných prídavkov pre deti robotníkov a zvýšenie tzv. staromládeneckej dane k znakom tzv. pozitívneho a sociálneho štátu. Charakter opatrenia tzv. negatívneho štátu mali zase trestnoprávne úpravy v oblasti ochrany plodu a plodnosti. Vyhodnotenie reálnej efektívnosti uvedených pronatalitných legislatívnych zásahov neumožňuje krátke trvanie štátu a neúplnosť relevantných údajov. Ich poznanie je však dôležité pre zhodnotenie režimu, praktickej politiky a ideologických východísk Slovenského štátu (1939–1945).

Poznámky

- ¹ V skúmanom období bola oblasť dnešnej populačnej politiky považovaná za súčasť širšej sociálnej politiky. Pozri napr. klasifikáciu v diele: BRIŠKA, Rudolf: *Národné hospodárstvo (Teória a politika)* Kniha II. Národohospodárska teória. Bratislava: Družstevné vydavateľstvo a kníhkupectvo v Bratislave, 1943.
- ² Podľa klasického konceptu modernizácie ako dlhodobého procesu prechodu od prevažne agrárnej a tradicionalistickej spoločnosti s hierarchicko-stavovskou formou k industriálnej až postindustriálnej spoločnosti, ktorá je založená na ekonomickom raste a občianskom princípe, je táto transformácia charakterizovaná postupnou generalizáciou vzťahov, individualizáciou, funkčnou diferenciaciou spoločnosti a racionalizáciou praxe. Pre jej dynamiku v kontexte európskeho sveta boli kľúčové dve udalosti z konca 18. storočia: priemyselná revolúcia na britských ostrovoch a politická revolúcia vo Francúzsku a USA. RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor a kol.: *Sociální stát v Československu Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium, 2012, s. 27. Tieto procesy viedli k sformovaniu moderného štátu a následne aj sociálneho štátu. Porov. HARVÁNEK, Jaromír a kol.: *Teorie práva*. Plzeň: Alex Čeněk, 2008, s. 138–139.
- ³ MOSNÝ, Peter a kol.: *Právohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 33–61.
- ⁴ Prof. MUDr. Alojz Ján Chura (1899–1979) bol profesorom detského lekárstva a je považovaný za zakladateľa moderného detského lekárstva na Slovensku. Okrem lekárskej praxe pôsobil aj v akademickej sfére. Bol zastupujúcim rektorom Univerzity Komenského a tiež dekanom a prodekanom Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.
- ⁵ CHURA, Alojz Ján: *Slovensko bez dorastu? Sociálne peadiatické štúdium*. 1. diel. Bratislava: Roľnícka osveta, 1936, s. 19.
- ⁶ SVETONĚ, Ján: *Vývoj obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: Epoque, 1970, s. 258.
- ⁷ Dr. Štefan Polakovič (1912–1999) bol katolícky kňaz a filozof kresťanskej orientácie, ktorý je považovaný za „dvorného ideológa“ režimu Slovenského štátu. Podieľal sa na založení Filozofického odboru Matice slovenskej v roku 1940 a na vydávaní prvého slovenského filozofického časopisu *Filozofický sborník*. Po roku 1945 emigroval a väčšinu života prežil v Argentíne.
- ⁸ POLAKOVIČ, Štefan: *K základom Slovenského štátu*. Filozofické eseje. Bratislava: Matica Slovenská, 1939, s. 162n.
- ⁹ POLAKOVIČ, Štefan: *Slovenský národný socializmus – Ideové poznámky*. Bratislava: Matica Slovenská, 1941, s. 90–91.
- ¹⁰ Propulačný zámer bol akcentovaný aj pri iných legislatívnych úpravách z predmetného obdobia, najmä pri niektorých opatreniach bytovej starostlivosti a pri snahách o „navrátenie“ vydatých žien do domácností. Na tomto mieste sa im však podrobnejšie nevenujeme.
- ¹¹ *Rerum Novarum*. Encyklika papeže Leva XIII. o dŕlnické otázky z 15. května 1891. Praha: ZVON, 1996, s. 16–22.
- ¹² MULÍK, Peter: *Vplyv katolíckej sociálnej náuky na politiku HSES*. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (ed.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 261.
- ¹³ *Vyhlasenie vlády Slovenskej krajiny z 21. februára 1939 prednesené na 2. schôdzi Snemu Slovenskej krajiny*. Citované podľa: FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (ed.): *Jozef Tiso Prejavy a články zv. II. (1938–1944)*. Bratislava: AEP, 2007, dok. č. 48, s. 77.
- ¹⁴ *Stojí za zmienku, že po prijatí ústavy sa vo viacerých podnikoch zaviedli určité obdoby rodinných prídavkov v kolektívnych zmluvách*. Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Snem Slovenskej republiky (ďalej SSR), krabica (ďalej kr.) č. 53, inv. č. 478.
- ¹⁵ *Zasadanie Snemu Slovenskej republiky, 18. schôdza, 30. 11. 1939* [online]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/018schuz/s018005.htm>. K tomu pozri aj: HALLON, Ľudovít – SCHVARC, Michal: *Predstavy, realita a medzinárodný kontext sociálneho štátu v Slovenskej republike 1939–1945*. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 4, s. 665.
- ¹⁶ Rudolf Čavojský (1901–1983) bol odborársky funkcionár, redaktor, robotník a politik HSES. Angažoval sa v Slovenskom kresťansko-sociálnom odborovom združení, ktoré sa často dostávalo do sporov so stúpenkami

- národného socializmu na Slovensku a v roku 1941 zaniklo. R. Čavojský bol poslancom Snemu Slovenskej republiky až do faktického zániku štátu.
- 17 KATUNINEC, Milan: Kresťanské robotnícke a odborové hnutie na Slovensku. Trnava: Filozofická fakulta Trnavská univerzita v Trnave, 2006, s. 167. Pozri aj: MORA, Ján: Boj a práca slovenských kresťanských robotníkov. Bratislava: Slovenské kresťansko-sociálne odborové združenie, 1941, s. 100.
- 18 Robotnícka sociálna poisťovňa vznikla premenovaním z Ústrednej sociálnej poisťovne v Bratislave na základe nariadenia s mocou zákona č. 300/1940 Sl. z. o úprave sociálneho poistenia robotníkov a bola nositeľkou nemocenského a rentového poistenia robotníkov a baníkov, úrazového poistenia priemyselných a obchodných zamestnancov, poľnohospodárskych robotníkov a hospodárskej čel'ade.
- 19 SNA, f. SSR, kr. č. 53, inv. č. 465. Porovnaj: Slovenský robotník, 2. 10. 1940, s. 1–2. Slovenský robotník bol týždenník slovenských kresťanských odborov. Zodpovedným redaktorom bol R. Čavojský.
- 20 ČAVOJSKÝ, Rudolf: Spomienky kresťanského odborára. Bratislava: LÚČ, 1996, s. 53. V Slováku sa písalo o „nepochopiteľných dôvodoch.“ Slováč, 30. 1. 1941, s. 4.
- 21 SNA, f. SSR, kr. č. 98, inv. č. 1198. Predmetný vládný návrh zákona bol však predložený Snemu až v júli 1941.
- 22 Pozri: PLEVA, Ján – TICHÝ, Miloš: Kresťanské odbory na Slovensku. Bratislava: Práca, 1967, s. 106–107.
- 23 SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí (ďalej MZV), kr. č. 202, spis č. 382/40.
- 24 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), kr. č. 94, spis č. 100/1940.
- 25 Na rozdiel od slovenského zákona o prídavkoch na deti robotníkov z roku 1941, v Taliansku sa rodinné prídavky vyplácali aj úradníkom a to dokonca vo vyšších sadzbách ako robotníkom. Na druhej strane sa na financovaní prídavkov rovným dielom podieľali zamestnanci a zamestnávateľia bez finančnej účasti štátu. Pozri: SNA, f. MZV, kr. č. 202, spis č. 382/40.
- 26 SNA, f. SSR, kr. č. 53, inv. č. 478.
- 27 Systém rodinných príspevkov bol v iných právnych poriadkoch financovaný viacerými spôsobmi: 1. kombináciou štátnych subvencií a príspevkov zamestnávateľov (Belgicko, Francúzsko a Maďarsko), 2. kombináciou príspevkov zamestnávateľov a zamestnancov (Taliansko, Španielsko a Čile), 3. len prostriedkami štátu (Nový Južný Wales a Nový Zéland). Hospodárstvo a právo, 1940, č. 1, s. 13.
- 28 SNA, f. ÚPV, kr. č. 164, 9552/41.
- 29 SNA, f. SSR, kr. č. 52, inv. č. 410.
- 30 SNA, f. SSR, kr. č. 27, 670/941.
- 31 Je vsuktku zaujímavé, že sa nezaviedol aj rodinný prídavok na nepracujúcu manželku. Podľa dobovej interpretácie katolíckej sociálnej náuky totiž štát, ktorý zaviedol rodinné prídavky, „mal by súčasne zaviesť rozdiel medzi rodinami, ktorých matka je stále doma, a rodinami, ktorých matka pracuje mimo domu, a určiť pre prvý druh rodín výhodnejšiu sadzbu (rodinných prídavkov).“ Ako sa díva Cirkev na sociálnu otázku? (Sociálny zákonník – náčrt katolíckeho sociálneho učenia). Bratislava: „Slovák“, 1935, s. 74–75.
- 32 SNA, f. SSR, kr. č. 53, inv. č. 478.
- 33 SNA, f. SSR, kr. č. 27, 670/941.
- 34 Zákon bol schválený so spätnou účinnosťou od 1. septembra 1941 s výnimkou § 14 ods. 1 upravujúcim dátum vyrubenia príspevkov do Fondu, ktorý nadobudol účinnosť 1. októbra 1941. Počas existencie vtedajšieho štátu bol novelizovaný iba jedenkrát – nariadením s mocou zákona č. 141/1944 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákona o prídavkoch na deti robotníkov a o drahotnej výpomoci na deti robotníkov
- 35 SNA, f. SSR, kr. č. 27, 670/941. V Slovenskom robotníckovi sa uvádzajú počty 260 000 až 290 000 detí, ktorým sa malo rozdeliť 100 až 110 miliónov korún ročne. Odhad vychádzal z počtu podaných žiadostí a keďže sa nemuselo všetkým vyhovieť, konečné čísla mohli byť iné. Slovenský robotník, 30. 10. 1941, s. 2.
- 36 Autor však neuvádza primárne zdroje. BUKOVINA, J. C.: Slovenský robotník v SR. In ŠPRINC, Mikuláš (ed.): Slovenská republika 1939–1949. Scranton (PA): Obrana Press, 1949, s. 152–153.
- 37 Slovenský robotník, 8. 1. 1942, s. 3.
- 38 „Zavedenie rodinných prídavkov za slovenského štátu je zaujímavé z tej stránky, že inštitúcia prídavkov na deti robotníkov a vytvorenie fondu pre rodinné prídavky stali sa akýmsi základom, na podklade ktorého sa v oslobodenej republike už v prvom roku oslobodenia vytvoril náš systém prídavkov na deti.“ BIANCHI, Leonard et al.: Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. 1918–1945. Bratislava: SAV, 1973, s. 565.
- 39 Dočasné Národné zhromaždenie republiky Česko-slovenskej 1945. Vládný návrh zákona o rodinných prídavkoch niektorých osôb poistených pre prípad nemoci (číslo tlače 28) [online]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0028_00.htm.
- 40 POLAKOVIČ, Štefan: K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje. Bratislava: Matica Slovenská, 1939, s. 153.
- 41 Tamže, s. 168–169.
- 42 POLAKOVIČ, Štefan: Slovenský národný socializmus – Ideové poznámky. Bratislava: Matica Slovenská, 1941, s. 104.
- 43 ŠKORVANKOVÁ, Eva: Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939–1945). In TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia (eds.): Populačné štúdie Slovenska 4. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2014, s. 96–97.
- 44 Išlo primárne o zamestnecské platy a pôžitky. Pozri bližšie: § 11 zákona č. 76/1927 Sb. o priamych daniach.

- 45 SNA, f. Ministerstvo vnútra (ďalej MV), kr. č. 158, 1296/41.
- 46 Pozri aj: Zákon o priamych daniach podľa stavu 1. januára 1942. Bratislava: „Hospodárstvo a právo“, 1942, s. 49–51.
- 47 Snem Slovenskej republiky 1941. Vládny návrh zákona o zmene a doplnení niektorých ustanovení zákona o priamych daniach (číslo tlače 359) [online]. Dostupné na internete: http://psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0359_02.htm.
- 48 Pozri zákon č. 161/1945 Sb. ktorým sa menia niektoré ustanovenia o dani dôchodkovej.
- 49 BABOR, Josef Florian: Eugenika a encyklika Casti connubii Pia XI. In Pamätnica III. kongresu slovenských katolíckych akademikov a seniorov v Bratislave 1931. Bratislava: Spolok kolégia Sv. Svorada, 1931, s. 125–127.
- 50 POLAKOVIČ, Štefan: K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje. Bratislava: Matica Slovenská, 1939, s. 164.
- 51 Zasadanie Snemu Slovenskej republiky, 18. schôdza, 30. 11. 1939 [online]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/018schuz/s018005.htm>.
- 52 REPKOVÁ, Eva: Abort a infanticídium v novovekom uhorskom trestnom práve. In *Societas et Iurisprudentia*, 2014, roč. 2, č. 1, s. 163–166.
- 53 Trest káznice (ide o dobový termín) sa vykonával v krajskej trestnici a podliehal prísnejšiemu režimu oproti trestu žalára, ktorý sa vykonával v obvodnom žalári alebo vo väzniciach krajských súdov. Pozri §§ 28–34 a 36–38 na Slovensku platného trestného zákona.
- 54 MILOTA, Albert – NOŽIČKA, Josef: Trestné zákony zeme slovenskej a podkarpatskoruskej. Kroměříž: J. Gusek, 1931, s. 132.
- 55 KOHOUT, Josef: Umělé přerušení těhotenství z léčebných důvodů vzhledem k rozhodnutí nejvyššího soudu ze dne 30. prosince 1930. In *Praktický lékař*, 1932, roč. 12, č. 1, s. 13.
- 56 PELC, Hynek: Stanovisko lékařské a sociálně zdravotní k otázce umělého přerušení těhotenství a ochraně před početím. In *Praktický lékař*, 1930, roč. 10, č. 8, s. 288–289. Pozri tiež: TRAPL, J.: K reformě § 144. In *Praktický lékař*, 1933, roč. 13, č. 7, s. 195.
- 57 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.
- 58 FALISOVÁ, Anna: Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava: Veda, 1999, s. 171.
- 59 SNA, f. ÚPV, kr. č. 157, 57/41.
- 60 SNA, f. ÚPV, kr. č. 243, 13408/39. „Kontracepčný“ je dobový termín, neskôr sa ujalo a presadilo obsahovo zhodné slovo „antikoncepčný“.
- 61 SNA, f. SSR, kr. č. 75, 31/1940.
- 62 SNA, f. MV, kr. č. 154, 400/41.
- 63 Slovák, 30. 3. 1941, s. 3.
- 64 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.
- 65 SNA, f. ÚPV, kr. č. 157, 57/41.
- 66 SNA, f. MV, kr. č. 154, 400/41.
- 67 Ministerstvo pravosúdia však skonštatovalo, listom ministra G. Fritza, že podľa už existujúceho zákonného stavu (trestný zákonník) „je trestné každé usmrtenie alebo vyhnanie plodu, a to bez zreteľa na to, v ktorom štádiu tehotnosti bolo učinené.“ Tamže.
- 68 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941. Rovnako sa spomínali aj dôvody podľa kanonického práva. „Zdôrazňuje sa ďalej, že citované ustanovenie bolo aj z hľadiska kanonického práva neprijateľné. Plod je ľudským životom a neslobodno ho preto podľa zásad kresťanskej morálky a etiky usmrtiť ani v záujme vyššieho dobra: v záujme zachránky života matky. Doterajší stav podľa trestného zákona je v danom smere prijateľnejší, lebo vyhnanie plodu sa zásadne tresce ako zločin.“
- 69 SNA, f. ÚPV, kr. č. 157, 57/41.
- 70 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.
- 71 Podľa ďalšej časti návrhu, ktorá mala pôsobiť preventívne, mali byť lekári a pôrodné asistentky, ktorí/é pri akejkoľvek príležitosti zistili dôvody podozrenia z vyhnania plodu a tieto neodkladne neoznámili bezpečnostnému úradu alebo orgánu, hoci to mohli vykonať bez neodvratného nebezpečia pre seba alebo blízke osoby, potrestaní/é pre prečin väzením od 3 mesiacov do 2 rokov. Pri opakovanom spáchaní tohto trestného činu sa mali tresty zvýšiť. Tvorcovia návrhu sa týmto snažili „zastrešiť“ lekárov od vykonávania nedovolených zákrokov a tiež dosiahnuť, aby čo najmenej protizákonných potratov uniklo trestnému stíhaniu. Výbory však túto časť z návrhu vypustili, keďže by to podľa sociálneho a zdravotného výboru odporovalo zásadám o zachovaní lekárskeho tajomstva, lekárskej prísaha a teda by mohla podvrátiť dôveru k lekárskejmu stavu. Rovnakú argumentáciu uviedol vo svojom posudku zo dňa 25. marca 1941 aj Slovenský najvyšší súd. Ústavnoprávny výbor zase uviedol, že „takéto opatrenie môže vydať príslušný rezort internou úpravou.“ SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.
- 72 SNA, f. MV, kr. č. 154, 400/41.
- 73 Obdobne sa malo toto ustanovenie aplikovať aj pri trestných činoch podľa §§ 285 a 286 trestného zákonníka a podľa §§ 423 až 427 vojenského trestného zákona.
- 74 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.
- 75 SNA, f. SSR, kr. č. 104, 14/941.

- ⁷⁶ RÁKOSNÍK, Jakub: Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 366. Porov. NIKŠOVÁ, Gabriela: Nedovolené prerušenie tehotenstva v československom trestnom práve. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 82–85.
- ⁷⁷ FIALOVÁ, Ludmila: Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918–1988. In Historická demografie, 1992, roč. 16, č. 16, s. 122.
- ⁷⁸ *Štatistické zprávy*, 1943, č. 3, s. 26.
- ⁷⁹ Iný údaj narodených za rok 1939 uvádza A. Mores: 60 878. List A. Moresa v rubrike „Pre prax“. Slovenský lekár, 1940, roč. 2, č. 17, s. 406.
- ⁸⁰ Údaje pre roky 1944 a 1945 sú označené ako predbežné. *Štatistická príručka Slovenska*. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, s. 40.
- ⁸¹ SVETONĚ, Ján: Vývoj obyvateľstva na Slovensku. Bratislava: EPOCHA, 1970, s. 258.
- ⁸² SVETONĚ, Ján: Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 352–353.

Legal Aspects of Population Policy of Slovak State (1939–1945)

Michal Malatinský

Summary

Since the twenties of the 20th century there was a gradual drop in childbirth in Slovakia. This, together with the ideological fundamentals of the Hlinka's Slovak People's Party and the influence of the catholic social doctrine, resulted in considerable legislative activity in the area of population politics during the existence of the Slovak state (1939–1945). Consequently, several pro-population measures were established or extended.

After two years of legislative process, child benefits for children of workers were adopted in 1941. This also inspired extended post-war legal regulation, which was enacted for the whole Czechoslovak republic. In the effort to negatively motivate citizens to establish families and to have at least two children, the already existing tax on single people was raised. Also due to the influence of the catholic teachings in 1941 a special law was enacted, which tightened penalties for abortions and also criminalised other actions aimed at restricting fertility, e. g. the distribution of drugs with solely contraceptive effect.

The statistical data shows that the birth-rate in Slovakia rose during the examined period. However, it is questionable, to which extent it was caused by the above-mentioned legislative measures and to which extent it was caused by other factors.

PRÁVNÁ ZODPOVEDNOSŤ V DEFAŠIZAČNOM ZÁKONODARSTVE ČESKOSLOVENSKA A V MEDZINÁRODNOM PRÁVE

Jozef Beňa

Príspevok skúma dôvody a okolnosti vydávania defašizačnej legislatívy v Československu najmä v rokoch 1944–1945. Venuje sa priority diskutovaným aspektom teoreticko-právnych východísk tejto problematiky, koncepcie medzinárodnej trestnoprávnej zodpovednosti, morálnej, historickej a politickej zodpovednosti občanov štátov ktoré vyvolali a viedli dobovačnú vojnu, prezumpcie zodpovednosti osôb nemeckej a maďarskej národnosti občanov ČSR, ktorí dobrovoľne prijali štátne občianstvo cudzej okupačnej moci, ďalej otázkam o individuálnej vine a treste vedúcich predstaviteľov týchto agresívnych štátov. Príspevok sa osobitne venuje problematike nastolenia a zakotvenia medzinárodno-právnej trestnej zodpovednosti v podobe Štatútu medzinárodného vojenského tribunálu, ako aj vnútroprávnej problematike obsahu retribučných noriem. Vyústením príspevku je nastolenie a riešenie problematiky kolektívnej zodpovednosti a zločinu prípravy sprisahania proti mieru v činnosti norimberského medzinárodného vojenského tribunálu. Polemizuje s útočne konštruovaným inštitútom kolektívnej viny, ktorý mal a má zdiskreditovať celú denacifikačnú legislatívu ČSR. Problematika dekrétov prezidenta republiky a nariadení Slovenskej národnej rady, dvoch zdrojov a systémov československého antifašistického zákonodarstva v ich vzájomnom kompatibilnom a komplementárnom vzťahu, ktorá je zakomponovaná do širšieho kontextu právneho vývoja, jeho materiálnych a formálnych prameňov.

I.

Vytváranie záverov a názorov o subjektívnom, vnútornom vzťahu, vzťahu zodpovednosti, viny za prípravu, začatie, kruté neľudské vedenie vojny, prebiehalo v návaznosti na morálny stav verejnej mienky, na stav dosiahnutý aj v medzinárodnom práve. Sústreďme sa na aspekty morálnej, právnej a politickej zodpovednosti, jej súvislostí a ovplyvňovanie týchto rovín osobitne v týchto polohách:

A) Zodpovednosť národa, ľudu daného štátu za vedúcich činiteľov svojho štátneho útvaru, až po otázku pravdivosti tézy koncentrovanej vo vete: „národ má takých vodcov, akých si zaslúži“ a dôsledkov z nej vo formulácii že národ je zodpovedný za to, aké má politické a štátne vedenie, vrátane vyvodenia plnej a dôslednej konzekvencie z týchto úsudkov v podobe výroku, ktorý vlastne suspenduje právo a spôsobilosť národa na sebaurčenie (spôsobom analogickým pozastaveniu spôsobilosti na právne úkony vo vzťahu k fyzickej osobe), výroku s relevanciou quasi rozsudku, že takýto národ nie je dočasne spôsobilý realizovať svoje právo na štátne sebaurčenie.¹ V tomto prístupe a hodnotení je zodpovednosť národa a jeho vodcov, predstaviteľov štátu kumulova-

ná, zjednotená. Za protiprávne konania je zodpovedný národný štát, národ ako nositeľ štátnosti, predstavitelia štátu, ako jeho reprezentanti. Možný je aj dilematický prístup, oddelujúci zodpovednosť národa od zodpovednosti predstaviteľov štátu, vylučujúci zodpovednosť jedného z týchto činiteľov, odmietajúci zodpovednosť druhého činiteľa. Prejavovalo sa to v úsudku, že zodpovedným (kolektívne vinným) za vojnu a masové vraždenie bol len A. Hitler, nie aj ďalší činitelia nacistického štátu, t.j. koncentrácia viny na jednu osobu, autokrata, fűhrera, s nevinou všetkých ďalších, ktorí sa bránili povinnosťou plniť akékoľvek rozkazy vodcu. Iný variant rozšírenie viny na vedenie štátu (stranoštátu), t.j. vinným bol A. Hitler (vodca), vedenie NSDAP, SS a nacistického štátu, vojenské, priemyselné zbrojárske a finančné elity predstavovalo už oddelenie zodpovednosti z oboch činiteľov, vedenia štátu a národa štátu, a jeho koncentrovanie na prvé subjekty. Kontradiktórnym protipólom mohol byť úsudok, že kolektívne vinným bol celý nemecký ľud, ktorý prinajmenšom vo svojej prevažujúcej väčšine, A. Hitlera a jeho ciele podporovala alebo neprejavovala výraznejší odpor.²

- B) Zodpovednosť nie iba za spáchanie zla, ale zodpovednosť aj za nekonanie proti zlu:** t.j. na rovinu vývoja morálneho, politického a právneho vzťahu individuálnych osôb, národov a štátov k druhej svetovej vojne, na prístup ktorý vyústil do stanoviska: zodpovedným, vinným, bol nielen ten, kto viedol vojnu, zúčastnil a podieľal sa na nej, bol spojencom hitlerovskej koalície, ale aj ten, kto proti takejto zločinnej vojne aktívne nebojoval, nevystupoval proti nej, alebo netrpel vo fašistických väzeniach, lágroch a koncentračných táborech. Teda za jediné zákonné, správne a spravodlivé konanie, osoby, národa a štátu sa považoval výlučne ozbrojený boj, aktívny odpor voči vojne, štátom, ktoré ju viedli. Tertium non datur; tretia možnosť neexistovala resp. tretia nejestvovala (!). V tomto morálnom maxime, požiadavke na správanie sa jednotlivca, v tomto právnom pravidle podľa ktorého sa v medzinárodnom práve obdobia druhej svetovej vojny posudzovala zodpovednosť štátov samotné správanie sa v podobe neutrality, pasivity, dokonca aj pasívnej rezistencie nepovažovalo za konanie exculpujúce daný subjekt. Vo svetovej, všeludskej katastrofickej kataklizme platilo nekompromisné pravidlo podľa ktorého sa súdili osoby, národy a štáty: „Kto nejde s nami, ide proti nám.“ A platilo v imperatívnej, temer apodiktickej dikcii.
- C) Zodpovednosť a to právnú, medzinárodnoprávnu zodpovednosť nie iba štátov, ale medzinárodnoprávnu zodpovednosť hláv štátov, ich vlád, predstaviteľov štátov:** t.j. na vývoj právnej zodpovednosti od uznanej a už aj vyvodzovanej právnej zodpovednosti štátov za rozpútanie a vedenie vojny, **k individuálnej medzinárodnoprávnej zodpovednosti vlád, hláv štátov** takýchto krajín, ako aj právnických osôb (vojnových zločincov a zločinných organizácií).
- D) Na vývoj zodpovednosti v dvoch dimenziách a to:** a) na špecifikáciu kategórií medzinárodnoprávnych zločinov a vymedzenie podmienok trestnej zodpovednosti podľa medzinárodného trestného práva, vrátane zredukovanie podmienok vylučujúcich trestnú zodpovednosť, a b) na účel trestu, chápaný nie iba ako odplatu, nie likvidáciu páchatel'a, ale likvidáciu podmienok, ktoré vyvolali zločin tak, aby sa nemohli obnoviť a aktivovať.

II.

K zodpovednosti národa za vojnu vyvolanú a vedenú jeho štátnymi predstaviteľmi a k zodpovednosti národa a to morálnej, politickej ale tiež aj právnej, za svojich vedúcich štátnikov, ktorý rozpúťali a viedli vojnu, sa dospelo ústavnopoliticky v období prevládania spoločenstva národov a štátov s konštitucionalistickou formou štátu a všeobecným volebným právom. Predpokladom reálnosti takejto zodpovednosti bol a je fungujúci volebný systém, s demokratickým politickým systémom. Filozof K. Jaspers pri rozboře pojmov viny, jej druhov, obsahu, podmienky za ktorých jednotlivý druh viny vzniká a následkov z nich, dospel k záveru, že kolektívna vina národa všeobecne, či vôbec národa nemôže jestvovať. Môže jestvovať iba jedna forma, druh zodpovednosti národa a to: **kolektívna politická vina národa**, o nej a dôsledkoch za ňu rozhoduje víťaz.³

E. Beneš, prezident ČSR, v emigrácii na prelome rokov 1941/1942 pri úvahách o demokratickej reorganizácii povojnovej Európy a sveta, z **politicko-morálnych dôvodov** trval na to, že Nemecko a Maďarsko musia vydať svoj lup z roku 1938. Výslovne hovoril, že tento jeho názor nie je diktovaný nejakým citom pomsty, nenávisťou, nepriateľstvom alebo germanofóbiou, či maďarobijstvom. V Nemecku sa o teórii totálnej vojny diskutovalo a totálna vojna bola pripravovaná aj v kruhoch nenacistických, viac ako dvadsať rokov. Nemecko sa ako národ a štát takto dostali do veľkej mravnej a politickej dekadencie, v ktorej mohli zostať, ktorá sa vyvíjala a menila po celé nasledujúce generácie. Z toho vznikla, vyvíjala sa a vyplývala aj zodpovednosť tohto národa a jeho štátu politická a morálna. „Nemci ako národ a štát sú zodpovední za Hitlera a Himmlera rovnako tak ako Američania za Lincolnu alebo Roosevelta, Angličania za Churchilla, Taliani za Mussoliniho, Maďari za Horthyho, Čechoslováci za Masaryka a Rusi za Lenina a Stalina. Keby táto téza nebola pravdivá a za takú prijatá, nebol by možný riadny a organizovaný medzinárodný život. A jednotlivé štáty a národy musia niesť dôsledky tejto zodpovednosti. Táto spravodlivosť nemusí byť však ani pomstou, ani pokusom o zničenie odporcu. Keby však ani po tejto vojne nebol daný doklad a dôkaz o tom, že sa žiadna útočná vojna už bez trestu nesmie vyvolať a že sa politické systémy s nacistickou morálkou proste a už medzinárodne trpieť nebudú, nemal by som už vôbec nádeje, že možno Európe a ľudstvu pomôcť.“⁴

Vyjavila sa tak a perspektívne sa formovala norma medzinárodnej politickej zodpovednosti národov za mier, zodpovednosti národov za svojich štátnych predstaviteľov. Nastol'ovala sa požiadavka formulovať politicky aj právne zodpovednosť za útočnú vojnu, uložiť podľa práva za ňu trest a presadiť medzinárodnoprávne normy prevencie, ako aj včasného pacifikovania zločinných politických systémov v štátoch sveta. Myšlienky formulované prezidentom ČSR neboli ojedinelé.⁵ Zodpovednosť za správanie, za konanie národov a štátov, malo však zrejme z hľadiska viny povahu morálnu a politickú. Avšak spôsob vyodenia dôsledkov vo vzťahu k nemeckému národu za to, že umožňoval, schvaľoval konania vedúcich predstaviteľov nemeckého nacistického štátu, ktoré dosiahli kvalitu a znaky vojnových zločinov, zločinov proti mieru a zločinov proti ľudskosti mal dve dimenzie: a) denacifikačnú a b) demilitarizačnú, nepochybne dimenzie aj trestajúcej spravodlivosti aj spravodlivosti vykoreňujúcej zlo, v zmysle uloženia a vykonania trestu ako kategorického imperatívu.⁶ Odmietla sa adekvátna, či ekvivalentná pomsta, staroveký princíp talia zakotvený v Chamurapioho kódexe⁷ aj v Starom zákone,⁸ či zásada vae victis,⁹ trest decimácia¹⁰ podľa starovekého vojenského trestného práva. Zdôraznilo sa že:

a) „Spojenci nemajú v úmysle zničiť alebo zotročiť nemecký ľud,“ a váha sa položila na:
b) nápravnú, celonárodnú resocializačnú úlohu, z hľadiska medzinárodného práva, politiky a morálky.¹¹ Moc a vôľa víťazov, spojeneckých mocností voči porazenému Nemecku sa nevyznačovala zvlášťou, slepou pomstou, ale uznávaním doterajších pravidiel, vytvorením a uplatnením nových noriem medzinárodného práva. **Nemecký národ** najskôr stratil resp. **mal suspendované a neskôr boli obmedzené jeho politické práva, ako suverénneho subjektu (subjektov) medzinárodného práva.**¹² Ako potrestaný nepochybne celkove uznal, že je trestaný právom. Dôsledok viny, politickej a morálnej viny národa prinieslo to čo, K. Jaspers formuloval ako: „z morálnej viny vyrastá morálny nadhľad a tým aj pokánie a obroda. Je to vnútorný proces, ktorým potom má aj skutočné dôsledky vo svete.“¹³ Skutočnými dôsledkami z tejto **morálnej a politickej obrody** bolo **všeobecné uznanie práva nemeckého národa na sebaurčenie**, až do vytvorenia vlastného, najskôr dvoch, neskôr zjednoteného nemeckého štátu.

Súčasťou vyvodenia konzekvencií z takto uznanej a uplatnenej politickej zodpovednosti nemeckého národa, bol aj odsun Nemcov, z Poľska, Československa a Maďarska.¹⁴ V právnej doktríne Spolkovej republiky Nemecka, v jej ústave (základnom zákone) sa však toto opatrenie založené na politickej, morálnej a historickej zodpovednosti nemeckého národa „prijaté v Postupime vládami Spojených štátov, Spojeného kráľovstva a vtedajšieho Sovietskeho zväzu v júli/auguste 1945 boli striktné založené na medzinárodnom práve“,¹⁵ sa považuje za „vyhnanie“. A zdalo sa, že v rokoch 1990 a nasledujúcich sa usilovali, aby si túto formuláciu osvojili aj štáty, z ktorých boli tieto osoby odsunuté.

III.

Politická zodpovednosť národa za vedenie útočnej vojny, ako aj zodpovednosť tohto národa za svojich štátnikov, sa vzťahovala aj na maďarský národ. Maďarsko sa zapojilo do vojny postupne: 11. apríla 1941 zaútočilo na Juhosláviu a 27. júna 1941 vypovedalo vojnu Sovietskemu zväzu. Západným veľmociam Maďarsko najskôr odmietalo vojnu vypovedať. Napokon Veľká Británia vyhlásila vojnu Maďarsku 7. decembra 1941. Spojené štáty vazalov Nemecka nepovažovali za suverénne štáty a preto vojnu Maďarsku nevyhlásili. Maďarsko samotné, na nátlak Hitlera vyhlásilo vojnu USA.¹⁶ Môže vzniknúť otázka, či vôbec a ak áno, od ktorého momentu nastupuje táto zodpovednosť maďarského národa. Vláda ČSR v nóte zo 16. decembra 1941, opätovne zdôraznila, že československý národ a štát je vo vojnovom stave s Nemeckom a Maďarskom od tej doby, kedy sa vlády týchto krajín dopustili prvých násilných činov proti bezpečnosti, samostatnosti a územnej celistvosti Československej republiky.¹⁷ Za takéto činy zo strany Maďarska, považovala vláda ČSR anexiu územia na základe nespravodlivej a násilnej viedenskej arbitráže, pripojenie sa Maďarska k medzinárodnému zločinu Nemecka voči ČSR zo 14. a 15. 3. 1939 tým, že vtrhlo na Podkarpatskú Rus a na východné Slovensko, okupovalo a anektovalo tieto územia ČSR. Od tohto momentu bol československý štát a národ vo vojnovom stave s Maďarskom. Vláda ČSR však poukázala aj na zodpovednosť Maďarska už od jeho účasti, pomoci pri príprave agresie Nemecka voči ČSR, neskoršie voči Rumunsku a Maďarsku. Od tohto momentu, od týchto násilných činov proti bezpečnosti, samostatnosti a územnej celistvosti ČSR, možno uvažovať aj o otázke politickej zodpovednosti maďarského národa za svoju vládu.¹⁸

Maďarská politika „dvoch železok“ skôr „sedenia na dvoch stoličkách“, usilujúca sa špekulatívne o zachovanie mierových vzťahov, minimálne neutrality zo strany Veľkej Británie k Maďarsku, pri súčasnom spojení s Talianskom a Nemeckom a nadobúdanie územných ziskov z toho, stroskotala v decembri 1941. Britská vláda totiž rozhodla o tom, že medzi ňou a Maďarskom, ako aj Fínskom a Rumunskom je vojnový stav. Dôležité je pritom celé znenie, kontext tohto medzinárodnoprávneho aktu V. Británie. Dikcia, znenie tohto aktu totiž znamenalo, že ktorýkoľvek štát, ak je spojencom Nemecka, je ipso facto nepriateľom Veľkej Británie, USA, ZSSR a všetkých ich spojencov. Tretia možnosť nejestvovala. Medzinárodnopoliticky a právne sa tým vylúčila možnosť alibistickej politiky štátov akými bolo aj Maďarsko, ktoré formálne, právne nevyhlásilo vojnu Veľkej Británii, či USA. Platilo to ďalej aj pre Bulharsko, ktoré zase nevyhlásilo vojnu ZSSR.

Bipolárne vyhrotenie frontov druhej svetovej vojny, klasifikovaním jej účastníkov, vojnuvedúcich štátov rovnakým metrom a rovnakým rezom, a to totiž delením na dve strany v tejto vojne a to buď na spojencov alebo na nepriateľov, verejne ohlásil vo svojej svojom prejave, ktorý bol prednesený po dohode s USA, premiér vojnového kabinetu Veľkej Británie W. Churchill v decembri 1941: „Každý muž alebo štát, ktorý ide s Hitlerom je naším nepriateľom. To sa týka tiež všetkých biednych, zradných Quislingov, ktorí zo seba urobili nástroje a agentov nacistického režimu proti svojim krajanom a proti svojej rodnej krajine. Títo Quislingovia, rovnako ako nacistickí vodcovia, ak nebudú zlikvidovaní svojim vlastným ľudom, čo by nám uľahčilo prácu, budú vydaní na úsvite víťazstva spojeneckej spravodlivosti a súdu.“¹⁹ Prejav znamenal, morálne, politicky a právne, nastolenie imperatívnej, nepopierateľnej normy, typu apodiktického zákona: Kto nejde s nami ide proti nám! Súkromné, ani parciálne vojny, sa nevedú. Kto ide s Hitlerom, je náš nepriateľ, ba viac nepriateľ celého ľudstva a súčasne aj nepriateľ vlastného národa. Z tohto vyhlásenia britského premiéra, odsúhlaseného prezidentom USA vyplývalo, že kto vedie vojnu, zúčastňuje sa na vojne s Hitlerom, aj z dôvodov akejkoľvek subjektívnej historickej krivdy, či nespravodlivosti, alebo aj z dôvodov údajnej záchrany vlastného národa, či z donútenia, je pre britsko-amerických spojencov vojnovým nepriateľom. Subjektívna historická krivda akéhokoľvek národného štátu, či vnútorne prežívaná historická nespravodlivosť (teda aj Trianonská mierová zmluva z r. 1920 chápaná a pestovaná v Maďarsku ako krivda a nespravodlivosť), ani dôvody údajnej záchrany vlastného národa, či zapojenie sa do vojny z donútenia na strane nacisticko – fašistickej Osi, sa nebude uznávať po jej skončení za okolnosť vylučujúcu zodpovednosť za spáchanie vojnových zločinov ani za poľahčujúcu okolnosť štátu vojnového spojenca Nemeckej ríše. Bolo to vyhlásenie premiéra britského vojnového kabinetu urobené s plnou vážnosťou, naliehavosťou a zrozumiteľnosťou. Obsahovalo pravidlo správania, s relevanciou materiálneho prameňa medzinárodného práva.

Sila zla fašizmu, nacizmu bola uznaná za najvyššie zlo, zlo, ktoré ohrozuje ľudstvo, v boji, proti ktorému sú povinné spojiť sa všetky národné štáty. V spojení s nacizmom, aj v subsidiárnom, satelitnom, či vazalskom, čaká národy týchto krajín otroctvo, hrozba vyhubenia. Buď, alebo! Tretia možnosť bola vylúčená.

Boli to slová výzvy pre národy, že ich zodpovednosť za vedenie vojny, zodpovednosť za vodcov ich štátnych útvarov, dosiahla vyšší stupeň. Spočívala nie iba v úlohe zastaviť účasť vlastných národných štátov na vojne na strane nemeckého a talianskeho nacizmu a japonského militarizmu. Bola to aj slová výzvy k národom týchto štátov, na uvedomenie si vlastnej zodpovednosti, výzva realizovať voči týmto svojim štátnym predstaviteľom,

spojencom, vazalom nacistického Nemecka svoje právo na odpor, právo na revolúciu, výzva na splnenie povinnosti začať a rozvinúť antifašistický odboj voči režimom vo vlastných štátoch.

IV.

Bola tu aj otázka zodpovednosti slovenského národa za účasť vojnového slovenského štátu vo vojne proti Poľsku, Juhoslávii, proti ZSSR vyslaním vojska, ako aj za vyhlásenie vojny Veľkej Británii a USA. Vláda V. Británie vypovedala vojnu Fínsku, Maďarsku a Rumunsku. Nevzala však vôbec zreteľ na vojnový slovenský štát, resp. bratislavskú vládu. Sovietska vláda na vyhlásení vojnového stavu tzv. slovenskej vláde nenaliehala, aj keď sa táto zúčastňoval na vojne proti ZSSR svojimi ozbrojenými silami na jeho území. Podľa československej vlády to znamenalo, že tieto **mocnosti „neberú jednoducho na vedomie existenciu tzv. slovenského štátu** a že v ňom vidia podľa práva to, čím je v skutočnosti: umelý a dočasný výtvar nemeckej politiky, ktorá s ním nakladá celkom podľa svojej vôle a ktorá ho používa na svoje ciele tak dlho pokiaľ sa im to javí vhodným“. Vláda ČSR pritom zdôrazňovala, že slovenský ľud vo svojej obrovskej väčšine sa stavia nepriateľsky proti Nemecku i proti jeho služobníkom a že za jedinú legitímnu vládu uznáva československú vládu teraz so sídlom v Londýne²⁰ Až potiaľto v tomto rozsahu a k tomuto času, mohla byť vylúčená politická zodpovednosť slovenského národa. Mravná, politická a právna zodpovednosť štátneho a politického režimu vojnového slovenského štátu bola ustálená, resp. ešte sa vyvíjala a prehľbovala.²¹ Československá vláda v emigrácii, v Londýne začalo pracovať aj na koncipovaní zásad o právnej zodpovednosti jednotlivých občanov, osôb.²² O týchto okolnostiach vedeli, resp. sa mohli dozvedieť z vysielania emigračného rozhlasu z Londýna, obyvatelia na Slovensku. Svoju zodpovednosť vyvodzovali aj zo svojho politického, právneho a morálneho vedomia, určite slovenskí antifašisti.

Posudzovanie skutkových dôvodov a stupňa politickej zodpovednosti slovenského národa za zapojenie slovenského štátu do vojny proti antifašistickým spojencom, vyvodzovanie dôsledkov z neho, či možnosti exculpácie, vyvinenia sa Slovákov z nej sa komplikovalo, kolidovalo a kombinovalo aj so záujmom vlády v Londýne, prezidenta ČSR vyšachovať, vytlačiť iné politické sily z možnosti získania participácie na vedení oslobodzovacieho boja národa. Podľa hodnotiaceho súdu Š. Osuského, ktorý pochádza z roku 1943, (teda si rok potom ako bol v marci 1942 odvolaný zo všetkých funkcií z londýnskej vláde) „oficiálne londýnska československá politika hádzala slovenský národ do jedného vreca s Tukom jedine preto, aby mohla po vojne trestať celý slovenský národ, ... oficiálna československá propaganda je vedená tak, aby bol vzbudený dojem, že slovenský národ je politicky nevypelý a nespoľahlivý a že preto ho treba dať pod politické tutorstvo dr. Beneša, aby mu napravil hlavu a vychoval ho“.²³ V armádnom vedení v Londýne sa v januári 1942 pracovalo na projektoch „vojensko-byrokratickej diktatúry, ktorú chceli doma zaviesť“ ... Benešove ministerstvá pripravovali „podľa zákona o obrane štátu z roku 1936 návrhy o ‚mimoriadnych opatreniach v odbore verejnej správy‘, o prenesení civilnej správy na vojenské orgány, o stannom práve, obmedzení slobody atď.“²⁴

Zorganizovaním, začatím a priebehom SNP sa slovenský národ, prejavil ako, národ činne, vojensky antifašistický,²⁵ politicky svojbytný, slobodný a zodpovedný za svoje konania vo vojne. Uplatnil si svoje právo na sebaurčenie v novej ČSR, na princíp rov-

ný s rovným s českým národom, ako aj na svoje miesto medzi spojeneckými národmi, v ich slobodnom a demokratickom spoločenstve.²⁶ Exculpoval, vyvinil sa týmto slovenský národ za svoju spoluzodpovednosť vyplývajúcu z účasti vojakov slovenského štátu na vojne, alebo iba potvrdil, či manifestoval svoje antifašistické myslenie a postoje od samého začiatku vojny?²⁷ Povstanie však kategoricky nebolo, iba „niekoľkotýždňovým alibistickým bojom...“²⁸ ako sa ho usilovali znevážiť neprajníci, či priamo nepriatelia slovenského národa. Zhrnújúco možno povedať: slovenský národ uniesol bremeno svojej zodpovednosti v tejto vojne. Vyvrátil hypotézu o politickej zaostalosti, reakčnosti, profašistickosti svojho vedomia a postojov. Zodpovednosť za zapojenie sa do zločinnej vojny, za uplatňovanie fašistického režimu, rasovej politiky, za represie voči vlastnému ľudu, jeho občanom, sa ustálila. Zodpovednosť spočívala na režime vojnového štátu, ako aj na jeho predstaviteľoch ako individuálna trestnoprávna zodpovednosť, konkrétnych osôb, za konkrétne skutky.

Maďarsko ako subjekt medzinárodného práva, plne právne zodpovedný účastník zločinnej vojny, bolo štátom agresorom aj podľa stanoviska USA. V literatúre sú zaznamenané dva pokusy o vystúpenie Maďarska z vojny na strane Osi. Tajné rokovanie so Spojencami v septembri 1943 a Horthyho pokus o odtrhnutie od Nemecka z októbra 1944. Pri prvom, v memorande pre spojencov Maďarsko zdôrazňovalo svoje želanie, „podržať si aspoň územia reanektované v období 1938–1941“. Druhý pokus sa artikuloval do podoby „predbežného prímeria“ Maďarska so Spojencami.²⁹ Regent M. Horthy a maďarský generálny štáb nekonali náležite. Šanca Maďarska odtrhnúť sa od nacistického Nemecka zostala na úrovni vyhlásenia ríšskeho správcu o odtrhnutí od Nemecka. Bojové oddiely Strany šíkových krížov podporovaných Nemcami však ovládli situáciu v Budapešti a v Maďarsku vojensky i politicky. Pôvodne odbojný ríšsky správca M. Horthy, menoval druhý deň F. Szálasiho³⁰ za premiéra a sám na svoj úrad rezignoval. Nový režim na čas anektoval aj južné Sedmohradsko, zahájil krutovládú³¹ a splnil **svätoštefanskú víziu** vyhlásením „**Ríše spojených maďarských odvekých krajín**“.³² Príprava na organizovaný ozbrojený odpor, bola v decembri 1944 zlikvidovaná a jeho vodcovia tohto antifašistického vystúpenia boli popravení. Všadeprítomná represia bola jednou z príčin, že maďarská antifašistická rezistencia neprerástla do povstania proti nadvláde Nemcov a maďarských nacistov. Druhým faktorom spôsobujúcim neprerastenie antifašistickej rezistencie v Maďarsku do formy celonárodného povstania, skutočnosťou ktorá by ju vyvinila zo zodpovednosti politickej a morálnej bola „akási vďačnosť, ktorú mnohí ešte k Nemecku pociťovali za jeho pomoc pri odčiniňovaní trianonských krívd“. Dlhodobá maďarským štátom, vládnucou maďarskou elitou presadzovaná patologická psychóza územného revizionizmu, ďalej stotožňovanie Maďarska s predtrianonským Uhorskom a temer „sagrálne, či posvätné“ požiadavky jeho teritoriálnej reštitúcie, bola ak nie prvým, určite sekundárnym faktorom, že sa Maďarsko ako národ ako štát, stalo zodpovedným politicky a morálne za zločiny vojny, fašizmu a nacizmu. Maďarsko bolo antifašistickými spojencami hodnotené z hľadiska medzinárodného práva verejného resp. vojnového ako: a) európsky nepriateľský štát, b) ako štát, ktorý sa stal spojencom hitlerovského Nemecka a zúčastnil sa po jeho boku vojny proti ZSSR, Spojenému kráľovstvu, Spojeným štátom americkým a iným Spojeným národom, c) ako národ a štát, ktorý nesie svoj podiel zodpovednosti za túto vojnu.³³

Maďarsko, maďarský národ, jeho ľud, sa neoslobodil od nacizmu vlastným konaním. Prispel k tomuto oslobodeniu iba čiastočne. Stalo sa tak prechodom časti horthyovských

vojsk na stranu Spojencov. Až po oslobodení východnej časti Maďarska sa na jeho území vytvorila v Debrecíne dočasná maďarská vláda, ktorá v mene Maďarska 28. 12. 1944 prerušila styky s Nemeckom, vypovedala vojnu Nemecku a 20. januára 1945 uzavrela prímerie.³⁴ Na rozdiel od porazeného Nemecka, ktoré kapitulovalo bezpodmienečne a úplne, v ktorom nebola ústredná nemecká vláda, a kde vlastne nemecký štát zanikol,³⁵ v Maďarsku sa takáto ústredná antifašistická vláda vytvorila a Maďarsko ako štát, subjekt medzinárodného práva, ako porazený štát s uzavretým prímerím jestvoval ďalej.³⁶ Suverenita tohto štátu však ako bývalého satelitného štátu a porazeného bola obmedzená a podrobená právomoci Spojeneckej kontrolnej komisii. Maďarský národ a štát však podľa Deklarácie o oslobodenej Európe, nepatrili k národom a štátom, ktorému by agresívne národy odňali násilím jeho zvrchované práva a samosprávu. Naopak participoval na tomto násilí, ako jeden z agresívnych národov a štátov a odňal resp. zúčastnil sa vojensky na odňatí zvrchovaných práv iných národov a štátov. Prímerie, obmedzenie suverenity maďarského štátu Spojeneckou kontrolnou radou mu dávalo možnosť usilovať o svoje premenu na štát mierumilovný, demokratický, rešpektujúci „medzinárodný poriadok vybudovaný na zásadách práva, zasvätený mieru, bezpečnosti, slobode a všeobecnému blahu ľudstva“.³⁷

V obmedzení suverenity maďarského štátu sa prejavilo vyvodenie medzinárodnoprávnej zodpovednosti voči nemu, za jeho účasť na vedení zločinnej vojny. Ďalej sa v tomto obmedzení (suspendovaní) suverenity maďarského štátu prejavilo aj určité a obmedzené suspendovanie sebaurčovacieho práva maďarského národa, vyvodenie medzinárodnej zodpovednosti voči nemu na, možno povedať čas určitý a to až do ratifikovania mierovej zmluvy s Maďarskom (od 1. februára 1946 už nie kráľovstvom, ale republikou) ku ktorej došlo od 14. októbra 1947.³⁸

V.

Popredný nemecký existencionalista Karl Jaspers rozpracoval a morálne filozoficky vyjadril pojem viny. Urobil tak v rokoch, keď nemecký národ si spýtal svoje svedomie a pykal za zločiny nacistického režimu, ktoré schvaľoval, podporoval a proti nim relevantne nevystúpil. Rozlišoval kriminálnu vinu, politickú vinu, morálnu a metafyzickú vinu, ich príčiny a podmienky, odlišnosti z hľadiska naplnenia týchto dôvodov, ako aj z hľadiska ich odpykania, či potrestania.

Premyslené, organizované priam industriálne hubenie civilného obyvateľstva, plánovanie a systematické uskutočňovanie vraždenia národov rás, pritom páchané v mene štátu, ako realizáciu jeho štátnej politiky viedlo antifašistický svet, spojené národy, k odpovedi spôsobom a formou práva. Vytváralo sa nové odvetvie medzinárodného práva, medzinárodné právo trestné. Prvými prameňmi tohto práva boli: Londýnska (Svätojakubská) deklarácia z 13. januára 1942;³⁹ po nej Moskovská deklarácia z 30. októbra 1943 a Dohoda štyroch veľmocí o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov európskych krajín Osi, z 8. augusta 1945, ku ktorej bol pripojený Štatút Medzinárodného vojenského tribunálu.⁴⁰

K pojmovému rozlíšeniu trestnej zodpovednosti podľa medzinárodného práva, k vyriešeniu otázky, kto je subjektom tejto zodpovednosti a akú zodpovednosť poniesie prispeli významne aj vtedajší právni teoretici. Právnik I. Trajnin profesor Moskovskej univerzity, ako jeden z prvých sformuloval tieto právne úvahy, ako juristický pendant, protipól morálno-filozofického rozlíšenia viny, podľa K. Jaspersa. Formulácie boli nasledovné.

1. Nemožno postaviť pred súd štát a preto nemožno trestne stíhať nemecký nacistický štát, alebo nemecký národ ako celok. Štát a národ nie sú trestnoprávne stíhateľnými útvarmi resp. spoločnosťami, ich zodpovednosť je politická a hmotná. Napríklad štát možno potrebať tým, že sa odzbrojí, uložia sa mu reparácie a toto hmotne postihuje celý národ.
2. Za zločiny spáchané v mene štátu však osobne zodpovedajú jeho predstavitelia, jeho politickí, vojenský, hospodárski, ideologickí vodcovia. Medzi nich patria a patrili aj vodcovia nacistickej strany, aj keď nezastávali štátne funkcie, pretože v nacistickom Nemecku bola zákonom zabezpečená jednota nacistickej strany a štátu.
3. Nacistickí zločinci sa však zmocnili štátnej moci aj preto, že mali svoju „sociálnu základňu“ v nemeckých priemyslových a finančných vodcoch.
4. Nakoniec musia byť súdení všetci jednotliví páchatelia, aj keď páchali zločiny na rozkaz vodcov.⁴¹

Od Štatútu norimberského medzinárodného vojenského tribunálu sa odvíja klasické poňatie zločinov podľa medzinárodného práva s tromi kategóriami: zločiny proti mieru, vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti.⁴²

Už prvý dokument, Svätajakubská deklarácia z r. 1942 obsahovala dôležité ustanovenie, zaznamenávajúce a uznávajúce medzinárodnú zodpovednosť Nemecka, ako aj jeho spojencov, ktorých klasifikovalo ako „spoluvinníkov“ okupačnej moci.⁴³ Mimoriadne významné je s tým súvisiace rozhodnutie signatárov deklarácie. Podľa neho ich cieľom nie je iba vojenská porážka agresora, vykonanie odplaty na násilníkoch, ale medzi svoje hlavné vojenské ciele si kladú:

- a) uspokojenie zmyslu civilizovaného sveta pre spravodlivosť;
- b) vytvorenie organizovanej medzinárodnej spravodlivosti;
- c) potrestanie prostredníctvom tejto organizovanej spravodlivosti;
 - ca) páchatel'ov vinných z týchto zločinov,
 - cb) osoby, ktoré sú za ne zodpovedné, či už tým, že ich nariadili, alebo spáchali, alebo sa ich zúčastnili;
- d) cieľom bolo „aby sa zabránilo potrestaniu týchto násilných skutkov obyčajnými aktmi pomsty, zo strany verejnosti...“.

Právnym pravidlom sa stala aj úvaha, či sa má konať súd namiesto popravy, resp. či sa nariaďuje procesné stíhanie, miesto priamej exekúcie vodcov, popravy bez súdu⁴⁴. Prameňom tohto novovznikajúceho medzinárodného práva trestného bolo priamo „svedomie sveta, svedomia ľudstva“, resp. podľa dikcie Deklarácie „zmysel civilizovaného sveta pre spravodlivosť“. **Absolútnou novosťou** bolo zavedenie nie iba medzinárodnoprávnej zodpovednosti štátu, ale **medzinárodnoprávnej trestnej zodpovednosti občanov štátu, predstaviteľov, hodnostárov štátu, členov vlády, vrátane hlavy štátu**.⁴⁵ Zmysel civilizovaného sveta pre spravodlivosť si vzhľadom na spáchané a pripravované zločiny árijských „nadľudí“ a ich spojencov vyžiadala ďalšie historické premeny v zakotvení podmienok trestnej zodpovednosti. Bolo ním prelomenie suverenity štátu, vyňatie zo suverenity štátu, z výlučnej súdnej právomoci trestného stíhania občana štátu, fyzickej osoby, z jurisdikcie daného štátu. A druhým aspektom prelomenia suverenity štátu, bol zásah do vecnej výlučnej súdnej právomoci štátu tým, že zločiny proti ľudskosti, zločiny proti mieru boli vyňaté z príslušnosti štátu a postúpená do právomoci medzinárodnej spravodlivosti.⁴⁶ Začalo sa tak vytvárať nové odvetvie medzinárodného práva a to medzinárodné právo trestné.

Svedomie ľudstva, zmysel ľudstva pre spravodlivosť sa prejavil autenticky v kreácii nových pravidiel práva ekvivalentných výbuchu zôle, masového patologického násilia týchto nových svetovládčov: pojem **vojnový čin** (konanie páchatel'a vykonané vo vojne na rozkaz) prestal byť chránený, či považovaný za konanie podľa práva, ale v podmienkach útočnej vojny, režimu teroru v okupovaných krajinách sa z neho stáva kriminálnym deliktom „**vojnový zločin**“.⁴⁷ Politické delikty, teda činy vykonané zo svetonázorových (politických) motívov, dovtedy kvalifikované ako politické zločiny, s iným režimom výkonu trestu, s iným dosahom pri práve azylu, sa v podmienkach, keď svetonázorom nacistov a ich spojencov sa stalo nacistické politického a rasového učenie o vopred premyslených naprogramovaných, ideologicky zdôvodnených a úradne teda štátom organizovaných deportáciách, eutanáziách, usmrcovaní duševne chorých a „menejcenných“ a pod., sa kvalifikovali rovnako ako „vojnové zločiny“, presnejšie ako zločiny proti ľudskosti. Namiesto doterajšieho vyňatia z trestnej zodpovednosti, si zmysel sveta pre spravodlivosť vyžiadal kriminalizovanie týchto konaní.⁴⁸ Vyžiadal si aj prelomenie zásady zákazu retroaktivity. Podľa Štatútu medzinárodného vojenského tribunálu a jeho ustanovení o trestnej zodpovednosti, za zločiny proti mieru, zločiny proti vedeniu vojny a zločiny proti ľudstvu z 8. augusta 1945, boli stíhané konania páchatel'ov od začiatku druhej svetovej vojny, resp. aj pred ňou, ak takýto skutok s týmito zločinnými činmi bol v príčinnej súvislosti.⁴⁹

Aktuálne ako aj preventívne pôsobenie na subjektívnu stránku konania každej osoby sa prejavilo aj v novom **inštitúte kolektívnej zodpovednosti**, resp. špecifickej formy spolupáchateľstva. Vláda nacistického Nemecka páchala totiž niektoré zločiny proti ľudskosti ako súčasť **plánov sprisahania proti mieru**. Žaloba v Norimbergu predložila dôkazy, sformulovala zistenia skutkových prípadov, podľa ktorých od roku 1933, alebo dokonca už od začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia jestvoval **spoločný plán či sprisahanie proti mieru, sprisahanie na rozpútanie a vedenie ničivej vojny**. Obvinenie ďalej obžaloba a napokon rozsudok za spáchanie tohto zločinu, zločinu zosnovania plánov sprisahania proti mieru zohral obrovskú úlohu v Norimbergu, v konaní proti hlavným vojnovým zločincov pred Medzinárodným vojenským tribunálom a v prístupe USA k procesu vôbec. Obvinenie zo zločinu zosnovania sprisahania proti mieru⁵⁰ bolo vyvolané, dlhodobým, rozsiahlym procesom prípravy agresie, postupných krokov k dosiahnutiu svetovlády, so zapojením a využitím početného okruhu spojencov, satelitov Nemecka, nemeckých národnostných menšín v nich, iných nacionalistických skupín, z prepojenosti, náväznosti ich konaní.

Skutková podstata **sprisahania (konšpirácie)** bola konštruovaná a definovaná podľa judikatúry britských a amerických súdov. Napĺňala sa objektívnou stránkou konania jej účastníkov, ak pracovali podľa spoločného plánu a pre spoločný cieľ na ktorom sa dohodli a súhlasili s ním. Nevyžadovala sa formálna dohoda o sprisahaní, osobitné schôdzky alebo dohody. Splnením týchto znakov konaním podľa spoločného plánu a pre spoločný cieľ a subjektívnym prejavom vôle a vedomia súhlasu každého účastníka sprisahania s týmto cieľom, vznikali a ex lege priamo nastupovali zodpovednostné dôsledky, individuálne vyvodzované voči každému z nich a to nasledovným spôsobom:

- a) účastník sprisahania bol trestne zodpovedný ak svojím konaním napĺňal objektívnu stránku zločinu sprisahania, aj keď nepoznal svojich spolusprisahancov, ani ich činy, aj keď sa osobne činov nezúčastnil, bol neprítomný keď sa páchali;

- b) mohol byť zodpovedný za činy svojich spolusprisahancov, aj keď on sám jednotlivé činy nezamýšľal, alebo ich nepredvídal, ak boli spáchané pri vykonávaní spoločného plánu;
- c) sprisahaneц bol zodpovedný aj za zločiny, ktoré boli spáchané pred jeho zapojením sa do tohto sprisahania, pretože prijatím členstva v sprisahaní prijímal a schvaľoval to, čo sa už predtým stalo. Sprisahaneц zostával zodpovedný tak dlho, kým neopustil sprisahanie a neoznámil to predtým spolusprisahacom. Koncepcia **zločinu sprisahania proti mieru**⁵¹ bola nesporne iná ako koncepcie sprisahania, plánu na zvrhnutie vlády, ktorý bol najťažší čin v spoločnosti v štátoch Európy, konštruovaný a zákonne upravený aj ako trestný čin zločinného spolčenia. Na rozdiel od tohto deliktu patriaceho do kategórie zločinov proti štátu, subjekt skutkovej podstaty zločinu sprisahania proti mieru bol zodpovedný nie iba za svoje činy, nie iba za činy spolupáchateľov ktoré poznal – ALE bol zodpovedný za všetky činy všetkých osôb pri vykonávaní takéhoto plánu. Mimoriadne nebezpečenstvo takéhoto plánu, bolo spojené aj s mimoriadnou zodpovednosťou každého účastníka tohto plánu, bez ohľadu na jeho postavenie v tomto pláne (sprisahaní), bez rozdielu na formu spoluúčasti – každý účastník bol zodpovedný: a) za všetky činy, b) za činy všetkých osôb – ktoré sa realizovali pri vykonávaní takéhoto plánu.

V Norimbergu súdili páchatel'ov, ktorí sa sprisahali za účelom a s cieľom zmocnenia sa štátneho aparátu s tým, aby ho použili na páchanie zločinov proti mieru na celom svete, na dosiahnutie svetovlády na to, aby bola odstránená z povrchu zeme celá rasa, aby boli milióny osôb zotročených, aby boli podmanené a olúpené celé národy. Možno takéto konania posudzovať rovnako, obdobnými trestnými inštitútmi ako kriminalitu skupiny násilníkov vo vnútroštátnych pomeroch? Zločin si vyžadoval adekvátnu skutkovú podstatu, aj keď bolo možné v určitom rozsahu a aspekte použiť rovnaké základné zásady ako pri trestnom čine zločinného spolčenia.⁵² Nebolo možno určiť dátum, kedy sa obvinení dohodli, že budú páchať tieto svoje zločiny. Ale dospelo sa k poznaniu: „plán alebo sprisahanie existovali najneskoršie od roku 1933, t.j. od okamžiku, kedy nemeckí nacisti uchvátili štátnu moc a využívali ju ku svojim zločinným cieľom.“⁵³

Maďarská vláda a režim sa otvorene priklonili v Nemecku v období mníchovskej krízy 1938. Takto vytvorenú situáciu maďarská vláda využila k tomu, aby sa zúčastnili na lúpeži časti územia ČSR. Za svoju spoluprácu, za účasť v tomto zločinnom sprisahaní bolo Maďarsko odmenené československým štátnym územím, ktoré bezprávne a násilne obsadilo a dokonca aj anektovalo. Podobne v plnej zhode s Nemeckom, teda v zločinnom spolčení postupovalo Maďarsko proti Rumunsku a proti Juhoslávii. V tomto spojení a s týmto úmyslom konalo Maďarsko už od roku 1934. Na medzinárodnom fóre vystupovalo vždy v tesnej zhode s nacistickými a fašistickými mocnosťami Osi. Bolo možno jeho prvým spojencom v čase premiéra F. Gömbösa (1932–1936) a posledným verným satelitom zásluhou vodcu strany šípových krížov F. Szálasiho, premiéra a regenta v rokoch 1944–1945.

Maďarské kráľovstvo a hitlerovské Nemecko mali obdobné subjektívne príčiny takéhoto postupu a spolupráce. Bola nimi údajná krivda za stratené územia po I. svetovej vojne (Versailleská a Trianonská mierové zmluvy), motivácia a predpoklad využiť pre revíziu mierových zmlúv, národnostné menšiny, nemeckú a maďarskú, žijúce v plynulom územnom susedstve v ČSR. Príčiny, motivácia a najmä spôsob ich realizácie, boli v rozpore s medzinárodným právom, tvorili zámienku k rozbitiu postversailleského usporiadania, Paktu Spoločnosti národov ako konkrétne konanie ktorým pristúpili k realizácii svojho

sprisahania proti mieru, k začatiu agresívnej vojny za svetovládu, za likvidáciu rasových, etnických skupín, podmanenie národov Európy teda k skutkom, ktoré sa stali zločinními proti mieru, zločinními proti vedeniu vojny a zločinními proti ľudskosti.

Účasť Maďarska na tomto zločinnom spolčení bolo treba:

- a) odčiniť – obnovením predchádzajúceho zákonného status quo, ako aj
- b) daním záruk, garancií – že svojich susedov už neohrozí vojensky a nebude viac ohrozovať ich národné bytie a štátne jestvovanie. A tiež aj tým, že pre toto ohrozenie použije, využije a zneužije svoju „národnostnú skupinu“ (podľa terminológie používanej v období nacizmu a fašizmu po r. 1933) resp. národnostnú menšinu v ČSR, podľa terminológie Spoločnosti národov, s právami zakotvenými v tzv. malej Saint – germainskej zmluve a v Ústave ČSR.

VI.

Konanie, činnosť Nemecka a jeho spojenca Maďarska voči Československu posudzoval norimberský medzinárodný vojenský tribunál aj z aspektu medzinárodného zločinu prípravy, plánu zločinného sprisahania proti mieru. S týmito skutkami a ich právnou kvalifikáciou sa vyrovnal v žalobe, zistil ju v dokazovaní a konštatoval v rozsudku. Anexia časti štátneho územia ČSR (Sudety, južné Slovensko), okupácia zvyšku ČSR – bola dobre premysleným a dôkladne pripraveným konaním: bolo to preto ako dlhodobé plánovité sprisahanie proti mieru, zločinom proti mieru. Podnecovateľom, organizátorom tohto zločinu bola nacistická Tretia ríša. Spolupáchatel'om bolo aj horthyovské Maďarsko⁵⁴ a to podľa jednej verzie prijatím ponuky A. Hitlera (s údajnou určitou mentálnou rezerváciou) nie na revíziu, ale na reštitúciu predtrianonského stavu.⁵⁵ Podľa spisov z norimberského protokolu spolčenie Nemecka a Maďarska sa uskutočnilo inak. Na spoluúčasť nebolo Maďarsko, jeho štátni predstavitelia vyzývaní Nemeckom náležite pripravený, ale svojim vlastným konaním a to iniciatívnym návrhom sa usilovali nadobudnúť status spolupáchatel'a, účastníka sprisahania na zločine proti mieru. Aj preto sa v Československu ozvali oprávnené hlasy, aby medzi obžalovanými pred norimberským tribunálom bol aj maďarský regent M. Horthy.⁵⁶ Juhoslávia požiadala aj oficiálne o zatknutie a obžalovanie admirála a regenta Maďarského kráľovstva, za spáchanie zločinov proti ľudskosti na jej území.⁵⁷

Občania ČSR nemeckej a maďarskej národnosti zapojením sa do činnosti organizovanej Sudetonemeckou stranou a Zjednotenou maďarskou stranou, ktoré boli už agentúrami III. ríše a Maďarského kráľovstva, participovali na protištátnej činnosti s cieľom vnútorne rozvrátiť ČSR. Napĺňali tým znaky skutkovej podstaty zločinov podľa zákona č. 50/1923 Sb., zločiny prorady, prípravu zrady, nadržíavanie a schvaľovanie zločinov proti štátu (t.j. vo všetkých formách účasti ako aj v štádiách trestnej činnosti). Možno skúmať, nakoľko tieto osoby vedeli, mali či mohli vedieť, že touto svojou činnosťou poskytujú argumenty Nemecku a Maďarsku pre realizáciu ich plánu sprisahania proti mieru. Totalitný nacistický nemecký štát ako aj fašizujúci maďarský štát, v roku 1938 zatiaľ ako spojenec, nie ešte subordinujúci satelit, službách ktorých občania ČSR nemeckej a maďarskej národnosti pôsobili, väčšinou s priamym či nepriamym úmyslom, eventuálne s vedomou nedbanlivosťou, nepriamo, v podstate manipuláciou Maďarskom sa spolupodieľali na páchaní iných deliktov, najmä na zločine plánovitého sprisahania proti mieru, zločin prípravy agresívnej vojny.⁵⁸

VII.

Na základe článku 5, Dohody o potrestaní hlavných vojnových zločinov Európskej osi, ktorý uzavreli Francúzsko, Veľká Británia, USA a ZSSR dňa 8. augusta 1945 v Londýne, udelil prezident ČSR dňa 13. septembra 1945 súhlas k medzinárodnoprávnemu úkonu a to k pristúpeniu Československej republiky k tejto Dohode. Dňa 26. septembra 1945 nadobudla táto dohoda medzinárodnú účinnosť aj pre ČSR.

Československá republika pristúpením k tejto dohode vzal na seba záväzok realizovať ustanovenia tejto dohody, vo svojom vnútornom trestnom zákonodarstve a vyvodit' osobnú trestnú zodpovednosť voči páchatel'om vojnových zločinov vykonaných na svojom území, resp. vymedziť, konania ktorých osôb na území ČSR a konania, ktorých svojich občanov boli namierené, porušili základné atribúty československého štátu, jeho suverenitu, nedotknuteľnosť jeho štátnych hraníc, územnú celistvosť a ústavnú činnosť ústredných aj miestnych orgánov štátu. Špecifickou otázkou vyplývajúcou z rozbitia ČSR aj koordinovanou, synchronizovanou, doslova organizovanou súčinnosťou a spolupáchateľstvom československých občanov nemeckej a sekundárne aj maďarskej národnosti, s nemeckou nacistickou ríšou a horthyovským Maďarskom, ďalej dožadovania sa uplatnenia princípu „völkisch“ (maďarsky „népes“) ktorým bol sformulovaný nacistickým Nemeckom, ako údajne nová zásada medzinárodného práva, ktorá mala platiť pre národnostné menšiny („národnostného spoločenstva“) ako právo na ich štátne sebaurčenie, vo forme práva na pripojenia nemeckej menšiny a územia na ktorom tvorila väčšinu k Nemeckej ríši, aj za cenu odtrhnutia tejto časti územia ČSR. Právo národnostnej menšiny na údajné štátne sebaurčenie až do odtrhnutia sa konštruovalo a uplatňovalo tak, že právo českého a slovenského národa na sebaurčenie, na vytvorenie národného štátu, na suverénne jestvovanie československého štátu nie iba oslabovalo, ale reálne ohrozovalo a v konečnom dôsledku toto právo reálne likvidovalo. Osoby nemeckej a maďarskej národnosti občania ČSR vo svojej až 90–95 percentnej väčšine prijali túto nacistickú a neskôr horthyovskú doktrínu za svoju, a svojim konaním politickým, mediálnym, činmi proti ústave ČSR vystupovali ako spojenci týchto agresívnych, totalitných štátov, proti územnej celistvosti ČSR, proti jej suverenite.⁵⁹ Objektívne, aj z hľadiska subjektívnej stránky to bolo konanie ktoré bolo blízke, či podobné spolupáchateľstvu, či účastníctvu na zločine úkladov proti republike (príp. podľa neskoršie terminológie vlastizrady) ktorej subjektom boli títo občania ČSR, nemeckej a maďarskej národnosti, resp. k vymedzeniu pojmu, skutkovej podstaty zločiny účasti na sprisahaní, plánovaní, osnovaní, zorganizovaní a realizácii zločinu proti mieru, príp. vojnového zločinu (prípravy na vojnovom prepadnutí ČSR) ako aj zločinov proti ľudskosti (ktoré sa prejavili pri plánoch na germanizáciu tohto priestoru, pri atrocitách rozmerov likvidácie Lidíc a Ležákov, pri vojenskom potláčaní Slovenského národného povstania, deportáciách jeho vojakov do koncentračných táborov, vypálenia 44 dedín a osád a iných). Do popredia vystupovalo aj náležité potrestania slovenských a českých predstaviteľov kolaborantov nacistického Nemecka, realizátorov rasistických antisemitských perzekúcií obrovského počtu.

Mimoriadne povojnové zákonodarstvo Československa, vo svojich dvoch právnych podobách a formách a to dekrétov prezidenta ČSR a v nariadeniach Slovenskej národnej rady a vo formách vyjadrujúcich zjednotenú suverénnu vôľu oboch národov, českého a slovenského ktoré boli vydávané ako „dekréty prezidenta republiky so súhlasom Slovenskej

národnej rady“, muselo mať a malo aj mimoriadne inštitúty, mimoriadne právne konštrukcie týchto foriem zákonov. Boli nimi:

- a) uplatnenie „retroaktivity“, spätnej pôsobnosti trestnoprávnych noriem, tzv. „retribučného“ zákonodarstvo;
- b) prezumpcia kolektívnej zodpovednosti (viny) v dvoch odvetviach právneho poriadku; v oblasti vzťahu štátu a občana tohto štátu (strata štátneho občianstva); a v oblasti majetkovej zodpovednosti (konfiškácia nepriateľského majetku);
- c) inštitút právnosti konaní, ktoré smerovali ku spravodlivej odplate za činy okupantov alebo ich pomáhačov (zákon č. 115/1946 Sb.).

Spätná pôsobnosť trestnoprávnych tzv. retribučných noriem sa vzťahovala na konania osôb, ku ktorým došlo pred dobou ich účinnosti (na fašistických okupantov, domácich zradcov, kolaborantov, zradcov povstania a previnilcov fašistického režimu, podľa nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR, ktoré nadobudlo účinnosť „hneď“, t.j. dňom jeho prijatia a to 15. mája 1945. Dekrét prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a mimoriadnych ľudových súdoch obsahoval skutkové podstaty, ktoré mali dvojakú povahu z hľadiska ich právnej účinnosti: trestná zodpovednosť sa vyvodzoval jednak naplnením znakov skutkových podstat trestných činov podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. prijatého 19. marca 1923, teda podľa zákona platného v čase spáchania takéhoto skutku; a druhá časť ustanovení veľkého retribučného dekrétu prezidenta republiky mala spätnú (retroaktívnu) časovú pôsobnosť: patrili sem skutkové podstaty zločinu propagovania alebo podporovania fašistického alebo nacistického hnutia (§ 3), zločinu rozvracania odbojového hnutia (§ 4); zločinu nariadenia nútenej alebo povinnej práce v prospech vojnového úsilia Nemecka (§ 6) zločin kolaborácia v službách alebo v záujmu Nemecka (§ 7), zločin vydania súdneho uznesenia, rozsudku, alebo správneho rozhodnutia, ktorým spôsobil odňatie majetku (§ 9) alebo sa páchatel obohatil zneužitím tiesne spôsobenej národnou, politickou či rasovou perzekúciou (§ 9) a zločin udavačstva (§ 10). Retroaktívnu pôsobnosť mali skutkové podstaty, ktoré sa vzťahovali na konania vykonané v čase vojny. V tomto zmysle obe retribučné normy (slovenská i česká) korešpondovali, resp. boli v súlade s retroaktivitou, ktorú poznal aj Štatút medzinárodného vojenského tribunálu podľa článku 6, písm. c) v ustanoveniach o zločinoch proti ľudskosti.

Cieľom trestu uloženého za zločiny, ktoré sa stali pred účinnosťou týchto retribučných trestných noriem, retroaktívnych svojou časovou pôsobnosťou, vydaných ex post po spáchaní týchto deliktov nebola už prevencia, ale odplata (punitus quia peccatum est). Preto je ich pomenovanie ako retribučných zákonov adekvátne, zodpovedajúce pravdu. Retroaktivita bola v tomto kontexte inštitúciou revolučnou. Vykonávala sa ňou revolučná spravodlivosť. Nie však v podobe zúctovania s fyzickými predstaviteľmi fašistických kolaborantských a okupačných režimov krátkou cestou, okamžitou exekúciou bez súdnych formalít. Ale na základe a spôsobom súdnej realizácie spravodlivosti, avšak spravodlivosti ako náležitej odplaty, v procesnoprávne kontradiktórnej forme, spravodlivosti konajúcej bez meškania a pokiaľ možno urýchlene.

Ďalším mimoriadnym znakom týchto trestnoprávnych noriem, podľa ktorej dostali aj pomenovanie podľa latinského termínu „restitutio“ ktorý znamená „náležitá odplata“ boli ich tresty, konštrukcia trestných sankcií v nich obsiahnutá. Retribučné nariadenie SNR poznalo jeden jediný trest, a to absolútny trest, trest smrti a ten absolútne určitý. Z hľadiska konštrukcie sankcie bolo retribučné nariadenie SNR pôvodne „drakonické“. Retribučný

dekrét prezidenta republiky trest smrti, ako jediný zakotvil iba pri jednom zločine a to zločine úkladov o republiku (§ 1). Ďalšie sankcie boli koncipované ako alternatívne tresty, s relatívne určitou dĺžkou trestu. Výška trestov ťažkého žaláru v porovnaní so zákonom na ochranu republiky a trestným zákonom z roku 1852 zvyšovala až na trojnásobok.

Treťou osobitosťou retribučného dekrétu prezidenta republiky bolo uzákonenie skutkovej podstaty „zločineckých organizácií“ a to NSDAP, Sudetendeutsche Partei, alebo v iných fašistických organizáciách podobnej povahy a uzákonenia, že funkcionár (veliteľ) takejto organizácie je trestne zodpovedný a ukladá sa mu trest už na základe dokázania takéhoto členstva, na úrovni jej hodnostára. V tomto prípade sa jednalo o objektívnu trestnú zodpovednosť, bez potreby dokázať zločinný úmysel konania týchto páchatel'ov resp. iný úmyselný zločin. Uvedená skutková podstata sa zaraďuje medzi úpravu zakladajúcu trestnú zodpovednosť pomenovávanú ako kolektívna trestná zodpovednosť. V slovenskom retribučnom nariadení takéto ustanovenie nebolo výslovne obsiahnuté. Inštitút kolektívnej trestnej zodpovednosti, resp. zločineckej organizácie ustanovil norimberský tribunál vo svojom rozsudku. Dekrét prezidenta republiky v tomto zmysle, teda anticipoval, časove predbiehal takúto medzinárodnú právnu úpravu zločineckej organizácie a trestnej zodpovednosti osôb, už na základe členstva v nich, resp. podľa dekrétu prezidenta ak vykonávali funkciu, boli veliteľom v takejto organizácii.

V právnom odvetví ústavného resp. štátneho práva, bolo tento výnimočný právny inštitút, prezumpcie zodpovednosti (viny) použitý pri koncipovaní ustanovenia ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. o úprave československého štátneho občianstva osôb národnosti nemeckej alebo maďarskej. V oblasti majetkovej a širšie občiansko-právnej zodpovednosti inštitút prezumpcie zodpovednosti sa uplatnil v koncipovaní dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy.

Ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. v prvom odseku paragrafu 1, uzákoňoval, že československí štátni občania národnosti nemeckej alebo maďarskej, ktorí podľa predpisov cudzej okupačnej moci nadobudli štátnu príslušnosť nemeckú alebo maďarskú, stratili dňom nadobudnutia takejto štátnej príslušnosti československé štátne občianstvo. Z rozboru ďalších ustanovení možno usudzovať aký bol obsah prezumpcie zodpovednosti týchto osôb. Dekrét rozlišoval dve ďalšie kategórie Nemcov a Maďarov. Do prvej kategórie na ktorú sa tento dekrét nevzťahoval, patrili osoby týchto národnosti, ktoré sa v dobe od 21. mája 1938 do 4. mája 1945 (v dobe zvýšeného ohrozenia republiky) prihlásili v úradnom hlásení za Čechov alebo Slovákov. Zostávali bez akejkoľvek zmeny štátnymi občanmi ČSR. Preukázali toto mimoriadnu, doslova excelentnú mieru pozitívneho vzťahu k Čechom a Slovákom, k ČSR a najmä odmietnutia a dištancovania sa od nacistického režimu Nemeckej ríše, tvárou tvár nevyhnutným represáliám z jej strany. Druhej kategórii Nemcov a Maďarov sa československé štátne občianstvo zachovávalo, ale pod podmienkou, dokázania, že zostali verní ČSR, nikdy sa neprevinili proti národom českému a slovenskému a buď sa činne zúčastnili boja za jej oslobodenie, alebo trpeli pod nacistickým alebo fašistickým terorom (§ 2, ods. 1). Z tohto druhého ustanovenia možno usudzovať a robiť záver v čom spočívala prezumpcia zodpovednosti (viny) na ktorej bol založený tento dekrét, jeho ustanovenie o strate štátneho občianstva ČSR. Touto prezumpciou bolo konanie, správanie sa postoj týchto občanov ČSR, národnosti nemeckej alebo maďarskej. Dekrét prezumoval, predpokladal, že tieto osoby nezostali verné ČSR,

ale previnili sa proti národom českému a slovenskému a činne sa nezúčastnili boja za jej oslobodenie, alebo netrpeli pod nacistickým či fašistickým terorom a práve preto, že svojim nekonaním proti nacistickému a horthyovskému revizionistickému systému, tento režim akceptovali a participovali na jeho zdanlivej legitimizácii. Ak v kontexte nesplnenia týchto základných povinností občana ČSR nadobudli podľa predpisov cudzej okupačnej moci štátnu príslušnosť nemeckú alebo maďarskú, stratili dňom nadobudnutia takejto štátnej príslušnosti československé štátne občianstvo (ex lege).

Prezumpcia zodpovednosti (viny) t.j. predpoklad, že nedodržali tieto podmienky správania sa občana ČSR, bola však prezumpciou vyvrátiteľnou. Bolo ju možné vyvrátiť dôkazmi vernosti ČSR a neprevinenia sa proti národom českému a slovenskému a naviac tu bola ďalšia požiadavka, ktorú museli dokázať, ak chceli prelomiť túto prezumpciu zodpovednosti. Bolo ním alternatívne splnenie podmienky buď aktívnej účasti v boji za oslobodenie ČSR alebo znášania utrpenia pod nacistickým alebo fašistickým terorom, ktoré nastupovalo po aktívnej rezistencii proti tomuto systému. Konštrukcia takejto prezumpcie zodpovednosti pre zachovanie československého štátneho občianstva, mala svoj materiálny právny prameň, bolo zdôvodnená sociologicky, bola oprávnená poznaním skutočného správania sa občanov ČSR nemeckej alebo maďarskej národnosti. V praxi, v realite živote temer všetky tieto osoby (uvádza sa že to bolo 92 až 95 percent) sa v dobe, ktorý zákonodarca nazval dobou „zvýšeného ohrozenia republiky“ správali nepochybné v prospech a v záujme cudzej okupačnej mocnosti, t.j. nacistického Nemecka alebo horthyovského Maďarska. Zásada prezumpcie neviny v trestnom konaní a zásada posudzovania osoby „bona fide“ platí v podmienkach pokojného občianskeho spolunažívania v štáte. V týchto podmienkach treba dokázať osobe, občanovi, že je vinný a dôkazmi o jeho zavinenom protiprávnom konaní vyvrátiť prezumpciu neviny. V podmienkach vojny, likvidácie suverénneho štátu, perzekúcie, úsilia priamo vyhladiť daný národ musia byť na morálnu a štátoobčiansku kvalitu správania sa človeka položené iné, vyššie nároky. Za občana právne nevinného, za osobu morálne pevnú sa považuje iba človek, ktorý bojuje proti zlu, resp. trpí pod terorom takýchto tyranov.

Koncipovanie ustanovenia o prezumpcii zodpovednosti vyplývalo a bolo v súlade s požiadavkou spravodlivosti a práva v čase tejto zločinnej vyhladzovacej vojny. Obdobné kritériá na občanov ČSR sa kládli aj na osoby nie nemeckej alebo maďarskej národnosti, ale aj na Čechov, Slovákov a príslušníkov iných slovanských národov. Ak tieto osoby sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky uchádzali o udelenie nemeckej alebo maďarskej štátnej príslušnosti, bez toho že by k tomu boli donútené nátlakom alebo osobitnými okolnosťami, strácali československé štátne občianstvo dňom, kedy uvedený ústavný dekrét nadobudol účinnosť. Bola tým splnená zásada rovnosti a rovnej spravodlivosti pre občanov ČSR, nemeckej, maďarskej, slovenskej, či českej národnosti. Konštrukcia straty štátneho občianstva, v dôsledku vlastného zavineného a protiprávneho konania tejto osoby (nie jeho odňatia, v dôsledku jednostranného vrchnostenského konania orgánu štátnej správy) nebola teda založená na „kolektívnej vine“ v tom zmysle, že za vinných považovala všetkých Nemcov a Maďarov, a za vinných ich považovala iba preto, že boli tejto národnosti).

Konštrukčným základom právnej architektúry dekrétu č. 108/1945 Zb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy bol tiež inštitút prezumpcie zodpovednosti (viny). Za nepriateľský majetok, ktorý sa konfiškoval bez náhrady sa považoval majetok štátov, právnických a fyzických osôb, ktoré mali sídlo resp. štátne občianstvo

v nacistickom Nemecku, v horthyovskom Maďarsku, ktoré viedli vojnovú agresiu proti ČSR. Výnimkou z tohto výpočtu, z tejto množiny osôb boli fyzické osoby národnosti nemeckej alebo maďarskej, ak preukázali, že nikdy sa neprevinili proti národom českému a slovenskému a buď sa činne zúčastnili boja za jej oslobodenie alebo trpeli pod nacistickým alebo fašistickým terorom (§ 1, odsek 1, bod. 2). Prezumpcia zodpovednosti, obdobne ako v prípade straty štátneho občianstva, bola v tomto ustanovení dekrétu založená na rovnakom predpoklade. Predpoklade, že sa zapojili, zúčastnili v rozličnej podobe, forme a stupni boja proti ČSR v súčinnosti v súlade s agresiou okupačných štátov, ktoré ozbrojeným násilím rozbili suverenitu ČSR. Aj táto prezumpcia zodpovednosti bola vyvrátiteľná, bolo ju možné prelomiť a dokázať svoju vernosť, lojalitu ČSR, aktívnu účasť na jej oslobodení, resp. strádanie pod nacistickým a fašistickým terorom. Hodnotenie obsahu tejto prezumpcie zodpovednosti, ako zakotvenie kolektívnej viny Nemcov i Maďarov, vyvracia zakotvenie a kvalifikovanie ako nepriateľských osôb – aj fyzických osôb bez špecifikovania národnosti (teda aj Čechov a Slovákov, resp. aj osôb inej slovanskej národnosti) ktoré vyvíjajú činnosť smerujúcu proti štátnej zvrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko – republikánskej štátnej forme, bezpečnosti a obrane republiky, podnecovateľov, návodcov, podporovateľov takejto činnosti, ale aj nadržovateľov germanizácie alebo maďarizácie a ďalších nepriateľských konaní (bod 3. Odsek 1, § 1).

Prezumpcia zodpovednosti (viny) vymedzením okolností ktorými ju možno vyvrátiť, a súčasne vymedzenie pojmu nepriateľských osôb, bez viazanosti na národnosť, ukazuje že ide o definovania množiny osôb, ktorá je totožná, veľmi blízka vymedzeniu pojmu spolupáchateľov podľa článku 6, písm. c) druhý odsek Štatútu medzinárodného súdneho dvora, ktorí týchto spolupáchateľov pomenúva ako vodcov, organizátorov, podnecovateľov a spolupovníkov, ktorí sa zúčastnili pri osnovaní alebo vykonávaní spoločného plánu alebo spriahaniu k realizácii niektorého zo zločinov uvedených Štatúte a sú zodpovední za všetky činy všetkých osôb pri vykonávaní takejto plánu. A osoby fyzické národnosti nemeckej alebo maďarskej, podľa prezumpcie zodpovednosti, participovali na činnosti proti suverinite, samostatnosti, celistvosti, bezpečnosti a obrane ČSR, nadržovali germanizácii alebo maďarizácii na území ČSR alebo sa chovali nepriateľsky k ČSR alebo k českému alebo slovenskému národu, v čase od mája 1938 do mája 1945, boli potom aj zodpovedné⁶⁰ „za všetky činy všetkých osôb pri vykonávaní tohto plánu“.

Svojou koncepciou ojedinelý a výnimočný v právnom poriadku, v povojnovom zákonodarstve ČSR je aj zákon z 8. mája 1946, č. 115/1946 Sb. o právnosti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov. Prijalo ho už Dočasné Národné zhromaždenie, rok po skončení vojny. Na rozdiel od dekrétov prezidenta republiky a nariadení SNR nezakladá a nevytvára novú koncepciu právnej zodpovednosti. Naopak uzákonil, že konanie, ku ktorému došlo v dobe od 30. septembra 1938 do 28. októbra 1945 a ktorého účelom bolo prispieť k boju o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov, alebo ktoré smerovalo k spravodlivej odplate za činy okupantov alebo ich pomáhačov, nie je bezprávne ani vtedy, ak by inak bolo podľa platných predpisov trestné. Vzt'ahuje sa teda na konania osôb, ktoré aktívne bojovali za oslobodenie ČSR, aj so zbraňou v ruke (nie v regulérnych vojenských útvaroch) ale najmä v partizánskych formáciách, ale aj v skupinových a individuálnych akciách a v príčinnej súvislosti s týchto ich konaniami došlo k usmrteniu inej osoby, osôb, poškodeniu zdravia, prípadne škodám na majetku, a iným stratám na hodnotách chránených v tom čase trestným zákonom. Zákon takéto konania

kvalifikoval ako „nie bezprávne“. Pri interpretácii tejto formulácie metódou „á contra-rio“ sa kvalifikácia týchto konaní približuje resp. sa rovná hodnoteniu takéhoto konania ako konania právneho, absolútne právneho, právneho od samého začiatku. Podmienkou pre takéto hodnotenie bolo splnenie objektívneho znaku takéhoto konania za ktorý zákon považoval „účel prispieť k boju o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov“, alebo objektívny znak (nie iba subjektívny úmysel a motiváciu konajúcej osoby), že takéto konanie „smerovalo k spravodlivej odplate za činy okupantov alebo ich pomáhačov“ (§ 1).

Citované znaky skutkovej podstaty tohto konania ako „spravodlivej odplaty“, ktoré podľa platných predpisov by bolo trestné, ale vzhľadom na jeho účel a motiváciu nebolo bezprávne možno zakomponovať do kontextu blízkej – oprávnenosti a pravidiel „krvnej pomsty“, z obdobia kedy verejná moc (štátny moc) nejestvovala ako organizovaná a efektívna moc stíhajúca prvotného, pôvodného páchatel'a, alebo z obdobia kedy štátna moc, ako monopolný vykonávateľom trestného zákonodarstva (presnejšie represívneho) je rukách despotu, tyrana a zločinnom poškodený človek, osoba, občan sa môže dovoliť spravodlivosti, dosiahnuť ju len svojpomocou, len tým, že vezme spravodlivosť do svojich rúk.

„Je to vlastne situácia, morálna a právne zložitá a protirečivá, kedy je treba uspokojiť zmysel sveta, a osôb poškodených a ukrivdených z tejto zločinnej vojny, po spravodlivosti, po náležitej odplate a náprave za zločiny nepriateľov. A súčasne je to stav, keby sa nepodarilo dosiahnuť taký stav organizovanej spravodlivosti, aby sa zabránilo potrestaniu týchto násilných skutkov obyčajnými aktmi pomsty, zo strany verejnosti...“ (podľa Londýnskej Svätajakubskej deklarácie). Podľa dikcie zákona o právnosti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov (č. 115/1946 Sb.) to však nebol akt obyčajnej pomsty, ale odplaty morálne a vlastenecky kvalifikovanej.

Záver

Československé zákonodarstvo z rokov 1940–1946, dekréty prezidenta republiky, nariadenia SNR, vzniklo podobne ako v iných európskych krajinách v dôsledku vojny a porážky nacizmu. V týchto podmienkach zakomponovalo do svojich ustanovení aj mimoriadne inštitúty, právne konštrukcie a koncepcie. Dosiahlo vysokú právnu kvalitu, bolo inovatívne, kreatívne. Anticipovalo aj niektoré ustanovenia medzinárodného trestného práva obsiahnuté Štatúte medzinárodného súdneho dvoru. Patrí medzi pramene poučenia ale aj inšpirovania. Obstálo v historickej skúške totálnej vojny, a obnovenia suverenity ČSR akoby zákonodarstvo dialekticky spájajúcej tri atribúty: obnovenia suverenity ČSR, konštituovania novej ČSR, s atribútom nepretržitého právneho jestvovania ČSR.

Nástupnícke subjekty československej štátnosti, Česká republika a Slovenská republika preukázali v praxi medzinárodných vzťahov po páde bipolárneho sveta kvalitatívne znaky hodnoverných sukcesorov a dedičov československého povojnového zákonodarstva. Stalo sa tak pri vyvrátení tvrdení, že dekréty prezidenta republiky sú v rozpore s právom civilizovaných štátov, a že neharmonizujú s európskymi právnymi normami do takej miery, že ČR a SR nemôžu vstúpiť do Európskej únie bez zrušenia tzv. benešových dekrétov so stanoviskami, ktoré túto otázku povýšili na údajný európsky problém⁶¹. Česká republika v podstate bez meškania, obratom reagovala adekvátne odmietavo na takéto stanovisko uznesením Poslaneckej snemovne „k dekrétom prezidenta republiky“ už 24. apríla 2002.⁶² Slovenská republika sa dopracovala po vnútorných straníckych kolíziách k obdobnému uzneseniu

až o päť rokov neskôr. Pri hodnotení súladu povojnového zákonodarstva a dekrétov prezidenta republiky dokázala byť rozhodnejšia a historicky a právne adekvátnejšia tým, že vo svojom vyhlásení zdôraznila a zakotvila, že „ústavné, zákonné a politické rozhodnutia v rámci povojnového usporiadania boli prijaté tak ako v iných európskych štátoch v dôsledku II. svetovej vojny a porážky nacizmu a vychádzali zo zásad medzinárodného práva reprezentovaných závermi konferencie v Postupime.⁶³ Otvorene, expressis verbis sa kvalifikovali dekréty prezidenta republiky a bez výslovného uvedenia aj nariadenia Slovenskej národnej rady, za: a) rovnaké ako obdobné ústavné, zákonné a politické rozhodnutia prijaté v iných európskych štátoch v dôsledku II. svetovej vojny a porážky nacizmu; b) za zákonodarstvo, ktoré vychádzalo z kontextu a v súlade so zásadami medzinárodného práva.

Poznámky

- 1 Táto téza mohla platiť pre Maďarsko, v ktorom sa akoby celý národ stotožnil so svojou vládnuou elitou tým, že sa povýšil v období od roku 1848 (od zrušenia poddanstva) do roku 1914 do stavu šľachtického, so šľachtickým duchom s autosugesciou: „považovať seba za vyvolenú triedu určenú Bohom na riadenie politických osudov Uhorska...“ (Š. Janšák, profesor UK v Bratislave v r. 1919), a to za šľachtický národ, ktorý v skutočnosti nevedel vládnuť, pretože: „Kto chce vládnuť, musí poznať medze svojej rozpínavosti a musí rozumieť dobe, jej sociálnym prúdom a myšlienkam“ a ďalej preto „... že maďarská šľachta ešte i dnes, sa pokladá za „Herrenvolk“. Významný slovenský politik obdobia rozpadu Uhorského kráľovstva a predmníchovského obdobia ČSR M. Hodža, k týmto svojim slovám ďalej dodal: „Celá ostatná stredná Európa pracuje. Celá ostatná stredná Európa spočíva na zásade nie výsad, ale práce. Najhlučnejšími hlásateľmi **maďarského výboja, zvaného revíziou Trianonu**, sú ľudia bez zamestnania.“ In: Súčasníci o Trianone. (ed. L. Deák). Bratislava, 1996, s. 52 a 53, a s. 55.
- 2 Por. „Kollektivschuld“ aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie. Von <http://de.wikipedia.org/wiki/Kollektivschuld> – zo 7. januára 2008.
- 3 JASPERS, K.: Otázka viny. Praha, 1969, 1990, cit. dielo s. 243. In: VALENT, T. – CHOVANCOVÁ, J.: Texty z dejín právnej filozofie: UK Právnická fakulta v Bratislave. Bratislava, 2006, s. 241. „... politická vina síce znamená zodpovednosť všetkých občanov za dôsledky konania štátu, nie však kriminálnu a morálnu vinu každého jednotlivého občana, pokiaľ ide o zločiny spáchané v mene štátu.“
- 4 BENEŠ, E.: Demokracie dnes a zíttra. Praha, 1946, s. 226.
- 5 In: Bojující Československo. 1938–1945. Praha – Košice, s. 83.
- 6 Porazené Nemecko, stratilo štátnu suverenitu, nemecký štát zanikol, nejstvovala nemecká štátna moc. Nemecko bolo podrobené „Spojeneckej kontrole“. Určilo sa, že nemecký militarizmus a nacizmus budú vykorenené; por.: Teherán – Jalta – Postupim. Zborník dokumentov. Bratislava: Pravda, 1972, s. 389.
- 7 Chammurapiho kódex z Babylónu z 18. storočia p. n. l. zakotvil zásadu „talía“ – odvetu, ako princíp trestného stihania na základe „ekvivalencie“, ekvivalentnej odplaty t.j. trest bol rovnaký ako škoda, ktorú spôsobil páchatel svojim trestným konaním. Lapidárne sa vyjadroval formulou – „oko za oko, zub za zub, kosť za kosť“. Por. KLÍMA, J.: Nejstarší zákony lidstva. Praha: Academia, 1979, s. 119–147.
- 8 Podľa židovskej tradície pochádza z r. 1220 pred n. l. Podľa súčasných výskumov proces vytvárania Starého zákona (Pentateuch) prebiehal prinajmenej šesť storočí. Inkorporovali sa do neho aj ustanovenia z Chammurapiho zákona. V druhej knihe Mojžišovej (Exodus) je aj pravidlo, „dáš život za život, oko za oko, zub za zub, nohu za nohu, popálenie za popálenie, modrinu za modrinu, ranu za ranu“. Por. Pentateuch: Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie. Trnava: Dobrá kniha, 2004; por. tiež: Výklady ke Starému zákonu. I. Pripravila Starozákonní prekladateľská komise. Praha, 1991, s. 280.
- 9 Staroveké rímske porekadlo významu pravidla správania sa „beda porazeným“, vyjadruje pošlapávanie práv slabších porazených vo vojne. Stávalo sa pravidlom, zákonom uzavretia mieru v tom zmysle, že „vít'az diktuje podmienky“ mierovej zmluvy. por. Titus Livius: Dejiny Ríma od založenia mesta. („Ab urbe condita“). V. 48, 8–9. Por. „Moudrost věků“ (Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení). Praha: Leda, 2002, s. 420.
- 10 Decimácia, vo voľnom preklade znamená odstránenie každého desiateho. Bol to trest založený na kolektívnej zodpovednosti určitého vojenského útvaru. Trest sa ukladal náhodne, osobe vybranej žrebovaním bez zistenia jej individuálneho zavineneho protiprávneho konania. Možno to porovnať s rituálnym trestaním keď bol odsúdený akoby obetovaný za zločiny všetkých, celej légie. Vykonaním popravy jednej osoby (vojaka) za všetkých sa oslobodzovali od trestu smrti všetci ostatní previnilí vojaci. Používala sa ako disciplinárne opatrenie, najvyšší trest podľa rímskeho vojenského trestného práva v starorímskych légiách, proti vojenským útvarom, ktoré sa vzbúрили, dezertovali, stratili insigne, s cieľom ich pacifikovania, zdisciplinovania, potres-

- tania spôsobom, aby autoritu svojho veliteľa pocíťovali za vyššiu ako strach pred nepriateľom. Decimácia sa používala aj ako druh trestu, podľa starorímskeho trestného práva, voči porazeným nepriateľom, konkrétne v roku 71 p.n.l. decimáciu použil Crassus voči porazeným otrokom vedeným Spartakom. Šesťtisíc zajatých otrokov dal Crassus ukrižovať pozdĺž cesty via Appia, ktorá viedla z Ríma do Capue. Por. Encyklopédia antiky. Praha: Academia, 1974, s. 583
- 11 Prioritnou súčasťou tejto premeny Nemecka bolo, že spojenci urobia aj ďalšie opatrenia, „potrebné na to, aby Nemecko nikdy viac neohrozovalo svojich susedov alebo zachovanie mieru na celom svete“. A dlhodobé: „Úmyslom spojencov je poskytnúť nemeckému ľudu možnosť, aby sa pripravil k budúcej rekonštrukcii svojho života na demokratickom a mierovom základe. Ak vlastné úsilia nemeckého ľudu budú nepretržite zamerané na dosiahnutie tohto cieľa, tak bude môcť časom zaujať miesto medzi slobodnými a mierumilovnými národmi sveta.“ A ďalšou súčasťou tejto premeny Nemecka bolo, že spojenci urobia aj ďalšie opatrenia, „potrebné na to, aby Nemecko nikdy viac neohrozovalo svojich susedov alebo zachovanie mieru na celom svete“.
- 12 Vyhlásenie ohľadom porážky Nemecka a prevzatia najvyššej vládnej moci v Nemecku vládamí Spojeného kráľovstva, USA, ZSSR a Dočasnej vlády Francúzskej republiky. (5. júna 1945). In: Dokumente zur Staatsordnung der DDR. I., Berlin, 1959, s. 67 a n., Tiež: BEŇA, J.: Dokumenty k moderným dejinám štátu a práva krajín strednej a východnej Európy. II. UK, 1994, s. 72.
- 13 JASPERS, K.: Otázka viny. Praha, 1969, 1990, cit. dielo s. 243.
- 14 „Tri vlády preskúmali otázku zo všetkých strán a uznávajú, že sa musí uskutočniť presun nemeckého obyvateľstva, alebo jeho časti, ktoré zostalo v Poľsku, Československu a Maďarsku do Nemecka. Súhlasia s tým, že akýkoľvek presun, ktorý sa uskutoční, musí sa uskutočniť organizovaným a humánnym spôsobom.“ Správa o berlínskej konferencii troch mocností. (XIII. Organizovaný presun nemeckého obyvateľstva). In: Teherán – Jalta – Postupim. Zborník dokumentov. Bratislava: Pravda, 1972, s. 389.
- 15 Stanovisko USA, ako odpoveď signatárov Postupimskej dohody na otázky Federálneho zhromaždenia ČSFR, ktorí pri prerokúvaní Zmluvy medzi ČSFR a SFR nesúhlasili s použitím termínu „vyhnanie“, pretože imanentne obsahuje náboj bezprávia. Odpovede USA a Veľkej Británie boli zhodné: „išlo o odsun, resp. presun, ktorý bol nevyhnutný a striktné založený na medzinárodnom práve. Ruská federácia uviedla, že považuje odsun podľa dohôd dosiahnutých v Postupime, za dôležité medzinárodné dokumenty, ktoré zakotvili výsledky druhej svetovej vojny, právne potvrdili porážku fašistického režimu a nacistickej ideológie v Nemecku a vytvorili základ povojnového teritoriálneho usporiadania a mieru v Európe“. Por. Právni aspekty odsunu sudetských Němců. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996, s. 103–104.
- 16 KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha, 2001, s. 520.
- 17 Vyhlásenie vojnového stavu medzi ČSR a štátmi, ktoré sú vo vojne s Veľkou Britániou, ZSSR alebo USA (prezident ČSR, Londýn, dňa 16. 12. 1941). In: Bojující Československo. 1938–1945. Praha – Košice, s. 103.
- 18 Násilné konanie proti bezpečnosti, samostatnosti a územnej celistvosti ČSR zaznamenávala vláda ČSR už od roku 1934. „Maďarská vláda sa nestala pomocníkom a spoluvinníkom Nemecka až od tej doby, kedy vstúpila po jeho boku do vojny proti Sovietskemu zväzu, ale už dávno predtým. Už od r. 1934 vystupovala na medzinárodnom fóre vždy v tesnej zhode s nacistickými a fašistickými mocnosťami Osi, až sa otvorene pripojila k tzv. Paktu proti Kominterne, ktorý bol obrátený proti Sovietskemu zväzu, v skutočnosti bol však tiež politickým nástrojom nemeckej imperialistickej politiky na európskom kontinente. Využívajúc opory, ktorí nachádzala v talianskom fašizme a v nemeckom militarizme a nacizmu, Maďarsko sledovalo urputne tzv. revizionistickú politiku, ktorou po dobu mnohých rokov marilo všetky pokusy aj možnosti o priateľskú úpravu vzťahov medzi štátmi v strednej Európe vôbec a pomáhalo predovšetkým pripravovať Nemecku budúci útok na jeho menších susedov.“ Nóta československej vlády, zaslaná spojeneckým vládam, dňa 16. 12. 1941, o vojnovom stave ČSR so štátmi a ich satelitmi. Bojující Československo. 1938–1945. Praha – Košice, s. 98.
- 19 Citované podľa: Rozhlasový prejav prezidenta dr. E. Beneša po vpáde Nemecka do Sovietskeho zväzu, zo dňa 24. 6. 1941. In: Bojující Československo. 1938–1945. Praha – Košice, s. 83.
- 20 Nóta československej vlády, ... cit. dielo s. 101.
- 21 Z prejavu dr. E. Beneša z 24. 7. 1941: „Počujem práve, že takzvaný slovenský štát vstúpil do vojny so Sovietskym zväzom. Slováci teraz vidia, kam ich tí zločineckí slovenskí Quislingovia zaviedli, vidia, ako nemecký korbáč ženie našich slovenských synov do krvavého kúpeľa. Tento príšerný zločin bude raz strašne potrestaný.“ In: Bojující ČSR. 1938–1945. Praha – Košice, 1945, s. 83–84.
- 22 Československá vláda pokladá za potrebné aby uistila vládu V. Británie, ZSSR, USA a ostatné spojenecké vlády, že v zhode s rozhodnou vôľou československého ľudu potrestá po zásluže všetkých československých občanov bez ohľadu na ich národnosť, ktorí sa dopustili zrady na Československej republike tým, že sa spojili s Nemeckom a aktívne pomáhali proti záujmom vlastného štátu i celej Európy, previniac sa tým zároveň proti štátom a vládam, ktorých vláda a československý štát je dnes spojencom v tejto vojne proti Nemecku, Maďarsku a iným mocnostiam Osi, ako aj proti ich pomocníkom.“ Nóta československej vlády, zo dňa 16. 12. 1941. In: Bojující ČSR 1938–1945. Praha – Košice, 1945, s. 101–102.
- 23 Beneš sa chce pomstiť na slovenskom národe za to, že ho na politickú krízu roku 1938 – eho a na túto vojnu nepripravil.“ OSUSKÝ, Štefan: Beneš a Slovensko. (Londýn 1943). In: MICHÁLEK, S.: Diplomata Štefan Osuský (1889–1973). Bratislava: Veda, 1999, s. 309.
- 24 HUSÁK, G.: Svedectvo o SNP. Bratislava, 1969, s. 112 a 113.
- 25 „Čo najrozhodnejšie odmietame a odsudzujeme protidemokratické a násilnícke výčiny a názory ľudáckeho režimu u nás. Slovenský národ nemá nič spoločného so spolenctvom s hitlerovským Nemeckom. Naopak,

- celým svojim zmysľaním a presvedčením bol vždy na strane spojencov, čo pri každej vhodnej príležitosti doma i na fronte potvrdil skutkami. Slovenský národ v súhlase s našimi národnými tradíciami rozhorčene odmietal tisoovsko-tukovskú zradu na Slovanstve, ktorou ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanským národom.“ Deklarácia SNR, 1. 9. 1944. Výňatok. Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava 1999, s. 353–354.
- 26 „Dnešným dňom slovenský národ manifestačne sa pripojuje k spojeneckým národom, ktoré svojim bojom a veľkými obeťami zabezpečujú slobodu a demokratický život i nášmu malému národu. Všetkými silami chceme prispieť k rýchlemu skončeniu tohto zápasu o slobodu.“ Deklarácia SNR, 1. 9. 1944 (Výňatok). Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava, 1999, s. 353–354.
- 27 „Slovenské národné povstanie predovšetkým rehabilitovalo slovenský národ v očiach revolučných národov Európy i celého sveta a raz navždy zamietlo zdanie, že je jeho „osudovou“ dejinnou kliatbou byť preochotným posluhovačom kontrarevolučnej reakcie, kedykoľvek sa zberá zmerať svoje sily s revolúciami, pohýnjúcimi svet dopredu. ... bez výhrad a zľavovania zlúčiť v našej pozícii oddanosť myšlienke národnej samobytnosti s vernosťou pokroku, demokracii a ich revolúciám. ... Dalo svetu na vedomie našu novú históriu. Nám zasa dalo nové historické vedomie. To ozaj nie je málo.“ NOVOMESKÝ, L.: Predhovor v knihe: HUSÁK, G.: Svedectvo o SNP. Bratislava, 1969, s. 10 a 11.
- 28 Takto zhodnotil „akoby mimochodom“ SNP spisovateľ a profesor maďarského gymnázia v Bratislave Rezső Szalatnai (1904–1977) zástanca slovensko – maďarskej vzájomnosti: v dokumente Memorandum. Maďari na území ČSR v rokoch 1938–1945. Na inom mieste dodal: „píšeme historickú pravdu, ak konštatujeme, že SNR by sa nikdy nebolo uskutočnilo, aby mu Maďari nepomohli.“ In: VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Bratislava, 2002, s. 818 a n.
- 29 Podľa predbežného prímeria, ktoré bolo podpísané 11. októbra 1944 sa Maďarsko malo vzdať území anektovaných po roku 1938 a vyhlásiť Nemecku vojnu. Boli to však požiadavky Spojencov, ktoré boli nad „možnosť“, historické a právne vedomie Maďarov, nielen vtedajšieho horthyovského vedenia, ale aj nad antifašistických predstaviteľov Maďarska, národa a krajiny ktorá sa identifikovala s Veľkým Uhorskom, nebola schopná sa s týmto pre nich historicky právo rozísť, vrátane odtrhnutia sa od svojho „jediného spravodlivého spojenca“, aj keď rozpútal a viedol zločinnú vojnu. Dokonca aj súčasní maďarskí historici (pôsobiaci aj na univerzitách v USA), ktorých dielo sa preložilo aj do českého jazyka, kvalifikujú s plnou vážnosťou integrovanie bývalých území Uhorska do ČSR, Rumunska, Juhoslávia ako „anexiu“. V súlade s tým pripojenia týchto území k Maďarsku podľa I. a II. viedenskej arbitráže kvalifikujú ako „REANEXIU“, t.j. síce ako anexiu, ale anexiu anektovaného územia, teda za historicky spravodlivú anexiu. Por. KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 2001, s. 355.
- 30 Ferenc Szálasi vedúca osobnosť Strany šíповých krížov (nyilasov) bol s hodnosťou „Vodca maďarského národa“ („regentom“ teda hlavou maďarského štátu ešte stále vo forme „kráľovstva“ a súčasne premiérom, predsedom vlády), ktorá jestvovala od 16. októbra 1944 do 28. marca 1945 a vystupovala ako tzv. vláda národnej jednoty Maďarska, ktoré bolo posledným spojencom nacistickej Nemeckej ríše. Členovia tejto vlády F. Szálasiho našli v marci 1945 útočisko na území Tretej ríše. F. Szálasiho zajali vojaci USA, po internácii bol trestnoprosnou formou extradície a odovzdaný späť do Maďarska na retribučné konanie, ktoré sa konalo pred Tribunálom ľudového súdu v Budapešti. F. Szálasi bol obžalovaný, uznaný vinným a odsúdený za zločiny proti štátu, proti ľudskosti a vojnové zločiny. Trest smrti nad ním bol vykonaný v Budapešti 12. marca 1946. Por. Ferenc Szálasi, Wikipédie svobodná encyklopedie. (česká verzia hesla). Navštívené dňa 17. 6. 2015.
- 31 V priebehu činnosti tejto vlády F. Szálasiho prišlo o život asi 100 000 osôb teda polovica príslušníkov židovskej komunity v Budapešti. Viacej ako 80 000 Židov, vrátane žien detí a starcov, bolo deportovaných do koncentračných táborov. Organizovali sa tzv. pochody smrti. Stali sa obeťami druhej vlny deportácii Židov z Maďarska, obeťami holocaustu. Szálasi s cieľom spomalit' postup Červenej armády, umožniť nemeckým nacistickým vojskám opevniť sa na západnej hranici Szálasi, obetoval Budapešť, jej obyvateľov poldruhamešačnému boju v obklúčení, vyhlásil totálnu mobilizáciu (všetkých mužov od 14 do 70 rokov) a odmietol výzvu maďarských cirkevných hodnostároch aby opustil obklúčené hlavné mesto na Vianoce 1944. Osobne teda F. Szálasi ako „vodca maďarského národa“, predstaviteľia jeho vlády týmto svojim konaním páchali zločiny proti ľudskosti, vojnové zločiny, ale aj zločiny proti maďarskému ľudu, maďarskému národu, maďarskému štátu. Por. KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha, 2001, s. 355 a 356.
- 32 KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha, 2001, s. 352 a 355.
- Po inaugurácia za „regenta“ zastupujúceho kráľa maďarskej (uhorskej) monarchie, teda za hlavu tohto štátu, za „správcu ríše“ prisahou, ktorú vykonaval dňa 4. novembra 1944 na „svätú korunu“, podľa mytologickej teokratiko – právnej doktríny pochádzajúcej od prvého uhorského kráľa sv. Štefana premenoval krajinu na „Ríšu spojených maďarských odvekých krajín“. Magyarország nemzetvezetője. V súlade s maďarskou štátnou doktrínou, organickou koncepciou „svätej koruny“ podľa jej teritoriálnej dimenzie Uhorské kráľovstvo (v maďarskom jazyku autenticky od založenia s názvom „Magyarország, resp. Magyar Királyság, ktorým sa popieral jeho multietnický charakter, vyjadroval sa v rozpore s pravdou, dominantne iba jeho maďarská etnická a národná podstata a povaha) nepretržite právne jestvovalo aj po zániku habsburskej monarchie jej rozpadom, a jeho územnou súčasťou boli všetky pôvodné teritória, ktoré do Svätéhoštefanského kráľovstva patrili v roku 1918. Pomenovaním tohto útvaru na „Ríšu spojených maďarských odvekých krajín“ sa podľa jeho autorov mohlo uplatňovať údajné právo na „restitutio in integrum“. Začlenením slova „spojených“, resp. v inom preklade slova „zväz“ (Maďarský zväz starovekých krajín [zemí]) sa do istej miery mohlo predpo-

- kladať, že pôjde o zväz týchto krajín, t.j. o ich zložených štát. Do tejto „ríše maďarských odvekých krajín“ mali patriť, či podľa F. Szálasiho ako hlavy tohto útvaru patrili územia získané I. a II. viedenskou arbitrážou (1938, 1940), anexiou Podkarpatskej Rusi a okupáciou a anexiou južného Sedmohradska v roku 1944/1945.
- 33 Podľa preambuly – Mierová zmluva s Maďarskom, z roku 1947, publikovaná in Sbírka zákonů a nařízenій republiky Československé. Ročník 1947. Částka 91.
- 34 Porovnaj, Preambula. Mierová zmluva s Maďarskom, uzavretá 10. 2. 1947. publikovaná pod č. 192/1947 Sb. z. a n. Čiastka 91.
- 35 „Nemecké ... vojenské jednotky ... boli úplne porazené a bezpodmienečne kapitulovali a Nemecko, ktoré je zodpovedné za vojnu, nie je viacej schopné odporovať vôli víťazných mocností. ... V Nemecku nie je žiadna ústredná vláda alebo úrady, ktoré by boli schopné prevziať zodpovednosť za udržanie poriadku, za správu krajiny a za uskutočnenie požiadaviek víťazných mocností. ... Vlády Spojeného kráľovstva, USA, ZSSR, a Dočasnej vlády Francúzskej republiky preberajú týmto najvyššiu vládnu moc v Nemecku. ... Prevzatie za horeuvedených účelom menovanej vládnej moci a plných mocí neznamená anexiu Nemecka.“ Dokumente zur Staats-ordnung der DDR. I. Berlin, 1959, s. 67 a n.
- 36 „... Dočasná národná vláda sa zaväzuje, že Maďarsko nahradí všetky hmotné škody, ktoré spôsobilo vo vojne proti Sovietskemu zväzu a ostatným susedným národom.“ Vyhlásenie Dočasnej národnej vlády. 23. 12. 1944 – Debrecín. In: BEŇA, J.: Dokumenty k dejinám štátu a práva krajín strednej a východnej Európy. II. diel. UK, 1994, s. 55.
- 37 Deklarácia o oslobodenej Európe. Komuniké o konferencii šéfov vlád troch spojeneckých mocností – ZSSR, USA a V. Británie na Kryme (11. 2. 1945). In: Teherán – Jalta – Postupim. (Zborník dokumentov). Bratislava, 1972, s. 186–187.
- 38 Por. Sbírka zákonů a nařízenій republiky Československé. Ročník 1947. Částka 91. Vydána dne 22. listopadu 1947.
- 39 Deklarácia o ukрутnostiach z r. 1943. In: Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, díl 1. Praha, 1965, s. 79.
- 40 Tamtiež s. 526, alebo č. 164/1947 Sb.
- 41 Cit. podľa: RAŠLA, A.: Ludové súdnictvo ako forma mimoriadneho súdnictva. Bratislava, 1969, s. 24 až 25.
- 42 ŠTURMA, P.: Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva. Praha: Karolinum, 2002, s. 9–10.
- 43 „Vzhľadom na to, že Nemecko od začiatku terajšieho konfliktu, ktorý vznikol z jeho útočnej politiky, zriadilo v obsadených krajinách režim teroru charakterizovaný medziiným zatýkaním, hromadným vysídľovaním, popravami rukojemníkov a masakrami; a vzhľadom na to, že podobných skutkov sa dopúšťajú spojenci Ríše a v niektorých krajinách spoluvinníci okupačnej moci...“; cit. Podľa RAŠLA, A.: Ludové súdnictvo... citované dielo, Bratislava, 1969, s. 18.
- 44 Argumentmi predstaviteľov USA proti mimosúdnej exekúcii boli: a) poprava „by predstavovala porušenie najzákladnejších zásad spravodlivosti, uznávaných všetkými členmi Spojených národov“; b) poprava nepriateľských vodcov by mohla spôsobiť, že Nemci a Japonci by z týchto zločincov urobili mučeníkov; c) odsúdenie vojnových zločínov po procese „si získajú maximálnu podporu verejnosti v našej dobe a stretne sa s úctou v dejinách“; d) použitie súdneho postupu navyiac „umožní celému ľudstvu skúmať v budúcnosti autentický záznam“ nemeckej a japonskej zločinnej činnosti“. In: RÖLLING, B. V. A. – CASSESE, A.: Tokijský proces. Praha, 1995, s. 114.
- 45 Úřední postavení obžalovaných, at' jako hlav státu nebo odpovědných úředníků ve veřejných úřadech, nebude pokládáno za skutečnost zprošťující je odpovědnosti ani za skutečnost zmírňující trest. Čl. 7. Štatútu mezinárodního vojenského súdneho dvora. In: Zákon č. 164/1947 Sb. z. a n.
- 46 Podľa Londýnskej dohody z 8. 8. 1945 (čl. 1) bol zriadený Medzinárodný vojenský súdny dvor (resp. podľa neskoršieho úzusu „tribunál“) pre trestné konanie s vojnovými zločincami, ktorých trestné činy nebolo možné osobitne zemepisne umiestniť bez ohľadu na to, či sú obviňovaní jednotlivito alebo ako členovia organizácie, či skupín alebo podľa oboch vlastností (kritérií). In: Zákon č. 164/1947 Sb. z. a n.
- 47 Upravilo ho ustanovenie článku 8. Štatútu medzinárodného vojenského súdneho dvora v dikcii: „Skutočnosť, že obžalovaný konal na rozkaz svojej vlády alebo svojho predstaveného, nezavahuje ho zodpovednosti, ale môže byť pokladané za poľahčujúce pre výmeru trestu, ak rozhodne Súdny dvor, že si to žiada spravodlivosť.“ In: Zákon č. 164/1947 Sb. z. a n.
- 48 Vražda, vyhľadovanie, zotročovanie, deportácie alebo iné neľudské činy spáchané proti akémukol'vek civilnému obyvateľstvu pred vojnu alebo za vojny, ak boli spáchané z dôvodov politických, rasových či náboženských, podľa nacistickej ideológie sa kvalifikovali podľa čl. 6. odsek c) Štatútu medzinárodného vojenského tribunálu, ako zločiny proti ľudskosti. In: Zákon č. 164/1947 Sb. z. a n.
- 49 Prelomenie zásady zákazu retroaktivity trestného zákona bolo obsiahnuté v ustanovení čl. 6. Odseku c) Štatútu medzinárodného vojenského tribunálu formuláciou, že vražda, vyhľadovanie, zotročovanie alebo iné neľudské činy spáchané proti akémukol'vek civilnému obyvateľstvu, alebo prenasledovanie z príčin politických, rasových či náboženských spáchané – **pred vojnou alebo za vojny** kvalifikujú a stíhajú ako zločiny proti ľudskosti. Dohoda o stíhaní hlavných vojnových zločínov Európskej Osi nadobudla platnosť dňom jej uzavretia, teda 8. augusta 1945. V tento deň nadobudla účinnosť pre jej deklarantov a signatárov, t.j. Francúzsko, USA, Veľkú Britániu a ZSSR. Pre ďalšie štáty nadobudla účinnosť dňom ich pripojenia sa k tejto Dohode. Pre Československu republiku nadobudla medzinárodnú účinnosť dňom 26. septembra

1945. Z hľadiska medzinárodnej trestnej zodpovednosti pôsobila so spätnou účinnosťou na konania ktoré sa vykonali pred 1. 9. 1939, ako aj v nasledujúcom období vojny, t.j. pred dňom účinnosti Dohody a Štatútu, t.j. pred 8. 8. 1945.
- 50 Podľa čl. 6, písm. a) Štatútu sa zločiny proti mieru vymedzovali ako „osnovanie, príprava, podnecovanie alebo podniknutie útočnej vojny alebo vojny porušujúcej medzinárodné zmluvy, dohody alebo záruky, alebo účasť na spoločnosť pláne alebo sprisahaní k vykonaniu čohokoľvek z toho, čo bolo uvedené vyššie. In: Zákon č. 164/1947 Sb. z. a n.
- 51 Por. ustanovenie čl. 6., písm. c) druhý odsek Štatútu medzinárodného vojenského tribunálu. In: Zákon č. 164/1947 Sb.: Vúdcové, organizátori, podnecovatelia a spoluvinníci zúčastnívi sa při osnování nebo provádění společného plánu nebo spiknutí ku provedení některého ze zmíněných zločinů jsou odpovědny za všechny činy všech osob při provádění takového plánu. Subjektem tohto zločinu mohli byť vodcovia, organizátori, podnecovatelia a spoluvinníci zúčastnení na ňom; objektívna stránka skutkovej podstaty tohto zločinu bola naplnená účasťou – a to opäť alternatívne, buď pri osnovaní alebo pri vykonávaní spoločného plánu alebo sprisahania – k vykonaniu niektorého v tomto článku uvedených zločinov: t.j. zločinov proti mieru, alebo vojnových zločinov alebo zločinov proti ľudskosti. Subjekt tejto skutkovej podstaty bol zodpovedný nie iba za svoje činy, nie iba za činy spolupáchateľov ktoré poznal – ALE bol zodpovední za všetky činy všetkých osôb pri vykonávaní takéhoto plánu.
- 52 Norimberský proces. II. Sborník materiálu. Díl druhý. Praha, 1953, s. 127.
- 53 Závěrečná řeč hlavního žalobce za ZSSR R. S. Rudenka. In: Norimberský proces. Sborník dokumentů. Druhý díl. Praha, 1953, s. 218.
- 54 Nemecká okupácia Československa bola vopred rozhodnutá s konečnou platnosťou schválením plánu „Fall Grün“ 5. novembra 1937. Podľa zistenia tribunálu v marci 1938 maďarský veľvyslanec v Berlíne navrhol Ribbentropovi, „že možné vojnové ciele proti Československu by mali byť prediskutované medzi nemeckou a maďarskou armádou“. Rozsudok Medzinárodného vojenského tribunálu. In: EČER, B.: Norimberský proces II. Praha: Orbis, 1953, s. 467.
- 55 „V dobe mníchovskej krízy navštívil admirál M. Horthy a premiér Imrédy Nemecko a pri stretnutí v Kieli im Hitler, ktorý bol odhodlaný rozdeliť Československo, ponúkol celé bývalé Uhorsko, t.j. Slovensko, ak budú ochotní napadnúť Čechoslovákov z tylu. Oba maďarskí predstavitelia vedomí si vojenskej nepripravenosti krajiny, to však odmietli a namiesto toho navrhovali dohodu založenú na etnickom princípe, ktorá by sa týkala ako Slovenska tak aj Sudet, Nemcami osídleného pohraničia Čiech a Moravy. Keď si ich Hitler znovu pozval na 20. septembra (1938) do Berchtesgadenu, maďarskí vodcovia cívlí a mobilizovali svoju špatne pripravenú armádu.“ KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Lidové nakladatelství. Praha, 2001, s. 342–343. Vyjadrili súhlas so zločinným zámerom, a zúčastnili sa na jeho na jeho príprave, podnietení a zúčastnili na podniknutí zločinu agresie v štádiu prípravy a pokusu.
- 56 „... jasne vysvitá i z dokumentov norimberského procesu, ktoré dokazujú napr. i to, že Horthy sám, bez nátlaku, sa ponúkal Hitlerovi za nástroj agresie proti nám. Už i preto dúfame, že bude vyhovené požiadavke Juhoslávie a že vojnový zločinec Horthy bude tejto vydaný k sthňaniu.“ Poslanec dr. I. Horváth v rozprave na 37. schôdzi Dočasného národného zhromaždenia, v rozprave k expozé ministra zahraničných vecí ČSR Jana Masaryka, 6. marca 1946. Digitálna knihovna parlamentu www.psp.cz, alebo www.nrsr.sk.
- 57 „Preto sa pri správe území (nadobudnutých Maďarskom I. a II. viedenskou arbitrážou) postupovalo značne rozdielne; jediné, čo bolo všade jednotné sa stali krivdy páchané na menšinách, najmä v Bážke, odkiaľ boli Srbi, ktorí sa tu usadili po roku 1918 ihneď vyhnaní. V januári 1942 tu boli spáchané najhanebnejšie zo zverstiev, ktorého sa maďarská armáda v priebehu vojny dopustila, totiž masakr viacej ako 3000 civilistov v meste Novi Sad (Újvidék), ako odveta za partizánske akcie v okolí.“ KONTLER, L.: Dějiny Maďarska, cit. dielo, s. 348. „Bývalého regenta Horthyho na začiatku roku 1945 Američania prepustili z väzenia. ... Juhoslovanskú žiadosť o jeho vydanie (pre masakr vo Vojvodine) Američania odmietli.“ LENDVAI, P.: Tisíc let maďarského národa. Praha: Academia, 2003, s. 339.
- 58 Medzinárodný vojenský tribunál, Norimberg, Rozsudok: ... Prvým aktom agresie, ktorý je kladený podľa žalobného spisu obvineným za vinu, je okupácia Rakúska a Československa a prvou agresívnou vojnou, uvedenou v žalobe, je vojna proti Poľsku, ktorá začala dňa 1. septembra 1939. ... Z predložených dôkazov vyplýva jasne, že táto vojna, rovnako ako okupácie Rakúska a Československa, boli dobre premysleným a dôkladne pripraveným aktom, a že bolo zahájené až vtedy, keď bolo rozhodnuté, že nastala vhodná doba na ich uskutočnenie, ako určitej vopred vytýčenej schémy a plánu... Tribunál kvalifikoval túto činnosť obžalovaných ako zločin osnovania, prípravy, podnecovania a podniknutia agresívnej vojny, alebo ako účasť na spoločnom pláne alebo sprisahaní k príprave, k podnecovaniu alebo podniknutiu útočnej vojny“ podľa oddielu I. a oddielu II. Štatútu. In: EČER, B.: Norimberský proces II. Praha: Orbis, 1953, s. 459 a 495.
- 59 „Právě na tomto místě je třeba si položit otázku: v jaké míře a v jakém smyslu odpovídají za plynové komory, koncentrační tábory, masové vyhlazování, ponižování, ubíjení a odlišťění milionů jen představitelé nacistického hnutí, nebo jsou za tyto jevy spoluodpovědní i všichni ti, kteří z těchto hnutí mlčky profitovali, plnili jeho příkazy a nekladli jim odpor. Černobílé schéma vylučné odpovědnosti představitelů nacismu a nedostatku odpovědnosti všech ostatních sotva existuje. Tak jako na vzniku a vývoji nacismu se podílely i další evropské státy a jejich vlády, neschopné a neochotné čelit již od počátku nacistické expanzi, **odpovídá za něj v prvé řadě sám německý národ, byť i v jeho řadách se našlo nemálo těch, kteří aktivně a statečně proti němu vystoupili.** Mezi odpovědností ‚zbytku světa‘ a odpovědností německého národa, mezi mlčením

a pasivitou jedněch a mlčením a spíše aktivitou druhých zdá se však přece jen existovat podstatný rozdíl, jenž hraje významnou roli i v otázce důkazního břemene. Byla to totiž podstatná část německého národa, která v mnoha směrech bezprostředně a vědomě participovala na vytváření mocenských struktur v nacistickém Německu, na expanzi nacistického Německa vůči Československu a všeobecně na nacistických záměrech a aktech, vedoucích k tomu, že v sázce byl osud celého světa. **Ani život v politické temnotě nelegitímuje totiž k naprosté sociální rezignaci a apatii...**"

Nález Ústavního soudu České republiky. Publikované Sběrka zákonů České republiky č. 55/1995.

- 60 „Práva někdejších občanů Československa bylo nutno po ukončení nacistické okupace omezit ne proto, že zastávali odlišné postoje, ale z toho důvodu, že **tyto jejich postoje byly v celkovém kontextu nepřátelské vůči samé podstatě demokracie a jejímu hodnotovému řádu a ve svých důsledcích představovaly podporu útočné válce. Tato omezení platí v daném případě stejně pro všechny případy splňující stanovenou podmínku, totiž vztah nepřátelství k Československé republice a její demokratické státní formě, bez ohledu na národnostní příslušnost.** Pokud některé sociální skupiny v používání lidských práv a svobod si nekladou žádné meze a destruuji tím práva a svobody ostatních, nezbyvá než takové chování právně i sociálně sankcionovat. Také dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. sledoval tedy zájem politické a ekonomické stabilizace demokratické země, zbídačené válkou a okupací, stejně jako zájem odstranění dalších možných recidiv obdobné historické situace, i zájem ochrany práv a svobod jejích občanů, kteří toto břemeno nesli a jejichž společenské a mravní vědomí – nezbytné pro výkon těchto práv – by v případě absence takové sankce utrpělo nedozírné trhliny, ... **Nález Ústavního soudu České republiky.** Publikované Sběrka zákonů České republiky č. 55/1995.
- 61 „Právní systém Evropské unie sa stane po vstupe pre nás všetkých záväzným. Podľa môjho osobného presvedčenia Benešove dekréty neharmonizujú s európskymi právnymi normami. Takže, ťažko si predstaviť nejaký štát aspirujúci na členstvo v únii, ktorého dekréty sú v ostrom kontraste s európskymi právnymi normami a chcel by ich zachovať vo svojom právnom systéme. Problém teda nepokladám za slovensko-maďarský, resp. česko-maďarský, ale za právny problém Európy. Od prístupu do únie očakávame, že Benešove dekréty z právnych predpisov Českej a Slovenskej republiky budú automaticky vymazané.“ V. Orbán premiér vlády Maďarska dňa 20. 2. 2002 v prejave v Európskom parlamente.
- 62 Reagovala konkrétne na úsilie spochybniť jej reštitučné zákonodarstvo z obdobia po roku 1990. Dôležité bolo, že zdôraznila, že právne a majetkové vzťahy, ktoré z dekrétov prezidenta republiky vyplynuli sú „nespochybniteľné, nedotknuteľné a nemenné“. Uznesenie zo 49. schôdze Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky zo dňa 24. apríla 2002.
- 63 Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky z 20. septembra 2007 o nedotknuteľnosti povojnových dokumentov k usporiadaniu pomerov po II. svetovej vojne na Slovensku (tlač 394).

Legal Liability in Defascization Legislation of Czechoslovakia and in International Law

Jozef Beňa

Summary

The defascization legislation of Czechoslovakia between 1944 and 1945 had two sources; these were presidential decrees and regulations of the Slovak National Council. The author examines an internal issue of content of respective legislation within the two systems in their mutual compatible and complementary relationship. He incorporates these into the wider context of International Law in the form of the Statute of the International Military Tribunal. Priority is given to theoretical aspects of the presumption of liability of persons of German and Hungarian nationality – citizens of Czechoslovakia – who voluntarily accepted the citizenship of a foreign occupying power, and to the issue of establishing and embedding the concept of international criminal liability.

The final aim of the paper is tackling and treating of the issue of collective liability and of the issue of crime of preparing a conspiracy against peace – in the activities of the Nuremberg International Military Tribunal. It argues against the constructed institute of collective guilt that was used to discredit the whole denazification legislation of Czechoslovakia. The truth is that this legislation indeed incorporated some extraordinary provisions and institutes, legal structures and concepts. However, these matched the extraordinary situation, crimes against peace, crimes against humanity, which were caused by the states, war aggressors. It also anticipated certain provisions of International Criminal Law contained in the Statute of the International Court of Justice. Czechoslovak defascization legislation was innovative, creative, and reached a high legal quality. It was legitimate, and it was fair.

MATERIÁLY

POZNÁMKY K VÝVOJI KOREJSKÉHO PRÁVA

Michal Tomášek

Stanovit kritéria, kdy na tom či onom území vznikla právní kultura je vždy poměrně obtížné. Teorie o vzniku státnosti na Dálném východě zpravidla používají test, zda daný státní útvar plnil funkci vojensko-správní nebo trestně represivní. Doklady o fungování obou nebo některé z obou funkcí státu jsou zpravidla těžko dostupné anebo nezřetelné.

1. Počátky korejského práva (2333–54 př. Kr.)

Za počátek existence korejského práva je uváděn rok 2333 př. Kr., kdy na severu poloostrova vznikla dynastie Čoson.¹ Tato dynastie nejen vykazovala znaky vojensko-správní funkce, ale její trestně represivní moc byla dokonce kodifikována v Zákoně o osmi článcích. Je to jakýsi *lex talionis*, v němž platí zásada „oko za oko“, zub za zub: kdo zabije jiného, bude sám usmrcen.² Starokorejské právo se vyznačovalo jednoduchostí a přísností. Kodifikace byla minimální a aplikace práva, tedy práva trestního, byla silně vázána na náboženské obřady. Stejně jako staří Číňané, věřili staří Korejci v „přirozený pořádek věcí“. Stejně jako v přírodě platí určité neměnné zákonitosti, jako že slunce ráno vychází a večer zapadá, tak i ve společenských vztazích existují přirozené zákonitosti, jejichž dodržování je potřeba chránit zákonem. Proto veškerá porušení tohoto přirozeného pořádku věcí bylo potřeba trestat bez pohledu na závažnost provinění. Ze starokorejské kodifikace vyplývá, že přísné tresty byly ukládány za vraždu nebo ublížení na zdraví. Lze tak dovodit, že tradiční korejská morálka přikládala veliký význam hodnotě člověka, jeho života, zdraví i tvůrčího úsilí. Je pozoruhodné, že právo chránilo soukromý majetek postihem krádeže.

Právní systémy Dálného východu spojuje i rozděluje vztah k Číně a k jejímu právnímu systému. Čína, jakožto největší a nejvýznamnější východoasijský stát vytvořila kompaktní právní systém, jehož formování bylo dokončeno počátkem našeho letopočtu v době vrcholu vlády dynastie Chan (202 př. Kr. – 220 po Kr.). Čínský právní systém byl v průběhu staletí okolními státy recipován, a to buď dobrovolně jako v Japonsku, anebo silou, zejména ve Vietnamu. Korea stojí mezi dobrovolnou a vnucenou recepcí někde uprostřed.³ Na druhé straně, ve srovnání s jinými východoasijskými státy, proniká čínská právní kultura poměrně brzy. Známky čínského politického a tedy i právního vlivu jsou ve státě Čoson patrné už ve 3. století př. Kr., tedy o dobrých dvě stě let dříve než ve Vietnamu nebo v Japonsku.⁴

Nástup vlivu čínské právní kultury v Koreji se tak časově v podstatě shoduje s šířením myšlenek konfucianství, a to ještě v původní, nerevidované podobě.⁵ V Číně totiž roku 213 př. Kr. nařídila tehdy vládnoucí dynastie Čchin spálit všechny konfucianské knihy a neuposlechnutí tohoto příkazu podléhalo trestu „*cu-sing*“, tedy popravou nejen odsou-

zeného, ale i jeho rodiny. Protože Čchinové nevládli dlouho (do roku 202 př. Kr.), nestihli všechny knihy určené k likvidaci spálit a řadu knih se podařilo ukrýt. Ve zdech Konfuciova domu byly kupříkladu nalezeny texty psané ještě ortografií doby Čou. Většina textů zapsaných na bambusových destičkách se ovšem buď ztratila, nebo byly tyto texty zpřeházeny. Čínští učenci však znali texty z paměti a po pádu dynastie Čchin je začali prepisovat. Tím vznikaly tzv. „nové texty“ na rozdíl od „starých textů, které se podařilo dochovat z dob před vládou dynastie Čchin. Mezi „novými texty“ byla řada hodnověrných materiálů, ale našli se, bohužel, také tací učenci, kteří si texty vymýšleli a vydávali je za autentický přepis „starých textů“.

V době panování Čínské dynastie Chan podlehl roku 108 př. Kr. korejský stát Čoson čínskému vlivu na severu země a Korea se tak poprvé dostala pod vliv čínského práva. Číňané přinesli na korejské území nejen svoji politickou správu a ideologii, ale samozřejmě také vyspělý právní řád. V té době už byl čínský právní řád značně rozvinut a jeho místo v právní kultuře Dálného východu je dobře srovnatelné s místem a významem římského práva v právní kultuře evropské. Toto klasické čínské právo mělo povahu tzv. „smíšeného práva“, protože se jako právní systém opíralo současně o psané právo, o obyčej i o soudní precedenty. Číňané na dobytých územích, včetně území korejského, zejména usilovali o prosazování veřejného práva. Je pozoruhodné, že Číňané soukromé obyčej domorodého obyvatelstva v podstatě respektovali, pokud nebyly ve výrazném rozporu s čínskou veřejnoprávní kodifikací. Obyčejové právo představovalo totiž v čínském systému smíšeného práva nejslabší prvek. Naopak v oblasti psaného práva se původních osm článků starokorejského zákoníku pod vlivem čínské nadvlády rozrostlo na šedesát. Přes poměrně silové pronikání čínského vlivu na korejský poloostrov lze konstatovat, že Korejci přijímali čínský právní systém bez odporu a spíše dobrovolně, ale byli také schopni zachovat si určitou míru nezávislosti a udržet řadu tradičních korejských principů, zvláště v soukromých obyčejích.⁶

2. Období „Tří království“ (54 př. Kr. – 668)

Od samého počátku tohoto období korejských dějin, nazývaného podle tehdy na korejském poloostrově existujících tří království: Kogurjo, Päkče a Silla, tu existoval vleklý konflikt s Čínou. Ten nijak nebránil horlivému přejímání čínské kultury a práva. Počátkem našeho letopočtu disponovala všechna tři království kodifikacemi podle čínského vzoru. Samozřejmě také konfuciánským ideovým základem práva. Všechna tři království zavedla konfuciánství jako oficiální ideologii a dbala o rozvoj konfuciánských vzdělávacích institucí. Zvláště stát Silla považoval konfuciánství za oporu oficiální centralizované moci. Je ovšem třeba konstatovat, že vliv čínského práva nebyl důsledný. Zejména se neprosadila čínská koncepce formování státní správy. Čínská dynastie Chan zavedla postupně systém státních zkoušek tak, aby minimalizovala vliv rodových skupin a dědičné aristokracie na státní aparát s cílem udržet si monopol centralizované císařské moci. Tento systém se v Koreji v době „Tří království“ neujal. Moc byla soustředěna v rukou nejsilnějších rodů, zejména těch, z nichž pocházeli panovníci. Úřednictvo se rekrutovalo z řad aristokratické společnosti. Velkou úlohu v právním a politickém systému všech tří království hrály rady kmenových náčelníků, které plnily nejen poradní funkci vůči panovníkovi, ale byly rovněž, hlavně ve státě Silla nejvyšším soudním orgánem.⁷

Dalším významným znakem odlišného vývoje čínského a korejského práva té doby byla úprava vztahů k půdě. V Číně dynastie Chan začala postupně zkracovat soukromé vlastnické právo v jejich právech natolik, že jim na přelomu letopočtu zůstalo toliko holé vlastnictví. Od takového stavu byl už jen krůček k likvidaci soukromého vlastnictví půdy, který v roce 9 po Kr. učinil císař Wang Mang. Wang Mangova reforma uzákonila likvidaci soukromého vlastnictví půdy a otroků. Veškerá půda, ale také všichni otroci byli prohlášeni za majetek císaře. Proti takovému opatření se přirozeně zvedl odpor těch, koho nejvíce zasáhla, totiž bohatých statkářů, ale i bohatých úředníků, kteří sami vlastnili půdu. Takovému odporu si císař čelit nedovolil, a proto byla půdní reforma už po třech letech v roce 12 po Kr. odvolána. Semínko státního vlastnictví k půdě ovšem odvolaná reforma v Číně zanechala a z tohoto semínka od roku 280, kdy byla v Číně úspěšně provedena nová půdní reforma, v pozdějších stoletích vyrostl dokonalý strom organizace půdních vztahů, který ovlivnil půdní vztahy v sousedních zemích, hlavně v Japonsku, a především vydržel v Číně až do pádu císařství v roce 1911. Koneckonců ani komunistická republika po roce 1949 plody císařského systému půdních vztahů nepohrdla.⁸ Podstatou půdní reformy z roku 280 je právní vztah mezi státem, jakožto vlastníkem půdy, a uživatelem. Uživatel se mohl k půdě chovat jako k vlastní, ale byl vázán určitým účelovým určením této půdy (orná půda, půda pro pěstování moruší, půda pro pěstování konopí apod.). Vůči státu byl uživatel půdy zatížen určitými povinnostmi, a to jak věcnými, tak osobními. Věcnou povinností bylo například odevzdávat státu jistou část výnosu z půdy, osobní povinností bylo například vykonávat pro stát nějaké úkony či služby. To se týkalo zejména státní půdy, dávané do užívání státním úředníkům, ale i jiných druhů povinností ve prospěch státu, například povinnosti vojenské. Celý systém půdních vztahů se dá s jistou licencí přirovnat k britskému „*law of property*“, které má k půdě panovník a „poddaným“ propůjčuje „titul k půdě“, tzv. „*estate*“. V Koreji se pod vlivem čínského práva začal prosazovat názor, že veškerá půda patří králi. Nicméně tento názor se nepodařilo přetavit do podoby zásadní půdní reformy. Naopak, aristokracie, dědičné úřednictvo a vojenští velitelé získávali půdu za zásluhy, anebo si ji prostě zabrali, čímž koncepce královské půdy brala za své.

Kromě konfuciánství se v Koreji, stejně jako v jiných zemích Dálného východu silně prosadil buddhismus. Buddhismus se dostával do Číny z Indie přes Turkestán, ale i námořními cestami. Ve III.–VI. století patřil v Číně a jejím prostřednictvím i v Koreji k nejvýznamnějším ideologiím v zemi. Paralyzovaná centrální moc nedokázala totiž udržovat oficiální doktrínu konfuciánství, a proto získal buddhismus v Číně značný prostor a velmi snadno se tam uchytil. Na druhé straně tvrzení, že by buddhismus v té době konfuciánství zastínil nebo dokonce zcela nahradil, by bylo nadsazené, i když je pravda, že mnozí panovníci menších čínských států přijali buddhismus za oficiální učení.⁹ První záznam o buddhismu v Koreji pochází z roku 372, kdy ho měl do země z Číny přinést mnich Sundo. Všechna tři vládnoucí království na korejském poloostrově záhy přijala buddhismus za oficiální náboženství nejen díky otevřenosti přijímat vše, co přichází z Číny, ale také jako vhodný prostředek k centralizaci státní moci shora a k podpoře vládnoucí struktury shora. Buddhismus totiž v Koreji, stejně jako v Číně oslovil hlavně lidové vrstvy. Především jeho „panteon“ počínaje tlustým, smějícím se buddhou, s jehož příchodem spojovaly mnohé pozdější generace buddhistů, ale i ostatních Korejců naději na lepší život a na cestu k blaženosti, až po širokou škálu bůžků a duchů. Korejští učenci studovali buddhistické sůtry, kde pátrali po jejich hlubším smyslu a snažili se spojit myšlenkovou hloubku buddhi-

stického učení s konfuciánstvím. Z tohoto poznání a z této syntézy vzniklo dříve v Číně buddhistické učení „čchan“, později známé pod japonským názvem „zen“. Buddhismus „čchan“ vycházel předně ze zásady, že je třeba naučit se žít a užít života právě teď, dokud je člověk na zemi. Zdálo by se na první pohled, že to byl racionalistický egoismus, ale buddhisté „čchan“ nevyzývali vůbec k plytkému požitkářství. Jejich ideálem byl svobodný jedinec, osvobozený od všech starostí, který bude schopen žít jen sám pro sebe. V tomto ohledu znamenal buddhismus „čchan“ jistý průlom do tradičního čínského odmítání egoismu.¹⁰ Ovšem buddhisté „čchan“ takto nevyzývali k potlačování kolektivismu, nýbrž na prvním místě zdůrazňovali meditaci. Náhlé osvětlení stavěli do protikladu k mechanickému memorování posvátných textů.

Dlužno dodat, že na Dálném východě pojem „náboženství“ nepředstavoval, jako v katolické Evropě, homogenní systém. Morální kodex vypracovalo konfuciánské učení, ale konkretizaci božstva přinesl hlavně buddhismus. A buddhismus přinesl rovněž náboženskou organizaci a náboženské právo. Proto buddhismus jako silná ideologie své doby, získával podporu mocných a jeho centra, buddhistické kláštery, se staly významnými centry tohoto učení. Hlavně ve státě Silla bylo do konce VI. století založeno mnoho buddhistických klášterů s tisíci buddhistickými mnichy. Buddhistické kláštery požívaly značných výsad. Byly osvobozeny od daní a tato výhodná ekonomická pozice jim umožnila koncentrovat v jejich okolí pozemky a pracovní síly a nabývat tak značného jmění. Nabyté majetky byly sice společné, avšak řada mnichů nashromáždila velké bohatství a *de facto* v rámci těchto klášterů existoval institut soukromého vlastnictví, chráněný tamními obyčejí. Buddhističtí mniši byli osvobozeni od četných povinností vůči státu, včetně povinnosti pracovní či vojenské. Výsady buddhistických klášterů postupně konstituovaly jejich zvláštní právní režim, který by se dal označit jako „náboženské právo“ nebo „buddhistické právo“. Buddhistické právo mělo původně charakter zvykového práva, zejména v oblasti půdních a jiných majetkových vztahů, ale postupem času nabylo i formy psaného práva. Do VI. století se vytvořil rozsáhlý soubor právních pravidel k ochraně buddhistických klášterů a buddhistických kněží – bonzů, ale i pravidel, stanovících vnitřní řád těchto klášterů a povinnosti bonzů. Na rozdíl od Číny, které buddhistický systém striktně oddělovala od veřejné správy, všechna tři korejská království naopak duchovní a státní správu propojoval. Zejména stát Silla vytvořil hierarchii duchovních správ na úrovni všech územně správních celků a povolal některé mnichy do služeb státu jako královské poradce.

3. Období Silla (668–918)

Rozdělení země na tři království korejský poloostrov značně oslabovalo, zejména v období, kdy v sousední Číně opět posilovala centralizace státní moci. Po znovusjednocení Číny dynastií Suej v roce 581 čelil korejská království stále většímu čínskému mocenskému tlaku. Ten vyvrcholil nástupem mocné čínské dynastie Tchang (618–907) na počátku VII. století. Nakonec se státu Silla podařilo v roce 668 sjednotit celý poloostrov a čínská vojska vytlačit.

Období panování dynastie Tchang v Číně je považováno ne-li přímo za vrchol, pak určitě za zlatý věk čínské literatury a kultury či divadla a umění vůbec. Tchangské období je ovšem také zlatým věkem čínského práva. Není dokonce ani příliš odvážné tvrdit, že čínský právní systém dosáhl v době Tchangů vrcholné dokonalosti a světové proslu-

losti. Tchangské právo se šířilo do sousedních zemí a natrvalo ovlivňovalo tamní právní systémy.¹¹ V roce 620 nařídil první tchangský císař Kao-cu právníkům připravit novou tchangskou kodifikaci. První redakce **Kodexu Tchangu** byla provedena v roce 624. Text byl poté opakovaně přepracováván a v definitivní verzi se prosadil až v roce 651. V roce 653 byl publikován **Výklad kodexu Tchangu**, který se stal základním dokumentem kodifikace tchangského práva. Zatímco tchangské trestní právo neznamenal žádný zásadní převrat v dosavadním právním vývoji Číny, respektujících strukturu tzv „pěti trestů“, přinesl tchangský právní systém komplexní změnu systému správního práva. Nová kodifikace **Šest tchangských zákonů** vyšla ze staročínského pojetí šesti odvětví správy, tzv „šesti zákonů“ a jim odpovídajících šesti správních úřadů. Tchangové naplnili tento staročínský rámec novým obsahem nejen, pokud jde o obsah „šesti zákonů“, ale i pokud jde o pojetí šesti správních úřadů, zvaných od doby tchangské „šest ministerstev“.¹²

V roce 645 vyhlásil japonský císař Tenči v zemi éru, jejíž heslo mělo symbolizovat cíle vlády: éru „velké změny“, japonsky Taika. Zásadním přínosem reformem Taika v oblasti práva byla rozsáhlá a první souborná japonská kodifikace. Její koncepce i struktura byla zřetelně poznamenána čínskou kodifikací dynastie Tchang. **Edikt Taika**, vyhlášený v roce 646 se zejména v oblasti státní správy inspiroval zásadami čínské ústřední i územní správy, i když s určitými modifikacemi, například místo „šesti ministerstev“ fungoval v Japonsku princip „osmi ministerstev“ apod. Také v Koreji se v VII. století silně prosadilo čínské právo. Historické nálezy kodifikací dynastie Silla osvědčují jejich velkou podobnost s Kodexem Tchangu, zejména v oblasti fungování místní správy a systému půdních vztahů.¹³

Ačkoliv se Japonci i Korejci snažili naplňovat čínské zkušenosti, nepodařilo se jim nikdy dosáhnout dokonalosti systému čínské státní správy, zejména státních zkoušek. Myšlenka konkursního výběru adeptů státní správy vznikla již v prvním tisíciletí př. Kr., ale ve větší míře se začala ve III. století př. Kr. V té době pocházeli úředníci hlavně ze šlechtických rodů, dokonce i z kněžstva. Po zrušení šlechtických výsad za dynastie Chan k původní pohnutce získat kvalitní pracovníky do státní správy, přibyl záměr omezit moc velkých šlechtických rodů, které si dělaly dědičné nároky na významná místa ve státní správě. Od chanské doby se konkurs stal prakticky jedinou možností, jak vstoupit mezi vládnoucí elitu a připravovat se na řízení státu v duchu konfuciánských tradic.¹⁴ Systém výběru státních úředníků pomocí zkoušek měl několikerý význam. Předně zajišťoval, že se do státní služby dostávali lidé kvalifikovaní, vzdělaní a iniciativní. Navíc to byly osoby stimulované úředním postupem a tím i osoby výkonné.¹⁵ Dále systém státních zkoušek omezoval vliv mocenských skupin a vlivných rodů. V zásadě totiž vylučoval dědičné mocenské nároky a tím i zmírňoval nebezpečí vytváření frakcí a mocných zájmových skupin. V Japonsku a v Koreji došlo právě k situaci, že se do mocenských funkcí prosazovali příslušníci rodové aristokracie a vlastníci velkých pozemků. Jelikož se v ani jedné ze zmiňovaných dálněvýchodních států nepodařilo prosadit ani půdní reformu, došlo tu navíc ke koncentraci velkých půdních majetků. Taková situace přispěla v Koreji v X. století k destrukci státu Silla a v Japonsku o sto let později k opuštění modelu císařského státu a k nástupu šógunátu s vládou vojenských velitelů.

4. Období Korjo (918–1392)

Právní systém státu Korjo navázal na recepci čínského práva nejen v kodifikaci, ale také v pojetí státního a politického systému. Krize státu Silla poučila panovnický Korjo, že čínské pojetí státu směřuje k posílení centralizované autokratické moci a k oslabení vlivu mocných zájmových skupin.

V oblasti ústřední správy byl posílen systém „šesti ministerstev“ (ministerstvo pro státní správu, ministerstvo vojenství, ministerstvo daní, ministerstvo trestů, ministerstvo pro obřady a ministerstvo veřejných prací). Podle čínského vzoru byl převzat systém „tří mocí“. Nešlo samozřejmě o dělbu moci výkonné zákonodárné a soudní, kterou známe z evropských politických a právních učeních. Soudní moc byla totiž součástí moci výkonné a zákonodárnou moc držel v rukou panovník, takže moc výkonná v tradičním čínském smyslu slova zahrnovala i tyto dvě složky. Dalšími dvěma mocemi se v čínském pojetí staly moc kontrolní a moc zkušební. Stát Korjo zavedl čínský systém státních zkoušek jakožto nástroj k upevnění ústřední královské moci. Král Songdžong dokonce nechal zřídit v roce 992 Státní univerzitu (Kukčagam) k výchově úředníků.¹⁶ Stát Korjo zavedl také podle čínské předlohy orgán moci kontrolní tzv. „cenzorát“.

Hlavním úkolem cenzorátu bylo zjišťovat, zda všechny články státní správy plní řádně své funkce, zda nedochází k porušování povinností státními úředníky nebo zda státní úředníci dokonce nezneužívají své pravomoci. Protože součástí státní správy bylo i soudnictví, vykonával cenzorát kontrolní funkce též vůči soudcům. Při své kontrolní činnosti získával cenzorát i řadu jiných důležitých informací. Dovídal se o náladách ve státě, o případné hrozící nespokojenosti v určitých oblastech, či o možných nepokojích. Proto mohl účinně informovat panovníka o všem, co se v zemi dělo a co mohl mít význam pro další chod státu.¹⁷ Činnost cenzorátu vhodně zapadala do triády mocí – výkonné, kontrolní a zkušební – a moderní terminologií by se dalo říci, že se podílela na jakémsi systému „brzd a rovnováh“ („*checks and balances*“), na jehož základě jedna z odděleně konstituovaných státních mocí vyžaduje součinnosti státní moci jiné. Nikoliv ovšem tak, jako v pozdějších evropských a amerických demokraciích za účelem zajistit vládu práva nebo dokonce ochranu základních lidských práv. V Číně a v Koreji šlo o něco jiného. Státní správa musela být efektivní pro absolutistické řízení státu, ale zároveň loajální tak, aby úředníci nemohli zneužívat svého postavení na úkor císaře.

V době Korjo došlo nejen ke stabilizaci korejského právního řádu, ale též k jeho zřetelnému příklonu k čínské, resp. čínsko-vietnamsko-korejské právní rodině.¹⁸ Jak již naznačeno výše, zhruba od X. století slábne na Dálném východě teritoriální vliv čínského právního systému. Zejména Japonsko se začíná z tohoto vlivu vymaňovat a přechází k novému systému tzv. „státu příkazů a trestů“.¹⁹ V Japonsku se jednak nepodařilo důsledně prosadit čínský systém státního (tzn. Císařského) vlastnictví půdy. Dále se neprosadil konkursní systém výběru státních úředníků. Obojí vedlo ve svém důsledku k posílení vojenské aristokracie a vytvoření šógunátu, kde císař byl jen pouhou loutkou. Nadto, tradiční japonské vidění světa považovalo za hlavní hybnou sílu vojáka, kdežto úředník byl toliko silou námezdní. V Číně tomu bylo přesně naopak. Základem státu byl úředník a voják byl jen pouhý žoldák.²⁰

V době diverzifikace východoasijského práva na čínskou právní rodinu a japonskou právní rodinu se Korea přiklonila k systému čínskému. Nejen proto, že se v zemi poměrně

dobře uchytit, ale také z důvodu vnějších. Ve XIV. století se Čína i Korea staly obětmi mongolské invaze. Mongolové, kteří čínské právo respektovali, ho nejen převzali, ale svými expanzemi přispěli k jeho dalšímu šíření a upevňování, zejména v Koreji, kde kontrolovali dynastii Korjo po plných 90. let, nebo ve Vietnamu. Naopak neúspěch mongolských tažení v Japonsku ovlivnil pochopitelně i další vývoj japonského práva, a to i v návaznosti na vnitropolitickou situaci.

5. Období Čoson (1392–1910)

Pád dynastie Jüan v Číně a nástup dynastie Ming znamená nejen restauraci čínského práva předmongolského období, ale i výrazné upevnění vlivu čínského práva na korejské právo. V téže době jako v Číně dynastie Ming se k v Koreji dostává k moci dynastie Čoson, která nechala přeložit do korejštiny a obohatit o některé specifické prvky korejského práva novou čínskou kodifikaci **Kodex velkých Mingů**. V roce 1397 vydává dynastie Čoson v Koreji **Šest zákonů pro vládu a spásu**. Tato kodifikace ovšem zdaleka nebyla korejskou kopií čínské kodifikace. Inspirace čínským právem vyplývá z jeho dlouhodobého vlivu na korejské právo, ale Šest zákonů pro vládu a spásu vzniklo jako soubor nařízení od posledních králů dynastie Korjo, včetně soupisu tehdejších soukromoprávních obyčejů. Z toho plyne, že stejně jako v Číně, tak i v Koreji se koncem XIV. století silně uplatnila zásada uznávání práva předků a návaznosti na nejlepší tradice národního práva předmongolského období.

Korejské kodifikace byly definitivně dotvořeny v polovině XV. století přijetím trestněprávní kodifikace **Sbírka trestního práva** z roku 1453 a kodifikace správního práva **Velký kodex státní správy** z roku 1470.²¹ Čínské a korejské právo osvědčily ve XIV. a XV. století velkou blízkost. Existovaly tu, pravda, drobné rozdíly, například v dědickém právu v Číně dědili jen mužští potomci, zatímco v korejském právu si byli rovni dědicové obou pohlaví, nicméně až do počátku XX. století se oba právní řády vyvíjely velmi propojeně.

Korejský právní řád období Čoson se propracoval k velké dokonalosti také v oblasti trestního procesu. Trestní řízení bylo ovládáno zásadou inkviziční. Soudce – inkvizent – soustřeďoval ve svých rukou všechny procesní úkony a sám sbíral všechen materiál směřující k usvědčení, ale i k obraně obviněného a sám též ve věci rozhodoval. Obžalovaný byl pasivní stranou řízení a jeho práva byla velmi omezena. Korejské soudní řízení nemělo v zásadě povahu sporu jako je tomu v moderním řízení akuzacním, kde žalobce je pánem sporu (*dominus litis*). V korejském procesním právu byla značně propracována pravidla soudní příslušnosti, a to:

- příslušnost věcná;
- příslušnost osobní;
- příslušnost instanční.

Z hlediska věcné příslušnosti existovaly kromě obecných soudů ještě soudy vojenské pro stíhání vojenských osob nebo vojenských trestných činů. V hlavním městě Soulu existoval speciální soud pro katastr nemovitostí a evidenci obyvatelstva. Z hlediska osobní příslušnosti měla přednost zásada *forum domicilii*. Byl-li tedy trestný čin spáchán jinde, než v místě domovské příslušnosti obviněného, musel se soud v místě spáchání trestného činu obrátit se žádostí o vydání zatykače na soud v domovském místě obviněného.

Při svém rozhodování vycházel soud z presumpce viny. Hlavním cílem řízení před soudem tedy nebylo dokázat obžalovanému vinu, ta se předpokládala, nýbrž získat jeho doznání. Za doznání se považovalo výslovné a písemné prohlášení obžalovaného, že se cítí vinen, které musel obžalovaný vlastnoručně podepsat. Pokud neuměl psát, nahrazoval se jeho podpis otiskem palce. Doznání měl soud dosáhnout především pomocí dokazování, jestliže důkazní prostředky nepostačovaly, byly dovoleny i donucovací prostředky fyzickým násilím. Míra použití fyzického násilí při získávání doznání byla zpravidla dána zákonem nebo soudními precedenty, ale v praxi často závisela na vůli soudního úředníka. Při nástupu nového krále nebo při významných příležitostech byla vyhlašována amnestie. Tradiční korejské právo znalo jen jednu formu amnestie, a tou byla agraciace, čili zmírňování již uložených trestů. V praktickém smyslu se tak amnestie uplatňovala toliko na tresty vězení nebo vyhnanství, které mohly být takto zkracovány o několik let.

Když v roce 1868 nastolilo Japonsko reformu Meidži, znamenala tato změna nejen přebudování japonského práva podle západního, hlavně německého vzoru, ale japonský příklad ovlivnil též sousední státy, hlavně Čínu a Koreu.²² Zatímco čínská právní reforma byla na přelomu XIX. a XX. století poměrně vleklá, korejská vláda už v roce 1894 představila psanou ústavu. Téhož roku byl zřízen Právní úřad, převzal legislativní funkce, ale také nejvyšší funkci justiční. K oddělení soudní a zákonodárné moci došlo královským dekretem z roku 1895.

6. Období japonské nadvlády (1910–1945)

Na rozdíl od jiných zemí Dálného východu, které se vypořádávaly s recepcí západního práva přímou konfrontací s jednotlivými rodinami kontinentálního nebo angloamerického práva, například v Japonsku s právem německým, ve Vietnamu s právem francouzským apod., Korea převzala západní právní systém téměř výlučně „filtrovaný“ přes Japonsko. V područí Japonska byla od roku 1910 až do konce druhé světové války. Japonci se v Koreji chovali jako kolonizátoři, a tak zemi vnutili svůj poměrně vyspělý právní řád, vybudovaný po reformách Meidži hlavně podle německého modelu.²³

Jakousi vnější slupkou ústrojnosti nové kodifikace práva, přijaté podle cizích vzorů, v Japonském prostředí, byl její souborný název „šest zákonů“.²⁴ Kodifikace japonského práva je od dob Meidži skutečně strukturována v šesti hlavních kodifikacích:

1. ústava;
2. občanský zákoník;
3. obchodní zákoník;
4. trestní zákoník;
5. občanský soudní řád;
6. trestní řád.

Ústava Velkého japonského císařství, zvaná též Ústava Meidži byla vyhlášena 11. února 1889 v den symbolicky spojený s výročím vyhlášení japonského státu roku 660 př. Kr. Obřad předání Ústavy císařem do rukou ministerského předsedy měl symbolizovat nedotknutelnost Ústavy jakožto daru od císaře. Nebylo to však jen symbol darovacího aktu. Ústava byla skutečně koncipována jako výraz vrcholné svrchovanosti císaře. Císař byl věčný, nedotknutelný a posvátný a stal se zdrojem veškeré moci – výkonné, zákonodárné a v jistém smyslu i soudní. V oblasti výkonné moci jmenoval ministerského předsedu

a vládu, vyhlášoval válku a uzavíral mír, ratifikoval mezinárodní smlouvy, byl nejvyšším velitelem armády a vojenského námořnictva, jmenoval generály a náčelníky a funkcionáře generálních štábů armády a vojenského námořnictva. Japonská teorie ústavního práva nazývá tuto ústavní koncepci, odvozenou od svrchované moci císaře jako „císařské zřízení“.

Občanský zákoník byl vyhlášen jako zákon č. 89 z 27. dubna 1898. Jeho všeobecná část obsahovala především podrobná ustanovení o právní subjektivitě. Za právní subjekty byly považovány jak osoby fyzické, včetně dětí počatých, ale dosud nenarozených, tak osoby právnické. Způsobilost k právním úkonům fyzických osob byla omezena věkem, ale také pohlavím. Až novela občanského zákoníku z roku 1947 přiznala plnou způsobilost k právním úkonům také provdaným ženám. Omezení způsobilosti k právním úkonům z důvodů snížené duševní schopnosti řešil občanský zákoník zavedením institutu opatrovníka. Ke vzniku právnické osoby bylo třeba souhlasu příslušného státního orgánu. Koncepce věcných práv odpovídala koncepci německého občanského zákoníku. Občanský zákoník zavedl do japonského práva a jeho prostřednictvím též do práva korejského kontinentální koncepci vlastnického práva, ale také instituty jako držba, spoluvlastnictví, pacht, služebnost nebo hypotéka. Přestože byl do japonského a tedy i do korejského soukromého práva přijat princip, který dával přednost individuálnímu vlastnictví před vlastnictvím rodinného klanu, právo muselo kvůli respektování „tradiční morálky“ uznávat i instituce rodinných klanů a hlavy rodiny. Jak řečeno výše, projevovaly se v japonském občanském zákoníku i některé prvky z francouzského práva, kupříkladu, že držba movitých věcí se pokládá za vlastnictví. V souvislosti s tradicí vývoje půdních vztahů na Dálném východě, včetně Japonska, neplatila podle japonského občanského zákoníku zásada *superficies solo cedit*. Stavba postavená na pozemku jiného mohla být vlastnictvím stavebníka. V oblasti závazkových práv zavedl občanský zákoník třináct nominálních smluv kupní, směnnou, darovací, nájemní, užívací, obstaratelskou k věci a ke službě, k provedení práce, dodavatelskou, vkladovou, společenskou, splátkovou a o narovnání. Japonský občanský zákoník zaznamenal jistý vývoj, pokud jde o koncepci odpovědnosti. Původně pracoval toliko s odpovědností za zavinění. Postupem času se objevila i objektivní odpovědnost. Nové rodinné právo zavedlo pojetí manželství jako smlouvy, která musí být uzavřena před státním orgánem. Manželství, uzavřená jen formou tradičních obřadů nebyla protiprávní, ale právně neexistovala, i když v nich řada Korejců setrvala. Pojetí manželství jako smlouvy usnadnilo rozvod, který se stal možným nejen rozhodnutím soudu, ale i vzájemnou dohodou manželů. Dědické právo navázalo na zásady dědické posloupnosti podle tradičního japonského práva. Dědicem hlavy rodinného klanu byl nejstarší mužský potomek, který nastupoval po hlavě rodiny do všech vztahů jak k majetku, tak k řízení rodiny. Tradiční dědická posloupnost byla zrušena v roce 1947.²⁵

Japonsko zavedlo dualismus občanského a obchodního zákoníku, čímž se odlišovalo například od Číny, kde byla reforma ze 30. let XX. století postavena na kodifikaci obchodněprávních smluv v občanském zákoníku a subjektivitu v obchodněprávních vztazích upravovaly zvláštní předpisy, například **Všeobecný zákon o obchodnících** z roku 1914 nebo **Zákon o regulaci obchodních společností** z roku 1931.

Příčinou této odlišnosti mezi novodobým japonským a čínským právním systémem může být skutečnost, že sice Japonsko, stejně jako Čína, tradičně prosazovalo státní regulaci ochodu, zejména zahraničního. Nicméně kvůli nestabilitě politické moci se státní diri-

gismus obchodních vztahů nepodařilo v Japonsku naplnit do té míry jako v Číně, kde se úředníci stali výlučnými nástroji řízení obchodu. Snad to souvisí také s odlišným postavením úředníků v Japonsku nebo i s postavením japonských obchodníků, kteří byli ve staré šógunátní hierarchii tak nízko, že vojenské šlechtě nestálo příliš za to, aby se jimi zabývala. Ať už tomu bylo jakkoliv, po reformách Meidži se podařilo prosadit v Japonsku obchodní zákoník bez obtíží, srovnatelných třeba s prosazováním zákoníku občanského.²⁶ Od roku 1881 vykonával stát vůči obchodu velmi liberální politiku a státní zásahy byly velice omezené. Až po velké hospodářské krizi byly v roce 1930 vyhlášeny v Japonsku zásady státních intervencí, kupříkladu byla zavedena povinnost podniků vytvářet kartely, provádět fúze a stát výrazněji kontroloval pohyb zboží. Obchodní zákoník byl vyhlášen jako zákon č. 48 z 9. března 1899 a od roku 1910 byl aplikován též na korejském území.²⁷

Trestní zákoník byl v Japonsku přijat jako zákon č. 45 z 24. dubna 1907 platný v Koreji od roku 1910. Stejně jako v Číně, znamenal nový japonský trestní kodex naprostý ústup od tradičního trestního práva, které patřilo v zemích Dálného východu vždy k nejrozvinutějším právním odvětvím. Alespoň zdánlivé sepětí nového trestního práva s dávnými tradicemi měla v Číně i v Japonsku či Koreji vyjadřovat koncepcí tzv. „pětí trestů“. Ani v jedné zemi ovšem ve XX. století nešlo o dávný systém trestů, vytvořený v Číně už ve II. tisíciletí př. Kr., nýbrž o systém moderních trestů podle západních kodifikací, tedy trestu smrti, vězení a nucených prací, vězení bez nucených prací, pokuty, odnětí svobody, zabavení věcí.²⁸

Občanský soudní řád a zákon o soudech byl v Japonsku přijat jako zákon č. 29 z 21. dubna 1890. Občanský soudní řád převzal veškeré základní zásady civilního procesu kontinentálního práva jako zásadu veřejnosti, zásadu volného hodnocení důkazů nebo zásadu jednotnosti řízení. Zvláštností procesního práva na Dálném východě bylo smírčí řízení. V čínském právu se tradičně považovalo za nemravné vystupovat před soudem, a proto už staré čínské právo dávalo přednost vyrovnání sporů po dobrém, smírem.²⁹ Tuto zásadu převzali s recepcí čínského práva i Japonci a odrazila se v japonském pojetí civilního procesu po reformách Meidži stejně jako se odrazila v zásadní reformě čínského procesu ve 30. letech XX. století. Japonské smírčí řízení po reformách Meidži přijalo i některé zásady francouzského a skandinávského práva.³⁰ Byla to především soudní vynutitelnost smíru a také složení smírčích soudů z jednoho profesionálního soudce a nejméně dvou přísedících. Zvláštní úprava se v Japonsku vyvinula v oblasti smírčího řízení v rodinně-právních věcech.

Trestní řád byl v Japonsku přijat v roce 1890 a byl doplněn zákonem o vězeňství, č. 28 z 28. března 1908. Stejně jako v oblasti trestního práva hmotného, přijal trestní řád kontinentální zásady trestního procesu včetně práva na obhajobu, zákazu mučení jako prostředku vynucování důkazů, zásady *nulla poena sine lege* atd. Japonským tradicím zvláštního postavení vojáků odpovídala řada ustanovení o vojenském soudnictví. Militarizace japonské společnosti, zejména ve 30. letech XX. století dokázala tato ustanovení využívat a rozvíjet ve značné aplikační dokonalosti.

Jak civilní tak trestní proces neuznával princip *stare decisis*. Každý soud měl možnost respektovat nebo nerespektovat rozhodnutí jiných soudů, včetně soudů vyšší instance.³¹ V praxi měl však velký význam soudní precedent, což byl také jeden z pozůstatků tradice dálnévýchodního práva. Soudce ovšem precedenty respektovat nemusel, ale v takových případech mohl téměř najisto počítat, že jeho rozsudek bude vyššími soudy změněn.

Časem nabyly velké vážnosti rozsudky Nejvyššího soudu. Soudní precedenty je proto potřeba pokládat za významný materiální pramen japonského i korejského práva.

* * *

Korejské dějiny jsou charakterizovány neustálým vymezováním se vůči mocným sousedům: Číně a Japonsku. Kdyby měla Korea svého Palackého, pak by mohl její historický osud srovnat s osudem Čechů mezi Německem a Ruskem. Výrazně se Korea vymezila vůči oběma mocnostem už v roce 1446, když král Sedžong zavedl vlastní korejské znakové písmo.

Korea se nevymezuje jen v písmu, ale i v právu. Ústavní reforma z roku 1988 dala zemi ústavní soud podle německého modelu, čímž se jihokorejské právo znovu vymezilo proti právu japonskému stejně, jako daleko dříve po druhé světové válce. V roce 1948 napsal významný německý právní filozof Gustav Radbruch o vlivu německého práva v Koreji, že bylo v zemi tak hluboce zakořeněno, že se Američanům nepodařilo nahradit ho americkým systémem. I když ten se prosadil v posledních letech v právu veřejném, hlavně v trestním procesu. Japonsko považoval Radbruch za „nepříjemného zprostředkovatele“ německého práva a vyzýval k přímé recepci dalších právních transplantátů z Německa.³² I Hans Kelsen byl v padesátých letech minulého století připraven zapojit se do formování nového korejského práva, ovšem za předpokladu, že země bude sjednocena.³³ Korea, která byla už od roku 1910 pod vlivem japonského práva, přijala v roce 1947 svébytnou kodifikaci rodinného a dědického práva podle německého vzoru bez japonského vlivu. Na druhé straně řada oblastí veřejného práva, hlavně trestní právo procesní, jsou dnes v Jižní Koreji spíše odrazem amerického než evropského práva. Korea je velkým investorem v naší zemi. Je proto dobré vědět, jaká specifika má její právní řád. Rozhodně nezapadá do jedné řady ani s právem čínským, ani s právem japonským. Naopak, hlavně v právu soukromém, včetně obchodního, má čím dále tím blíže k právu evropskému. To by mohla být pro nás výhoda.

Přes tisícileté třenice s Čínou je dnešní jihokorejské právo vůči právu čínskému spíše lhostejné. Není divu. Čínské právo má tam, stejně jako jinde v demokratickém světě, stigma komunistického vlivu. Ale i pokud by se tohoto stigmatu Čína zbavila, nelze od jižních Korejců očekávat velkou přichylnost k čínskému systému. Čínu považují za nebezpečného hegemonu, proti němuž se hodlají vymezovat i do budoucna.

Poznámky

- ¹ FABRE, André: *La grande histoire de la Corée*. Paris: Favre, 1988.
- ² CHUN SHI-YONG: *The Legal System of Korea*. Seoul, 1975.
- ³ TOMÁŠEK, Michal: *Dějiny čínského práva*. Praha: Academia, 2004.
- ⁴ TOMÁŠEK, Michal: *Přehled dějin vietnamského práva*. 1. vyd. Praha: Eva Rozkotová – IFEC, 2008.
- ⁵ KIM HABOUSH, Ja Hun: *The Confucian Kingship in Korea*. Irvington: Columbia University Press, 2001.
- ⁶ *Legal System of Korea*. Korean Culture Series 5th ed. International Cultural Foundation. Seoul: Si-sa-yong-o-sa Publ., 1982.
- ⁷ HENTHORN, William, E.: *A History of Korea*. New York: Free Press, 1971.
- ⁸ TOMÁŠEK, Michal: *Dějiny čínského práva*. Praha: Academia, 2004.
- ⁹ GERNET, Jean: *Les aspects économiques du bouddhisme dans la société chinoise du V au X siècle*. Saigon, 1956.
- ¹⁰ De BARY, W. T.: *East Asian Civilizations*. Cambridge (Mass.), 1988.
- ¹¹ PALÁT, Augustin – PRŮŠEK, Jaroslav: *Středověká Čína*. Praha: Academia, 2001.
- ¹² TOMÁŠEK, Michal: *Dějiny čínského práva*. Praha: Academia, 2004.

- ¹³ TOMÁŠEK, Michal: Přehled dějin japonského práva. 1. vyd. Praha: Eva Rozkotová – IFEC, 2007.
- ¹⁴ KRACKE Jr., E. A.: Civil Service in Early Sung China. Cambridge (Mass.), 1953.
- ¹⁵ BALASZ, Edmond: Chinese Civilisation and Bureaucracy. London, 1964.
- ¹⁶ Dragons Progress Development Administration in Korea. CAIDEN, Gerald E. – BOON WOONG, Kim (eds.): West Hartford Connecticut: Kumarian Press, 1991.
- ¹⁷ PALÁT, Augustin – PRŮŠEK, Jaroslav: Středověká Čína. Praha: Academia, 2001.
- ¹⁸ DAVID, R.: Les Grands systèmes de droits contemporains. Paris, 1971.
- ¹⁹ MEHREN, A. von et al.: The Law in Japan. Cambridge (Mass.), 1963.
- ²⁰ LANCIOTTI, L.: Il Diritto in China. Firenze, 1978.
- ²¹ CHUN, Shi-Yong: The Legal System of Korea. Seoul, 1975.
- ²² JOUON DE LONGRAIS, F.: L'Est et l'Ouest, institutions du Japon et de l'Occident comparées. Paris, 1958.
- ²³ KITAGAWA, Z.: Rezeption und Fortbildung des europäischen Rechts in Japan. Frankfurt, 1970.
- ²⁴ KAWASHIMA, T.: The Legal Consciousness of the Japanese. Tokyo, 1967.
- ²⁵ WANG, D. T. C.: Les sources du droit japonais. Genève, 1978.
- ²⁶ TANIGUCHI, T.: La loi et la coutume au Japon. Paris, 1979.
- ²⁷ MEHREN, A. von et al.: The Law in Japan. Cambridge (Mass.), 1963.
- ²⁸ MOITRY, J. H.: Le droit Japonais. Paris, 1988.
- ²⁹ NODA, Y.: Introduction au droit japonais. Paris, 1966.
- ³⁰ TSUNODA, W. T.: Sources of Japanese Tradition. New York, 1958.
- ³¹ TANAHARA, H.: The Japanese Legal System. Tokyo, 1982.
- ³² RADBRUCH, G.: Vorschule der Rechtsphilosophie. Heidelberg, 1948.
- ³³ CHONKO CHOI: East Asian Encounters with Western Law and the Emergence of Assian Jurisprudence. In: TOMÁŠEK, M. – MÜHLEMAN, G.: Interpretation of Law in China – Roots and perspectives. Prague: Karolinum, 2011.

MÜNSTERBERGICA – PRÁVNĚHISTORICKÝ SILESIKÁLNÍ RUKOPIS V DRÁŽDANSKÉ UNIVERZITNÍ KNIHOVNĚ

Marek Starý

Jeden z velmi žádoucích a v poslední době v české právní historii akcentovaných směrů výzkumu představují edice a obsahové analýzy raně novověkých kodifikací, a to jak v oblasti práva zemského (zde jsou tyto památky zpravidla označovány souslovím „zemské zřízení“), tak i městského. Dochází k modernímu a kritickému edičnímu zpřístupňování těchto památek,¹ stejně jako snaze o jejich zasazení do širších souvislostí právního vývoje.² Prostor pro další bádání tu nicméně zůstává dosti široký a perspektivní.

Pokud jde o sledování vývoje kodifikací zemského práva v jednotlivých zemích České koruny, lze za mimořádně zajímavou a komplikovanou považovat situaci ve Slezsku, které bylo až do Vratislavského míru z roku 1742 pevnou součástí českého státu. Tato země se totiž sama vyznačovala určitými specifiky, z nichž je třeba zmínit jednak její státoprávní segmentaci na jednotlivá knížectví v počtu zhruba dvou desítek, jednak skutečnost, že některá z těchto knížectví měla vlastního panovníka. Jejich vazba na Českou korunu tak měla i v raném novověku především lenní charakter, byť docházelo k jejich stále těsnější integraci zprostředkované fungováním tzv. knížecího sněmu a po porážce stavovského povstání též královského vrchního úřadu (Oberamtu). Politická roztržitost slezského prostoru našla svůj odraz i v roztržitosti právní, kdy kromě norem společných pro celé toto území existovala, a to převážnou měrou, parciální právní úprava v jednotlivých knížectvích.

Společné zemské zřízení pro Slezsko v době, kdy tato země patřila k České koruně (a ostatně ani později, když bylo připojeno k Prusku), nevzniklo. Jeho náhražkou v rovině ústavněprávní bylo velké privilegium krále Vladislava Jagellonského z 28. listopadu 1498,³ na počátku roku 1577 pak vydal Rudolf II. společný policejní řád, jímž potvrdil legislativní iniciativu celoslezského sněmu („*Fürstentag*“).⁴

Jak v lenních, tak i v bezprostředních knížectvích ale vznikaly vedle toho rovněž četné předpisy charakteru lokálního, které byly jako zemská zřízení označovány a zachycovaly právní normy platné v tom či onom knížectví. Na některá z těchto zřízení upozornil již v první polovině 19. století Carl-August Gründler,⁵ jejich zasvěcený přehled sestavil v sedmdesátých letech 20. století Marian Ptak⁶ a konečně na sklonku tisíciletí byla slezská zemská zřízení spolu s dalšími slezskými normativními akty z období raného novověku pečlivě katalogizována v minuciózním a velmi rozsáhlém díle Matthiase Webera.⁷ V české historiografii se tradičně největšímu zájmu těší dvě hornoslezská zřízení, opolsko-ratiborské (1562) a těšínské (1573), o nichž bylo v nedávné době konstatováno, že jde o zákony nejrozsáhlejší a nejspíše srovnatelné se zemskými zřízeními českými a moravskými.⁸ K tomu je ovšem třeba podotknout, že i některá další zřízení jsou dosti zevrubná a například obsáhlé zřízení knížectví olešnického z roku 1617 bylo společně s některými souvi-

sejícími dokumenty dokonce v plném znění převzato do Weingartenova kodexu.⁹ Zájem upřený na obě výše uvedená zřízení tak lze jistě v nemalé míře přičíst i tomu, že obě byla – na rozdíl od ostatních analogických normativních textů – sepsána česky.

Již citovaná práce Weberova obsahuje obsáhlý katalog památek vzniklých na půdě jednotlivých knížectví, včetně odkazů na jejich pozdější vydání i různé opisy, dochované především ve slezských archivech.¹⁰ Ani sám autor této vynikající práce ale jistě nedoufal, že se mu podařilo zachytit tyto opisy všechny. Nepochybně se postupně objeví řada dalších exemplářů v archivech a fondech, kde nemohl svou rešerši provést, respektive kde nemohl vyskyt slezských normativů důvodně předpokládat.

Při badatelském pobytu v Drážďanech¹¹ se autorovi těchto řádků podařilo zachytit opis „zemského zřízení“ pro knížectví minstrberské,¹² který je pozoruhodný tím, že je zařazen do širšího kontextu dalších právních aktů vztahujících se k osudům a vnitřnímu uspořádání tohoto knížectví. Úplná edice tohoto pozoruhodného pramene by byla pro futuro jistě žádoucí, autor nicméně považuje za vhodné zpřístupnit tuto právněhistorickou památku alespoň dílčím způsobem.

Knížectví minstrberské po vyměření tamní vládnoucí piastovské linie v roce 1428¹³ prošlo relativně komplikovaným vývojem, až je posléze získal českým zemským správcem a budoucím králem Jiřím z Poděbrad. Ten odkoupil nejprve v roce 1454 za 23 400 kop pražských grošů zástavní listy na Minstrbersko, Frankenštejsko,¹⁴ Kladsko¹⁵ a některé české statky od Hynka Krušiny z Lichtenburka¹⁶ a o dva roky později koupil za pouhých 1000 kop pražských grošů i nejjistě nároky zadluženého přemyslovského knížete Arnošta Opavského (reálně v tu dobu ale Minstrbersko zřejmě ovládajícího).¹⁷ Tím se zformovala rozsáhlá država, kterou Jiří postoupil svým synům, kteří obdrželi od císaře Bedřicha III. knížecí důstojenství a titul opavských a minstrberských vévodů a hrabat kladských. Při dělení rodového majetku v roce 1472 připadlo Minstrbersko, Frankenštejsko a Kladsko třetímu Jindřichovi.¹⁸ Posléze se stal jediným pánem Minstrberska a Frankenštejska (Kladsko prodali Poděbradové v roce 1501 Oldřichovi z Hardeka¹⁹) Jindřichův nejmladší syn Karel. Tento významný politik konce jagellonské a počátku habsburské epochy nepatřil k právě schopným hospodářům a Minstrbersko zastavil v roce 1509 opolskému knížeti Janovi II.²⁰ Celá situace byla ovšem komplikovaná tím, že v Minstrberku až do své smrti v roce 1524 sídlila jeho švagrová Hedvika Zaháňská, vdova po jeho starším bratru Jiřím (†1502).²¹

Minstrbersko se posléze Karlovi vrátilo, již v roce 1542 je ale jeho synové společně s frankenštejskou vikpildou znovu zastavili, tentokrát svému strýci Bedřichovi II. Lehnickému za 40 000 zlatých. Po jeho smrti připadla minstrbersko-frankenštejská zástava synovi Bedřichovi III., od něhož ji koncem roku 1550 vyplatil král Ferdinand I. K postoupení země ze strany vyslanců Bedřicha došlo 2. ledna 1551. Král ale Minstrbersko obratem opět zcizil, když je společně s Opolskem a Ratibořskem postoupil ovdovělé Isabelě Zápolské, sestře polského krále. Šlo o smlouvenou kompenzaci za nároky jejího nezletilého syna Jana Zikmunda na uherskou korunu a Sedmihradsko.

Noví vládci do Minstrberku slavnostně vjeli 9. dubna 1552, již následujícího roku ale přesídlili na polský královský dvůr. Po jejich návratu do Sedmihradska v roce 1556 pak převzal jejich slezské državy znovu Ferdinand. Od něj Minstrbersko vyplatil v roce 1559 Jan Minstrberský a knížectví se tak nakrátko vrátilo do rukou potomků krále Jiřího. Zadlužený Janův syn Karel Kryštof ovšem nebyl s to své dominium udržet a začal podnikat kroky vedoucí k jeho rozprodeji. Frankenštejskou vikpildu chtěl prodat pánům z Logova

(Logau), tamní stavy ale nechtěly být podřízeny prostému šlechtici a podnítili císaře, aby ji koupil sám, přičemž mu vydatně přispěly na uhrazení kupní ceny. Minstrberské stavy pak dokonce od dědiců mezitím nečekaně zemřelého knížete samy svou zemi koupily a poddaly se císaři. Ten se tak stal v roce 1569 pánem Minstrberska a s ním spojeného, jistou míru autonomie si ovšem zachovávajícího Frankenštejnska (minstrberské i frankenštejnské stavy holdovaly Maxmiliánovi II. společně 29. září 1569 na frankenštejnském zámku).²² Úsilí Poděbradů o znovuzískání knížectví, opakovaně se objevující na přelomu 16. a 17. století, již k cíli nevedlo.²³

Navzdory všem garancím a slibům zůstalo Minstrbersko přímým knížectvím pouze do poloviny 17. století. Svým rozhodným vystoupením tamní stavy ještě dokázaly zabránit císařovu záměru postoupit knížectví Octaviovi Piccolominimu (1650),²⁴ o čtyři roky později ale bylo navzdory všem jejich protestům uděleno lénem císařskému tajnému radovi Janovi Vejkartovi Aueršperkovi, krátce předtím povýšenému na říšského knížete. Právě v této době došlo k pochopitelnému zvýšení zájmu o obsah a rozsah zemských privilegií, a to jak ze strany stavů, které jimi argumentovaly nejprve proti zcizení knížectví a následně proti hrozbě silné ústřední moci, tak ze strany nového zeměpána, jenž přicházel z cizího prostředí a hledal modus vivendi se svými novými poddanými. Těžko přitom pochybovat, že se zmíněnými událostmi a třibením právních argumentů souvisí i drážďanský rukopis, který je předmětem zájmu této studie.

Manuskript, pocházející zřejmě ze 17. století, je dnes uchovávaném v drážďanské zemské a zároveň i univerzitní knihovně (Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden).²⁵ Jedná se o pečlivě svázanou knihu o rozměrech cca 38 × 26 cm ve světlé, v současné době poněkud poškozené polopergamenové vazbě, obsahující celkem 118 papírových folií. Z nich první dvě a poslední nejsou číslována, na ostatních je vzestupná arabská foliace situována v pravém horním rohu recta. Popsána je vnitřní strana desk, recto prvního (nečíslovaného) folia a po jednom (rovněž nečíslovaném) listu folia 1r–75r. Zbytek knihy je prázdný.

Na všech stránkách je červeným inkoustem provedeno sloupcování, které navozuje hypotézu, že původně byla kniha určena k vedení nějaké účetní evidence (jediné texty, při kterých je toto rozdělení stránek přirozeným způsobem, ovšem nikoli beze zbytku využito, jsou ovšem berní soupisy na fol. 43r–51r). Šířka sloupců je nadobýčej pravidelná – z levé strany jsou vymezeny dva sloupce (na levých stránkách o šířce zhruba 2,5 a 1,3 cm, na pravých stránkách 3 a 1,3 cm), z pravé pak 4 sloupce (první tři shodně o šířce 1,3–2–1,3 cm, čtvrtý je na levých stránkách širší, 4 cm, na pravých naopak dosahuje jen cca 1 cm). Text dokumentů je vepsán do hlavního pole stránky, okraje jsou využívány k marginálním poznámkám. Záhlaví a zápatí odděleny nejsou, písaři ale povětšinou udržovali prázdný horní okraj o šíři 3,5 cm a spodní okraj 6 cm. Pouze nadpisy jsou zpravidla posunuty blíže k hornímu okraji.

Manuskript je psán dvěma písařskými rukami. Až do folia 59r je písmo drobné, ale poměrně úhledné a dobře čitelné, s minimem oprav. Jedná se o raně novověkou kurzivu s občasným užitím humanistického písma, zvláště v latinských termínech, s dosti výraznými nadpisy, resp. mezinadpisy. Poněkud odlišné kurzivní písmo se spíše mírně levým sklonem, rovněž obohacené používáním polokurzivy, lze pak nalézt na fol. 59v–75r.

Rukopis je popsán již ve Schnorrově katalogu z roku 1882, kde je označen stručně a výstižně jako „*Münsterbergica*“ (tento poměrně obtížně čitelný název rozdělený do dvou řádek se nachází i na hřbetu knihy pod horním okrajem) a je zde také dosti podrobně roze-

psán jeho obsah. Jak dosvědčuje poznámka připojená na konci, byl tento rukopis s celou řadou dalších silesiak zakoupen v roce 1849 v antikvariátu Wolfa Lösera v Drážďanech.²⁶ Díky tomuto způsobu nabytí a absenci jakýchkoliv přímých vodítek v rukopisu samotném se bohužel zdá málo pravděpodobné, že by se podařilo prokázat jeho původní provenienci – o té je tak možno spekulovat nanejvýš v rovině hypotéz.

Na papírovém listu tvořícím vnitřní stranu desk, poškozeném (proříznutím?) ve spodní části je jednak v pravém dolním rohu katalogizační poznámka knihovnické provenience („*MS. G. 166.*“),²⁷ jednak již zde jsou některé údaje s obsahem rukopisu související. Tak v horní polovině stránky jsou rekapitulovány některé významné momenty z minstrberských dějin poloviny 16. století,²⁸ v polovině spodní se pak nachází soupis kancelářských tax v podobě devíti číslovaných položek, odpovídajících tomu, co je stanoveno v císařských privilegích (viz dále č. 3 a 4).²⁹

Na prvním, nečíslovaném foliu, na němž je na levém okraji kousek nad středem stránky, pod vlepeným výpůjčním lístkem o formátu A5, oválné razítko se znakem a opisem „*Bibliotheca Regia Dresdensis*“ (znovu je toto razítko otištěno ještě na fol. 1r nahoře pod nadpisem „*General Privilegium des Lanndes Schlesiens*“), se nachází obsah („*Elenchus*“) rukopisu, kdy v hlavní části stránky jsou bez číslování napsány stručné názvy jednotlivých dokumentů, které rukopis obsahuje, a v druhém odděleném sloupci vpravo je odkaz na příslušné folio (bez rozlišení *recta* a *versa*).³⁰ Tento obsah končí nařízením o pravidlech volby frankenštejnské městské rady (fol. 57). Také tato skutečnost je jasným dokladem toho, že podoba rukopisu je výsledkem dvou časově oddělených písařských aktivit – nejprve došlo někdy v první polovině 17. století k přepsání všech významných zemských privilegií a dalších listin (přesněji lze první část rukopisu datovat do let 1628–1654, přičemž datum a quo je dáno datací dokumentu č. 12, datum ad quem datací druhé části), poté byla v roce 1654 či krátce poté doplněna zpráva o průběhu převzetí Minstrberska a Frankenštejnska knížetem Aueršperkem. Geneze rukopisu přitom jasně napovídá, že se zde skutečně s největší pravděpodobností jedná o materiál, jímž chtěly minstrberské a frankenštejnské stavy původně bojovat proti záměru Ferdinanda III. obě země v rozporu se staršími privilegii udělit novému knížeti.

Na versu druhého nečíslovaného folia je zhruba ve třetině stránky nepřilíhající úhledný nápis „*Von allerhand Münsterbergischen / Sachen*“, dále již následují číslované stránky s jednotlivými právními akty. Ty jsou v této studii zpřístupněny formou číslovaných regestů. Na jejich počátku stojí vždy transliterace názvu, obsaženého v rukopisu. U několika nejmladších písemností, u nichž tento název chybí, je namísto toho v hranatých závorkách uvedena stručná charakteristika obsahu. Dále jsou uvedeny informace o foliaci dotyčné písemnosti v rámci manuskriptu, případně též o marginálních poznámkách připojovaných do sloupců na okraji stránek a o ověřovacích prostředcích (podpisech a pečetích), jejichž avizovaná přítomnost vypovídá o vnější podobě originálních dokumentů, dodnes bohužel vesměs nedochovaných.³¹ Následuje samotná rekapitulace obsahu listiny formou regestu. Jeho rozsah je přitom nevyhnutelně kolísavý a odvíjí se jednak od samotného rozsahu příslušného aktu, jednak také od jeho (autorem subjektivně vnímaného) právněhistorického významu. V poznámkovém aparátu je případně upozorňováno na další exempláře písemností, které mohou pro futuro hrát významnou roli při případné kritické edici památky, zejména pak na ty, které jsou zachovány v archivním fondu minstrberského knížectví ve státním archivu ve Wroclawi.

Jak již bylo uvedeno, první část knihy soustřeďuje soubor nejvýznamnějších zemských privilegií, k nimž byly připojeny i opisy některých majetkoprávních ujednání, dokumentujících, jakou cestou se Minstrbersko a Frankenštejnsko staly přímými državami českého krále. Zapomenout nelze ani na konkrétní akty (např. hejtmanské instrukce). Ve svém souhrnu poskytují tyto písemnosti dosti hmatatelnou představu o státoprávních, ústavně i správně právních poměrech knížectví a s ním spojené vikpildy, mnohem méně vystupují z přítomných dějin na světlo normy z jiných oblastí práva. Pokud vůbec, děje se tak zřejmě mimoděk či přímo nedopatřením – tak normy vztahující se k právu dědickému a majetkovému manželskému, schválené zemským sněmem v roce 1584, se do manuskriptu dostaly zřejmě čistě díky svému (více méně nepřipadnému) označení „*Landes Constitution*“. To, že se do tohoto souboru dostalo i privilegium na svobodnou volbu městské rady, adresované městu Frankenštejn, může přitom snad být určitým provenienčním vodítkem – obdobné privilegium pro Minstrberk sem totiž zařazeno nebylo.

Shromážděné dokumenty jasně ukazují stavovskou povahu minstrberského veřejno mocenského uspořádání, stejně jako neoddiskutovatelně prokazují nezczizitelnost knížectví a s ním spojené vikpildy. Ostatně skutečnost, že země byly panovníkem od původních majitelů vykoupeny s výraznou pomocí stavů (Frankenštejnsko), respektive byly mu – raritně – poddány přímo stavy, které se samy do vlastnictví země cestou kontraktu *emptio venditio* dostaly (Minstrbersko), dávaly této nezczizitelnosti i jistou oporu morální. Z dalších, později doplněných písemností ze 17. století je ovšem patrné, že tvář i tvář odhodlání panovníka měla rezistence minstrberských stavů proti tomuto zcizení jen malou váhu a velmi slabou naději na úspěch. Tím spíše, že stavy vlastně ani nebyly ochotny hnát celý spor do krajnosti. Bylo sice nepochybné, že právo bylo na jejich straně, ale příslib panovníka učiněný před téměř stoletím už prostě neměl v nových politických podmínkách dostatečnou váhu. A tak proběhlo převzetí vlády v Minstrbersku ze strany knížete Aueršperka ve více méně konsenzuálním duchu. Vláda nového rodu přitom přetrvala i státoprávní změny vyvolané vratislavským mírem z roku 1742 – lenní suverén se změnil, ale minstrberskými vévody zůstali Aueršperkové. A to až do roku 1791, kdy kníže Karel Josef Antonín z Aueršperka vrátil minstrberské léno za částku 10 000 zlatých pruskému králi Bedřichovi Vilémovi, načež byl rozhodnutím císaře z 11. listopadu téhož roku vévodský titul přenesen na hrabství Gottschee (německý název slovinského městečka Kočevje).³² Také přechod knížectví přímo do rukou pruského krále byl důvodem k sepsání zemských privilegií, k němuž došlo v roce 1792.³³

Zřejmě ale právě nesouhlas stavů a jejich aktivita při hledání právních argumentů, proč by císař neměl bezprostřední panství nad minstrberským vévodstvím a k němu připojenou frankenštejnskou vikpildou nikomu předávat, stály v pozadí zvýšeného zájmu o zemská privilegia. Jemu pak lze děkovat za jejich souhrnné dochování v knize, která se nejasnými (alespoň prozatím) cestami dostala do drážďanské knihovny.

1.

General Privilegium des Lanndes Schleißien

fol. 1r–4v, na fol. 2v–4v v pravých sloupcích marginální poznámky stručně shrnující obsah jednotlivých ustanovení,³⁴ na závěr podpisy: Maxmilián II., nejvyšší kancléř Vratislav z Pernštejna, místokancléř Jiří Mehl ze Střelic, sekretář Heřman Igel z Hartenreutu, subskripční formule „*Ad Mandatum Sac[rae] Caes[arae] Mai[es]t[ati]s proprium*“

Jedná se o konfirmaci výše zmíněného velkého privilegia z roku 1498 císařem Maxmiliánem II., datovanou 21. dubna 1567 na Pražském hradě.³⁵ Podle narace listiny předložili slezští stavové na nedávno drženém slezském sněmu v Opavě³⁶ Maxmiliánovi originál majestátu jeho otce Ferdinanda I. se žádostí o potvrzení jeho obsahu. Tento majestát datovaný 15. května 1528 není ale opět ničím jiným než potvrzením původního privilegia Vladislavova. Výsledná listina Maxmiliánova má tedy z dnešního pohledu zbytečně komplikovanou, tehdejší kancelářské praxi ale plně odpovídající podobu, kdy po naráci následuje in extenso text potvrzovaného privilegia Ferdinandova a v něm je úplně stejným způsobem „zanořena“ původní listina z roku 1498 (k jejímuž obsahu se váže drtivá většina marginálních poznámek). Teprve za ní následuje nejprve konfirmace Ferdinandova a nakonec i Maxmiliánova.

2.

Vertrag so Zwischen dem gantzen Lannde Schlesien, und den Gaistlichen, Anno 1504 aufgerichtet worden

fol. 5r–8r, v pravých sloupcích marginální poznámky stručně shrnující obsah jednotlivých článků,³⁷ zakončeno koroborací, avšak v přepisu bez naznačení pečeti a podpisů

Smlouva, uzavřená 3. února 1504 ve Vratislavi z rozkazu krále Vladislava II. (v opisu je mylně uvedeno „*Wratislawen*“) prostředkováním jeho bratra hlohovského a opavského knížete Zikmunda, vrchního slezského hejtmána, knížete Kazimíra (II.) Těšínského, a českého kancléře Albrechta Libštejnského z Kolovrat. Podle poslední jmenovaného bývá označována jako smlouva kolovratská. Jako její účastníci figurují knížata, vratislavská kapitula, páni, rytíři a města, tedy všichni slezští stavové. Tiskem byl již v roce 1690 vydán vidimát této smlouvy, vystavený vratislavskou městskou radou v roce 1595.³⁸

Smlouva je rozdělena na deset článků, z nichž některé jsou dále vnitřně strukturovány. Nejznámější je ustanovení o tom, že vratislavským biskupem měl být v budoucnu volen pouze obyvatel některé ze zemí České koruny. Pouze nositelům inkolátu měla být také ze strany panovníka, biskupa či kohokoliv dalšího postupována některá další léna a beneficia. Obsáhlé jsou pasáže týkající se otázek daňových, obsaženy jsou i normy práva procesního, obligáčního a dědického.

3.

Privilegium der Stennde von Praelaten, Ritterschafft und Stände des Münsterbergischen Fürstenthumbs

fol. 8v–15r, bez marginálních poznámek, na závěr podpisy: Maxmilián II., nejvyšší kancléř Vratislav z Pernštejna, místokancléř Jiří Mehl ze Střelic, sekretář Heřman Igel z Hartenreutu, subskripční formule „*Ad Mandatum Sacrae Caesar[ae] Maiestatis proprium*“³⁹

První písemnost, vážící se přímo a bezprostředně k samotnému minstrberskému knížectví. Jedná se o velké privilegium císaře Maxmiliána II., vydané stavům tohoto knížectví krátce poté, co přešlo do jeho přímé držby. Je datované 30. května 1570 v Praze.⁴⁰

Navzdory formě vydání je tato listina, v naráci avizovaná především jako potvrzení starších výsad, v literatuře zpravidla označována jako zemské zřízení. Tak o ní píší stej-

ně Marian Ptak („*ordynacja ziemska*“)⁴¹ jako Matthias Weber („*Landrechtsordnung*“).⁴² Ostatně i jeden z opisů Maxmiliánova privilegia ve fondu minstrberského knížectví ve vratlavském archivu je nadepsán „*Münsterbergische Fürstentums Landesordnung*“⁴³ – v tomto případě jde ale o kuriózní přehlédnutí, neboť se nejedná o privilegium pro stavy minstrberské, nýbrž frankenštejnské (viz dále pod č. 4). Tiskem vyšlo toto privilegium in extenzo již v roce 1625 v rámci Schickusova čtyřdílného díla o slezských dějinách a topografii,⁴⁴ později ho do svého soupisu slezských právních aktů zařadil i Jan Jakub Weingarten.⁴⁵ Dispozice privilegia je strukturována na jednotlivé normativní články, které ovšem nejsou číslované.

Císař v tomto privilegiu především slíbil, že Minstrbersko zůstane do budoucna navždy v rukou českých králů a nebude žádným způsobem zcizeno. Hejtmanem měl být jmenován pouze v zemi usazený držitel lenního statku, který měl po dobu svého úřadování sídlit buď v samotném Minstrberku, nebo ve Frankenštejnu. Měl být přísahou zavázán panovníkovi a zemi a měl, stručně řečeno, úřadovat podle svých nejlepších možností k obecnému dobrému.

Teprve za pasáží věnovanou zemskému hejtmanství byl poněkud nesystematicky vložen základní státoprávní příslib, že minstrberské knížectví a frankenštejnská vikpilda zůstanou natrvalo spojeny do jednoho státoprávního celku („*in ein Corpus geordnet*“).

Zemský soud se měl scházet čtyřikrát ročně, vždy v pondělí (po Třech králich, po svatém Jiří, po svatém Bartoloměji a po svatém Martinu), a to v hejtmanově sídle („*an dem Ort, da Unser Hauptman seine Wohnung ... haben wirdt*“). Soud se měl skládat z 12 členů – čestné místo měl zemský hejtman jako králův zástupce, dále se měli účastnit opati klášterů v Jindřichově (Heinrichau, Henryków) a Kamenci (Kamenz, Kamieniec Żąbkowicki) nebo jejich plnomocníci, po dvou zástupcích rytířstva z Minstrberska a Frankenštejnska, stejně tak po dvou vyslancích z každého z obou hlavních měst a konečně zemský písař, kterého si měly samy volit (a také platit) zemské stavy. K zemskému soudu měli vybraní přísedící skládat přísahu stejně jako v jiných knížectvích.

Špatné zkušenosti s neochotou účastnit se soudních jednání se promítly do privilegiem avizované povinnosti vykonávat v případě jmenování funkci přísedícího alespoň po tři roky. Dřívějšího přísedícího bylo samozřejmě možno do soudu povolat znovu. Města měla být v soudu reprezentována osobami, které zastávaly místa radních.

Zemský soud měl být příslušný pro tuzemce i cizince, pokud se jejich pře týkaly minstrberských záležitostí (prosazoval se zde tedy, pokud jde o jurisdikci soudu, princip teritoriality ve smyslu *forum causae*). Vyňaty byly pouze spory o čest, jejichž rozhodování příslušelo samotnému panovníkovi. Ty mohly být ovšem řešeny i před zemským hejtmanem, pokud s tím obě strany souhlasily.

Obeslání (žaloby) měly být podávány prostřednictvím zemského hejtmana, který nesměl jejich přijetí odmítnout, a měly být projednány na nejbližším zasedání soudu. Zde také měli žalovaní bez vytáček na žaloby odpovídat. Pokud by se jednalo o při, ve které by byl hejtman sám zainteresován (buď jako žalovaný, nebo jako žalobce), mělo být citováno prostřednictvím jindřichovského opata. Privilegium tu odkazovalo na obecně platné saské právo („*wie nach gemeinen und Sachsen Recht in gantz Schleesien der Gebrauch, und solches außgesezt, und üblich herkommen ist*“).

Maxmilián II. povolil minstrberským stavům užívání úřední pečeti, vycházející z původního zemského znaku, polepšeného ale nově i o českou královskou heraldickou

symboliku. Původní znak je v privilegiu popsán jako zlato-stříbrně polcený štít, v němž je tradiční slezská vpravo obrácená orlice, polcená černo-červeně se stříbrným srpkem měsíce („*Monatschein*“) na hrudi, na štítě je otevřený, korunovaný turnajský helm, na němž jsou přes sebe položeny dva červeno-stříbrně šachované srpky měsíce, jdoucí přes sebe špicemi, zpoza nichž vzhůru rostou dva paví ocasy ve své přirozené barvě, přikryvadla jsou černo-zlatá. Ferdinandem byl tento znak milostivě polepšen („*gnedigist gebessert*“) tak, že původní erbovní znamení bylo přesunuto do pravého pole štítu, zatímco v levém poli se nově objevil znak českých králů, stříbrný, korunovaný, vpravo kráčeující stříbrný dvouocasý lev v červeném poli. Na štít byl přidán druhý otevřený turnajský helm se zlatou korunou a červeno-stříbrnými přikryvadly, klenotem se stala černá orlice se stříbrným půlměsícem na prsou. V originále privilegia byl tento nový znak podle jeho dispozice vymalován („*dasselbe Wappen, und die gemelte Besserung in Mitte diß Unnsern kayserlichen Briefes gemahlet und mit Farben eigentlich außgestrichen ist*“).⁴⁶

Novou úřední pečeti, obsahující polepšený znak, měli hejtmani do budoucna pečeti všechny úřední dokumenty, a to červeným voskem. Pečeť měla být přechovávána ve sklepení v hejtmanově sídle v truhlici opatřené čtyřmi zámky – klíče měli mít sám hejtman, jindřichovský opat, první přisedící z rytířského stavu a městská rada města Minstrberk. Touto „královskou zemskou a úřední pečeti“ („*mit dem königlichen Lannd- und Gerichts Siegel*“) měly být dále potvrzovány i významné majetkoprávní úkony, týkající se nemovitých statků v zemi, především přijímání lén a převody statků, ale i další. V privilegiu bylo přislíbeno vydání podrobnější „*Instruction*“ týkající se těchto záležitostí.

Do textu věnovaného nakládání se zemskou pečeti byla poněkud neorganicky včleněna pasáž, podle které mohl zemský soud, postupující podle obecného slezského práva, brát naučení od jiných soudů či právnických fakult, s tím, že k těmto žádostem měla být připojována kompletní akta případu. Rozsudek mohl být také předložen ke schválení pražskému apelačnímu soudu, jehož stanovisko pak muselo být respektováno. Proti rozhodnutí nebylo možno se odvolávat, panovník si ale ponechával možnost, aby se na něj neúspěšná strana obrátila se suplikací.

Několik článků privilegia řešilo poměrně podrobně otázku posledních vůlí (testamentů). Ty měly být sepisovány na papíře a zůstavitelé je měli předkládat hejtmanovi a přisedícím zemského soudu s prohlášením, že toto je jejich poslední vůle, načež měly být registrovány zemským písařem a ukládány do zmíněné truhly, kde se přechovávala zemská pečeť. Samozřejmostí bylo právo tyto poslední vůle podle libosti měnit, ovšem stejnou cestou. Pokud šlo o poslední vůle osob tělesně slabých, které se nemohly dostavit na zemský soud, měli je od nich přebírat zemský písař a dva přisedící zemského soudu, které k nim měl zemský hejtman poslat. Testament bylo možno převzít jak zpečetěný, tak i otevřený, případně měl poslední vůli, pokud nebyla sepsána, zaznamenat sám zemský písař. Do registratury pak mělo být poznamenáno zcela přesně kdy („*mit der Stunde, Jahr und Tag*“) a před kým k takovému ústnímu odkazu došlo.

Pokud by nebylo možné aplikovat ani tento postup (například při morové nákaze), bylo možno písemnou či ústní závěť učinit před dvěma hodnověrnými osobami, které pak měly její obsah dále předat predepsaným způsobem. Testamenty měly být otevírány a čteny za účasti dědiců a přátel, načež měly být ukládány zpátky do truhly a případným zájemcům měly být poskytovány opisy opatřené úřední pečeti. Všechny tyto články se ovšem měly vztahovat jen na privilegované, v zemi usdlé obyvatele. Poddaní měli kšaftovat před svou

vrchností, měšťané buď před zemským soudem, nebo před městskou radou. Celá tato pasáž privilegia byla ovšem následně poněkud relativizována konstatováním, že se šlechticům nebrání volit k formulování poslední vůle jiné postupy („*es sol bey eines ieders freyen Willen stehen, dieser Gestaltdt, oder auf ein andere ihm am Besten gefellige Form und Weise, sein Testament und lezten Willen aufzurichten und zu volziehen*“).

Z každého převodu zboží, ať již šlo o udělení léna, koupi či zápis vdovského věna („*Leibgedinges Brief*“), měl být panovníkovi placen poplatek („*Taxa*“) ve výši 4‰ hodnoty příslušného majetku. Panovník se svým privilegiem na 15 let vzdal tohoto příjmu, který měl být dělen rovným dílem mezi stavy a hejtmana, po uplynutí této lhůty se ale měl stát komorním příjmem. Stejná taxa měla být vybírána též ze všech dohod, zřeknutí se a všeobecně kontraktů („*von jedem Vertrag, Verzicht, und allerhandt Contract*“) uzavřených před zemským soudem. V těchto případech se ale měla dělit mezi přísedící a zemského písaře. Pokud jde o testaments, za publikaci poslední vůle předané předepsaným způsobem k úschově se měly platit 2 uherské zlaté, pokud se vyhlašoval testament, který pořídili zemský písař a soudní přísedící u testátora, zvyšovala se tato částka na 10 zlatých, pokud šlo o vyhlášení před městskou radou, pak 5 zlatých. Dále se před zemským právem měl platit 1 tolar za konečný rozsudek („*Ennd Urthel*“) a 12 bílých grošů za rozhodnutí dílčí („*Bey Urthel*“).

Trestní záležitosti stavů se měly řešit řádně před zemským soudem, s výhradou možnosti využít možnosti suplik. V mimosoudních narovnáních mezi stranami se měl angažovat zemský hejtman.

Holdy českému králi neměli představitelé stavů skládat nikde jinde než na slezské půdě (nebylo ovšem nutné, aby se odehrávaly přímo na půdě minstrberského knížectví).

Panovník se dále zavázal, že pokud by v budoucnu on sám nebo příští čeští králové zastavovali či prodávali nějaká komorní zboží, mají k nim mít minstrberské stavy předkupní právo.

Závěrem Maxmilián potvrdil stavům paušálně všechny jejich další, v uvedených článcích neobsažené svobody, obdarování, a privilegia všeho druhu („*alle andere ire Freyheiten, Begnadungen, Privilegien, Statut, Satzungen, Wilkhüren, und gute Gewohnheiten*“), které v minulosti od českých králů a minstrberských knížat obdrželi. Na ty se mělo nahlížet, jako by do vydávaného privilegia byly doslovně inzerovány. Naopak si císař vyhradil, že tato privilegia nesmí být na újmu královských regálů a dalších výsostných práv. V závěru listiny bylo obsaženo i sankční ustanovení, podle kterého jakékoliv porušení konfirmovaných privilegií mělo být trestáno pokutou ve výši 50 hřiven zlata, z nichž polovina měla připadnout do královské komory a druhá polovina poškozeným.

Ačkoliv rozsah privilegia není zcela srovnatelný s jinými kodexy zemského práva (zejména české a moravské provenience), je v něm shrnuta ústavně právní a správně právní podstata fungování knížectví, a lze tedy mít za to, že si Maxmiliánovo privilegium označení zemské zřízení“ víceméně zaslouží.⁴⁷ Jedná se přitom o první zemské zřízení, které na půdě Minstrberska vzniklo.⁴⁸

4.

Privilegium der Stände von Praelaten, Ritterschaft, und Städten des Franckstainischen Weichbildes

fol. 15v–21v, v pravých sloupcích marginální poznámky (zprvu některé číslované) stručně shrnující obsah jednotlivých článků,⁴⁹ na závěr podpisy: Maxmilián II., nejvyšší kancléř

Vratislav z Pernštejna, místokancléř Jiří Mehl ze Střelic, sekretář Heřman Igel z Hartenreutu, sekretář David Kober z Koberšperka, subskripční formule „*Ad Mandatum Sac[rae] Caes[ar]iae Maiestatis proprium*“

Zároveň s výše podrobněji popsaným privilegiem pro minstrberské knížectví vydal Maxmilián II. 30. května 1570 analogickou listinu i pro frankenštejnskou vikpildu.⁵⁰ S výjimkou těch míst, kde bylo nutno zaměnit v textu na místo minstrberského knížectví frankenštejnskou vikpildu, je text totožný a není důvod jeho obsah znovu rekapitulovat. Je pozoruhodné, že u tohoto druhého exempláře jsou již po pravé straně připojeny nadpisy stručně resumující obsah jednotlivých článků privilegia. většinou ale zůstalo poněkud ve stínu minstrberské varianty,⁵¹ což je s ohledem na podobnost obou dokumentů dobře pochopitelné.

V jedné části se ale obě listiny liší zcela zásadně, a to pokud jde o úřední pečeť. Navzdory tomu, že došlo ke garanci státoprávního sjednocení frankenštejnské vikpildy s Minstrberskem, udělil císař frankenštejnským stavům samostatnou pečeť s poněkud odlišným heraldickým znamením, než jaké obdrželo Minstrbersko. Šlo o dělený štít, v jehož spodním zlatém poli byla černá orlice se stříbrným pŕlmešicem na prsou, v horním červeném poli se nacházel stříbrný český lev. Obě pole měla být oddělena vlnitým modrým pruhem znázorňujícím řeku („*ein blauer flammender Strich, einem Fluss oder Wasser gleich erscheint*“). Na štítě měla stát otevřená, korunovaná turnajská helma, klenotem měla být orlí křídla, pravé dělené stříbrno-červeně, levé černo-zlatě, přičemž dělení mělo být opět provedeno modrým pruhem, přikryvadla černo-zlatá a červeno-stříbrná. V tomto případě se nehovoří o polepšení znaku, neboť frankenštejnská vikpilda dosud vlastním heraldickým znamením nedisponovala. Zajímavé ovšem je, že Maxmilián zřejmě zcela ignoroval starší tradici pečeti frankenštejnského hejtmanství.⁵²

Pečeť měla být přechovávána stejně jako minstrberská, zjevně ale v samostatné truhle, neboť klíče od ní měli v tomto případě vedle hejtmana mít kamenecký opat, první přísedící z rytířského stavu (i když to listina neuvádí, myslí se tím ale nepochybně jeden ze šlechtických zástupců vikpildy v soudu) a městská rada Frankenštejna. Zmíněná ustanovení jasně dokumentují, že i když zde na jednu stranu byla zřejmá snaha o integraci frankenštejnské vikpildy do Minsterberska, s nímž byla historicky spojena, s ohledem na frankenštejnské stavy byla zároveň zachována určitá podvojnost úřadování.

Ohledně podstaty privilegia lze mutatis mutandis jako u výše uvedené minstrberské varianty konstatovat, že se vlastně jedná o jednoduché zemské zřízení, které je výjimečné tím, že se nevztahuje na některé z knížectví jakožto etablovaných státoprávních zemských celků, ale na vikpildu jakožto správní teritorium nižšího řádu.⁵³

5.

Ordnung des Lannrechtens im Münsterbergischen Fürstenthum, und Franckensteinischen Weichbilde

fol. 22r–27v, v pravých sloupcích marginální poznámky, naznačující strukturu zřízení (u každého samostatného nadpisu je číslo kapitoly) a stručně shrnující obsah jednotlivých článků, respektive odstavců,⁵⁴ bez koroborace i subskripce

Zřízení o zemském soudu bylo do značné míry „prováděcím předpisem“ k základním článkům obsaženým v císařských privilegiiích z roku 1570.⁵⁵ Jako vydavatelé vystupují

v tomto případě samy stavy Minstrberska a Frankenštejska, které v jeho úvodu poukazují na to, že vytvořením tohoto zřízení se má předejít všem nejasnostem ohledně zasedání soudu a procesu na něm. Dokument sám není datován a jeho vročení je značně nejisté. Marian Ptak ve své přehledové studii o slezských zemských zřízeních spojil vznik tohoto zřízení s datem 29. dubna 1583,⁵⁶ a jako pravděpodobnou („*wahrscheinlich*“) přijal tuto dataci i Matthias Weber.⁵⁷ Podstata problému tkví v tom, že o zřízení („*Aussaffung und Constitution*“, resp. „*Constitution und Ordnung*“), uzavřeném stavy (nepochybně na sněmu) ve Frankenštejně 29. dubna 1583 hovoří sice opakovaně text dalšího císařského privilegia z roku 1584 (o něm viz níže), jednoznačně lze ale tyto odkazy dát do souvislosti jediné s články, které toto privilegium obsahuje (a konfirmuje). Je pravdou, že (jak Weber rovněž upozorňuje) se ve všech rukopisech i tiscích císařské potvrzení objevuje bezprostředně po zřízení o zemském soudu, to ale nelze považovat za průkazné. Zřejmě z tohoto důvodu dospěl Marian Ptak v jedné ze svých novějších studií k závěru, že k vydání tohoto zřízení došlo snad ještě v roce 1570.⁵⁸ Ani toto datum ale nelze dostatečně argumentačně podpořit, a proto nezbývá, než ho vnímat pouze jako terminus post quem vzniku tohoto zřízení.

Text zřízení je rozdělen neočíslovanými nadpisy, avizujícími obsah jednotlivých článků, vesměs dosti rozsáhlých. Těchto zákonných článků je celkem 14 (podle číslování na pravých okrajích 15, neboť je očíslován i úvodní text, tj. narace vysvětlující důvod vzniku zřízení).

Pokud jde o způsob výběru jednotlivých přísedících zemského soudu („*Wie die Lanndrechtsietzer gewehlet sollen*“), zřízení poukazuje na to, že privilegia z roku 1570 stanoví, jak má být zemský soud složen, neupravují ale otázku, kdo a jakým způsobem má volit přísedící (kromě zemského hejtmana a obou prelátů). Bylo proto stanoveno, že první přísedící mají být zvoleni příslušnými skupinami stavů, jež měli zastupovat, na nejbližším zemském sněmu (tak je zřejmě třeba chápat použitý termín „*Zusammenkunft*“). V budoucnu pak při uprázdňení některého ze soudcovských křesel, ať již rezignací, nebo smrtí, měli o jeho obsazení rozhodnout sami zbylí přísedící. Ačkoli se o tom zřízení nezmiňuje, měli přitom nepochybně respektovat rámcové rozdělení křesel mezi jednotlivé „zájmové skupiny“.

Dále se zřízení zabývá rovněž podrobněji v privilegiu neupraveným zasedacím pořádkem soudu („*Wie die Rechtsietzer im Rechten sietzen sollen*“). Podle narace článku byla potřeba podrobnější úpravy vyvolána i spory mezi přísedícími z Minstrberska, resp. Frankenštejska. Nebylo sporu o nejčestnějším místě zemského hejtmana, sedícího na místě panovníka na vyvýšeném místě („*alß der, der Röm: Kay: Mait: Unsers allergnädigisten Herrn Stelle helt, oben ansiezet*“), stejně tak je listinami z roku 1570 jasně dáno další pořadí jindřichovského a kameneckého opata či jejich zástupců (zřízení ale zdůrazňuje, že plnomocníci mohou tato čestná místa zaujímat, pouze pokud jsou šlechtici). Dále se stavy shodly na tom, že se budou v pořadí přísedících střídát zástupci Minstrberska a Frankenštejska, poslední místo příslušelo zemskému písaři. V případě, že byl při řízení před soudem zemský hejtman účastníkem řízení, měl jeho místo zaujmout jindřichovský opat, pokud se řízení týkalo Minstrberska, nebo kamenecký, pokud se v něm jednalo o záležitosti frankenštejské.

Účast přísedících na jednáních zemského soudu byla povinná a ti se jí neměli snažit vyhnout („*Die Rechtsietzere sollen alle Quartal unerfordert zum Lanndrechten komben, und keiner ohne rechte Nott aussen bleiben*“). Tento obecný požadavek byl podpořen konkrétním sankčním ustanovením, podle kterého neúčast na jednání bez řádného důvo-

du, kterým mohla být například nemoc či dočasné zbavení úředních povinností („*Ambts Urlaub*“), byla penalizována částkou 10 uherských zlatých, kterou měl absentér uhradit ostatním přísedícím.

Navzdory uvedenému motivačnímu ustanovení se muselo z opatrnosti počítat s výraznější neúčastí přísedících, což vedlo stavy k rozhodnutí o otázce, při jakém nejmenším počtu bude ještě zemský soud usnášeníschopný („*Wieviel Lanndrechtsietzere zum wenigsten beym Lanndrechten sein sollen*“). Bylo rozhodnuto, že k projednání všech záležitostí postačí účast zemského hejtmána a sedmi přísedících a že rozhodnutí takto částečně obsazeného soudu má stejnou váhu, jako kdyby se sešel v kompletním složení. Neúčast některých soudců také neměla být pro strany důvodem, aby se k jednání nedostavily, a to pod hrozbou ztráty pře. Zajímavé je, že zřízení zcela automaticky předpokládá účast zemského hejtmána, z čehož lze a contrario vyvodit, že bez jeho přítomnosti jednání (bez ohledu na počet přísedících) probíhat nemohlo.⁵⁹

Další tři krátké články se zabývaly úředními přísahami. První („*Wie es mit Aufnehmung der Lanndrechtsietzer und Lanndschreybers Aydt gehalten sol werden, und derselben Notul*“) obecně vysvětluje nutnost skládání přísahy odkazem na text císařských privilegií, podle nichž mají být přísedící a písař při rozhodování veřejných záležitostí „*veraidet*“, a stavy konstatují, že texty přísah byly převzaty z jiných knížectví, které se nacházejí pod přímou vládou českých králů. Následují oba texty přísah („*Der Lanndrechtsietzer Aydt*“, resp. „*Des Lanndschreybers Aydt*“), které byly obě skládány panovníkovi a zemskému soudu („*und diesem löblichen Lanndrechten*“), dále se nicméně značně liší. Přísedící se měli zavazovat především k úplné nestrannosti a řádné účasti na soudních rocích, písař naproti tomu sliboval věrnost a píli při výkonu úřadu, poctivost (tj. nevymáhání ničeho nad kancelářskou taxu) a zachování mlčenlivosti o těch soudních a úředních záležitostech, které se neměly dostat na veřejnost. Přísahy měl v zastoupení panovníka přijímat zemský hejtmán, přičemž přísedícím ji měl přečíst písař, písaři naopak jeden z přísedících.

Je pozoruhodné, že v textu rukopisně zachycených přísah je slibováno Ferdinandovi III. To by na první pohled mohlo svádět k domněnce, že zřízení je mnohem mladšího původu, až z poloviny 17. století (českým králem byl tento panovník v letech 1637–1657⁶⁰). Spíše lze ale považovat za pravděpodobné, že autor rukopisu přísahu přizpůsobil aktuálnímu statusu quo, tedy že toto konkrétní jméno není určující pro stáří samotného zřízení, ale pro dobu vzniku rukopisu.

Podrobněji zřízení rozvedlo otázku podávání žalob a souvisejících poplatků („*Von der Ladung oder Citation und ihrer Taxa*“), jejíž rámcová úprava byla rovněž nastavena již v květnu 1570. Zřízení potvrzovalo, že obeslání, resp. žaloby mají být předávány zemskému hejtmánovi, upřesnily nicméně, že se tak má stát nejpozději 4 týdny před začátkem soudního roku, aby měli žalovaní čas se na jednání připravit. Žaloby měly být podávány písemně a pod pečeti žalobce, na jejich základě měl zemský písař připravovat obeslání. Pokud byli žalovanými v zemi osedlí, měla jim být žaloba doručena do jejich sídla. Pokud byli žalováni cizinci a žaloba se týkala jejich statků v zemi ležících, o něž měl spor být veden, měl zemský komorník („*Lannds Cämmerer*“) či úřední posel („*Pfennder*“) doručit obeslání na tento statek a zde je předat šoltysovi či správci statku, případně nejstaršímu z místních obyvatel. Na těch pak bylo, aby svého pána zavčasu uvědomili. Za sepsání obeslání mělo být zemskému písaři zapláceno 24 slezských bílých grošů, dalších 9 grošů

měl dostat komorník za doručení, cizinci vystupující v roli žalobců měli ovšem uhradit dvojnásobek těchto částek.

Obsáhlý článek byl věnován odpovědi na obeslání a dalšímu procesnímu postupu před zahájením samotného soudního řízení („*Wie sich der Beklagte auf die ihm zugeschickte Ladung verhalten und wie ferner Kläger und Beklagter procediren sollen*“). Obeslaný byl povinen se v souladu se zemským privilegiem bez vytáček dostavit k nejbližšímu soudnímu jednání a zde na žalobu odpovědět. Protože byl se žalobou obeznámen s časovým předstihem, měl mít tuto odpověď s sebou písemně. Také celý další proces byl primárně postaven na principu písemnosti, počítalo se s replikou žalobce na předložené vyjádření („*Antwort*“) i následnou duplikou žalovaného. Pro přípravu těchto dalších argumentací, které se scházely u zemského hejtmana, se opět počítalo se čtyřtýdenní lhůtou a celkově měly být během 8 týdnů shromážděny podklady pro rozhodnutí, které mělo být vydáno při následujícím soudním termínu. Analogicky platila tato pravidla i o námitkách proti důkazům, které chtěly strany případně vznášet. Zřízení ale dále relativizovalo uvedený princip písemnosti poukazem na to, že má místo pouze v složitějších případech, kdy předsedící soudu sami potřebují čas se s argumentací důkladně obeznámit. Tam, kde to předsedící za nutné nepovažovali („*sich belernen zu lassen vor notwendig nicht achten*“), měly se strany postupně vyjadřovat ústně a k rozsudku se mělo dospět hned při prvním jednání.

Zřízení zopakovalo, že za dílčí rozsudek má být zaplaceno 12 bílých grošů a za konečné rozhodnutí 1 tolar, ani zde ale nebylo – stejně jako v samotných privilegiích – specifikováno, kdo má tuto částku zaplatit. Naopak tu ale došlo k zúžení aplikace této normy na případy, kdy zemský soud nevyužil v rámci řízení možnosti požádat o naučení. Pokud se tak stalo, mělo být za každé rozhodnutí placeno 5 tolarů, v čemž měl být zahrnut i plat pro posla („*fünf Thaler wegen Urthel Gelldes und Poten Lohns*“). Není sporu o tom, že toto navýšení mělo svoje opodstatnění, na druhou stranu se tady ale stavy od původního normativního textu odchýlily do té míry, že jejich rozhodnutí se v tomto případě dostalo přinejmenším na hranici korektní prováděcí normotvorby.

Jen velmi stručně byla zmíněna otázka kaucí („*Von der Caution oder Gewehr*“), která v podstatě pouze na možnost záruk upozorňovala a jejich opatrování dávala eventuálně do rukou zemského hejtmana.

Zajímavou technikálií, dosti nesystematicky zařazenou, bylo rozhodnutí stavů o konkrétním místě, kde se mají soudní jednání odehrávat („*Wo das Lanndrecht gehalten werden soll*“). Bylo ovšem omezené na případy, kdy místem jednání bude frankenštejnský zámek, což zřejmě odpovídalo aktuálnímu (z hlediska přijetí zřízení) usídlení zemského hejtmana. Pro zasedání soudu tu byla vyhrazena kruhová světnice („*die runde Stuben*“), která se stavům pro tyto účely jevila nejvhodnější a nejpohodlnější. Zde se měli soudci a účastníci řízení scházet první den zrána („*zu früher Tage Zeit*“) a plnit zde svou procesní roli.

Další stručná ustanovení se věnovala zahájení soudního jednání („*Wie Dinng geheget werden soll*“). Ve chvíli, kdy soud zasedl a předstoupily strany, měla být zemským písařem přečtena zahajovací formule, což se mělo opakovat každý den.

Následoval text této formule („*Die Notul des Dinnghegens*“), podle níž byl soud zahajován z moci Všemohoucího a panujícího českého krále a nejvyššího slezského knížete a každý, jakéhokoliv stavu, vysokého či nízkého, bohatý či chudý, mohl soudu přednést svoji věc. Nikdo ale nesměl proti soudu vystoupit slovy či skutky pod hrozbou vážného

trestu ze strany zemského hejtmana a soudců. Tímto prohlášením byl soud skutečně zahájen a písař měl vykonat ohlášení, tj. patrně přečíst žalobu („*Nach verlesener dieser Notul, sol der Lanndschreiber anzeigen*“). Další podrobnosti ale tento stručný článek opět neupravoval a stejně tak schází jakékoliv rozvedení dalšího procesního postupu a procesních práv sporných stran při projednání sporu před soudem.

Následující poslední článek se totiž vrací k otázce uložení truhlic se zemskými pečeti a zemskými privilegii („*Wo die Lanndlade, Lannd Siegel und Lanndes Privilegien gehalten, und gebraucht werden sollen*“). Připomíná, že každá země má svou zemskou a soudní truhlici se zemským pečetidlem a dalšími důležitými materiály. Aby byly tyto věci stále při ruce, měly být truhlice umístěny ve výklenku v soudní místnosti, vlevo od vchodu. Stavby zároveň uznaly za vhodné, aby každá země (tj. minstrberské knížectví a frankenštejnská vikpilda) měla ne jednu, ale dvě pečeti – malou a velkou. Malá měla být užívána k pečeti mezitímních rozsudků a dalších písemností menšího významu, velká pak k ověřování konečných rozsudků, renunciací, vyžádaných opisů publikovaných testamentů, lenních a dalších slavnostních listů, jakož i v dalších případech, kdy to soud uzná za vhodné. Zvolená pečeť také vždy měla odpovídat tomu, zda se jedná o záležitost minstrberskou, nebo frankenštejnskou. Pokud jde o zemská privilegia, zřízení potvrdilo starší praxi, kdy minstrberská byla svěřená do úschovy jindřichovskému opatovi, frankenštejnská jeho kolegovi kameneckému. Jako novum bylo nicméně ustanoveno, že ke každému privilegii budou pořízeny dva vidimáty, z nichž jeden bude uložen v zemské truhlici a druhý bude předán městům (tj. opět podle svého určení buď Minstrberku, nebo Frankenštejnu), která si to výslovně vyžádala.

Zřízení o zemském soudu představovalo poměrně zásadní zásah do dosavadního systému soudnictví, v němž se doplňovaly dvorské soudy německého práva v jednotlivých distriktech, ústřední dvorský soud práva polského (tzv. cúda), soud knížecí, soud frankenštejnského starosty (hejtmana) a soud rytířský. Zřízením zemského soudu byly zrušeny veškeré soudy dvorské (s výjimkou dvorského soudu německého práva ve Frankenštejně, jehož kompetence se zásadně proměnily) a minstrberská soudní organizace, která se vyvíjela v souladu s obecnými tendencemi dolnoslezskými, se přiblížila hornoslezskému modelu, inspirovanému zřejmě poměry moravskými.⁶¹

6.

Landes Constitution

fol. 27v–30r, v pravých sloupcích marginální poznámky, stručně shrnující obsah jednotlivých článků, respektive odstavců,⁶² na závěr podpisy: Rudolf II., místokancléř Jiří Mehl ze Střelice, sekretář Šebestián Heugel, subskripční formule „*Ad Mandatum Sacrae Caes[arum] Mai[estatis] proprium*“, připojena poznámka o publikování „konstituce“

Pod tímto názvem se nachází privilegium císaře Rudolfa II., obsahující čtyři zákonné články, zaměřené převážně na právo soukromé. Vydáno bylo v Praze 28. května 1584, podle připojené doušky bylo vyhlášeno na zámku ve Frankenštejně na shromáždění stavů dne 27. srpna téhož roku a od tohoto okamžiku jednomyslného schválení nabyly účinnosti („*Krafft und Würkung*“). Šlo ale vlastně jen o potvrzení usnesení zemského sněmu, přijatého ve Frankenštejně 29. dubna 1583. I tento normativní akt byl zahrnut do Weingartenovy sbírky.⁶³

První článek normoval otázku dědických nároků sourozenců a jejich potomků, která byla do té doby na území řešena nejednotně, a to v tom smyslu, že zatímco na některých místech dědili pouze žijící sourozenci a descendenté sourozenců zemřelých byli z dědictví vyloučeni, jinde se dědictví rozdělovalo podle římskoprávní zásady *in stirpes*. Tato druhá varianta měla být podle císařského nařízení nadále dodržována „*in beyden Creysen*“, tedy v Minstrbersku i Frankenštejnsku, a to od svátku sv. Bartoloměje⁶⁴ roku 1583 (vzhledem k tomu, že nařízení bylo vydáno až zhruba o půl roku později, je toto časové vymezení zřejmě nutno chápat tak, že se vztahovalo na projednání dědictví po osobách zemřelých po tomto datu). Norma zavazovala obyvatele měst i venkova, neměla být ale na újmu zvyklostem a obyčejům šlechtickým.

Druhý článek se vztahoval k peněžním legátům, vázoucím na nemovitostech. Upozorňoval na rozšířenost situace, kdy se tyto privilegované pohledávky nepřehledně kumulovaly, a nově stanovil zásadní pravidlo, že ten, kdo do roka a do dne svůj nárok neuplatňuje řádnou právní cestou („*nicht suchet und klaget*“), přichází o prioritu své pohledávky a je nadále postaven na roveň všem běžným věřitelům, s nimiž má být (s odkazem na nový policejní řád) uspokojen „*pro rata*“, tedy poměrně. V závěru článku byla připojena poznámka, že se ale norma nevztahuje na cizince, kteří nežijí v zemi a o obsahu konstituce nemohou mít povědomost.

Třetí článek řešil problematiku majetkového zabezpečení manželky, tedy jítřího daru („*Morgengabe*“) či obvěnění („*Gegenvermachtnüß*“) v prostředí venkovských poddaných („*Bauer-Leuthen*“). Poukazoval na to, že podle zvyku bývá v případě absence potomstva vdovám s odkazem na zemský zvyk („*Landes-Brauch*“) ponechávána pouze polovina zapsaného majetku.⁶⁵ Protože je ale manželství křesťanský a počestný stav („*ein Christlicher und erbarer Stand*“), byl uvedený obyčej jako nepřipadný zrušen a vdovám měl být zapsaný majetek ponecháván v plném rozsahu.

Konečně byla posledním článkem kriticky reflektována situace v minstrberské kanceláři („*bey der Landes- Cantzeley grosse Unordnung einreiset*“), vedoucí k tomu, že nebyly hrazeny poplatky za lenní a jiné listy, z nichž měl podle platné taxy plynout příjem panovníkovi, stavům a přísedícím zemského soudu. Jako sankční opatření bylo proto schváleno, že po uplynutí roční lhůty od vydání příslušného listu bude příslušný poplatek zdvojnásoben.

7.

Kaysyerliche Resolution in der Leuterungs Sache

fol. 30v–31r, tři lakonické marginální poznámky v pravých sloupcích,⁶⁶ na závěr podpisy: Rudolf II., kancléř Adam z Hradce, místokancléř Oswald ze Šenfeldu, sekretář Šebestián Heugel, subskripční formule „*Ad Mandatum Sac[rae] Caes[arae] Ma[ies]t[is] pro-prium*“

Další list císaře Rudolfa II., vydaný podle narace na základě žádostí minstrberských stavů, upozorňujících na nejasnosti, vyskytnuvší se při řízení před zemským soudem. Panovník na tyto žádosti zřejmě reagoval dosti líně, neboť text listiny přechází místy do zřetelně obranného a vysvětlujícího tónu. List byl vydán v Praze, 24. března 1589.

Problémem, ke kterému se písemnost vztahuje, byla možnost stran bránit se proti rozsudku zemského soudu. Konkrétně šlo o to, zda se má obecně povolit přezkoumání těchto rozsudků („*Leuterungs Instanz*“⁶⁷), nebo zda stranám pouze dopřát ve smyslu privilegii

z roku 1570 možnost obrátit se ad hoc se svou žádostí (suplikací) na panovníka. Po konzultacích se svými rádci („mit Unsern Obristen Lannd Officirern, und andern Rätthen der Cron Böhaimb“) panovník nakonec rozhodl, že možnost přezkoumání není sice výslovně v dotyčných privilegiích obsažena, je ale součástí obecného saského práva („nach gemeinem und Sachsem Rechten in gantz Schlesien“), podle něhož se má v řízeních postupovat. Používá se v něm v trestních záležitostech („ex gravissimis causis“) a jejím smyslem je, aby byly rozsudky lépe objasněny („damit das Urteil desto besser erklaret werde“). Tak mělo být napříště uplatňováno i v Minstrbersku.

Ani toto privilegium ale proces přezkoumání nijak blíže nevysvětluje, takže všechny nejasnosti soudní praxe jím dozajista odstraněny nebyly. Tím spíše, že je v něm panovníkovi znovu neorganicky vyhrazena možnost vměšovat se do konkrétních kauz na základě suplikací.

8.

Kaysrerliche Resolution wegen der Ambtes Vorwaltung bey m Lanndrechten

fol. 31v–32r, dvě lakonické marginální poznámky v pravých sloupcích,⁶⁸ na závěr podpisy: Rudolf II., sekretář Šebestián Heugel, subskripční formule „Ad Mandatum Sac[rae] Caes[arae] M[aies]t[atis] proprium“

List císaře Rudolfa II., datovaný 3. dubna 1591 v Praze reagující na ochromení zemského soudu, spojené se sporem o urážku na cti mezi hejtmanem minstrberského knížectví Fabiánem z Reichenbachu na Petervicích (†1605) na straně jedné a vdovou po Hansi Pfeilovi a Jiřím z Pogrelu na straně druhé. Panovník se tuto záležitost rozhodl řešit jmenováním správce hejtmanského úřadu („des Ambts Vorwalters“), o němž stavy ujistil, že je v souladu s jejich privilegií, a stejně tak suspendoval do vyřešení celé záležitosti z křesla přisedícího zmíněného Pogrela.

9.

Beeder Herren Äbhte zu Heinrichaw und Camentz Erklerung, wegen der Session bey m Lanndrechten, und dann ihrer Ambtleute halben, dieselben bey den Zusambenkunfften zu zulassen

fol. 32v–33v, bez marginálních poznámek, na závěr podpisy: Mikuláš opat jindřichovský („Nicolaus Abbt und Herr des fürstlichen Closters und Gestiefts Heinrichaw“), Matyáš opat kamenecký („Matthaeus Abbt und Herr des Closter [und] Gestiefts Camentz“), připojena adresa („An Herrn Fabian von Reichenbach, Landißhauptman zu Franckstein“)

Společný dopis jindřichovského opata Mikuláše a kameneckého opata Matyáše zemskému hejtmanovi Fabiánovi z Reichenbachu, nesoucí datum 26. března 1601. Jsou v něm avizovány ekonomické problémy obou klášterů, na jejichž základě se oba preláti jednomyslně rozhodli, že se budou osobně účastnit řádných zasedání zemského soudu, na zemské sněmy a další mimořádná shromáždění, na nichž se projednávají otázky zemského práva, budou ale ve smyslu starších privilegií delegovat své vyslance („Abgesandten“), kteří je budou v případě závažných rozhodnutí informovat a oni pak zašlou zemskému hejtmanovi své stanovisko písemně. V závěru listu opati hejtmana požádali, aby tyto jejich vyslance do příslušných shromáždění vpustil.

Zařazení do rukopisu lze zřejmě chápat jako doklad o reálném využívání zemskými zřízeními z roku 1570 normativně garantovaného institutu zastoupení prelátů v zemských orgánech (viz č. 3 a 4).

10.

Kayserl[icher] Befehlich darinnen Ire Kay[serliche] Mai[es]t[ät]t sich resolviret, das Christoff Reibnitzes Lehensache, darinnen der Fiscal im Nahmen Irer Kay[serlichen] Mai[es]t[ät]t Clägers Stelle helt, vor Unserm ordentlichen Landrechten ausüben solle fol. 33r–33v, bez marginálních poznámek, na konci podpisy: císař Matyáš, místokancléř Jiří ze Schönau, sekretář Adam Rössler, subskripční formule „*Ad Mandatum Sacrae Caesar[ae] Regiaeq[ue] M[ajest]at[is] proprium*“, připojena adresa („*An den Herrn Hauptman und Herrn Lanndrechtsiezere des Münsterbergischen Fürstenthums und Francksteinischen Weichbildes*“)

Krátký list císaře Matyáše II., vystavený 31. října 1612 v Praze a adresovaný hejtmanovi a předsedícím zemského soudu minstrberského knížectví a frankenštejnského vikpildy. Konstatuje, že se na ně obrátil hornoslezský královský prokurátor („*Unser Fiscal in Ober Schleßien*“) Karel Jeremiáš Venediger, a to ve věci Kryštofa z Reibnitz a lenního statečku zvaného Langeberg, který měl dotyčný Reibnitz zatajit a prodat. Panovník nařídil členům zemského soudu, aby zmíněný proces nechali proběhnout, nepřipustili jeho natahování či přerušování a dovedli ho ke zdárnému konci.

Zařazení listu do rukopisu je zřejmě třeba chápat jako konkrétní doklad toho, že jako žalující strana před zemským soudem mohl vystupovat panovníkův fiskální úředník.

11.

Der Schlesischen Camer Schreyben in eodem casu. An das löbliche Lanndrecht fol. 33v–34r, bez marginálních poznámek, na konci připojena specifikace odesilatele („*Röm[ischen] Kay[serlichen] auch zu Hungarn und Böhaimb König[lichen] Mai[es]t[ät]t verordnete Praesident und Camer Rathe in Schleßien*“)

Další list týkající se této záležitosti, zaslaný členům minstrberského zemského soudu 2. ledna 1613 z Vratislavi prezidentem a rady slezské komory. Záležitost Kryštofa z Reibnitz se měla projednávat před komisí 16. téhož měsíce, slezská komora ale z různých důvodů rozhodla, že záležitost bude ještě odložena, a vyzvala zemské soudce, aby působili na Reibnitze, aby projevil ještě trochu trpělivosti.

Význam tohoto listu spočívá v patrně v poukazu na to, že konvenční soudní řízení mohlo být na základě impulzu panovníka, respektive jeho úřadů běžně nahrazeno řízením smířcím před speciální komisí.

12.

Kurtzer, doch warhaffter Bericht, welcher gestaldt das Münsterbergische Fürstenthumb, und Francksteinische Weichbildt, zu hannden der regierenden Könige zu Böhaimb kommen und zu einem Schlesischen Erbfürstenthumb gemacht worden fol. 35r–37r, bez marginálních poznámek, zakončeno datační formulí, avšak bez podpisu

Jak již název tohoto textu napovídá, na rozdíl od všech předchozích tu nejde o reprodukci konkrétního právního aktu, nýbrž o rekapitulaci dějin knížectví. Neznámý autor tohoto sepsání se přitom omezil na interval let 1509–1570. V závěru je konstatováno, že privilegium (ve skutečnosti ovšem, jak již dostatečně vyplynulo ze shora řečeného, privilegia) císaře Maxmiliána II. bylo potvrzeno Rudolfem II., Matyášem II. a konečně i současným („von jetzt regierenden“) panovníkem Ferdinandem II. a celý text je zakončen datací („*signatum*“) 6. března 1628 ve Frankenštejně.

Elaborát poukazuje na to, že „původně“ měly Minsterbersko a Frankenštejnsko vlastní knížata, vévodové minsterberské a olešnické a hrabata kladská z rodu Poděbradů. Ti se ale zadlužili natolik, že byl Karel I. v roce 1509 přinucen zastavit knížectví i vikpildu opolského knížeti Janovi, který užíval titulatury opolského a hornohlohovského vévodů a pána Minsterberska a Frankenštejnska. Stejným způsobem byla obě území jako zástava předána okolo roku 1542 lehnickému a březskému vévodovi Bedřichovi.⁶⁹ Od něho je v roce 1551 vyplatil císař Ferdinand I. a předal je královně Isabele Zápolské společně s Opolskem a Ratibořskem. Protože tato se ale v roce 1556 vrátila se svým synem do Sedmíhradska, ujal se Minsterberska a Frankenštejnska znovu Ferdinand I. a v roce 1558 je předal olešnickým knížatům, z čehož prý v zemi nastalo velké plesání („*groß Frolocken*“). To ale nemělo dlouhého trvání, neboť jednotlivé části země byly opět velmi brzy dány do zástavy.

Kníže Karel Kryštof viděl řešení v tom, část země prodat a za stržené peníze oddlužit zbytek. Proto se souhlasem svých bratranců („*Vettern*“) Jindřicha a Karla, kteří byli společně s ním poděbradskými državami obléhnutí, prodal frankenštejnskou vikpildu „*umb eine gewiesse Summam Geldes*“ prezidentovi slezské komory Matyášovi z Logova a jeho bratrovi, což bylo potvrzeno i císařem Maxmiliánem II. Protože ale frankenštejnské stavy nechtěly mít jako svého pána nikoho méně urozeného než knížete, obrátily se písemně i skrze posly na panovníka, aby sám zemi koupil. Ten nakonec vstoupil do pozice kupujícího za stejných podmínek, na jakých se bratři z Logova domluvili s mezitím již zesnulým knížetem, přičemž kupní cenu uhradily samy frankenštejnské stavy a následně se panovníkovi dobrovolně poddaly. Ten se tak stal pánem celé vikpildy, oceněné na 13 500 tolarů, s příjmy z města, jejichž hodnota činila 10 474 tolarů, a nadto i panstvím Tarnov (Tarnau, Tarnów Opolski) v celkové hodnotě 18 000 tolarů.

Vzhledem k tomu, že zadlužení vévodové Jindřich a Karel byli dál pronásledováni věřiteli a museli se souhlasem panovníka jako vrchního lenního pána rozprodávat za účelem umoření dluhů své statky, rozhodly se minsterberské stavy postupovat podle frankenštejnského vzoru a samy knížatům nabídly, že od nich knížectví odkoupí. Kupní smlouva byla uzavřena 16. července 1569 v Olešnici a rovněž byla následně potvrzena panovníkem. Stavy se pak s celým knížectvím a speciálně zmíněnou vesnicí Neu Altmansdorf (Starczówek) poddaly císaři, pod podmínkou, že Minsterbersko nebude nikdy odtrženo od České koruny. Výkladová linie dále zdůrazňuje oběti a škody, které stavy musely přinést, aby mohly transakce uskutečnit, a jako určitou kompenzaci ze strany panovníka označuje velké privilegium („*ein sonderbahres Privilegium*“), vydané v Praze 30. května 1570. Tímto privilegiem byly prý stavy obdařeny vlastním zemským právem („*einem aigenen Lann-drechten*“ – obrat je ovšem dvojznačný a vedle zemského práva může být interpretován i jako zemský soud) a dalšími milostmi, z nichž text vybírá a velmi silně akcentuje právě závazek českých králů ponechat si na věčné budoucí časy vládu v knížectví a žádným způsobem ho nezcižovat.

V posledním odstavci je, jak již bylo uvedeno, připomenuta konfirmace tohoto privilegia ze strany Rudolfa II. (1584),⁷⁰ Matyáše II. (1612)⁷¹ i Ferdinanda II. (1623).⁷²

13.

Kauffs Contract zwischen den Herzogen zu Münsterberg, und selbigen Fürstenthumbs Stennden umb das Fürstenthumb Mönsterberg

fol. 37v–38v, bez marginálních poznámek, pod textem jsou 10 kroužky naznačeny k originálu připojené pečetě kupních stran, přičemž v první řadě byly dvě pečetě minstrberských vévodů (uvnitř kruhů písmena *H[einrich] H[erzog] z[u] M[ünsterberg] L[oco] S[igilli]*, resp. *L[oco] S[igilli] C[arolus] H[erzog] z[u] M[ünsterberg]*), pod nimi jsou dvě řady po čtyřech naznačených pečetích, v nichž je ale pouze zkratka *L[oco] S[igilli]*, aniž by bylo patrné, kdo konkrétně minstrberské stavy při této transakci zastupoval (není to uvedeno ani v samotném textu listiny)

Kupní smlouva, kterou olešnicko-minstrberská knížata, bratři Jindřich a Karel, prodala stavům minstrberského knížectví („*Herren N. und N., Praelaten, denen von der Ritterschafft, Lannd und Stadt deß Münsterbergisches Fürstenthumbs*“) 16. července 1569 tuto zemi.⁷³

Smlouva má standardní strukturu, na počátku stojí invocace, následuje vymezení kupních stran, které ovšem kontrakt uzavírají s upozorněním na nutnost následné ratifikace ze strany panovníka. Jako důvod prodeje jsou ve smlouvě uvedeny dluhy, které prodávající převzali po svém bratranci Karlu Kryštofovi a pro které se rozhodli prodat zemi kupujícím za částku 89 000 tolarů, počítajíc tolar za 32 grošů a groš za 12 haléřů. Z této částky měly stavy do měsíce vyplatit prodávajícím částku 10 000 tolarů, tutéž sumu pak měly složit i při svátku svatého Michala. Zbývá částka pak měla být řešena částečně započtením pohledávek, které vůči Poděbradům měly samy stavy, jednak převzetím a uhrazením dalších jejich dluhů. Na mimořádné výdaje, které s sebou převzetí dluhů muselo přinést, si stavy z kupní částky mohly strhnout 300 tolarů. Vedle toho se prodávající zavázali postoupit stavům i lenní zboží Schildberg (Kazanów), které jim zjevně již dříve slíbil prodat jejich předchůdce – z kupní ceny totiž mělo být odečteno 7000 tolarů, které za tento statek Karel Kryštof přijal.

14.

Vormerck ein Abrede so zwischen der Röm[ischen] Kayser[lichen] Mai[es]t[ät] Unserm Allergnedigisten Herrn, und N. denen Praelaten, auch denen von der Ritterschafft und der Stadt deß Münsterbergischen Fürstenthumbs, in nachfolgenden Sachen beschehen

fol. 38v–40r, bez marginálních poznámek, na konci podpisy: Maxmilián II., P. Tienn (?), rada dvorské komory Sigfríd z Promnitz, sekretář Oldřich Weinburger, pod jménem císaře naznačena pečeť (kruhem s písmeny *L[oco] S[igilli]* uprostřed), subskripční formule „*Ad Mandatum D[omi]ni electi Imperatoris proprium*“

Text dohody, která byla uzavřena mezi minstrberskými stavy a císařem v Praze 20. března 1570 a sepsána ve dvou exemplářích, z nichž každá strana obdržela po jedné. Vzhledem k tomu, že na konci opisu je podpis císaře a další podpisy dle běžné kancelářské praxe, zachycuje tento opis nepochybně exemplář, který byl potvrzen panovníkem a předán sta-

vům. Pozoruhodné ovšem je, že nevyšel z české dvorské kanceláře, nýbrž z dvorské (nikoli slezské!) komory, o čemž jasně svědčí připojené podpisy.⁷⁴

Na počátku je stručně rekapitulován průběh událostí bezprostředně úmluvě předcházejících, to jest uzavření kupní smlouvy mezi Poděbrady a minstrberskými stavy a její důvody. Panovník na základě prosby stran tuto smlouvu ratifikuje. Dále je konstatována vůle stavů přijmout dědičnou svrchovanost českého krále (zdůrazněna je ovšem opět podmínka, že v budoucnu nesmí dojít k zcizení země) a jejich požadavek, aby směly za účelem shromáždění kupní ceny prodat komorní statky v knížectví a po několik let si též ponechávat výnosy z daní, jimiž budou zatíženy lenní statky.

Stavy poskytly panovníkovi ujištění, že on a jeho potomci budou požívat všech vrchních i nižších práv, která jim přísluší nejen jako vrchním slezským knížatům, ale kterými disponovali i předešní vládci minstrberského knížectví. Čeští králové také měli být pány nad všemi knížecími lény v Minstrbersku. Dohoda dále konstatuje, že se stavy zavázaly předat do rukou panovníka minstrberský zámek („*das fürstliche Hauß zu Münsterberg*“) se zahradou a rybníky a dále komorní statky v hodnotě 6000 tolarů, přičemž ale panovníkovi daly možnost přijmout místo těchto statků hotové peníze. Panovník byl podle textu dohody s touto nabídkou srozuměn a přijal v této částce zboží Neu Altmansdorf (Starczówek) se vším příslušenstvím, přičemž případný rozdíl mezi odhadní cenou a uvedenou částkou 6000 tolarů se zavázal jim vyplatit hotově.

Naproti tomu panovník vyjádřil svůj souhlas s tím, že zbylé komorní statky stavy rozprodají a pokryjí tak částečně finanční prostředky vynaložené na koupi země. Další peníze měly získat z kontribucí uvalených na lenní statky v knížectví, které měly zůstat v jejich rukou po dobu 15 let. Stavy se nicméně měly panovníkovi zavázat, že po uplynutí této lhůty mu daňové výnosy opět případnou. Po uplynutí 15 let také neměly být kontribucemi zatíženy statky, které by v mezidobí jako odumrtí spadly na panovníka. Minstrberským lénem měl zůstat i odumřelý statek Schildberg (Kazanów), který stavy od Poděbradů společně s Minstrberskem koupily, a neměl být žádným způsobem od knížectví odtržen.

Jak patrně, vyšel panovník vstříc požadavkům stavů. Na jednu stranu se mu podařilo vytvořit si v knížectví alespoň symbolické majetkové zázemí převzetím jednoho z původních komorních statků, na stranu druhou stanovil po dohodě se stavy poměrně velkoryse lhůtu, po kterou si směly ponechávat vybrané kontribuce. Další podrobnosti, především pokud jde o průběh finální ratifikace smlouvy mezi panovníkem a zemskými stavy, se podle dohody měly stát předmětem dalších jednání v české dvorské kanceláři. Při této příležitosti mělo také dojít k novému vytyčení hranic knížectví, ke kterému měly stavy poslat své zástupce.

15.

Quittung wegen bezahlter Kauff Summa der 89^M Thal.

fol. 40v, bez marginálních poznámek, naznačené dvě pečeti (vedle sebe umístěné kruhy s písmeny *L[oco] S[igilli]*), pod nimi podpisy knížat Jindřicha („*Heinrich Herzog zu Münsterberg*“) a Karla („*Carl Herzog zu Münsterberg*“)

Stručné potvrzení minstrberských Poděbradů o úplném zaplacení dohodnuté kupní sumy za minstrberské knížectví, datováno v Minstrberku 7. prosince 1570.

16.

Abrede zwischen der Röm[ischen] Kay[serlichen] Mai[es]t[ät] und den Stennden Franckensteinischen Weichbildes, von Lannd und Stad

fol. 40v–42r, bez marginálních poznámek, na závěr podpisy: Maxmilián II., rada dvorské komory Vilém Wienger, rada dvorské komory Kryštof Althan, sekretář Oldřich Weinburger, pod jménem panovníka naznačena císařská pečeť (kruh s písmeny *L[oco] S[igilli]* uvnitř), subskripční formule „*Ad Mandatum D[omi]ni electi Imperatoris proprium*“

Potvrzení dohody mezi panovníkem a stavy frankenštejnské vikpildy, vydané Maxmiliánem II. 18. dubna 1569 ve Vídni, stejně jako v případě minstrberského knížectví ovšem nikoli z české kanceláře, nýbrž z dvorské komory (viz subskripční formulí a podpisy).⁷⁵ V úvodu jsou rekapitulovány události předcházející, počínaje uzavřením smlouvy mezi zadluženým knížetem Karlem Kryštofem a císařským radou a prezidentem slezské komory Matyášem z Logova a jeho bratry Jiřím, Jindřichem a Gothardem v roce 1568. Tato smlouva byla panovníkovi předložena ke schválení (podle textu dokumentu měla být tato smlouva jeho přílohou – „*hierbey gelegter Copi derwegen beederseits aufgerichten Kaufsabred*“).⁷⁶ Protože se ale obyvatelé vikpildy postavili proti tomuto kontraktu a žádali panovníka, aby sám zemi koupil, a slibovali mu v tomto směru pomoc („*gute Hülfthun*“), jakož i z jiných dobrých důvodů vstoupil císař do jednání a vymohl si převzetí země za stejnou cenu, jaká byla sjednána pro bratry z Logova. Frankenštejnští stavové přitom na sebe převzali její zaplacení bez spoluúčasti panovníka („*und dieselb ohn Ir Mai[estät]t Entgeltñis bezahlen sollen*“).

Mezi dvorskou komorou zastupující zájmy panovníka a vyslanými reprezentanty stavů došlo následně podle textu listiny k následující dohodě: panovník měl převzít zámek a město Frankenštejn se všemi právy nad celou vikpildou v celkové hodnotě 13 500 tolarů spolu s příjmy z města, jejichž cena byla vyčíslena na 10 474 tolarů, a zbožím Tarnov (Tarnau, Tarnów Opolski) v celkové hodnotě 18 000 tolarů, a to bez povinnosti cokoli zaplatit, neboť tato částka půjde „z kapsy“ samotných stavů („*auß eigenem Säckel erstattet werden*“). Panovník měl přitom na výběr, zda skutečně převezme tarnovské zboží a příjmy z města (Frankenštejna), nebo místo toho převezme od frankenštejnských stavů v hotovosti odpovídající částku 28 474 tolarů. Císařští komisaři měli určit, které další komorní statky budou prodány, aby se ze získaných prostředků pokryla kupní cena, kterou stavy musely uhradit. Bylo přitom domluveno, že pokud by vybrané statky nevynesly dostatečný obnos, uhradí zbytek samy stavy. Naopak, pokud by se prodaly statky v hodnotě větší, než jakou reprezentovala kupní cena, měly přebytečné peníze připadnout panovníkovi.

Maxmilián se výslovně zavázal, že Frankenštejnsko zůstane na věčné časy součástí České koruny a slezského knížectví a nebude od nich žádným způsobem zastaveno, prodáno či jinak zcizeno. Hejtmanem vikpildy měl být jmenován někdo z obyvatel a leníků vikpildy („*unter ihnen Gesessen und Belehnet, zu einem Hauptman in das Weichbildt zu ordnen*“). Zároveň se ale již nepochybně počítalo se spojením vikpildy s minstrberským knížectvím, k němuž směřovalo ustanovení, že pokud bude k vikpildě v budoucnu připojena další země, že i obyvatelé této země pak budou legitimováni hejtmanský úřad převzít.

Za projevenou věrnost a oddanost konečně připsal císař frankenštejnským stavům částku 5000 tolarů, která jim měla být z jeho slezských příjmů vyplacena v pěti ročních splátkách.

17.

Bescheid den Francksteinischen Stenden ertheilet

fol. 42r–42v, bez marginálních poznámek, připojena subskripční formule „*Ex Consilio Imperatoriae Maiestatis 18. Aprilis [15]69*“, podpis: sekretář dvorské komory Oldřich Weinburger

Zpráva, kterou císař Maxmilián II. poručil předat vyslancům frankenštejnské vikpildy, v návaznosti na jejich nabídku k trvalému přijetí přímé svrchovanosti panovníka a České koruny. Předně přislíbil zprostit je slibů, vážících je k olešnickým Poděbradům („*den zweien Herzogen zu der Pernstadt*“⁷⁷) a kněžně Markétě Brunšvicke, vdově po Janovi Olešnickém, která měla na Frankenštejnsku zapsané své vdovské věno. Dále projevil ochotu být nápomocen přítom, aby se zbavili dluhů, zástav a ručitelských závazků, které jim špatné hospodaření předchozích knížat přineslo. Bez námitek se též zavázal potvrdit všechna privilegia a svobody, které mu stavové předloží. Pouze k žádosti o rozšíření dědičnosti lén na bratry současných držitelů a děti těchto bratrů se panovník postavil rezervovaně a ze „srozumitelných příčin“ ji prozatím odložil.

Pokud jde o obsazení zemského soudu a toho, jak k němu mají být podávány žaloby, přislíbil Maxmilián ponechat vše při starých zvyklostech a při vhodné příležitosti s nimi tuto záležitost v budoucnosti řešit. Konečně se panovník zavázal pomoci stavům a obyvatelům země i v jednáních s vratislavskou kapitulou a klášterem v Třebnici, které držely v zemi statky (příslib není příliš jasně formulován, zřejmě tu mělo jít o „vytlačení“ těchto církevních institucí jakožto pozemkových vlastníků ze země).

18.

Das gantze Lannd Schlesien lieget in der Schatzungs Ansage, zu sechs und dreysig Groschen, auff 7 763 045 Tal. 3 Gr. 4½ Hel.

fol. 43r–45r, bez marginálních poznámek (sloupce vpravo jsou využity k zapisování čísel), bez podpisu

Nedatované ocenění celého Slezska, zpracované na základě daňových příznání. Jsou zde zahrnuta ocenění jednotlivých knížectví s vlastním vladařem (vratislavské biskupství, knížectví krnovské, lehnické, březšské, olešnické, těšínské, minstrberské) a panství, dále pak majetek šlechty a měst knížectví bezprostředních. Z částky uvedené v nadpisu připadalo na knížectví minstrberské společně s frankenštejnskou vikpildou 283 500 tolarů. U několika položek (Minstrbersko-Frankenštejnsko, rytířstvo Zaháňska, město Vratislav, rytířstvo Vratislavska, město Zaháň), klíč k jejichž výběru je prozatím nejasný, je ještě provedeno rozdělení celkové částky na dvě části, reprezentující jednu třetinu a dvě třetiny.⁷⁸

Skutečnost, že mezi bezprostředními knížectví figuruje i Zaháňsko, které bylo teprve v roce 1549 získáno od saských Wettinů,⁷⁹ a naopak Minstrbersko je ještě knížectvím lenním (zjevně pod vládou Poděbradů), je možno tento soupis rámcově datovat do prvních dvou desetiletí druhé poloviny 16. století.

19.

Des Münsterbergischen Fürstenthumbs und Francksteinischen Weichbildes Steuer Indiction, wie hoch ein i[e]der Ort in particulari geschätztet

fol. 45v–48r, bez marginálních poznámek (sloupce vpravo jsou využity k zapisování čísel), bez podpisu

Opět nedatované ocenění k daňovým účelům, omezené v tomto případě jen na Minstrbersko a Frankenštejsko. Vlastníci panství přitom přiznávali jednak majetek vlastní, jednak majetek poddaných na příslušném panství. Celková hodnota činila za minstrberské knížectví 146 369 tolarů 7 grošů a 4 a ½ haléře, za frankenštejskou vikpildu 156 663 tolarů 28 grošů a 7 a ½ haléře. Součet těchto dvou položek („*Zusamben in beden Craißen*“) byl pak v závěru soupisu vyčíslen na 303 033 tolarů.

Vzhledem k tomu, že uvedená částka nekorresponduje se společným oceněním Minstrberska a Frankenštejska v předchozím celoslezském přehledu, zdá se pravděpodobné, že tyto materiály nevznikly současně. Přesnější dataci samostatné minstrberské taxy by zřejmě bylo možno získat na základě podrobnějšího prosopografického rozboru, neboť majitelé jednotlivých panství jsou uváděni jmenovitě.

20.

Der Dorffschaften im Münsterbergischen Fürstthumb (sic!) und Francksteinischen Weichbilde, Hubenzahl

fol. 48v–51r, bez marginálních poznámek (sloupce vpravo jsou využity k zapisování čísel), bez podpisu

Navazuje na předchozí materiál (srovnáním lze zjistit shodu v zachycené majetkové držbě) a uvádí výměru polností, příslušející k jednotlivým vesnicím a dvorům. Řazeno podle majitelů, v tomto případě ale nejsou odděleny údaje pro Minstrbersko a Frankenštejsko. U každé vsi či dvora je uvedena výměra v lánech (Huben), případně ještě čtverečních prutech (Ruten).⁸⁰ Celková výměra pro celé území knížectví i s připojenou vikpildou činila 1379 lánů a 9 prutů.

21.

Rudolph der Ander etc. Instruction auf den Gestrengen Unsern Lieben Fabian von Reichenbach zu Peterwitz und Quickendorff etc. als dehn Wir zu Unserm Hauptman [etc.]

fol. 51r–54v, v pravých sloupcích marginální poznámky, stručně shrnující obsah jednotlivých článků, respektive odstavců,⁸¹ na závěr podpis: Rudolf II.

Velmi podrobná instrukce císaře Rudolfa II. novému zemskému hejtmanovi, datovaná 2. května 1582 ve Vratislavi. Jako graficky oddělený nadpis je v tomto případě vyjmuta pouze část věty, která dále konstatuje, že adresát byl jmenován hejtmanem minstrberského knížectví a frankenštejské vikpildy a že se mu dále stanoví, jak má svůj úřad vykonávat. Instrukce není formálně členěna, obsahuje ale soubor jasně oddělených článků s jednotlivými pokyny. Do rukopisu je tento text zařazen na první pohled poněkud nelogicky před podobnou instrukcí, vydanou o několik let dříve Maxmiliánem II. hejtmanovi předchozímu, tuto zdánlivou chronologickou nelogičnost ale dostatečně vysvětluje úvodním článkem,

v němž se císař na tuto starší instrukci odvolává a konstatuje, že bude na konci připojen její plný opis („*hernach zu Ennde von Worten zu Worten angehangten Abschriefft*“).

Fabián z Reichenbachu měl stejně jako jeho předchůdce sídlit na frankenštejnském zámku a měl na něj řádně dohlížet, chránit ho před požárem, scházením a jinými škodami. V případě potřeby měl nechat opravit zastřešení jak na zámku, tak na hospodářských budovách, dvorech a mlýnech, aby se předešlo větším škodám. Pokud by byly nutné stavební opravy, měl je ovšem konzultovat se slezskou komorou a respektovat její pokyny. Dále měl hejtman dohlížet na veškeré hospodářství na komorních statcích a prostřednictvím důchodního písaře (rentšrajbra) měl zajistit prodej výnosů, zejména obilí, ryb a vlny. Dotyčný písař, který měl evidovat veškeré výnosy a příjmy, měl rovněž sídlit na frankenštejnském zámku. Veškeré příjmy měly být uchovávány v dobře strážené truhle a nemělo z nich být (kromě běžných provozních výdajů) čerpáno, ale měly být každých čtvrt roku prostřednictvím důchodního písaře odváděny rentmistrovskému úřadu ve Vratislavi, který měl případně zajistit i proplacení nadstandardních výdajů.

Vzhledem k tomu, že měli hejtman i důchodní příslibený plat, neměli se žádným způsobem uspokojovat z panovníkových příjmů, ale měli se soustředit na řádné odvádění dávek a plnění povinností ze strany poddaných. Aby bylo možné hospodaření důchodního řádně kontrolovat, měli fojti ve dvorech a mlynáři ve mlýnech uchovávat tyče se zářezy (vruby), na něž se mělo týden co týden zaznamenávat množství odvedeného obilí a nalovených ryb, a tyto vruby pak po skončení roku předat hejtmanovi, který měl provést jejich porovnání s účetními záznamy a zamezit jakémukoliv krácení panovníkových příjmů.

Hejtman měl mít na paměti zvelebování komorních statků a měl přednášet patřičné návrhy slezské komoře, která je měla posoudit po ekonomické stránce a rozhodnout o nich. Rovněž tak měl hejtman za úkol bránit protiprávnímu užívání hor, lesů a vod. V této souvislosti měl dohlížet i na císařské lesníky (fořty). V případě, že by nebyl schopen zjednat nápravu sám, měl se opět obrátit na slezskou komoru.

Dále měl hejtman dohlížet nad soudnictvím v trestních kauzách, na nichž byla komora majetkově zainteresována, a měl zajistit řádné vybírání pokut („*dieselben Straffen und Buß fleißig einbringen*“) a tyto dál předávat důchodnímu písaři, přičemž o těchto pokutách měla být vedena zvláštní kniha

Ve smyslu již dříve schválených dokumentů se mělo před hejtmanem odehrávat udílení lén, rezignace, koupě, zapsání vdovského věna a další právní akty, jež měl potvrzovat úřední pečeti. Přitom měl vždy pečlivě sledovat, zda příslušný akt není v nějakém směru sporný a nemůže být na újmu panovníkovým zájmům. Pokud by pochybnost vznikla, měl celou záležitost postoupit do Vratislavi do rukou slezské komory. Té měl také oznámit každé odumřelé léno, jež nesměl v žádném případě sám udělit, prodat, jinak zcizit či připustit jiné jeho zatížení. Bez vědomí a písemného příkazu panovníka také nebyl oprávněn udělovat léno společně více osobám („*keine besamblete Hannd, simultanien Investituren gar nicht zu lassen*“), nepochybně z toho důvodu, že by to oslabilo naději na případnou budoucí odúmrť. Veškeré před hejtmanem proběhnuvší udílení a převody lén se měly řádně registrovat ve zvláštní knize a každoročně měla být na komoru do Vratislavi zaslána zpráva o změnách za poslední rok.

Instrukce je rovněž cenným zdrojem informace o konečné podobě panovníkovy dohody se stavy ohledně jejich daňových svobod – po dobu 15 let jim měla připadnout polovina poplatků odváděných při prodejkách a po dobu 10 let neměly platit kontribuce z lenních

statků, přičemž toto se podle instrukce mělo vztahovat na Minstrbersko i Frankenštejnsko. Hejtman měl dozírat, aby část připadající panovníkovi byla řádně odváděna do rukou důchodního písaře.

Jako zástupce panovníka měl hejtman všestranně chránit oba katolické konventy, jindřichovský i kamenecký, měl dbát na neporušování jejich hranic (což se týkalo i dalších komorních zboží). Neměl ale právo povolovat nebo potvrzovat prodej či směnu klášterních či městských zboží, v tomto směru směla panovníka jako vrchního vládce, bez jehož souhlasu se takový kontrakt neobešel, zastupovat výhradně slezská komora. V případě smrti opata měl zajistit jeho pozůstalost a neprodleně informovat slezskou komoru, která měla poslat někoho k sepsání této pozůstalosti. O jejím osudu měl posléze rozhodnout panovník.

K funkci hejtmána patřil i dozor nad oběma městy. Měl sledovat dodržování tamních předpisů („*Statuten und Ordnungen*“), být při nástupu purkmistra, radních a špitálního mistra do úřadu, kontrolovat městské hospodaření a pravidelně informovat slezskou komoru. Speciálně měl pak dohlížet na to, aby ze strany městských orgánů nedocházelo k neoprávněnému využívání církevních beneficí, škol a špitálů. V dalším článku byla zdůrazněna úloha hejtmána při jmenování purkmistra a radních, které měl vybírat z řad zbožných, bohabojných a poslušných osob („*frome, Gott fürchtige, und zu Unserm Gehorsam willige Personen*“), a jejich následném dosazování do úřadu, přičemž se ale musel opět nejprve poradit s vratislavskou komorou. Ve věcech instrukcí neupravených se měl hejtman řídit vlastním úsudkem a vykonávat svůj úřad v zájmu panovníka, rozkvětu komorních statků a tak podobně. Úplně v závěru si panovník, poněkud nadbytečně, vyhradil právo tuto instrukci kdykoliv změnit.

22.

Maximilian der Annder von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs etc. Instruction und Ordnung, auf den [etc.]

fol. 55r–56r, v pravých sloupcích marginální poznámky, stručně shrnující obsah jednotlivých článků, respektive odstavců,⁸² na závěr podpisy: Maxmilián II., nejvyšší kancléř Vratislav z Pernštejna, místokancléř Jiří Mehl ze Střelice, sekretář Šebestián Heugel, subskripční formule „*Ad Mandatum Sacrae Caesar[ae] M[a]i[est]r[at]is proprium*“

Starší instrukce Maxmiliána II. pro Zikmunda z Burkhausu, datovaná 20. května 1570 v Praze. Směřuje tedy k prvnímu zemskému hejtmanovi, který byl do funkce ustanoven po převzetí Minstrberska a Frankenštejnska panovníkem.⁸³ Do manuškriptu patrně pojatá z opisu, který byl připojen k předchozí (časově ovšem samozřejmě pozdější) instrukci Rudolfově (viz výše). Podobně jako v jejím případě je nadpis zdůrazněnou částí úvodní věty, dále pokračující jako běžný text. Dispozice instrukce je rozdělena do pěti číslovaných článků (číslování je součástí textu).

Již tato instrukce ukládala hejtmanovi, aby sídlil na frankenštejnském zámku. Dávala mu také právo, aby v době své odůvodněné nepřítomnosti sám s vědomím a vůlí panovníka svěřil správu úřadu dalšímu vhodnému, v zemi usazenému šlechtici.

V návaznosti na privilegia poskytnutá stavům, zejména ohledně fungování zemského soudu, měl hejtman používat úřední pečeť způsobem, který tato privilegia předpokládala, přičemž ale měl dbát zachování královských zájmů. Zároveň mu bylo kladeno na srdce, aby úřad vykonával v zájmu všech stavů bez rozdílu.

Pokud se týkalo udělení lén, jejich odevzdávání, koupí, vzdání se, zápisů věna, tj. přípravy příslušných listů a kontraktů, to vše se mělo odehrávat s vůlí a vědomím panovníka, a proto se měl v těchto záležitostech hejtman obracet buď přímo na něj, nebo za jeho nepřítomnosti na zemské úředníky Českého království, panovníkem k tomu zplnomocněné („*an Unsere Verordnete der Cron Böhmeib Lannd Officirer und Rätthe*“) a vyčkat jejich pokynu. Sám se ovšem mohl postarat o zabránění neoprávněným majetkoprávními aktům („*schlechte Vorzüchten und Leibgeding*“) a měl rovněž mít péči o řádné hrazení lenních poplatků.

V dalším článku bylo hejtmanovi obecně uloženo, aby respektoval privilegia stavů, ovšem tak, aby nevznikla škoda královským regáliím, moci a zájmům. Poslední z číslovacích odstavců mu pak ukládal dohlížet na hranice knížectví a vikpildy a na vysokou zvěř, jejíž lov byl vyhrazen panovníkovi. Případné závažné problémy měl opět hlásit buď přímo panovníkovi, nebo českým zemským úředníkům. Pokud jde o jeho kontakt se slezskou komorou ve Vratislavi, ten měl být upraven další, speciální instrukcí, kterou mu měla vydat zmíněná komora. V závěru instrukce bylo opět stanoveno, že ve všech ostatních záležitostech se má hejtman chovat podle svého uvážení, tak, jak se sluší na věrného služebníka a hejtmana („*das einem getreuen Diener und Hauptman zustehet*“), připojena byla opět i panovníkova výhrada instrukci kdykoliv změnit.

23.

Privilegium uber die freye Raths Wahl der Stadt Franckstein

fol. 56v–57r, připojeno několik marginálních poznámek rekapitulujících obsah jednotlivých ustanovení,⁸⁴ podpis: Maxmilián II., bez subskripční formule⁸⁵

Další z privilegií, vydaných Maxmiliánem II. bezprostředně po převzetí knížectví a vikpildy. V tomto případě jde o privilegium městské, datované 7. května 1570. V naraci je souvislost s podrobením se přímé královské vládě jasně konstatována. Městu byla do budoucna udělena svobodná volba městské rady („*die freye Raths Cur*“), vztahující se jak na osobu purkmistra, tak členy rady. Volení měli být z řad měšťanů a obyvatel města, což je v daném případě nutno chápat jako pleonasmus. Překážkou neměl být ani duchovní stav. Panovník též do budoucna přislíbil nevměšování se, a to ani ze strany zemského hejtmana, přičemž se v listině výslovně obrátil na současného i budoucího držitele tohoto úřadu („*und sonnderlich Unserm gegenwertigen und künftigen Hauptman Unsers Fürstenthumbs Münsterberg und Francksteinischen Weichbildes*“), stejně jako na všechny ostatní své poddané všeho stavu, aby toto jeho obdarování respektovali a nepřipustili jeho porušení.

24.

Ordnung der Raths Wahl wie solche in künftigen Zeiten sol gehalten werden

fol. 57v–59r, bez marginálních poznámek, bez koroborace a kontrasignace

Vzhledem k tomu, že shora uvedené privilegium z roku 1570 bylo jen velmi rámcové, došlo o pět let později k jeho upřesnění podrobnějším nařízením, které patrně přijala sama městská rada a nechala jej potvrdit panovníkem. Odpovídá tomu alespoň datační formule, kterou je tento text v rukopisu uzavřen („*Actum Franckstein im Jahr 1575 und vom Kayser Maximiliano bestettiget*“).

V první řadě mělo být ve městě vybráno 24 vhodných osob, které se měly jmenovat přísežnými staršími či muži města („*die geschwornen Eltisten, oder Manne der Stadt*“). Alespoň jedním zástupcem měl být v tomto souboru zastoupen každý ze čtyř hlavních městských cechů („*auf den vier Hauptzechen*“). Těmto starším nařízení ukládalo samostatně působit k zachování veřejného pořádku a obecného blaha, především jim ale světovalo volbu městské rady. Před tou měli složit přísahu všemohoucímu Bohu, panovníkovi a celé městské obci, že se při své volbě nebudou řídit vlastním prospěchem či osobními vztahy („*niemanden umb Gunst oder Freundschaft, Geschenck oder Gabe willen zu wahlen, oder durch Gram oder Feindschaft willen solches zu lassen*“).

Volba se měla odehrát vždy ve středu po Novém roce. Předchozí den měl dosavadní purkmistr tyto starší úředně svolat a společně s nimi i čtyři cechmistry, kteří měli být volbě přítomni. Následně mělo dojít k odstoupení dosavadní rady a starší měli být instruováni, jak mají volbu vykonat. Až na tomto místě předpis stanovil, že pokud by v předchozím roce některý ze starších zemřel, mělo dojít s radou cechmistrů k doplnění jejich počtu, přičemž měly být dodrženy zásady uvedené v úvodu nařízení. Vedle toho se zde ale zdůrazňovalo, že členy sboru starších (který se v kontextu uvedených ustanovení jeví jako personálně stabilní těleso) nesmějí být otec a syn či bratři.

V den volby se měli brzy zrána starší shromáždit společně s cechmistry, jejichž počet je v tomto případě vyčíslen na šest. Bývalí radní již neměli sedět u stolu („*die vorgewesenen Rathmanne sollen keiner am Tiesche siezen*“), ale společně s ostatními. Odstoupivší purkmistr měl vyhlásit, že doufá, že duch svatý osvítí voliče, aby byly vybrány schopné osoby. Následovat měla volba purkmistra, o němž zřízení konstatovalo, že na jeho osobě především záleží („*für allen Dingen, an einem Haupt und Bürgermeister viel gelegen*“). Platilo přitom, že nesmí být navrhován předchozí purkmistr, neboť nikdo nesmí tento úřad vykonávat déle než rok. Jednak proto, aby se svým úřadem nevychloubal, dále z toho důvodu, aby bylo možno zhodnotit jeho zásluhy, a konečně proto, aby pro případ opakovaného povolání do úřadu měl vždy rok na odpočinek („*ein Jahr umb das ander Recreation und Losung haben*“). Z posledně uvedeného jasně vyplývá, že nikdo nesměl vykonávat purkmistrovský úřad dvě volební období za sebou, nic ale nebránilo tomu (ba naopak se to do jisté míry předpokládalo), aby bylo schopným jedincům purkmistrovské křeslo svěrováno opakovaně.

K samotné volbě se měli obecní starší rozdělit do čtyř skupin, přičemž ke každé měl být přidělen jeden nebo dva cechmistři. Tyto skupiny měl bývalý purkmistr postupně brát do kanceláře a zde si od nich vyžádat jméno navrhovaného purkmistra, přičemž se předpokládalo, že navrhovaný kandidát bude mít přinejmenším jeden či dva roky zkušenost s prací v městské radě. Každá skupina měla na základě své jednomyslné dohody napsat jedno navrhované jméno na cedulku, tu společně převázat a vložit do misky. Po odevzdání všech hlasů měly být za přítomnosti všech cedulky otevřeny a všechna čtyři na nich napsaná jména se měla přepsat na připravenou tabuli, přičemž samotné cedulky se měly co nejrychleji zničit, aby se nedalo zjistit, která skupina koho volila.

Pokud všechny čtyři hlasy směřovaly k téže osobě, byl výsledek jasný, pokud měl někdo dva nebo tři hlasy a jeho konkurenti (konkurent) po jednom, rozhodovala většina hlasů („*tunc major Pars concludit*“). V případě rovnosti hlasů dával jako uhrman rozhodující votum bývalý purkmistr. Nově zvolený purkmistr se pak měl usadit na patřičné místo a měla proběhnout volba radních. Zde měl každý člen sboru starších napsat jedno jméno

a ti, kdo obdrželi nejvíce hlasů, měli zasednout v radě. Pokud by bylo zvoleno méně než 12 osob, což byl standardní počet radních (vzhledem k tomu, že se hlasy všech voličů soustředily na menší množství měšťanů), pak zvolení měli k sobě na základě většinového názoru postupně kooptovat zbylé členy rady. Po skončení volby se měli oba purkmistři, odstoupivší i nově zvolený, a nová městská rada odebrat do kostela, kde mělo přijít požehnání ze strany faráře, načež se měl rozeznít radniční zvon a mělo dojít ke složení přísahy. Další neděli po volbě mělo dojít k dalšímu veřejnému slibu nových radních před cechmistry, staršími a obcí a konečně poté v pondělí měli odstoupivší purkmistr a městská rada složit účty novému purkmistrovi, nové radě, starším a přísazným cechmistrům a totéž měli vykonat i další úředníci, z nichž řád jmenuje kostelní správce („*Kirchenvätern*“), špitálmistra a sladovnicku. Tato vyúčtování pak měla být uschována podle zvyku.

25.

Vormerckt, wie das Münsterbergische Fürstenthumb aus Irer Kay[serlichen] und König[lichen] Mai[es]t[ät] Handen, an Ihr fürst[liche] Gn[ade] Fürsten von Auersperg kombent fol. 59v–75r, v levých okrajích tři marginální odkazy na přílohy (fol. 62r „A“, fol. 62v „B“, fol. 67r „C“), bez koroborace a kontrasignace⁸⁶

Dostí podrobný výklad o tom, jak se Minstrbersko dostalo do rukou Aueršperků. Na konci je připojen text šesti dokumentů, z nich prvé čtyři jsou označeny písmeny (A–D), poslední dva nikoliv. U prvních tří není připojen nadpis, další tři jsou v záhlaví označeny jako „*Copia*“ a je podán jejich stručná charakteristika.

Materiál, který není signován, podle svého charakteru a obsahu zcela zjevně reprezentuje stanovisko zemských stavů, jež si byly dobře vědomy téměř sto let starého příslibu nezcižení obou zemí (Minstrberska i Frankenštejska). Zprávu o císařově rozhodnutí postoupit je knížeti Aueršperkovi prý přijaly s velkým zděšením („*glauwürdig, doch nicht ohne höchste Bestürtzung*“). Ostatně již před čtyřmi lety, když se uvažovalo o podobném postoupení císařskému generálovi vévodovi z Amalfi,⁸⁷ se obrátily se suplikou přímo na císaře a s dedukcí na nejvyššího kancléře hraběte Nostice a sekretáře Holsdorfa, přičemž žádaly, aby zůstaly pod přímou vládou panovníka („*bey Ihrer Kay[serlichen] und König[lichen] Mai[es]t[ät] Hennden gelaßen werden möchten*“).

Nyní bylo dopisem z Vratislavi oznámeno zemskému hejtmanovi, že hejtman svídnicko-javorského knížectví, svobodný pán Ota z Nostic, byl pověřen, aby ve spolupráci s dalšími dvěma komisaři zastupujícími vrchním úřad a slezskou komoru připravil uvedení knížete Aueršperka do minstrberského vévodství a frankenštejské vikpildy. Měl přitom naříditi stavům, aby se zdržovaly doma, aby se v určený čas mohly dostavit ke složení holdu. Dva dny nato pak tito komisaři (vedle jmenovaného Nostice se jmenovitě uvádějí rada vrchního úřadu Jirí Höpfner z Greifensternu⁸⁸ a rada slezské komory Michael Welly ze Sollhausenu) poslali zemskému hejtmanovi výzvu, aby zajistil shromáždění stavů do Frankenštejna 18. srpna večer. Zemský hejtman ale namísto toho svolal stavy již na 14. srpna, aby se zde o této zcela zásadní otázce poradily.

Rukopis na tomto místě uvádí seznam účastníků uvedeného shromáždění, jehož se zúčastnilo celkem 32 zástupců stavů – sám zemský hejtman (rukopis ho důsledně nejmenuje), 5 přísedících zemského soudu,⁸⁹ 2 zemští starší,⁹⁰ 20 zástupců šlechty⁹¹ a 4 zástupci městského stavu, po dvou z každého města.⁹² K nepřijemnému překvapení stavů se na

shromáždění dostavil i plnomocník knížete Aueršperka, hrabě Kryštof Leopold Šafgoč, který se snažil stavy nabádat k poslušnosti. Porada nicméně pokračovala a jejím výsledkem bylo rozhodnutí stavů napsat císařským komisařům, aby vykonání svého příkazu pozdrželi a poskytli stavům čas, aby věc důkladněji rozvážily („*der Sachen desto beßer unndt reifer Nachcencken könten*“). Pokud by se tak nestalo, dohodly se stavy, že se znovu sejdou.

16. srpna došla odpověď, datovaná o den dříve ve Vratislavi (příloha A). Císařští komisaři v ní požadovaný odklad odmítli, respektive konstatovali, že k jeho poskytnutí nejsou kompetentní. Znovu požádali stavy, aby se připravili na jejich příjezd, a ujistili je, že to, kvůli čemu jsou vysláni, povede nikoli ke škodě, ale k vzestupu a prospěchu knížectví i samotných stavů. Již 17. srpna večer pak dorazili komisaři do města a byli ubytováni zvlášť – v jednom domě svobodný pán Nostic, ve druhém zbylí dva komisaři.

Následujícího dne svolali komisaři zemského hejtmana a stavy a po předložení svého pověření (příloha B) učinil Michael Welly stavům tuto nabídku: císař udělil příslušným diplomem Minstrbersko jako dědičné léno knížeti Aueršperkovi a jeho mužským potomkům a komisařům poručil, aby knížectví a k němu připojenou vikpildu předali buď knížeti, nebo jeho zástupci, a zprostili stavy přísahy vůči panovníkovi. Stavové by se měli podvolit vůli císaře a složit hold knížeti Aueršperkovi, zároveň ale vytrvale vyžadovat ujištění, že toto postoupení se vztahuje pouze na Aueršperka a jeho potomky a nebude na újmu jejich privilegiím, právům a spravedlnostem.

Stavové pak odešli a radili se, načež komisařům sdělili, že přijali jejich pověření a oznámení přátelsky, avšak s velkým zděšením. Jejich svědomí jim nedovoluje pochybovat či disputovat o císařské vůli, či nepřát knížeti Aueršperkovi jeho vzestup, jsou ale zarmouceni tím, čeho se ani v nejmenším nenadáli („*derer sie sich auch so wenig alß des Himmelsfall versehen*“). Totiž že když císař Maxmilián II. zaručil jejich předkům, že jejich země zůstanou navždy spojeny pod přímou vládou českých králů, kteréžto privilegium bylo vždy drženo za největší a nejcennější zemský „klenot“, že se ho mají nyní rychle a zbrkle vzdát. Pokud je po nich požadováno něco tak zásadního, nemělo by jim na to dáno pár dní, ale řádná lhůta na rozmyšlenou. Císaři pak před příjezdem komisařů poslali v této záležitosti supliku, a proto nyní znovu prosí komisaře, aby věc odložili až do očekávané císařské rezoluce.

Na toto přednesení komisaři replikovali, že nemají stavům za zlé, že se drží svých privilegií. Avšak věc byla podle jejich názoru definitivně rozhodnutá („*res nicht mehr integra*“). Knížeti Aueršperkovi již bylo vévodství císařem uděleno jako léno, obdržel císařský diplom a je všemi titulován jako vévoda minstrberský, takže císař již z tohoto důvodu nemůže své rozhodnutí žádným způsobem zrušit („*casirovat*“). Oni musí splnit svůj příkaz, takže záleží na stavech, jak se nyní k věci postaví. Upozorňují je ovšem na možnou císařskou nepřízeň, jakož i na skutečnost, že se dovolávají svých privilegií, která ale stávajícím císařem ještě nebyla potvrzena, takže není jisté, zda při nich budou zůstaveni. Nejedná se tu také o trvalé zcizení („*perpetua alienatio*“), ale pouze udělení léna v mužské linii. Navíc mohou být ujištěni, že toto propůjčení nebude jim ani jejich privilegiím na škodu, naopak, kníže se postará o to, aby byla země poničená válkou vrácena k dřívějšímu blahobytu.

Ačkoli další jednání nebylo úplně jednoduché, stavy se držely svého požadavku protažení („*irem Petito beghrter Dilation*“) celé záležitosti, snažely další argumenty a mimo jiné se zajímaly o to, proč nebyla jejich privilegia na císařském dvoře potvrzena, ačko-

liv tam byla zaslána již před několika lety. Nakonec ale kapitulovaly a přijaly usnesení („*Resolution*“) podřídit se vůli panovníka, ovšem za následujících podmínek („*Conditionibus*“):

1. Pokud by se stalo, že mužské potomstvo knížete Aueršperka, jemuž bylo Minstrbersko a Frankenštejnsko uděleno, vymře a tato léna ipso iure připadnou králi, stanou se opět přímými državami a nebudou znovu žádným způsobem zcizeny.
2. Toto postoupení nebude na újmu jejich privilegiím, svobodám a imunitám, především ale někdy Maxmiliánem II. udělenému a jeho nástupci potvrzenému zemskému právu, k němu příslušející kanceláři a zemským pečetím, zemskému zřízení („*Lanndt- und Lanndtrechts Vorfaß*“) a nařízením, starým zvykům a zemské pokladně a jejímu spravování. Všechna stará i nová zemská privilegia budou obecně i jednotlivě potvrzena, o čemž budou ujištěni reverzem císařských komisařů.
3. Augšpurské vyznání bude zachováno ve smyslu mírových ujednání v Münsteru a Osna-brücku, pokud bude případně od císaře zvláště povoleno, budou stavové rádi.

Po předložení tohoto usnesení císařští komisaři stavům pogratalovali a ujistili je, že o jejich povolnosti náležitě zpraví císaře a že budou působit, aby byly zachovány při výše uvedených třech bodech. Následně předložil své pověření hrabě Šafgoč (příloha C) a jménem svého pána akceptoval prohlášení stavů, učiněné císařským komisařem, a ujistil je, že je Aueršperk nejen nechce krátit na jejich svobodách, ale má v úmyslu se chovat ke knížectví a stavům tak, že si budou moci samy gratulovat, že dostaly knížete, který pomůže zemi znovu zvelebit.

Protože již nestálo nic v cestě tradičnímu holdovacímu obřadu, předali císařští komisaři formálně knížectví a vikpildu do rukou knížecího plnomocníka a zprostili stavy přísahy, kterou byly vázány vůči císaři. Ti pak složili lenní slib v podobě, v jaké se na něm dohodly (nepochybně se souhlasem komisařů a knížecího zástupce).⁹³

Následujícího dne, 19. srpna, svolal hrabě Šafgoč stavy znovu a jménem knížete Aueršperka znovu dosadil do úřadu zemského hejtmana jeho předchozího držitele, Kryštofa von Nimbsch und Stephanshein. Dosavadní sekretář Jiří Opitz byl ovšem ze svého místa propuštěn a hejtmanovi byl dán k ruce Albert Hellwig (Helbigius), minstrberský purkmistr. Stavy pak sestavily svému novému pánovi dopis, v němž mu pogratalovaly k nastoupení vlády a požádaly ho o potvrzení svých svobod, v souladu s příslibem císařských komisařů i samotného Aueršperkova plnomocníka (příloha D).

Na tomto místě končí narativně koncipovaný text a je bez výrazného oddělení postupně opsán text 6 dokumentů, které se k němu váží.

A.

[*List královských komisařů minstrberským a frankenštejnským stavům*]

fol. 68v–69v, podpisy Oto z Nostic, Jiří Höpfner z Greifensternu, Michael Welly ze Sollhausenu, adresa „*An die Herren Stennde deß Münsterbergischen Fürstenthumbs unnd Franckteinischen Weichbildes*“

Odpověď královských komisařů na list stavů ze 14. srpna, datovaná následujícího dne ve Vratislavi. Komisaři oznamují, že vzali stanovisko stavů na vědomí a jejich suplikaci posílají císaři, není ale v jejich kompetenci nesplnit příkaz, který jim byl uložen. Znovu

proto žádají stavy, aby se shromáždily 18. srpna ve Frankenštejně a aby jim bylo poskytnuto náležité uvítání a ubytování. Ujišťují přitom stavy, že císařské rozhodnutí jim nepřinese žádné škody, ale naopak povede k jejich pozdvihnutí a prospěchu („*viel mehr zu mercklichem Aufnehmen und Ersprüßlichkeit*“).

B.

[*Pověření císařských komisařů k minstrberským stavům*]

fol. 69v–70r, podpisy Ferdinand III., nejvyšší kancléř Jan Hertvík hrabě z Nostic, František (Eusebius) hrabě z Pöttingu, sekretář Klement z Holdorfu, subskripční formule „*Ad Mandatum Sac[rae] Caes[arae] Regiae[ue] Maiestatis propriu[m]*“

Císař pověřuje 28. července 1654 v Ebersdorfu Otu svobodného pána z Nostic, hejmana knížectví svídnického a javorského, Jiřího Höpfnera z Greifensternu, radu vrchního úřadu, a Michaela Wellyho ze Sollhausenu, radu slezské komory, aby byli jeho komisaři a zajistili naplnění císařské vůle v určitých záležitostech, o nichž stavy zpraví. Je císařským příkazem, aby stavy komisaře nejen vyslechly, ale a ve všem se s patřičnou poddaností a pokorou řídily jejich pokyny.

C.

[*Plná moc knížete Aueršperka pro hraběte Šafgoče, aby jeho jménem převzal minstrberské knížectví od císařských komisařů a dědičný hold od stavů*]

fol. 70r–71r, podpis Jan Vejkard kníže z Aueršperka, nad podpisem naznačena pečet' (kruh s písmeny „*L[oco] S[igilli]*“ uvnitř)

Plná moc knížete z Aueršperka, jemuž císař udělil zvláštním diplomem jako dědičné léno knížectví minstrberské společně s frankenštejnskou vikpildou. Pověřuje 31. července 1654 v Ebersdorfu Kryštofa Leopolda hraběte Šafgoče, císařského radu, radu vrchního úřadu a hofmistra svídnického a javorského knížectví, aby řečené vévodství (sic!) minstrberské a frankenštejnskou vikpildu převzal od císařských komisařů a přijal od tamních stavů dědičný hold. Plná moc se vztahuje také na všechny související úkony.

D.

Copia was an Ir fürst. Gnaden uf beschehene Untergebung geschrieben worden

fol. 71r–72v, podepsáno „*N. N. sämtliche Stennde von Praelaten, Ritterschafft unndt Städten des Münsterbergischen Fürstenthumbs und Francksteinischen Weichbildes*“

List minstrberských stavů knížeti Aueršperkovi, datovaný 19. srpna 1654 ve Frankenštejně. Oznamují, že poté, co podivuhodným řízením Božím došlo k tomu, že se císař rozhodl udělit knížectví s připojenou vikpildou Janu Vejkardovi a jeho mužským potomkům (ačkoli privilegium Maxmiliána II. jejich předkům přislíbilo, že knížectví zůstane navždy pod přímou vládou českého krále), rozhodli se po poradě souhlasit s tímto zcizením, když je císařští komisaři a Aueršperkův plnomocník ujistili, že to bude k jejich pozdvižení a prospěchu, nikoli ke škodě a tím méně k porušování jejich privilegií. Byvše uvolněni z přísahy císaři, složili pak obvyklou přísahu věrnosti Aueršperkovi jako svému dědičnému knížeti a vévodovi minstrberskému a frankenštejnskému („*Hertzogen zu Münsterbergk*

unndt Franckstein“).⁹⁴ Nyní žádají knížete o potvrzení svých privilegií, zemského práva, zákonů, zřízení, nařízení, obyčejů, imunit a svobod, „in genere et specie“, jak jim to bylo přislíbeno. Oznamují také, že v pondělí po svatém Martinu budou ve Frankenštejně držet pravidelný zemský soud, který bude jako dříve rozhodovat jménem císařského majestátu, ale nyní již i jménem knížete, a stejně tak bude upravena přísaha přísedících.

(E)

Copia der Kayserlichen Resolution auff die beschehene Untergebung an Ir fürst[liche] Gnaden Fürsten von Auersberg etc., das Original ligt bey den Lanndes Privilegien vorwahret

fol. 73r–74r, podpisy Ferdinand III., nejvyšší kancléř Jan Hertvík hrabě z Nostic, sekretář Klement z Holdorfu, subskripční formule „Ad Mandatum Sac[rae] Caes[arum] Regiaeq[ue] Maiestatis proprium“, adresa „Den Wüerdigen, Wolgeborenen, Gestrengen, Ehrenvesten unnd Ersamen, Unsern lieben Getreuen, H[erren] Praelaten, Herrn, Ritterschafft unndt Adel, auch den zwey Städten deß Münsterbergischen Fürstenthumbs unndt Francksteini-schen Weichbildes“, poznámka o prezentování listiny stavům 9. září 1654

Rezoluce datovaná 28. srpna 1654 ve Vídni a reagující na prosby stavů z 8. srpna a následně i 19. srpna, kdy složili hold knížeti Aueršperkovi.⁹⁵ Stavů žádaly o tři věci – aby se v případě vymření mužské linie Aueršperků stalo Minstrbersko opět přímým, bezprostředním knížectvím v rukou českých králů, aby byly zachovány při svých privilegiích a za třetí, aby k nekatolickým obyvatelům země bylo v náboženských záležitostech přistupováno stejně jako k obyvatelům jiných dědičných knížectví. V prvních dvou bodech císař zcela vyhověl jejich prosbám, pokud jde o třetí bod, odkázal je na závěry vestfálského míru.⁹⁶

(F)

Copia Ihrer fürst[lichen] Gn[aden] Fürstens von Auersperg etc. gnedige Erklerung gegen die Stennde, die beschehene Untergebung betreffend, das Originali ist den Lanndes Privilegien beygelegt

fol. 74r–75r, podpis Jan Vejkard kníže z Aueršperka, adresa „Denen Wüerdigen, Wolgeborenen, Gestrengen, Ehreuesten, und Ersamen, Unsern lieben Getreuen, H[erren] Praelaten, Herren, Ritterschafft unndt Adel, auch den zwo Städten des Münsterbergischen Fürstenthumbs unndt Francksteinischen Weichbildes“, poznámka o prezentování listiny stavům 29. srpna 1654

Kníže píše 24. srpna 1654 z Vídně stavům, že obdržel jejich písemnou gratulaci z 19. srpna a že bere na vědomí, že navzdory svému „Privilegii de non aliendo“ se mu podrobili a složili mu hold, jakož i to, že se příští zemský soud bude konat i v jeho jménu. Ujišťuje je svou knížecí milostí, potvrzuje jejich privilegia, zemská práva, zákony, zřízení, nařízení, obyčej, imunity a svobody a slibuje je při nich zachovávat, stejně jako knížecí a otcovskou péčí při opětovném pozvednutí knížectví, zasaženého válkami.

Poznámky

- ¹ Především JANIŠ, Dalibor (ed.): Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení). Historický úvod a edice, Brno, 2005 (= Prameny dějin moravských, sv. 9); KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svato-václavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Edice, Dolní Břežany, 2007; JANIŠOVÁ, Jana – JANIŠ, Dalibor: Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě), Olomouc, 2013; MALÝ, Karel – ŠOUŠA, Jiří – KUČEROVÁ, Klára (ed.): Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského. In: MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (ed.): Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918. Sborník příspěvků, Praha, 2006, s. 793–873. Pokud jde o právo městské, je posledním počinem pokus o novou edici Koldínových Práv městských – MALÝ, Karel a kol.: Práva městská Království českého. Edice s komentářem, Praha, 2013 (edice je na s. 51–622).
- ² Kromě úvodních studií věnovaných jednotlivým edicím zde stojí za upozornění především výpravná publikace MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (ed.): Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), Praha, 2001, a soubor studií doplňujících edici Práv městských – MALÝ, Karel – ŠOUŠA, Jiří jr. (eds.): Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011, Praha, Praha, 2013.
- ³ Dobový opis je v Národní archiv (=NA) Praha, fond České gubernium – guberniální listiny, č. 536, další se rovněž nachází v Drážďanech, konkrétně v Hauptstaatsarchiv Dresden, fond Geheimer Rat (Geheimes Archiv), sign. Loc. 10343/25. Plný text privilegia vydali již GRÜNHAGEN, Colmar – MARKGRAF, Hermann (eds.): Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter (=LBS), I. Theil (Publicationen aus den k. Preußischen Staatsarchiven, 7. Band), Leipzig, 1881, s. 49–53, č. 29. Jeho obecnější zhodnocení provedl např. ORZECZOWSKI, Kazimierz: Rola przywileju króla Władysława z 1498 r. w dziejach śląskiego stanowego parlamentaryzmu. In: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), s. 153–163.
- ⁴ O něm WEBER, Matthias: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit (Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte, Band 5), Köln – Weimar – Wien, 1996, s. 35–37, 326–327.
- ⁵ GRÜNDLER, Carl August: Uebersicht der Quellen der in den deutschen Bundesstaaten geltenden Land- und Lehenrechte, Ilmenau, 1832, s. 112–115.
- ⁶ PTAK, Marian J.: Śląskie ordynacje ziemskie. Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 1/XXXIV, 1979, s. 17–35. Jednotlivých zřízení se pak týž autor dotkl ve své bohaté publikační činnosti, zaměřené na ústavně-právní a správní vývoj jednotlivých slezských státoprávních celků. Z dalších polských prací z této doby stojí ještě za zmínku obsahové srovnání zřízení opolsko-ratiborského, olešnického a hlohovského, jež publikoval KINSTLER, Marek: Uwagi o śląskich ordynacjach ziemskich XVI i XVII wieku. Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 3/XXXI, 1976, s. 397–408.
- ⁷ WEBER, M.: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit. V obecné rovině zhodnotil zemská zřízení BÄHLCKE, Joachim: Die Landesordnung in Schlesien im 16. und frühen 17. Jahrhundert. Zum Verhältnis von Gesetzgebung und Staatsentwicklung im Osten des ständischen Europa. In: MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (ed.): Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), s. 137–151.
- ⁸ Naposledy je v tomto směru vyzdvihl JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D. (eds.): Zemské zřízení Markrabství moravského z roku, 1516, s. 15.
- ⁹ WEINGARTEN, Johann Jacob: Codex Ferdinando – Leopoldino – Josephino – Carolinus, Prag, 1720, s. 19–80, č. 16.
- ¹⁰ WEBER, M.: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit, s. 361–442.
- ¹¹ Autor cítí na tomto místě jako svoji povinnost vyslovit dík za financování tohoto pobytu Univerzitou Karlovou, a to z fondu IRP – Institucionální rozvoj pedagogů.
- ¹² Dolnoslezské knížectví, které vzniklo v roce 1322 při dělení knížectví svídnického, nazváno podle sídelního města Münsterberg, polsky Ziębice.
- ¹³ Poslední minstrberský Piastovec Jan I. zahynul v bitvě s husity pod Červenou horou (u Starého Wielislawu) 27. prosince 1428.
- ¹⁴ Původně součást minstrberského knížectví, správní celek (vikpilda), jejímž centrem bylo město Frankenstein, polsky Żąbkowice Śląskie.
- ¹⁵ Původně vnější kraj Českého království, nazvaný podle města Kłodzko, později (1459) Jiřím z Poděbrad jakožto českým králem povýšený na hrabství. Přehled jeho dějin zpracoval MUSIL, František: Kladsko (Stručná historie států, sv. 45), Praha, 2007.
- ¹⁶ LBS, Theil II. (Publicationen aus den k. Preußischen Staatsarchiven, 16. Band), Leipzig, 1883, s. 150–152, č. 32. Zástavní listy byly původně vystaveny císařem Zikmundem Půtovi z Častolovic, po jeho smrti v roce 1435 je převzal Vilémův otec Hynek Krušina, který se oženil s Půtovou vdovou Annou z Koldic.
- ¹⁷ Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (=AČ), díl XV., Praha, 1896, s. 219, č. 111.
- ¹⁸ Plný text smlouvy je v AČ, díl I., Praha, 1840, s. 300–306, č. 4; regest LBS II., s. 159, č. 38.
- ¹⁹ K prodeji došlo 20. července 1501, smlouva je editována v LBS II., s. 190–193, č. 35. Z 16. srpna pak pochází listina o odstoupení hrabství uložená v NA Praha, fond Archiv České koruny, č. 1827.

- 20 FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol.: Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat, Praha, 2008, s. 152 a 586, pozn. 25 (zde ovšem s nesmyslným právním hodnocením, že Jan II. minstrberské knížectví „koupil do zástavy“ za 25 000 uherských zlatých).
- 21 HARTMANN, Franz: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, Münsterberg in Schlesien, 1907, s. 111.
- 22 Nejpodrobněji je vývoj právních vztahů k Minstrbersku v období kolem poloviny 16. století zpracováno v HARTMANN, F.: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, s. 137, 142–144. Obdobné informace podává též „Kurtzer, doch warhaffter Bericht“, obsažený v popisaném rukopisu (viz níže, č. 12). K postoupení Minstrberska Isabelě Zápolské srovnej též NA Praha, fond Česká dvorská kancelář, i.č. 1053, sign. V E 2, kart. 831. Svěbytný vývoj frankenštejnské vikpildy, která se zformovala ve specifický státoprávní celek, jehož postavení se blížilo okolním knížectvím, popsal SEDLÁČEK, Pavel: Pečeť frankenštejnského hejtmanství. *Paginae historiae* 5, 1997, s. 26–38; TYŽ: Vztahy mezi Kladskem a Frankenštejnem ve 14. a 15. století. *Kladský sborník* 2, Hradec Králové, 1998, s. 117–123. K prodeji Minstrberska a Frankenštejnska v roce 1569 srovnej též obsáhlé materiály v Archivum Państwowe (=AP) Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 21.
- 23 Srovnej materiály uložené v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 38 (v inventáři jsou označeny jako „Landesprivilegien des Fürstenthums Münsterberg“, jde ale o matoucí specifikaci, neboť kromě opisu privilegia Maxmiliána II. pro stavy frankenštejnské vikpildy z roku 1570 se tu stavovská privilegia nenalézají).
- 24 Protestní list stavů ze 14. listopadu 1650 je v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 25.
- 25 Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Handschriften, sign. G 166.
- 26 SCHNORR von CARLSFELD, Franz: Katalog der Handschriften der Königl. Öffentlichen Bibliothek zu Dresden. I. Band, Leipzig 1882, s. 468–469, č. 166.
- 27 Podobně v dolní části vnitřní strany zadní části desk je nalepen papírový štítek s předtištěným textem „Msc. Dresd.“ a pod ním ručně doplněnou signaturou „G 166“.
- 28 Jedná se o následující přehled strukturovaný do šesti nečíslovaných bodů: (1) V roce 1540 držel knížectví i s ním spojenou frankenštejnskou vikpildu jako zástavu lehnický kníže Bedřich starší, a to až do roku 1551. (2) V roce 1551 bylo postoupeno králi Ferdinandovi a 2. ledna došlo k lennímu holdu. (3) V roce 1552 bylo převedeno na královnu Isabelu (Zápolskou), jež je držela do roku 1556. (4) V roce 1557 je znovu ujal Ferdinand I. a v půlroční lhůtě je předal olešnickým knížatům. (5) Následujícího roku bylo zastaveno (osoba zástavního držitele je nejasná, doslova se tu uvádí „den Kanitzern verpfendet“), a to zhruba na tři roky. (6) Následně bylo knížectví znovu převzato olešnickými knížaty, která je 3. října 1569 postoupila císaři Maxmiliánovi.
- 29 Taxa obsahuje následující položky a částky: 1. Vzdání se, věnné zápisy a různé další kontrakty – 4‰, polovina případá zemskému písaři. 2. Za sepsání a vystavení kupního listu („von Verfassung und stellung eines Kaufbriefes“) 2 uherské zlaté, za pergamen, vosk a psací náčiní 1 zlatý. 3. Za koncipování testamentu, pokud je provedou úřední osoby, 10 zlatých k zemskému a 5 zlatých k městskému právu, z toho polovina vždy patří zemskému písaři. 4. Za publikování testamentu (poslední vůle) u zemského práva 2 zlaté, z toho polovina patří zemskému písaři. 5. Za obelání k soudu 24 grošů obyvatelé, 48 grošů cizinci, zemskému písaři připadá celá částka. 6. Za mezitímní (částečný) rozsudek 12 zlatých, polovinu dostává zemský písař. 7. Za konečný rozsudek 1 tolar, polovina pro zemského písaře. 8. Pokud jsou akta zaslána k naučení, je poplatek bez rozdílu, zda jde o dílčí či konečný rozsudek, 5 tolarů (včetně odměny poslovi). 9. V případě opisů záleží na dohodě se zemským písařem, avšak za papír se mají každopádně platit 3 groše. Za opis zpečetěného rozsudku se má dávat 12 grošů. U zpečetěných opisů testamentů přísluší zemskému písaři 1 dukát za pečeť.
- 30 Elenchus. General Privilegium deß Lanndes Schlesiens 1. Vertrag zwischen dem Lannd Schleßien und Gaistlichen 5. Münsterbergische Lanndiß Privilegium 8. Francksteinische Lanndiß Privilegium 15. Lanndrechts Ordnung 22. Lanndes Constitution in Erb- und andern fellen 27. Leuterungs Resolution 30. Ampts Verwaltung bey dem Lanndrechten 31. Der beden Stiefter Ambt Leute Session 32. Kayserlicher Befehlich in der Reibnizischen Lehns Sache 33. Camer Schreiben in hoc Casu 33. Bericht wie das Münsterbergisch und Frangsteinische an Ihr Kay. Mait. komben 34. Kaufs Contract zwischen den Herzogen zu Münsterberg und selbigen Stannden 37. Abreche zwischen Irer Mait. und Münsterbergischen Stannden 38. Quittung bezahlter Kaufgelder 40. Abrede zwischen Irer Mait. und den Francksteinischen Stannden 41. Wie dieselben von Irer Mait. bescheiden 42. Des Lanndes Schleßien Steuer Ansage 43. Münsterbergisch und Francksteinische Steuer Ansage 45. Huben Zahl im Münsterbergisch und Francksteinischen 48. Des Francksteinischen Lanndißhauptmans Instruction 51 et 55. Privilegium Über die Francksteinische Raths Wahl 56. Ordnung dieser Raths Wahl 57.
- 31 Pokud jde o identifikaci podepsaných úředníků dvorských kancelářů, resp. dvorské komory, východiskem se staly starší seznamy otiské v FELLNER, Thomas – KRETSCHMAYR, Heinrich: Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung, 2. Band (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 5 a 6), Wien, 1907, s. 182–205, č. 12, Q–V. Přehled radů a sekretářů dvorské komory kolem poloviny 16. století sestavil RAUSCHER, Peter: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 41, Wien – München, 2004, s. 149–152, pro dobu rudolfínskou přináší některá data HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava: Der Hof Kaiser Rudolfs II. *Fontes Historiae Artium* IX, Prag, 2002. Vedle toho je mojí povinností poděkovat na tomto místě kolegovi Petrovi Maťovi z Universität Wien, Insti-

- tut für Geschichte, za nezištnou pomoc s identifikací německých sekretářů české dvorské kanceláře, resp. personálu dvorské komory, a poskytnutí rukopisu hesla MAŤA, Petr: Die Böhmische (Hof-)Kanzlei. In: HOCHEDLINGER, Michael – MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas (Hgg.): Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Bd. I/1, v tisku.
- 32 FRANK, Karl Friedrich von: Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823. 1. Band A–E, Senftenegg, 1967, s. 37; ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – STELLNER, František: Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české, Praha, 2001, s. 22.
- 33 Srovnej materiály uložené v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 37.
- 34 Jedná se o následující poznámky – fol. 2v: „Ober Hauptman in Schlesien, sol ein Schlesischer Fürst sein“; „König in Böhaimb sol den Fürsten oder Erbsassen geistlich oder weltlichs Standdes, in Schlesien, und der Fürst und Erbsass den König, so wol ein Fürst den andern, vor dem Fürstenrecht vornehmen, in welcherley Sache das sey“; „Fürsten Recht Montag nach Jubilate und Michaelis“; „Citation 3. Monat für den Fürsten Recht in die Gütter, geschicht wo Ober Hauptman“; fol. 3r: „Zwischen Fürsten und Landsassen“; „Ober Hauptman sol durch den eltern Fürsten geladen werden, wenn ihn die Sache angehet“; „Beym Urthel sol es bleiben“; „Contumacia Citati“; „Ritterschaft contra Ritterschaft, Städte oder ire Innwohner wider Herrschafft“; „Einer wieder den andern. Städte wieder Stadt etc. Wieder Frembde“; „Denegata iusticia, Actor supremum Capitaneum implorat“; „Zusprüche wieder die Einwohner in Ober Schlesien, sollen in einer Stad so vom Ober Hauptman ernant, geschehen, des Jahrs einmal, alß Montag nach Trium Regum“; „Rex promittit nullius impetire justitiam“; fol. 3v: „Schlesier seind ired Diensten halben, uber die Grenzen zu ziehen nicht schuldig, nisi mercede conducantur“; „Lanndes Huldigung soll zu BreBlau geschehen“; „Excepto Ducatu Schwidnicensi et Jauraiuensi“; „Steur“; „Lanndsass so anders wo wohn haftig“; „Contumax compellentus“; „Alte Zölle“; „Neue Zölle verboten“; „Nisi ex justissimus causis et p.p. utilitatem publicam constituantur“; „Confirmatio“; fol. 4r: „1498“; „Confirmatio Ferdinandi“; „1528“; „Confirmatio Maximilianii“; fol. 4v: „1567“.
- 35 Opis privilegia (resp. jeho vidimátu, potvrzeného vratislavskou městskou radou 12. srpna 1577) je v AP Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 31–56.
- 36 Sněm se sešel za přímé účasti panovníka 26. ledna 1567 v Opavě a je znám především kvůli řešení sporné otázky státoprávní příslušnosti opavského knížectví ke Slezsku. K tomu blíže FUKALA, Radek: Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 29, 2000, s. 69–82 (tento text byl autorem s nepatrnými úpravami několikrát znovu použit v dalších jeho publikacích).
- 37 Jedná se o následující poznámky – fol. 5r: „Zum Bischoff sol erwehlet werden kein ander, alß ein Böhm, Mehrer, Schlesier, Laußizer oder einer auß den anhangenden Orten“; fol. 5v: „Die dem Bischoff und Capitul gehörige Lehn und Beneficia sollen allein Behemen und Schlesingern verliehen werden“; „Die Fürsten, oder wer unter dem Bisthumb Breslau Beneficia zu verleihen hat, solen dieselben Behemen und Schlesingern conferiren“; „König sol in eligendo Episcopo et conferentis Beneficiis versucht werden pro Consensu“; „König sol die Lehn in Schlesien allein Behemen und Schlesiers leihen“; „Gaitliche Sachen gebühren dem Bischoff und der Gaitligkeit“; „Getraidt Zehenden“; fol. 6r: „Verwiederung des Zehenden“; „Wüsten Gütter“; „Gelltd vor den Getraidt Zehenden“; fol. 6v: „Bischofs Fiedung oder Malter“; „Armut“; „Neue Schenckhheuser. Handdwerge“; „Allgemeine Lanndeshülffen und Contributiones“; fol. 7r: „Wie es mit den Wiederkauffen und Gaitlichen Erbzimssen, wenn die Verschreibungen den Banne besagen, gehalten werden solle“; „Wann Briefe uff Pfenndung lauten“; „Wann die Gütter durch Brand, Kriege sterben, verwüstet werden“; „Wüste Gütter“; „Zinne der Gütter und Dörffer so gaitlichen und weltlichen gereicht werden“; fol. 7v: „Wüste Gütter sollen dreymal außgerufen werden, ob sich die Erben oder denen sie zustenndig, finden wollen“; „Ohne Vidimus, Instrumenten, Register, oder andern Beweis sol niemands Schulden mahnen“; „Briefe verschweigen sich in drey Jahren 18. Wochen, also das niemand darmit mahnen kan“; „Pfarrers unvertestirte Verlassenschaft, wehm dieselbe gebühret“; „Testamenta Pastorum reservantur Regi“; fol. 8r: „Conclusio“; „1504“.
- 38 WEINGARTEN, J. J.: Fasciculi diversorum iurium, Nürnberg 1690, II. Buch, s. 23–26. Pojem „Kolovratská smlouva“ použil například již František Palacký.
- 39 Někteří články privilegia stručně rekapituluje HARTMANN, Franz: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, Münsterberg in Schlesien, 1907, s. 157.
- 40 Opisy privilegia lze nalézt v AP Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 57–126 a 282–316; či NA Praha, Česká dvorská kancelář, sign. IV H 1, i.č. 856, kart. 690. Zde se jedná o transsumpt v podobě knihy, potvrzený knížecí auersperskou kancelář v roce 1732. PTAK, M. J.: Śląskie ordynacje ziemskie, s. 22, označuje tuto listinu za originál, což ale neodpovídá skutečnosti. Podrobněji o privilegii a jeho obsahu TÝŽ: Zgromadzenia stanowe księstwa ziębickiego. Studia Historycznoprawne. Acta Universitatis Wratislaviensis 2887; Prawo CCXCVIII, Wrocław, 2006, s. 39–40.
- 41 PTAK, M. J.: Śląskie ordynacje ziemskie, s. 21–22.
- 42 WEBER, Matthias: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit, s. 397.
- 43 AP Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 95.
- 44 SCHICKFUS, Jacob: New Vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung, Leipzig, 1625, Buch III, s. 503–510. Další opisy a staré tisky evidují PTAK, M. J.: Śląskie ordynacje ziemskie, s. 22, a zejména WEBER, M.: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit, s. 397–398, č. 282.
- 45 WEINGARTEN, J. J.: Fasciculi diversorum iurium, II. Buch, s. 149–154.

- 46 Tento znak je jako „Wappen des Herzogtums Münsterberg“ vyobrazen i v publikaci HARTMANN, F.: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, s. 135.
- 47 Je nutno upozornit, že v dobové terminologii byly termíny „zemské zřízení“, resp. „Landes Ordnung“ používány dosti svobodomyšlně ve vztahu k obsahově dosti různorodým normativním aktům. Ani v dnešním právněhistorickém bádání není terminologie zdaleka ujasněná – srovnej v tomto kontextu naposledy JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D. (eds.): Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516, zejm. s. 23–27. Typ normativních aktů, který minstrberské (a stejně tak frankenštejnské) zřízení z roku 1570 reprezentuje, bývá často označován také jako „Gerichtsordnung“. Právě na minstrberská zřízení z let 1570 a 1584 (1583) přitom upozorňují WEBER, M.: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit, s. 58–59, a BAHLCHE, J.: Die Landesordnung in Schlesien im 16. und frühen 17. Jahrhundert. Zum Verhältnis von Gesetzgebung und Staatsentwicklung im Osten des ständischen Europa, s. 140, jako na příklad toho, že jasná hranice mezi „Gerichtsordnung“ a „Landesordnung“ v dobové terminologii neexistovala.
- 48 V AP Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 11, je uložena listina knížete Karla I. (†1536), datovaná 9. května 1535 a označená jako „Erbtschaft und Landesordnung Herzog Karls I.“ Navzdory tomuto označení se ale obsahově nade vši pochybnost nejedná o zřízení zemské, nýbrž rodové.
- 49 Jedná se o následující poznámky – fol. 16r: „Der Francksteinische Craiß, ist ein incorporirt Schlesisch Glied der Cron Böhaimb“; „1. Hauptman sol ein Belehnter im Lannde sein“; „2. Hauptmans Wohnung“; „3. Hauptmans Ayd und Ambt“; fol. 16v: „Das Münsterbergische Fürstenthum und Francksteinische Weichbild ist ein Corpus“; „Lanndrecht wo und wann es zu halten“; „Stellen der Lanndrechtsiezter 1.–12.“; „Den Lanndschreiber bestellen und besolden die Stennde“; fol. 17r: „Aydt der Lanndrechtsiezter“; „Drey Jahr sol ein ieder im Lanndrecht siezen“; „Wie ein Landrechtsiezter sol loß werden“; „Auß bey den Städten sollen Raths Persone nim Lanndrechten siezen“; „Ein heimisch und Außlenndische gehören vor das Lanndrecht“; „Ehrenhenndel, wohin die gehören“; fol. 17v: „Citation darinnen die Clage begriffen“; „Nach gemeinem und Sachsen Rechten sol procedirt werden und auch gesprochen“; „Beklagte antworten uff den ersten Rechtstag“; „Citation wieder den Hauptman, wie die außzubringen, item wenn der Kayser Klager, oder Beklagter ist“; fol. 18r: „Franckensteinisch Lannd und Ambs Siegel“; „Waß mit dem Land Siegel zu besiegeln“; „Das Lannd Siegel wo und wie es zu verwahren“; „Schlüssel zur Lannd Lade“; fol. 18v: „Beym Lanndrechten mag man alle Sachen versprechen“; „Belernung der Urthel“; „Acta zum Außspruch wohin die zu verschicken“; „Supplication an König“; „Uffassung der Lanndgüter, alß Lehen und Erbgüter gaben etc., sollen vor dem Hauptman geschehen, undt mit dem Lannd Siegel besiegelt werden“; „Testamenta et Donationes causa mortis“; fol. 19r: „Besiegelte Testamenta, wie die anzunehmen“; „Registratur“; „Lade“; „Testament mögen abgefädert werd[en]“; „Wie eines Krancken Testament aufzurichten“; „Zweene Rechtsiezter mit dem Lanndschreiber“; „Stunde, Tag und Jahr“; „Testamenta in Sterbens Zeiten“; fol. 19v: „Publicatio Testamentorum“; „Abschriefften der Testamenten“; „Welche Testamenta krefftig“; „Welche diese Ordnung der Testamenten binde“; „Bürger zu Franckstein die nicht Lanndtgüter haben“; fol. 20r: „Der Praelaten und Ritterschaft Unterthanen, wie die testiren sollen“; „Bürger zu Franckenstein, wie die Testamenta machen“; „Adelpersonen haben iren freyen Willen, wassen Gestald sie ire Testamenta machen wollen“; „Canzley taxa“; „1. Lehen, Reich, Kauffß Brieff“; „2. Leibgedings Brieff“; „Vertrag, Verzicht allerhand Contract so vorm Hauptman und Rechtsiezern volzogen wirdt“; „Taxa von Publicirung der Testamenten 1. 2. 3.“; fol. 20v: „Ennd Urthels und Beyurthels Taxa“; „Abschriefft“; „Do iemand straffellig wie zu procediren“; „Hauptman in sühlichen Handlungen“; „Erbhuldigung sol in Schlesien geschehen“; „Im Kauf der Cammergüter haben die Stende den Vorzueg“; „Epilogus“; fol. 21r: „Confirmatio generalis“; „Promulgatio“; „Poena violantis hoc Privilegium“; fol. 21v: „30. May 1570“.
- 50 V AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 21, s. 139–151, je koncept privilegia bez datece na konci a s vynechanou pasáží popisující úřední znak (s poznámkou „Hierein die Plasmatur zu schreiben“), později tužkou připsána datece „(1569)“. Tamtéž na s. 29–50 je opis předcházející prosby frankenštejnských stavů o potvrzení privilegii z 11. února 1570. Další opisy privilegia jsou v tomtéž fondu pod sign. 37, s. 127–164, 165–202, 203–272 a 317–350; sign. 38, s. 1–29; sign. 95 (již bylo upozorněno, že zde pod matoucím označením „Münsterbergische Fürstentums Landesordnung“).
- 51 Tak pouze „minstrberská varianta“ je obsažena ve výše citovaných dílech Schickfusově i Weingartenově.
- 52 Na této pečeti, doložené ve 14. a 15. století, figuroval pouze český lev – blíže o ní SEDLÁČEK, P.: Pečet frankenštejnského hejtmanství, s. 24–36.
- 53 Nástin významu a vývoje slezských vikpild publikovala KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Několik poznámek k vývoji nižších územně správních celků (vikpild, krajů) se zřetelem k Hornímu Slezsku*. Studia Śląskie, LXIII, 2004, s. 135–148. Je nicméně třeba poznamenat, že právě frankenštejnská vikpilda se díky zcela specifickému historickému vývoji dostala do situace, kdy měla blíže ke knížectvím než k jiným vikpildám.
- 54 Jedná se o následující poznámky – fol. 22r: „Caput 1. Proemium“; „Cap. 2. Wahl der Lanndrechtsiezter“; fol. 22v: „Cap. 3. Sessiones“; fol. 23r: „Wann der Hauptman klaget oder beklagt wirdt, wer seine Stelle halten solle“; fol. 23v: „Cap. 4. Wie sich die Rechtsiezter einstellen sollen“; „Der ohne Ehehaft, Ursch und Erlaubnis aussenbleibet sol 10 Ungriech fl. an Geldt zur Strafe legen“; „Cap. 5. Quot assessores ad minimum iudicio interesse debent“; fol. 24r: „Acht Rechtsiezter können sprechen“; „Nach der ersten Citation sollen die Parteien ohne ferner Erforderung vorkommen“; „Cap. 6“; „Cap. 7“; fol. 24v: „Cap. 8“; fol. 25r: „Cap. 9. Citation und deren Taxa“; „4 Wochen vorm Quartal die Citation auszubringen“; „Cläger sol die Klage schriftlich besiegelt dem Hauptman einstellen“; „Clage wird der Citation einvorleibet“; „Citatio in quem Locum fiat“; „Landes

- Cämmerer“; fol. 25v: „Pro Citatione solvit Inquilinus 24 Groschen. Extraneus 48 Gr. Dem Camerer 9 G. Extraneus 18 G.“; „Cap. 10. Officium Rei“; „Ob schriftlich oder mündlich in Sachen zu procediren stehet bey der Herren Rechtsiezer Guttachten“; fol. 26r: „Schrieften beym Hauptman einzuleg[en]“; „8 Wochen zu einer Instantz“; „Exceptio in Causis Attestationum“; „In Causis Magni Momenti“; „In Causis exiqui momentictaperis sol mündlichen durch Exception Replicam Duplicam bey dem ersten Rechtstage procediret und geschlossen werden“; „Bey Urthel do man sich nicht belernet 12 G. Ennd Urthel 1 Tal.“; „Bey- und End Urthel uf Belernung 5 Tal.“; „Cap. 11. Cautio et Gvaranda“; fol. 26v: „Cap. 12. Locus Judicii“; „Cap. 13“; „Cap. 14. Geding“; fol. 27r: „Cap. 15. Landlade. Land Siegel. Land Privilegium“; „Jedes Lannd zwey Siegel“; „Kleine Siegel“; „Große Siegel“; „Münsterbergische Sachen werden mit dem Münsterbergischen, Francksteinische Sachen mit dem Francksteinischen Siegel besiegelt“; „Lanndes Priuilegium bey den Herren Äbften“. Jak patrnó, rekapitulace obsahu článků nejsou připojeny ke krátkým textům, které jsou dostatečně shrnuty svým nadpisem.
- 55 Publikováno bylo ve WEINGARTEN, J. J.: Fasciculi diversorum jurium, II. Buch, s. 427–431.
- 56 PTAK, M. J.: Śląskie ordynacje ziemskie, s. 22.
- 57 WEBER, M.: Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit, s. 398–399, č. 283.
- 58 PTAK, M. J.: Zgromadzenia stanowe księstwa ziębickiego, s. 40.
- 59 Analogicky na Moravě nemohl zemský soud jednat, pokud nebyla obsazena funkce zemského hejtmána či zemského sudího, a to alespoň formou jmenování dočasného místodržícího. Tak svatojánský soud v roce 1598 byl odložen „za příčinou, že J[eho] M[ilost] císařská neráčil časné osoby, která by zatím úřad hejtmanský držeti měla, jmenovati“ a stejně tak se nekonalo ani tříkrálové zasedání na počátku následujícího roku 1599, jelikož panovník neobsadil uprázdněný úřad nejvyššího sudího, „bez něhož jakožto hospodáře soudu žádní soudové držáni bejti nemohou“. BRANDL, Vincenc (ed.): Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení první: Žerotínovi zápisové o soudě panském. Svazek 1., Brno, 1866, s. 171, 193. K odkládání moravského zemského soudu (zde i další příklady) blíže KAMENÍČEK, František: Zemské sněmy a sjezdy moravské, díl II., Brno, 1902, s. 29–38.
- 60 Korunován českým králem byl Ferdinand III. již 26. listopadu 1627, přísaha se ale nepochybně vždy skládala panovníkovi vládnoucímu.
- 61 Blíže PTAK, Marian J.: Sądownictwo szlacheckie księstwa ziębickiego do 1570 r. Acta Universitatis Wratislaviensis 642, Prawo CX, Wrocław, 1982, s. 61–74.
- 62 Jedná se o následující poznámky – fol. 28r: „1. Successio inter Fratres et Fratrum Liberos“; „Dispositio“; „Absq[ue] praeiudicio consuetudinum inter Nobiles“; „2. Von Erbgeßldern und derselben Prioritet“; fol. 28v: „Dispositio“; „Jahr und Tag nachm Zahlungstermin“; „Außlenndische werden durch diese Constitution nicht gebunden“; „3. Morgengabe oder Gegenvermechtntis so bey den Eheberedungen zugesagt wirdt“; fol. 29r: „Dispositio“; „4. Unabgelösete Lehens und andern Briefe“; „Dispositio“; „Innerhalb Jahrs von beschehener Belehnung und Verhandlung“; „Poena doppelte Taxa“; „Vorbehalt wegen dieser Constitutionen“; „Petitio“; fol. 29v: „Confirmatio“; „Absq[ue] praeiudicio consuetudinum inter Nobiles“; fol. 30r: „28. Maij 1584“.
- 63 WEINGARTEN, J. J.: Fasciculi diversorum jurium, II. Buch, s. 431–433. Opisy císařské „konstituce“ jsou v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 351–363; sign. 92, s. 148–151.
- 64 Tj. 24. srpna.
- 65 Šlo s největší pravděpodobností o zvyk prosazovaný vrchnostmi, které si „přilepšovaly“ touto odúmrtní cestou.
- 66 Na samém počátku opisu na fol. 30v je shrnut obsah rezoluce („Leuterung“), na fol. 31r jsou poznámky „Dispositio“ a „24. Marty 1589“.
- 67 K tomuto pojmu srovnej blíže podrobný výklad v encyklopedickém díle ZEDLER, Johann Heinrich: Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, XVII. Band, Halle – Leipzig 1738, s. 669–673.
- 68 Na samém počátku opisu na fol. 31v je shrnut obsah rezoluce („Ambtsvorwaltung“), na fol. 32r je poznámka datační („3. Aprilis 1591“).
- 69 Rukopis ale pomíjí skutečnost, že Jan II. Opolský zeměl již v roce 1532. K zástavě Bedřichovi Lehnickému došlo přímo v roce 1542, a to za částku 40 000 zlatých.
- 70 Opis Rudolfovy konfirmace z 30. května 1584 viz AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 364–369, přetištěna je ve WEINGARTEN, J. J.: Fasciculi diversorum jurium, II. Buch, s. 433–434, pod nadpisem „Confirmatio generalis Privilegiorum“. Opis starší Rudolfovy konfirmace z 11. března 1579 je ve dvou exemplářích uložen rovněž v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 92, s. 80–87.
- 71 Koncept Matyášovy konfirmace datované 4. října 1612 je v NA Praha, Česká dvorská kancelář, sign. IV H 1, i.č. 856, kart. 690.
- 72 Zachováno rovněž v opise v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 273–280, datace 6. května 1623.
- 73 Originál smlouvy je v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 21, s. 125–128, tamtéž je na s. 18–22 také opis této listiny.
- 74 Originál dohody je uložen v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 22. V inventáři je tato listina označena nepřesně jako „Oryginalny kontrakt kupna cesarza Maksymiliana II zawarty ze stanami księstwa ziębickiego“, vycházející zřejmě z pozdějšího přípisku na rubu listiny: „Contract mit Kay[ser]licher Ma[aj]es[te]r[at]s wegen des Münsterbergischen Fürstenthumbs“. Zde ale není povaha smlouvy upřesněna a její označení za smlouvu kupní s textem dohody zjevně nekoresponduje. Přechod vrchního panství na císaře ostatně vůbec neměl povahu klasického emptio – venditio. Opis dohody viz tamtéž, sign. 21, s. 23–28.

- ⁷⁵ Originál dohody je v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 21, s. 112–117, tamtéž na s. 12–17 je i její opis.
- ⁷⁶ Opis kupní smlouvy mezi knížetem Karlem Kryštofem a bratry z Logau z 13. listopadu 1568 je v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 21, s. 3–7.
- ⁷⁷ Berndstad, polsky Bierutów, byl v 16. století rezidencí olešnických knížat z roku Poděbradů.
- ⁷⁸ Srovnej u samotného Minstrberska: „Fürstenthum Münsterberg und Francksteinisch Weichbildt 283 500 Taler / Thuett / Ein Dritthel T. 94 500 / Zwey Dritthel T[aler] 189 000 / Id est T[aler] 283 500“.
- ⁷⁹ V roce 1549 smělil Ferdinand I. s kurfiřtem Mořicem Zaháňsko za česká léna v Sasku – panství Eilenburg, Colditz, Leisnig a díl panství Schwarzenberg. Originál smlouvy se nachází v HStA Dresden, Urkunden, č. 11392.
- ⁸⁰ Rute je německý výraz pro prut, což byla jednotka primárně délková, byla ale převzata i do plošných výměr. Slezský čtvereční prut byl definován jako 7,5 × 7,5 lokte, tj. 18,675 m². HOFMANN, Gustav: Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy, Sušice 1984, s. 81–83.
- ⁸¹ Jedná se o následující poznámky – fol. 51r: „Wohnung“; fol. 51v: „Gebeude bessern“; „Respect uf die Camer haben“; „Camergütter und deren Zugehörung fleisig in Acht nehmen“; „Wie es mit Verkaufung des Getraidt, Fisch etc. zu halten“; fol. 52r: „Rennt Amt sol uffm Schloß gehalten werden“; „Rent Gefelle alle Vierthel Jahr beim Schlesischen Rennt Amt abzuführen“; „Nicht in die Gefelle greiffen“; „Kerb Hölzer zu halten, bei allen Wirthschaften“; fol. 52v: „Uf Melioration zu denken“; „Verhütung der Eingriff“; „Aufsehen uf die Waldförster haben“; „Obergerichte“; „Poenfelle“; „Bußen“; fol. 53r: „Lehen, Aufgaben und Verzüchten“; „Lehen Aufnfall nicht zu vorleihen“; „Lehn einzuziehen so aufm Fall stehet nachm Fall“; „Keine Simultaneam investituram zu verstatten“; „Keufe, Lehen und Verleihungen zu registriren“; fol. 53v: „Taxa von Kaufem ins Rennt Amt zu erlegen“; „Lehengütter in zehen Jahren der Contribution zu befreien“; „Stiefter wohin sie ires Respect sollen haben“; „Stiefter zu schützen“; „Grenzen ufn Stieftern“; fol. 54r: „Alienation der Gütter bein Stieftern“; „Absterbung der Abbt“; „Ordnung und Statuten in den Städten“; „Raitungen“; „Ubrige Uncosten abstellen“; „Der Kirche und Schulen Beneficien nicht entziehen lassen“; fol. 54v: „Wie Bürgermeister und Rathmanne zu bestellen“; „Daß Ubrige wird in die Herrn Hauptmans gute Discretion gestellet“; „Irer Maij[estät]t Reservata“.
- ⁸² Jedná se o následující poznámky – fol. 55r: „Wohnung uffm Schloß“; „Bestellung der Verwaltung“; „Lanndrecht“; fol. 55v: „Ausatz, Privilegien, Gewohnheiten, Willkhüren“; „Lehen Aufgab, Erbkauff, Verzicht, Leibgeding Verträge nach Hoff gelangen lassen“; „Schlechte Sachen nach Lanndes Gewohnheit außzufertigen“; „Stennde, Städte und Innwohner bei iren Priuilegien zu schützen“; fol. 56r: „Grentzen“; „Willdbahnen“; „Ferner Instruction von der Schlesischen Camer“; „Reservata“; „20. Maij 1570“.
- ⁸³ Jmenování hejtmána oznamuje také císařský list stavům, datovaný rovněž 20. května 1570 a oznamující jim, komu je dána plná moc jménem panovníka nového hejtmána instalovat. AP Wrocław, fond Księstwo Ziębickie, sign. 23.
- ⁸⁴ Tyto poznámky jsou na fol. 57r: „Freye Raths Chur“; „Aus den Bürgern und Innwohnern“; „Die from auch zum Rechten tüglich sein“; „Ohne Verhinderung der Hauptleute“; „7. May 1570“.
- ⁸⁵ Obdobné privilegium vydal Maxmilián II. téhož dne i pro město Minstrberk, jeho obsah rekapituloval HARTMANN, Franz: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, Münsterberg in Schlesien 1907, s. 156–157. Odvolává se přitom na pozdější soupis privilegií z 1. poloviny 18. století („Privilegienbuch Karl VI.“).
- ⁸⁶ Zřejmě z tohoto nebo velmi obdobného materiálu vycházel při svém dosti podrobném popisu událostí v srpnu 1654 HARTMANN, F.: Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, s. 220–224. O úporné snaze stavů zabránit převzetí země knížetem Auersperkem se s odkazem na Hartmanna zmiňuje i PREINFALK, Miha: Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie, Graz – Stuttgart, 2006, s. 265–266. O převzetí Minstrberska Auersperkem existuje ostatně již starý, nepodepsaný (pouze písmenem E signovaný) text Der Uebergang des Fürstenthums Münsterberg und des Weichbildes Frankenstein von dem unmittelbaren Stande zum mittelbaren, im Jahre 1654. Schlesisches Provinzialblatt 3/CXI, 1840, s. 211–217.
- ⁸⁷ Octavio Piccolomini (1599–1656), od roku 1639 držitel vévodství Amalfi, teprve v roce 1650 ovšem povýšený do stavu říšských knížat. Srovnej v této souvislosti již avizovaný protestní list stavů, uložený v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 25.
- ⁸⁸ MAŠEK, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I, Praha, 2008, s. 369, uvádí tvar jména této šlechtické rodiny jako „Hoepner z Greiffensternu“.
- ⁸⁹ „Herr Abt zu Heinrichau; Herr Abt zu Camentz; Herr Samuel Klinckofsky; Herr Seyfriedt von Nimptsch; Herr Hyacinth Andviani von Clomdorff.“
- ⁹⁰ „Herr Friedrich von Kotkirch; Herr Hans Adam von Brauchitsch.“
- ⁹¹ „Herr Frantz Sigmundt Freyherr von Burckhauß, suo et fratris nomine; Herr Frantz Freyherr von Schwartz, Obrister Wachmeister; Herr Bernhardt von Eckwericht; Herr Emanuel von Turckh; Herr Eggert [von] Eggers Haußen; Herr Joachim Ernst von Eckwerick; Herr Hanß von Landeskron; Herr Sigmundt von Berdau; Herr Heinrich von Ratzbar; Herr Friedrich von Bockh; Herr Mathias Schmiedt, Hauptman; Herr Tobias Wolf, Obrister Wachmeister; Herr Hannß Wolfrom von Kolkirch; Herr Maximilian von Gafron; Herr Hannß von Vogt; Herr Christoff Just von Ottendorff; Herr Martin Klar; der Hauptman von Jonßdorff cum generali mandato; den Lanndeszusammenkunften bey zu wohnen; der Frau Cappurin zu Schreibißdorff Secretarius sine Mandato.“

- ⁹² „Von der Stadt Münsterbergk Herr Albertus Helbigius, Bürgermeister. Herr Simon Roschke, Rath Vorwandter. Von der Stadt Franckenstein Herr Laurentius Johann Viduus, Bürgermeister. Herr Martin Koblitz, Rath Senior.“
- ⁹³ Text přísahy je v plném rozsahu zachycen na fol. 67v: „Ich N. holde, schwere und globe eine rechte Erbhuldigung, dem durchlauchtigen hochgeborenen Fürsten und Herrn, Herrn Johann Waickharten deß heyligen Römischen Reichs Fürsten von Auersperg, Graffen zu Gottscher und Weiß, Herr zu Schön- und Seissenberg, Rittern deß güldenen Fluß, deß Hertzogthumbs Crain, unnd der Windischen Marckh Erb Lannd Marschalchen, unnd Öbristen Erbland Cammerern etc., alß Hertzogen in Schlesiën zu Münsterberg und Franckstein, ingleichen dero männlichen Leibes und Lehns Erben undt rechten Nachkommen, gewahr unndt getreu zu sein, unndt deroselben bestes zu trachten, unndt daß Ergste abzuwennden, nach meinem höchsten Vermögen, unndt obs sichts, da Gott for sey, zutrüge, daß hochgedachte Ir fürst[liche] Gn[ade] ohne männliche Leibes Lehns Erben, mit Tode abgingen, mich an niemandes anders, alß an Ire König[liche] Mai[estät] den regierenden König zu Böhaimb mit Unterthenigkeitt und Gehorsam zu verhalten, unndt di schuldirge Erbaidespflicht unndt Huldigung zu thun, alß mir Gott helfe.“
- ⁹⁴ Použitá formulace je značně neobvyklá a samozřejmě není dokladem o tom, že by s Frankenštejnem měl být spojen status vévodství. Ostatně ani sami Aueršperkové tohoto titulu neužívali.
- ⁹⁵ Opis je uložen v AP Wrocław, Księstwo Ziębickie, sign. 37, s. 370–375.
- ⁹⁶ Dodnes velmi cennou publikací pro hlubší pochopení mírových jednání a jejich obsahu je ŠINDELÁŘ, Bedřich: Vestfálský mír a česká otázka, Praha, 1968, v níž je slezská otázka opakovaně dotčena na různých místech. Velmi stručnou rekapitulaci závěrů mírových jednání pro Slezsko (a jmenovitě i pro minstrberské knížectví) lze nejnověji nalézt i v JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763, Praha, 2012, s. 134.

PRÁVNĚHISTORICKÝ POHLED NA VÝVOJ ŠKODOVÝCH ZÁVODŮ V LETECH 1860–1919

Vendulka Valentová

V druhé polovině 19. století dochází na území českých zemí k nebývalému hospodářskému rozmachu. České země patřily k oblastem s nejrozvinutější hospodářskou soustavou v Evropě. Značné nerostné bohatství, zejména bohatá ložiska černého uhlí, vysoká hustota obyvatelstva a snad nejhustší železniční síť v Evropě rozhodly o tom, že z Čech se stal průmyslově nejzajímavější region monarchie objemem i kvalitou výroby srovnatelný s nejrozvinutějšími zeměmi západní Evropy. V českých zemích po roce 1860 bylo soustředěno 60–70 % veškeré průmyslové výroby rakouského soustátí.¹

Hutnická výroba a rozvoj na odvětví Plzeňsku důlních vyvolaly záhy rozmach Plzně jako nového průmyslového střediska, které rychle překonávalo všechna omezení. Ke konci šedesátých let 19. století zde rostla výroba tovární. Typickým příkladem tohoto trendu se stala strojírna hraběte Waldsteina v Sedlci u Plzně,² která byla zbudována v roce 1856 a v květnu 1859 se přemístila do Plzně na bývalé Říšské předměstí. Tento akt můžeme považovat za prvopočáteční impulz v následném vývoji Škodových závodů.³ Podnik zahájil úspěšně výrobu kompletních strojů i strojních součástek.⁴ Stavba strojírně probíhala rychle a byla zahájena dne 16. listopadu 1858,⁵ avšak prodej pozemků od Josefa Belania vlastníkovu strojírně, se uskutečnil teprve 29. května 1860, obojí se ziskem 1300 zlatých.⁶ Oprávněná je domněnka, že úmysl vybudovat strojírně v Plzni, měl zůstat utajen co nejdéle z obavy před konkurencí.⁷

Hlavní stavební práce proběhly až v roce 1860, kdy bylo investováno 22 839 zlatých a 80 krejcarů. Do strojů bylo vloženo jen v tomto roce 18 549 zlatých, v dalších letech už to byly částky menší. Ještě v roce 1866 se v bilanci uváděl základní kapitál, poskytnutý štáhlavským závodem, v částce cca 30 tisíc zlatých. Ten mimochodem nebyl splácen a figuroval v každoroční účetní uzávěrce jako dluh.⁸

Strojírna hraběte Ernsta Waldsteina v Plzni (Graf Waldstein'sche Maschinenfabrik in Pilsen) zahájila provoz 15. září 1860.⁹ Vyráběla, rekonstruovala a opravovala, podobně jako jiné závody, různá strojní zařízení.¹⁰ Firma na počátku své činnosti vyráběla vše podle poptávky. V roce 1861 zadal strojírně právovárečný pivovar v Plzni stavbu dvou nových parních strojů vč. dvou chladičů¹¹ a velkou zakázku zadala strojírně společnost pro stavbu Severní dráhy Turnov – Kralupy.¹² Mezi největší odběratele patřily oba plzeňské pivovary, plzeňská plynárna, plzeňští podnikatelé dr. Pankraz, F. Hýra a městská rada v Karlových Varech.

Waldsteinova strojírna vznikla v období prvního zakladatelského rozmachu průmyslu habsburské říše, v roce, kdy bylo odstraněno staré cechovní zřízení a živnostenským řádem z roku 1859 uzákoněna svoboda podnikání.¹³ Definitivně tak zmizely poslední zbytky středověku v ekonomice a uvolnily se možnosti urychleného rozvoje progresivní ekonomiky, který byl charakteristický pro období Bachova absolutismu.¹⁴

Vydáním živnostenského řádu roku 1859 se v podstatě rušila omezení svobod podnikání a došlo k legalizaci hospodářské politiky. Až na některé výjimky byla veškerá podnikatelská činnost prohlášena za svobodnou, což formálně umožnilo naprostou volnost výroby. Také v případě strojírny hraběte Waldsteina se jednalo o živnost svobodnou,¹⁵ tj. živnost, ke které nemuselo být vystaveno zvláštní povolení, vyžadované u živnosti řemeslné a koncesionální.¹⁶ Dle živnostenského řádu se za koncesní živnosti považovaly např. plavecká živnost, zastavárny či knihkupectví.¹⁷

Ve výnosu ministerstva obchodu z roku 1883 se uvádí charakteristika továrny té doby.¹⁸ Za továrny se považovaly takové živnostenské podniky, kde se zhotovovaly nebo zpracovávaly výrobky v uzavřených dílnách, kde pracovalo více než dvacet dělníků, přičemž bylo užíváno strojů a uplatňována dělba práce. Podnikatel se neúčastnil výrobního procesu, na rozdíl od živnostníka podnik řídil.¹⁹

Podle archivních dokumentů v té době probíhal v zákulisí podniku spor mezi majitelem F. J. Waldsteinem a ředitelem spolu s inženýrem továrny, tj. bratry Belaniovými. Byl to právě jeden z důvodů, proč se jejich cesty v roce 1866 nakonec rozešly.²⁰ Předmětem sporu byly zejména změny v řízení výroby, opatřování zásob a prodej výrobků. Majitel strojírny jmenoval po odchodu Belaniů nového vrchního inženýra Emila Škodu. Skoro tříletý pobyt pod jeho vedením hluboce zasáhl do rozvoje strojírenství v českých zemích.

Nový vrchní inženýr Emil Škoda,²¹ kterému v té době bylo 27 let, dostal neomezené dispoziční právo nad všemi pracovními silami strojírny. V podnikovém archivu Škoda Plzeň se zachoval dokument z 10. 12. 1866, ve kterém Emil Škoda podepsal společně s Ernestem Waldsteinem podmínky svého působení v plzeňské strojírně.²² Byl mu stanoven plat 1500 zlatých rakouské měny ročně v měsíčních splátkách a navíc 30% tantiémy, z podílu na čistém výtěžku továrny.²³

Majitel strojírny ve jmenovacím dekretu stanovil, že strojírna zcela podléhá rozhodování tohoto mladého inženýra. Současně mu udělil, společně s továrním účetním Hiekem, prokuru. Vedoucí jednotlivých zodpovídal za svou činnost pouze Škodovi. Bez jeho souhlasu nikdo nesměl zastupovat strojírnou na veřejnosti. Aby nedošlo k rozporům a nejasnostem byl každému vedoucímu vymezen rozsah jeho práce a odpovědnosti.²⁴

Emil Škoda, jako vrchní inženýr, se již po svém nástupu dostal do sporu s dosavadními vedoucími úředníky továrny, jejichž ambice na vyšší posty byly jeho příchodem zmařeny. Svědčí o tom např. písemná stížnost,²⁵ v níž účetní Josef Hieke, provozní technický inženýr Theodor Svěcený, inkasista Josef Wenig, inženýr asistent Antonín Vít a A. Kostein, žádali Škodovo odvolání.²⁶ Součástí žádosti byly i vysvětlivky, kde stěžovatelé podrobně vylíčili Škodovy neznalosti a chyby. V závěru přílohy se praví:

„Na základě podobných případů a snesených dat došli úředníci plzeňské strojírně k přesvědčení, že takový představený nemůže býti obchodu užitečný a že tím pověst hraběcí továrny je ohrožena a její dobré jméno trpí. Nedůvěra, která se vůči současnému vrchnímu vedení den ode dne více uplatňuje, je využívána novou konkurencí Belaniho a musí přivodit zánik hraběcí továrny. Že tudíž pan vrchní inženýr Škoda nemůže u svých podřízených úředníků požívat náležitě úcty, jakou má požívat vrchní inženýr pro své obsáhlé znalosti a odbornou převahu, je uvedenými důvody dostatečně doloženo.“²⁷

Nový vedoucí zřejmě podrobně neznal výrobní postup toho, či onoho zařízení nebo se dostatečně neorientoval ve vedení obchodu, ale rozuměl velice dobře dobovému trendu v podnikání všeobecně a i rozvoji svého oboru. První písemný návrh organizačních

směrnic pro řízení strojírný, který Škoda vypracoval dne 1. února 1867 majitel, Waldstein schválil bez připomínek.²⁸ Podle těchto směrnic byla vymezena odpovědnost a povinnosti jednotlivých vedoucích, tzn. administrativy, technické kanceláře a vedoucích orgánů dílny. Vyhradil si zejména plnou podřízenost účetního a inženýra a naprostou poslušnost uložil i mistrům. Podle archivních materiálů si udržel autoritu v podniku a všichni stěžovatelé z ledna 1867 v továrně zůstali v pracovním poměru i nadále. V neposlední řadě získal pravomoc poskytovat 3% provizi při uzavírání obchodů.²⁹

Již v srpnu 1867 měla strojírna pod vedením E. Škody 94 zaměstnanců. Od roku 1868 začaly růst investice a přibývat zakázek.³⁰ Pro strojírnou byl založen samostatný bankovní účet u plzeňské filiálky České eskomptní banky, který byl až doposud společný se železárnami v Sedlci.³¹ Významnou a zcela zásadní změnou pro strojírnou byl její prodej. Podle prodejní a kupní smlouvy ze dne 12. června 1869, přešla do majetku Emila Škody.³² Prodej strojírný v Plzni se připravoval delší dobu. Smlouva v jedenácti bodech stanovila mimo jiné, předmět smlouvy prodejní cenu.

Emil Škoda jako strana kupující se zavázal Waldsteinovi jako subjektu prodávajícímu, zaplatit za celou strojírnou kupní cenu 167 642 zlatých. Předmět smlouvy byl prodej strojírenského továrního závodu č. p. 330 ležící na Říšském předměstí v Plzni se všemi k němu příslušejícími pozemky, příslušenstvím, s celým inventářem, který se nalézal v závodě ke dni 30. 9. 1868, tj. s obráběcími stroji, strojovým materiálem a zásobami se zdůrazněním „tak jak vše stojí a leží a jak bylo vlastněno nebo mohlo být vlastněno Jeho Excelencí“, včetně všech aktivních a pasivních pohledávek dalším osobám podle seznamu č. 2/2 ze dne 30. 9. 1868, tvořícího přílohu této smlouvy.³³

Kupní cena měla být zaplacená následovně: 100 tisíc v hotovosti, dále po dvou splátkách (1. ledna a 1. července 1870) po 10 tisících a zbytek ve výši 42 642 zlatých rakouské měny měl být uhrazen dodávkami pro důlní šachtu Marii v Liticích.³⁴ Kupující strana dle smlouvy převzala i další povinnosti, mimo jiné odpovědnost za nesplněné závazky. Rozdíl mezi aktivy a pasivy strojírný činil v neprospěch aktiv částku 31 321 zlatých. Tuto částku bylo nutno připočíst k ceně s výjimkou pohledávek, které se netýkaly ostatních podniků hraběte Waldsteina, ty se zavázal zlikvidovat sám. Přitom se prodávající nezaručil za správnost, ani vymáhání pohledávek strojírný vůči třetím osobám.³⁵ Podmínky odstoupení a případné sankce za neplnění mezi prodávajícím a kupujícím smlouva postrádala. Těžkou hospodářskou krizi v roce 1873 došlo ve Škodových závodech pouze k omezení provozu. Účast firmy Škoda při budování pivovarů a cukrovarů v Rusku vedla ke zřízení první zastupitelské kanceláře v Kyjevě v roce 1876.³⁶ Jednalo se o velkou kancelář, která měla až 22 zaměstnanců, jejímž vedoucím byl známý cukrovarnický odborník Hugo Jelinek.

Souvislost s dalším rozvojem podniku mělo v roce 1885 vybudování ocelárny, která téhož roku zahájila provoz. 30. 4. 1886 byla uzavřena smlouva³⁷ s c. k. rakousko-uherskou dráhou o zřízení železniční vlečky k trati Plzeň–Cheb, což značně přispělo k usnadnění dopravy výrobků a dopravy jako celku.³⁸ V roce 1887 založil Emil Škoda Kaolinové a šamotové závody E. Škoda a spol., Orlík u Třemošné.³⁹ Jednalo se o komanditní společnost,⁴⁰ na níž kromě něho, jako osobně ručícího společníka, se zúčastnili dva komanditisté. Podrobnější a konkrétnější informace o právním statutu této společnosti ze zprávy, o zřízení těchto závodů uložené v plzeňském archivu, nejsou. Tato společnost se řídila právními předpisy o komanditní společnosti, kdy se majetkovou podstatou stala továrna, která byla zakoupena od dřívější majitelky.

Pro zlepšení stále rostoucích styků s vládními místy byla v roce 1888 zřízena reprezentace firmy ve Vídni.⁴¹ Ze zprávy o zápisu do obchodního rejstříku vyplývá pouze skutečnost, že byl proveden zápis do OR obchodní pobočky firmy Škoda ve Vídni a zřízeno její sídlo a post stálého zástupce ve Vídni. Pobočka se zabývala hlavně zbrojařskou činností v oblasti obchodu.⁴²

V rámci rozšíření dopravních možností došlo dne 16. 12. 1896 k uzavření smlouvy mezi Škodovkou a c. k. dráhou o zřízení železniční stanice Plzeň, zastávka Škodovy závody.⁴³ V této dohodě z právního hlediska byly řešeny zejména podmínky pronájmu pozemku, výstavby budovy železniční stanice a zajištění a podmínky provozu nově vzniklé železniční stanice na trase Plzeň–Cheb.

Nejistá ekonomická situace Škodových závodů, způsobena tím, že se nepodařilo zajistit plnou zaměstnanost zbrojovky a ocelárny v důsledku nejasného zbrojního programu rakousko-uherského státu, přivedla podnik do dočasné těžké finanční tísně. Výsledkem jednání s bankami, financujícími podnik, tzn. s Rakouským úvěrním ústavem pro obchod a průmysl a Českou eskomptní bankou, byla přeměna Škodových závodů na akciovou společnost.⁴⁴

Dne 12. prosince 1899 v kanceláři plzeňského notáře JUDr. Schreineru došlo ke schůzce níže uvedených osob, které jednaly o stanovách podniku a snad o vytvoření orgánů akciové společnosti. Finančními partnery Škodovky se stala banka Creditka (Vídeňský úvěrový ústav), zastupovaná Juliusem Blumen a Česká eskomptní banka (Bomische Escompte-Bank) pod vedením Maxe Feilchenfelda.⁴⁵ Členy vznikající správní rady Josefa Šimonka, Waltera von Trappena, Aloise Seidla a Františka Mrázka na pozicích prokuristů ve smyslu odstavce 21 podnikových stanov nově uspořádaných závodů pověřil Škoda právem zastupování závodu.⁴⁶ Škodovy závody reprezentoval Josef Turezky, Franz Wellner, Waltr von Trappen byl schválen jako zástupce Emila Škody a vrchní účetní Alois Seidl, inženýr František Mrázek a Josef Šimonek jako nově zvolení prokuristé.⁴⁷

Na zřízení akciové společnosti ve smyslu obchodního zákoníku⁴⁸ se usnesla ustavující valná hromada, konaná dne 14. prosince 1899.⁴⁹ Podle zápisu v obchodním rejstříku se podnik zakládá na stanovách daných v Plzni dne 12. prosince 1899⁵⁰ a na schválení c. k. ministerstva vnitra.⁵¹ Účelem společnosti podle znění protokolu⁵² bylo provozovat továrny na ocelolitinu, stroje a zbraně v Plzni, tedy (jak je v protokolu uvedeno) vyrábět a prodávat ocelolitinné produkty, stroje, strojové částice a válečný materiál všeho druhu.

Akciová společnost mohla zařizovat, nabývat a najímat továrny pro tato nebo příbuzná tovární odvětví, nabývat a zužitkovávat veškerých patentů, které se týkaly ocelolitinných produktů, strojů nebo válečného materiálu. Mohla mimo jiné zřizovat podniky k účelu provozování výše uvedených továren, provozovat tyto podniky, uskutečňovat veškeré obchody a živnosti, sloužící k výše uvedenému účelu.

Kmenová jistina, tzn. akciový kapitál společnosti, činila 25 miliónů korun měny,⁵³ stanovené měnovým zákonem,⁵⁴ a byla rozdělena na 125 tisíc kusů akcií plně splacených, znějících každá na 200 korun. Podíl Emila Škody, který byl zvolen předsedou správní rady a generálním ředitelem, činil 65 tisíc akcií. Prodejem svého podniku nové společnosti získal tak Škoda akcie v hodnotě 13 miliónů korun a navíc jakoby 2 milióny korun v hotovosti.⁵⁵ K hodnotě uvedených závodů byla připočtena i cena převzatých výrobků, stavebního materiálu, pohledávek atd., kdy došlo ke zvýšení sumy na 23 805 923 korun. Zároveň byla vypočítána Škodova pasíva a k částce 13 miliónů korun za převzaté akcie

byly připočteny i jeho dluhy za věřitelů a akcepty, které měla akciová společnost převzít. Pasíva byla sečtena tak, že činila v souhrnu 25 803 453 korun a tudíž převyšovala aktiva o 2 milióny korun.⁵⁶

Z protokolu ze zasedání správní rady dne 12. prosince 1900 je patrné, že správní rada schválila předloženou smlouvu na koupi firmy Kaolinové a šamotové závody E. Škoda a spol. v Orlíku u Třemošné, kterou nabídl Emil Škoda již na ustavující schůzi správní rady, konané dne 12. prosince 1899, a to údajně pro zřízení nové, plně dostačující dělostřelecké střelnice, která měla nahradit dosavadní střelnici, která byla umístěna v prostoru doulevecké cihelny a potřebám podniku již zcela nevyhovovala.⁵⁷

Správní rada Škodových závodů na schůzi dne 22. února 1900⁵⁸ rozhodla, že kupní smlouva na Kaolinové a šamotové závody E. Škoda a spol. byla v předloženém znění podepsána, ke konečnému zrušení společnosti a jejímu výmazu došlo teprve 19. ledna 1906.⁵⁹ Dále kupní smlouvou z 16. července 1900 byl získán v mostecké hnědouhelné pánvi na katastru obce Čepiroh i větší komplex pozemků k dolování.⁶⁰

V prvním hospodářském roce fungování Škodových závodů jako akciové společnosti měly ještě všechny provozy závodu objednávky na vlastní výrobu tak prodej. Čistý zisk společnosti na konci roku 1900 byl uspokojivý, takže správní rada rozhodla vyplatit akciionářům desetiprocentní dividendu a navíc jedno procento superdividendy.⁶¹

V roce 1901 dle obchodní uzávěrky firma ještě sice vykázala čistý zisk, ale ten byl už natolik malý, že se přestaly vyplácet dividendy. Následující tři roky provozu už skončily finančním deficitem, který např. za rok 1903 činil 4 546 005 korun. Je však třeba konstatovat, že celkový součet ztrát za dobu krize se přibližně rovnal zisku za první úspěšný rok poté, co se firma stala akciovou společností.⁶² Pohledávky bank vůči Škodovým závodům se zvýšily z přibližně 6 miliónů korun v únoru 1903 na cca 7,5 miliónu korun v lednu 1904. Na Kreditní banku připadlo zhruba 4,2 miliónu korun a na Eskomptní banku 3,3 miliónu korun.⁶³ V obchodním roce 1903 a 1904, kdy společnost jako celek vykázala ještě ztrátu, a to 546 tisíc korun, tak zbrojní továrna zaznamenala již zisk, a to 124 834 korun.⁶⁴

Po úmrtí Emila Škody,⁶⁵ který zastával funkci generálního ředitele a předsedy správní rady, se o chod podniku starala pouze správní rada. Karel Škoda, syn zemědělského a majoritního vlastníka akciové společnosti zaujal otcovo místo generálního ředitele až v roce 1902. V tomto období v čele podniku stál Walter von Trappen, zastávající funkci generálního ředitele a Gustav von Mauthner,⁶⁶ předseda správní rady.⁶⁷

Karel Škoda jako vlastník hlavní části kapitálu Škodovky 6. února 1902 se stal členem správní rady. Tím se změnila dosavadní struktura správní rady, kterou doposud tvořilo sedm osob, z nichž čtyři byli zástupci bank. Právě oni s přijetím Škody do rady souhlasili, ale na oplátku si od něj nechali potvrdit výsadu, že mohou kdykoli rozšířit správní radu o jednoho zástupce každé banky. Tento krok měl v budoucnu posílit pravomoci bank a omezit vliv škodovského kapitálu v řízení firmy.⁶⁸ Majoritní postavení Kreditky mezi dvěma hlavními bankami podniku se pak upevnilo po smrti předsedy správní rady Gustava Mauthnera roku 1902. Téhož roku dne 20. srpna byl jednomyslně zvolen za prezidenta Škodových závodů Julius Blum.⁶⁹ Během období roku 1902–1904 se ve funkci generálního ředitele vystřídal ještě Walter Trappen a Max Feilchenfeld.

Na konci června 1904 místo generálního ředitele Škodových závodů připadlo bývalému ústřednímu řediteli České montánní společnosti Georgu Güntherovi. Tomu se za krátký čas různými reformami, změnami hlavně v oblasti personální a ustupující krizi podařilo úspěš-

ně hospodářskou situaci ve Škodových závodech zlepšit. Pracovní smlouva s ním byla uzavřena na 10 let a pro Karla Škodu představovala nežádoucí překážku v řízení podniku.

Nový generální ředitel zavedl racionalizační opatření, která měla za cíl nejen zlevnit výrobu, ale hlavně ji zvýšit. Podařilo se mu odstranit roztržitost jednotlivých oddělení a sjednotit stejnorodé nebo podobné provozy. Bez ohledu na protesty a odpor zaměstnanců přistoupil také k personálním změnám, včetně obsazení nejvyšších míst.⁷⁰

V rámci rozsáhlé reorganizace podniku byla roku 1904 zrušena filiálka v Kyjevě pro pokles obchodních styků s Ruskem.⁷¹ Změnilo se i vedení pražské obchodní kanceláře, kam na místo vedoucího nastoupil dosavadní zaměstnanec Kolbenových závodů Karel Bondy. V září 1904 bylo přeneseno do Vídně obchodní oddělení, které v té době vedl Josef Šimonek. Také tam přešlo generální ředitelství všech závodů Škodovky a Šimonek se stal jeho komerčním ředitelem. Převádění sídel ústřední správy nebo sídel firem a společností Předlitavska do Vídně bylo v tehdejší době zcela běžným jevem. Řízení se přesouvalo do centra státní moci, poblíž ministerstev.⁷²

V roce 1909 odstoupil generální ředitel Günther ze své funkce. Jeho místo zaujal Karel Škoda a ve funkci setrval až do roku 1917. Od roku 1917 do roku 1919 stál též v čele správní rady.⁷³ V období světové hospodářské krize na počátku 20. století se objevily snahy jak vyřešit špatnou hospodářskou situaci a zamezit také konkurenčnímu boji ze strany strojírenských podniků Předlitavska. Šlo o vytvoření monopolistických zájmových sdružení, tzv. kartelů. Uzavírání kartelových dohod, i přes to, že je zákon nepovoloval, bylo na konci 19. a počátku 20. století časté.⁷⁴ Reakci státu na tuto tendenci představovalo antimonopolní právo.⁷⁵

V roce 1921 přistoupilo Československo k mezinárodním úmluvám o ochraně živnostenského a průmyslového vlastnictví. Téhož roku byl přijat zákon č. 309/1921 Sb. z. a n., který zakazoval kartely. V roce 1927 byl přijat zákon č. 111/1927 Sb. z. a n., o nekalé soutěži, který zakazoval ničení konkurence, a který vyňal skutkovou podstatu malé soutěže ze všeobecného rámce jednání proti dobrým mravům.⁷⁶ V tzv. generální klauzuli, § 1 se za nekalou soutěž považovalo takové jednání v hospodářském styku, které je v rozporu s dobrými mravy soutěže a bylo zároveň způsobilé poškodit ostatní soutěžitele. Tento zákon byl doplněn zákonem č. 251/1933 Sb. z. a n.⁷⁷

Reakcí na hospodářskou krizi třicátých let byl později zákon č. 141/1933 Sb. z. a n., o kartelech a soukromých monopolech, známý jako kartelový zákon. Ten přinesl novinku v tom, že připustil vytváření kartelů na základě kartelových dohod. Na tvorbě tohoto zákona se podílely i Škodovy závody, o čemž svědčí dochované tzv. kritické poznámky ŠZ k osnově zákona o kartelech z roku 1928 a 1931.⁷⁸ Podle kartelového zákona byly kartelové úmluvy smlouvy samostatných podnikatelů, jimiž se smluvní strany zavazují mezi sebou vyloučit nebo omezit volnou soutěž úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek, cen, nebo u dopravních, úvěrových či pojišťovacích podniků i sazeb, pokud smyslem této smlouvy je co nejúčinněji ovládnout trh. Byly uzavírány buď jednorázově pro určitý obchod, pravidlem však byly kartely trvalejší, založené na celé soustavě dohod.⁷⁹ Kartelové smlouvy musely být uzavřeny v písemné formě a registrovány v kartelovém rejstříku, který vedl státní statistický úřad. Registrace kartelových smluv byla jednou z forem kontroly státní správy nad činností kartelů. Regulaci činnosti kartelů prováděl stát prostřednictvím kartelové komise.

Kartelový zákon a jeho hodnocení bylo zrcadlem politické situace a názorů na způsoby překonávání hospodářské krize. Podle jedněch byl nepřipustným zásahem do svobody podnikání, podle druhých byl příliš liberální a neposkytoval státním orgánům možnost efektivní eliminace nepříznivých důsledků kartelových dohod.⁸⁰ Období od schválení kartelového zákona v roce 1933 až do únorového puče v roce 1948 bychom mohli popsat jako dobu, ve které na kartely bylo hleděno zcela opačným způsobem, než je tomu dnes. Dříve se kartely stávaly pozitivním prvkem ve společnosti, který měl za následek naplnění cíle účelné a organizované hospodářské soutěže a byl přínosem pro všechny subjekty, které se v ní účastnily. Dnes jsou kartely považovány za zakázané, a to z důvodu omezování a narušování hospodářské soutěže.⁸¹

Také Škodovka vstupovala do kartelových seskupení. Např. v roce 1902 uzavřela s dalšími ocelářskými podniky dohodu na deset let, která se týkala společného postupu při dodávkách oceli.⁸² Partnerskými firmami se staly firmy Ringhoffer a Tanner, Laetsch a spol., s nimi uzavřela Škodovka v roce 1903 desetiletou dohodu týkající se chladících zařízení.⁸³ V roce 1903 také došlo k obnově kartelové smlouvy českých mostáren, kde vedle Škodových závodů figurovala První českomoravská, Pražská strojírna, dříve Ruston aspol. a Bratři Prášilové. Tento kartel byl také propojen s vídeňskými firmami. V kartelové dohodě měla mít Škodovka do poloviny roku 1906 dodávkovou kvótu 23 % a od poloviny roku 1906 do konce června 1908 25 %.⁸⁴

Pižeňská strojírna Škodových závodů a celý její komplex se staly osou pozdějšího strojírenského seskupení, které dalo vzniknout nejsilnějšímu monopolu v tomto oboru v českých zemích. Škodovce se podařilo dosáhnout toho, že do kartelových a procentuálních kvót nebyl zařazen zbrojní materiál, byly vyloučeny i dopravní prostředky, výrobky válcoven a mědikovecké zboží. Tímto krokem si Škodovy závody daly zkartelizovat jen strojírenskou výrobu a ocitla se tak v seskupení největších českých strojíren v pozici slabšího, nikoli vůdčího partnera. Největší podíl na výrobě a prodeji strojírenských výrobků mezi českými firmami měl připadnout podle původního plánu firmě Breitfeld, Daněk a spol. (40 %), na druhém místě strojírně F. Ringhoffera (15,3 %). Škodovy závody stanuly na třetím místě (14 %). Poté následovaly další dvě firmy s podílem 10,37 %, a sice Pražská strojírna a firma Marky, Bromovský a Schulz. Na místě posledním stanula Českomoravská s kvótou 9,36 %. Proti této dohodě se postavila jak Rustonka, tak Škodovka, která požadovala navýšení svého podílu na 16 %. Navíc chtěly tyto firmy vyloučit z kartelových omezení ještě další výrobky, s jejichž prodejem neměly problém na konkurenčních trzích (např. plynové stroje, drtící stroje, generátory a pumpy).⁸⁵

Správě Škodových závodů dne 3. července 1903 dopisem nabídly společnosti Breitfeld a Daněk, dále i Marky, Broumovský a Schulz, že sleví ze svých kvót ve prospěch akciové společnosti Škoda. Navíc bylo schváleno vyjmutí speciálních výrobků škodovacké strojírně z kartelového ujednání. Schůze správní rady Škodových závodů, konaná dne 18. července. 1903 se rozhodla tyto nové podmínky přijmout.⁸⁶ Kartelová smlouva byla podepsána 24. července. 1903. K ní se nakonec zapojila i Rustonka, která získala podíl 11% kvótou. Kartelová smlouva měla platnost do konce roku 1904. Podmínky dohody však nebyly realizovány. Za hlavní příčinu neúspěchu lze označit spolupráci pouze části strojírenských závodů, a to jen českých. Úzký charakter této dohody nemohl zabránit konkurenčnímu cenovému boji. Nejsilnější společnosti zamýšlel rozšířit kartel na celé Předlitavsko, jmenovitě na vídeňské, brněnské a haličské podniky. V tehdejší době vznikaly

menší strojírenské podniky, které sice velkým firmám přímo nekonkurovaly, ale svými výrobky přesto působily na domácí trh a odbytiště v cizině.⁸⁷

Generální vedení firmy se snažilo kartelovou dohodu zachránit. Posílilo strojírenský základ Škodových závodů. Od počátku ledna roku 1906, kdy už bylo zřejmé, že konjunktura podnikání bude jistější, zahájilo výstavbu strojírny, která by byla schopna soutěžit i s tou největší domácí i zahraniční konkurencí. Nová továrna měla za úkol posunout Škodovku i ve strojírenství na čelné místo v českých zemích i v celém Předlitavsku. Fakticky však dokončení nové škodovské strojírny v roce 1907 znamenalo nové rozbroje, nová jednání a uskupení v kartelizaci českých strojíren.⁸⁸

Ve druhé polovině prvního desetiletí 20. století bylo sice ve znamení konjunktury, ale i přesto pokračovaly hospodářské obtíže. Strojírenské výrobky se prodávaly za nízké ceny, stoupaly cenu surovin a současně došlo k nárůstu mezd dělníků. Vedení všech šesti velkých českých strojíren se v roce 1906 dohodlo na společném postupu v případě možných konfliktů s dělnictvem.⁸⁹ Ukázalo se, že kartelové dohody měly kromě již zmiňovaných dohod ještě jeden zájem. Společnými silami a jednotným postupem potlačovat dělnické snahy ve všech závodech daného odvětví.⁹⁰

Velké rozdíly v konkrétních zájmech a vyhrčené rozpory mezi jednotlivými kapitálovými skupinami způsobily, že úmluva mezi čtyřmi strojírenskými podniky (Škodovy závody, F. Ringhoffer, První českomoravská strojírna, Pražská strojírna a.s., dříve Ruston a spol. v Praze), která byla připravována v roce 1904 a měla platit do 1. ledna 1905, byla sice podepsána, ale nebyla naplněna. Krach byl způsoben tím, že od smlouvy na poslední chvíli odstoupila První českomoravská strojírna v Praze. Důvodem bylo, že akcionáři této společnosti označili dané kartelové sdružení za součást opatření, které posloužilo k sankci Škodovky, která tak chtěla parazitovat na úkor ostatních. Od dohody také odstoupil smíchovský Ringhoffer.⁹¹ Cílem kartelové dohody bylo částečné omezení samostatnosti jednotlivých závodů a společností, měly se vytvořit společné technické a obchodní kanceláře, připravující společné nabídky a přidělování objednávek podle stanovených kvót. Rozdělení zisku také mělo probíhat podle stanovených procent.⁹²

Škodovy závody byly i nadále vytrvalým stoupencem tohoto druhu kartelu společně s Pražskou akciovou strojírnou. K vytvoření užšího společenství mezi Škodovými závody, Pražskou akciovou strojírnou, dříve Ruston a spol., dále strojírnou F. Ringhoffer a kuklenskou továrnou došlo 1. dubna 1907. Získáním majority ve firmě Pražská akciová strojírna, dříve Ruston a spol. v Praze, byl vytvořen předpoklad pro těsnou spolupráci s těmito firmami. Podle uzavřené dohody vznikla společná konstrukční a kalkulační, tzn. nabídková kancelář pro prodej strojírenských výrobků jako parních strojů, plynových strojů, kompresorů, dmychadel, parních turbin, pump, odstředivých čerpadel, kotlů, těžních strojů atd. Společný útvar, do něhož přešli úředníci všech tří podniků, existoval do roku 1910, kdy byl zrušen.⁹³

Velké monopoly i v období první světové války uzavíraly mezi sebou dohody o dělbě válečných zisků. Byly často stejně důležité jako např. smlouvy uzavřené na státní úrovni. Příkladem jsou zejména kartelové smlouvy ze sféry strojírenství, uzavřené mezi nejsilnějšími zbrojovkami centrálních mocností, podniky ze silné trojky Krupp-Škoda-Rheinmetall (Ehrhardt). Tyto smlouvy směřovaly jak do nitra německého a rakousko-uherského prostředí, tak i proti konkurenci v ostatních zemích.⁹⁴

Například dohoda Škodovky s firmou Krupp, která byla stvrzena vzájemnými dopisy ze 17. prosince 1915 a 4. února 1916, navazovala na jednání ve věci maďarské dělovky⁹⁵ a odvolávala se na politický svazek obou císařství. Stanovila, že dodávky vojenského materiálu pro cizí subjekty i Německo a habsburskou monarchii budou obě firmy posuzovat společně, a že si je rozdělí podle daného klíče. 79 % pro Kruppa a firmu Rheinmetall a 21 % pro Škodovku, která se zavázala včlenit do své kvóty případné zahraniční obchody uskutečněné dělovkou v Györu. Za výjimku mimo kartelové kvóty byly označeny dodávky zbraní pro turecké loďstvo a pro Čínu. Tyto obchody se rozdělovaly jinak, a to 70 % pro Kruppa a 30 % pro Škodovku. Kromě toho smlouva zavazovala partnery, aby se při prodeji zbraní vždy předem dohodly o cenách. Měly se pravidelně scházet na poradách o společném postupu.⁹⁶ Současně obě firmy, společně s nimi též firma Rheinmetall a zbrojovka v Györu, potvrdily, že si nebudou navzájem přímo ani nepřímou konkurovat též na poli domácím. To znamenalo, že zásobování německé armády bylo v zásadě vyhrazeno Kruppovým a düsseldorfským závodům, zatímco dodávky děl pro c. a k. vojsko, námořnictvo a zeměbranu plně kontrolovala Škodovka ve spolupráci s maďarskou dělovkou. Smluvní strany se výslovně zavázaly nezřizovat uvnitř států své zbrojní závody na jiném území, než které bylo té které firmě přiděleno a podporovat plně vždy ten podnik, jemuž dané území příslušelo. Toto vše mělo platit po dobu dvaceti let.⁹⁷

Pro případ, že by smluvní firmy dodávaly příslušný zbrojní materiál do sousední země, tzn. Škodovka do Německa a Krupp či Rheinmetall do Rakouska-Uherska, zavázaly se navzájem, že se budou o tom předem informovat a obchod uzavřou prostřednictvím společnosti, která je pro daný stát k tomu určená. Tedy Kruppovy případné dodávky pro rakousko-uherskou armádu nesměly obejít Škodovku, musely se uskutečnit s jejím vědomím a jejím prostřednictvím. Ceny byly dohodnuty předem. V případě, že si vojenská správa vybrala dělostřelecké a další zbrojní konstrukce jiné firmy než určené pro dané území, podle dohody monopolů, zavazoval se dodavatel zaplatit poškozenému podniku z čistých vyúčtovaných obnosů následující podíly: za kompletní děla v otočných věžích 5 % a ze součástí, pokud tvořily méně než desetinu kompletního děla, 16 %, pokud více, pak 10 %. Kartelové ujednání se netýkalo dodávek munice. V žádném případě však nesměly zúčastněné koncerny v této záležitosti spolupracovat s jinými podniky mimo smluvní okruh firem. Došlo tak k upevnění trojspolku zbrojařských monopolů, které si rozdělily s předpokládanou platností až do poloviny třicátých let obchodní sféry uvnitř dvou říší a rozhodly se nepustit mezi sebe jinou konkurenci.⁹⁸

Tato kartelová dohoda měla pro plzeňskou Škodovku ještě jeden význam. Potvrzovala, že firma Rheinmetall jí přenechala na dvacet let právo využívat všechny své patentované i nepatentované konstrukce děl všech kalibru, a to i lafet a dalšího příslušenství, s výjimkou těch, které jsou vládou výslovně prohlášeny za tajné. Platilo to ovšem jen pro obchody s rakousko-uherským vojskem, nikoli s cizinou. Za tyto licence se v případě užití platila dohodnutá procenta z realizovaných obchodů. Totéž se zřejmě týkalo využití patentů a konstrukcí firmy Krupp v Rakousku-Uhersku a příslušného duševního majetku Škodovky v Německu.⁹⁹ Je třeba zmínit, že firma Rheinmetall byla technicky zdatná a užívala řadu skvělých vynálezů. Kapitálově a i svými styky na politických místech byla však slabším partnerem než Krupp. Uvedené kartelové úmluvy byly zúčastněnými stranami považovány za přísně tajné, a to i vůči vládám obou spojeneckých států. Ve svých důsled-

cích totiž připravily nebo zpevnily půdu pro monopolní postavení jmenovaných koncernů v dodávkách zbraní svým státům. Mimo jiné úmluvy umožnily doplnit v rakousko-uherské monarchii monopol Škodových závodů ve vyzbrojování námořnictva také výhradním právem na většinu dělostřeleckých dodávek pro c. a k. armádu.¹⁰⁰

S platností od 1. ledna 1917 poskytla vídeňská vláda Škodovce po mnoha jednáních výsadní právo vyrábět všechna děla s větší ráží než 10,4 cm. Pokud šlo o kanón ráže do 10 cm včetně, byl mu v objednávkách rakouské armády zajištěn sedmdesátiprocentní podíl. Uherskou potřebu měla zajistit dělovka v Györu. Monopol byl přislíben na deset let, tj. do konce roku 1927.¹⁰¹ K výsadnímu postavení ve vyzbrojování válečných lodí tak přibyl plzeňské Škodovce vytožený monopol na dělostřelecké vybavení pozemních vojsk, o které usiloval dlouhá léta již Emil Škoda. Cesta k pozici největšího a nejdůležitějšího arzenálu monarchie dospěla ke svému vrcholu.

První světová válka znamenala hlavně pro strojírenské závody mohutný růst a vysloužila jim přívlstek největší zbrojovky monarchie. Přinesla monopolnímu kapitálu a hlavně spekulantům všeho druhu mimořádné zisky. Např. firma Krupp v Essenu měla za poslední tři mírové roky roční zisk ve výši 39,2 mil. Marek, během prvních tří válečných let stoupl její zisk v průměru na 69,1 miliónů marek. Podobnou tendenci vykazoval francouzský i Schneider-Creuzot, z 6,9 na 10,4 milióny franků. Ve Škodovce došlo k vzestupu z 5,6 miliónu korun před vypuknutím války na 11,3 miliónu korun za první tři válečné roky.¹⁰²

Počátkem roku 1915 byla ve Škodových závodech vyhlášena podle zákona o válečných úkonech vojenská správa podniku.¹⁰³ Držitelé průmyslových podniků byli povinni přenechat k potřebě armády závody včetně zaměstnanců.¹⁰⁴ Přenechané nemovitosti měly být navraceny ve stavu, ve kterém byly převzaty (§19). Dále mělo být přiměřeně přihlédnuto k rozšíření či omezení závodu. Za používání podniku byla ze zákona stanovena náhrada. Avšak náhrada nebyla poskytována za použití prázdných, žádný výtěžek nedávajících stavení, nepracujících průmyslových závodů, volných míst, pastvišť, lesů a neobdělávaných pozemků.¹⁰⁵

Dne 1. května 1916 Karel Škoda, generální ředitel, soustředil ještě větší moc ve svých rukou, než tomu bylo dosud,¹⁰⁶ když se nechal zvolit předsedou správní rady. Předtím, v dubnu 1916 schválila valná hromada¹⁰⁷ páté zvýšení akciového kapitálu vydáním 15 tisíc kusů hotově a plně splacených akcií po 200 korun ze 42 na 45 miliónů korun.¹⁰⁸ Počátkem července 1916 doporučení tří znalců plně podpořilo jeho záměr. Odborníci mimo jiné potvrdili, že amortizační kvóty jsou naopak vzhledem k válečným podmínkám stanoveny velmi nízko. Konstatovali, že má spoustu pohledávek, v tehdejší době téměř nedobytných, že se zvýšila zadluženost u bank a vzrůstá rozpětí mezi pohledávkami a mezi pasívy koncernu a že ani zisk Škodových závodů není úměrný investicím, vynaloženému riziku a dosaženému obratu. Velkoakcionáři a správní radové společnosti Škodových závodů využili této zprávy znalců ke svému kapitálovému užítku, a to v podobě tzv. překolkování akcií a zvýšení jejich nominální hodnoty. Jednalo se o obrovský zisk a prospěch, který byl ovlivněn postupující inflací rakouské měny.¹⁰⁹ Podle usnesení valné hromady konané dne 22. 12. 1916 byl zvýšen poštěsté akciový kapitál ze 45 miliónů korun na 72 milióny korun tím způsobem, že jmenovitá hodnota akcií znějící dosud na 200 korun, byla zvýšena na 320 korun.¹¹⁰

Rok 1917 přinesl obtíže a komplikace pramenící z vývoje války se odrazily i na personálním složení vedení Škodovky. Soustavné lpění na zbrojní výrobě se mělo brzy stát bezvýchodností výrobního programu, zvláště když se válka pomalu přechylovala do konečné fáze a Rakousko-Uhersko z ní nemělo vyjít vítězně. Další postup vedení firmy k zamezení katastrofy, dané úpadkem zbrojařského průmyslu měl řadu jakoby protichůdných záměrů.¹¹¹

Při zasedání správní rady dne 3. 4. 1917 generální ředitel provedl krok vedoucí k posílení německého vlivu ve správní radě a zároveň jakýsi ústupový manévr jeho a blízkých spolupracovníků. Elegantní a nenápadnou cestou, upozornil na nebývalý rozmach podniku a s tím i spojenou přepracovanost sebe a svých klíčových spolupracovníků Josefa Šimona a Leopolda Steinera. Ve své funkci podal demisi, což se týkalo i obou pánů a jako nového generálního ředitele doporučil prince Viktora Salvatora von Isenberg. Zároveň mu i několika dalším navrhol vyslovit plnou moc, což bylo správní radou schváleno.¹¹²

Na základě jeho dalšího návrhu se měl zřídit výkonný výbor, kterému by on sám předsedal a kam by mimo něj patřil jeho zástupce Josef Šimonek a generální tajemník Leopold Steiner. Tento krok jakoby naoko poodejít stranou od hlavního vedení podniku a přesto zůstat členem výkonného výboru, byl předzvěstí konce rodu Škodů v podniku, který měl přijít záhy.¹¹³

K oficiálnímu aktu rezignace došlo 14. listopadu 1917 ve Vídni, kdy Karel Škoda podal demisi a jako svého nástupce ve funkci nového generálního ředitele představil prince Viktora Salvatora von Isenberg. Správní rada přijala demisi bez výhrad a vyslovila dosavadnímu prezidentovi poděkování a stanovila mu penzi ve výši 40 000,- Kč ročního důchodu. „Na to pan president sděluje, že pánové: zástupce generálního ředitele Josef Šimonek a ředitel Leopold Steiner podali demisi a navrhuje: (1) aby tyto demise byly přijaty na vědomí s výrazem hlubokého politování, (2) aby bylo předsednictvo zmocněno určití těmto pánům přiměřenou penzi a (3) aby byli páni Josef Šimonek a Leopold Steiner kooptováni do správní rady.“¹¹⁴

Škoda tu také poprvé vyslovil myšlenku začít s poválečnou mírovou výrobou a jako první možnost, která přichází v úvahu, zmínil továrnu na lokomotivy. Důvody, proč se rozhodl se svými nejbližšími spolupracovníky stáhnout ze správní rady, nebyly zcela jasné. Zvláště když nechal sebe a ostatní obratem jmenovat do výkonného výboru. Nakolik měl nový výkonný výbor o třech mužích prostředky zasahovat do dění správní rady zůstává otázkou. Nejspíš šlo ale pouze o formální vymezení pravomocí, protože svou demisí si tento „triumvirát“, jak bývá v literatuře tříčlenný výbor nazýván, nijak zásadně neublížil. Josef Šimonek spolu s dalšími dvěma odstupujícími získal pozici správní rady a místo v nově vzniklém výkonném výboru, kterému Karel Škoda předsedal. Všem třem měl být navíc vyplácen důchod, což odhlasovala správní rada dne 14. prosince 1917.¹¹⁵

V tomto dění lze spatřovat paradox celé situace. Fakticky se jednalo o odchod do důchodu s vyměřenou penzí, ale i přesto se vedoucí pracovníci nikdy nevzdálili od ohníka vedení podniku. Nabízí se několik možností, proč k personálním změnám došlo, ale může se jednat pouze o spekulace. Vzhledem k tomu, že Škoda sebe a své blízké oficiálně odeslal do penze, i když jen naoko, mohlo jít o snahu přenést pozdější možnou zodpovědnost na jiné. První krok k tomu, zbavit se tíhy podniku s militarizovanou výrobou, která se vzhledem k možným událostem mohla v budoucnu stát břemenem. To by také vysvětlovalo Škodovy náznaky zavedení výroby lokomotiv jako začátku k pomalému připravování půdy pro mírovou výrobu. Současně se také přetřásala myšlenka zestátnění podniku z důvodu

předejíti finančně nákladné mírové přestavbě. Za osobu od které návrh vzešel, je považován blízký přítel Josefa Šimonka, poslanec za Mladočechy Jindřich Maštálka. Vyskytují se ale i dohady, že záměr postátnit závod mohl přijít přímo ze strany výkonného výboru. Dalším propagátorem stejné myšlenky na znárodnění byl i Luděk Pik, poslanec a vášnivý bojovník za sociální rovnost a práva dělníků. S ním v budoucnu Josef Šimonek urovnával ne jeden spor. Nicméně tyto návrhy se setkaly s odmítnutím Vídně.¹¹⁶

Karel Škoda nejspíš pro sebe a letité spolupracovníky nechával pootevřená zadní vrátka s možností jak rychlého úniku, kde azyl představovala slušně placená penze ve výkonném výboru, nebo oficiálního návratu do čela závodu, ze kterého se tito tři vůdčí pracovníci vůbec nevzdálili. S výše zmíněnou sestavou v čele vstoupil koncern do roku 1918 a pokračoval ve válečné výrobě.

Na základě nařízení Československého národního výboru v Praze ze dne 29. října 1918 vydal Národní výbor v Plzni dne 30. října 1918 vyhlášku o zrušení dosavadní militarizace a vojenských dozorů v podnicích. Správa těchto podniků včetně správy vojenské však zůstala i nadále v platnosti.¹¹⁷ Zplnomocněnci nové státní správy, kteří dorazili do Plzně již 29. října 1918, se sešli se zástupci Škodových závodů. Na schůzce bylo vydáno písemné potvrzení, že podnik nesmí přerušit svoji zbrojní výrobu. Dokument z této schůzky pak byl hlavním argumentem v rukou zástupců Škodovky při žádostech, aby ČSR uhradila ještě dokončené zbrojní objednávky i pro zaniklé Rakousko-Uhersko. Národní výbor československý jako prozatímní nejvyšší zákonodárný orgán, jakož i orgán správní rozhodl, že ve zbrojních podnicích „pravomoc dosavadních vojenských správců přechází na nové velitele a veškerí podnikatelé i zaměstnanci těchto podniků jsou povinni (jejich) veškerých rozkazů uposlechnouti. V zájmu klidného a nerušeného přechodu z válečného do mírového hospodářství jsou tito zaměstnanci povinni zůstat až na další v závodech pokud možno ve svém dosavadním povolání a nesmí o své vůli stávající pracovní poměr rušiti“.¹¹⁸

Poznámky

- ¹ Kolektiv autorů: *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1945*. Praha: Svoboda, 1969, s. 193–204.
- ² V této době byla firma činná na základě cechovních předpisů. V roce 1739 vydal Karel VI. Generální cechovní artikule, které sjednotily cechovní předpisy v českých zemích. V souladu s merkantilistickou teorií byla pravomoc cechů omezena a jejich činnost podřízena státnímu doзору. Definitivní konec cechovního zřízení nastal v roce 1860, kdy vstoupil v platnost živnostenský řád vydaný císařským patentem č. 227/1859 ř. z.
- ³ *Historie Železáren v Sedlci* se traduje ale již od roku 1578, kdy začala výstavba hamru v Sedlci. Železárny v Sedlci u Plzně, od r. 1710 náležely ke stáhlavskému panství hrabat Černínů, přešly r. 1816 dědictvím do majetku rodu Waldsteinů z Wartembergu. Viz ČEPELÁK, V.: *Waldsteinské železárny v Sedlci, kolébka Škodových závodů*. In: *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky*. Praha: NČSAV, 1954, s. 161; MAUR, E.: *Waldsteinská strojírna v Plzni*. In: *Minulostí Západočeského kraje*. Sv. 1., Plzeň: KN v Plzni, 1962, s. 176.
- ⁴ ČEPELÁK, V.: *Waldsteinské železárny v Sedlci, kolébka Škodových závodů*. In: *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky*. Praha: NČSAV, 1954, s. 160.
- ⁵ BUDIL, V.: *K počátkům Leninových závodů v Plzni*. Praha: Společnost přátel starožitností, 1960, c. d. s. 162–164.
- ⁶ MAUR, E.: *Waldsteinská strojírna v Plzni*. In: *Minulostí Západočeského kraje*, sv. 1. Plzeň: KNP 1962, c. d. s. 148.
- ⁷ MARZ, E.: *Ostereichische Industrie und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I.* Wien: Europa Verlag Wien, 1968, s. 16.
- ⁸ MAUR, E.: *Waldsteinská strojírna v Plzni*. In: *Minulostí Západočeského kraje*, sv. 1. Plzeň: KNP, 1962, c. d. s. 148.
- ⁹ Kol. autorů: *Dějiny Plzně. Od roku 1788 do roku 1918*. Sv. II. Plzeň: ZN v Plzni, 1967, s. 91–92.
- ¹⁰ Výrobní program podle nejstaršího inzerátu, uvedeného v Schieblově adresáři z roku 1864 zahrnoval strojní zařízení pro mlýny, lihovary, pivovary, doły a hutě, přádely, sklárny, cukrovary, chemické továrny, výrobky

- z plechu jako parní kotle, nádrže, přehříváče, chladicí štoky a pivovarské pánve, jakož i opravy a rekonstrukce strojírenských dílen. SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1A, Schieblův nabídkový adresář z roku 1864. SCHIEBL, J.: Adress-Buch der Königl. Kreisstadt Pilsen. Plzeň, 1864, s. 144.
- 11 MA Plzeň, Oceon 1861, 144.
- 12 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Fond Sedlec, LI 21, 22.
- 13 Císařský patent č. 227/1859 ř. z., jímž se vydává řád živnostenský.
- 14 MALÝ, K. a kol autorů. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha: Linde, 2003, s. 220–221.
- 15 Dle § 3 zákona č. 227/1859 ř. z.
- 16 Císařský patent č. 227/1859 ř. z., jímž se vydává řád živnostenský, §2, §16.
- 17 Srv. Hlavu I. § 1. Zde je stanoveno, co jsou řemeslné a koncesionální živnosti a dále, že „Všechny živnosti, které nejsou prohlášeny za řemeslné nebo koncesované, jsou svobodné živnosti.“
- 18 Výnos ministerstva obchodu ze dne 18. července 1883, č. 22037.
- 19 REBEC, T.: Katechismus živnostenského práva rakouského. Praha: Hejda & Tuček, 1902, s. 23.
- 20 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Fond Sedlec, 1039/1866. Návrh Josefa Hiekeho a Theodora Svěčeného z 18. května 1866 na řízení provozu a obchodních styků plzeňské strojírně.
- 21 Emil Škoda se narodil 19. listopadu 1839 v Plzni MUDr. Františku Škodovi a Anně Říhové. Jeho otec patřil k zámožným plzeňským měšťanům, zpočátku byl krajským lékařem, později zastával funkci šéfa zemské zdravotní služby. Emil Škoda studoval gymnázium v Chebu a poté na Hornické technické vysoké škole v Praze. Po jejím ukončení ještě absolvoval fakultu Technické vysoké školy v Karlsruhe. Obdivuhodná byla i jeho zahraniční praxe jak v evropských tak zámožných zemích.
- 22 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1A, sv. 55. Emil Škoda v dopise z 10. 12. 1866 oznamuje hraběti Valdštejnovi, že přijímá místo hlavního inženýra v jeho plzeňské strojírně. Státní oblastní archiv v Praze, pobočka Mnichovo Hradiště.
- 23 Tamtéž.
- 24 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Sedlec 13, LI 50. Také SOA, ASŠ, Sedlec 13, LI 63. Škodův návrh instrukcí pro zaměstnance Valdštejnské strojírně v Plzni z 1. 2. 1867.
- 25 Stížnost ze dne 14. ledna 1867. Stížnost se nachází v sedleckém archivním fondu.
- 26 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, Sedlec 13, LI 58, 59. Zpráva ze dne 14. ledna 1867, v níž úředníci plzeňské strojírně žádají hraběte Valdštejna, aby suspendoval vrchního inženýra Emila Škodu pro neschopnost.
- 27 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, Sedlec 13, LI 58, 59. Zpráva ze dne 14. ledna 1867, v níž úředníci plzeňské strojírně žádají hraběte Valdštejna, aby suspendoval vrchního inženýra Emila Škodu pro neschopnost.
- 28 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, Sedlec 13, LI 63. Škodův návrh instrukcí pro zaměstnance Valdštejnské strojírně v Plzni z 1. 2. 1867.
- 29 Tamtéž.
- 30 Tamtéž.
- 31 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, Sedlec 13, LI 57.
- 32 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR2, sv. 34/2. E. Škoda 12. června 1869 uzavřel kupní smlouvu s hrabětem Waldsteinem. Verkauf – und Kaufcontract. Pilsen am 12ten Juni 1869. Smlouva byla uzavřena na základě účetní uzávěrky z 30. září 1868.
- 33 Tamtéž.
- 34 Tamtéž.
- 35 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR2, sv. 34/2. E. Škoda, 12. června 1869 uzavřel kupní smlouvu s hrabětem Waldsteinem. Verkauf – und Kaufcontract. Pilsen am 12ten Juni 1869.
- 36 VESELÝ, J.: Škodova ocel. In: Sborník pro hospodářské a sociální dějiny. Sv. 1. Praha: 1946, s. 74–75. Též SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1. Skoda, K. Emil Ritter von Skoda.
- 37 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1. Smlouva ze dne 30. 4. 1886 o zřízení železniční vlečky k trati Vídeň–Cheb.
- 38 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, RAŠ. Škodová, Josefína, Deník, 1. část (1886–1887). Překlad rkp., s. 42–43.
- 39 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1, Zpráva o zřízení Kaolinových a šamotových závodů E. Škoda a spol., Orlík u Třemošné.
- 40 Komanditní společnost (čl. 150–172 zákona č. 1/1863 ř. z. – všeobecný obchodní zákoník rakouský) byla taková společnost, v níž se provozování obchodů pod společnou firmou účastní jeden nebo více společníků jen svými majetkovými vklady (tzv. komanditisté) a u jednoho nebo více společníků pak účast není omezena na vklady a tudíž ručí neomezeně celým svým majetkem (tzv. komplementáři). Vedení společnosti patřilo komplementářům. Ve výjimečných případech, pokud to stanovila smlouva, mohli vést společnost komanditisté. Těm náleželo právo kontroly nad činností společnosti. Na vznik a zánik komanditní společnosti se použila obdobná ustanovení veřejné obchodní společnosti.
- 41 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 3. Zpráva o zápisu do obchodního rejstříku z 25. 8. 1888.
- 42 Stal se jím penzionovaný setník Karel Knobloch, který ve Vídni udržoval styk s příslušnými vojenskými místy a do Plzně podával skoro denně písemné hlášení, které psal vlastní rukou, protože v této době ještě psací stroje v továrně zavedeny nebyly. Jeho kancelář fungovala do doby, než bylo do Vídně přesunuto celé generální a obchodní ředitelství podniku. SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 440. WOLF, K.: Můj příspěvek pro historický archiv. C. d.

- 43 Tamtéž, Smlouva ze dne 16. 12. 1896 mezi Škodovými závody a c. k. dráhou o zřízení železniční stanice Plzeň – Škodovy závody.
- 44 Historický vývoj právního základu Škodových závodů 1859–1989. Plzeň: Škoda k.p., 1989, s. 19.
- 45 Dluhy k 12. prosinci 1899, za které Škoda jako majitel ručil, dosahovaly 12,8 milionu korun. Pohledávky podniku sice činily 4 miliony korun, ale převedené v hotovost, činily jen 23 000 korun. Proto byla změna nevyhnutelná. JANÁČEK, F.: Největší škodovka monarchie. Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918, Praha: Novinář, 1990, s. 190–191.
- 46 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 1. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 12. 12. 1899, Příloha I/34, s. 80.
- 47 Tamtéž.
- 48 Zákon č. 1/1863 ř. z., všeobecný obchodní zákoník rakouský, čl. 207–249.
- 49 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň, GR 1. Zápis z ustavující valné hromady firmy Škodovy závody, akciová společnost v Plzni a Statuten der Skodawerke, Actiengesellschaft in Pilsen, Wien 1899 a notářské ověření JUDr. Schreiner dne 12. prosince 1899.
- 50 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 1. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 12. 12. 1899, s. 1–83.
- 51 Výnos ministerstva vnitra ze dne 15. prosince 1899, č. 38676.
- 52 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 1. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 12. 12. 1899, s. 1–83.
- 53 Tato částka byla v relacích Rakousko-Uherska celkem velká. Z předlitavských strojírenských a metalurgických podniků disponovala vyšším akciovým kapitálem pouze Alpine Montangesellschaft (cca 60 mil. korun), na druhém místě byla právě Škodovka a za ní následovaly další podniky.
- 54 Zákon č. 126/1892 ř. z., měnový zákon rakouský.
- 55 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 1. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 12. 12. 1899, s. 81.
- 56 Zákon č. 126/1892 ř. z., měnový zákon rakouský.
- 57 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 1. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 12. 12. 1899. Taktéž Protokol ze zasedání správní rady ze dne 22. 2. 1900. Nová střelnice byla vystavěna nakonec na boveveckém katastru v lese Borku, který patřil do vlastnictví plzeňské obce. Pozemky v Bolevci byly získány v roce 1900, kdy proběhla složitá jednání mezi obcí a Škodovými závody, které si nakonec prosadily výhodnou nájemní smlouvu. Provoz nové střelnice v Bolevci byl zahájen v roce 1901, této velice důžité součásti, která zajišťovala rozvoj zbrojního oddělení.
- 58 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 22. 2. 1900.
- 59 Avšak z jakého důvodu došlo z právního hlediska k výmazu až po šesti letech této společnosti nám bohužel z archivních materiálů nevyplývá. SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 22. 5. 1901.
- 60 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR 2. Kupní smlouva ze dne 16. 7. 1900 na koupi důlních pozemků v katastru obce Čepiroh.
- 61 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Geschaefts-Bericht des Verwaltungsrates der Skoda-Werke AG in Pilsen. Wien: 1901, c.d.
- 62 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Geschäfts-Berichte za roky 1901–1902, 1902–1903, Wien: 1903, 1904. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 20. 3. 1903. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 4. 4. 1904.
- 63 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Geschäfts-Berichte za roky 1901–1902, 1902–1903, Wien: 1903, 1904. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 20. 3. 1903. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 4. 4. 1904.
- 64 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 26. 11. 1904.
- 65 V roce 1900 (8. srpna ve Štýrsku).
- 66 Vystředán Juliušem Blumemem po jeho náhlé smrti roku 1902.
- 67 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 6. 11. 1900.
- 68 Tamtéž.
- 69 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 20. 8. 1902.
- 70 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SB 4. Wolf, K. Můj příspěvek pro historický archiv. Rkp. 16. 11. 1944.
- 71 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 4. 8. 1904.
- 72 Tamtéž.
- 73 KRÁTKÝ, V.: Osobnosti v dějinách Škodovky. Plzeň: 1996, s. 22.
- 74 PRŮCHA, V. – FALTUS J.: Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století. Praha: Oeconomica, 2003, s. 40.
- 75 První úpravu o kartelovém právu lze najít v § 4 koaličního zákona č. 43/1870 ř. z., podle něhož neměly právní účinnost úmluvy živnostníků, uzavřené s cílem zvýšit ceny zboží v neprospěch zákazníků. Podle tohoto zákona kartely spadaly pod pojem koalice.
- 76 Zákon č. 111/1927 Sb. z. a n., o nekalé soutěži.
- 77 Zákon č. 251/1933 Sb. z. a n., o prodeji zboží za jednotné ceny.
- 78 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GR. Kritické poznámky SZ k osnově zákona o kartelech, 1928, 1931. Kart. 146, inv. č. 788.
- 79 Zákon č. 141/1933 Sb. z. a n., o kartelech a soukromých monopolech.
- 80 Zákon č. 141/1933 Sb. z. a n., o kartelech a soukromých monopolech.
- 81 Protikartelová úprava v České republice je stanovena na základě zákona 143/2001 Sb., který je s několika změnami platný dodnes. K této problematice viz KINDL, J.: Kartelové a distribuční dohody. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 18–23.
- 82 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 20. 8. 1902 a 27. 2. 1904.

- 83 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 22. 10. 1903.
- 84 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 18. 7. 1903.
- 85 Tamtéž.
- 86 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 18. 7. 1903.
- 87 GÜNTHER, G.: *Lebenserinnerungen*. Wien: 1936, s. 91.
- 88 Tamtéž.
- 89 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 26. 3. 1906.
- 90 Podnikový archiv ČKD. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 1. 6. 1906.
- 91 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 15. 9. 1904.
- 92 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. PO. Zápisy z valných hromad 1896–1908.
- 93 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 31. 5. a 6. 10. 1906.
- 94 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GŘ Wien. Verträge Škoda-Krupp, fasc. II.
- 95 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GŘ Wien. Verträge Škoda-Krupp, fasc. II.
- 96 Tamtéž.
- 97 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GŘ Wien. Verträge Škoda-Krupp, fasc. II. Viz dopis K. Škody firmě Fried. Krupp ze 17. 12. 1915.
- 98 Tamtéž. Dopis z generálního ředitelství ŠZ, adresovaný do Düsseldorfu.
- 99 Tamtéž. Dopis ŠZ firmě Rheinmetall z 21. 12. 1915.
- 100 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 6. 12. 1916.
- 101 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 22. 12. 1916.
- 102 Jindra, Z. *První světová válka*. Praha: SPN, 1984, s. 185–187.
- 103 Zákon č. 236/1912, ř. z. ze dne 26. 12. 1912 o válečných úkonech.
- 104 Tamtéž, dle § 18 s odkazem na ustanovení § 1 citovaného zákona.
- 105 U těchto však toliko až do doby obvyklého obdělání.
- 106 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 1. 5. 1916.
- 107 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 13. 4. 1916 a 1. 5. 1916.
- 108 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 1. 5. 1916.
- 109 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 25. 7. 1916 a 6. 12. 1916.
- 110 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. PO. Valné hromady 1910–1918, stenogram valné hromady z 22. 12. 1916.
- 111 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 26. 10. 1914, kart. 3, inv. č. 18.
- 112 Tamtéž.
- 113 Tamtéž.
- 114 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 14. 11. 1917, kart. 5, inv. č. 29.
- 115 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. SR. Protokol ze zasedání správní rady ze dne 14. 12. 1917, kart. 5, inv. č. 29.
- 116 JÍŠA, V. – VANĚK, A.: *Škodovy závody 1918–1938*. Praha: Práce, 1962, s. 70.
- 117 SOA Plzeň, ASŠ Plzeň. GŘ. Vyhláška Národního výboru v Plzni ze dne 31. října 1918 o zrušení dosavadní militarizace a vojenských dozorů v podnicích. *Nová doba*, 31. října 1918.
- 118 Národní výbor v Plzni a státní převrat v roce 1918. Plzeň: 1928, s. 28.

PRÁCE STUDENTŮ PRÁVNICKÉ FAKULTY UK

NABYTÍ DRŽBY V ŘÍMSKÉM PRÁVU A V NOVODOBÉM ČESKÉM PRÁVU

Marek Novák

1. Úvod

Oddělení držby, faktického panství nad věcí, od vlastnictví, tedy panství právního, je považováno za charakteristické pro římské právo, a bylo postupně přejímáno ostatními právními řádů až do přítomnosti. Kvůli své specifické povaze s sebou nese mnoho zvláštností, které se projevují i s ohledem na nabývání držby. Právě nabývání držby v římském právu a v současnosti se věnuje tento text. Nejedná se přitom pouze o ryze teoretickou otázku. Stanovení přesného okamžiku, kdy se někdo stane držitelem, bylo a je téměř životně důležité, například vzhledem k počítání vydržecí doby. Existuje přitom celá škála možností, jak držbu nabýt.

Za účelem přehlednějšího zpracování se práce dělí na dvě základní části. První z nich se věnuje oblasti římského práva, druhá část se zaměří na novodobou recepci římskoprávní úpravy v současnosti. Pojedná tedy o účinném občanském zákoníku č. 89/2012 Sb., dále o obecném zákoníku občanském (ABGB) č. 946/1811 Sb. zák. soud. a o vládním návrhu zákona z roku 1937, kterým se vydává občanský zákoník, ve své konečné podobě senátního tisku č. 425/1937. Oba později jmenované texty poskytly inspirační zdroj účinné soukromoprávní kodifikaci, navíc může být zajímavé, jak se v nedávné minulosti přejímaly a pozměňovaly staré normy římského práva.

2. Nabytí držby v římském právu

2.1 Teoretické východisko

Držba (*possessio*) je označována jako faktické všeobecné panství osoby nad věcí spojené s její vůlí mít věc pro sebe. Z definice vyplývá, že se držba skládá ze dvou základních znaků – *corporalis possessio* a *animus possidendi*. Přítomnost obou prvků je nutná po celou dobu trvání držby a pochopitelně se projevuje i v souvislosti s jejím nabytím: *Et apiscimur possessionem corpore et animo, neque per se animo aut per se corpore.*¹ Samotnou vůlí působit na věc jako na vlastní musel dle římského práva nový držitel navest projeviti aprehenzi, tedy uchopením věci.² Její podoba byla ale odlišena v závislosti na okolnostech, povaze věci a také podle toho, zda byla držba nabyta s vůlí dosavadního držitele či bez ní. Proto lze rozlišovat nabývání držby okupací, tedy jednostrannou aprehenzi bez vůle dosavadního držitele, a tradicí, odevzdáním věci. Navíc, nebylo vždy nutné nabýt držbu vlastním jednáním. Vyděluje se tak velmi pestrá skupina možností, kdy se tak dělo prostřednictvím zástupce, a to nejen v případech dětí nebo duševně nemocných.

2.2 *Aprehenze*

2.2.1 *Okupace*

Výraz okupace označoval případy jednostranné aprehenze.³ Šlo o všechny situace, kdy nebyl dán souhlas předchozího držitele, bez ohledu na to, zda skutečně nesouhlasil, nebo věc před uchopením nikdo nadržel. Zřetelně se zde projevovala zvláštní povaha držby, která na rozdíl od vlastnického práva indikovala pouze faktickou moc nad věcí. Právě díky tomu lze rozlišovat okupaci dovolenou a protiprávní.⁴ Zatímco k první z nich nejčastěji docházelo při uchopení *rei nullius* a byl s ní zpravidla spojen i originární vznik vlastnického práva, druhá nebyla právním řádem povolena a nesla s sebou často trestněprávní důsledky.

Častou situací, kdy docházelo k okupaci věci, kterou dosud nikdo nadržel, bylo bezesporu chytání zvířat, minimálně se mu věnovala pozornost kazuistiky. Každé fyzické omezení volného pohybu divokého zvířete ovšem nelze považovat za okupaci. Stanovení přesného okamžiku nabytí držby nebylo na první pohled jednoznačné a podle všeho podléhalo sporům. Úvod Gaiova fragmentu⁵ z Digest budí dojem, že při lovu postačovalo vážnější zranění zvířete, které mohlo vést k jeho chycení, a následné pronásledování: ... *statim nostram esse et eo usque nostram videri, donec eam persequamur, quod si desierimus eam persequi, desinere nostram esse...*⁶ Tento názor ale následně vyvrátil a přiklonil se k nutnosti zvíře chytit: ... *plerique non aliter putaverunt eam nostram esse, quam si eam ceperimus...*⁷ Smrtelné zranění divokého zvířete a jeho pronásledování tedy samo o sobě k nabytí držby nevedlo, především kvůli nezanedbatelné pravděpodobnosti, že stále přibližující se možnost ovládnutí zvířete skončí jeho úspěšným útekem a k samotnému fyzickému uchopení vůbec nedojde.⁸ Ovládnutí muselo být jednoznačné, například v podobě ochočení, uzavření,⁹ nebo lapení do pasti. Nebylo přitom explicitně vyžadováno, aby bylo chycení trvalé, nikdo přeci netuší, zda se zvířeti uvězněnému v pasti přeci jen nepodaří se osvobodit. V takovém případě držba trvala jen po dobu, kdy bylo v moci lovce, po útku z pasti držba zanikala.¹⁰ Rozhodujícím kritériem, zda došlo k nabytí držby, se tedy zdá být schopnost zcela ovládat pohyb zvířete, případně mu v něm efektivně zabránit.

Držba vznikala také jednostranným uchopením proti vůli dosavadního držitele. Rozdílně od tradice se vyžadovala aprehenze výraznějším způsobem, která dala jasně najevo samotné nabytí držby a zároveň jednoznačně demonstrovala jeho rozsah.¹¹ Na druhou stranu, Max Kaser podotýká, že požadavek výrazného uchopení nelze přeceňovat. Také u okupace stačil pro nabytí držby pouhý vstup na pozemek, nebylo například nutné celý jej po obvodu obejít.¹² V případě movité věci se vyžadovalo zmocnění se rukou nebo zařízením.¹³

Zvláštní pozornost si zaslouží případ nabytí držby detentorem proti vůli¹⁴ dosavadního držitele, což bylo předmětem sporu Sabiniánů a Prokuliánů. Ačkoli již detentor fyzicky věc ovládal a od držitele ho odlišovala v podstatě jen absence vůle působit na věc jako na vlastní, vyžadovali Sabiniáni, aby byla okupace doprovázena výrazným fyzickým působením.¹⁵ Samotné rozhodnutí detentora věc nevydat nepostačovalo: *Sed si eam loco non moveris et infitandi animum habeas, (...) Sabinus et Cassius recte responderunt possessorem me manere...*¹⁶ Tato úvaha byla odůvodňována nemožností spáchat krádež pouhým záměrem detentora, bez toho, aby s věcí manipuloval.¹⁷ Opačný názor zastávali Prokuliáni, podle nichž došlo k nabytí držby pouhým rozhodnutím, například nevrátit vypůjčenou

věc.¹⁸ Za výjimku z tohoto pravidla byli pokládáni otroci, kteří, pokud chovali záměr vrátit se zpět k pánovi, zůstali také v jeho držbě, dokud je detentor skutečně fyzicky nezajal: *Igitur earum quidem rerum, quae ratione vel anima carent, confestim amittitur possessio, homines autem retinentur, si revertendi animum haberent.*¹⁹ Díky tomu, že byli na rozdíl od jiných věcí nadáni rozumem a mohli se tak ze své vůle vrátit k držiteli, ztratilo rozhodnutí detentora přisvojit si je svůj definitivní význam. Justiniánské právo se nakonec přiklonilo k postoji Prokuliánů,²⁰ což by mohlo souviset s dobovou východořímskou naukou o *animu possidendi*, která nadměrně vyzdvihovala subjektivní vůli.²¹

2.2.2 Tradice

K derivativnímu nabytí držby vedla tradice, která neměla na rozdíl od okupace tak vysoké nároky na to, aby docházelo k důrazné aprehenzi, protože se odehrávala se souhlasem dosavadního držitele. Odvozená povaha nabytí a shoda vůle by ovšem mohly budit mylný dojem, že se jednalo o sukcesi držby, což nebylo vzhledem k její čistě faktické povaze možné.²²

K tradici nemovitých věcí docházelo tak, že nabyvatel držby vstoupil²³ na kteroukoli část pozemku: ... *sufficit quamlibet partem eius fundi introire*. Dle stejného fragmentu nebylo nutné, aby jej celý obcházel nebo jinak explicitně vymezoval jeho hranice, neboť na okraj pozemku vstupoval již s vědomím, že ho chce držet celý: ... *dum mente et cogitatione hac sit, uti totum fundum usque ad terminum velit possidere.*²⁴ Mimoto se ale ukazují další způsoby aprehenze nemovitostí. Jako *traditio longa manu*, jakési odevzdání na dálku, se označovalo ukázání hranic pozemku z věže (*ex turre*) nebo z jiného vyvýšeného místa bez toho, aby se nabyvatel musel osobně dostavit na pozemek, jehož držbu nabyde. Vymezení na dálku tak bylo postaveno naroveň vstupu: ... *non minus possidere coepi, quam si pedem finibus intulissem.*²⁵ Později došlo k dalšímu rozvolnění pravidel ohledně fyzického kontaktu s nemovitostí a k nabytí držby postačovalo, když dosavadní držitel učinil prohlášení na místě odlišném od pozemku, o který se jednalo.²⁶

Mnohem pestřejší se zdá být tradice v případě movitých věcí. V nejstarších obdobích k ní docházelo jednoduše předáním z ruky do ruky, s hospodářským rozvojem Říma vzrůstal ale tlak na usnadnění obchodních transakcí a fyzickému odevzdávání věcí tak vznikly některé alternativy.²⁷ Mohlo být nahrazeno odevzdáním klíčů od skladu, ve kterém bylo umístěno zboží, jež měl nový držitel získat: *Clavibus traditis ita mercium in horreis conditarum possessio tradita videtur, si claves apud horrea traditae sint...*²⁸ Nebylo přitom potřeba na zboží jakkoli ukazovat či si ho prohlížet, sklad mohl zůstat při předání klíče uzamčený. Obdobně stačilo ustanovit nad koupěnou věcí stráž²⁹ nebo dovézt zboží do domu nabyvatele,³⁰ aniž by se musel sám věci nějak dotknout. Za pozornost stojí pojem *in mea domo* obsažený ve výše zmíněné citaci, protože nevyjadřoval formální vlastnické právo k takovému domu, ani držbu, ale jeho skutečné aktivní užívání.³¹ Zboží mělo být tedy dovezeno do domu, kde budoucí držitel bydlel. Na druhou stranu, držbu nenabyl ten, komu byly věci dopraveny do domu, který sice vlastnil a držel, ale pronajímal jej. K aprehenzi také docházelo, pokud nabyvatel držby věc označil. Takový úkon bylo třeba vykládat v širším slova smyslu, protože jej lze chápat jako opatření značkou v případě trámů: ... *videri autem trabes traditas, quas emptor signasset,*³² ale i zapečetění nádoby: ... *dolium signatum...*³³ K odevzdání velkých a těžko přepravovaných věcí zase stačilo místo fyzického uchopení nacházet se v jejich blízkosti a nabýt držbu pohledem na ně,

oculis et affectu.³⁴ Všechny situace, a to i v případě nemovitých věcí, spojoval na rozdíl od nabytí držby prostřednictvím zástupce požadavek na přítomnost³⁵ nového držitele, případně nějakou jeho činnost směřující k nabytí držby, kterou nemuselo být bezpodmínečně držení věci v ruce nebo vstup na pozemek, ale například ukazování, prohlížení, označení, doručení zboží či přijetí klíčů.

Otázkou zůstává, jak na základě výše uvedených případů v obecné rovině definovat tradici, vlastně podstatu aprehenze, při odevzdání věci s vůlí dosavadního držitele. Na první pohled by se mohlo zdát, že aprehenze probíhala fyzickým kontaktem s věcí, tedy okamžikem, kdy na ni nabyvatel vkročil, nebo kdy byla sevřena v jeho ruce. Všechny ostatní situace by pak šlo považovat za výjimky, které umožňovaly, aby byl dotyk nahrazen symbolem. Cílem takového znamení by bylo fyzický kontakt zastoupit, protože jedině ten by zůstal i nadále základním aktem aprehenze. Takové chápání nabytí držby je skutečně velmi instinktivní, předání klíče, nebo pohled na pozemek z věže, se nabízí označit za symbolický akt, Savigny ovšem poukázal na jeho zásadní nesprávnost. Podle něj neexistovaly žádné symbolické výjimky z domnělého základního pravidla o čistě fyzickém odevzdání věci, jinak by téměř každé nabytí držby mělo symbolický charakter, protože vkročení na pozemek neobsáhne jeho celou rozlohu a mnoho movitých věcí nelze vzít doslovně do ruky.³⁶ Aprehenze byla tedy ve všech případech jednotná vnější událost spočívající v tom, že nabyvateli byla dána příležitost výlučně a bezprostředně nakládat s věcí.³⁷ Předání věci z ruky do ruky tak vystupovalo jako rovnocenná alternativa odevzdání klíče nebo označení zboží, přičemž všechny tyto varianty bylo možné jednotně nazývat aprehenzí.

Jako zvláštní případ tradice vystupovala *traditio brevi manu*, kdy držbu nabýval detentor, na rozdíl od okupace se souhlasem stávajícího držitele. Dělo se tak okamžikem pouhého projevu vůle.³⁸ Věc nebylo třeba znovu uchopit, považovala se fikcí za již odevzdanou na základě předchozí detence a za předpokladu, že si ji nový držitel ponechal: *Si quis rem apud se depositam (...) emerit (...), pro tradita erit accipienda, si post emptionem apud eum remansit*.³⁹ Ačkoli se na věc opakovaně fyzicky nepůsobil, nabývala se držba i v tomto případě *corpore et animo*.⁴⁰

Traditio brevi manu bývá někdy z důvodu, že je *corpus* oslaben, pojmenovávána *traditio ficta*, jak učinil glosátor Odofredus.⁴¹ Přestože oba případy odráží tendenci dematerializovat držbu, teorie v současnosti jako *traditio ficta* označuje převod držby shodnými projevy vůle, *solo animo*, bez skutečného odevzdání věci, který se objevil až v poklasickém a justiniánském právu.⁴² Tento speciální druh tradice byl vyčleněn později jako výjimka z pravidla, že k aprehenzi dochází, když nabyvatel získá bezprostřední možnost věc uchopit.⁴³ Za typický případ lze například považovat odevzdání darovací listiny.

2.3 *Animus possidendi*

Jak již bylo dříve naznačeno, vnější uchopení opatřující *corporalis possessio* samo o sobě nepostačovalo k nabytí držby, a muselo být doplněno druhým konstitutivním znakem, kterým byl *animus possidendi*. Ten lze chápat jako úmysl mít věc pro sebe. Bez něj nebylo možné držbu získat a šlo zároveň o stálou podmínku jejího trvání.

Zdá se, že neexistoval jednotný požadavek, jak přesně měl být *animus possidendi* manifestován navenek. Obecně platilo, že se držitelská vůle ve vnějším světě projevovala aprehenzí,⁴⁴ jíž je věnována pozornost výše. Právě kvůli tomu, aby bylo možné identifikovat

vůli budoucího držitele mít věc pro sebe, se věnovala detailní pozornost tělesnému uchopení, které jeho vnitřní přesvědčení ve vnějším světě odráželo. Odtud vyšel požadavek na intenzivní aprehenzi v případě okupace proti vůli dosavadního držitele, která měla jasně ukázat, že k uchopení docházelo za účelem nabytí držby.⁴⁵ Přesto nastávaly situace, kdy nebyl z aprehenze neviditelný *animus possidendi* jednoznačně patrný. Že došlo k nabytí držby, pak bylo možné usuzovat z právního důvodu nabytí.⁴⁶ *Causa*, která vedla k nabytí vlastnického práva, směřovala tak i k nabytí držby. Naopak, kdo začal věc fyzicky ovládat na základě nájemní smlouvy, stával se pouhým detentorem. Nicméně, v některých dalších případech nezbývalo, než *animus possidendi* jen konkludentně předpokládat.⁴⁷ Za uchopením formou označení trámů, nebo zapečetění nádob, tak bylo také třeba vidět vůli držitele mít věc pro sebe.

Ne každý byl ovšem způsobilý mít *animus possidendi*. Zcela vyloučit lze hned na úvod právnické osoby, které se sice uznávaly za subjekty práva a byly by snad schopny docílit fyzického ovládnutí věci, ale nebyly schopny vyvinout držitelkou vůli a tedy ani nabytí držbu.⁴⁸ Za nesporný lze považovat i případ choromyslných,⁴⁹ protože sami v důsledku své nemoci nemohli držet: *Furiosus (...) non potest incipere possidere, quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant, sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat...*⁵⁰ Stejný postoj byl zdůrazněn i v jiném fragmentu, který kategoricky vylučoval, aby choromyslný nabyl držbu, ačkoli původní držitel jeho psychickou nemoc nepoznal, věc mu předal a sám dokonce přes svůj omyl držbu pozbyl.⁵¹

Posouzení neschopnosti vlastní držitelké vůle (bez součinnosti jakéhokoliv zástupce) na základě nízkého věku se ale zdá být komplikovanější. Důvodem byla mimo jiné zvláštní povaha držby jako faktického stavu. Kvůli tomu nešlo posuzovat způsobilost na základě pravidel pro nabývání práv a vznikala tak zvláštní právní úprava.⁵²

Infantes, tedy děti do sedmi let, byly kvůli svému nízkému věku zásadně považovány za nezpůsobilé nabývat držbu vlastním jednáním. Později bylo možné, aby se jejich neschopnost držitelké vůle nahradila souhlasem poručníka:⁵³ *Infans possidere recte potest, si tutore auctore coepit...*⁵⁴ Toto restriktivní pojetí způsobilosti dětí narušil císař Decius, který pravděpodobně reagoval na vzrůstající rozpory v názorech právníků a umožnil proto, aby dítě samo nabylo držby věci, ovšem pouze pokud mu byla darována tradicí.⁵⁵ Následný výklad takového ustanovení se přesto rozcházel v tom, zda dopadalo na všechny případy tradice, všechny případy darování, nebo jen na darování úzkého okruhu věcí jako jsou dětské hračky.⁵⁶

Dále je nutné vyčlenit *impubes infantia maiores (pupilli)*, tedy nedospělé straší než děti. Vzhledem k pokročilejšímu věku nebyla jejich způsobilost již omezena tak přísně jako u dětí. *Impubes* byli podle převládajících názorů schopni držitelké vůle bez součinnosti zástupce v případě dostatečně rozumové vyspělosti,⁵⁷ kdy chápali obsah svého jednání: *Pupillus tamen etiam sine tutoris auctoritate possessionem nancisci potest...*⁵⁸ Jejich relativní volnost byla odůvodňována právě zvláštní povahou držby, která nebyla právem a zasluhovala proto zvláštní přístup.

2.4 Nabytí držby prostřednictvím zástupce

Za výjimečný případ z výše uvedených pravidel lze považovat nabytí držby prostřednictvím jiných osob. Přestože by se podobná praxe mohla přičítat textu fragmentu *Apiscimur autem possessionem per nosmet ipsos*,⁵⁹ teorie ji uznává a tuto možnost nalezneme v Pau-

lových Sentencích: *Possessionem adquiremus et animo et corpore: animo utique nostro, corpore vel nostro vel alieno.*⁶⁰

Původně bylo připuštěno nabytí držby zástupcem pouze za předpokladu, že byl poddaným zastoupeného a vystupoval tak spíše v pozici živého nástroje,⁶¹ prostřednictvím kterého držel zastoupený sám.⁶² V této souvislosti se kazuisticky rozebíralo nabývání držby pomocí otroka, především podmínky, že jej musí jeho pán v tu chvíli držet ve faktické moci.⁶³

Historickým vývojem lze pravděpodobně vysvětlit rozporný přístup pramenů a literatury k nabývání držby skrze zástupce nepoddaného zastoupenému. Gaius⁶⁴ uvedl, že prostřednictvím svobodných osob, které nebyly podřízené našemu právu, nebylo možné ničeho nabývat, což by odpovídalo principu zakazujícímu zavazovat ostatní vlastním projevem vůle. Na závěr ovšem dodal, že je sporné, zda držbu není nabyta *per extraneam personam*. Pochyby jsou skutečně na místě, protože zásada *alteri stipulari nemo potest* by se neměla vztahovat k držbě jako pouhému faktu.⁶⁵ V klasickém období už bylo ujasněno, že bylo možné držbu nabýt *per tutorem* (skrze poručníka), *per procuratorem* (skrze zástupce),⁶⁶ přitom se ale oba případy ještě považovaly za výjimky ze všeobecného pravidla. Pravděpodobně až v pozdně klasickém období došlo k zobecnění těchto odchylek a stalo se možným nabýt držbu plnou mocí prostřednictvím svobodné osoby.⁶⁷ Savigny ovšem varoval před tím, abych tomuto finálnímu zlomu nebyla mylně nepřisuzována příliš pozdní datace.⁶⁸ Justiniánské Instituce⁶⁹ sice nabytí skrze svobodného stále prezentovaly jako pouhou výjimku z obecného zákazu a připisovaly ji až Severovi (*secundum divi Severi constitutionem*), jemuž patří předešlá citace z Kodexu, přitom jiné fragmenty a použití formulace *pridem receptum est*⁷⁰ indikují, že toto pravidlo existovalo již dříve.

K samotnému nabytí držby docházelo tak, že zástupce faktickým ovládnutím věci splňujícím stejná kritéria jako v případě nabývání vlastní vůlí nahrazoval jednání zastoupeného, který měl sám *animus possidendi: Ceterum animo nostro, corpore etiam alieno possidemus...*⁷¹ O existenci držitelské vůle musel být zástupce předem informován,⁷² věc pak uchopil nikoli s úmyslem mít ji pro sebe, ale nabýt ji pro zastoupeného.⁷³ Ten držbu získával se svým vědomím a souhlasem, což ovšem neznamenalo, že by musel nutně znát okamžik, kdy přesně zástupce věc fyzicky uchopil. To platí ale jen pro otázku nabytí držby jako prostého faktu, vydržecí doba se naproti tomu začínala počítat až od okamžiku, kdy se zastoupený o nabytí držby dozvěděl.⁷⁴

Mimoto existovalo několik výjimek, kdy bylo připuštěno nabytí držby bez vůle zastoupeného, jehož *animus possidendi* ustupoval do pozadí a pouze se antcipoval.⁷⁵ Předně šlo o otroky a děti v pánově či otcovské moci nabývajících držbu pro *peculium*.⁷⁶ Již samotným udělením *peculia* vydával otec obecný souhlas k tomu, aby osoby v jeho moci pro něj samotného nabyly držbu bez toho, aby musel souhlasit s každým jednotlivým případem. Obdobně poručník nabýval držbu pro poručence bez toho, aby o tom poručence věděl.⁷⁷ Konečně to samé platilo také pro zástupce právnických osob, které z povahy věci ani nemohly *animus possidendi* projevovat.⁷⁸

Do systematiky nabývání držby prostřednictvím zástupce bývá často řazeno ještě *constitutum possessorium*, které zároveň reprezentovalo nabytí držby na základě pouhé dohody bez nutnosti zvláštního uchopení. Speciální pojmenování bylo vytvořeno až ve středověku a literatura se zcela neshoduje na tom, zda šlo o revoluční institut pozdní antiky, nebo naopak přirozený a dávno vžitý postup, kterému nebyla kvůli jeho obyčejnosti v Římě

věnována pozornost.⁷⁹ Držitel převedl vlastnictví na nového nabyvatele, navíc si výslovně sjednal, že bude věc dále fyzicky ovládat jako detentor.⁸⁰ Dva kroky tohoto postupu si zaslouží bližší pozornost. Zprvée, původní držitel musel bez ztráty *corporalis possessio* pozbyt držbu. Dělo se tak okamžikem jeho vlastního rozhodnutí, jak uvedl Ulpianus: ... *possessio autem recedit, ut quisque constituit nolle possidere...*⁸¹ Přitom svévolně neměnil důvod své držby, protože ji nemodifikoval, ale rovnou ztrácel, což navíc jistě nelze chápat jako zlepšení vlastního postavení: ... *nec enim muto mihi causam possessionis, sed desino possidere et alium possessorem ministerio meo facio...*⁸² Zadruhé, původní držitel vystupoval jako zástupce držitele budoucího, místo něž fyzicky ovládal věc, a který sám měl jen držitelskou vůli. Závěr Celsova fragmentu ovšem budí pochybnosti, zda mohl být takovým zástupcem kdokoli, nebo pouze *procurator* (... *procurator alienae possessioni praestat ministerium*). V tom případě by bylo možné aplikovat *constitutum possessorium* pouze, pokud správce majetku nabýval držbu pro zastoupeného, kterému ji obratem předal, a sám nadále věc jen jako detentor fakticky ovládal.⁸³

3. Nabytí držby v současnosti

3.1 Kořeny účinné soukromoprávní kodifikace

První novodobou kodifikací soukromého práva na našem území byl obecný zákoník občanský (ABGB) 946/1811 Sb. zák. soud., účinný od ledna 1812.⁸⁴ Svůj význam získal poměrně dlouhou dobou účinnosti, vlivem na civilistickou teorii a znovu jej obnovuje vzhledem k účinnému občanskému zákoníku, který bere ABGB jako jeden z inspiračních zdrojů. Důležité jádro regulace nabývání držby se nachází v § 310 až 315 ABGB.

Teorie vycházela z rozdělení nabývání držby na originární a derivativní, přičemž první, neboli původní, probíhá jednostranně, zatímco druhé, odvozené, výhradně s vůlí dosavadního držitele.⁸⁵ Zdá se ovšem, že pojem odvozeného nabytí držby kritizoval Randa, který nepřipouštěl, aby se na držbu jako faktum aplikovala terminologie vztahující se k právům.⁸⁶ Tato výtka byla oprávněná v tom smyslu, že nabyvatel nepokračoval v předchůdcově držbě, přesto nemusí vést k zavržení obou pojmů, které lze totiž identifikovat přímo v textu § 315.⁸⁷ Výraz originární nabytí bylo nutno chápat jako „*svémocné uchopení*“, derivativním nabytím pak bylo třeba rozumět nabytí s vůlí dosavadního držitele, když „*majitel ve svém nebo cizím jméně přenechá nám právo nebo věc*“. Takto nahlíženou terminologii lze považovat naopak za prospěšnou, protože pomáhá lepší orientaci v níže uvedené klasifikaci a umožní tak snadněji odlišit rozdíly v rozsahu nabyté držby.

Navíc ale text zákona v § 314 výslovně definoval ještě druhý, paralelní systém třídění nabývání držby na bezprostřední a zprostředkované: „*Držby práv i hmotných věcí nabývá se buď bezprostředně, ujme-li se kdo ničích práv a věcí; nebo prostředně, ujme-li se kdo práva nebo věci, jež náležejí jiné osobě.*“ Na toto teoretické ustanovení navázal následující § 315, který stanovil, v jakém rozsahu se nabývá držba. Vycházel přitom právě z toho, jestli lze nabytí držby, nebo přesněji přímo aprehenzi, označit za originární či derivativní, a zároveň zda bezprostřední či zprostředkovanou.⁸⁸ Zákonodárce se zde zjevně inspiroval římským právem, a to alespoň po obsahové stránce. Jako poněkud nešťastné může být vnímáno užití pojmu rozsah držby, kterým ovšem není myšleno nic jiného, než předmět držby. Vymezuje, k čemu všemu bude držba nabyta, a k čemu nikoli, jde vlastně o jakési kvantitativní měřítko.

V rozsahu skutečného uchopení se držba nabývala v případě okupace, tedy originární aprehenze provedené svémocně. Platí to stejně pro obě možnosti okupace, bezprostřední, uchopím-li *res nullius*, i zprostředkovanou, šlo-li o uchopení proti vůli dosavadního držitele. Pozornosti si zaslouží druhá situace, protože k nabytí držby docházelo podle šíře uchopení, bez ohledu na rozsah držby předchozího držitele.⁸⁹ Nabyvatel totiž vstupoval na místo (zprostředkované uchopení), ale nikoli do postavení předchůdce (přeci jen nabývá originárně). V rozsahu předchozího držitele se držba nabývala v případě tradice, derivativní aprehenzí, kdy byla držba se souhlasem předávána. Z povahy věci se vždy muselo jednat o zprostředkované nabytí, nabyvatel vstupoval na místo i do postavení předchůdce. Pokud by ovšem provedl aprehenzi v širším rozsahu a držel tak více než jeho předchůdce, nemohlo by jít o nabytí derivativní, nýbrž originární.

ABGB nijak nevybočil z řady, když držbu, či spíše osobu držitele, definoval v § 309: „*Kdo má věc ve své moci nebo úschově, sluje její majitel. Má-li majitel věci vůli, ji za svou podržeti, jest jejím držitelem.*“ Pro nabytí držby tedy vyžadoval aprehenzi a zároveň existenci držitelské vůle.

Možnost držby věci hmotné stejně jako práva způsobila, že římskoprávní pojem *possidere corpore* implikující fyzické působení na věc býval nahrazován výrazem *corpus possessionis*, který měl zahrnovat působení odlišné od fyzického a právě umožnit držet právo stejně jako věc. Rouček ovšem zároveň přiznal, že vzhledem k hmotným věcem, na něž se zaměřuje tato práce, se *corpus possessionis* a *possidere corpore* nelišily.⁹⁰ Aprehenze pak zjednávala možnost výhradní faktické vlády nad věcí. Podle povahy případu mohla spočívat v přítomnosti u věci, fyzickém kontaktu nebo například uchopení do ruky.⁹¹ Autoři ABGB si byli této široké škály možností vědomi a nepokoušeli se je všechny pojmout, nejčastější z nich vzhledem k hmotným věcem ale jmenovali v § 312: „*Hmotné movité věci berou se v držbu fysickým uchopením, odvedením nebo schováním; nemovité však vstoupením na ně, omezením, ohrazením, označením nebo vzděláním.*“⁹² Jednalo se o pouhý demonstrativní výčet, protože držbu bylo lze nabýt i jiným jednáním, pokud poskytovalo možnost bezprostředního a výhradního panství nad věcí.⁹³ Obecnou všeobjímající definici takového činu ovšem ABGB nepřinášel, což můžeme vzhledem k širokému spektru možností považovat za správné.

Stanovením způsobů, jak docházelo k okupaci, nebo tradici, se teorie v zásadě odvolávala na římskoprávní úpravu. Například, byla přípustná *traditio brevi manu*, kdy nedocházelo k současně aprehenzi a držitelské vůli, odevzdání mohlo probíhat odevzdáním nástroje, označením nebo odevzdáním listin. Je na místě zmínit také tabulární držbu z § 441, který by mohl budit dojem, že k aprehenzi nemovitostí docházelo i zápisem do veřejné knihy. Nebylo tomu tak, protože zápis vedl k právu na držbu, ale nikoli k nabytí držby samotné.⁹⁴

Animus possidendi, vůle směřující k úplné a bezvýjimečné vládě nad věcí, vystupoval jako druhý znak držby a zároveň podmínka jejího nabytí.⁹⁵ Také ABGB znal několik skupin osob, které vlastním jednáním držbu nabýt nemohly. Tuto způsobilost stát se držitelem musíme odlišit od způsobilosti být držitelem, která odpovídala spíše pojmu právní osobnosti a měly ji i osoby nesvéprávné.⁹⁶

Podle § 310 neměli způsobilost stát se držitelem vlastním jednáním choromyslní, slabomyslní a děti, které nedosáhly 7 let věku: „*Osoby, které nemají užívání rozumu, jsou o sobě nezpůsobilé, držby se ujmouti. Je zastupuje poručník nebo opatrovník. Nedospělí,*

kteří dovršili léta dětství, mohou se sami o sobě držby věci ujmouti.“ Možnost, aby nedospělí nabývali držbu bez omezení, zase korespondovala s římskoprávní úpravou. K výčtu z § 310 lze ještě připočítat⁹⁷ právnické osoby a osoby zcela zbavené způsobilosti, v obou případech nebyly schopny projevovat vůli navenek. Jako speciální případ pak vystupovali řeholníci složivší slavný slib chudoby, nedovoleně vystěhované osoby a vojenští uprchlíci, kterým veřejnoprávní úprava zakazovala nabývat jmění.

Mimo vlastní nabytí držby bylo možné získat držbu prostřednictvím zástupce a to v případech celkové či částečné nezpůsobilosti, ale také pokud byl zastoupený schopný získat držbu vlastním jednáním.⁹⁸ Rouček představil tři druhy zástupců, kteří se vzájemně lišili podle toho, zda projevovali cizí nebo vlastní vůli, a čím jménem jednali.⁹⁹ Prvním byl náhradník, jenž vlastně nevystupoval ani jako zástupce, protože jednal svým jménem, projevoval vůli držet věc pro sebe, a až následně převedl držbu na zastoupeného. Zadruhé šlo o posla jednajícího cizím jménem a projevujícího cizí vůli, čímž se podobal skutečně živému nástroji. Nakonec se zařazoval zástupce *stricto sensu*, který projevil svoji vůli, ovšem jednal za jiného na základě zmocnění, tedy s úmyslem nabytí držbu pro zastoupeného. Za překvapující lze považovat, že se ABGB v § 319 za středníkem výslovně zabýval jindy opomíjeným institutem *constitutum possessorium*, zvláštním případem nabytí držby zástupcem.

Na závěr je na místě srovnat ustanovení ABGB s vládním návrhem zákona z roku 1937, kterým se vydává občanský zákoník.¹⁰⁰ Ten sice nebyl nikdy schválen, ukazuje ale vývoj zákonodárcova myšlení, a nyní účinný občanský zákoník, zák. č. 89/2012 Sb. jej také považuje za svůj inspirační základ. Ustanovení pro nás klíčových § 310, 312, 314 a 315 ABGB odpovídaly obsahem § 99, 102 a 104 návrhu. Celého pojetí se dotýkala koncepční změna, která si kladla za cíl vytvořit jednotný pojem držby a překonat rozpolcení připisované římskému právu. Z tohoto důvodu vládní návrh znal jen držbu práva a nikoli držbu věcí, která měla být nově chápána jako držba vlastnického práva.¹⁰¹ § 99 návrhu podobně jako § 310 ABGB označil děti, choromyslné, slabomyslné a zcela zbavené svéprávnosti za nezpůsobilé k nabytí držby, § 102 návrhu demonstrativně jmenoval, jaké podoby má aprehenze věcí.¹⁰²

Výraznější změny doznaly jen § 314 a 315 ABGB, které byly sloučeny do nového § 104 návrhu: „*Držby se nabývá bezprostředně, t. j. uváže-li se někdo v držbu svou mocí, nebo prostředně, t. j. převádí-li naň svou držbu někdo jiný. Bezprostředně se získá tolik držby, kolik se vskutku uchopí, k sobě vezme, obsadí, užije nebo označí. Prostředně se však nabývá všeho toho, co dřívější držitel měl a na nabyvatele převedl.*“ Je patrné, že materiálně se rozsah nabyté držby v porovnání s ABGB vůbec nezměnil. Přesto vládní návrh přepracoval terminologii, která byla s nabýváním spojována. Konkrétně, v návrhu vymezené pojmy „*bezprostředně*“ a „*prostředně*“ se již nekryly s definicemi uvedenými v § 314 ABGB a místo toho se ztotožňovaly s praxí užívanými slovy „*originárně*“ a „*derivativně*“. Zatímco ABGB¹⁰³ vymezoval bezprostřední nabytí jako ujmoutí se *rei nullius*, návrh mluvil o uvázání se „*v držbu svou mocí*“, čímž se shodoval s teorií, když definovala¹⁰⁴ originární nabytí držby jako „*jednostranné nabytí*“. Důvod takové změny zůstává neznámý, lze se jen domnívat, že mohla vyjít vstříc kritice, která zazněla již dříve od Randy, a který nepovažoval za přípustné, aby se nabytí držby dělilo na originární a derivativní. Vládní návrh tak (hypoteticky) obsah obou pojmů zachoval, ale nahradil jej výrazy nabýváním bezprostředním a zprostředkovaným.¹⁰⁵

3.2 Občanský zákoník 89/2012 Sb.

1. ledna 2014 nabyl účinnosti občanský zákoník č. 89/2012 Sb., který považuje za hlavní inspirační zdroj vládní návrh z roku 1937, mimoto se ale také hlásí k ABGB a k římskému právu, které ale má dle důvodové zprávy¹⁰⁶ recipovat jen na základě kritického vyhodnocení. Na vládní návrh navazuje mimo jiné pojetím držby, protože ji chápe výhradně jako držbu práva.¹⁰⁷

Právní úprava nabývání držby prošla výraznou redukcí, když se omezila pouze na § 990,¹⁰⁸ který jen parafrázuje § 104 návrhu z roku 1937. Odlišuje se ovšem v terminologii, kterou nepřejímá ani z ABGB, ani z vládního návrhu. Nejasné chápání takových označení může přitom způsobit nesrozumitelnost ohledně rozsahu, v jakém se držba v různých případech nabývá.

§ 990 proti sobě staví pojmy „bezprostředně“ a „odvozeně“, tzn. „derivativně“, které si křížově vybral z dosud zažitých dvojic bezprostředně a zprostředkovaně, originárně a derivativně. Obsah ustanovení i důvodová zpráva přitom naznačují, že slovo bezprostředně je zde užito jako synonymum výrazu originárně. Nakonec jsou patrné dva druhy nabytí držby. První z nich je dle textu zákona bezprostřední (neboli originární, v terminologii užité v souvislosti s ABGB), držitel se ujme držby svou mocí nezávisle na vůli předchůdce. Spadají sem jak případy okupace věci ničící, tak aprehenze proti vůli dosavadního držitele.¹⁰⁹ Držba se nabyde v rozsahu, v jakém byla skutečně uchopena. Zadruhé dochází k nabytí odvozeně (tzn. derivativně), a to buď převedením dosavadním držitelem, nebo tím, že se nový držitel ujme držby jako právní nástupce dosavadního držitele. Držba se pak nabývá pouze v rozsahu, v jakém ji měl dosavadní držitel. Je zřejmé, že toto rozlišování vede dělicí čáru mezi aprehenzí svémocnou a s vůlí dosavadního držitele, odpovídá tedy rozlišování ABGB na originární a derivativní nabytí a třídění vládního návrhu na bezprostřední a zprostředkované. Co je významnější, stanovení rozsahu nabytí držby se řídí stejnými pravidly jako římské právo, ABGB i návrh z roku 1937.

Zmatečné používání pojmů v § 990 ovšem vede k odlišnému pojetí rozsahu nabyté držby v komentáři vydaném pod vedením profesora Švestky.¹¹⁰ Bezprostřední nabytí je zde definováno stejně jako v § 314 ABGB, tedy jako ujmoutí se *rei nullius*, a nikoli ve smyslu synonyma slova originární. Odvozené nabytí pak vychází z pojmu zprostředkované a komentář do něj výslovně zahrnuje jednostrannou aprehenzi proti vůli dosavadního držitele i předání na základě dvoustranného právního jednání. Když se pak uplatní pravidlo o rozsahu nabytí držby z § 990 občanského zákoníku, dochází se k chybnému závěru, že pouze okupační *rei nullius* získáme držbu v rozsahu, v jakém jsme se jí ujali, zatímco v rozsahu předchůdce nabydeme držbu při tradici i okupaci bez souhlasu dosavadního držitele. Právě nabytí držby bez souhlasu předchozího držitele by tak bylo přesunuto z režimu odst. 1 do odst. 2, držba by se tak nenabyla v rozsahu uchopení, ale v rozsahu, v jakém ji měl dosavadní držitel. Tento výklad terminologie sice respektuje definice pojmů z § 314 ABGB, ale účinný občanský zákoník, který stejnému slovu „bezprostředně“ přiřazuje jiný význam, pak vykládá *contra legem*.

Konkrétní způsoby nabytí držby občanský zákoník neuvádí, a to ani demonstrativně jako ABGB, či vládní návrh. Od tradičních příkladů upouští asi kvůli většímu důrazu na držbu nehmotných věcí.¹¹¹ Mlčením ale dříve výslovně upravené postupy neruší a proto může být vhodné vycházet pro konkretizaci praktických příkladů z ABGB, vládního návrhu a dobové literatury. Teorie dnes dospěla k názoru, že tradice nemusí probíhat skutečnou

fyzickou aprehenzí, ale i prohlášením, dokonce konkludentním. *Traditio brevi manu a constitutum possessorium* je nutno chápat jako změnu držitele projevem vůle, který vystupuje jako alternativa odevzdání a převzetí věci.¹¹²

4. Závěr

Při bližším pohledu na nabývání držby v římském právu a jeho pramenech, které bylo následně recipováno ABGB, vládním návrhem z roku 1937 i účinným občanským zákoníkem, je patrné, že přes drobné úpravy, ale i proklamované změny v pojetí držby, se v současnosti nabývá držby podle obdobných principů, jaké znalo již římské právo. Pouze těžiště právní úpravy se přesunulo od jmenování nejružnějších způsobů aprehenze k rozsahu nabytí držby, jemuž zase nevěnuje příliš pozornosti římské právo. Formulace § 990 účinného občanského zákoníku pak ukazuje, že nejasná terminologie nemusí vést pouze k teoretickým polemikám, nýbrž také k praktickým interpretačním problémům.

Poznámky

- 1 D. 41.2.3.1 (Paul. 54 ad ed.). „*Držbu nabýváme fyzickým ovládním a vůlí, ne pouze vůlí, ani pouze fyzickým ovládním.*“
- 2 KINCL, J. – URFUS, V.: *Římské právo*. Praha, 1990, s. 214–215.
- 3 HEYROVSKÝ, L.: *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha, 1910, s. 329.
- 4 REBRO, K. – BLAHO, P.: *Římské právo*. Bratislava, 2010, s. 233.
- 5 D. 41.1.5.1 (Gai. 2 rer. cott.).
- 6 „... *zdá se, že je ihned naše, a že bude naše, dokud jej pronásledujeme, neboť jestliže jej přestaneme pronásledovat, přestane také být naše...*“
- 7 „... *a jiní nemysleli, že je naše, ledaže ji chytíme...*“
- 8 SAVIGNY, F. K. von: *Von Savigny's treatise on possession, or, The jus possessionis of civil law*. Clark, 2003, s. 169–170.
- 9 D. 41.2.3.15 (Paul. 54 ad ed.).
- 10 D. 41.1.55 (Proc. 2 ep.).
- 11 KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*. München, 1971, s. 391.
- 12 Ibid. Viz D. 41.2.3.1 (Paul. 54 ad ed.).
- 13 SOMMER, O.: *Učebnice soukromého práva římského, díl II, právo majetkové*. Praha, 1935, s. 203.
- 14 Na rozdíl od nabytí držby detentorem s vůlí dosavadního držitele. Viz *traditio brevi manu*.
- 15 KINCL, J. – URFUS, V.: op. cit., s. 210, 215.
- 16 D. 41.2.3.18 (Paul. 54 ad ed.). „*Ale jestliže [věc] nepřemístíš a máš úmysl ji zapřít, Sabinus a Cassius správně odpovídají, že mi držba zůstane...*“
- 17 Ibid. Viz D. 47.2.68pr. (Cels. 12 dig.).
- 18 D. 41.2.47 (Pap. 26 quaest.).
- 19 Ibid., in fine. „*Okamžitě se pozbyde držba těch věcí, které postrádají rozum nebo duši, držba lidí se ale zachová, jestliže mají záměr vrátit se.*“ Viz D. 12.1.9.9 (Ulp. 26 ad ed.).
- 20 HEYROVSKÝ, L.: op. cit., s. 331.
- 21 KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 2*. München, 1971, s. 252.
- 22 SOMMER, O.: op. cit., s. 203.
- 23 Ibid. Viz D. 41.2.3.1 (Paul. 54 ad ed.).
- 24 „... *pokud má úmysl a záměr takový, že chce držet celé pole až k jeho hranici.*“
- 25 D. 41.2.18.2 (Cels. 23 dig.). „... *ne méně začnu držet, než kdybych vkročil nohou na hranice pozemku.*“
- 26 D. 41.2.34pr. (Ulp. 7 disp.). Viz SOMMER, O.: op. cit., s. 203.
- 27 REBRO, K. – BLAHO, P.: op. cit., s. 234.
- 28 D. 18.1.74 (Pap. 1 def.). „*Zdá se, že po odevzdání klíčů je držba ke zboží ve skladech předána, jestliže byly klíče převzaty u skladu...*“ Viz D. 41.1.9.6 (Gai. 2 rer. cott.). Viz D. 41.2.1.21 (Paul. 54 ad ed.).
- 29 D. 41.2.51 (Iavol. 5 ex post. lab.).
- 30 D. 41.2.18.2 (Cels. 23 dig.). *Si venditorem quod emerim deponere in mea domo iusserim, possidere me certum est, quamquam id nemo dum attigerit...* „*Jestliže přikáží prodávajícímu, aby to, co jsem koupil, uložil do mého domu, jistě budu držet, přestože se zboží nikdo nedotkl...*“
- 31 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 161.

- 32 D. 18.6.15.1 (Paul. 3 ep. alf. dig.). „... zdá se, že je předáno dřevo, které kupující označil.“
- 33 D. 18.6.1.2 (Ulp. 28 ad sab.).
- 34 D. 41.2.1.21 (Paul. 54 ad ed.).
- 35 KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*, op. cit., s. 392.
- 36 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 146.
- 37 ARNDTS, C. L.: *Učební kniha Pandekt. I. díl.* repr. Praha, 2010, s. 233.
- 38 D. 41.1.9.5 (Gai. 2 rer. cott.).
- 39 D. 6.2.9.1 (Ulp. 16 ad ed.). „Jestliže někdo koupí věc, která je u něj uschována, bude se považovat za předanou, pokud u něj zůstane i po koupi.“ Viz D. 21.2.62pr. (Cels. 27 dig.).
- 40 SOMMER, O.: op. cit., s. 205.
- 41 BIERMANN, J.: *Traditio ficta.* Stuttgart, 1891, s. 40. Cf. DAJCZAK, W. – GIARO T. – BÉRIER F. L. de – DOSTALÍK P.: *Právo římské: základy soukromého práva.* Olomouc, 2013, s. 174.
- 42 SOMMER, O.: op. cit., s. 205.
- 43 BOHÁČEK, M.: *Nástin přednášek o soukromém právu římském, I. Úvod – práva věcná.* Praha, 1945, s. 106.
- 44 REBRO, K. – BLAHO, P.: op. cit., s. 233.
- 45 KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*, op. cit., s. 391.
- 46 HEYROVSKÝ, L.: op. cit., s. 330.
- 47 REBRO, K., BLAHO, P.: op. cit., s. 233.
- 48 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 179.
- 49 Ibid.
- 50 D. 41.2.1.3 (Paul. 54 ad ed.). „Šlený nemůže nabýt držbu, protože nemá záměr věc držet, může se nejvýše dotýkat věci svým tělem, jako když někdo vloží něco do ruky spícímu člověku...“
- 51 D. 41.2.18.1 (Cels. 23 dig.).
- 52 KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*, op. cit., s. 392.
- 53 HEYROVSKÝ, L.: op. cit., s. 332.
- 54 D. 41.2.32.2 (Paul. 15 ad sab.). „Dítě může po právu držet, jestliže začal se souhlasem poručníka...“
- 55 C. 7.32.3 (a. 250). Viz HEYROVSKÝ, L.: op. cit., s. 332.
- 56 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 187.
- 57 D. 41.2.1.3 (Paul. 54 ad ed.).
- 58 D. 41.2.32.2 (Paul. 15 ad sab.). „Nedospělec může nicméně nabýt držby bez autority poručníka...“
- 59 D. 41.2.1.2 (Paul. 54 ad ed.). „Držbu nabýváme skrze nás samotné.“
- 60 Sententiae Pauli 5.2.1. „Nabýváme držbu buď vůlí či fyzickým ovládnutím: vůlí skrze nás, fyzickým ovládnutím skrze nás nebo skrze cizího.“
- 61 SOMMER, O.: op. cit., s. 204.
- 62 Gai. 2. 89.
- 63 Cf. D. 41.1.21pr. (Pomp. 11 ad sab.).
- 64 Gai. 2. 95. Cf. D. 45.1.38.17 (Ulp. 49 ad sab.). Cf. REBRO, K. – BLAHO, P.: op. cit., s. 236.
- 65 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 230–231.
- 66 D. 41.1.13.1 (Nerat. 6 reg.). C. 7.32.8 (a. 294).
- 67 C. 7.32.1 (a. 196). Viz SOMMER, O.: op. cit., s. 204. Viz KASER, M.: *Das römische Privatrecht, Abschnitt 1*, op. cit., s. 393.
- 68 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 233.
- 69 Inst. 2.9.5.
- 70 C. 7.32.1 (a. 196).
- 71 D. 41.2.3.12 (Paul. 54 ad ed.). „Držíme vlastní vůlí, ale cizím fyzickým ovládnutím...“
- 72 D. 41.2.42.1 (Ulp. 4 reg.).
- 73 ARNDTS, C. L.: op. cit., s. 235.
- 74 D. 41.2.49.2 (Pap. 2 def.).
- 75 REBRO, K. – BLAHO, P.: op. cit., s. 236.
- 76 D. 41.2.1.5 (Paul. 54 ad ed.).
- 77 D. 41.1.13.1 (Nerat. 6 reg.).
- 78 ARNDTS, C. L.: op. cit., s. 237–238.
- 79 SAVIGNY, F. K. von: op. cit., s. 237. Cf. DAJCZAK, W. – GIARO T. – BÉRIER F. L. de – DOSTALÍK P.: op. cit., s. 174–175.
- 80 HEYROVSKÝ, L.: op. cit., s. 334.
- 81 D. 41.2.17.1 (Ulp. 76 ad ed.). „... pozbývá držby, když se rozhodne, že nechce dále držet...“
- 82 D. 41.2.18pr. (Cels. 23 dig.). „... ani sobě nezměním důvod držby, ale ztratím držbu, a jiného učiním držitelem na základě svého jednání...“
- 83 DAJCZAK, W. – GIARO T. – BÉRIER F. L. de – DOSTALÍK P.: op. cit., s. 175.
- 84 České překlady ABGB viz ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému občenskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.* Praha, 1935.
- 85 ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: op. cit., s. 98–100.
- 86 RANDA, A. – ŠIKL, H.: *Držba dle rakouského práva v pořádku systematickém.* Praha, 1890, s. 66.

- ⁸⁷ „Bezprostředním a prostředním svémocným uchopením se držby dostává se v držení jen tolik, kolik skutečně bylo uchopeno, nač se vkročilo, kolik bylo užito, označeno nebo v úschovu vzato; při prostředním, když majitel ve svém nebo cizím jméne přenechá nám právo nebo věc, nabývá se všeho, co dřívější majitel měl a zřetelným znamením odevzdal, aniž je nutno, aby každá část celku byla zvlášť převzata.“
- ⁸⁸ Překlad ABGB používá výraz „prostředně nabytí držby“.
- ⁸⁹ ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: op. cit., s. 99.
- ⁹⁰ Ibid., s. 86–87.
- ⁹¹ RANDA, A. – ŠIKL, H.: op. cit., s. 51.
- ⁹² Vzděláním se rozumí zpracování, v originále „Bearbeitung“.
- ⁹³ RANDA, A. – ŠIKL, H.: op. cit., s. 56, 59.
- ⁹⁴ SPÁČIL, J. et al.: *Občanský zákoník III. Věcná práva (§ 976–1474). Komentář*. Praha, 2013, s. 78.
- ⁹⁵ RANDA, A., ŠIKL, H.: op. cit., s. 67.
- ⁹⁶ ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: op. cit., s. 76–77.
- ⁹⁷ Ibid. Viz RANDA, A., ŠIKL, H.: op. cit., s. 68–69.
- ⁹⁸ RANDA, A., ŠIKL, H.: op. cit., s. 70–72.
- ⁹⁹ ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: op. cit., s. 93–95.
- ¹⁰⁰ Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1937. Tisk č. 425. Včetně důvodové zprávy dostupný na: http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/tisky/T0425_01.htm.
- ¹⁰¹ § 101 senátního tisku č. 425/1937. Cf. Důvodová zpráva, k hlavě 5, součást senátního tisku č. 425/1937.
- ¹⁰² § 102 senátního tisku č. 425/1937: „Držbu vlastnického práva k věcem movitým zejména získá, kdo se jich uchopí, je odvede nebo k sobě vezme, k věcem nemovitým zejména, kdo na ně vstoupí, kdo je vymezí, ohradí, označí nebo na nich hospodaří.“
- ¹⁰³ § 314.
- ¹⁰⁴ ANDRES, B. – HARTMANN, A. – ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: op. cit., s. 99.
- ¹⁰⁵ RANDA, A. – ŠIKL, H.: op. cit., s. 66.
- ¹⁰⁶ Důvodová zpráva k zák. č. 89/2012 Sb. dostupná na: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>.
- ¹⁰⁷ § 987 zák. č. 89/2012 Sb.
- ¹⁰⁸ § 990 zák. č. 89/2012 Sb.: „(1) Držbu lze nabyt bezprostředně tím, že se jí držitel ujme svou mocí. Bezprostředně se držba nabývá v rozsahu, v jakém se jí držitel skutečně ujal. (2) Držbu lze nabyt odvozeně tím, že dosavadní držitel převede svou držbu na nového držitele, nebo tím, že se nový držitel ujme držby jako právní nástupce dosavadního držitele. Odvozeně se nabývá držba v rozsahu, v jakém ji měl dosavadní držitel a v jakém ji na nového držitele převedl.“
- ¹⁰⁹ SPÁČIL, J. et al.: op. cit., s. 81.
- ¹¹⁰ ŠVESTKA, J. – DVORÁK, J. – FIALA J. a kol.: *Občanský zákoník. Komentář. Svazek III*. Praha, 2014, s. 28–29.
- ¹¹¹ SPÁČIL, J. et al.: op. cit., s. 77–78.
- ¹¹² Ibid., s. 82–83.

NĚMECKÉ SPRÁVNÍ SOUDNICTVÍ V PRŮBĚHU ČASU

Ivana Bláhová

Právní život v českých zemích je již celá staletí spojen s právním životem v německých, resp. rakouských zemích. Jejich blízkost ve středoevropském prostoru, kupecké stezky, vojenské výpravy a v moderní době též přejímání právních úprav stály u zrodu pozoruhodných souvztažností mezi českým a německým právem v oblasti veřejného i soukromého práva.

V úvodu příspěvku je stručně popsán vývoj správního a soudního systému v Německu po první světové válce. Pozornost je věnována prosazení myšlenky soudní kontroly veřejné správy a jejímu uplatňování ve druhé polovině 19. století. Vzhledem ke skutečnosti, že správní soudnictví v Německu vzniklo právě a pouze na zemské úrovni, zesílily ve 20. letech 20. století snahy o vytvoření jednotné říšské soustavy správního soudnictví. Následující období má z hlediska teoretického diskursu i z hlediska faktografického v dějinách správního soudnictví největší význam. Omezování přezkumu ve správním soudnictví, kterým byly v Německu nadány nejrůznější správní orgány, paradoxně našlo své vyústění ve zřízení říšského správního soudu, jehož pravomoc byla takřka nulová. Nacistickému režimu se podařilo zachovat zdání fungujícího a centralizovaného správního soudnictví, které však ve skutečnosti nevyvíjelo (a ani nemohlo vyvíjet) jakoukoliv činnost.

Stranou zájmu nezůstane ani poválečný vývoj, který je zejména v Německé demokratické republice spojen s vyloučením přezkumu správních aktů. Zpestřením této práce by měla být závěrečná část, která je věnována specifickým vývojovým tendencím správního soudnictví v dnešním Bádensku-Württembersku.

1. Obecně: soudnictví a správa v Německu po roce 1918

Několik hodin předtím, než se německý císař vzdal trůnu, předal říšský kancléř princ Max Bádenský vládní moc předsedovi německé sociální demokracie Friedrichu Ebertovi.¹ Téhož dne, tedy 9. listopadu 1918, vyhlásil císařský státní sekretář Philipp Scheidemann z okna říšského sněmu republiku.

Národní shromáždění se pak poprvé sešlo dne 6. února 1919 ve výmarském národním divadle. O čtyři dny později byl přijat zákon o přechodné říšské moci (*Gesetz über die vorläufige Reichsgewalt*, RGBl. 1919, S. 169), podle něhož mělo národní shromáždění přijmout novou říšskou ústavu. Z hlediska kontinuity fungování státu byl však mnohem důležitější zákon ze 4. března 1919, tzv. *Übergangsgesetz* (RGBl. S. 285). Jeho prostřednictvím byla legalizována všechna nařízení rady lidových pověřenců vydaná ode dne 9. listopadu 1918 a uznána platnost všech dřívějších říšských zákonů a nařízení, s podmínkou že neodporují ustanovením zákona o přechodné říšské moci nebo tzv. *Übergangsgesetz*. Tím

byla zajištěna principiální kontinuita říšského práva. Oprávnění císaře přešla na říšského prezidenta, jímž byl již dne 11. února 1919 zvolen Friedrich Ebert, původem z Heidelbergu. Kompetence říšského sněmu převzalo národní shromáždění, místo říšské rady nadále působil výbor zemí (*Staatenausschuß*). Dne 31. července 1919 byla schválena nová říšská ústava, která vešla do dějin jako ústava výmarské republiky. Pod č. 152 RGBI. byla vyhlášena dne 14. srpna 1919.²

Vzhledem k silnému postavení jednotlivých zemí v rámci německého císařství byla tzv. druhá říše koncipována jako federativní republika. To však také nutně znamenalo rozdělení správy mezi spolek a země. Počet zemí přitom postupně klesl z původních 33 na 17. Země byly zrušeny až v době, kdy se ujali moci nacisté. Dne 31. března 1933 byl vydán předběžný zákon o začlenění zemí do Říše (*Vorläufige Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich*) a dne 7. dubna 1933 pak druhý takový zákon (*Zweite Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich*), který samostatnost zemí prakticky zrušil, neboť zavedl funkci říšského místodržícího, jmenovaného prezidentem na návrh kancléře. Na konci ledna 1934 byly zákonem o nové struktuře Říše (*Gesetz über den Neuaufbau des Reiches*) zrušeny i zemské parlamenty a výsostná práva zemských vlád přešla na říšskou vládu.

Soudnictví bylo rozšířeno o státní soudní dvůr Německé říše (*Staatsgerichtshof für das Deutsche Reich*), jehož hlavním posláním bylo rozhodovat ústavní (podle čl. 19 ústavy výmarské republiky doslova „nikoliv soukromoprávní“) spory mezi jednotlivými zeměmi nebo mezi zeměmi a spolkem. Spory uvnitř jednotlivých zemí však řešil pouze v případě, že zde neexistoval žádný soud, který by spor mohl rozhodnout. Takový stav byl např. v Bádensku, Württembersku nebo Sasku. Podle ustanovení čl. 13 odst. 2 ústavy výmarské republiky stačily pouhé pochybnosti nebo názorové odlišnosti ohledně slučitelnosti zemského zákona se zákonem říšským k tomu, aby ve věci mohl rozhodnout státní soudní dvůr. Podle čl. 58 ústavy výmarské republiky byly ke státnímu soudnímu dvoru podávány i žaloby proti členům vlády nebo říšskému prezidentovi, pokud tito zaviněně porušili právo.³ Soud byl fyzicky přičleněn k říšskému soudu v Lipsku, jehož prezident zároveň předsedal i státnímu soudnímu dvoru.

Ustanovení čl. 107 ústavy výmarské republiky předpokládalo vznik i říšského správního soudu, všechny pokusy o jeho zřízení však vyšly naprázdno (podrobněji níže). Nadále tedy existovaly pouze zvláštní říšské správní soudy, k nimž přibýly např. říšský finanční dvůr (*Reichsfinanzhof*), říšský zásobovací soud (*Reichsversorgungsgericht*) a říšský hospodářský soud (*Reichswirtschaftsgericht*), ke kterému byl přičleněn soud kartelový (*Kartellgericht*), a přechodně také říšský dražní soud (*Reichsbahngericht*).⁴

V nejvyšší instanci byl příslušný rozhodovat civilní i trestní věci říšský soud (*Reichsgericht*) v Lipsku. Podle ustanovení čl. 103 ústavy výmarské republiky vykonávaly řádné soudnictví v první a druhé instanci i nadále jednotlivé země. Ustanovení čl. 105 zároveň zakazovalo zřizovat zvláštní soudy a poskytovalo i další záruky nezávislého soudnictví.

Jakmile v Německu převzali moc nacisté, snažili se ovládnout i personální politiku v justici. Na pozice ministrů spravedlnosti byli dosazováni národní socialisté a u soudů začaly čistky. Již dne 11. března 1933 provedly jednotky SA velkou čistku u soudů v celém Německu. Tehdy byli propuštěni všichni politicky nepohodlní a také židovští soudci a státní zástupci. Totéž se týkalo i advokátů. Během těchto akcí, které se později staly běžnou

součástí života justice, vnikaly ozbrojené jednotky do soudních síní a vyháněly odtud soudce i další soudní zaměstnance.⁵ Tlak na pronikání strany do justice zesílil v letech 1935–1939, kdy se především trestní soudnictví stalo nástrojem teroru. Strana stále častěji zasahovala do probíhajících řízení, zastrašovala soudce a SS a Gestapo svévolně zasahovaly do příslušnosti soudů, měnily rozsudky a odsouzené rovnou popravovaly. Roku 1942 byly zavedeny tzv. *Richterbriefe* – tajné zprávy říšského ministerstva spravedlnosti určené soudcům, které obsahovaly kritiku jejich dosavadní rozhodovací činnosti, ale i směrnice jejich očekávaného rozhodování. V politických věcech byla navíc zavedena předběžná i následná kontrola (*Vorschau* a *Nachschau*). Soudce byl v takových případech povinen se se svým nadřízeným předběžně o celé věci poradit a následně mu své rozhodnutí zdůvodnit. Usnesením velkoněmeckého říšského sněmu ze dne 26. dubna 1942 si Hitler nechal potvrdit právo propouštět soudce bez ohledu na dosavadní právní předpisy (tzv. *Generalangriff gegen Justiz*). Policie a SS měly navíc vlastní oddělené soudnictví.

Docházelo také k rozšiřování působnosti zvláštních soudů. Roku 1934 byl založen Lidový soudní dvůr (*Volksgerichtshof*), který od roku 1936 působil jako stálý orgán, jenž plně převzal dosavadní kompetence říšského soudu ve věcech politických deliktů. Byl příslušný pro zvláštní typy řízení, jako například řízení ve věcech vlastizrady nebo zemězrady, ale také řízení se špióny, se členy opozice nebo národní fronty. Cílem jeho činnosti bylo měnit rozsudky soudů první instance, které neodpovídaly nacistickému pojetí práva. Tento soud se stal první a poslední instancí v politických záležitostech, byl to mocenský orgán zřízený z čistě politických důvodů. Před tímto soudem také probíhalo řízení s pachateli atentátu na Hitlera ze dne 20. července 1944.⁶

V roce 1945 se prvním počínem spojenecké kontrolní rady stalo zrušení všech základních zákonů vydaných národními socialisty (zákon č. 1 spojenecké kontrolní rady ze dne 20. září 1945). Z hlediska státoprávního uspořádání na území Německa byl důležitý zákon č. 46 ze dne 15. února 1947, jímž byl zrušen stát Prusko, jeho centrální vláda a podřízené úřady. Tento rozsáhlý spolkový stát se stejně jako ve 30. letech stal obětí reorganizace státní správy ze strany vítězných mocností. Tentokrát však byla důvodem snaha potlačit militarismus a reakci na obsazeném území. Zřízení centrální německé vlády pak dlouho v kontrolní radě blokovala Francie, čímž byla znemožněna efektivní činnost jednotných německých úřadů. Situace se změnila až ve chvíli, kdy spojeneckou kontrolní radu opustili zástupci SSSR (20. srpen 1948). Tehdy už ovšem bylo předjednáno, že ve všech čtyřech okupačních zónách bude rekonstruována německá státnost na zemské úrovni.

Na západě byla budována především místní samospráva. K reorganizaci jak státní správy, tak soudnictví však docházelo v každé z okupačních zón jinak. V americké a britské zóně se rozběhla decentralizace a demokratizace místní samosprávy. I zde však existovaly rozdíly: zatímco Američané uspořádali velmi brzy volby do místní samosprávy a zřídili pro celou zónu zemskou radu (*Länderrat*), Britové, kterým připadlo bývalé Prusko, Dolní Sasko, Šlesvicko-Holštýnsko, Hamburk a Severní Porýní-Vestfálsko, šli cestou ustavování místních a krajských správ a později i vládních okresů. Naproti tomu Sověti zřídili centrální vojenskou správu v Karlshorst a jednotlivé země a kraje. G. K. Žukov, velitel sovětské okupační zóny, nařídil již dne 9. června 1945 zřízení zemí, které vznikly o měsíc později. V sovětské okupační zóně tak existovalo pět zemí v čele s ministerskými předsedy a jedenáct německých centrálních správ (*deutsche Zentralverwaltungen*). V americké zóně byly dne 19. září 1945 zřízeny země Bavorsko, Hesensko a Württembersko-Bádensko.

Centrální úřady zřizovali již od podzimu 1945 i Britové (např. *Zentraljustizamt* v Hamburku), Francouzi je následovali až od srpna 1946, kdy vzniklo Sársko, následované zeměmi Württemberg-Hohenzollern a Jižní Bádensko (*Südbaden*).⁷

V oblasti soudnictví nařídil gen. D. Eisenhower okamžité uzavření všech soudů. S takovým stavem počítá § 245 ZPO⁸ (tzv. *Stillstand*). Jde o situaci, kdy jsou všechna řízení přerušena. Trestní soudnictví převzaly okupační soudy, ovšem brzy byla připuštěna příslušnost i německých soudů. Zákon kontrolní rady č. 3 ze dne 20. října 1945 položil základy pro změny v soudnictví, zavedl opět do řízení zásadu veřejnosti, rovné postavení stran a vyloučil možnost použití analogie. Nové uspořádání soudnictví však přinesl až zákon kontrolní rady č. 4 ze dne 30. října 1945. Organizace soudnictví měla být napříště založena na zákoně z roku 1924 a od jara 1946 byla zaváděna trojinstanční soudní soustava. V každé zemi měly fungovat obvodní, zemské a vrchní zemské soudy (*Amtsgericht*, *Landsgericht*, *Oberlandesgericht*), přičemž konkrétní podoba byla ponechána zákonodárství jednotlivých zemí. Z hlediska soudní správy není bez zajímavosti, že prezidenti vrchních zemských soudů měli stejná oprávnění jako dříve říšský ministr spravedlnosti. Tuto jejich kompetenci však záhy převzal centrální justiční úřad (*Zentraljustiamt*) v Hamburku a nakonec jednotlivá zemská ministerstva spravedlnosti. Po vzniku tzv. bizonie byl pro tuto řízení vrchní soud (*Obergericht*) v Kolíně nad Rýnem. Naproti tomu v sovětské zóně výstavbě soudnictví pozornost věnována nebyla, justice se velmi rychle dostala pod vliv SED.⁹

Po vzniku samostatné Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky v roce 1949 se v obou státech vyvíjely odlišně nejen právní řád, ale i státní organizace. Zatímco v tzv. západním Německu došlo k vytvoření federativního demokratického státu založeného na relativně silném postavení zemí, které je limitováno ustanovením čl. 31 Základního zákona o přednosti spolkového práva před právem zemským¹⁰ a rozdělením kompetencí mezi spolek a země, v tzv. východním Německu vznikl centralizovaný stát, v němž se dělba moci stala pouhou iluzí a organizace státu začala opět splývat s organizací stranickou.

Ve Spolkové republice Německo bylo správní právo považováno za konkretizované ústavní právo.¹¹ Správní soudnictví zde bylo opět zřízeno již ustanovením čl. I zákona č. 36 kontrolní rady z 10. října. 1946. Některé spolkové země garantují ve svých ústavách správní soudnictví (např. Bavorsko, Severní Porýní-Vestfálsko a Dolní Sasko). Ustanovení čl. 19 odst. 4 Základního zákona ze dne 23. května 1949 tuto garanci převzalo, čímž byla zaručena existence správního soudnictví jako plnohodnotné součásti soudnictví. Navíc byl vytvořen i předpoklad pro zřízení spolkového správního soudu (*Bundesverwaltungsgericht*), který však vznikl až v roce 1952. Správní soudnictví bylo vystavěno dle ustanovení § 40 VwGO,¹² který obsahoval (a obsahuje) generální klausuli, podle níž jsou správní soudy příslušné pro spory veřejného práva neústavního charakteru. Zároveň vznikl ve Spolkové republice Německo i spolkový ústavní soud (*Bundesverfassungsgericht*) se sídlem v Karlsruhe a v jednotlivých zemích zemské ústavní soudy (*Länderverfassungsgerichte*, resp. *Staatsgerichtshöfe*). V rámci daňového práva byl v roce 1950 ustaven jako nejvyšší soudní orgán spolkový finanční dvůr (*Bundesfinanzhof*) v Mnichově, neboť zde byla tehdy k dispozici vyhovující budova s vybavením a knihovnou. V roce 1960 byl přijat nový organizační řád, který byl v roce 1976 doplněn o zákon o správním řízení soudním (VwVfG¹³). Podle ustanovení § 1 tohoto zákona vykonávají správní soudnictví nezávislé soudy, jež však nejsou součástí soustavy obecných soudů. Řízení je trojinstanční: v prvním stupni

rozhodují místní soudy, ve druhém zemské a ve třetím soud spolkový. Ačkoliv se uplatnilo mnohé prvky württemberského modelu správního soudnictví, zůstaly zachovány i některé prvky pruské (např. účast laiků).

Jak bylo již naznačeno, odvíjela se situace v Německé demokratické republice (NDR) zcela jiným směrem. Země, které vznikly v roce 1945, totiž Meklenbursko-Přední Pomořansko, Braniborsko, Sasko-Anhaltsko, Durynsko a Sasko byly v roce 1952 zrušeny a místo nich vzniklo 14 správních obvodů. Ustanovení čl. 103 ústavy NDR zajišťovalo jednotlivci možnost podat stížnost, podání nebo návrh ke všem orgánům státní správy. Tyto orgány byly sice povinny se jimi zabývat a sdělit podateli výsledek své činnosti, ovšem praktický dopad byl minimální. Podrobnosti měl podle ustanovení čl. 103 odst. 3 ústavy NDR upravit zákon. Takový zákon však nikdy nebyl vydán a zákonem z roku 1975 (*Eingabengesetz*) bylo právo činit podání vyloučeno. Jedinou možností zůstávala stížnost. Tu bylo možné podat v enumerativně vymezených případech (např. v oblasti sociálního pojištění nebo patentů). Ani soudní ochrana práv jednotlivce před protiprávním jednáním orgánů státní správy nebyla možná. Občanský soudní řád NDR sice znal žalobu na zrušení správního aktu (*Anfechtungsklage*), ale její podání bylo omezeno na případy upravené zvláštním zákonem. Tento zákon nebyl nikdy vydán.¹⁴

V oblasti soudnictví NDR došlo ke zřízení trojstupňového systému podle ustanovení čl. 92 ústavy NDR z roku 1974: na nejnižší úrovni stály okresní soudy (*Kreisgerichte*), krajské soudy (*Bezirksgerichte*) a nad nimi stál nejvyšší soud (*oberste Gericht*). Vedle tohoto systému ještě existovaly tzv. společenské soudy (*gesellschaftliche Gerichte*) a vojenská justice (*Militärgerichtsbarkeit*). Nejvyšší soud měl plnit vedoucí funkci a podle ustanovení čl. 2 odst. 2 ústavy NDR měl vést rozhodování soudů na základě ústavy, zákonů a dalších právních předpisů NDR a zajišťovat jednotnou aplikaci práva všemi soudy. Podle ustanovení čl. 93 odst. 3 ústavy NDR byl tento nejvyšší soud odpovědný lidové sněmovně (*Volkskammer*) a mezi jejími zasedáními státní radě. Tento příklad názorně ilustruje, jakým způsobem byla v NDR pojata dělba moci.

V soudnictví obecně panoval princip jednoty (*Einheitsprinzip*), podle něhož byly všechny soudy příslušné pro veškerá soudní řízení, ledaže byla dána příslušnost soudů vojenských nebo společenských. Tyto společenské soudy působily ve všech státních podnicích, na úradech a v dalších institucích a společenských organizacích. Tvořili je nejméně čtyři laici, kteří rozhodovali v první instanci v pracovněprávních sporech a v bagatelních věcech trestních i občanskoprávních. Ustanovení čl. 96 odst. 1 ústavy NDR sice proklamovalo nezávislost soudců a jejich vázanost zákony a právními předpisy NDR, neuplatňovala se však zásada neseaditelnosti a nepřeložitelnosti. Tím se personální obsazení soudů dostalo do výhradní kompetence SED.

Znovusjednocení Německa v roce 1991 s sebou přineslo i řadu potíží při sjednocování práva a organizace státního života. Proces sjednocování obou německých států po pádu berlínské zdi započal poté, kdy byla dne 18. května 1990 v Bonnu uzavřena smlouva o vytvoření měnové, hospodářské a sociální unie (*Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion, též Erster Staatsvertrag*) a následně dne 31. srpna 1990 ve východním Berlíně smlouva o sjednocení (*Einigungsvertrag*).¹⁵ Ustanovení čl. 23 Základního zákona obsahovalo od samého začátku možnost rozšíření platnosti ústavy Spolkové republiky Německo na území NDR. Ústavním zákonem o vytvoření zemí v Německé demokratické republice ze dne 22. července 1990 (*Verfassungsgesetz zur Bil-*

dung von Länder in der DDR) bylo opět zřízeno pět spolkových zemí pod názvy Meklenbursko-Přední Pomořansko, Braniborsko, Sasko-Anhaltsko, Durynsko a Sasko.

Státní správa a justice v nových spolkových zemích byla nově svěřena buď do působnosti spolku, nebo těchto zemí, jak to upravuje ustanovení čl. 13 smlouvy o sjednocení. Podle něj správní orgány a jiná veřejná správa nebo soudnictví sloužící instituce bývalé NDR jsou od nynějška podřízeny vládě země, v níž se místopisně nacházejí.¹⁶

V oblasti soudnictví platilo po nabytí účinnosti smlouvy o sjednocení mnoho přechodných ustanovení. Jedním z nejdůležitějších bylo dočasné zachování organizace řádného soudnictví v bývalé NDR v dosavadní podobě (okresní a krajské soudy). Krajské soudy potom převzaly funkce západoněmeckých zemských a nejvyšších zemských soudů. Oborové soudnictví bylo ponecháno stranou a finanční a sociální spory měly na starosti okresní a krajské soudy. Správní soudnictví bylo zavedeno podle západoněmeckého vzoru.

2. Německé správní soudnictví a jeho vznik

Pojetí správního soudnictví v 19. století v Německu ovlivňovaly především dvě teorie: Bährova a Gneistova. Bähr prosazoval, aby kontrola správního rozhodování byla svěřena řádným soudům, které jediné nepodléhají rozhodování ve prospěch veřejné správy. Pokud by však mělo existovat samostatné správní soudnictví, mělo by mít se řádnými soudy společné nejvyšší orgány, čímž by byla vyloučena nejednotnost a rozpory v soudním rozhodování. „Vysoký význam oddělení justice a správy nespočíval pouze v dělbě práce, ale v zajištění možnosti, aby správa sama byla podrobena jurisdikci,“ což Bähr považoval za „podstatnou podmínku uskutečňování myšlenky právního státu“.¹⁷ Naproti tomu Gneist zastával názor, že správní soudnictví by mělo působit uvnitř státní správy. Zároveň by však správní soudnictví mělo být odděleno od systému správy a řídit se soudními metodami včetně použití pravidel a zásad civilního řízení. Později byl významný také vliv stuttgartského právníka Otty von Sarweye. Podle Sarweye má stát „pozitivně vymezit právní úpravou sféry občana proti zásahům správních orgánů a správní soudnictví ji má garantovat, aniž by zasahovala do samotného výkonu státní správy příslušnými orgány“.¹⁸ Výkon soudní pravomoci ve správní oblasti by přitom měly zajišťovat zvláštní správní soudy.

Rozdílné přístupy se projevily i v rozsahu a způsobu výstavby soudní kontroly veřejné správy. V jižním Německu, ve Württembersku, byla uplatňována soudní ochrana subjektivních veřejných práv, kterou v nejvyšší instanci zajišťoval zvláštní soud. Stejně jako v Rakousku zde byla pravomoc správního soudnictví založena na generální klausuli, zatímco v Bavorsku byl použit princip enumerativní.

Z historického hlediska se jako nejdůležitější jeví prvotní vývoj v **Prusku**. Zde bylo nařízením ze dne 26. 12. 1808 zavedeno úplné oddělení správy a soudnictví ve vyšších instancích a byla odstraněna komorní justice. Soudy dostaly nedělitelnou správu soudcovského úřadu, což znamenalo i soudní ochranu ve správních záležitostech. Ta byla ale v následujících desetiletích výrazně omezena především vyloučením pořadu práva. Např. roku 1842 byla zákonem omezena soudní pravomoc v policejních věcech. Pokusy o reformy z let 1860/61 přitom ztroskotaly právě na zavedení pořadu práva, který byl umožněn jen v některých speciálních případech.

Podle ustanovení § 182 říšské ústavy z roku 1848/49 mělo být soudnictví ve správních věcech zrušeno: „*Die Verwaltungsrechtspflege hört auf. Über alle Rechtsverletzungen entscheiden die Gerichte*“. Nešlo však jen o zákaz výkonu spravedlnosti správními orgány, ale především o zrušení dosavadní praxe, podle níž v mnoha německých státech o sporech mezi občany a úřady rozhodovaly samy tyto úřady ve vnitřním řízení. Místo toho měla rozhodovat civilní justice, která byla ovšem v polovině 19. století omezena na oblast soukromého práva. Pro spory vyplývající ze vztahu stát – občan byla příslušná administrativní justice. To vedlo k rozlišení „věcí justičních“ (*Justizsachen*) a „věcí vládních“ (*Regierungssachen*).¹⁹

Také v **Severoněmeckém spolku** (1866–1871) vzniklo správní soudnictví, zahrnovalo však jen určité oblasti, čímž vznikl pestrý konglomerát nejrůznějších úřadů jako na zemské úrovni.²⁰ V **Prusku** bylo správní soudnictví zavedeno v letech 1872–1876 v pěti východních provinciích. Výsledkem kompromisu mezi vládou a liberály bylo ustavení svého druhu speciálních správních soudů v chudinských záležitostech, kde rozhodovací pravomoc byla svěřena jmenovaným kariérním úředníkům a vybraným laikům. V roce 1876 byly vydány zákony o krajském zřízení, o správním soudnictví, o provinčním zřízení a kompetenční zákon. Při zřizování správních soudů se nejdůležitější otázkou stalo, zda mají být správní soudy sloučeny s okresními výbory nebo být samostatné.²¹ Organizace správních úřadů a soudů podle výše uvedených zákonů byla hierarchická a velmi složitá. Je třeba rozlišovat instance správních soudních úřadů rozhodující ve správním řízení sporném, vedle nichž existovala celá řada rozhodovacích úřadů (*Beschlussbehörde*) obecné zemské správy, které rozhodovaly v rozhodovacím řízení (*Beschlussverfahren*²²). Správní úřady soudní (*Verwaltungsgerichtsbehörden*) sestávaly z okresního výboru (*Kreisausschuß*) jako okresního správního soudu; na jeho úrovni v městských okresech v určených záležitostech rozhodoval městský výbor (*Stadtausschuß*). Dalšími správními úřady soudními byly krajský správní soud (*Bezirksverwaltungsgericht*) a vrchní správní soud (*Oberverwaltungsgericht*). Jak bylo výše zmíněno, fungovaly vedle správních soudů též rozhodovací úřady (*Beschlußbehörden*). Do této kategorie patří opět okresní výbor (*Kreisausschuß*), krajská rada (*Bezirksrat*) a provinční rada (*Provinzialrat*).²³ Zároveň ještě z doby před zavedením reformy zůstaly zachovány i čistě byrokratické instance jako zemská rada (*Landrat*). Pro výlučně komunální záležitosti byly příslušné orgány provinčních obcí (*Provinzialgemeinde*): provinční výbor (*Provinzialausschuß*) a zemský ředitel (*Landesdirektor*).

Nejvyšší správní soud (*Oberverwaltungsgericht*) byl zřízen zákonem o správních soudech a správním řízení soudním z roku 1875 (*Gesetz, betr. die Verfassung der Verwaltungsgerichte und das Verwaltungsstreitverfahren, tzv. VGG*). Po roce 1876 ovšem kvůli hospodářskému útlumu došlo ke změně politického klimatu a soudní kontrola správy přestala být významná. Další právní předpisy byly proto vydávány až v letech 1879–1881. V roce 1883 byly jako jednotná druhá instance zřízeny krajské výbory (*Bezirkssausschuß*). Ovšem v celém Prusku bylo správní soudnictví zavedeno až roku 1890.²⁴

Další snahy o reformu organizace správního soudnictví přišly až v roce 1908. Jejich výsledkem byla novela zákona z roku 1914, která ovšem nezmiňovala ani okresní ani městské výbory a krajskému výboru ponechávala jen mizivé kompetence.²⁵ V roce 1933 byly odstraněny všechny správní soudní úřady jako rozhodovací úřady (*Beschlußbehörden*) a všechna grémia u okresních, krajských a městských správních soudů (*Bezirks-, Kreis-, Stadtverwaltungsgericht*) byla přejmenována.

Jako nejsmysluplnější instituce se tak ukázal nejvyšší správní soud (*Obverwaltungsgericht*). Původně měl hrát roli centrální instance, která by mohla měnit rozhodnutí nižších soudů, a zaručit tak jednotné zásady rozhodování a chránit jednotu práva. Později však plnil i další úkoly, dozíral na dodržování zásadních forem řízení a na nezávislost správního soudnictví. Jako jediný ze správních soudů byl vybaven dostačujícími pravomocemi, aby mohl zajistit ochranu jednotlivce před zásahy státu.²⁶

Podle ustanovení čl. 107 ústavy **výmarské republiky** věnovaného správnímu soudnictví musely být v říší a zemích zřízeny podle zákona správní soudy k ochraně jednotlivce proti nařízením a opatřením správních úřadů: „*Im Reiche und in den Ländern müssen nach Maßgabe der Gesetze Verwaltungsgerichte zum Schutze der Einzelnen gegen Anordnungen und Verfügungen der Verwaltungsbehörden bestehen.*“ Téměř ve všech zemích přitom už správní soudnictví existovalo od druhé poloviny 19. století (viz níže). V zásadě lze říci, že šlo o dvě základní koncepce, z nichž jednu představoval právě pruský model. Ten převzalo např. Hesensko a další malé státy jako Anhaltsko nebo Sachsen-Meiningen. Naproti tomu rakouský jednoinstanční model se objevuje ve státech Braunschweig, Sachsen-Coburg-Gotha, Sachsen-Weimar, Sachsen-Altenburg, Schwarzburg-Rudolstadt, Lübeck nebo Brémy. Existoval však i třetí model, který představoval dvojinstanční systém ve státech Bavorsko, Bádensko, Lippe, Oldenburg, Hamburk, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz a Durynsko. Naprosto odlišné systémy byly přitom zavedeny ve Württembersku a v Sasku.²⁷

V jednotlivých německých státech tedy existovaly nejen různé systémy správního soudnictví, ale i vztahy mezi aktivní správou a správním soudnictvím a záruky nezávislosti správních soudů vypadaly velmi odlišně. Především v malých státech působili jako soudci úředníci – a to i u vyšších soudů. Např. v Bavorsku a Sasku byla státní správa se soudnictvím propojena do té míry, že na základní a střední úrovni rozhodovali výlučně úředníci. V Prusku, Bádensku a Hesensku byly správní úřady a správní soudy jako jedolité orgány složeny z úředníků a laiků. Pouze v Hamburku nebyla správa se správním soudnictvím vůbec propojena. Tento zběžný výčet napovídá, že taková situace nutně musela již v době výmarské republiky vést ke značným problémům. Také příslušnost správních soudů byla odlišná od současné úpravy. Ve většině případů šlo o rušení nezákonných správních aktů na základě žaloby, přičemž tyto žaloby měly velmi často odkladný účinek. Z hlediska stanovení věcné příslušnosti se navíc uplatňovaly různé kombinace generálních klausulí a enumerativního principu.²⁸

Z hlediska časového vzniklo správní soudnictví nejprve v Prusku, Rakousku a v Hesensku (1875); následovaly Württembersko (1876), Bavorsko (1878), Anhaltsko (1888), Braunschweig (1895), Sachsen-Meiningen (1897), Lippe (1898), Sachsen-Coburg-Gotha (1899) a na prahu nového století též Sasko (1900), Oldenburg (1906). V roce 1912 se jednotlivé durynské státy dohodly na zřízení společného nejvyššího správního soudu. Mezi posledními zavedly správní soudnictví ve 20. letech městské státy Lübeck (1918), Hamburg (1921) a Brémy (1924) a Mecklenburg-Schwerin a Mecklenburg-Strelitz (1922). Schaumburg-Lippe ovšem neměl správní soudnictví ještě v roce 1933.²⁹

Lze shrnout, že při vzniku republiky na území Německa existovaly na zemské úrovni velmi odlišné systémy správního soudnictví, které byly více či méně propojeny personálním substrátem se správou v těchto zemích. Pravidla organizace, příslušnosti i řízení byla odlišná.

Na celoněmecké úrovni vznikalo správní soudnictví již od roku 1871, kdy vzniklo Německé císařství. Postupně byly zřizovány nejrůznější orgány, které měly zároveň pravomoc rozhodovat na říšské úrovni spory v oblasti své působnosti. Šlo např. o spolkový úřad pro záležitosti vlasti (*Bundesamt für das Heimatwesen*), dále o říšskou revírní komisi (*Reichsrayonkommission*, 1871), říšský drážní úřad (*Reichseisenbahnamt*, 1873), patentový úřad a vrchní námořní úřad (*Patentamt a Oberseeamt*, 1877) nebo odvolací komise pro průmysl draselných solí (*Berufungskommission für die Kaliindustrie*, 1910).³⁰ V oblasti soudnictví ve věcech pojištění vznikl roku 1884 říšský pojišťovací úřad (*Reichsversicherungsamt*) a roku 1911 vrchní smírčí soud pro pojištění zaměstnanců (*Oberschiedsgericht für die Angestelltenversicherung*).³¹ Na tomto místě je třeba poznamenat, že v Německu doposud existuje zvláštní správní soudnictví ve věcech práva sociálního zabezpečení.

Po vzniku výmarské republiky byl celý systém celoříšského správního soudnictví významně zjednodušen a ještě více centralizován. Zřízením říšského finančního dvora (*Reichsfinanzhof*) byla v roce 1918 založena zvláštní kategorie finančního soudnictví, která zůstala od všeobecného správního soudnictví oddělena. Roku 1920 byl ustaven říšský hospodářský soud (*Reichswirtschaftsgericht*), který tak jako jediný zůstal zachován z doby před rokem 1918. Jeho věcná příslušnost byla založena na přesném zákonném výčtu, který byl bohužel obsažen v mnoha předpisech. Šlo o záležitosti jak válečného, tak mírového hospodářství, největší oblastí však bylo tzv. obecné hospodářství (rozhodování o odškodnění na základě úpravy železo zpracujícího průmyslu a hospodaření se železem a jinými surovinami), poslední oblastí příslušnosti byly náhrady škod způsobenými vnitřními nepokoji na movitém i nemovitém majetku, životě i zdraví.³² V roce 1922 byl zřízen říšský zásobovací soud (*Reichsversorgungsgesicht*). Jeho příslušnost byla ovšem dána jen tehdy, jestliže šlo o zabezpečení vojenských osob zraněných v rámci výkonu služby nebo neschopných vykonávat službu nebo zabezpečení pozůstalých.³³ Dalším ze soudů, které se na celoněmecké úrovni zabývaly správními záležitostmi byl soud kartelový (*Kartellgericht*), který byl založen roku 1923. Rozhodoval především o návrzích říšského ministerstva výživy a zemědělství na prohlášení některého kartelu nebo kartelové smlouvy za neplatné nebo o návrzích na zákaz jejich provádění. Od roku 1924 existoval také říšský drážní soud (*Reichsbahngericht*).³⁴

Říšský soud (*Reichsgericht*) byl také příslušný pro některé záležitosti, které bylo nutné rozhodovat ve správním soudnictví. Ve většině podobných případů ale nešlo o správní soudnictví v pravém slova smyslu.³⁵ Takovým případem byla například příslušnost říšského soudu ve věcech odvolání proti rozhodnutí patentového úřadu o neplatnosti nebo zrušení patentu.

Jako orgán správního soudnictví působila také říšská rada (*Reichsrat*), která rozhodovala např. o odvoláních proti odepření povolení ke stavbě (...) v oblastech říšských válečných přístavů, ale také poskytovala ochranu a pomoc v případě odepření spravedlnosti.³⁶ Přenesení některých kompetencí správních soudů na říšskou radu se však jeví jako popření základních principů správního soudnictví, neboť říšská rada byla složena ze zástupců jednotlivých spolkových států.

Jako správní soudy výmarské republiky lze nakonec označit pouze spolkový úřad pro záležitosti vlasti (*Bundesamt für das Heimatwesen*), který pracoval od doby vzniku Německého císařství, a říšský finanční dvůr (*Reichsfinanzhof*). V organizaci i řízení se po celou dobu existence výmarské republiky projevovaly velmi silné politické vlivy. Různorodost

zvláštních úřadů, které byly příslušné rozhodovat ve správním soudnictví, nutně znamenala překážky ve výstavbě správního soudnictví v moderním slova smyslu. Jednotlivé země si tak jako za císařství zachovaly vlastní systémy správního soudnictví, které byly založeny na odlišných principech organizace, řízení i příslušnosti (viz výše). To také znamenalo zásadní překážku pro nalezení jednotného modelu správního soudnictví pro celou říši. Další problém představovala skutečnost, že v poslední instanci vykládaly říšské zákony jak říšské, tak zemské úřady, což vedlo k mnohdy protichůdným rozhodnutím; navíc nebyl žádný říšský orgán, který by v takových záležitostech rozhodl v poslední instanci. Proto se myšlenka jednotnosti práva již brzy po vzniku výmarské republiky proměnila ve volání po zřízení říšského správního soudu se všeobecnou příslušností.³⁷

3. Říšský správní soud

Diskuse o zřízení říšského správního soudu probíhaly už od roku 1873, první návrh zákona byl však předložen až v roce 1922.³⁸ V návaznosti na znění ustanovení čl. 107 ústavy výmarské republiky se rozhořely spory o samou podstatu výrazu „správní soudy“ (*Verwaltungsgerichte*). Obecně panovala shoda, že správní soudnictví by mělo být svěřeno zvláštním soudům. Naproti tomu např. v Hamburku a Brémách stále ještě existovala všeobecná příslušnost obecných soudů (správní soudnictví zde bylo zavedeno v letech 1921 a 1924, viz výše). Další okruh problémů se týkal nezávislosti soudců a jejich záruk. V oblasti věcné příslušnosti byla nově prosazována generální klauzule nebo alespoň obsáhlý výčet, který by se blížil pojetí generální klauzule. Celá záležitost byla o to složitější, že nestačilo jen vybudovat soustavu správního soudnictví, bylo také třeba zřídit říšský správní soud, o němž výslovně hovořila ustanovení čl. 31 a 166 ústavy výmarské republiky. Navíc i některé zákony anticipovaly jeho vznik, když stanovovaly jeho příslušnost. Mezi takové zákony patřil např. zákon o jednotné úpravě platových podmínek úředníků (*Besoldungssperrgesetz*, 1920) nebo zákon o blahu mládeže (*Jugendwohlfahrtsgesetz*, 1922). Dalším skutečně závažným problémem (sic) se stalo i určení sídla budoucího říšského správního soudu: bylo třeba rozhodnout mezi Berlínem a Stuttgartem.

Konečný návrh v roce 1922 počítal se zřízením říšského správního soudu ve Stuttgartu, což bylo silně kritizováno ze strany Pruska. Prusko nedodalo svoje stanovisko k návrhu zákona a vyjádřilo se až na zasedání říšské rady. Podle pruského názoru šel návrh nad rámec minimálních požadavků čl. 107 ústavy výmarské republiky. Prusko k takovému postoji vedlo zřejmě i to, že již při přípravě návrhu zákona bylo pruské správní soudnictví označováno jako zaostalé. Proti návrhu se však z politických důvodů postavilo i Bavorsko.

V roce 1925 se vláda dostala pod tlak ze strany říšského sněmu, který trval na předložení návrhu zákona. Přes naléhání říšského sněmu se vládní projednávání zákonných předloh protahovalo a říšské radě byly předloženy až v březnu 1926. Tento návrh zákona na zřízení říšského správního soudnictví, který vypracovalo říšské ministerstvo vnitra, počítal s vytvořením správních senátů u říšského soudu.³⁹ Tyto senáty měly převzít věcnou příslušnost říšského správního soudu, ale také kartelového soudu a spolkového úřadu pro záležitosti vlasti. Proti převzetí agendy říšského finančního dvora se postavilo Bavorsko, které dlouhodobě zastávalo federalistickou linii. V odůvodnění jeho stanoviska bylo mimo jiné uvedeno, že zavedením říšského správního soudnictví by padl poslední z ještě stojících pilířů, na nichž spočívá státní svěbytnost jednotlivých zemí. Jako celek tento návrh

odmítly jednotlivé země; především zástupci Bavorska a Pruska prohlásili, že návrh je pro ně nepřijatelný. Pro schválení návrhu zákona se v říšské radě vyslovilo jen Sasko a Hamburk. Následovala další vyjednávání, v jejichž průběhu předneslo Prusko návrh na přeměnu pruského nejvyššího správního soudu na říšský správní soud.

Vlastní návrh představil viceprezident pruského nejvyššího správního soudu. Ten předpokládal založení sbírky rozhodnutí nejvyšších zemských i říšských správních soudů. Pokud by se pak některý soud chtěl odchýlit od dřívějšího rozhodování, musel by vznést dotaz ke státnímu soudnímu dvoru Německé říše.⁴⁰

Novým impulsem snah o vytvoření říšské soustavy správního soudnictví se v roce 1927 stalo prodloužení účinnosti zákona na ochranu republiky (*Gesetz zum Schutze der Republik*). Podle tohoto zákona rozhodoval o správních žalobách ve věcech spolkového a shromažďovacího zákona státní soud na ochranu republiky (*Staatsgerichtshof zum Schutze der Republik*). Bylo navíc téměř jisté, že účinnost tohoto zákona bude ještě alespoň jednou prodloužena, a tak opadl veškerý tlak na zřízení říšského správního soudu, který měl převzít příslušnost pro žaloby vyplývající ze spolkového a shromažďovacího zákona. Kdyby ovšem zákon na ochranu republiky pozbyl účinnosti a státní soud na ochranu republiky by byl zrušen, aniž by jeho kompetence ve věcech práva shromažďovacího a spolkového přešla na jiný soud, dostala by se tato materie zpět na zemskou úroveň. Tato úvaha vedla k obnovení úsilí o zřízení říšského správního soudu, na který byly předběžně přesunuty kompetence státního soudu na ochranu republiky. Soud na ochranu republiky byl nakonec zrušen, ale podle zákona měly jeho kompetence přejít na říšský správní soud a do jeho zřízení na jeden ze senátů říšského soudu.

V roce 1927 změnilo názor také Prusko a začalo se zasazovat o vytvoření říšského správního soudu. Podle pruského návrhu měl říšský správní soud rozhodovat i ve věcech, které se dosud netěšily ochraně ve správním soudnictví. Šlo však pouze o pět velmi úzce vymezených oblastí jako např. rozhodování podle zákona o říšské a státní příslušnosti, podle zákona o volném pohybu a podle shromažďovacího a spolkového zákona. Pro ostatní záležitosti zůstávala zachována příslušnost dosavadních specializovaných soudních orgánů, jako byl kartelový soud nebo říšský soud⁴¹. Proti návrhu na přeměnu pruského nejvyššího správního soudu na říšský správní soud se však postavilo ministerstvo spravedlnosti, které v tom spatřovalo posilování již tak velkého vlivu Pruska v říši.

Podle návrhu říšského ministerstva vnitra měl říšský správní soud sídlit v Berlíně a v jeho čele měl stát prezident. Mezi jeho členy by dále patřili senátní prezidenti a radové. Členové by byli jmenováni říšským prezidentem. Dolní věková hranice měla být 35 let, horní neexistovala. K podmínkám jmenování patřilo pět let praxe ve státní správě nebo ve správním soudnictví nejméně u poloviny členů soudu. Členové soudu měli mít rovnocenné postavení se soudci obecných soudů. Organizace měla být vytvořena po vzoru říšského soudu a říšského finančního dvora – pětičlenné senáty, velký senát a plénum.

Říšská vláda se nakonec rozhodla návrh podporovat a jednotlivosti přenechala zemské konferenci. Vláda nakonec návrh schválila až v roce 1929, kdy vypukla hospodářská krize a v Německu už panovala politická krize parlamentního systému a ztroskotala říšská správní reforma.⁴² Po změně vlády v březnu 1930 byl návrh zákona předložen říšské radě. Předloha zákona byla projednána s pruskou vládou, jejíž požadavky byly v závěrečném znění zohledněny, což samozřejmě narazilo na odpor Bavorska. Ovšem také v Prusku vznikly další výhrady. V březnu 1931 se proti zřízení říšského správního soudu vyslovil prezident

říšského soudu Bumke.⁴³ Bumkemu šlo především o zachování vlivu, významu i kompetencí říšského soudu, které by zřízením říšského správního soudu mohly být omezeny. K těmto výhradám se připojil i soudcovský spolek a vláda nakonec upustila od návrhů na zřízení říšského správního soudu, a to přesto, že všechny země s výjimkou Bavorska byly o nutnosti zřízení říšského správního soudu přesvědčeny.

Z výše uvedeného popisu snah o zřízení říšského správního soudu vyplývá, že jejich ztroskotání bylo dáno obecnými i zcela konkrétními důvody a okolnostmi. K těm patří výstavba konkrétního modelu federalismu, resp. vyřešení vztahu mezi svébytností jednotlivých zemí a mírou závislosti na spolku. Ve výmarské republice sice měly výsost ve správních věcech země, ale čl. 14 ústavy výmarské republiky zaváděl výhradu říšského zákona ve věcech správy. Prusko sice bylo ochotno kdykoliv podpořit sjednocovací snahy, ale pouze v případě, že by se tak dělo pod jeho záštitou. Vzhledem k jednoznačné převaze Pruska v říšské radě je zvláštní, že říšská vláda na jeho návrhy nepřistoupila dříve. Zároveň se žádná vláda nikdy nepokusila prosadit zřízení říšského správního soudu v říšském sněmu, protože nechtěla riskovat otevřený spor s říšskou radou. Mimo to vznikaly i nejrůznější spory o postavení říšského správního soudu mezi jednotlivými ministerstvy, především mezi říšským ministerstvem spravedlnosti a ministerstvem financí.⁴⁴

Po lednu 1933, kdy se Adolf Hitler stal říšským kancléřem, se správní soudnictví dostalo pod soustavný legitimační tlak, neboť nebylo v souladu s vůdcovským principem. Přesto se zpočátku zdálo, že postoj nového režimu bude k soustavě správního soudnictví indiferentní a zároveň ambivalentní. Příčina tohoto chápání správního soudnictví vycházela z toho, že národní socialisté nevyvinuli žádné vlastní učení o státu nebo správě; vlastně je ani vyvinout nechtěli. Také příslušnost soudů nebyla příliš měněna, pouze např. v Hamburku došlo k omezení do té doby neomezené generální klauzule podle pruského vzoru a v Sasku byla ze soudního přezkumu vyloučena policejní rozhodnutí. Jiných zásahů vlastně ani nebylo třeba, protože v oblasti státního občanství, bezpečnosti, policie nebo živností byla správně-soudní ochrana vyloučena výslovně nebo konkludentně jinými předpisy. Zrušení zemí a jejich sloučení s říší v roce 1934 se správního soudnictví také příliš nedotklo. Obecním řádem z roku 1935 byla poprvé od roku 1933 založena příslušnost správních soudů.

Přestože správní soudnictví čelilo v tzv. třetí říši existenčním problémům, zaznívaly i požadavky na zřízení říšského správního soudu. Po zrušení zemí a vytvoření unitárního státu bylo jasné, že bude nutné odstranit rozdíly v pojetí správního soudnictví v bývalých zemích. Prezident saského nejvyššího správního soudu předložil návrh zákona o sjednocení opravných prostředků v německé správě a o říšském správním soudu v roce 1936 (*Entwurf eines Gesetzes über Vereinheitlichung der Rechtsmittel in der deutschen Verwaltung und über ein RVG*), jímž by byla příslušnost správních soudů založena na generální klauzuli a jímž by také byla zavedena právní stížnost (*Rechtsbeschwerde*). O říšském správním soudu pojednávaly pouze dva paragrafy, které se týkaly rozhodování v pětičlenných senátech a sídla soudu v Berlíně.⁴⁵ Prezident jednoho ze senátů pruského nejvyššího správního soudu zase navrhoval trojstupňovou soustavu. Důležitější než tyto polosoukromé návrhy byly návrhy říšského ministerstva vnitra, které se už od jara 1935 zabývalo předlohou ke sjednocení správního soudnictví a zřízení říšského správního soudu.

Tento návrh zákona o říšské správě (*Reichsverwaltungsgesetz*) předložilo ministerstvo vnitra na podzim roku 1935. Návrh měl tři části: správní řízení, výstavba správních sou-

dů a správním řízení soudní. Na nově zřízený říšský správní soud měla přejít kompetence říšského služebního trestního dvora (*Reichsdienststrafhof*) a opět byly vydávány předpisy, které počítaly s brzkou existencí říšského správního soudu (např. zákon o platových podmínkách, *Besoldungsgesetz*, podle něhož měli mít soudci říšského správního soudu stejné postavení jako soudci říšského soudu). Zatímco říšské ministerstvo vnitra pracovalo na sjednocení právních předpisů o správě a správním soudnictví, ostatní ministerstva přidávala do onoho pestrého konglomerátu nejrůznějších správních úřadů, které vykazovaly jisté znaky správních soudů, další podobné orgány, které měly rozhodovat o různých opravných prostředcích proti rozhodnutím aktivní správy. Takto byl zřízen např. *Entschädigungsgericht* (1935), *Oberste Spruchstelle für Umlegungen* (1936), *Die oberste Spruchstelle für Wasser- und Bodenverbände* (1937) nebo říšský služební trestní dvůr (*Der Reichsdienststrafhof*, 1937). Ten rozhodoval o odvoláních a stížnostech proti rozhodnutím služebních trestních komor (*Dienststrafkammer*) a měl působit při říšském správním soudu.⁴⁶

Před začátkem války docházelo také k některým změnám u zvláštních správních soudů, jakým byl kupříkladu říšský finanční dvůr (*Reichsfinanzhof*) nebo říšský pojišťovací úřad (*Reichsversicherungsamt*). Především k němu měli nacisté obojetný vztah: na jedné straně bylo kladně hodnoceno propojení správy a soudnictví, na druhé straně jim byla trnem v oku samospráva, která v oblasti pojištění panovala. Proto byla v roce 1935 odstraněna např. pokud šlo o volbu zástupců pojištěnců v senátech tohoto soudu. Také u říšského zásobovacího soudu (*Reichsversorgungsgesetz*) došlo ke změně v jeho příslušnosti – jeho působnost byla dokonce rozšířena, a řízení bylo natolik zjednodušeno, že nakonec rozhodovala jen jedna instance. I řízení před říšským hospodářským soudem (*Reichswirtschaftsgericht*) a kartelovým soudem (*Kartellgericht*) bylo v roce 1938 podstatně zjednodušeno. Kartelový soud byl nakonec zrušen a jeho kompetence převzal právě říšský hospodářský soud.⁴⁷

Už od převzetí moci v roce 1933 se nacisté pokoušeli neustále zjednodušovat, a tím i potlačovat státní správu. Organizačními správními reformami tohoto cíle nedosáhli, a tak se o to v roce 1939 pokusili prostřednictvím racionalizace správního řízení, což se citelně dotklo pouze a právě správního soudnictví.⁴⁸ Vydáním výnosu vůdce a říšského kancléře o zjednodušení správy (*Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Vereinfachung der Verwaltung*, 1939) došlo k omezení správního soudnictví, neboť o možnosti podat opravný prostředek napříště rozhodovaly správní orgány, proti jejichž rozhodnutí měl opravný prostředek směřovat.⁴⁹ Výnos platil i pro zvláštní správní soudy, čímž značně omezil jejich činnost. Zároveň zmocňoval generální zmocněnce pro říšskou správu vydávat další opatření ke zjednodušení správy. Lze říci, že už zavedením principu připouštění opravného prostředku byla naprosto odstraněna ochranná funkce správního soudnictví, v němž má být opravný prostředek k dispozici dotčenému jedinci a nikoliv správnímu orgánu. Správní soudnictví tak bylo fakticky odsouzeno k zániku. Přesto byla většina příznivců správního soudnictví přesvědčena o tom, že po válce bude správní soudnictví obnoveno nebo spíše znovu vytvořeno.⁵⁰

Druhé nařízení o zjednodušení správy (*Zweite Verordnung über die Vereinfachung der Verwaltung*) z podzimu roku 1939 se týkalo jen obecných správních soudů v bývalých zemích. Pruské městské a okresní správní soudy a jim odpovídající správní soudy ostat-

ních zemí byly zrušeny. Zvláštní soudy, které nebyly těmito předpisy dotčeny, podléhaly zjednodušovacím předpisům, které byly vydávány v následující době.

Už na konci 30. let byly změněny úkoly správního soudnictví: už nemělo kontrolovat správu, ale stát se toliko jejím doplňkem, mělo ji podporovat a především odbřemenit.⁵¹ V roce 1941 byl přesto zřízen říšský správní soud. Důvodem k jeho zřízení se stalo nařízení o válečných věcných škodách (*Kriegssachschädenverordnung*) z listopadu 1940. Toto nařízení garantovalo pozemkovým vlastníkům nebo oprávněným uživatelům pozemků náhradu škod na movitém i nemovitém majetku, které byly způsobeny v souvislosti s vedením války, přičemž náhrada měla být poskytnuta v penězích nebo v náhradním plnění. O výši náhrady měl rozhodovat vždy správní úřad za účasti zástupce říšských zájmů (*Vertreter des Reichsinteresses*). Tento zástupce a dotčený vlastník mohli podat stížnost k vyššímu správnímu úřadu, proti jehož rozhodnutí bylo možné podat stížnost k říšskému úřadu pro válečné škody (*Reichskriegsschädenamt*), ovšem pouze pokud ji vyšší správní úřad připsal. Říšský úřad pro věcné škody byl zřízen až v roce 1941 (*Verordnung über die Einrichtung des Reichskriegsschädenamts*). Úřad byl koncipován jako paralelní soudní orgán k říšskému správnímu soudu, jehož byl zároveň součástí. Stal se posledním zvláštním správním soudem, který byl před koncem války zřízen. V jeho čele stál prezident a kromě právníků zde působili i čestní členové, kterými se stávali jen členové NSDAP jako zástupci vůdce. Velmi ojedinělé bylo také postavení prezidenta říšského správního soudu, který po slyšení zástupce zájmů říše a předsedy senátu mohl vydávat obecně závazné směrnice pro používání a výklad zákonných ustanovení.

Výnosem vůdce ze dne 3. dubna 1941 byl s účinností ode dne 1. května 1941 zřízen říšský správní soud.⁵² Podle ustanovení § 1 výnosu byly sloučeny pruský nejvyšší správní soud, říšský služební trestní dvůr, říšský hospodářský soud, správní soudní dvůr ve Vídni, a dále nejvyšší rozhodovací místo pro nové uspořádání pozemků, nejvyšší rozhodovací místo pro vodní a půdní útvary, odškodňovací soud a říšský úřad pro válečné škody. Příslušnost ani řízení nebylo dotčeno, výnos se věnoval především organizaci říšského správního soudu. Soudcem se mohla stát osoba starší 30 let s pěti lety praxe ve vyšší státní správě nebo ve funkci soudce, která byla jmenována vůdcem a říšským kancléřem. K říšskému správnímu soudu ovšem mohli být přiřazeni i mimořádní členové, které podle potřeby vysílalo říšské ministerstvo vnitra. Ve skutečnosti šlo o přeložené úředníky a nevytížené soudce vrchních správních soudů. Podle ustanovení § 7 nebyli soudci vázáni žádnými pokyny, čímž byla teoreticky stanovena jejich věcná nezávislost. Výnos předpokládal také zřízení velkého senátu, u něhož měl působit vrchní říšský zástupce pro zajištění veřejného zájmu. Tento byl však ustaven až v roce 1945. V dalších ustanoveních bylo říšské ministerstvo vnitra zmocněno vydávat nové obsáhlé organizační předpisy a také právní a správní předpisy k prosazení a *doplnění* tohoto výnosu.

Prováděcí vyhláška říšského ministerstva vnitra podřídila říšský správní soud dohledu tohoto ministerstva. Ministerstvo vnitra bylo také oprávněno určit po slyšení prezidenta říšského správního soudu počet senátů. Senáty byly pouze tříčlenné a soudci navíc měli zasedat ve více senátech. Senáty vídeňského správního soudního dvora zůstaly jako zvláštní senáty ve Vídni a nadále pracovaly díky systému založenému na generální klausuli. Za největší organizační změnu je považováno přestěhování sídla říšského správního soudu z budovy říšského hospodářského soudu na Witzlebenstraße do budovy pruského nejvyššího správního soudu na Hardenbergstraße.

Z hlediska personálního obsazení je třeba zmínit skutečnost, že prezidentem říšského správního soudu se měl stát prezident pruského nejvyššího správního soudu. Jeho místo nebylo ovšem od roku 1937 obsazeno. Podle prováděcí vyhlášky k výnosu o zřízení říšského správního soudu měli dosavadní členové nyní sloučených soudních instancí nejprve plnit úkoly řádných soudců ve svých stávajících úřadech.

Rozpočtový plán předpokládal vytvoření následujících pozic: prezident, viceprezident, 14 předsedů senátů, 40 říšských soudců, 20 soudců vrchních správních soudců, 20 správních soudců. Celkem šlo o 96 soudcovských míst, přesto mnoho soudců ze zrušených soudů ztratilo své místo. Podrobnější přehled⁵³ názorně ukazuje, že došlo ke snížení počtu správních soudců, a to především u pruského nejvyššího správního soudu, správního soudního dvora ve Vídni a říšského hospodářského soudu. Z 18 senátních prezidentů odešlo 7 (možná dokonce 8), z 83 radů bylo 22 penzionováno nebo odstaveno. Snížení počtu správních soudců bylo samozřejmě využito k odstranění nepohodlných osob.

Zřízení soudu bylo v dobových právnických časopisech hodnoceno jako největší úspěch zákonodárství poslední doby. Přesto existují některé otázky, které se ani současně německé právní historiografii nepodařilo zcela objasnit. Jednak jde o to, proč byl soud zřízen výnosem vůdce, jestliže nařízení o zjednodušení správy z roku 1939 opravňovalo k vydávání předpisů ke zjednodušení správy ministra vnitra. Druhá otázka zní, jaký zájem vlastně mělo říšské ministerstvo vnitra na zřízení říšského správního soudu? Lze se domnívat, že ministerstvo vnitra se tak pokoušelo posílit svůj upadající význam.

Pokud jde o fungování říšského správního soudu, popisuje je pozdější prezident soudu Sommer jako naprosto ochromené. V březnu 1942 bylo soudu postoupeno 6 věcí a v dubnu téhož roku dokonce 10 věcí. Prezident Sommer zmiňuje jeden případ, kdy krajský správní soud odmítl rozhodnout o věci samé, ale spor o náklady řízení blahosklonně přenechal rozhodnutí říšského správního soudu.⁵⁴ Podle Sommera mohly udržet zdání fungujícího správního soudnictví jen zvláštní oblasti jako např. služební trestní senáty (*Dienststrafsenate*), říšský úřad pro válečné škody (*Reichskriegsschädenamt*) a pořádkový trestní senát (*Ordnungsstrafsenat*) bývalého říšského hospodářského soudu, které na druhé straně dalekosáhle překročily vlastní činnost správního soudnictví.⁵⁵ Prezident Sommer se dále zmiňuje o tom, že jeho pracovní náplň spočívala v přidělování soudců, kancelářů, kancelářského personálu právě těmto třem „institucím“, přičemž pracoval jen hodinu a půl denně. Přesto byly od roku 1943 úřady soudců obsazovány kvůli válečnému nasazení i penzionovanými soudci.

Obecně lze konstatovat, že zřízením říšského správního soudu se na organizaci správního soudnictví nic nezměnilo. Hlavním účelem jeho zřízení byla finanční úspora a další zjednodušování státního aparátu. Rozhodnutí týkající se obecné správy téměř vymizela, což jen dokládá erozi celého systému správního soudnictví.

Říšský správní soud byl formálně zrušen ustanovením čl. V č. 3 zákona kontrolní rady č. 36 ze dne 10. října 1946. Po roce 1945 se vůdčí ideou správního soudnictví stala ochrana subjektivních práv jednotlivce a přestalo být nahlíženo jako součást správy. Názor, že správní soudnictví je součástí správy, byl zdůrazňován vždy v dobách, kdy existoval zájem na omezení správního soudnictví. Různé pohledy na správní soudnictví často vyživali příznivci federalismu proti sjednocování správy a proti strukturálně slabé říšské vládě. Správní soudnictví a říšský správní soud se staly odrazem nedořešené otázky jednotného německého národního státu, ale i vztahu mezi zeměmi a říší.

4. Správní soudnictví v Bádensku a Württembersku

V **Bádensku** bylo správní soudnictví zavedeno již roku 1864, kdy nabyl účinnosti zákon o organizaci vnitřní správy (*Gesetz über die Organisation der inneren Verwaltung*). Tímto předpisem nazývaným „perla nové organizace Bádenska“ byla zavedena soustava správního soudnictví, v němž v první instanci rozhodovaly okresní rady (*Bezirksrat*) za účasti měšťanů. Správní soudní dvůr (*Verwaltungsgerichtshof*) byl plně oddělen od správy a rozhodoval o rekursech podaných proti rozhodnutím okresních rad. Často rozhodoval též jako první i poslední instance; jeho kompetence však byla značně omezena. V roce 1880 byl vydán zákon, kterým bylo nově upraveno postavení správního soudního dvora a správní řízení soudní. Definitivně tak došlo k vynětí správního soudnictví ze systému správy. Také novelou z roku 1884 došlo k rozšíření příslušnosti okresních rad a správního soudního dvora. Další úpravy lze označit pouze za kosmetické, ovšem všechny tyto předpisy se staly základem právní úpravy správního soudnictví v Bádensku, která přetrvávala až do počátku druhé světové války.

Na počátku 30. let řešil správní soudní dvůr rozšiřování antisemitských a antiamerických pamfletů v souvislosti se zahájením provozu nové budovy heidelberské univerzity. Podstatou sporu byla otázka, zda oslavný sborník, který vydala frakce NSDAP heidelberské městské rady, bylo možné označit za leták politického obsahu podle vyhlášky říšského prezidenta o potírání politických výtržností. Jako takový by jej mohla policie zadržet v případě, že jeho vydání nebylo 24 hodiny před zveřejněním oznámeno příslušným policejním úřadům. Vydavatelé tak neučinili a jejich žaloba proti zabavení sborníku byla nakonec odmítnuta.⁵⁶

Po zrušení zemí v roce 1933 nedošlo v Bádensku k zásadním zásahům do správního soudnictví, nacisté se soustředili především na personální i věcné změny v samotné správě, a soudnictví dokonce používali jako svého druhu odstavnou kolej pro nepohodlné úředníky. Personální obsazení správního soudního dvora nebylo dotčeno, ovšem na úrovni okresních rad již ke změnám docházelo. Tyto změny se dotýkaly jak osobního substrátu, tak rozhodovací činnosti správních soudů. Možnost bránit se soudní cestou proti správním rozhodnutím vyplývajícím z nacistických akcí byla buď přímo výslovně, nebo alespoň mlčky vyloučena. Působnost správních soudů se stala obsoletní, pokud šlo o ochranu demokratické tvorby a projevu vůle prostřednictvím voleb; bez soudní ochrany zůstávala také opatření v oblasti státního občanství, bezpečnosti a policejního práva. Docházelo tak ke vzdalování aktivní správy od její kontroly státními soudy. Z hlediska nově nastolené ideologie bylo správní soudnictví považováno za liberalistické, individualistické a státu nepřátelské, odporující vůdcovskému principu a v odborných publikacích byla zpochybňována i samotná odůvodněnost jeho existence. Smyslem dalšího bytí správního soudnictví se měly stát „zajištění a ochrana národně socialistického lidového řádu“. Podle jiných názorů mělo být správní soudnictví služebníkem a pomocníkem správy a jako část všeobecné správní kontroly také součástí správy stejně jako státní dozor, což ovšem z teoretického hlediska znamenalo myšlenkový návrat o 100 let.⁵⁷

Bádenská správní reforma z roku 1936 se existence okresních rad (*Bezirksrat*) jako správních soudů 1. instance nedotkla, a dokonce byly založeny i některé nové. V roce 1937 byla při bádenském správním soudním dvoře na základě rozhodnutí říšského ministra vnitra zřízena říšská služební trestní komora (*Reichsdienststrafkammer*). Teprve vydáním

zemského krajského zřízení v červenci 1939 došlo k ustavení krajských rad (*Kreisrat*), jež měly být nesystémově postaveny na roveň radám okresním. Jinak zůstávalo až do roku 1940 správní soudnictví v některých oblastech nedotčeno nebo byla naopak nově založena možnost podání správní žaloby (např. podle zemského kriminálního zákona z roku 1933). Po připojení Alsaska měl bádenský správní soudní dvůr rozhodovat o námitkách proti stanovení odškodnění, protože Alsasko nemělo vlastní správní soud.

K personálním změnám v bádenském správním soudnictví docházelo po roce 1935, a to především z rasových důvodů. Když prezident správního soudního dvora dosáhl důchodového věku, zpochybnilo v polovině roku 1938 říšské ministerstvo vnitra účelnost jmenování nového prezidenta soudu, neboť s ohledem na budoucí ustavení říšského správního soudu (viz výše) neměla být v jednotlivých zemích již místa prezidentů vrchních správních soudů a správních soudních dvorů obsazována. Nový prezident bádenského správního soudního dvora byl jmenován až v srpnu 1939. Za dva týdny však začala válka, a tak jeho jmenování zůstalo bez většího praktického významu. Podle nařízení o zjednodušení správy byli všichni členové soudu s výjimkou jeho prezidenta přikázáni do aktivní správy, a činnost soudu tak byla omezena na minimum. Je ovšem třeba zmínit i skutečnost, že od konce roku 1937 se uvažovalo o posílení pravomoci prezidentů správních soudů v rámci řádného soudnictví.

Správní soudní dvůr v Karlsruhe také několikrát rozhodoval o vlastní příslušnosti. V roce 1938 bylo vydáno několik rozhodnutí o možnosti přezkumu rozhodnutí policejních orgánů s tzv. státně-politickým obsahem. V těchto případech šlo o vztah státu a církve, neboť církve nebyly ještě plně „zglajchšaltované“. V návaznosti na jedno takové rozhodnutí zakázala bádenská vláda přezkum opatření v oblasti politické správy (ve smyslu *polizei*) ve správním soudnictví.

Výše zmíněným výnosem vůdce a říšského kancléře o zjednodušení správy bylo od srpna 1939 namísto soudního přezkumu správního rozhodnutí zavedeno vnitřní správní řízení o stížnosti. Podle ustanovení oddílu IV., odstavce 2 (viz výše) mohl za zvláštních okolností správní orgán příslušný k rozhodnutí o stížnosti povolit přezkoumání rozhodnutí ve správním soudnictví.

Druhým nařízením o zjednodušení správy z listopadu 1939 došlo ke zrušení správních soudů odpovídajících pruským městským a okresním správním soudům mimo Prusko. V Bádensku byly tedy zrušeny okresní rady, místo nichž napříště rozhodovaly samy úřady. Od roku 1941 bylo možné správní soudnictví označit za prakticky zrušené.⁵⁸ Správnímu soudnímu dvoru byl nadále odebrán personál a přearozován do aktivní správy. Již v září 1939 se soudní dvůr skládal jen z prezidenta, vrchního správního inspektora, jednoho písaře a domovníka; radové vrchních správních soudů byli ve službě ministerstva vnitra. Naproti tomu služební trestní komora zůstala personálně plně obsazena. Na počtu vyřízených věcí lze velmi dobře dokumentovat sestupnou tendenci v činnosti bádenského správního soudního dvora: v roce 1940 bylo vydáno 15 rozhodnutí, v roce 1941 bylo rozhodnutí již jen 7, v roce 1942 rozhodoval v 5 věcech, v roce 1943 ve 4 věcech a v roce 1944 ve 2 věcech. V roce 1945 nebylo vydáno žádné rozhodnutí.⁵⁹

Zřízení říšského správního soudu v roce 1941 nemělo pro bádenský správní soudní dvůr žádné konkrétní důsledky. Podle připravované prováděcí vyhlášky k výnosu o zřízení říšského správního soudu mělo být na říšské úrovni zavedeno dvoustupňové správní soudnictví složené ze správních soudů a říšského správního soudu. Bádenský správní soudní

dvůr by se tak stal správním soudním úřadem při ministerstvu vnitra. Zjara roku 1942 však byly veškeré práce na tzv. budoucích mírových úkolech zastaveny (*Interne Erlass über weitere Vereinfachung der Verwaltung*).

Po náletech na Karlsruhe v létě 1943 se bádenský správní soudní dvůr přestěhoval do zámečku Bruchsal. Ten však shořel po náletu dne 1. března 1945 spolu s téměř veškerým vybavením a spisovým materiálem. Zbýlý inventář byl následně převezen zpět do Karlsruhe. Bádenský správní soudní dvůr byl zrušen zákonem č. 2 americké vojenské správy o uzavření soudů ze dne 26. října 1945.

Ve **Württembersku** byl správní soudní dvůr založen roku 1876 a jeho sídlem se s účinností ode dne 1. října 1877 stal Stuttgart. Ačkoliv se správní soudnictví objevilo již v ústavních návrzích z let 1815 a 1819, navazoval správní soudní dvůr spíše na činnost tajné rady z let 1806 až 1877. Tato tajná rada rozhodovala o rekursech proti opatřením departementních ministrů. Kromě správního soudního dvora se součástí správního soudnictví staly i čtyři krajské vlády (*Kreisregierungen*). Podle generální klausele obsažené v ustanovení čl. 13 zákona o správním soudnictví (*Vewaltungsgerichtspflegegesetz*) příslušelo správním soudům rozhodovat o sporných věcech a stížnostech (*Streit- und Beschwerdesachen*); ve druhé části zákona byla rozpracována problematika trestního soudnictví správních úřadů.⁶⁰ Ze soudního přezkumu však byla vyloučena rozhodnutí, která správní úřady vydávaly na základě volného správního uvážení, a také případy, kdy zvláštní zákonné ustanovení hovořilo o konečném rozhodnutí správního orgánu.

Správní soudní dvůr ve Stuttgartu byl jediný příslušný pro stížnosti proti rozhodnutím nebo opatřením správních orgánů po vyčerpání správních opravných prostředků, bylo-li porušeno subjektivní veřejné právo jednotlivce. Působil také jako soud prvního stupně, ve druhém stupni rozhodoval o odvoláních proti rozhodnutím krajských vlád. Zároveň však vykonával dozor nad krajskými vládami, jestliže tyto rozhodovaly v prvním stupni. Krajské vlády byly zrušeny roku 1924 a jejich správní funkce byly přeneseny na jiné správní úřady; jako správní soudy 1. instance však nebyly nahrazeny. Zrušení krajských vlád vedlo k nejistotě mezi obyvateli i právníky, neboť nebylo jasné, kdy a o čem má správní soudní dvůr rozhodovat. Roku 1931 byl počet soudců správního soudního dvora snížen z pěti na tři, včetně předsedy soudu.⁶¹

Po zřízení říšského správního soudu v roce 1941 zůstal nejvyšším správním soudem ve Württembersku správní soudní dvůr ve Stuttgartu, který říšskému správnímu soudu nebyl podřízen. Jak bylo výše uvedeno, skládal se soud ze tří členů, a proto bylo nutné si při rozhodování v pětičlenném senátu půjčovat soudce od vrchních soudních rad. Soudní dvůr ve Stuttgartu řešil v době existence třetí říše zhruba 150 až 160 případů ročně, počet zasedání ovšem klesal z počátečních 40 na pouhých 6 v roce 1944. Poslední zasedání se konalo dne 20. října 1944.⁶²

Ode dne 1. října 1946 začal fungovat bádenský správní soudní dvůr ve Freiburgu (francouzská okupační zóna). Po vydání zemského nařízení o výstavbě správního soudnictví dne 30. března 1947 se základem pro správní řízení soudní stala opět ustanovení bádenského správního zákona z roku 1863 a zákona o správním soudnictví z roku 1884 ve znění účinném ke dni 30. ledna 1933, ledaže by vyplývalo něco jiného z předpisů o zřízení prvoinstančních správních soudů v Kostnici, Freiburgu a Baden-Badenu.⁶³ Základním procesním předpisem pro celou americkou zónu se staly návrhy heidelberského výboru

prof. Jellineka, které byly vtěleny do zákona č. 110 o správním soudnictví Württemberska-Bádenska (*Gesetz über die Verwaltungsgerichtsbarkeit für Württemberg-Baden*) ze dne 16. října 1946. Téhož dne byla ve spolkové zemi Württembersko-Bádensko zřízena v Karlsruhe pobočka správního soudního dvora ve Stuttgartu, která vešla ve známost spíše jako bádenský senát.

Rozdělení dnešního Bádenska-Württemberska mezi dvě okupační mocnosti a do tří nezávislých spolkových zemí přineslo po válce problémy i v oblasti správního soudnictví. V každé oblasti se totiž vyvinul jiný systém soudní kontroly správních rozhodnutí. Zatímco ve francouzském Bádensku byla zavedena dvoustupňová soudní organizace, na jejímž vrcholu stál správní soudní dvůr ve Freiburgu, ve Württembersku-Bádensku bylo správní soudnictví založeno již zmíněným zákonem č. 110. Ve Württembersku-Hohenzollernu pak fungoval jediný správní soudní dvůr v Bebenhausenu. Až do vzniku spolkové země Bádensko-Württembersko (25. 4. 1952) zde koexistovaly tři nezávislé systémy správního soudnictví a tedy i tři nezávislé správní soudní dvory. Až zákonem o novém uspořádání (*Neuordnungsgesetz*, 12. 5. 1958, GBl. S. 131) bylo v zemi zřízeno jednotné správní soudnictví⁶⁴. Od té doby působí správní soudní dvůr v Mannheimu.

Poznámky

- ¹ Podrobněji viz MÜLLER, Helmut et al.: *Dějiny Německa*. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 231; ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band I. Grundlagen von Staat und Verfassung*. Heidelberg: C. F. Müller, 2007, s. 86 an.
- ² Blíže FROTSCHER, Werner – PIEROTH, Bodo: *Verfassungsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2010, s. 237 a n., dále srov. např. KROESCHELL, Karl: *Rechtsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992 nebo LAUFS, Adolf: *Rechtentwicklungen in Deutschland*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006.
- ³ Podrobněji viz HOKE, Rudolf: *Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte*. Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln Weimar Wien, 1996, s. 383–384.
- ⁴ Srov. ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul, c. d., s. 102 a 105.
- ⁵ Podrobněji viz též EISENHARDT, Ulrich: *Deutsche Rechtsgeschichte*. München: C. H. Beck, 2006, s. 440.
- ⁶ Podrobněji viz EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 443–448.
- ⁷ Podrobněji viz EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 454.
- ⁸ Zivlprozessordnung, občanský soudní řád z 30. ledna 1877, účinný od 1. října 1879 ve znění pozdějších předpisů.
- ⁹ Podrobněji viz EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 456–458.
- ¹⁰ Art. 31 GG: *Bundesrecht bricht Landesrecht*.
- ¹¹ EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 517.
- ¹² Verwaltungsgerichtsordnung, organizační řád správního soudnictví ze dne 21. ledna 1960, dnes ve znění z 19. března 1991 (BGBl. I S. 686).
- ¹³ Verwaltungsverfahrensgesetz, zákon o správním řízení soudním ze dne 25. května 1976, dnes ve znění z 23. ledna 2003 (BGBl. I S. 102).
- ¹⁴ Podrobněji též EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 536.
- ¹⁵ Podrobněji viz MÜLLER, Helmut et al., c. d., s. 462–463.
- ¹⁶ „Verwaltungsorgane und sonstige der öffentlichen Verwaltung oder Rechtspflege dienende Einrichtungen der ehemaligen DDR nun der Regierung des Landes unterstellt sind, in dem sie örtlich gelegen sind“, EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 561.
- ¹⁷ MACUR, Josef: *Správní soudnictví*. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1986, s. 39.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 42.
- ¹⁹ EISENHARDT, Ulrich, c. d., s. 331.
- ²⁰ Podrobněji viz KOHL, Wolfgang: *Das Reichsverwaltungsgericht: Ein Beitrag zur Entwicklung der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1991, s. 41.
- ²¹ Podrobněji viz STUMP, Ulrich: *Preußische Verwaltungsgerichtsbarkeit (1875–1914) Verfassung, Verfahren, Zuständigkeit*. Berlin: Dunker & Humblot, 1980, s. 25–36.
- ²² Překlad převzat z MACUR, Josef, c. d., s. 44.
- ²³ Podrobněji viz STUMP, Ulrich, c. d., s. 36–38.

- 24 Podrobněji tamtéž, s. 25–36.
- 25 Podrobněji tamtéž, s. 98.
- 26 Podrobněji tamtéž, s. 100.
- 27 Podrobněji viz KOHL, Wolfgang, c. d., s. 28–29.
- 28 Podrobněji tamtéž, s. 29–31.
- 29 Data uvedena tamtéž, s. 25–28; a dále in KIRSCHBERG, Christian. *Der badische Verwaltungsgerichtshof im Dritten Reich; Eine Quellstudie zur Justiz- und Verwaltungsgeschichte des ehemaligen Landes Baden unter dem Nationalsozialismus*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, s. 25.
- 30 Podrobněji viz KOHL, Wolfgang, c. d., s. 45–52.
- 31 Podrobněji tamtéž, s. 53–62.
- 32 Podrobněji tamtéž, s. 81–92.
- 33 Podrobněji tamtéž, s. 66.
- 34 Podrobněji tamtéž, s. 92–97.
- 35 Podrobněji tamtéž, s. 97.
- 36 Podrobněji tamtéž, s. 101.
- 37 Podrobněji tamtéž, s. 102–104.
- 38 Blíže k tomuto návrhu a jeho osudu viz tamtéž, s. 161 a n.
- 39 Blíže k tomuto návrhu a jeho osudu viz tamtéž, s. 226 a n.
- 40 Blíže k tomuto návrhu a jeho osudu viz tamtéž, s. 236–248.
- 41 Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 296–309.
- 42 Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 371.
- 43 K osobnosti Erwina Bumkeho viz blíže SCHROEDER, Klaus-Peter: *Vom Sachsenspiegel zum Grundgesetz, Eine deutsche Rechtsgeschichte in Lebensbildern*. München: C. H. Beck, 2001, s. 177–200.
- 44 Blíže KOHL, Wolfgang, c. d., s. 393–396.
- 45 Blíže k tomuto návrhu viz tamtéž, s. 415.
- 46 Podrobněji tamtéž, s. 414–421.
- 47 Podrobněji tamtéž, s. 421–429.
- 48 Podrobněji tamtéž, s. 440–450.
- 49 „... an die Stelle der Anfechtung einer Verfügung im verwaltungsgerichtlichen Verfahren tritt die Anfechtung im Beschwerdeweg bei der vorgesetzten Behörde oder Aufsichtsbehörde. Die Beschwerdebehörde kann im Hinblick auf die Grundsätzliche Bedeutung oder die besonderen Umstände des Einzelfalles statt der Beschwerde das verwaltungsgerichtliche Verfahren zulassen. Geht nach dem geltenden Vorschriften der Anfechtung im verwaltungsgerichtlichen Verfahren die Entscheidung einer Beschwerdebehörde voraus, so entscheidet diese über die Zulassung des verwaltungsgerichtlichen Verfahren.“
- 50 KOHL, Wolfgang, c. d., s. 448.
- 51 Tamtéž, s. 451.
- 52 Tamtéž, s. 461.
- 53 K nahlédnutí tamtéž, s. 471–475.
- 54 Podrobněji viz tamtéž, s. 503 a n.
- 55 V činnosti RVG postupně převážila rozhodnutí ve zvláštních oblastech. Šlo především o válečné škody, kde v prvním svazku rozhodnutí najdeme jen sedm rozhodnutí, ale ve druhém již 22, a disciplinární řízení, kde počet věcí stoupl ze šesti na 14.
- 56 KIRSCHBERG, Christian, c. d., s. 39–40.
- 57 Tamtéž, s. 55–61.
- 58 Tamtéž, s. 101–103.
- 59 Tamtéž, s. 105.
- 60 FACHEM, Siegfried: *Verwaltungsgerichtshof, Kompetenzgerichtshof und Disziplinargerichte in Württemberg unter dem Nationalsozialismus*. Pfaffenweiler: Centaurus – Verlagsgesellschaft, 1989, s. 17.
- 61 Tamtéž, s. 19–27.
- 62 Tamtéž, s. 44–45.
- 63 KIRSCHBERG, Christian, c. d., s. 121 a n.
- 64 FACHEM, Siegfried, c. d., s. 77–81.

LAICKÝ PRVEK VE SPISECH MIMOŘÁDNÉHO LIDOVÉHO SOUDU V MLADÉ BOLESLAVI

Daniela Němečková

Retribuce dodnes představuje jednu ze zajímavých a ještě stále ne zcela zpracovaných kapitol našich poválečných dějin 20. století. O aktuálnosti tohoto tématu svědčí i to, že se v současné době koná diskuzní seminář pořádaný Centrem právněhistorických studií Historického ústavu AV ČR a Právnické fakulty UK na Malé Skále ve dnech 16.–18. dubna 2015. Tématu mimořádného lidového soudnictví se věnuji již několik let, ve kterých jsem zpracovala několik dílčích studií a též i diplomovou práci, ve které jsem se snažila postihnout některé zajímavé momenty největšího mimořádného lidového soudu (dále jen MLS) u nás – pražského. Během zpracování závěrečné fáze retribuční a ohlasů na ni mě zaujala myšlenka některých předsedů MLS, kteří polemizovali nad správností rozhodnutí o zařazení soudců z lidu do rozhodovacího procesu a pokládali argumenty pro a proti využití laického prvku v běžném rozhodovacím procesu.

Původním cílem této studie mělo být přesné a statistické zhodnocení všech poradních protokolů celého MLS Mladá Boleslav. Ovšem při prozkoumání jednotlivých spisů jsem velice brzy došla k názoru, že tyto údaje nemohou být exaktně zpracovány, jelikož ve fondu chybí jednotlivé spisy, které byly patrně postoupeny okresním národním výborům (ONV) a nacházejí se v jiných fondech a jiných archivech. V některých případech byly nalezeny místo spisů pouze rozsudky a z nich opět nebylo možné vyčíst, jakým způsobem členové senátu hlasovali. Proto jsem se rozhodla zpracovat údaje ze spisů, které tyto poradní protokoly obsahovaly. Bohužel ne všechny poradní protokoly měly všechny údaje, mnohdy byly podepsány všemi soudci, ale již nebyl napsán výsledek, popř. rozhodnutí soudců bylo zapsáno jen u kolonky usnesení (ve většině případů zde bylo zaznamenáno, že byla všechna usnesení přijata jednomyslně). Z úplně vyplněných protokolů jsem mohla zjistit specifika lidového prvku, jeho přednosti a nedostatky a ověřit si tak, zda údaje ze závěrečných zpráv přednosti MLS Mladá Boleslav a vedoucího veřejného žalobce odpovídaly skutečnosti.

Psaní této studie bylo zkomplikováno absencí související literatury, proto jsem při svém výzkumu vycházela zejména z fondu MLS Mladá Boleslav uloženého v Státním oblastním archivu a fondu Ministerstva spravedlnosti uloženého v Národním archivu. Ve svém výzkumu jsem celkem prošla 83 kartonů z fondu MLS Mladá Boleslav,¹ které se týkají prvního období retribuční tohoto soudu. Prošla jsem jednotlivé spisy a rozhodla jsem se zanalyzovat relevantní informace ze zapečetěných poradních protokolů. Pro zpracování této studie jsem se rozhodla zmapovat jen činnost první retribuční do května 1947, revizi jsem ponechala pro její případné budoucí rozpracování (a zejména až po dohledání chybějících spisů).

Dále jsem se snažila se zjistit, v jakých oblastech se laický prvek projevoval. Do jaké míry laičtí soudci ovlivňovali konečné rozhodnutí soudu? Byli jimi předsedové senátů

přehlasování a v jaké míře? Byly ve spisech nalezeny případy, v nichž byli obžalováni zproštění a to nesprávným užitím § 16 odst. 2 dekretu z 19. června 1945 č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (tzv. velký retribuční dekret, který byl později vydán jako zákon č. 22/1946 Sb., dále jen r. z.)?

1. Vývoj laického prvku na našem území v letech 1848–1945

Pojem „laik“ pochází z řečtiny s obecným významem „lid, zástup“. Může zahrnovat velmi různorodé skupiny osob, které se od sebe mohou výrazně lišit, buď mírou právního povědomí, vzděláním či odborností. V podstatě se jedná o neoborníky.² Tyto osoby se podílejí na soudním rozhodování, nejsou zaměstnanci soudu a neklade se na ně požadavek odborného právníckého vzdělání.³

Laikové se neobjevují v našem soudnictví poprvé v roce 1945, tento institut u nás nalézáme již v 19. století. Tehdy byly zakotveny základní záruky demokratického soudnictví, mj. i instituce porotních soudů patentem č. 1151/1848 ř. z., poroty byly zrušeny v období neoabsolutismu a došlo k jejich obnovení v 60. letech 19. století. V období první republiky se opět setkáváme s porotními soudy v důsledku recepce rakouského a uherského práva zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého (recepční norma). Institut porotních soudů výrazně modifikoval zákon č. 124/1924 Sb. z. a n., o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utržení a urážek na cti („tisková novela“), vznikly tak kmetské soudy (senáty s laickým prvkem, ale s převahou profesionálních soudců).⁴

Právní úprava prošla změnami v období Protektorátu Čechy a Morava, ovšem po skončení války se Československá republika vrátila k předmnichovskému právu, jež ovšem bylo modifikováno dekrety prezidenta republiky a to zejména dekretem č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, který je pro nás důležitý právě z hlediska kontinuity. Po válce se objevil lidový prvek jak ve velkém retribučním dekretu, tak v dekretu z 19. června 1945 č. 17/1945 Sb., o Národním soudu, ale i v zákoně ze dne 10. prosince 1946 č. 232/1946 Sb., o porotních soudech, který oproti předmnichovskému právu rozšířil a zpřesnil příslušnost porot.

V současné době se lze setkat s názory, že laický prvek výrazně pronikl do našeho soudnictví až po únoru 1948. Paradoxem ovšem je to, že se s jejich využitím počítalo již při přípravě velkého retribučního dekretu za druhé světové války v exilu. Tehdejší ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský již 17. září 1943 uvažoval o tom, že se utvoří tříčlenné senáty (jeden soudce – právník a dva soudci z lidu) s odůvodněním, že je „*nutno, aby byla možnost přehlasovat právníka, je to lidová odvěta*“.⁵

Se soudci z lidu se počítalo již od počátku formulování zásad osnovy zákona o potrestání zločinců, zrádců a kolaborantů. Soudci z lidu měli být vybíráni z „*osob, jež prokázaly svou věrnost republice*“.⁶ Přestože původně měli být dva soudci z lidu, později se jejich počet zvýšil na tři. Nakonec se však prosadila varianta pětičlenných senátů, jimž předsedal soudce profesionál. Členy senátu měli být čtyři soudci z lidu, z nichž každý měl zastupovat jinou politickou stranu Národní fronty, a právě oni měli být zastánci tvrdé lidové spravedlnosti.

U Národního soudu, který měl posuzovat morální a politické chování domácích politických vůdců (popř. novinářů), byl laický prvek posílen dokonce o další dva soudce z lidu (celkem tedy šest laiků proti jedinému soudci profesionálovi).

2. Zřízení MLS Mladá Boleslav a první jmenování soudci z lidu

MLS Mladá Boleslav rozhodně nepatřil k prvním MLS, které byly zřízeny.⁷ Vznik MLS byl totiž ovlivněn aktivitou ONV při sestavování příslušných seznamů osob vhodných do funkce profesionálních a laických soudců a veřejných žalobců. Samotný postup při jmenování soudců z lidu upravoval § 22 odst. 2 r.z., dle kterého měla soudce z lidu jmenovat vláda a to ze seznamů pořízených ONV v příslušném kraji.

O existenci MLS Mladá Boleslav můžeme proto hovořit v podstatě až o dva měsíce od účinnosti velkého retribučního dekretu, jelikož se vláda usnesla zřídit MLS v Mladé Boleslavi na své 45. schůzi 10. srpna 1945. Současně též den jmenovala 65 soudců z lidu a osm veřejných žalobců (v čele vedoucí veřejný žalobce JUDr. Jaroslav Cicvárek). Dále prezident republiky jmenoval rozhodnutím z 27. srpna 1945 přednostu nově zřízeného MLS soudního radu JUDr. Eduarda Hubáčka, jeho náměstka JUDr. Jana Kozlanského a šest dalších soudců z povolání.⁸ V několika případech ovšem soudci z lidu nebyli do funkce vůbec povoláváni, protože proti nim bylo zahájeno řízení dle dekretu č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti (tzv. malý retribuční dekret).⁹

Pro výkon soudce z lidu bylo nutné nejenom samotné jmenování vládou, ale i složení slibu následujícího znění: „*Slibuji na svou čest a svědomí, že budu při svém rozhodování řídit se jen zákonem, že budu hlasovat podle svého nejlepšího vědomí a přesvědčení, že zachovám přísnou mlčenlivost o obsahu porady a hlasování soudu,*“¹⁰ a vydání jmenovacího dekretu. Celkem 65 soudců z lidu složilo tento slib 17. září 1945.

Čtyři soudci z lidu měli zastupovat čtyři strany Národní fronty. Na to při sestavování jednotlivých senátů dohlížel předseda senátu. U MLS Mladá Boleslav lze příslušnost k politické straně dohledat pomocí poznámky ve jmenných seznamech soudců z lidu: u každého jména byly červenou tužkou dopsány zkratky jednotlivých politických stran (K – komunistická strana, SD – Čs. strana sociálně demokratická, NS – Čs. strana národně socialistická, L – Čs. strana lidová, BEZ – bez politické příslušnosti). Z těchto seznamů se můžeme dovědět, kolik se zde nacházelo příslušníků jednotlivých politických stran: 27 z komunistické strany, 12 z Čs. strany lidové, 11 z Čs. strany sociálně demokratické, 18 z Čs. strany národně socialistické a 6 bez politické příslušnosti. V seznamech se objevila i zkratka KOR, u které není zřejmé, o jakou politickou stranu se mohlo jednat. Je ovšem možné, že se jednalo o zkratku krajské odborové rady. V seznamech se nacházelo celkem 5 soudců z lidu s poznámkou KOR.¹¹

První rozsudek MLS Mladá Boleslav byl vynesen až 8. října 1945, neboť práce soudu byla odvislá stejně jako u ostatních MLS od aktivity veřejné žaloby. Ovšem i zde byl nedostatek pracovních sil, proto se ke konci účinnosti velkého retribučního dekretu nakuřilo velké množství obžalob. MLS Mladá Boleslav zasedal pravidelně v Mladé Boleslavi, ovšem v některých případech zasedal i v Sokolovně v Železném Brodě, v sále městského domu v Turnově a v dělnickém domě v Nymburce (resp. v budově okresního soudu).¹²

3. Vyšetřovací komise

První vlivy laického prvku na vyšetřování a rozhodování můžeme spatřovat u vyšetřovacích komisí ONV. Právě u těchto komisí se shromažďovaly veškeré podněty k zahájení trestního stíhání. Přednosta MLS v Mladé Boleslavi ovšem vytknul, že tyto komise neměly dostatečné odborné znalosti, zkušenosti a v některých případech vedly v duchu metod německých policejních úřadů jednostranné vyšetřování, vedoucí jen k usvědčování obžalovaných a omezovaly nebo i znemožňovaly obviněným osobám obhajobu. Projevilo se to zejména v hlavních líčeních, ve kterých se obžaloba opírala o doznání, při nichž však obžalovaní namítali, že na nich doznání bylo vynuceno týráním. Jednalo se o případy vyšetřovací komise v Železném Brodě (Ls 40/45 – Salaba, Ls 149/46 – Štekr, Ls 120/46 – Hugo Sochor).¹³

Obžalovaný Jan Salaba si u hlavního líčení stěžoval na velice nešetřné zacházení zmíněné vyšetřovací komise, které připomíná praktiky nechvalně proslulého gestapa: „*Byl jsem také vyslýchán v 11 hodin v noci. Když jsem přišel do místnosti, kde jsem byl vyslýchán, viděl jsem na zemi krev. Při vyšetřování mě fackovali, až mně prorazili bubínek. Předložili mně k podpisu již připravené doznání, a když jsem odmítl podepsati, tloukli mne a nařídili mi 200 dřepů. U 170. dřepu jsem omdlel. Tloukli mne obuškem přes zadnici, záda i hlavu. Kopali mne, tahali za vlasy a i trhali vlasy. Pak mně nasadili na obličej plynovou masku a zase mne mlátili do bezvědomí. (...) Abych nebyl utlučen, podepsal jsem jim, co chtěli, a když mně propouštěli na svobodu, podepsal jsem jim i prohlášení, že se mnou bylo slušně zacházeno.*“¹⁴ Tento případ je o to zajímavější, že po zpětvzetí žaloby veřejným žalobcem dne 7. listopadu 1945 Jan Salaba podal stížnost kvůli nepřiznání nároku na odškodnění za zajišťovací a vyšetřovací vazbu. Ve spisu ovšem není možné dohledat, zda a jakým způsobem tato stížnost byla vyřízena. Nicméně vyšetřovací komise u ONV v Železném Brodě si několikrát v průběhu roku 1946 žádala o jeho spis, aby proti němu mohlo být zahájeno řízení dle malého retribučního dekretu. Ovšem ze spisu není opět jasné, jestli bylo toto řízení zahájeno a jak bylo vyřízeno.

Také svědci byli ovlivňováni při výpovědi, v určitém směru měly být tyto svědecké výpovědi vynucovány a svědky pak při hlavních líčeních odvolávány (Ls 124/46 – Kovář,¹⁵ Ls 40/45 Salaba). V pozdějších dobách za účasti soudních osob se tyto případy již nevyskytovaly.¹⁶

Ovšem objevily se případy jiné, ve kterých se bezpečnostní referent ONV v Mladé Boleslavi pokoušel i později zasahovat ústně i písemně do soudních řízení a to buď ve prospěch obžalovaných, nebo proti nim. Jeho zásahy však zůstaly bezvýsledné. V souhrnu se nespolehalo na protokoly těchto vyšetřovacích komisí, spisy od nich byly předávány v nepořádku, zajišťovací vazba nebyla vedena v přesné evidenci, tudíž i po skončení retribuční se odsouzení domáhali oprav rozsudků započtením zajišťovací vazby, která ve spisech vyznačena nebyla.¹⁷

Na vyšetřovací komise si stěžoval i vedoucí veřejný žalobce a to zejména na jejich činnost po zahájení činnosti MLS: „*Nehleď k tu a tam se vyskytnuvším zjevům stranické, ba třídní zaujatosti a z ní plynoucím naprosto nežádoucím výsledkům, prokazovalo se v šetřeních prováděných vyšetřujícími komisemi opětovně, že nelze naprosto ničím nahradit potřebné odborné právnické znalosti, praxi vyšetřujících soudců, postřeh pro čistotu jak pramenů vyvěrajících podezření, tak úsilí o vyvinění podezřelého, jakož i vypěstova-*

*ny a vžitý smysl pro naprostou objektivitu v posuzování důvodnosti a rozsahu podezření (...) v přemnohých případech se veškerá snaha vyšetřujících komisí odnášela k opatrování důkazů výhradně proti podezřelému a pomíjely soustavně veškeré důkazy k jeho prospěch a to dokonce do té míry, že podezřelému odpíráno, aby mohl uvést i to nejzávažnější, co zamýšlel uvést ke svému ospravedlnění a nabídnout o tom důkazy.*¹⁸ Tato situace ovšem vedla k pochybným výsledkům: veřejný žalobce neznal obhajobu podezřelého a důkazy v jeho prospěch, podal žalobu a teprve po výsledku obžalovaného u soudu bylo důkazní břemeno přesunuto na hlavní líčení a výsledek trestního řízení byl mnohdy negativní. Tato skutečnost byla taky jednou z příčin poměrně značného procenta zprošťujících rozsudků. Celkově na 564 vydaných rozsudků připadalo 197 zprošťujících,¹⁹ ovšem zatím není zpracována statistika, v kolika případech byl využit v těchto případech § 16 odst. 2 r. z., neboť se ve spisech velice často objevuje trest uložený pod přípustnou hranicí pěti let (zatím je zmapováno celkem 156 takových případů)²⁰ a velice zajímavou otázkou by bylo prověření, v kolika případech tento paragraf byl použit oprávněně a obžalovaní jednali „s úmyslem prospěti českému nebo slovenskému národu Československé republiky či jejím spojencům nebo jinému obecnému zájmu, nebo že se pozdější svou činností zasloužil[i] o osvobození republiky z nepřátelské moci, nebo o nápravu, nebo o zmenšení zla nepřítelům způsobeného a že po svém obrácení na cestě povinnosti už vytrval[i].“²¹ Velice běžné bylo ukládání trestu na dobu několika měsíců, v mnoha případech byl vynesen odsuzující rozsudek, ale odsouzený mohl být propuštěn, protože se do doby výkonu trestu započítávala vyšetřovací vazba. Ojedinelý nebyl ani výrok trestu odnětí svobody ve výši 1 měsíce. Celkem je zatím zmapováno 61 případů několikaměsíčních trestů odnětí svobody.²²

Jedním z nich byl i případ Marty Rydvalové (Ls 361/46). Obžalovaná byla odsouzena k trestu odnětí svobody v trvání jednoho měsíce za spáchané udavačství (bez dalších následků), ovšem kvalifikované ne dle § 11, ale dle § 7 r. z. Odsouzená v podstatě ihned mohla jít na svobodu, neboť se jí do výkonu trestu započítala doba strávená ve vyšetřovací vazbě. V daném případě zcela jistě soudce z lidu ovlivnila i skutečnost, že se odsouzená starala o pět dětí (nejmladší bylo půl roku staré), a nebyly proti ní další důkazy. Soud měl za to, že vinu obžalované dostatečně vystihl trest jednoho měsíce trestu odnětí svobody a považoval tento trest tedy za přiměřený.²³

Dalším problémem byla i neschopnost členů vyšetřovací komise rozpoznat, že obviněný nebyl duševně zdravý nebo že své činy spáchal „*netěše se úplnému duševnímu zdraví*“, popř. nebyl vůbec brán ohled na podezření z duševní nemoci. To vedlo k předčasné potřebě zkoumat duševní stav po podání žaloby a k potřebě upouštět od tohoto návrhu, když ze znaleckého posudku vyšlo najevo, že trestné činy byly spáchány v nepřítomnosti.²⁴

Objevil se velký počet případů, že obvinění se na hlavním líčení hájili, že byli k původnímu doznání donuceni pod nátlakem, někdy prostředky „*vpravdě nevybíranými*“. Zda a do jaké míry byla tato obhajoba obžalovaných pravdivá, se zpravidla nepodařilo veřejným žalobcům zjistit, ovšem v některých případech ze strany členů vyšetřovací komise bylo nevhodné zacházení příznáno (viz Ls 120/46 Hugo Sochor). To ovšem postavilo počínání vyšetřovací komise do příznivého světla.²⁵

Značné zlepšení nastalo vlivem účinků malého retribučního dekretu, výnosu ministerstva vnitra z 24. ledna 1946 č. 1620-23/1-46-118-Vb/3 a hlavně vlivem příslušných opatření ministerstva spravedlnosti, jimiž bylo umožněno zahajovat přípravná řízení (vyšetřování a vyhledávání) soudy, podle jejichž výsledku pak byly podávány obžaloby (jednalo se

o vrácené spisy s vyjádřením dle § 109²⁶ zákona č. 119/1873 ř. z. (dále jen trestní řád) nebo podle § 90²⁷ trestního řádu; ale i tam byly leckdy patrné nedostatky v počátcích šetření prováděného vyšetřovací komisemi.²⁸

4. Soudci z lidu a jejich vliv na rozhodování

Zkušenosti se soudci z lidu byly převážně příznivé. Rozhodovali s náležitou objektivností, pouze výjimečně na počátku činnosti MLS bylo u nich patrné ovlivnění veřejným míněním a zaujatost proti obžalovaným. Ovšem jelikož byli mnozí z nich za okupace perzekvováni, znali poměry a metody vyšetřovacích německých policejních úřadů, a právě proto byli ustanoveni k provádění odplaty za nacistické zločiny. Ovšem je otázkou, zda ustanovení těchto osob bylo správné již vzhledem k ustanovení § 67 trestního řádu, jelikož dle tohoto ustanovení soudce neměl tuto funkci vykonávat, pokud mu bylo „*trestným skutkem ublíženo*“, popř. byl manželem osoby, proti níž byl spáchán trestný čin. Přesto v mnohých případech právě tyto osoby, které byly odsouzeny za okupace k trestu odnětí svobody a které si prožily přísnost dlouhotrvajícího trestu, pečlivě vnímaly a zkoumaly vinu obžalovaných, aby nedošlo k nesprávnému rozhodnutí a aby trest odpovídal spáchanému skutku.²⁹

Hlasování v senátu bylo upraveno § 23 r. z. Nejprve měli v senátu hlasovat soudci z lidu (starší před mladšími), poté předseda. Zda ovšem toto ustanovení bylo v praxi dodržováno, nelze z valné většiny poradních protokolů vyčíst. Stejně tak není jasné, jestli předseda před hlasováním neovlivňoval úsudky soudců z lidu a pokud ano, pak jakým způsobem. Dá se předpokládat, že u jednotlivých případů předseda na počátku shrnul celý skutek, vysvětlil laikům subsumování tohoto skutku pod zákonné ustanovení a vyložil případné nejasnosti. Jestli ovšem poté vyjádřil svůj vlastní názor na obžalovaného, nelze ze spisů vyčíst.

Obecně při posuzování viny a vyměřování trestu odnětí svobody způsoboval problémy právě velký retribuční dekret jako takový. Příliš vysoké trestní sazby a vedle toho již zmíněné problematické ustanovení § 16 odst. 2 r. z. zakazující snížení trestu pod dolní hranici, resp. jeho záměnu, působily nepříznivě na rovnoměrné posuzování viny. Zpočátku byly ukládány tresty bez použití § 16 odst. 2 r. z. v zákonné výměře, tedy tresty velmi přísné, jejichž důsledky dopadaly na celou rodinu odsouzených. „*Tato krutost byla někdy v nepoměru ke spáchanému činu*,“ podotkl přednosta MLS Mladá Boleslav. Později ovšem poklesla přísnost v posuzování viny, docházelo jak k nesprávnému posuzování viny, tak i k nesprávným zprošťujícím rozsudkům. Soudci z lidu pocíťovali nepoměr mezi spáchaným skutkem a hrozícím trestem (obhájci často i úmyslně neprokazovali okolnosti pro § 16 odst. 2 r. z.) a raději obžalovaného osvobodili, než by vynesli příliš přísný rozsudek.³⁰

Tudíž v praxi při rozhodování mohly nastat tři možné situace (pomineme ideální variantu, ve které se předseda a soudci z lidu shodli na odsouzení obžalovaného bez užití § 16 odst. 2 r. z.). V první se všichni soudci (včetně předsedy) usnesli jednomyslně na snížení trestu pod dolní hranici sazby, popř. zproštění dle § 16 odst. 2 r. z., zde nedocházelo k rozporu (tento případ byl v praxi nejobvyklejší). Patřil by sem i případ Rudolfa Nekováře (Ls 11/47), obžalovaného z udavačství dle § 11 r. z. Všichni soudci hlasovali ve výroku o vině jednohlasně, u výroku o trestu všichni soudci z lidu hlasovali pro zproštění, předseda hlasoval pro jeden rok, proto soud nakonec upustil o potrestání. V odůvodnění ovšem toto rozhodnutí velice obratně obhájeno: poškozenému nevznikla žádná škoda a odsouze-

ný byl považován za velmi dobrého Čecha, proto se jednalo o případ zvláštního zřetele hodný a mohlo být využito § 16 odst. 2 r. z.³¹

Ve druhém případě všichni shodně hlasovali pro vinu, ale předseda byl proti své vůli přehlasován zbývajícími členy senátu k mírnějšímu trestu. Zde se v podstatě předseda nepotýkal s žádnými problémy při vytváření odůvodnění rozsudku. U této varianty se ovšem objevil exces a to u jednoho z posledních rozsudků (Ls 157/47 Martin Neubecker). Tento obžalovaný byl rozsudkem 3. května 1947 odsouzen k trestu smrti. Z poradního protokolu vyplývá, že předseda a jeden soudce z lidu hlasoval pro použití § 16 odst. 2 r. z. a uložení doživotního trestu, oba byli ovšem přehlasováni zbylými soudci z lidu. Po vynešení rozsudku obhájce odsouzeného podal žádost, aby jeho klientovi byla udělena milost prezidenta republiky a aby tato žádost byla soudem doporučena k příznivému vyřízení. Senát se opět odebral k poradě a většinou hlasů se usnesl pro doporučení žádosti o milost. Pro hlasovali i soudci z lidu, kteří předtím hlasovali pro trest smrti. Později se senát znovu usnesl odložit výkon trestu smrti až do konečného rozhodnutí o udělení milosti a odůvodnil toto rozhodnutí důležitým veřejným zájmem ve smyslu § 31 odst. 2 r. z. Tento případ vyvolává otázku, zda by laici, osoby bez odborného vzdělání, měli vůbec rozhodovat o osudu ostatních občanů vzhledem k nestálosti názorů a absenci uvědomění si odpovědnosti vyplývající z jejich funkce. Konkrétně v tomto případě doslova rozhodovali mezi životem a smrtí odsouzeného. V souvislosti s tímto případem a další rozhodovací činností by se tedy jevilo vhodné upravit ustanovení § 29 odst. 3 r. z., aby soud mohl uložit trest doživotního žaláře místo trestu smrti v případě, že se výrok o vině opíral pouze o tři hlasy a soud by byl toho názoru, že by trest smrti byl nepřiměřeně přísný, protože nebylo v dekretu uvedeno, jak mělo být postupováno, jestliže tři členové senátu trvají na výkonu trestu smrti.³²

Třetí varianta nastávala v případě, pokud předseda senátu hlasoval pro vinu a ostatní pro nevinu (popř. se mohlo jednat o opačnou situaci). Zatímco si soudci z lidu svoji povinnost odhlasováním splnili, přehlasovaný soudce se dostával do nemilé situace a doslova musel „vykouzlit“ důvody pro rozhodnutí přísedících, které ovšem bylo proti jeho přesvědčení a obyčejně i proti stavu spisu. Poslední varianta se nevyskytovala pouze u MLS Mladá Boleslav, zmínil ji v závěrečné zprávě i přednosta MLS Brno.³³ Tento způsob rozhodování byl nejzajímavější a ze stovek případů se podařilo zmapovat zatím jen hrstku případů, která by mohla k tomuto jevu poskytnout obšírnější informace.

V jednom případě předseda odůvodnil zproštění obžalovaného Ls 167/46 Jana Prinze, jelikož se nepodařilo prokázat zlý úmysl (předseda tímto odkázal na fundamentální ustanovení § 1 zákona č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích, dále jen trestní zákoník). Sporným bodem byla účast obžalovaného v organizaci SA.³⁴ Ačkoliv předseda a jeden soudce z lidu hlasovali pro vinu, jelikož byl odsouzený členem SA a naplnil skutkovou podstatu dle § 2 r. z., v tomto bodě oba byli přehlasováni zbylými třemi soudci z lidu. Předsedovi tedy nezbývalo nic jiného, než naformulovat odůvodnění rozsudku tak, aby korespondovalo s rozhodnutím senátu a s obsahem spisu a tedy, že se nepodařilo prokázat zlý úmysl, který by „*směřoval k přivodění zla*“.³⁵

Další případ přehlasování předsedy lze nalézt u spisu Ls 190/46 František Piskáček. Všichni soudci z lidu hlasovali pro odsouzení obžalovaného dle § 6 odst. 1 r. z., že tedy jako člen tzv. Werkschutzu společnosti ASAP v Mladé Boleslavi v letech 1944–1945 české dělníky této společnosti pokutoval, šikanoval a bil, ovšem předseda hlasoval pro zproštění, neboť vina u tohoto zločinu nebyla prokázána a zjištěné okolnosti ještě nezakládaly skut-

kovou podstatu uvedeného zločinu. V daném případě byl obžalovaný odsouzen víceméně za pokutování zaměstnanců společnosti ASAP při porušování pracovní kázně (pozdní příchody do práce, spaní během pracovní doby) a dle výpovědi svědků i za rány pěstí do obličeje.³⁶

Jiný případ přehlasovaného soudce můžeme najít ve spisu Ls 202/46 Karel Kopečný. Předseda hlasoval pro zproštění obžalovaného z § 11 r. z., ovšem ostatní soudci z lidu ho přehlasovali a odsoudili K. Kopečného k deseti letům těžkého žaláře v podstatě jen na základě výpovědi svědka Velingera, kterého údajně K. Kopečný udal. Velinger byl na to 12. prosince 1940 zatčen gestapem a poslán do vězení. Soudce toto rozhodnutí odůvodnil slovy, že tomuto svědkovi soud uvěřil i z toho důvodu, že „*jeho hodnověrnost nebyla ničím otřesena, naopak během řízení se ukázala špatná povaha obžalovaného*“.³⁷

V jiném procesu předseda došel k názoru, že Leo Müller byl vinen a obohatil se dle § 10 r. z., jelikož přijal do správy a později vlastnil zemědělskou usedlost M. Gernerové, ale neplatil ani pachtovné, ani hypotekární anuity. Tímto se měl dopustit škody 100 000 K. Předseda rozsudek odůvodnil tak, že se obhajobu obžalovaného nepodařilo vyvrátit, jelikož obžalovaný tvrdil, že čistý výnos z této usedlosti odevzdával osídlovací společnosti.³⁸ Soudce tehdy v podstatě využil pro svou argumentaci právní zásadu *in dubio pro reo* (v pochybnostech ve prospěch obviněného).

Josef Löbl byl 22. října 1946 zproštěn ze všech bodů obžaloby, předseda senátu ovšem hlasoval pro vinu v případě zločinu proti státu dle § 2 r. z. pro členství v organizaci SS. Z hlavního líčení vyplynulo, že obžalovaný prokazatelně byl členem této organizace, povinně nosil jejich uniformu od roku 1944 jednou týdně a účastnil se cvičení ve zbraní. Dokonce i v kartotékovém listu byl veden jako příslušník SS. Z odůvodnění se ale následně dozvídáme, že se nepodařilo prokázat, že obžalovaný se stal dobrovolně členem této zločinecké organizace a že jako Němec, jemuž bylo přiděleno hospodářství v Bezně, byl nucen nosit jejich uniformu a účastnit se cvičení v letech, kdy byla válečná situace Němců už nepříznivá. Z odůvodnění v podstatě vyplývá stanovisko předsedy, že s uvedeným názorem nesouhlasil: „*Po názoru soudu (přisedících), obžalovaný octnul se ve stavu nouze vylučující trestnost § 2 r. z.*“³⁹ Jedná se zatím o první případ otevřeného nesouhlasu předsedy, který se objevuje v odůvodnění rozsudku a tímto byl fakticky zveřejněn obsah zapečetěného poradního protokolu.

Obžalovaná Terezie Ulmanová byla 4. listopadu 1946 odsouzena k trestu odnětí svobody ve výši pěti let za činnost v organizaci Nationalsozialistische Frauenschaft (zkráceně NS-Frauenschaft), tedy organizace podobné povahy dle § 3 odst. 2 r. z., a za propagování a podporování nacistického hnutí dle § 3 odst. 1 r. z. Sporným bodem se stalo právě propagování a podporování nacistického hnutí, jelikož zeť obžalované prohlásil, že jeho tchýně žádnou politiku nevykonávala. Lhal tento svědek, aby své tchýni neškodil? Bez pročetí dalších důkazů bychom mohli shrnout, že ano. Na druhou stranu on i dcera obžalované potvrdili před soudem, že obžalovaná byla členkou NS-Frauenschaft a v podstatě i jejich svědectvím byla obžalovaná uznána vinou v prvním bodě obžaloby. Tudíž lze předpokládat, že v druhém bodě vypovídal pravdu. Proti jeho svědectví ovšem vypovídala zpráva Místního národního výboru (MNV) v Hlínovišti a další dva svědci. Obžalovaná měla být hlavní vedoucí německví v obci Hlínovišti, projevovala radost nad odtržením Hlínoviště od Čech v roce 1938 a byla vůbec nejhorší osobou v Hlínovišti. Její zeť nebyl schopen u soudu vysvětlit, proč tento MNV takovým způsobem obžalova-

nou popsal. Přesto výše uvedené důkazy evidentně donutily předsedu pochybovat o tom, zda obžalovaná skutečně byla vinna v uvedeném bodě obžaloby a raději hlasoval pro nevinu.⁴⁰

V jiném případě byl Petr Kalb 30. listopadu 1946 odsouzen k dvanácti letům trestu odnětí svobody. Předseda s jedním soudcem z lidu hlasoval pro odsouzení i pro trestný čin dle § 2 r. z. pro členství v organizaci SA (obdobné povahy). Soudu se podařilo zjistit, že byl členem této organizace v letech 1933-1936, na toto období se ovšem § 2 r. z. nevztahoval. Předseda následně odůvodnil rozhodnutí senátu, že se nepodařilo prokázat, že by byl obžalovaný Obertruppenführerem organizace SA v době zvýšeného ohrožení republiky.⁴¹

Prísnost sazeb vyvolala nesprávné používání ustanovení § 16 odst. 2 r. z. i kvůli poslední větě tohoto odstavce, tedy zda škoda pachatele zaviněná nepřevyšovala neúměrně obecný prospěch jím sledovaný. Později ovšem (ke konci retribučního soudnictví) bylo toto ustanovení nadužíváno pravidelně i na základě okolností pochybných a bezvýznamných (účast v revoluci, poslech zahraničního rozhlasu apod.).⁴² Příkladem by mohlo být i nesprávného užití i následující případ. Kdyby bylo na předsedovi a jednom soudci z lidu, Antonín Antropius (Ls 329/46) by byl 31. března 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. Ovšem i v tomto případě byli oba přehlasováni v souladu s § 29 odst. 2 r. z. a obžalovaný byl odsouzen k doživotí dle § 1 r. z., přestože „obžalovaný prozradil skutečnosti obzvláštní důležitosti, čímž byla čs. branné moci způsobena neobyčejná škoda, a že tedy spáchal zločin vojenské zrady za okolností zvláště přitěžujících“.⁴³ Ze spisu ovšem nebylo možné vypozerovat přesný důvod, proč laici nehlasovali pro trest smrti. Je možné, že laici došli k názoru, že škoda byla spáchána již jinou osobou, tudíž sdělené informace gestapu byly v podstatě nadbytečné a postačilo uložit doživotní trest – tímto ostatně i předseda v odůvodnění argumentoval.

Vedoucí veřejný žalobce MLS Mladá Boleslav v závěrečné zprávě v květnu 1947 zkušenost s laiky shrnul: „Bylo jistě nepopíratelným kladem, jež nutno zvláště vyzvednouti, že v demokratickém státě lid sám byl pověřen úkolem zúčtovat i nacistickými zločinci, zrádci a jejich pomahači a že tento úkol ochotně a nesmlouvavě na sebe vzal a jemu též dostál. Stalo se tak i se značnou dávkou obětavosti, uvážíme-li se, kolik času a po jak dlouhou dobu byli přisedlíci lidového soudu vázáni jako takoví svojí přítomností na hlavních přelíčeních a kolik času byli tedy vzdáleni svých povolání a svých rodin. Převážně byla pozorována též, zejména v prvních dobách, jejich opravdová snaha po řádném výkonu spravedlnosti a úsilí očistiti národ od okupantského a zrádcovského živlu a výsledky retribučního soudnictví potvrzují, že toto úsilí bylo úspěšné.“⁴⁴

Nicméně vedoucí veřejný žalobce dodal, že retribuční soudnictví splnilo svoje úkoly ale jako soudnictví revoluční, které postihlo osoby vinné za okupace. Závěrem dodal, že „pro příští řádný a pravidelný vývoj československého soudnictví se však nějaké jeho obdoby rozhodně nehodí a tudíž se nedoporučují“.⁴⁵ Daná doporučení tohoto vedoucího veřejného žalobce ovšem nenašla uplatnění, jelikož je známo, že o dva roky později nabyl účinnosti zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví a profesionální soudci se museli vypořádat se všemi negativními stránkami lidového prvku v soudnictví.

Statisticky vzato bylo z celkového počtu 564 vydaných rozsudků 197 zprošťujících. K trestu smrti odsouzeno 21 osob (jeden nebyl k datu zprávy vykonán), k doživotí 13 osob, 4 odsouzení k trestu odnětí svobody v trvání 25 let, 20 osob na dvacet let, 20 osob na 10–20 let, 57 osob na 5–10 let, do pěti let 222 osob. Trest neuložen u 12 odsouzených.

Vedle toho bylo 45 případů zastaveno, vzato zpět, přerušeno dle § 412 TR, zrušeno dle § 224 TZ, neprojednáno 10.⁴⁶

Závěrem

Laický prvek v soudnictví je velice zajímavým a aktuálním tématem, neboť diskuze o jeho zachování se vedou i v dnešní době. Výzkum tohoto institutu lze považovat za zásadní z hlediska jeho současného nazírání i z hlediska možné budoucí právní úpravy. Při jejím zpracování ovšem vyplynuly další zajímavé otázky k budoucímu rozpracování.

Retribuce se v prvních měsících těšila velkého zájmu soudců z lidu, ale jak vedoucí veřejný žalobce též podotkl, počáteční zájem na podřízení se při rozhodování o vině a trestu v průběhu retribuice poklesal, což se v posledních měsících projevilo četnou absencí některých přísedících. Tudíž byly senáty obtížně sestavovány a to vedlo k průtahům a zpožděním v zahajování jednotlivých případů.⁴⁷ Jejich absence ovšem jen potvrzovala všeobecný nedostatek sil a značnou délku trvání retribučního soudnictví, které vyžadovalo stále více času.

Přísnost při rozhodování se v průběhu retribuice mírnila. Při rozhodování se projevila i slabost laického prvku: soudci z lidu měli problém porozumět některým složitým skutkovým podstatám (jednalo se kupř. o zločin dle § 6 zák. č. 50/1923 Sb. ve znění § 1 r. z.), ovšem vedoucí veřejný žalobce neměl zprávy o tom, do jaké míry se podařilo předsedům senátů vysvětlit skutkové podstaty. Pokud šlo o rozhodování, otázka viny nebyla posuzována negativně, jako byl spíše posuzován malý smysl pro odstupňovatelnost trestů.⁴⁸

Na základě analýzy poradních protokolů se mi podařilo zjistit způsoby rozhodování u MLS Mladá Boleslav. V prvním případě všichni členové senátu hlasovali jednomyslně jak v otázce viny, tak otázky v trestu bez užití § 16 odst. 2 r. z. Jednalo se o nejjednodušší případ z hlediska vytváření odůvodnění rozsudku, rozhodnutí bylo v souladu s obsahem spisu. Obdobně tomu bylo při užití tohoto ustanovení, jen součástí odůvodnění muselo obsahovat důvody pro zmírnění trestu, popř. zproštění obžaloby. V dalším případě se senát mohl shodnout na výroku, ale v otázce trestu laici přehlasovali soudce z povolání k nižšímu trestu. Ani zde opět jako v prvním případě nedocházelo k významnějším nesnázím. Poslední varianta byla ovšem nejproblematičtější: soudci z lidu přehlasovali předsedu v otázce viny a předseda pak musel hledat cestu, jak odůvodnit toto rozhodnutí, jež bylo proti jeho přesvědčení a obvykle i proti obsahu spisu. Po dohledání zbývajících spisů bude možné vytvořit přesnou statistiku, v kolika případech bylo takto nesprávně rozhodnuto, současná čísla jsou jen orientační.

Některé konkrétní případy přinesly i další otázky a možné hypotézy. Případ Jana Salaby je velice zajímavý, jelikož jako jeden z mála dokazuje exces při vyšetřování vyšetřovacími komisemi. Byl Salaba odsouzen podle malého retribučního dekretu? Z rozsudku je možné vyčíst, že veřejný žalobce postoupil případ k řízení podle malého retribučního dekretu, ale komise ONV v průběhu roku 1946 neúnavně a opakovaně apelovala na zaslání spisu zproštěného. Je možné, že v důsledku zjištěných informací z hlavního líčení byl spis úmyslně zadržován, aby nemohl být jmenovaný znovu vyšetřován a popřípadě potrestán? Tuto hypotézu podporuje i samotné uložení spisu, jelikož se stále nachází v MLS Mladá Boleslav a nikoliv v okresních archivech. Komise ONV často spisy po provedeném řízení dle malého retribučního dekretu nevracely, je velice pravděpodobné, že právě proto tyto spisy ve fondu MLS Mladá Boleslav chybí.

Další zajímavé otázky týkající se laického prvku se ve spisu nacházejí ve vztahu k dalšímu osudu odsouzených. Kolik z nich bylo zproštěno u MLS Mladá Boleslav a následně odsouzeno dle malého retribučního dekretu, popř. v revizi retribuční? Změnilo se nějakým způsobem hlasování o těchto případech? Řízení podle velkého retribučního dekretu možná skončilo v roce 1948, ale odsouzení si vykonávali svůj trest ve věznicích, popř. táborech nucené práce. Laický prvek se znovu objevoval v řízeních o žádostech o milost, ve kterých znovu rozhodovaly senáty složené z předsedy a soudců z lidu,⁴⁹ v řízeních o nařízení obnovy, o milost, popř. o podmíněném propuštění.

Ve své době pozoruhodně působí konstatování některých soudců profesionálů z května 1947, podle něhož se soudci z lidu osvědčili spíše jako instituce mimořádné. Po zkušenostech z prvního retribučního období tito soudci nepovažovali užití laiků v trestním soudnictví za vhodnou alternativu. Tyto informace je třeba zhodnotit i v kontextu toho, že byl u nás lidový prvek výrazně posílen již o dva roky později. V období po roce 1949 ze strany profesionálních soudců výraznější kritiku nelze dohledat, zde se dá ovšem předpokládat, že profesionální soudci raději zdůrazňovali kladné stránky a úmyslně zamlčovali negativní. Z archivních dokumentů navíc vyplývá, že někteří profesionální soudci zřejmě nebyli spokojeni s jeho zaváděním do soudnictví, jak naznačují některé stížnosti soudců z lidu na pracovních poradách na ministerstvu spravedlnosti.⁵⁰

Společným rysem soudců z lidu v poválečném a poúnorovém období byl nedostatek právního vědomí či schopnosti pochopit formálně právní postupy. V mimořádném lidovém soudnictví soudci z lidu mnohdy nesprávně přehlasovali předsedu senátu a stejně jako po zlidovění soudnictví nebyli schopni pochopit některé složitější skutkové podstaty. Jednání v senátech trvala déle (zejména kvůli prodloužení porady před vynesením rozsudku). Laikům bylo nutné vysvětlit případ polopaticky jak po stránce skutkové, tak i právní. Proto po shrnutí veškerých nedostatků téměř šokují slova náměstka ministra spravedlnosti Karla Klose vyjádřené na celostátní konferenci předsedů krajských soudů a krajských prokuratur 13. března 1950 v Jevanech. Navrhoval, aby u všech soudů bylo dosaženo poměrného zastoupení soudců z lidu jako u Státního soudu, u něhož tři čtvrtiny soudců byly z řad dělníků: „*Musíme toho dosáhnout proto, že dělnická třída je nejpokrokovější a má nejlepší poměr k tomuto výkonu spravedlnosti.*“⁵¹

Vedle toho byli laici snadno ovlivnitelní veřejným míněním, což bylo považováno za nežádoucí stav a je naopak zdůrazňována nezávislost všech soudců (a tedy i laiků). Z porad konaných na ministerstvu spravedlnosti v letech 1949–1950 je ovšem patrné, že po únoru 1948 byly tendence spíše opačné. Zejména sami soudci z lidu na poradách proklamovali nutnost přenášet do rozhodování mínění z mas a předávat je soudcům z povolání a tím oprostít „nevyspělé“ soudce od formalismu.

Snad jen pro doplnění je nutno dodat, že zákonem o zlidovění soudnictví reorganizace soudnictví neskončila. V padesátých letech došlo k reorganizaci justice právními předpisy z roku 1952,⁵² lidový prvek zachovala i nová Ústava Československé socialistické republiky č. 100/1960 Sb. a na ni navazující zákon č. 62/1961 Sb., o organizaci soudů. Ústava z roku 1960 a zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, ovšem uzákonily i nový typ soudní instituce – místní lidové soudy, od nichž se očekávalo účinnější výchovné působení na pachatele. Tyto místní lidové soudy rozhodovaly ve tříčlenných senátech, v nichž převažovali občané dělnických profesí, a v souladu se zásadou bezformálnosti. Jejich rozhodnutí následně přezkoumávaly okresní soudy.⁵³

V průběhu let došlo k omezování vlivu laiků, do československého právního řádu byl zaveden institut samosoudce, a to zákonem č. 36/1964 Sb., o organizaci soudců a o volbách soudců, ve znění novely č. 156/1969 Sb. Po listopadových událostech roku 1989 byl zakotven institut přísedících zákonem č. 335/1991 Sb., o soudech a soudcích, který zůstal v českém právním řádu dodnes.

Poznámky

- ¹ Tento fond v současné době má 99 kartonů, zahrnuje okolo 600 spisů a nemá žádný inventář.
- ² Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1. vyd. Praha: Academia, 1978, s. 197.
- ³ BOHÁČEK, Milan: Laický prvek v soudnictví: komparativní analýza českého a anglosaského modelu. Brno, 2014, 91 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce JUDr. David Kosař, Ph.D., LL.M., J. S. D., s. 7.
- ⁴ MALÝ, Karel: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, s. 375.
- ⁵ NĚMEČEK, Jan et al.: Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2013, s. 199.
- ⁶ Tamtéž, s. 389.
- ⁷ Jako první byl zřízen MLS Brno.
- ⁸ Státní oblastní archiv (SOA), Praha, f. MLS Mladá Boleslav, pres. 5/45.
- ⁹ Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. Národní archiv (NA), Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti (MS), kart. 1942, pres 13–7/47.
- ¹⁰ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, pres. 1–18/45.
- ¹¹ Tamtéž, pres. Pomůcky.
- ¹² NA, Praha, f. MS, k. 1942. Pres 13–7/47.
- ¹³ Slova přednosty lze zatím jen potvrdit ze spisu Ls 40/45 Jan Salaba, ostatní spisy se zatím nepodařilo dohledat.
- ¹⁴ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, k. 4, Ls 40/45 Jan Salaba.
- ¹⁵ V tomto případě měl být údajně kladen při výslechu nátlak na svědkyni Poldovou.
- ¹⁶ NA, Praha, f. MS, kart. 1942. Pres 13–7/47.
- ¹⁷ Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. Tamtéž, pres 13–7/47.
- ¹⁸ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ¹⁹ Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ²⁰ Údaje pocházejí z vlastního výzkumu zatím zpracovaných 83 kartonů v SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav.
- ²¹ Viz příslušný § 16 odst. 2 r. z.
- ²² Údaje pocházejí z vlastního výzkumu zatím zpracovaných 83 kartonů v SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav.
- ²³ Tamtéž, kart. 57, Ls 261/46 Marta Rydvalová.
- ²⁴ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ²⁵ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. Tamtéž, pres 21-res/47.
- ²⁶ Příslušné znění tohoto paragrafu bylo: „Vyšetřování přípravné budiž opatřením soudce vyšetřujícího zastaveno, když žalobník žádost za stíhání trestní nazpět vezme nebo navrhone, aby přípravné vyšetřování bylo zastaveno, aneb když se prohlásí, že neshledává příčiny k dalšímu soudnímu stíhání.“
- ²⁷ Tento paragraf zněl „Shledá-li státní zástupce, prozkoumaj oznámení nebo spisy přípravného vyhledávání, kteréž se má dle potřeby přičiněním jeho doplniti, že tu jsou dostatečné příčiny, aby zavedl řízení trestní proti určité osobě, nechť podá buď návrh, by se zavedlo přípravné vyšetřování (§ 91.), aneb obžalobu. Není-li tu takových příčin, má oznámení jemu učiněné odložit, poznamenav krátce, co ho k tomu pohnulo, a má spisy přípravného vyhledávání poslati soudci vyšetřujícímu, připomena, že není příčiny k dalšímu stíhání. Soudce vyšetřující má v takovém případě vyhledávání přípravné zastaviti, a obviněného, jestli uvězněného, ihned propustiti.“
- ²⁸ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ²⁹ Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. Tamtéž, pres 13–7/47.
- ³⁰ Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. NA, Praha, f. MS, k. 1942, pres 13–7/47.
- ³¹ Tamtéž, kart. 63, Ls 11/47 Rudolf Nekovář.
- ³² Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. NA, Praha, f. MS, k. 1942, pres 13–7/47.
- ³³ Závěrečná zpráva přednosty MLS Brno z 8. srpna 1947. Tamtéž, pres. 318/26/47.

- ³⁴ Problematiku organizace Sturmabteilung (SA) ve vztahu k § 2 a 3 odst. 2 r. z. podrobněji rozebírám ve své diplomové práci: NĚMEČKOVÁ, Daniela: Mimořádný lidový soud v Praze. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy, vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc, s. 76–81.
- ³⁵ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, kart. 32, Ls 167/46 Jan Prinz.
- ³⁶ Tamtéž, kart. 36, Ls 190/46 František Piskáček.
- ³⁷ Vedle tohoto svědka se v procesu objevili i další, kteří měli právě dosvědčit „nepoctivý“ charakter obžalovaného. Tamtéž, kart. 37, Ls 188/46 Karel Kopečný.
- ³⁸ Tamtéž, kart. 47, Ls 252/46 Leo Müller.
- ³⁹ Tamtéž, kart. 49, Ls 266/46 Josef Löbl.
- ⁴⁰ Tamtéž, kart. 49, Ls 268/46 Terezie Ulmanová.
- ⁴¹ Tamtéž, kart. 56, Ls 321/46 Petr Kalb.
- ⁴² Zpráva přednosty MLS Mladá Boleslav z 13. 5. 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 13–7/47.
- ⁴³ SOA, Praha, f. MLS Mladá Boleslav, kart. 55, Ls 329/46 Antonín Antropius.
- ⁴⁴ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ⁴⁵ Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ⁴⁶ Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ⁴⁷ Zpráva vedoucího veřejného žalobce MLS Mladá Boleslav z 12. května 1947. NA, Praha, f. MS, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ⁴⁸ Tamtéž, kart. 1942, pres 21-res/47.
- ⁴⁹ Takovým případem byl i Ls 321/46 Petr Kalb. Jeho žádost o milost byla 24. května 1955 jednomyslně zamítnuta tříčlenným senátem složeného z předsedy a dvou soudců z lidu.
- ⁵⁰ NA, Praha, fond 100/52 (Alexej Čepička), kart. 20, arch. j. 134–137.
- ⁵¹ Tamtéž, arch. j. 134–137.
- ⁵² Zejména ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, a zákon č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů.
- ⁵³ KUKLÍK, Jan a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. 1. vyd. Praha: Auditorium, 2011, s. 281.

Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze (projekt č. 341515).

PERSONÁLNÍ OČISTA NA ČESKOSLOVENSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH PO ROCE 1945 SE ZAMĚŘENÍM NA PRÁVNICKOU FAKULTU UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

Alena Sojková

1. Prověřování národní spolehlivosti a čestné soudy

První personální očistné akce na univerzitní půdě se datují již před rok 1948 a svým způsobem předznamenaly situaci po tomto roce.

V roce 1945, krátce po obnově vysokých škol po konci války, vyvstala otázka, jak se vypořádat s těmi, kteří spolupracovali s okupanty nebo studovali na německých a maďarských vysokých školách. Bylo nutné tzv. očistit učitelský sbor i studentstvo od těchto osob.

Tato očistná akce vznikla živelně již velice rychle po obnovení provozu vysokých škol, neměla však žádné zákonné nebo jiné ukotvení. Nebyl tak jasný ani rozsah, ani procesní forma, jak bude tato akce probíhat. U učitelů se jejího řízení „*iniciativně ujal odborové rady a případy distancovaných učitelů byly předkládány také disciplinární komisi, aby se učinilo zadost autonomnímu zřízení univerzity*“.¹

Ohledně vysokoškolských učitelů vnesl více světla do situace dekret prezidenta republiky ze dne 4. října 1945, o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, který konečně dal těmto očistným akcím právní základ.² V ust. § 2 velmi široce vymezoval, jakou činnost je možno v očistných komisích stíhat. Dle odst. 1 tohoto ustanovení bylo možno stíhat takového zaměstnance, „*kteřý v době nesvobody porušil věrnost vůči Československé republice, nebo českému nebo slovenskému národu, po případě se prohrěšil proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti vůči příslušníkům českého nebo slovenského národa...*“.³ Mezi činnosti naplňující toto obecné kritérium patřily nejen přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti a politická spolupráce s Němci, ale např. společenský mimoslužební styk s Němci a Maďary (na honech, společenských večírcích apod.) a „*veškerá jiná spolupráce s okupanty směřující k posílení nebo upevnění okupantského režimu*“.⁴ Takto široká skutková podstata mohla být volnou aplikací ustanovení velmi snadno zneužita. Přitom trestem mohlo být mimo jiné vyloučení z postupu do vyšších stupňů služného nejdéle na tři roky, zmenšení služného (části platu) až na tři roky a až o 50%, trvalé přeložení na jiné služební místo (opět spojené s vyloučením postupu do vyšších stupňů služného nebo zmenšením služného), přeložení do dočasné nebo trvalé výslužby nebo až propuštění ze služebního (pracovního) poměru.⁵ Na provinivšího se zaměstnance tedy čekal až svého druhu trestněprávní postih.

Soustava očistných komisí sestávala z očistných komisí při okresních národních výbo-rech v sídle krajských soudů, v Praze a Brně pak zemských národních výbo-rech, a vrchní očistné komise pro české země při ministerstvu vnitra v Praze a pro obvod Slovenska při pověřenectvu Slovenské národní rady pro věci vnitřní v Bratislavě.⁶ Očistné komise jednaly v senátech, které se skládaly z předsedy očistné komise (nebo jeho náměstka) a dvou

přisedících, kdy alespoň předseda komise a jeden přisedící museli mít právní znalosti. Minimálně jeden člen komise měl být z oboru, popř. i zaměstnanecké kategorie obviněného. Podobně byla složena i vrchní očištná komise, kde však byli přisedící již čtyři (minimálně dva práva znalí a minimálně dva z oboru obviněného).⁷ Členy vrchních očištných komisí jmenovala vláda, u ostatních očištných komisí pak ministr vnitra na návrh zemských národních výborů.

Řízení se zahajovalo na návrh (kárné oznámení) služebního úřadu po oznámení o služebním přečinu (veřejné orgány měly oznamovací povinnost, občané oznamovací právo). Velmi se podobalo trestnímu řízení, avšak byly zde i zásadní rozdíly: řízení bylo neveřejné a mohlo být vedeno bez jakýchkoli omezení i proti nepřítomným a bez toho, aby se dostal obviněný. Po dobu řízení mohl být zaměstnanec suspendován.⁸

Není tedy divu, že při působení očištných komisí docházelo mnohdy k přehmatům a křivým obviněním. „*Při mnohých vyšetřováních mělo na výsledek vliv vyřizování osobních účtů, touha po vlastním služebním postupu a závist, které vedly ruku pisatele často zkreslených nebo nepravdivých udání. Šetření národní spolehlivosti posloužilo také ve více případech k postihu politických odpůrců, většinou osob pravicového zaměření.*“⁹

Působnost očištných komisí měla skončit 31. března 1946 a neskončená řízení měla být přesunuta na příslušnou disciplinární komisi, došlo však k prodloužení působení očištných komisí, nejprve do 31. prosince 1946 a posléze až do 4. května 1947.¹⁰

Podobně fungovaly i očištné komise přímo na fakultách univerzit, zaměřující se především na očistu mezi studenty. „*Pravidla byla stanovena až pokyny MŠO ze 7. června [1945 – pozn. aut.]¹¹, podle nichž se zřídily fakultní vyšetřující (tzv. očištné) komise, složené ze tří posluchačů a tří zástupců učitelského sboru.*“¹² Tři posluchače navrhoval akční fakultní výbor a potvrzoval je Svaz vysokoškolského studentstva, tři zástupce učitelského sboru určoval děkan.¹³

„*Ve druhé instanci působil pro složitější případy Čestný soud v Praze a Brně, delegovaný napůl svazem studentstva a ÚRO, jehož předsednictvo jmenoval ministr.*“¹⁴ Předsednictvo tvořil předseda a dva místopředsedové. Čestný soud měl ještě dalších 14 členů, kteří zasedali v senátech, tvořených předsedou, kterým byl buď předseda, nebo některý z místopředsedů soudu, a dvěma členy soudu, z nichž vždy jeden musel být delegován Svazem vysokoškolského studentstva. Předsednickou funkcí byl pověřen Albert Pražák, který byl podporován jak děkany, tak studenty. Již brzy po ustavení soudu však na svou funkci rezignoval „pro přetížení poválečnými úkoly“ a předsedou čestného soudu v Praze tak byl v srpnu 1945 jmenován PhDr. František Slavík, řádný profesor Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.¹⁵ Funkci předsedy senátů čestného soudu v Praze pak na studijní rok 1946/47 zastávali učitelé Právnické fakulty Univerzity Karlovy dr. Bohuslav Tomsa a dr. Josef Tureček.¹⁶

Očištná akce byla provedena formou prozatímního zápisu. Zapsat se mohli všichni uchazeči po předložení dokladů o dosaženém vzdělání, kromě uchazečů německé a maďarské národnosti. Při zápisu pak vyplňovali dotazník o národní a politické spolehlivosti, „*který vyžadoval podrobné údaje o studentově činnosti a postojích v době okupace. Tímto dokumentem byla zahájena neblahá éra kádrových a politických dotazníků na vysokých školách.*“¹⁷ Uchazeč dále musel podepsat místopřísežné prohlášení, že údaje v dotazníku jsou pravdivé. Definitivně zapsán byl ten, kdo prokázal „*národní a politickou spolehlivost a bezúhonnost ve smyslu zásad programu čsl. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*“

z 5. dubna 1945“.¹⁸ Každý posluchač měl být posuzován individuálně, studium na německých, maďarských nebo slovenských vysokých školách po 17. 11. 1939 však bylo jasným důvodem k vyloučení, s výjimkou prokázání mimořádných okolností, které by studium dostatečně ospravedlňovaly nebo odčinily. O této výjimce rozhodoval na návrh fakultní komise čestný soud. „Všeobecně jest přihlížeti zejména k tomu, zda uchazeč [...] se přihlásil na prvou výzvu ve stud. letech 1939–1941, nebo teprve při hromadné akci ve studijním roce 1942/43 [...], rovněž jest vzíti zřetel k míře nátlaku na uchazeče, k vlivu okolí, zvláště profesorů, k jeho národní a politické činnosti před německou okupací a za jejího trvání, k případnému sthání německým režimem, k chování v koncentračních táborech, k sociálním a rodinným poměrům apod.“¹⁹ Tyto výjimky se ve zvýšené míře týkaly pouze mediků, kteří ve větším počtu studovali na německých vysokých školách.

I zde docházelo k excesům, neboť „vydané normy byly příliš volné a náchylné ke zneužití z osobních pohnutek i ve jménu určité politické doktríny. Průběh očistné akce se nevyhnul ani formalismu, který byl tak kritizován u státní byrokracie.“²⁰ I přesto se tento postih netýkal příliš velkého počtu studentů.

Ministerstvo školství a osvěty odvozovalo délku fungování čestných soudů a fakultních vyšetřovacích komisí od doby trvání mimořádného soudnictví, zřízeného dle dekretů prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., č. 17/1945 Sb. a č. 138/1945 Sb.,²¹ jejichž účinnost byla zákonem č. 245/1946 Sb. opětovně prodloužena, a to až do 4. května 1947.²² Působnost čestných soudů a fakultních komisí byla proto po tomto datu zvláštním výnosem ministerstva školství přesunuta opět na disciplinární komise akademických senátů.²³ S tímto postupem nesouhlasil jak samotný čestný soud v Praze, tak někteří studenti. Čestný soud navrhoval zachování svého fungování alespoň „k dokončení záležitostí pendentních [otevřených – pozn. aut.] a u provádění případných obnov řízení ve smyslu platných směrnic podle výnosu MŠO z 10. 9. 1946, č.j. A 147057/46 – V/1“²⁴ a odůvodňoval, že se jeho činnost neopírá o žádný z dekretů ani zákonů upravujících mimořádné lidové soudnictví, tudíž se na něj nevztahuje žádná lhůta. Studenti pak upozorňovali na nepřipustnou analogii.²⁵ Na druhé straně profesorský sbor Právnické fakulty Univerzity Karlovy svým usnesením ze dne 24. června 1947 vyslovil souhlas s krokem ministerstva a zdůraznil již od počátku pochybný právní základ očistné akce.²⁶ I přes výhrady však byla činnost očistných komisí a čestných soudů přerušena, ačkoliv čestné soudy nezanikly, jen vykonávaly pouze administrativní agendu.

2. Očista vysokých škol po roce 1948

V podstatě téměř hned 25. února 1948, kdy se Komunistická strana Československa chopila moci, začal na vysokých školách velký očistný proces, který se měl vyrovnat s reakční inteligencí už v jejích zárodcích. Vysoké školy byly dlouhodobě vnímány jako velmi konzervativní, spíše pravicově orientované instituce, které si udržovaly své zažité staleté zvyky a nehodlaly je z žádného důvodu měnit.

Nyní měl ale do rozhodování o osudu lidí na vysoké školy vstoupit lid, představovaný v revolučním kvasu na těchto ústavech ve většinové míře studenty. Jejich záštitou se staly vznikající revoluční akční výbory.

Očistný proces měl dvě fáze, první, živelnější, řízenou převážně studenty, téměř bez kontroly ministerstva školství a osvěty i ústředních stranických orgánů, které násled-

ně pouze aprobovaly rozhodnutí akčních výborů na jednotlivých školách. Druhá fáze již probíhala pod kuratelou strany, plánovanou dotazníkovou akcí, která proběhla v zimním semestru studijního roku 1948/49 a znamenala vyloučení nebo dočasné vyloučení (které se ale nakonec většinou ukázalo jako trvalé) pro většinu ze studentů, kteří byli očistnou akcí postiženi. Konečná čísla vyloučených se na některých klíčových fakultách blížila i polovinu dosud studujících posluchačů, jak bude zmíněno níže.

Očistné akce se ale nedotkly jen studentů. Postiženi byli i tzv. reakční nebo též nepokrokoví učitelé, většinou starší, s mnohaletými vědeckými zkušenostmi, ale bez správného světového názoru, jímž mohl být nadále jen marxismus-leninismus. Proces zbavení se nepohodlných vyučujících nebyl tak rychlý, trval mnohdy až do počátku 50. let, ve svém důsledku ale pro mnohé znamenal konec vědecké činnosti ve svém oboru, pokud nenalezli místo v Československé akademii věd.

Tak si postupně KSČ připravovala půdu pro rozhodující změny v organizaci vysokého školství v ČSR.

3. Vylučování studentů po únoru 1948

První očistná akce na vysokých školách proběhla již krátce po 25. únoru 1948. Téměř tentýž den, kdy KSČ převzala moc v celém státě, převzaly moc na vysokých školách akční výbory, složené z komunistických studentů a v menšině i učitelů. *„Jejich personální složení byla hlášena nejen Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty na vysokých školách a jeho prostřednictvím celostátnímu Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty, ale i stranickým orgánům, které se tím na jejich činnosti spolupodílely – přirovnání k pověstné převodové páce je zde zcela na místě.“*²⁷

Tyto akční výbory pak začaly rozhodovat o vyloučení studentů, a to bez jakéhokoli podkladu v zákoně nebo v předpisech univerzity. Rozhodnutí o vyloučení a další postihy aprobovalo ministerstvo školství a osvěty. Jak situaci okomentoval Zdeněk Pousta, *„od 25. února podepisoval zmocněnec Akčního výboru NF v ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy František Lón jeden výnos za druhým“*.²⁸

Od jara 1948 dále akční výbory zorganizovaly první dotazníkovou akci. Fasádu legality pro postup akčních výborů Národní fronty na vysokých školách pak přinesl zákon č. 213/1948 Sb., o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů. Nechme zaznít text zákona, a to ust. § 1: *„(1) Opatření akčních výborů nebo opatření učiněná na jejich návrh nebo na jejich místě, k nimž došlo v době od 20. února 1948 do dne počátku účinnosti tohoto zákona (do 8. srpna 1948 – pozn. aut.) a která směřovala k ochraně nebo k zabezpečení lidově-demokratického zřízení nebo k očistě veřejného života, jsou po právu, a to i v těch případech, kde by jinak nebyla v souladu s příslušnými předpisy. (2) Uzná-li Ústřední akční výbor Národní fronty, že nešlo o opatření podle odstavce 1 nebo že v jednotlivých případech nutno odstraniti nesrovnalosti vzniklé při provádění těchto opatření, je povoláný úřad nebo orgán oprávněn učiniti na návrh Ústředního akčního výboru Národní fronty opatření nutná k revisi.“*²⁹ Jak je zřejmé z textu zákona, zakládal zcela nepřipustnou pravou retroaktivitu, navíc legalizoval zřejmě protiprávní jednání, které se do té doby odehrávalo, čehož si byli odpovědní činitelé na ministerstvu i ve stranickém aparátu vědomi. Tento postup byl objasněn ve vládním návrhu zákona – tisku č. 59: *„Poněvadž úkolem práva v lidově-demokratickém státě je v první řadě ochrana*

*společenského a politického zřízení státu, tj. jeho sociální a ekonomické základny, která vyhovuje životním zájmům pracujícího lidu, a poněvadž akční výbory tento úkol splnily, je nutno jednání a opatření akčními výbory předsevzatá hodnotiti jako jednání a opatření právní.*³⁰

Akce byla jednak očistou politickou, jednak pokračováním poválečné očisty, tj. prověřování národní spolehlivosti. Obnoveny proto byly i čestné soudy v Praze a Brně.³¹ Stalo se tak výnosem ministerstva osvěty z 9. března 1948, č. A 47.030/48 – V/1, kdy čestným soudům byla opět svěřena kromě administrativní agendy i činnost rozhodovací.³² Do senátů čestného soudu v Praze II byli profesorským sborem Právnické fakulty Univerzity Karlovy dne 19. března 1948 nominováni prof. Josef Tureček a prof. František Štajgr.³³ Ještě 12. ledna 1949 pak žádal čestný soud v Praze dopisem předsedy MUC. Ludvíka Hubera Právnickou fakultu Univerzity Karlovy o zaslání seznamu všech posluchačů zimního semestru 1948/49 a absolventů, aby bylo možné zjistit, „*zda na čs. vysokých školách nestudují ještě lidé, kteří se za doby nesvobody provinili proti své národní a politické cti*“.³⁴ Právě prověrkou národní spolehlivosti a jejím nedostatečným provedením v letech 1945–47 argumentovali mnozí komunističtí činitelé, když chtěli obhájit novou studijní očistu po 25. únoru 1948 před veřejností.³⁵

V této fázi očisty vysokých škol byli vyloučováni především studenti, kteří byli výrazně pravicoví, zastávali nějaké významné funkce ve studentských či fakultních spolcích a kolejních či jiných organizacích nebo se účastnili demonstrací a manifestací na podporu prezidenta Beneše a proti KSČ.³⁶ Tito studenti však byli pro demokratické studentské hnutí mnohdy rozhodujícími činiteli. Dalším důvodem vyloučení pak byla samozřejmě protistátní činnost, popř. přechod státních hranic.

Vyloučení studentů mohlo být nepodmíněné nebo podmíněné, dalším trestem bylo distancování na dobu od dvou do šesti měsíců, důtka, vyloučení z funkcí nebo členství ve spolcích, přikázání na manuální brigádu apod. Ještě v průběhu roku 1948 se někteří z dočasně vyloučených studentů na vysoké školy mohli dokonce vrátit, což už později bylo spíše výjimkou.³⁷

Očistná akce se dotkla i Právnické fakulty Univerzity Karlovy, kde bylo vyloučeno ze studia (natrvalo) 46 studentů a 103 posluchačů bylo distancováno na různou dobu.³⁸ Jedním z prvních vyloučených bylo právě dvanáct studentů právnické fakulty v čele s Emilem Ransdorfem.³⁹ Zmocněnec Akčního výboru NF v ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy František Lón formuloval výnos o jejich vyloučení z 25. února 1948 takto: „*Vylučuji až na další opatření ze studia na právnické fakultě s okamžitou platností (dokud neobdrží osvědčení obnoveného čestného soudu Svazu vysokoškolského studentstva v Praze): Emila Ransdorfa, Karla Šešinu, Svatopluka Gavendu, Josefa Mestenhausera, Bohuslava Kučeru, Vladimíra Bičiště, Jiřího Rennera, Ludvíka Reimanna, Jana Sklenáře, Bohuslava Davida, Jana Rennera a Richarda Hartmanna.*“⁴⁰

Očistná akce po únoru 1948 byla v převážně většině ukončena během června 1948.⁴¹

Ačkoliv poučovací čistky se studentů tolik nedotkly (silně bylo zasaženo především do učitelského sboru – viz podkapitola 2.2.3), znamenaly výraznou proměnu prostředí a atmosféry vysokých škol. „*Studentů zbavených jejich nejvýraznějších představitelů i opory ve studentských spolcích a vystavených politickému tlaku se zmocňovala malomyslnost. Na konci prvního pololetí roku 1948 již studentstvo v ničem nepřipomínalo onu sebevědomou sílu, která tak rozhodně vystoupila na obranu demokracie v únorových dnech. V obavách*

*o svou budoucnost studenti ve stále větším počtu volili cestu, která pro ně byla donedávna nepředstavitelná – vstup do komunistické strany.*⁴²

4. Tzv. studijní prověrky na vysokých školách

První očistná akce po únoru 1948 sice některé zaskočila, nebyla ale příliš rozsáhlá a mnohé v aparátu KSČ neuspokojila. Netrvalo proto dlouho a začala příprava nové očistné akce mezi studentstvem, tentokrát již řízené stranickými orgány a ministerstvem školství, věd a umění.⁴³

Někdy na podzim 1948 se v sekretariátu ÚV KSČ začalo mluvit o provedení systematické prověrky na vysokých školách. Očista byla tentokrát relativně důkladně připravována, a to i po stránce propagační.

Vysokoškolský výbor KSČ v Praze v osnově referátu připravovaného k tzv. demokracizaci vysokých škol jasně označil vysokoškolské studium jako „*obsahově neživotné, abstraktní, reakční, plně buržoasní nevědecké ideologie. Pod rouškou „objektivnosti“ a svobody studia byli mladí lidé otravováni nejhnusnějšími protinárodními, protilidovými ideologiemi. Forma studia je zkosmatělá, jsou zachovávané nemožné tradiční, dávno překonané studijní normy, které studentům studium ještě více otravovaly. [...] Musíme vyloučit ze studia všechny, kteří nestudují a studovat nechťejí, kteří celým svým životem dokazují, že se na svém úseku nechťejí zapojit do poctivé budovatelské práce.*“⁴⁴ Školská komise ÚV KSČ pak odůvodnila nové prověrky na vysokých školách tak, že po únoru 1948 „*posluchači byli postiženi jen velmi málo. Je tady třeba jít daleko hlouběji v očistě vysokých škol od reakčních a neproduktivních živelů z řad vysokoškolských posluchačů.*“⁴⁵ Stranické orgány se však shodly, že bude lepší počkat až po 17. listopadu 1948.

Prvním vnějškovým signálem zahájení studijních prověrek bylo vyjádření generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského na zasedání Ústředního výboru dne 17. a 18. listopadu 1948, v němž zazněla i tato slova: „*Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a postaráme se o to, aby převážná část studujících středních a vysokých škol se rekrutovala z dělnických rodin.*“⁴⁶ Následně se měla rozjet rozsáhlá kampaň pro veřejnost, která měla odůvodnit studijní prověrky jako uvolnění skrytých pracovních rezerv pro pětiltku a zdůraznit jejich charakter jako prověrek studijní morálky posluchačů vysokých škol vedoucích k vyloučení pouze formálně studujících. Tisková konference se nakonec odehrála 28. ledna 1949 a role mluvčího se ujal Miloslav Valouch.⁴⁷

Vrchním orgánem celé akce bylo ministerstvo školství, věd a umění, které ji také zaštiťovalo po právní stránce. Dne 30. listopadu 1948 vydalo výnos č. A 235.271/48 – V/1, kterým se doplňuje zatímní disciplinární řád pro univerzity, jakožto i disciplinární řády všech ostatních vysokých škol.⁴⁸ V něm si ministerstvo vyhradilo „*své vlastní pravomoci řízení proti posluchačům, kteří svobody studia zneužívají, a těm posluchačům, kteří nestudují vůbec nebo se bez vážné příčiny ve studiu nápadně zpozdíují.*“⁴⁹ Dle výnosu byly jmenovány tříčlenné disciplinární komise, které si mohly ustanovit tříčlenné subkomise. Ty podléhaly schválení ministerstva po slyšení Ústředního akčního výboru NF na vysokých školách. „*Disciplinární komise v závažných případech vyloučí ze studia na vysokých školách posluchače, kteří neplní své studijní povinnosti. Výrok o vyloučení ze studia vyžaduje ku své platnosti potvrzení ministerstva školství, věd a umění.*“⁵⁰ Proti rozhodnutí potvrzenému ministerstvem neexistovalo odvolání.

Skutečným rozhodujícím činitelem však byly stranické organizace a výbory (především akční výbory Národní fronty na školách a vysokoškolský výbor KSČ), které doporučovaly členy disciplinárních komisí a také byly řídicími a kontrolními orgány komisí.⁵¹ Do disciplinární komise Právnické fakulty Univerzity Karlovy tak byli 3. prosince 1948 ministerstvem školství, věd a umění jmenováni děkan prof. Josef Tureček a studenti Václavek a Kristek.⁵²

Blíže provádění prověrek upravila směrnice ministerstva školství, věd a umění ze dne 6. prosince 1948.⁵³ Prověrky měly mít dvě fáze, první sestávala ze shromáždování dotazníků od jednotlivých posluchačů, druhá pak z krátkých pohovorů subkomise s posluchačem. „Počet subkomisí byl stanoven tak, aby na jednu připadlo 50 posluchačů a po třicetiminutovém pohovoru subkomise byla schopna navrhnout posluchače k dalšímu studiu či jej svým výrokem o vyloučení z fakulty následně předat odboru pracovních sil příslušného národního výboru.“⁵⁴ Na Právnické fakultě Univerzity Karlovy vzniklo takových subkomisí 30.⁵⁵

První fáze prověřování, tj. shromáždování dotazníků, probíhala v prosinci 1948. Mezi 10. a 15. prosincem byly všem prověřovaným studentům předány nebo zaslány dotazníky, které měly od 14. do 18. prosince doručit na děkanáty (osobně nebo poštou), což bylo kontrolováno.⁵⁶ Děkanáty ve spolupráci s disciplinárními komisemi pak měly do 10. ledna 1949 potvrdit údaje „o studijním prospěchu“ na předložených dotaznících.⁵⁷ Už samy dotazníky mohly být přímým podkladem pro vyloučení posluchače. Obsahovaly velmi konkrétní otázky typu: „zda vlastní movitý a nemovitý majetek, movitý a nemovitý majetek rodičů, zda změnil otec, matka po únoru zaměstnání, kdy a kam?“⁵⁸ Podrobný byl i životopis, který se odevzdával s dotazníkem.

Mezitím disciplinární komise vypracovaly tzv. studijní normy, vycházející z vyplněných dotazníků a informací od stranických organizací, a zaslaly je do 20. prosince 1948 na ministerstvo školství, věd a umění. Do 10. ledna 1949 pak měly zaslat ke schválení ministerstvu ještě zpracované připomínky subkomisí k normám s ohledem na odevzdané dotazníky. Normy stanovovaly „maximálně dosažitelný počet zkoušek a studijních prací podle normálního studijního plánu“ (v překladu, stanovovaly, kolik měl mít student toho kterého ročníku splněno) a podle nich pak subkomise statisticky zpracovávaly samotné dotazníky.⁵⁹

Podle statistik, první fáze vylučování na základě dotazníků a „ekonomického významu“ školy pak v lednu 1949 stanovil vysokoškolský výbor KSČ v Praze předpokládané procento vyloučených studentů z jednotlivých pražských vysokých škol na konci studijních prověrek (tzv. směrné číslo). Nejvyššího podílu vyloučených měly dosáhnout komise na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a na Vysoké škole hospodářských věd, shodně 42 %. Vysoká škola zemědělsko-lesnického inženýrství ČVUT pak měla vyloučit 40 % studentů. Vysokoškolský výbor KSČ tato čísla zdůvodnil „vysokou reakčností fakult a jejich velmi nepřítivým politickým a sociálním složením. Fakulty slíbily předepsanou procentuální kvótu vyloučených posluchačů dodržet v rozmezí dvou procent,“⁶⁰ ačkoliv některé prý nejprve požadovaly i vyšší čísla.

Další směrnice k provádění prověrek vydalo ministerstvo v lednu 1949.⁶¹ Poprvé zde zakotvilo odvolací řízení. Odvolacím orgánem byl stanoven odbor vysokého školství MŠVU pod vedením Miloslava Valoucha. Dále byl rozšířen okruh prověřovaných i na absolventy před závěrečnými zkouškami nebo dokonce čekající již jen na vystavení

vysvědčení nebo diplomu. Ty prošetřoval pouze akční výbor příslušné vysoké školy nebo fakulty.

Podrobněji byly upraveny i pohovory u disciplinárních komisí, tj. druhá fáze prověrek. Ty se měly dle původní směrnice odehrát od 15. ledna do 10. února 1949 před jednotlivými subkomisemi.⁶² Pohovor měl průměrně trvat 30 minut a před jeho započítím odevzdal student index. O rozhovoru sepsala subkomise podrobný protokol. Každý den pak subkomise provedla zhodnocení jednotlivých případů a do protokolu zapsala návrh rozhodnutí s důkladným odůvodněním. Návrhy rozhodnutí subkomisí s podkladovými písemnými materiály pak putovalo k hlavní fakultní disciplinární komisi, která je projednala s předsedou subkomisí a která mohla zvrátit kladný či záporný výsledek prověrky. Výsledek měl být znám do dvou dnů od provedení pohovoru subkomisí.⁶³ Pokud byl kladný, byl studentovi vrácen index s vepsaným potvrzením o absolvování prověrky. Pokud byl výsledek záporný, studentovi nebyl již index vrácen. Provedením pohovorů a konečnými rozhodnutími na jejich základě bylo přímé prověřování ukončeno.⁶⁴

Jaký byl skutečný průběh pohovorů, zaznamenal Zdeněk Pousta. „*Pohovor měl často charakter zkoušky a dbalo se na to, aby politické otázky přicházely v míře co možná nejmenší. Přesto byly časté a neznalost odpovědi na typ otázky charakteru, kdo je současný předseda Mezinárodního svazu studentstva, stresovala posluchačku až do oznámení rezultátu prověrky.*“⁶⁵

Kdo všechno byl tedy prověřen a jaká byla hlediska prověřování?

„*Studijní prověrky se vztahovaly na všechny posluchače československých vysokých škol s výjimkou těch, kteří zahájili vysokoškolská studia studijním rokem 1948/49 a s výjimkou posluchačů, kteří nejsou československými státními příslušníky.*“⁶⁶ Vyloučení studentů přijatých ve studijním roce 1948/49 do I. ročníku z prověrky bylo možné jen proto, že již při přijímání na vysokou školu se podrobovali přijímacímu řízení a pohovoru a v případě kádrové nevhodnosti nebyli vůbec přijati.⁶⁷

Posuzování posluchači byli interně rozděleni jak podle třídního původu, tak podle politických postojů a studijního prospěchu. Studijní prověrky jako takové většinou prováděly pouze disciplinární komise, prověrky politické pak často akční výbory Národní fronty jednotlivých fakult na podkladě materiálu shromážděného disciplinárními komisemi. Nejmněji měli být posuzováni studenti ze středních vrstev, někdy označováni jako tzv. indiferenti. Jejich prověrky se měly zakládat pouze na jejich studijním prospěchu, neboť tato vrstva měla být získána pro nové vysokoškolské studium a převychována přímo na školách. Vrstva označená jako „kapitalistické živly“ měla být posuzována i na základě politického postoje. Nejostřejší posouzení museli očekávat tzv. třídní nepřátelé (potomci „*znárodněných fabrikantů, rozparcelovaných velkostatkářů, znárodněných velkoobchodníků a únorem odstraněných vysokých byrokratů a veřejných činitelů*“⁶⁸), na které byla uplatněna přísná studijní měřítka i posuzování politických postojů vůči lidově demokratickému zřízení. Vedle třídně nepřislušných posluchačů měli být nadále (např. třídami) vyloučeni pokud možno ze studijních důvodů i „zřejmí reakčníci“, o nichž byly známy jejich negativní politické postoje (z kádrového posudku z národního výboru v místě bydliště, z kolejí apod.) a „reakčníci trestaní za protistátní činnost“ (např. za demonstrace v únoru 1948). „Politicky sporné případy“ neměly být řešeny vyloučením na základě prověrek, ale měl být použit nástroj, který se osvědčil i po jejich skončení – zkoušky, především ze společenských nauk (marxismu-leninismu). Upravená hlediska platila pro absolventy před

závěrečnými zkouškami. U těch byl na prvním místě třídní původ, dále politické postoje, vědomosti z marx-leninismu, povahové charakteristiky a jako poslední studijní prospěch.⁶⁹

KSČ rozlišovala i mezi těmi, kteří prověrky prováděli. Naprostou důvěru požívali pouze tzv. kádroví soudruzi. Těch ale nebyl dostatečný počet pro obsazení všech komisí a subkomisí, proto byli jejich členové někdy doplňováni i z mimoškolních zdrojů, a to instruktoři ze stranického aparátu a jinými kádrovými pracovníky.⁷⁰

Prověrky tedy měly být maskovány jako ryze studijní, tj. zavedené „k přešetření studijního prospěchu“ posluchačů, skrýván byl politický podtext prověrek. To však v některých případech činilo potíže u studentů sice reakčních, ale s výborným prospěchem. „*Že v prověrkách šlo skutečně o zastírací manévry, to dokazuje i formální vylučování soudruhů, tj. v mluvě dokumentů členů KSČ. Tito studenti se buď k prověrce nedostavili, nebo byli vyloučeni a důvěrně jim bylo sděleno, že budou přijati při odvolacím řízení. Na Vysoké škole politické byla většina soudruhů vyloučena z taktických důvodů, praví se v hlášení a, chyb, kterých se komise dopustila, chce napravit při vyřizování odvolání.*“⁷¹

Především prověrek na Právnické fakultě Univerzity Karlovy se disciplinární komise a subkomise chopily s velkou vervou, až musel zasahovat vysokoškolský výbor KSČ v Praze. Jak vyplývá z jeho zprávy o prověrkách na fakultě, „*soudruzi si pletli vytlačování s likvidací.*“⁷² Zásahy byly sice výjimečné, ale „*týkalo se to vylučování vynikajících studentů, dále zbytečné kladení podrobných politických otázek, hlavně však lehkovážné posuzování případů posluchačů s větším majetkem, kde docházelo někdy k mechanickému vylučování, které se obracelo dokonce i proti středním vrstvám.*“⁷³ Dle zprávy závodní organizace KSČ na Právnické fakultě UK, o studijní prověrce a jejím průběhu na PrF UK bylo přímo k politické prověrce přesměrováno od klasických studijních prověrek asi 500 studentů (asi 13,5 % zapsaných). Na právnické fakultě v Praze fungovala speciální kádrová komise, později snad měly být zřízeny dvě, aby nahromaděnou prací vůbec zvládaly. Prověřování u nich bylo velmi tvrdé, docházelo k excesům a nevhodnému chování členů komise.⁷⁴

Prověrkou nakonec na českých vysokých školách prošlo téměř 40 tisíc studentů. Kladně bylo prověřeno skoro 29 tisíc posluchačů, zatímco vyloučeno bylo celkově asi 9–10 tisíc studentů (asi 25 %). Pražské vysoké školy opustilo přes 7500 posluchačů (asi 28 %), za důvod vyloučení byl většinou označen „neprospěch“.

O nejvíce posluchačů přišla Právnická fakulta Univerzity Karlovy, „*která byla považována za baštu velkoburžoazie a reakce,*“⁷⁵ z 3330 prověřovaných studentů (u Hradecké 3800, ale rozdíl zřejmě tvoří 500 nerozhodnutých případů) jich bylo po provedení prověrky vyloučeno 1050, nedostavilo se 350 studentů (asi 10 %), což ale samo o sobě bylo důvodem k vyloučení, tj. fakultu muselo opustit 42,4 % všech posluchačů.⁷⁶

Silně byly dále v Praze prověrkami postiženy farmacie a lékařské fakulty Univerzity Karlovy, strojná fakulta a Vysoká škola zemědělsko-lesnického inženýrství ČVUT, Vysoká škola hospodářských věd nebo Vysoká škola politická a sociální.⁷⁷

„*Přestože se řídicí stranické orgány snažily postupovat jednotně a podle předem vypracovaného plánu, docházelo v činnosti jednotlivých komisí a subkomisí k dosti značným rozdílům. Některé komise vylučovaly i studenty, kteří nebyli kádrově ani studijně závadní, jiné se snažily udržet talentované posluchače na školách, a v některých případech se jim to i podařilo. Často rozhodoval zcela subjektivní názor vedoucích funkcionářů a projevil se i osobní sympatie a antipatie.*“⁷⁸

Jak již bylo zmíněno výše, proti vyloučení nebo dalším trestům ve svém důsledku znamenajícím často vyloučení bylo možné se odvolat k odboru pro vysoké školy MŠVU. Odvolání adresované disciplinární komisi příslušné vysoké školy nebo fakulty bylo nutné podat od 10. do 19. února 1949 na děkanátu nebo rektorátu, k později podaným odvoláním nebyl brán zřetel. Muselo být odůvodněno a tvrzení v něm uvedená doložena důkazy. Přezkum odvolání byl stanoven na 21. až 26. února 1949.⁷⁹ Tato lhůta však nebyla dodržena.

K vyřizování odvolání ustanovilo ministerstvo zvláštní odvolací komisi, která rozhodovala podle podkladů shromážděných odvolacími disciplinárními komisemi na fakultách.⁸⁰ Úkolem komise bylo odhalení a napravení přehmatů disciplinárních komisí, především však měla být kladně vyřízena odvolání soudruhů, kteří byli vyloučeni z taktických důvodů. Dle údajů Urbáška a Pulce podalo odvolání 5234 posluchačů, tj. asi 51 % všech vyloučených, kteří „neprošli sítím fakultních disciplinárních komisí.“⁸¹ Jen v Praze podalo odvolání přes 3500 studentů, nejvíce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, kde se odvolalo 683 posluchačů. Kladně bylo vyřízeno téměř 1600 odvolání (30,5 %). Jen na Právnické fakultě Univerzity Karlovy bylo dle výnosu ministerstva školství, věd a umění ze dne 21. března 1949 a dodatků k němu vyhověno odvolání 197 posluchačů a bylo jim umožněno řádně se zapsat do letního semestru 1949.⁸²

Poté byla agenda odvolání přesunuta na kádrový odbor MŠVU, který obdržel ještě do konce roku 1949 přes 1100 žádostí o znovupřijetí. Tentokrát však bylo vyhověno pouze necelým 60 žádostem. Od roku 1950 přešlo vyřizování odvolání na odvolací komisi Ústředního akčního výboru Národní fronty pod vedením prof. Bezdíčka, děkana ČVUT. Tato komise poprvé zasedala 15. září 1950 a do října 1951, kdy fakticky skončila její činnost, vyřídila další skoro 1000 žádostí, z nich kladně přes 150. Agenda se poté opět přesunula na ministerstvo.

Vyřizování odvolání pokračovalo často až do počátku 50. let, většinou však už o znovupřijetí posluchače rozhodovalo ministerstvo školství, věd a umění nebo jednotlivé vysoké školy.⁸³

„Stávalo se, že po roční či dvouleté výrobní praxi na základě kladných posudků byl některým studentům umožněn návrat na fakultu a dokončení studia.“⁸⁴ Např. ve studijním roce 1950/51 se mohli ke studiu opět přihlásit někteří posluchači vyloučení při studijní prověrce, „kterým však Ústřední akční výbor Národní fronty v Praze po přešetření jejich zapojení do budovatelské práce a jejich poměru k naší lidově demokratické republice vydal povolení pokračovati ve studiích.“⁸⁵ Konečné rozhodnutí o povolení k dalšímu studiu, popř. o znovupřijetí na vysokou školu však příslušelo pouze ministerstvu školství, věd a umění.

5. Odstraňování učitelů z vysokých škol po roce 1948

Zárok proti reakčním a nepokrokovým vyučujícím na vysokých školách byl na rozdíl od relativně rychlé a během dvou let provedené očisty studentstva dlouhodobějším procesem. V prvotní fázi proces brzdily zákonné a univerzitní předpisy, kdy nebylo zcela jednoduché zbavit se především profesorů a docentů.

Učitelů a dalších zaměstnanců fakult se dotkla především první čistná akce zahájená hned v únoru 1948.

V archivu Univerzity Karlovy se dodnes dochovalo prohlášení „Akčního výboru pokrokového studentstva“ z 23. února 1948, kde tento akční výbor žádá o očištění univerzity od reakčních učitelů a především navrhuje změny ve funkcích rektora a děkanů jednotlivých fakult na univerzitě. „*Dějinné události dneška žádají, aby také na půdě staroslavné Karlovy univerzity bylo dáno vedení do rukou profesorů pokrokových a aby byly okamžitě a důsledně odstraněni všichni činitelé reakční. Není náhodou, že dodnes nebyl odstraněn nikdo z provinilých profesorů reakce, a není náhodou, že rektor i děkani všech fakult jsou profesori známí svými reakčními sklony nebo aspoň politicky naprosto neschopní. Pokrokoví akademičtí občané, profesori i studenti, nepřipustí, aby se uskutečnily pokusy reakce ponechati dnešní stav i pod maskou „akčních“ výborů, v zákulisí reakčně připravených! V čele univerzity buď teč ihned volbou profesorských sborů ustanovení nový rektor a děkani a to výhradně z profesorů známých svou pokrokovou činností, tedy především z profesorů strany komunistické a sociálně demokratické, zaručujících, že v slavném jubilejním roce bude vysoké učení Karlovo v rukou povoláných.*“⁸⁶ Do funkce rektora byl navržen prof. Zdeněk Nejedlý, do funkce děkana právnické fakulty řádný profesor dr. Josef Tureček, „jehož pokrokovost a vynikající vlastnosti jsou všeobecně ceněny“. „*Všechny změny musí být provedeny okamžitě. [...] Nestane-li se tak do konce února, vyhrazuje si pokrokové studentstvo, že spolu s pracujícím lidem pokrokových stran nejrozhodnějšími zákonnými cestami si ve prospěch všech pokrokových sil a budoucnosti národa vynutí svou vůli. [...] Pryč s reakčními profesory staroslavné Karlovy university! Pryč s reakčním vedením, ať žije socialistický, lidově demokratický pokrok, věda, výchova!*“⁸⁷

Téměř okamžitě po svém ustavení a převzetí moci přistoupily akční výbory Národní fronty na fakultách k opatřením proti jednotlivým učitelům, především profesorům. Již 25. února 1948 tak mohl podepsat zmocněnec Akčního výboru NF v ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy František Lón tento výnos týkající se učitelů na Právnické fakultě Univerzity Karlovy: „*Vyhovuji žádosti shora uvedeného Akčního výboru a činím tato opatření – Zprošťuji s okamžitou platností až do dalšího opatření výkonu funkce: prof. dr. Karla Engliše, prof. dr. Vratislava Buška, prof. dr. Ladislava Voštu, prof. dr. Jana Matějku, doc. dr. Jana Novotného a prof. dr. Jiřího Cvetlera. Prof. dr. Bohuš Tomsa nebude přednášet pro posluchače právnické fakulty I. až III. semestru a nebude působit jako zkušební komisař ve zkušebních oborech jemu vzdálených, pro něž není kvalifikován (habilitován). Povolávám opět do aktivity s okamžitou platností prof. Antonína Hobzu. Zprošťuji s okamžitou platností až do dalšího opatření výkonu funkce dr. Stanislava Kratochvíla, tajemníka na právnické fakultě University Karlovy.*“⁸⁸

Prof. Karel Engliš jako rektor celé Univerzity Karlovy se vzdal této své funkce již krátce po 25. únoru 1948, nadále však zůstal členem profesorského sboru právnické fakulty. Až do 31. prosince 1950, kdy byl penzionován, tak vypisoval přednášky, ačkoliv ve skutečnosti nepřednášel. Byl vždy omluven „ze zdravotních důvodů“, což již v září 1948 vzal na vědomí Akční výbor Národní fronty na právnické fakultě. Byl tak sice fakticky odstraněn z fakulty, ale zůstaly mu zachovány funkční požitky.⁸⁹ Prof. Vratislav Bušek krátce poté, co byl dán na dovolenou s čekatelným, emigroval.⁹⁰

Akční výbory Národní fronty také začaly zasahovat do chodu akademických institucí jednotlivých fakult, kam dosud neměli studenti ani zaměstnanci fakulty přístup. Na zasedání jednotlivých profesorských sborů se až na výjimky nikdo nepostavil proti takovému závažnému porušování akademických svobod. Mezi profesory vládl strach ze ztráty

zaměstnání. Důležité bylo, „že rozhodování akčních výborů bylo akademickými grémii akceptováno a že se tak na univerzitě staly podstatným, určujícím centrem, které hrálo prakticky v mnohém roli nadřazeného orgánu.“⁹¹ Všechny personální otázky nebo cesty do zahraničí tak musely být schváleny akčními výbory Národní fronty.

Tento opatrný postoj ukazuje např. výzva prorektora prof. Bydžovského a děkanů fakult Univerzity Karlovy k akademické obci ze dne 1. března 1948. „*Prorektor a děkanové university Karlovy vyzývají vás, všechny členy akademické obce, abyste v klidu a soustředění pokračovali v práci a studiu v letním semestru, jenž právě začíná. Nechtějte nálezet mezi ty, kdož dosud zauímají k lidové demokracii postoj záporný nebo vyčkávající. Prožíváme důležitou fasi nutného vývoje, jenž vyplývá organicky z našich dějin, z naší společenské struktury, z našich utrpení a revolucí i z odkazu našich nejvýznačnějších duchů ve všech oborech kultury. Vyzýváme vás proto, abyste se postavili čelem k socialismu, o nějž usiluje rozhodná většina našeho národa. Tím zmírníme napjetí, zvětšíte možnosti spolupráce a vývoje ve znamení lidskosti, po níž toužíme všichni. Z kladně tvůrčí práce plyne uspokojení i naděje. Neodlučujte se od lidu a lid se neodloučí od vás. Nebojte se, svoboda bádání je zaručena. Vy, kdož máte rozhodování v rukou, dostali jste i velikou odpovědnost. Buďte rozvážní a nedopusťte, aby se mezi vás vetřeli lidé nehodní.*“⁹²

Zaměstnaneckou očistu oficiálně umožnily až výnosy ministerstva vnitra z 27. února až 4. března 1948.⁹³ Týkaly se všech zaměstnanců ve služebním poměru.⁹⁴

Již první výnos z 27. února 1948 stanovoval základní postup proti těm veřejným zaměstnancům, o kterých rozhodly akční výbory Národní fronty. Zaměstnancům, kteří byli zaměstnáni v rozvazatelném služebním poměru, měla být dána neprodleně výpověď. Ti, u nichž to nebylo možné (např. i vysokoškolští profesoři), měli být dáni na dovolenou s čekatelným. Tato opatření měla být provedena „s největším urychlením a v řízení co nejstručnějším.“ Výnos z 1. března 1948 byl dodatkem k výnosu předchozímu a stanovoval dále k odstranění ze služby osoby vinné podle dekretů prezidenta o mimořádném soudnictví, ačkoliv bylo od potrestání upuštěno.

Smysl výnosu z 3. března 1948 o pokračování očištné akce prováděné akčními výbory Národní fronty není třeba už podle jeho názvu nějak více vysvětlovat. Jeho vydání bylo odůvodněno již v jeho úvodu: „*Jak zřejmo z dosavadních výsledků očištné akce, prováděné v řadách veřejných zaměstnanců akčními výbory NF, byly (sic!) jí postiženi toliko zaměstnanci obzvláště se provinivší nebo zpronevěřivší se svým úkolům řádného a státu oddaného zaměstnance. V rámci ozdravení veřejné správy je nutno učiniti další opatření. Úkoly veřejné správy, jež se podávají z nového uspořádání, vyžadují totiž nejen úředního aparátu naprosto oddaného myšlenke lidově demokratické republiky, nýbrž i zaměstnanců, kteří svou důvěryhodností, služební horlivostí a výkonností budou jediné zárukou jejího zdárného rozvoje. Aby tohoto cíle bylo dosaženo, žádám akční výbory NF, aby v očištění veřejné správy od zaměstnanců nevyhovujících uvedeným požadavkům i nadále pokračovaly.*“⁹⁵ Jako nevyhovující požadavkům byli označeni zaměstnanci nespolehliví, nezpůsobilí, neschopní a nevýkonní. Co však bylo náplní těchto pojmů, dále „v zájmu jednotného postupu“ určoval tento výnos MŠO. Politickou náplň měl především pojem „nespolehlivosti“. Stačilo, aby byl zaměstnanec neloajální, tj. takový, který „*neprojevils dostatečné pochopení pro nové lidově demokratické uspořádání státu nebo pro jeho závazky vůči slovanským státům, svým postojem brzdil snahy o rozvoj tohoto uspořádání nebo těchto závazků, nebo dokonce projevoval myšlenky přičící se těmto snahám, nebo nepři-*

*činil se ať iniciativně, či jinak, aby svým výkonem přispěl ke zvýšení a utužení pracovní morálky.*⁹⁶

Posledním výnosem ze 4. března 1948 bylo určeno, jak bude naloženo se zaměstnanci propuštěnými nebo danými na dovolenou, kterým bylo méně jak 55 let u mužů a 45 let u žen. Jejich seznam měl být ihned příslušným služebním úřadem zaslán okresním úřadům ochrany práce příslušným podle bydliště nebo pobytu dotčeného. Ty pak tyto zaměstnance měly zařadit do práce podle potřeby.⁹⁷

Dne 15. března 1948 pak vydalo ministerstvo školství a osvěty oběžník s pokyny k provádění těchto výnosů.⁹⁸ Provedení personálních opatření při odstranění ze služby bylo svěřeno příslušným osobním úřadům, ministerstvo školství a osvěty si však vyhradilo rozhodnutí o všech učitelských osobách, „*včetně soukromých i honorovaných docentů, učitelských osob ve smluvním poměru, asistentů všeho druhu i učitelských osob honorovaných podle hodin – pověřených přednáškami, učebnými příkazy, suplováním, lektorů atd.*“⁹⁹ Osobní úřady tak mohly rozhodovat pouze o pomocných vědeckých silách a demonstrátorech, kterým měla být hned po odstranění ze služby zastavena stipendia.

Dne 7. dubna 1948 ministerstvo osvěty svým výnosem – oběžníkem č. A 69.794/48 – V/3 oznámilo, že ministerstvo vnitřně odvolalo svým dopisem z 19. března 1948 výnos o pokračování očistné akce prováděné akčními výbory Národní fronty. Opatření na podkladě tohoto výnosu tak musela být odvolána, ministerstvo však samozřejmě zdůraznilo, že opatření učiněná akčními výbory na podkladě ostatních výnosů ministerstva vnitřně nejsou jakkoli dotčena.¹⁰⁰ Tímto se v podstatě chýlila ke konci očistná akce mezi zaměstnanci fakult.

14. května 1948 pak vyzvalo ministerstvo školství a osvěty akční výbory v oboru vysokých škol a škol uměleckého směru, aby urychlily prověřování a vyšetřování a výsledky svých šetření s návrhy konečných opatření ohledně profesorů a docentů zasílaly Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty v Praze a v opise také ministerstvu školství a osvěty.¹⁰¹

Zpětné aprobování zákroků proti vyučujícím na vysokých školách pak opět přinesl zákon č. 213/1948 Sb., z něž již bylo jeho nejdůležitější ustanovení citováno výše. Jeho zbývající dva paragrafy se věnovaly pouze veřejným zaměstnancům a účinnosti opatření akčních výborů Národní fronty jako rozvázání služebního nebo pracovního poměru nebo přesunu do výslužby. Pokud tedy bylo vydáno opatření, jímž byl zaměstnanec postaven mimo činnou službu, považovalo se za rozvázání služebního nebo pracovního poměru od prvního dne měsíce následujícího po účinnosti zákona, tj. od 1. září 1948. Tím zanikaly veškeré povinnosti, práva a nároky ze služebního nebo pracovního poměru jak pro zaměstnance, tak pro jeho rodinu, s výjimkou částek podle předpisů o přestupech ve veřejnoprávním důchodovém pojištění (zaopatření). „*Veřejní zaměstnanci, kteří byli takto odstraněni ze služby, s níž je spjato veřejnoprávní pensijní zaopatření, se přeloží do výslužby s účinností k poslednímu dni měsíce, následujícího po dni počátku účinnosti tohoto zákona [k 30. 9. 1948 – pozn. aut.], vykazují-li do dne počátku účinnosti tohoto zákona nejméně 10 let celkové služební doby započitatelné pro nárok a výměru odpočívých (zaopatřovacích) platů a dosáhli-li do dne počátku účinnosti tohoto zákona muži 55. rok a ženy 45. rok věku.*“¹⁰²

Rozsah zaměstnanecké očisty, nazvané v řeči výnosů ministerstva školství a osvěty očistou veřejné správy, je velmi těžké odhadnout. Zprávy jsou dochovány především o ukončení působení profesorů a docentů, jimž poskytovaly větší ochranu univerzitní předpisy.

Tak děkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy prof. Cyril Horáček odpověděl na výzvu ministerstva školství a osvěty z 11. března 1948, aby jim zaslal seznam personálních opatření, jež byla provedena v rámci očisty veřejné správy, takto: „*K Vašemu připsu ze dne 11. března 1948, č. A-52.978/48 – V/3 zasíláme Vám trojmo seznam osob, jež byly zproštěny svých funkcí dekretem zmocněnce Akčního výboru v ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy k návrhu Akčního výboru NF na právnické fakultě univerzity Karlovy ze dne 28. února 1948.*“¹⁰³ Seznam se téměř shoduje již s výnosem zmocněnce Františka Lóna z 25. února 1948. Zproštění výkonu funkce byli prof. JUDr. Karel Engliš, prof. JUDr. Vratislav Bušek, prof. JUDr. Ladislav Vošta, prof. JUDr. Jan Matějka, doc. JUDr. Jan Maria Novotný, doc. JUDr. Jiří Cvetler a vrchní rektorátní komisař JUDr. Stanislav Kratochvíl, sekretář děkanství. Profesoři Bušek, Vošta a Matějka byli dáni na dovolenou s čekatelným, soukromí docenti Cvetler a Novotný byli zbaveni docentury na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Dále prof. JUDr. Bohuš Tomsa dostal zákaz přednášet pro I.–III. semestr a působit jako zkušební komisař „v oborech jemu vzdálených“ a prof. JUDr. Miroslav Boháček byl zbaven působení v předsednictvu zkušebních komisí.¹⁰⁴

Ti profesoři a docenti, kteří mohli setrvat na právnické fakultě, byli podrobeni neustálému tlaku stranických orgánů, aby vstoupili do strany, účastnili se politického života na škole apod., dále museli absolvovat pravidelná prázdninová školení pořádaná ministerstvem školství, věd a umění.¹⁰⁵ Již v březnu 1948 tak např. mohla právnická komise KSČ rozeslat dopisy, v nichž vítala rozhodnutí profesorů Andreše a Krčmáře a docentů Bartoška a Lepšíka vstoupit do KSČ.¹⁰⁶ V červnu 1948 pak podal přihlášku do KSČ i prof. Solnař.¹⁰⁷

První fáze očisty po únoru 1948 však nebyla konečnou. Další fáze již však nebyla nárazová, ale pozvolná, profesoři a docenti byli propuštěni postupně. Častým postupem u profesorů bylo dát dotyčného na dovolenou a později ho přeradit do penze, docenti byli jednoduše propuštěni. Ve zprávě Miloslava Valoucha o výsledcích reformy studia na vysokých školách přednesené na poradě kulturně propagačního oddělení 5. dubna a po úpravách 12. dubna 1950 tak mohl autor konstatovat, že „bylo od února 1948 z vyučovacího procesu odstraněno celkem 80 (13 %) profesorů a 27 (6 %) docentů. Byli zapojeni četní noví externí učitelé a rovněž z části jmenováni noví profesoři. Problém výměny však ještě stále zůstává. Výměnu učitelů nelze provést v krátké době pro nedostatek odborně a politicky vyspělých kádří, a proto je třeba se zaměřit v současné době intenzivněji na převýchovu kladných typů dobrých odborníků na vysokých školách a na urychlení výchovy nového vědeckého dorostu. Současně je nutno však provádět výměnu tam, kde jsou pro to podmínky, a do vyučování na vysokých školách zapojovat aspoň částečně naše odborníky, kteří působí mimo vysoké školy.“¹⁰⁸

Větší zásahy do personálního obsazení fakulty přinesla opatření v souvislosti s přijetím nového vysokoškolského zákona a jeho zaváděním do praxe a s převedením státních zaměstnanců, mezi jinými i učitelů, ze služebního do klasického pracovního poměru k 1. dubnu 1950, a to zákonem č. 66/1950 Sb.¹⁰⁹ Dle něj bylo mnohem snadnější ukončit působení pedagoga na vysoké škole, přemístit jej nebo ho penzionovat.

Dne 18. září 1950 na I. zasedání předsednictva nově ustaveného Státního výboru pro vysoké školy se k odstranění nepohodlných učitelů z vysokých škol vyjádřil Miloslav Valouch: „*Konečně je třeba určitá opatření, aby na vysokých školách již nadále nepřed-*

*nášeli ti učitelé, kteří z důvodu ideologických a vzhledem k svému zaměření nejsou únosní pro vysoké školy. V této etapě jsou to hlavně především školy právnické a filosofické, event. i přírodovědecké, vysoké školy hospodářských věd a vysoká škola politických a sociálních věd. Návrhy nejsou sice ještě úplně připraveny, ale s ostatním materiálem budou předloženy příští týden v předsednictvu k projednání současně s otázkou vypořádání se s odsunutými učiteli po stránce formálně sociální.*¹¹⁰ Výše zmíněný návrh kádrového odboru ministerstva školství, věd a umění schválilo předsednictvo Státního výboru pro vysoké školy 21. září 1950 a posléze putoval do kádrového oddělení ÚV KSČ, nestihl se však provést do předpokládaného 1. října 1950, takže postiženým vyučujícím bylo prozatímně sděleno, že nemohou na vysoké škole dále vyučovat.

Dotčeno bylo celkem 47 profesorů. Ti měli být penzionováni, přeřazeni na nové pracoviště mimo vysoké školy nebo s nimi měl být rozváznán pracovní poměr výpovědí.¹¹¹ Od studijního roku 1950/51 tak byli z Právnické fakulty Univerzity Karlovy odstranění přeřazením do penze profesori Tomsa a Čechrák. Prof. Boháčkovi měl být rozváznán pracovní poměr po vyhledání nového pracoviště.¹¹² Do jiného povolání měl být převeden prof. Valina.¹¹³ Nechme zaznít kádrovou charakteristiku prof. JUDr. Bohuslava Tomsy odůvodňující návrh na jeho penzionování: *„Na přednáškách a seminářích připouští volné diskuse a nemluví otevřeně o politických problémech. Do diskusí však zasahuje a pod rouškou objektivity zesměšňuje obratným způsobem názory soudruhů. Má značný vliv na určitě studentské kruhy, někdy se mu daří ovlivnit i soudruhy.*¹¹⁴

V období do konce roku 1951 byli z právnické fakulty odstranění ještě prof. Cyril Horáček, který byl penzionován, a prof. Zdeněk Peška, který byl obviněn z protistátní činnosti a odsouzen v procesu s Miladou Horákovou.¹¹⁵ S prof. Siblíkem byl rozváznán pracovní poměr.¹¹⁶ Prof. Janu Krčmářovi bylo postupně znemožněno přednášet, i když nebyl vysloveně perzekvován, a následně sám dne 16. května 1949 požádal o přeložení do výslužby pro svůj pokročilý věk a zdravotní obtíže. Zemřel již rok po svém odchodu z fakulty.¹¹⁷

Na přelomu roku 1952/53 v rámci 2. pětiletého plánu schválila vláda na svém jednání 30. prosince 1952 usnesení tohoto znění: *„Učinit rozhodná opatření k vyhledání profesorů a přednášejících, oddaných lidově demokratickému zřízení pro doplnění vysokých škol a odstranit z vysokých škol osoby, které neodpovídají odborným a politickým požadavkům lidově demokratického státu.*¹¹⁸ Některými úředníky ministerstva školství, věd a umění bylo toto usnesení pochopeno jako výzva k jednorázové akci, čistce. Byla proto připravována směrnice k jejímu provedení a další opatření. Naštěstí pro vysokoškolské pedagogy vzniklo na počátku roku 1953 ministerstvo vysokých škol, do jehož čela byl jmenován Ladislav Štoll. Ten v dorozumění s pracovníky kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ nakonec celou akci zastavil s tím, že *„nebude prováděna žádná jednorázová očista, ale pedagogičtí i kádroví pracovníci ministerstva se daleko více zaměří za to, aby byli povyšováni mladí schopní učitelé a vědecktí pracovníci, aby byli vynikající odborníci z praxe získáni pro vysoké školy a na druhé straně, aby byli postupně z vysokých škol odvoláváni učitelé, kteří odborně nebo politicky nestačí požadavkům, které na ně klade výchova nové inteligence.*¹¹⁹

Jednorázové akce ve formě čistek mezi pedagogy na vysokých školách se pak již na vysokých školách až do nástupu normalizace po roce 1968 ve zvýšené míře neopakovaly.¹²⁰

6. Rehabilitace po roce 1989

Možnost dosáhnout morálního či později i finančního odškodnění za vyloučení v případě studentů nebo za propuštění z vysokých škol v případě učitelů se naskytla až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Po uklidnění situace na Právnické fakultě Univerzity Karlovy začala již od března 1990 zasedat rehabilitační komise, jejíž členové byli jmenováni děkanem doc. Muchou a která si operativně hned zpočátku vytvořila vlastní prozatímní pravidla a zásady provádění rehabilitací, které byly schváleny vědeckou radou Univerzity Karlovy. Tato komise řešila nejen personální opatření na konci 40. a na počátku 50. let, ale i ta spojená s nástupem normalizace. Převážnou část její rozhodovací činnosti však tvořily žádosti o rehabilitaci studentů vyloučených právě v období od února 1948 do konce akademického roku 1952/53.¹²¹

V první fázi neměla rehabilitační komise oporu v centrálním normativu ministerstva, mohla tedy pouze v rámci platných studijních předpisů umožnit dostudování těm, kteří o tuto možnost měli zájem, a to s podstatnými úlevami. Bohužel tato možnost byla pro většinu studentů vyloučených po roce 1948 nepřijatelná hlavně z důvodu vysokého věku. Určitý zlom znamenal až Pokyn k jednotnému uplatňování zásad rehabilitace studentů vysokých škol v České republice ze dne 8. června 1990, č.j. 4616/90-SM, který byl vydán i na základě iniciativy Právnické fakulty Univerzity Karlovy¹²² a umožnil udělit akademický titul těm, kteří složili první státní nebo první rigorózní zkoušku. Rehabilitovaní, kteří nedokončili studium, obdrželi titul „doktor“, ti, kteří vykonali státní závěrečnou zkoušku, obdrželi ten titul, který by jim byl udělen při nepřerušení jejich studia.

Účinností zákona č. 87/1991 Sb.¹²³ přešly rehabilitace do kvalitativně nové fáze. Dle ust. § 18 odst. 2 tohoto zákona se zrušují „rozhodnutí, jimiž byli žáci a studenti vyloučeni ze studia na školách poskytujících střední nebo vyšší vzdělání a na vysokých školách, pokud se tak stalo v důsledku politické perzekuce nebo postupu porušujícího obecně uznávaná lidská práva a svobody.“¹²⁴ Rozhodnutí o vyloučení, a to v důsledku politické perzekuce studentů, byla tedy zrušena *ex lege*. Rehabilitační komise nyní nově vydávala potvrzení o délce absolvovaného studia, datu vyloučení a standardní délce studia v příslušné době pro orgány sociálního zabezpečení, kdy se předpokládaná doba studia započítávala do rozhodné doby pro přiznání starobního důchodu. Agenda žádostí podaným na základě výše zmíněného zákona tvořila převážnou část činnosti komise v roce 1991 a na počátku roku 1992, kdy byla její práce nejnintenzivnější, ani poté ale nebyly dořešeny všechny případy a komise fungovala i nadále.¹²⁵

Za dobu své činnosti zpracovala rehabilitační komise v úzké spolupráci se studijním oddělením a archivem Univerzity Karlovy cca 850 žádostí, z nichž převážně většině (789 osob) bylo vyhověno. Šlo především o studenty, vyučujících bylo minimum (necelých 25). Většina rehabilitovaných získala dodatečně titul „doktor“, 55 studentů dosáhlo akademického titulu Mgr. nebo JUDr.¹²⁶

I přes tento nesporný úspěch v podobě morální satisfakce se studenti dočkali finančního odškodnění až v roce 2009, kdy nařízením vlády č. 122/2009 Sb.¹²⁷ bylo studentům, kteří z politických důvodů nemohli dokončit studium, přiznáno jednorázové odškodnění ve výši 100 000,- Kč. Nárok na toto odškodnění měla „osoba vyloučená z řádného studia na vysoké škole ČR v době od 25. 2. 1948 do 31. 12. 1956, pokud je občanem ČR a příslušná vysoká škola měla sídlo na území, které je součástí území dnešní České republiky.“

*Rozhodnutí o vyloučení muselo být zrušeno § 18, 2, resp. 18, 3 zákona o mimosoudních rehabilitacích č. 87/1991 ve znění z. č. 267/1992 Sb.*¹²⁸ O přiznání této jednorázové náhrady rozhodovalo MŠMT.

Přes tyto pozitivní kroky ve směru rehabilitace vyloučených učitelů a studentů i nadále zůstávají některé křivdy nedořešeny, kdy odškodnění nemohli být studenti – občané ČR studující na vysoké škole na území dnešní Slovenské republiky nebo studenti – občané Slovenska studující na vysoké škole na území ČR, neboť Slovenská republika obdobnou právní úpravu nepřijala, ačkoliv se v konečném součtu jedná pouze o jednotlivé případy. Plné satisfakce se však již nikdy nedočkájí ti, kteří v době komunistického režimu zemřeli a jimž bylo znemožněno pokračovat v akademické dráze, kdy byli odejiti a přerazeni do dělnických profesí, byli donuceni emigrovat a už se do své vlasti nevrátili, nebo byli předčasně penzionováni a dožili často v bídě a nouzi zapomenuti státem i jeho občany.

Poznámky

- 1 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. 1918–1990. Praha, 1998, s. 238.
- 2 Dekret prezidenta republiky č. 105/1945 Sb., o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců.
- 3 Tamtéž, § 2 odst. 1.
- 4 Dekret prezidenta republiky č. 105/1945 Sb., § 2 odst. 1 písm. j).
- 5 Tamtéž, § 3.
- 6 Tamtéž, § 4 odst. 1.
- 7 Tamtéž, § 5.
- 8 Tamtéž, § 16 a 26.
- 9 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 238.
- 10 Dekret č. 105/1945 Sb. byl novelizován zákonem č. 130/1946 Sb. a zákonem č. 247/1946 Sb.
- 11 Šlo o výnos MŠO ze dne 7. 6. 1945, č. A 22.434/45 – V/1. Viz NA, AÚV KSČ, f. 19/7, a.j. 288, s. 1.
- 12 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 242–243.
- 13 Výnos MŠO ze dne 7. 6. 1945, č. A 22.434/45 – V/1, § 13. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 555, kart. č. 55.
- 14 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 243.
- 15 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 555, kart. č. 55.
- 16 Tamtéž.
- 17 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc, 2012, s. 71–72.
- 18 Výnos MŠO ze dne 7. 6. 1945, č. A 22.434/45 – V/1, § 3. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 555, kart. č. 55.
- 19 Tamtéž.
- 20 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 243.
- 21 Dekret prezidenta republiky ze dne 19. 6. 1945, č. 16 Sb. o posuzování nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádném lidovém soudnictví; dekret prezidenta republiky ze dne 19. 6. 1945, č. 17 Sb. o národním soudu; dekret prezidenta republiky ze dne 27. 10. 1945, č. 138 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti. Viz NA, AÚV KSČ, f. 19/7, a.j. 288, s. 1.
- 22 Zákon č. 245/1946 Sb., jímž se mění a doplňují dekrety prezidenta republiky o mimořádném lidovém soudnictví a prodlužuje jejich účinnost.
- 23 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 260.
- 24 NA, AÚV KSČ, f. 19/7, a.j. 288, s. 5.
- 25 Tamtéž, s. 6.
- 26 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 555, kart. č. 55.
- 27 HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference 18.–19. 11. 1998. Praha, 1999, s. 275–286. Zde s. 276.
- 28 POUŠTA, Zdeněk: Univerzita Karlova a únor 1948. In: *1948. Únor 1948 v Československu*. Nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha, 2011, s. 317–321. Zde s. 320.
- 29 Zákon č. 213/1948 Sb., § 1.
- 30 Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Vládní návrh zákona o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů – tisk č. 59* [online]. [cit. 27. 3. 2015]. Dostupné z [www: http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0059_00.htm](http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0059_00.htm).

- 31 PULEC, Jiří – KALENDOVSKÁ, Jiřina: Akční výbory a poúnorová studentská očista na Masarykově univerzitě. In: *Universitas* 4, 1996, s. 32–38. Zde s. 35.
- 32 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 555, kart. č. 55.
- 33 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 34 Tamtéž.
- 35 Tak poúnorovou očistu obhajuje ve svých pamětech i Jiří Pelikán. Viz PELIKAN, Jiri: *Ein Frühling, der nie zu Ende geht*. Frankfurt am Mein, 1976, s. 77–78.
- 36 Šlo především o studentský pochod na Hrad 25. února 1948, kdy byly někteří aktéři posléze pozatčáni.
- 37 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách. In: *AUC-HUCP*. Roč. 36–38, 1996–1998, sv. 1–2, s. 87–93. Zde s. 88.
- 38 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 90–91.
- 39 Emil Ransdorf byl studentem právnické fakulty Univerzity Karlovy, členem národně socialistické strany a významným studentským funkcionářem (byl předsedou spolku Všehrd a Svazu vysokoškolského studentstva). Účastnil se manifestací studentů na podporu prezidenta Beneše v únorových dnech, následně se vyhnul zatčení, když se ukryl v suterénních prostorách právnické fakulty. Krátce po únoru 1948 emigroval.
- 40 BEČVÁŘ, Jindřich a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 280.
- 41 PULEC, Jiří – KALENDOVSKÁ, Jiřina: Akční výbory a poúnorová studentská očista na Masarykově univerzitě, s. 35 a 37.
- 42 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 92–93.
- 43 To bylo přejmenováno z ministerstva školství a osvěty na ministerstvo školství, věd a umění dle zákona č. 233/1948 sb., o názvu ministerstva informací a ministerstva školství a osvěty, jakož i příslušných pověre-nectev, a to s účinností od 22. října 1948.
- 44 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 88–89.
- 45 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 89.
- 46 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 28.
- 47 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 97.
- 48 HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, s. 277.
- 49 Výnos MŠVU ze dne 30. listopadu 1948, č. A 235.271/48 – V/1. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 50 Tamtéž.
- 51 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 29; POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 89.
- 52 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 53 Výnos MŠVU ze dne 6. 12. 1948, č. A 242.245/48 – V/1.
- 54 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 90.
- 55 Výnos MŠVU ze dne 4. 1. 1949, č. A 257.107/48 – V/1. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 56 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 90.
- 57 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 97.
- 58 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 295.
- 59 Výnos MŠVU ze dne 6. 12. 1948, č. A 242.245/48 – V/1. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 60 HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, s. 280.
- 61 Směrnice MŠVU ze dne 13. 1. 1949, č. A 7.732/49 – III/2.
- 62 Viz výnos MŠVU ze dne 6. 12. 1948, č. A 242.245/48 – V/1.
- 63 Směrnice MŠVU ze dne 13. 1. 1949, č. A 7.732/49 – III/2.
- 64 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 295.
- 65 POUSTA, Zdeněk: Studijní prověrky na českých vysokých školách, s. 92.
- 66 Tamtéž, s. 90.
- 67 Byl zaveden předběžný zápis a uchazeč byl přijímán kromě maturitního vysvědčení a prospěchu na střední škole i na základě posudku ředitele střední školy a národního výboru v bydlišti uchazeče. Viz NA, f. MŠK, Věstník ministerstva školství a osvěty 1948, s. 258 a s. 368–370. Výnos MŠO z 29. 5. 1948, č. A-113 969-V a Výnos MŠO z 21. 7. 1948, č. A-152 113-V.
- 68 HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, s. 279.
- 69 HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, s. 279–280.
- 70 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 29.
- 71 Tamtéž.
- 72 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 295.
- 73 Tamtéž.
- 74 AUK, f. Čestný soud, kart. č. 56. Viz URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 109–110.
- 75 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 30.
- 76 Tamtéž.
- 77 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 30; HRADECKÁ, Vladimíra: KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, s. 283; URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 98–100.

- 78 HANZAL, Josef: „Studijní“ prověrky na vysokých školách, s. 30.
- 79 Směrnice MŠVU ze dne 13. 1. 1949, č. A 7.732/49 – III/2.
- 80 Oběžník MŠVU ze dne 19. února 1949, č. 31.000/49 – III/1.
- 81 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 101.
- 82 Výnos MŠVU ze dne 21. března 1949, č. 44.465/49 – III/1 a dodatky k němu ze dnů 21. března, 30. března, 9. dubna, 20. května a 22. června 1949. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 83 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 288, s. 31a a násl.; URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 101.
- 84 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 296.
- 85 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 86 Tamtéž.
- 87 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 88 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 279–280.
- 89 ČECHURA, Jaroslav. Rektorský rok Karla Engliš. In: *Věda v Československu 1945–1953*. Sborník z konference 18.–19. 11. 1998. Praha, 1999, s. 255–273. Zde s. 271.
- 90 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 289, s. 28. Srov. *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*. Usp. Petra SKŘEJPKOVÁ. Praha, 2009, s. 659.
- 91 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 281.
- 92 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 93 Výnos MV ze dne 27. 2. 1948, č. B-3244–27/2 – 1948 – IV/1, o prozatímních opatřeních o služebním poměru zaměstnanců odstraněných v rámci očisty z veřejné služby; výnos MV ze dne 1. 3. 1948, č. B-3244–1/3 – 1948 – IV/1, o prozatímních opatřeních o služebním poměru zaměstnanců odstraněných v rámci očisty z veřejné služby a o výměře studijních příjmů; výnos MV ze dne 3. 3. 1948, č. B-3244–2/3 – 1948 – IV/1, o pokračování očištění akce prováděné akčními výbory Národní fronty; výnos MV ze dne 4. 3. 1948, č. B-3244–4/3 – 1948 – IV/1, o začlenění zaměstnanců odstraněných z veřejné služby do práce. Viz také Věstník ministerstva vnitra 1948, s. 121–122. Oběžník ministerstva vnitra ze dne 15. 3. 1948, č. B-3244–9/3 – 1948 – IV/1.
- 94 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 85.
- 95 Výnos MV ze dne 3. 3. 1948, č. B-3244–2/3 – 1948 – IV/1.
- 96 Tamtéž.
- 97 Výnos MV ze dne 4. 3. 1948, č. B-3244–4/3 – 1948 – IV/1.
- 98 Oběžník MŠO ze dne 15. března 1948, č. A-58.250/48 – V/3.
- 99 Oběžník MŠO ze dne 15. března 1948, č. A-58.250/48 – V/3. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 100 Oběžník MŠO ze dne 7. dubna 1948, č. A 69.794/48 – V/3. Viz AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 101 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 102 Zákon č. 213/1948 Sb., § 2 odst. 2.
- 103 AUK, f. Právnická fakulta, inv. č. 556, kart. č. 55.
- 104 Tamtéž.
- 105 Tamtéž.
- 106 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 289, s. 47–49 a 52. Srov. KUKLÍK, Jan: *Profesor Jan Krčmář*. Pozapomenutá osobnost pražské civilistiky. Praha, 2008, s. 108.
- 107 Tamtéž, s. 76.
- 108 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 12, s. 442–443.
- 109 Zákon č. 66/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech státních zaměstnanců.
- 110 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 300, s. 3.
- 111 URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 87.
- 112 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 300, s. 14–16.
- 113 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 316, s. 24.
- 114 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 278, s. 252.
- 115 BEČVÁŘ, Jindřich a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 383.
- 116 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 302, s. 68.
- 117 KUKLÍK, Jan: *Profesor Jan Krčmář*, s. 107 a s. 110.
- 118 NA, AÚV KSC, f. 19/7, a.j. 272, s. 131.
- 119 Tamtéž, s. 131–132.
- 120 Určitou výjimkou mohlo být hromadné penzionování profesorů v roce 1958/59.
- 121 KINDL, Vladimír: Rehabilitace na Právnické fakultě UK v letech 1990–1998. In: *Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348–1998*. Jubilejní sborník. Praha, 1998, s. 276–281. Zde s. 276–277.
- 122 Rehabilitační komise se zasadila i o odstranění některých nedostatků prvotního pokynu, což bylo provedeno vydáním Doplnku tohoto pokynu ze dne 24. 8. 1990. Viz KINDL, Vladimír: Rehabilitace na Právnické fakultě UK, s. 279.
- 123 Zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích.

- ¹²⁴ Tamtéž, § 18 odst. 2, ve znění účinném do 9. 6. 1992 (zákonem č. 267/1992 Sb. byl text stejného znění přesunut do odst. 3 téhož ustanovení).
- ¹²⁵ KINDL, Vladimír: Rehabilitace na Právnické fakultě UK, s. 280–281.
- ¹²⁶ Tamtéž, s. 285 (Příloha IV – Statistické údaje o rehabilitačním řízení (k 1. 3. 1998)).
- ¹²⁷ Nařízení vlády č. 122/2009 Sb., o odškodnění studentů vysokých škol, kterým bylo v období komunistického režimu z politických důvodů znemožněno dokončit studium na vysoké škole. Toto vládní nařízení bylo vydáno k provedení ust. § 8 zákona č. 1998/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.
- ¹²⁸ KINDL, Vladimír. Paradoxy nezdařené unifikace a nekoordinované soudní rehabilitace. Dva případy různého dopadu československého zákona na území českých zemí a území Slovenska. In: *Historické právne systémy a integrácia Európy*. 1. část – Sekcia právne dejiny. Slovenská časť. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Právo ako zjednocovateľ Európy – veda a prax. Bratislava, 2011, s. 73–76.

RECENZE

Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR.

Spoločnosť PRO HISTORIA. Prešov: Universum, 2009, 1171 s.

Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945.

Spoločnosť PRO HISTORIA. Prešov: Universum, 2011, 1093 s.

Na publikácii participovali: Spoločnosť PRO HISTORIA, Katedra všeobecných dejín FiFUK, Historický ústav SAV, Vojenský historický ústav, Slovenský národný archív, SNM-Múzeum kultúry karpatských Nemcov.

Autori: Eduard Nižňanský, Jana Tulkisová, Igor Baka, Miloslav Čaplovič, Miroslav Fabricius, Ludovít Hallon, Dušan Segeš, David Schriffel, Michal Schvarc.

Kolektívu slovenských historikov sa podaril vynikajúci počin. Zostavili a preložili súbor 740 dokumentov týkajúcich sa slovensko-nemeckých vzťahov z obdobia rokov 1938 až 1945, ktoré spracovali do dvoch dvojjazyčných publikácií vo veľkosti A4. Prvý diel, po úvode s dôležitými archeografickými poznámkami, sa začína zoznamom dokumentov v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku, z ktorých prvým je telegram pracovníka nemeckého konzulátu Andora Henkeho z 22. septembra 1938 z Prahy, zaslaný Zahraničnému úradu v Berlíne, so žiadosťou nemeckého konzulátu v Bratislave vo veci možného nadviazania stykov so zástupcami Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Tak ako všetky ostatné dokumenty, aj dokument č. 1 je veľmi zaujímavý a vypovedajúci o medzinárodnej situácii. Pracovník konzulátu A. Hencke žiadal zistiť, či stanovisko vyslanectva v správe z 2. septembra o nadväzovaní stykov so Slovákami nebolo už prekonané vývojom udalostí. Súčasne oznamoval, že ak by dostal pokyn, mal by možnosť do istej miery Slovákov ovplyvniť. Za prospešný by považoval „vážny nezáväzný prísľub o možnosti autonómie pod nemeckou ochranou.“

O pol roka neskôr už bolo Slovensko „samostatné“ a na základe zmluvy o ochrannom pomere z 18. marca 1939 sa ocitlo pod nemeckou ochranou. V súvislosti s okolnosťami okolo vyhlásenia samostatnosti Slovenska, uzatvorenia Zmluvy o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom, i Dôverným protokolom o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi Nemeckou ríšou a štátom Slovensko, (ktoré boli oba predložené v roku 1945 Medzinárodnému vojenskému súdnemu dvoru v Norimberku), je napr. v dokumente 92 z 21. marca 1939 záznam rozhovoru ministra Joachima v. Ribbentropa s poľským vyslancom v Nemecku Józefom Lipskym. Aj po toľkých rokoch čitateľa zamrazí ako sa Ribbentrop po zlikvidovaní Československa Nemeckom pohráva koncom marca 1939 s poľským vyslancom – ako mačka s myšou. Podľa vyslanca na Poliakov silne zapôsobila ochrana Slovenska Nemeckom, pretože poľské záujmy v tejto oblasti boli tiež podmienené historicky a vyhlásenie ochranného vzťahu bolo možné chápať len ako úder proti Poľsku. Ribbentrop zasa upozornil vyslanca na pretrvávajúce útoky v poľskej

tlači a na protinemecké demonštrácie, na postoj Poľska k nemeckej požiadavke gdan-ského koridoru, čo vzbudzovalo u Hitlera „prekvapenie“ a malo sa dosiahnuť, aby Hitler nenadobudol dojem, že Poľsko nechce riešiť tieto otázky. No zazneli tu ešte výhražnejšie slová. Ribbentrop poľskému vyslancovi povedal, že „Nemecka sa dotýka vznik a dnešná existencia Poľska. Keby totiž v Brest-Litovsku zvolilo s Ruskom inú politiku, Poľsko by dnes neexistovalo. Aj počas Schleicherovej vlády bola možnosť, že by sa spojilo marxistické Nemecko so Sovietskym zväzom. Aj vtedy by Poľsko dnes sotva existovalo. ... Poľsko ďakuje za dnešnú geografickú polohu nešťastnej náhode, a síce tomu, že Nemecko prehralo svetovú vojnu.“ To, ako sa Poľsko zachovalo voči Československu po Mníchovskej dohode, ho v plnej sile, no v oveľa väčšom a tragickejšom rozsahu, očakávalo po uzatvorení paktu Molotov-Ribbentrop 23. augusta 1939 a po napadnutí Poľska Nemeckom 1. septembra. Následne 22. septembra 1939 dokončili noví spojenci v Brest-Litovsku to, čo nestihli urobiť s Poľskom hneď v roku 1918.

Súčasťou výberu sú i dokumenty, týkajúce sa nemecko-maďarských záujmov smerujúcich k ďalším maďarským územným nárokom voči Slovensku. Mimoriadne zaujímavý údaj je obsiahnutý v dokumente 240 z 2. októbra 1939, v ktorom pracovník viedenskej SD a od októbra 1938 poradca náčelníka politického štábu Hlinkovej gardy Karola Murgaša, sudetský Nemeц Laurenc Karbus, podával hlásenie týkajúce sa zjazdu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Trenčíne. Okrem iného uviedol, že medzi obvodnými straníckymi vedúcimi „klérus má absolútnu prevahu“. Z 59 obvodných straníckych vedúcich bolo 48 farárov a v každom obvode boli 3 až 5 farári, „takže môžeme hovoriť o typicky klerikálnom štáte“. Hlásenie informovalo i o šírení propagandy zameranej na vyzdvihovanie Tisových zásluh. Boli vraj také veľké, že mu Adolf Hitler mal vrátiť 6. októbra 1939 ako prezidentský darček územia, ktoré pripadli k Maďarsku. L. Karbus na konci hlásenia uvádzal, „že túto propagandu šíri aj farári, je ľahko pochopiteľné, pretože sa vie, že protimaďarskými heslami možno odvieť pozornosť národa od vnútorných zlyhaní“.

V situačnej správe Heinricha Beckera, styčného dôstojníka OKW pri nemeckom vyslanectve v Bratislave a vojenského ataše do polovice roku 1944, sa v dokumente 261 z 9. januára 1940 okrem mnohých iných informácií uvádzalo, že parlament (teda Snem) svojím zložením je prekážkou rozvoja bázy „pre pozitívnu budovateľskú prácu. Podľa mienky kľúčových vodcov, vrátane prezidenta, by mohlo vyradenie parlamentu ustanovením Štátnej rady, ktorá sa má vytvoriť podľa ústavy, poskytnúť možnosť dosiahnuť pozitívnu prácu. Že v parlamente pôsobia aj opozičné sily, vyplýva aj z toho, že už dlhý čas sa prijíma prevažná časť vládnych návrhov zákonov len väčšinou, avšak v žiadnom prípade nie jednodlasne.“ Pri tejto informácii je zaujímavé, že v Tesnopiseckých zprávacích Snemu Slovenskej republiky neboli uvádzané počty hlasujúcich poslancov „za“ a „proti“. O zahraničnej politike sa H. Becker vyjadril, že pretrvávali „strategické súboje ducha“ o podobu vzťahov medzi Maďarskom a Slovenskom, pričom Maďari na Slovensku dávali Slovákom často pocitovať svoje niekdajšie vládnuce postavenie. Zmieňoval sa i o „obľúbenej šepkanej propagande“, ktorá podľa neho nachádzala na slovenskej pôde aj naďalej veľmi úrodné pole pôsobnosti. Zákon, ktorý ju mal potierať, bol vraj len „veľmi chabý“ uplatňovaný. Oznamoval, že obzvlášť východné Slovensko bolo pre nepriateľskú propagandu veľmi vďačným terčom „ale ani zbrojárske závody, poverené nemeckými zákazkami,“ nezostali ušetrené. Za ďalšie ohnisko nepokojov považoval už pol roka narastajúce

zdražovanie vo všetkých oblastiach každodenného života, a nezohľadnenie tohto zvyšovania cien na platoch a mzdách.

Prvý diel uzatvára dokument 400 z 21. júna 1941, v ktorom nemecký vyslanec Hans Ludin v šifrovanom telegrame oznamoval Zahraničnému úradu v Berlíne súhlas V. Tuka a J. Tisa s účasťou slovenskej armády na ťažení proti Sovietskemu zväzu.

Nasledujúce strany obsahujú Dodatky, pozostávajúce zo zoznamu nepublikovaných prameňov a literatúry (s. 1097–1099), publikovaných prameňov (s. 1100–1101), memoárovej literatúry (s. 1101–1102), literatúry (s. 1102–1106), zoznamu skratiek (s. 1107–1113), biografických príloh (s. 1114–1148), menného registra (s. 1149–1160) a miestneho registra (s. 1161–1171).

V druhom dieli, venovanom obdobiu 1941–1945, je prvým dokumentom telegram Zahraničnému úradu v Berlíne zo dňa 22. júna 1941 od nemeckého vyslanca Hansa Ludina vo veci slovenskej žiadosti vstúpiť do vojny proti ZSSR. Vyslanec oznámil, že minister zahraničia (súčasne i predseda vlády) Vojtech Tuka sa vyslovil, že „Slovensko hodlá okamžite prerušiť diplomatické vzťahy so ZSSR a žiada o súhlas. Slovensko súrne žiada, aby smelo splniť pranie nemeckej brannej moci a mohlo s zúčastniť s primeraným kontingentom na boji proti ZSSR. Potrebné vojenské prípravy sa vykonajú v zhode s misiami nemeckej brannej moci. Za toto pranie nemeckej brannej moci sa najvrejšie prihovám. Ďalej mi práve minister vnútra Mach oznámil, že dal zatknúť asi 1100 osôb, ktoré sú podozrivé so sympatizovania s komunistami.“ Súhlas A. Hitlera s okamžitým prerušením diplomatických stykov so ZSSR a s účasťou slovenského kontingentu v boji proti ZSSR obsahoval dokument 2 z toho istého dňa.

V súvislosti so židovskou otázkou je otriasajúca správa Dietra Wislicenyho, nemeckého poradcu v rokoch 1940–1943 pre riešenie židovskej otázky, v dokumente 8 z 12. júla 1941. Vo svojej správe uvádzal, že 9. júla 1941 išiel so slovenskými pracovníkmi ministerstva vnútra, ktorí mali na starosti riešenie židovskej otázky – ministerským radcom Dr. Izidorom Kosom, predsedom Ústredného hospodárskeho úradu Augustínom Morávkom, notárom Júliusom Pečúchom (1942 – 29. augusta 1944 vládny komisár židovských pracovných táborov), župným veliteľom Hlinkovej gardy Pavlom Krchniakom (veliteľ koncentračného tábora v Ilave) a okresným vedúcim Albertom Smagonom (nemecký poradca pre sociálne otázky na Slovensku), na návštevu židovských táborov nútených prác v Hornom Sliezsku, kde malo byť sústredených v Sosnovci, v Bezdzine a Daubrove okolo 90 000 Židov. Na spiatocnej ceste veliteľ HG Krchniak Wislicenymu udal Dr. Kosu, ktorý sa mal o situácii v navštívených židovských táboroch vyjadriť, že „systém nasadenia židovských pracovných síl je v tejto podobe nekresťanský a nehumánny a že na Slovensku bude treba nájsť inú formu“. Ďalej Wislicenyho informoval, že „Koso sa pokúsi gardu z riešenia tejto otázky vylúčiť, pretože on sám je vraj úplne pod vplyvom bývalého židovského generálneho riaditeľa Fürsta v Nitre. ... Pri rozlúčke v Žiline sa Koso predom mnou vyjadril nanajvyšš pochvalne o tom čo videl a veľakrát sa poďakoval, že sme mu túto cestu umožnili.“

O to mnohovravnejším bol potom obsah dokumentu 159 z 22. decembra 1943, obsahujúci záznam z rozhovoru SS Brigadeführera a nemeckého diplomata Edmunda Veese nmayera s Jozefom Tisom vo veci plánovaného umiestnenia 16 000 až 18 000 Židov do tábora. „Tiso momentálne nevedel povedať žiaden záväzný termín, načo som mu navrhol, aby sa akcia ukončila najneskôr do 1. apríla 1944. Nato ma Tiso uistil, že sa osobne pevne zasadí za to, aby sa tento termín v princípe dodržal. Keď som poukázal na potenciálnu

taktiku zámerného naťahovania rokovaní zo strany ministerských alebo iných byrokratických miest, Tiso sa dôrazne vyjadril, že nebude ochotný niečo také tolerovať a že môžem pánovi ríšskemu ministrovi zahraničných vecí oznámiť, že osobne ručí, že akcia sa vykoná a ukončí tak rýchlo, ako to bude len možné.“ Čo sa týkalo pokrstených Židov, „ktorých počet sa v posledných troch rokoch vyšplhal na asi 10 000“, tak predseda vlády V. Tuka požadoval ich „umiestnenie v osobitných táborech, aby sa predišlo problémom s cirkvou“ a prisľúbil zo svojej strany plnú podporu.

Posledný dokument 340 je z 28. marca 1945. Adresoval ho Josef Witiska, od polovice novembra 1944 veliteľ Bezpečnostnej polície a SD (BdS) na Slovensku, povýšený po potlačení Slovenského národného povstania na SS-Standartenführera, nemeckému veliteľovi na Slovensku SS-Obergruppenführerovi Hermannovi Höflemu vo veci likvidácie úradovne poradcu pre Hlinkovu gardu. V prípise vyslovoval obavu, že odvolaním poradcu HG Dr. Hansa Klatza do Berlína, by hlavný úrad SS prišiel o možnosť trvalého vplyvu na HG.

Dokumenty, ktoré tieto dva zväzky obsahujú, sú vynikajúcim orientačným zdrojom pri výskume materiálov týkajúcich sa obdobia Slovenského štátu, resp. Slovenskej republiky.

Katarína Zavacká

Robert Bartlett: Oběšenec (Středověký příběh zázraku, paměti a kolonialismu).

Praha: Argo, 2014, 146 s.

Není jistě sporu o tom, že v edici „každodenní život“ nakladatelství Argo vyšla již celá řada titulů domácích i překladové odborné literatury významně obohacující naše poznání minulosti. Mezi ty naposledy zmíněné (knihu přeložila Kateřina Jirsová) se pak má jistě šanci zařadit i kniha amerického historika Roberta Bartletta (nar. 1950) prostě nazvaná „Oběšenec“. Mnohem více již ovšem napovídá její podtitul „Středověký příběh zázraku, paměti a kolonialismu“.

Bartlett nás totiž ve své studii uvádí do Walesu na přelomu 13.–14. století, v němž na panství Viléma z Briouze dochází nejprve k popravě Velšana Viléma Cragha, který ovšem po své smrti zázračně ožije (alespoň tedy dle dobového pojetí) zřejmě díky přímému působení zesnulého biskupa Tomáše z Cantilupe, což se zase skoro po dvou desítkách let stává součástí zkoumání kanonizačního procesu, který nakonec skutečně vede k jeho svatořečení.

Na pozadí takto nastavené základní osnovy příběhu tedy autor započíná své historické zkoumání, jež ve vícera ohledech nevyhnutelně vede do sféry právní historie, která se ostatně nakonec v mnoha ohledech jeví pro celkové pojetí jeho zpracování jako určující. Bartlett nás totiž logicky musí nejprve obeznámit s vývojem a náležitostmi samotného kanonizačního procesu, tak jak se ustálil především v průběhu 13. století, dále pak i s výkonem trestu smrti oběšením v rámci tehdejšího trestního práva, přičemž stranou jeho pozornosti nezůstávají ani státoprávní poměry kolonizovaného Walesu. Toto autorovo zaměření na nejrůznější aspekty právní historie konečně ani tolik nepřekvapí, pokud si uvědomíme, že už dříve napsal i poměrně široce koncipovanou srovnávací studii o božích soudech, v níž využil i prameny české provenience („Trial by fire and water“ z roku 1986).

Bartlett tedy v úvodu své knihy zdůrazňuje, že kanonizační proces, jenž nabyl jasnějších obrysů zejména v době pontifikátu Inocence III., byl opravdovým „soudním procesem“, který v sobě obnášel především výslech svědků v rámci „inkvizičního vyšetřovacího postupu“ zakotveného v „římsko-kanonickém soudním systému“. V této souvislosti připomíná i vznik první papežem schválené sbírky kanonického práva „Liber extra“, která opětovně zdůraznila výhradní nárok papeže na kanonizaci nového světce (s. 23).

Po tomto teoretickém úvodu nás pak i blíže seznamuje s konkrétním složením vyšetřovací komise, která byla roku 1306 papežem Klementem V. ustanovena, aby prozkoumala svatost Tomáše z Cantilupe. Hlavní část jejího šetření se pak odehrává roku 1307, přičemž jeho významnou součástí je i výslech svědků v již zmiňovaném případě popravu Viléma Cragha a jeho zázračného zmrtvýchvstání právě na přímmluvu v té době již zesnulého biskupa Tomáše z Cantilupe. Zajímavé přitom bezesporu je, že samotný Vilém Cragh v té

době ještě žil a mohl tak o své vlastní popravě z listopadu roku 1290 před vyšetřovací komisí svědčit.

V kapitole „podzimní den“ (s. 40–45) je následně na základě dochovaných výpovědí relevantních svědků zachycen průběh této popravě, která měla skončit smrtí Viléma Cragha a jeho následným „vzkříšením“, jež šlo dle všeho připsat Tomáši z Cantilupe. Z hlediska dobového trestního práva je pak velmi zajímavá hned následující kapitola „smrt oběšením“ (s. 46–53) popisující některé zajímavé fenomény spjaté s touto problematikou (zejména konkrétní provádění tohoto trestu, otázka „opakovaného oběšení“, jakož i analýza dochovaných případů „zázračného záchráně“ při tomto trestu).

Tím už nás Bartlett přivádí i k bližšímu zkoumání dobové mentality, z níž ostatně vše právě uvedené i logicky vycházelo. Tedy k víře „v záračno“, s níž se zajímavě snoubí i pojmání tehdejšího prostoru a času. Právě zde se tak autor věnuje otázce historické paměti, rozporům i shodám ve výpovědích svědků ohledně místa a doby událostí, o něž v „centrálním příběhu“ jeho knihy jde.

Další část studie (od s. 66) je věnována i příběhu „koloniálního Walesu“, v němž autor rebelii, již se Vilém Cragh zúčastnil a za níž byl také potrestán, líčí na pozadí „dvojí vzájemné neústupnosti“ – anglických kolonistů na straně jedné a rodilých Velšanů na straně druhé. Právě Cragh tak měl být jedním ze vzbouřenců „ve válce mezi Walesem a králem“. Po části věnované rodině Viléma z Briouze, který měl na Craghově oběšení zásadní podíl, jsme konečně informováni o „zrození nového světce“ (s. 100–104), přičemž mezi smrtí Tomáše z Cantilupe v roce 1282 a jeho kanonizací v dubnu 1320 v Avignonu nakonec uplynulo 38 let. Zcela v závěru své práce se autor ještě věnuje osudům jednotlivých členů „vyšetřovací komise“.

Kladně lze nepochybně hodnotit i tu skutečnost, že součástí knihy je kromě obsáhlého poznámkového aparátu a jmenného rejstříku také několikastránková obrazová příloha bezprostředně odkazující k problematice knihy, přičemž autor se na některá její vyobrazení v textu i přímo odvolává.

Celkově tak lze říci, že se jedná o velmi zdařilou studii, kdy Bartlett na poměrně malé ploše dokázal skvěle vytěžit nabízející se prameny k napsání poutavého příběhu představujícího nepochybný vklad do dalšího poznání antropologicky pojatého zkoumání středověké mentality (s důrazem na fenomén „záračna“), přičemž ovšem také skvěle rozkryl a ve vícera rovínách důkladně analyzoval i nabízející se právně-historickou problematiku. Právě ve spojení těchto dvou aspektů vidím hlavní přínos této pozoruhodné knihy také pro českého čtenáře.

Radim Seltenreich

Adriana Švecová: Trnavské meštianske závety (1700–1871).

Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014, I. zväzok, 718 s., II. zväzok 700 s.

Recenzia sa týka dvojzväzkového diela dominantne právnehistorického, predmetom skúmania, metódami a úrovňou spracovania. Súčasne má opus viacdimeziálnu identitu a charakteristiku. Je to príspevok pre poznanie dejín každodennosti (*la vie quotidienne*), sústredením pozornosti na závetnú prax. V tomto odbore, je priekopníckou prácou osobitne v slovenskom prostredí. Obohacuje ďalej sociálne dejiny poznatkami o rodinných pomeroch, o právach mužov a žien v postavení testátorov aj dedičov. Zasahuje obohacujúco aj do historickej antropológie, ako prameň poznania osudov osôb, ich duchovného sveta a riešenia postúpenia majetkov.

Dvojzväzkové dielo s poldruhatisícimi stranami je rozdelené obsahove, tématicky na dve časti. Prvou časťou je monografická štúdia (251 strán). Obsahuje pojednanie o záвете z jeho piatich aspektov, stránok; ako prameň historického poznania; právny rámec dedenia v Trnave; o materiálne – právnej stránke trnavských závetov; formálne – právnej stránke týchto závetov; záвете ako symbole (historicko – antropologickom). II. časťou diela – je edícia – s menným registrom testátorov a ďalej miestnym registrom. Obrazová príloha, s reprodukciou závetov – má dvadsať strán.

Dielo je zavŕšením úctyhodného a vysokonáročného projektu, ktorého riešenie si vyžiadalo niekoľkoročné úsilie, pracovné nasadenie, systematickosť a osobitne výnimočné kompetentné prístupy, spracovanie, roztriedenie, a redakčné publikovanie. Výskumným poľom autorky sa stalo obdobie rokov 1700–1871, sondážne venovala pozornosť aj prvej perióde 16. a 17. storočia.

Autorka spracovala impozantný fond novovekých trnavských závetov, ktorý zahŕňa 1869 archívnych jednotiek, zaradených do fondu magistrátu mesta Trnava pochádzajúci z obdobia 1511–1871. – Ústredným výskumným zámerom sa stala predovšetkým právno – historická rovina novovekých závetov trnavských mešťanov (reprezentatívne aj šľachty), zriadených alebo uložených v úrade mestskej kancelárie. Štúdium si vyžadovalo poznať štyri jazyky: nemecký, slovenský, maďarský a latinský v obvyklých jazykových interferenciách. V nich sa rovnocenne rozvíjali dva dominujúce jazyky: slovenčina západoslovenského (kultúrneho) trnavského nárečia a nemčina, bavorského jazykového vplyvu. Výsledky štúdia viedli k poznaniu, že zo skúmaných závetov možno odhaliť pôvodné zovšeobecňujúce právne historické závery uhorského dedičského práva priamymi príkladmi zo závetnej praxe Trnave.

Archívny výskum trnavského fondu sa realizoval v kontexte partikulárneho práva jedného slobodného kráľovského mesta. Za osobitne významným výsledkom takejto výskumnej práce, treba považovať aj rezultatívne prínosy vedúce k typologizácii závetu historicko – antropologického aj formálne – právneho charakteru.

Posúdenie a vyvodenie záverov o jednotlivých inštitútoch súkromnoprávnej dimenzie (predmet dedenia, dedičská postupnosť, dedenie manželov) ako aj formálne – právnej stránke závetov (svedkovia, verejné, súkromné, privilegované závety, kodicily), autorka induktívnou metódou doviela až k celkovým zovšeobecňujúcim záverom poznania trnavskej závetnej praxe: a to, že dedenie v slobodných kráľovských mestách v Uhorsku sa vyvíjalo smerom k unifikácii hmotnoprávnej, ďalej viedlo k zrovnoprávneniu všetkých občanov Uhorska, harmonizácii na úrovni subjektov, objektov, práv a povinnosti a k unifikácii procesnoprávnej. Obdobie, ktoré skúmala, označované aj ako obdobie neskorobaro-kovej zbožnosti, až po predindustriálne obdobie, sa vo vývoji chápania testamentov prejavilo aj v ich transformácií z úkonov ktorý mal v kresťanskej spoločnosti transcendentný či eschatologický aspekt, sa v sekularizovanom, sekularizujúcom sa 19. storočí zmenšila a závet sa konštituoval, vyhradil, koncentroval obsahove, významove aj pre testátora na jeden z právnych úkonov *mortis causa*.

Dielo je ojedinelé svojim obsahom, tématikou, mimoriadne metodológiou svojho spracovania. V oblasti súkromno – právneho výskumu nadväzuje na niť slovenskej právnej historiografie, ktorá má svojich veľkých protagonistov v profesorovi R. Rauscherovi, ďalej v profesorovi Š. Lubym, a iste aj v profesorovi K. Rebrovi. Kreuje sa tým do už znamenaniahovnej podoby aj úrovne, súčasnej trnavská právo – historická škola.

Jozef Beňa

První vydání Acta Universitatis Carolinae Iuridica (AUC-I) v roce 2013 je monotematicky zaměřená publikace, vydaná v roce 2014, a je jedním z výstupů projektu NAKI (Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity) „*Problémy právního postavení menšin a jejich dlouhodobý vývoj*“, který je realizován na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a mezinárodního projektu MOBILITY „*Národnostní menšiny v Československu po roce 1945 (právní a historické souvislosti)*“. Posuzovaná publikace od editorů Prof. JUDr. Jana Kuklíka, DrSc. a JUDr. PhDr. Reného Petráše, Ph.D. zkoumá v širších souvislostech různé aspekty a dimenze právního postavení menšin. Publikace je věnována obecným okruhům vztahu většiny a menšiny ve státě, ale zaměřuje se i na některé menšiny (konkrétně židovské a romské), dále analyzuje vývoj jejich právní ochrany v mezinárodním a českém měřítku, zkoumá vnímání menšiny a většiny z pohledu politologie, psychologie, pedagogiky ale i sociologie.

Na první pohled se může zdát, že takto obšírné tematické zpracování musí nutně spíše klouzat po povrchu tématu. Přestože jsou témata jednotlivých příspěvků značně odlišná, spojuje je tendence k zachování rovnováhy ve společnosti. Oba editoři sjednotili výsledky práce „teoretiků i praktiků“, kteří se otázce postavení menšin věnují dlouhodobě a s odborným zaujetím. Při čtení historických pasáží, které zpracovali samotní editoři a hlavní aktéři obou projektů prof. Kuklík a dr. Petráš, dochází k propojení historických znalostí o vývoji naší státnosti, na jejímž pozadí stály představy vítězných mocností v obou světových válkách. Téměř se nelze ubránit plastické představivosti, možná podporované v současné době adorovanými i kritizovanými televizními cykly „České století“, o těžkosti rozhodování prezidenta Masaryka nebo Beneše o způsobu ochrany českého státu na jedné straně a způsobu ochrany menšin, které byly podmínkou pro zahraniční podporu naší státnosti. Čtenáře zaujmou příspěvky o psychologii menšin nebo o přístupu k výuce o postavení menšin ve školách. Pro někoho bude možná překvapivé konstatování kolegy Mgr. Novotného o postupném ustupování německé menšiny z původně výrazného postavení mezi ostatními minoritami z důvodu absence etnické inteligence. Úvaha o absenci vzdělané vrstvy v jednotlivých etnikách (např. u romského etnika, o kterém prof. Pavelčíková podává přesvědčivou argumentaci stran jeho označování Romové versus Cikáni), vede mimo jiné k závěru o predikci, ne snad přímo úpadku takové menšiny, ale spíše k omezené schopnosti prosazovat úspěšně svá práva.

Publikace, která má 311 stran, je rozdělena do pěti částí, resp. tematických bloků. První blok s názvem „Problémy právního postavení menšin“ otevírá svým příspěvkem **doc. Helena Hoffmanová**, která se zamýšlí a hodnotí postavení národnostních menšin v České republice optikou Rady Evropy. Autorka v této souvislosti připomíná známé roz-

hodnutí Evropského soudu pro lidská práva D. H. a ostatní proti České republice, včetně následných konsekvencí a reálií po vydání tohoto rozhodnutí, které je mj. významným tím, jakou roli mohou hrát statistiky při posuzování práv zaručených Úmluvou Rady Evropy o ochraně lidských práv a základních svobod, v posuzovaném případě porušení čl. 14 – zákazu diskriminace. Z rozdílného úhlu pohledu se na problematiku menšin a jejich postavení dívá **prof. Hana Marková**, která řeší rozpočtové souvislosti s financováním rozvoje národnostních menšin, kdy akcentuje tezi, že při využívání státních prostředků je třeba klást důraz zejména na jejich hospodárné, efektivní a účelné využívání pro integraci cizinců, ale se současným větším propojením finančních prostředků z evropských fondů a prostředků ze státního rozpočtu, zejm. úspěšných resortních projektů.

Doc. Harald Ch. Scheu představuje koncept právního pluralismu jako nedílnou součást menšinového práva a problematiku multikulturalismu. To vše dává autor do reálií Evropské unie plurality právních řádů. Podle autora si postupná europeizace právních řádů členských států EU žádá koncepční řešení paralelního fungování právních řádů např. na základě principu přednosti práva EU (rozhodnutí 6/64 Costa; 11/70 Internationale Handelsgesellschaft) a ochraně materiálního ohniska ústavnosti členského státu a příslušné doktríny *ultra vires*. **Doc. Klaudia Marczyová** diskutuje a na statistikách dokazuje realizaci práva používat mateřský jazyk menšiny v úředním styku ve Slovenské republice, autorka zmiňuje i vývoj právní úpravy, která předmětnou problematiku na Slovensku upravuje. Tento blok svým příspěvkem uzavírá **doc. Iván Halász**, zabývá se otázkou péče o krajany po revolučním roce 1989, kdy došlo ve středoevropském prostoru ke změně mnohých, i právních, paradigmat.

Druhý blok příspěvků je pojat multidimenzionálně. **Prof. Karolina Adamová** se nad problematikou postavení menšin zamýšlí optikou politologie v příspěvku, který nazvala „Tyranie většiny - špička ledovce ohrožujícího současnou demokracii“. Samotný příspěvek není sice zaměřen na otázku ochrany etnických nebo náboženských menšin, ale nabízí možný výklad evropského myšlení vzešlého z antického Říma a Řecka. Recentním příspěvkem je text **dr. Lukáše Novotného**, který se zabývá aktuálními otázkami a problémy německé menšiny ve 21. století. **Dr. Michal Urban** optikou pedagogiky hodnotí práva příslušníků menšin ve výuce na středních školách v České republice. Posledním příspěvkem je v tomto bloku pohled psychologický, který nabízí **dr. Hedvika Boukalová**. Věnuje se vybraným tématům, jako je např. typologie národních kultur, předsudky a stereotypy nebo interkulturní komunikace. Zajímavé je její hodnocení způsobu komunikace mezi menšinou a většinou na pozadí kontextuální komunikace. Za kontextuální kultury, tedy takové, které jednoduše řečeno málo hovoří, ale více předpokládají, že druhá strana z kontextu jejich chování a vyjadřování pochopí, co chtějí říci, považuje kultury např. asijské. Za kultury přímého jazyka považuje např. kultury severovýchodních zemí nebo Německa. I toto poznání je dle názoru autorky velice důležité pro pochopení nezbytné diverzifikace nástrojů, kterými jsou vztahy mezi jednotlivými kulturami řešeny.

V pořadí třetí blok se výšeově věnuje specifikům postavení Romů a Židů. Blok otevírá svým právněhistorickým příspěvkem **doc. Ladislav Soukup**. Nastihuje počáteční snahy státu o regulaci tuláckého života Cikánů v prvním desetiletí Československé republiky a velice zajímavým způsobem předkládá i konkrétní, být anonymizovaná rozhodnutí prvorepublikových trestních soudů týkající se osob cikánského původu. **Prof. Nina Pavelčíková** nastihuje základní teoretické, metodologické i praktické problémy, které provázejí

současné výzkumy Romů. **Doc. Blanka Soukupová** řeší otázku Židů v moderní české společnosti, kdy uvažuje nad náboženskou menšinou, menšinou národnostní nebo společenským osudem. V příspěvku uvádí většinové pohledy a menšinové reflexe z let 1867–1939. **Doc. Jan Němeček** se ve svém příspěvku zabývá otázkou československé exilové vlády a židovské otázky za druhé světové války. **Mgr. Eva Ševčíková** se zase zabývá problematikou holocaustu a jeho popírání v České republice. Blok uzavírá **dr. Pavla Damohorská**, která se zajímá o otázku právního postavení arabské menšiny v současném Izraeli a předkládá statistiky o soužití a konfliktech původní arabské většiny na území Palestiny, která se stala menšinou na území státu Izrael.

Čtvrtý, tentokrát čistě historický blok příspěvků začíná **dr. René Petráš**, který popisuje náboženské menšiny v české minulosti, kdy dává do souvislosti dějiny českých zemí s dějinami katolické církve. Autor ve svém příspěvku zmiňuje náboženskou reformaci, Kutnohorský smír (1485), Obnovené zřízení zemské (1627), terezinánsko-josefínské reformy nebo Československou ústavu (1920). **Doc. Pavel Maršálek** si ve svém příspěvku klade státoprávní (státovědní) otázku, zda existuje moravský národ a moravská státnost a odpovídá negativně. **Dr. Andrej Sulitka** zase řeší otázku odborného zájmu o menšiny na počátku 20. století a v této souvislosti zmiňuje sbírkové materiály fondu Menšinového muzea v Praze. **Dr. Antonín Lojek** se zabývá otázkou právního postavení volyňských Čechů jako národnostní menšiny na Ukrajině a donutí čtenáře vyhledat si historické mapy území Volyně, která je v současné době opětovně jedním z ohnisek mezinárodní bouře. U této české menšiny na území dnešní Ukrajiny přetrvává výrazný vztah ke své původní zemi, kterou nepřestala považovat za jedinou „pravou“ vlast ani populace, která se zde narodila. Současný rozpor mezi prezidentem republiky Milošem Zemanem a ministrem zahraničí o možném návratu (reemigraci či repatriaci) některých rodin volyňských Čechů do ČR je spíše negativním gestem vůči krajanům žijícím v zahraničí. Blok uzavírá svým příspěvkem **prof. Jan Kuklík**, který se věnuje otázce britské diplomacie v souvislosti s československou otázkou, kdy autor akcentuje konec meziválečného systému smluv o ochraně menšin v české novodobé době „temna“ – v letech 1938–1945.

Poslední blok je věnován Pařížské mírové konferenci 1946–1947 a národnostní otázce. Blok otevírá opět **dr. René Petráš**. Popisuje postupný zánik mezinárodněprávní ochrany menšin z dob Společnosti národů, který dává do souvislosti zmiňované mírové konference. **Prof. Štefan Šutaj** se zabývá otázkou vyjednávání míru s Maďarskem následného vlivu na postavení příslušníků maďarské menšiny na Slovensku. Blok uzavírá svým příspěvkem **doc. Harald Ch. Scheu**, který se na Pařížské mírové smlouvy dívá optikou mezinárodního práva veřejného.

Závěrem lze konstatovat, že toto monotematické dílo z oblasti ochrany menšin lze doporučit všem zájemcům o tento multidimenzionální problém, a lze jej též hodnotit velice kladně jako jeden z výstupů dlouhodobého projektu NAKI.

Monika Forejtová

KRONIKA

Prof. JUDr. Stanislav Balík, CSc. 1928–2015

Narodil se 15. února 1928 v Morašicích (dříve okres Moravský Krumlov), zemřel 11. dubna 2015 v Praze. Základní a středoškolské vzdělání si osvojoval po přestěhování rodiny v Brně, otec byl poštovním zaměstnancem. Jeho studium na českém reálném gymnáziu v Brně přerušila německá okupace. Od srpna 1944 jako mladistvý pracoval do konce války v továrním provozu. Maturitní zkoušku vykonal až v osvobozené republice roku 1947. V následujících letech se stal studentem brněnské Masarykovy univerzity, zvolil si její právnickou fakultu. Bouřlivý politický vývoj let 1948, 1949 a 1950 už podruhé rušivě ovlivnil jeho studentské úsilí. Když byla roku 1950 brněnská právnická fakulta zrušena mohl ve studiu práv pokračovat na tehdy jediné české právnické fakultě – na Karlově univerzitě v Praze. Zde jako posluchač třetího a vyšších ročníků se nad povinný rámec studijních povinností od původního zaujetí pro obor občanského práva více orientoval na obecnou teorii státu a práva vycházející z historickoprávních základů. Formou mimořádného studia si rozšiřoval duchovní obzor studiem na filozofické fakultě v Praze, kde si zapsal hindštinu a sánskrť.

Roku 1952 úspěšně ukončil svá právnická studia a jako mladý doktor práv byl přijat dnem 1. září 1952 na místo asistenta na Katedře dějin státu a práva vedené prof. JUDr. Václavem Vaněčkem, DrSc. Pod patronací prof. Dr. Josefa Turečka mu byl přidělen obor obecné dějiny státu a práva. Jeho zařazení jako asistenta se protáhlo až do prvního října 1958, kdy byl převeden na funkci odborného asistenta. Tehdejší pracovněprávní úprava zaměstnání učitelů vysokých škol zahrnovala do nároků pro výkon funkce odborné stejně jako kádrové předpoklady a „politickou angažovanost“. Do trvalého pracovního poměru byl Stanislav Balík na právnické fakultě UK převeden až roku 1964. Přátelské, kolegiální ovzduší na katedře, převažující podpora a vzájemná pomoc mezi učiteli katedry při prosazování vážnosti rozvíjených oborů v rámci profilu fakulty umožnila Stanislavu Balíkovi studijní pobyty na západoevropských univerzitách potřebné a vhodné k rozvoji obecných dějin státu a práva ve vědecké i pedagogické rovině. Vícekrát absolvoval Stanislav Balík kratší zahraniční studijní pobyty, jednak na univerzitě v Turíně (1965–1966), jednak na univerzitě v Toulouse (s přestávkami v období 1968–1970).

Při jeho studijním nasazení se současně připravoval na dosažení kvalifikačních grádů na domácí půdě. Roku 1966 na právnické fakultě UK předložil a obhájil kandidátskou disertaci „Massachusettský Zákoník svobod z roku 1641“. Jako kandidát věd pokračoval ve studiu dílčích dalších specializací z právních řádů vybraných západoevropských zemí. Logickým vyústěním jeho aktivit v tomto směru byla habilitační práce na téma „Obchodní a průmyslové monopoly XV.–XVIII. století a jejich historičtí předchůdci“. Po její obhajobě byl dne 1. července 1969 jmenován docentem pro obor, jímž se dlouhodobě zabýval.

Následující dvě desetiletí, kdy mnohdy neobjektivní stanoviska státních a stranických orgánů ovlivňovala pedagogickou i vědeckou práci, se Stanislav Balík výrazně podílel na pedagogických úkolech katedry. Vedle vlastní výuky studentů prvního ročníku přispíval svým podílem do vydávaných učebních pomůcek, jiné další také sestavoval sám. V povědomí starších generací studentů zůstává jako oblíbený vyučující obecných právních dějin, římského práva i nově ustavených doplňkových (volitelných) předmětů.

Po uvolnění politických poměrů ve státě a odstranění překážek umožněním demokratického rozvoje bádání na univerzitě, v jejímž vedení stál právní historik Karel Malý, s jehož pomocí mohly být oceněny odborné kvality Stanislava Balíka a bylo realizováno jeho jmenování profesorem.

Nově budovaná právnická fakulta Západočeské univerzity v polovině devadesátých let získala pro rozšíření svého pedagogického sboru na Katedře právních dějin v jeho osobě plně kvalifikovaného učitele. Od roku 1996 katedru vedl. Když řídící funkci opustil dále byl jako vyučující a zkoušející římského práva a předmětů rozšiřujících obzor obecných dějin státu a práva pod zmodernizovanými názvy významným členem katedry.

Běh života Stanislava Balíka je ilustrací existence českého právního historika padesátých až osmdesátých let dvacátého století. Bezvýhradně oddán svému „idolu“, tj. rozvíjenému oboru, překonával legální cestou materiální i politické překážky života svého i své rodiny.

Téměř kompletní bibliografii prací Stanislava Balíka obsahuje publikace: Vilém Knoll, ed., Pocta Stanislavu Balíkovi k 80. narozeninám. Acta historico-iuridica Pilsnensia 2008, Plzeň, 2008. Často svými články, recenzemi a anotacemi přispíval do Právněhistorických studií.

Se vzpomínkami na osobnost Stanislava Balíka je v početných řadách bývalých studentů pražské a plzeňské právnické fakulty vždy spojena mírnost, lidský, přátelský a kolegiální přístup. Jeho citlivé jednání pomáhalo začínajícím studentům pronikat do tajů právněhistorického bádání na cestě k následujícímu studiu odborných otázek nauky pozitivního práva.

Čest jeho památce.

Ladislav Soukup

Doc. JUDr. Jiří Kejř, DrSc. 1921–2015

Dne 27. dubna 2015 zemřel ve věku nedožitých 94 let významný právní historik doc. JUDr. Jiří Kejř, DrSc. Narodil se v roce 1921 v Praze v rodině sládky a nájemce pivovaru v Praze – Bubnech. Poté, co v tomto pivovaru byla výroba piva v roce 1926 ukončena, rodina se přestěhovala do Obory u Ostroměře, kde si pronajala a provozovala místní malý pivovar. Po absolvování základní školy v Chomuticích studoval Jiří Kejř dále na gymnáziu v Novém Bydžově, kde maturoval v roce 1940. Svůj záměr věnovat se studiu práva mohl realizovat teprve po skončení druhé světové války, kdy vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Ve své knize vzpomínek s výmluvným titulem „Žil jsem ve středověku“ vzpomíná na některé profesory z doby svých studií, kteří na něj nejvíce zapůsobili, zvláště Karla Engliše, Jana Krčmáře, Miroslava Boháčka, Václava Vaněčka a další. Již v průběhu studia práva se Jiří Kejř rozhodl věnovat naplno právním dějinám a navštěvoval proto také přednášky z pomocných věd historických a historie na filozofické fakultě. Po skončení studia práva nejprve absolvoval v letech 1948–1949 roční praxi u notáře v Praze-Podolí. Od roku 1952 pak působil stabilně v nově založeném Kabinetu dějin státu a práva Akademie věd, kde pod ochranou profesora Václava Vaněčka nalezlo útočiště a možnost vědecké práce několik právních historiků, kteří z politických důvodů nemohli působit na univerzitě. Zde se Jiří Kejř oficiálně věnoval dějinám českého středověku a neoficiálně také dějinám kanonického práva. Pozornost vzbudil v té době článkem, ve kterém se Jiří Kejř spolu s Vladimírem Procházkou odvážili kriticky vyjádřit k Dějinám venkovského lidu tehdejšího prominentního marxisty Františka Grause. Od roku 1956 působil Jiří Kejř rovněž v Komisi pro soupis rukopisů s úkolem přípravy soupisu kanonistických rukopisů. Byl činný rovněž jako sekretář komise a pravidelný příspěvatelem do jejího sborníku Studie o rukopisech. Později byl po dobu několika let i předsedou Komise pro soupis rukopisů.

V knize „Žil jsem ve středověku“ podává Kejř barvitý obraz badatelského prostředí, poznamenaného kádrou politikou, která vědeckou práci lidem jeho zaměření nikterak neulehčovala. Zajímavá je v této souvislosti zmínka o Kejřovi, zachovaná ve spisu agenta STB Jindřicha Holečka. Agent ve své zprávě tajné komunistické policii z roku 1982 referuje mimo jiné o husitologickém symposiu, které se konalo v Táboře v roce 1980, a o Jiřím Kejřovi píše: „Hvězdou a morálním symbolem symposia se stal uhlažený buržoazní dr. Jiří Kejř“. Na konci roku 1985 odešel Jiří Kejř do důchodu, o to intenzivněji se však nadále mohl věnovat vědecké práci.

Třebaže se Jiří Kejř postupně stal jedním z nejerudovanějších odborníků v oblasti husitství i středověkého kanonického práva u nás, teprve po politických změnách, ke kterým došlo na konci roku 1989, ve věku 72 let, mu bylo umožněno se habilitovat na filozofické

fakultě UK. Pedagogické činnosti se mohl během svého života věnovat mnohem méně, než by si přál, vždy pouze v dobách politického uvolnění. Po roce 1968 po dobu několika semestrů jako externí učitel přednášel dějiny práva na právnické fakultě v Brně. Ještě po roce 1989 pak krátkou dobu působil na právnické fakultě v Olomouci a po dobu šesti let rovněž na Husitské teologické fakultě v Praze. Hlavní těžiště práce Jiřího Kejře tak spočívalo v jeho badatelské a s tím spojené publikační činnosti. Jak píše ve svých vzpomínkách, mrzelo jej, že neměl možnost odevzdávat své vědecké poznatky a pracovní postupy mladým kolegům na fakultách, protože mohl být rád, že vůbec směl pracovat v ústavech akademie. I později, v pokročilém věku, však byl vždy ochoten pomoci a poradit mladším kolegům, s nimiž se rád setkával. Když to politické poměry umožnily, zúčastňoval se významných zahraničních symposií a tak se jeho příspěvky objevovaly i v renomovaných zahraničních časopisech. Získal si tímto způsobem vysokou prestiž a přátelství mezi zahraničními právními historiky, z nichž mnohé připomíná ve své knize vzpomínek. Dokud mu to zdraví dovolovalo, často zajížděl do německé Kostnice, mimo jiné i z titulu své funkce jednatele Společnosti Husova muzea, které patří kostnický tzv. Husův dům. Za zvláště významný považoval Jiří Kejř svůj studijní pobyt v Cambridge v roce 1985, během kterého prostudoval tamní středověké rukopisy českého původu a napsal o nich přínosné studie.

Z počtu a uznání, kterých se Jiřímu Kejřovi dostalo, je třeba uvést jeho zvolení členem Učené společnosti České republiky v roce 1998. Byl rovněž členem mnichovského Collegium Carolinum. Za svůj vědecký přínos obdržel několik dalších vyznamenání, mimo jiné zlatou plaketu F. Palackého za zásluhy ve společenských vědách. Významným oceněním vědecké práce Jiřího Kejře, který byl evangelického vyznání, bylo udělení vysokého papežského vyznamenání – Komturského kříže rytířského řádu sv. Silvestra papeže, který obdržel v roce 1999, mimo jiné za svoji práci vykonanou v rámci Husovské komise, ustanovené pražským arcibiskupem.

Vědecké dílo Jiřího Kejře bylo zvláště v posledních letech zaslouženě ohodnoceno a shrnuto. Některé z Kejřových starších významných článků byly opětovně vydány ve sbornících, a staly se tak snáze přístupnými odborné veřejnosti. Vybrané články zaměřené na husitskou dobu tak nově vyšly v knize „Z počátků české reformace“ v roce 2006 a právněhistorické studie vyšly ve sborníku „Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin“, který byl vydán v roce 2012 ke Kejřovým devadesátinám.

Bylo by obtížné z Kejřových spisů vybrat a jmenovat jenom to nejvýznamnější. Jednotlivé oblasti, na které se ve své práci soustředil, lze rozdělit do čtyř hlavních, často vzájemně propojených tematických celků: dějiny pražské univerzity, především její právnické fakulty, dále právní dějiny českých měst a institucí českého státu, studie zaměřené na Jana Husa, na jeho proces a na husitské hnutí a konečně historie středověkého kanonického práva. Je symbolické, že Kejřova poslední kniha, kterou napsal ve věku 87 let, a která byla vydána v roce 2009, je věnována opět Janu Husovi, stejně jako mnoho dalších Kejřových děl. K jejímu názvu „Jan Hus známý i neznámý“ je připojen podtitul „Resumé knihy, která nebude napsána“. Knihu uzavírá rozsáhlá kompletní bibliografie životního díla Jiřího Kejře. V úvodu cituje autor přísloví „Ars longa, vita brevis“ a vyslovuje lítost nad tím, že po něm zůstává veliký dluh v některých pracích, které nemohl dokončit. Třebaže se Jiří Kejř dožil požehnaného věku, naplněného intenzivní tvořivou prací, stále měl co říci. Prostřednictvím svého díla, které zde zanechal, a rovněž ve vzpomínkách těch,

kteří jej měli možnost poznat osobně nejenom jako erudovaného vědce, ale i laskavého a skromného člověka, bude jistě ovlivňovat naši medievistiku a právní vědu i do budoucna.

Miroslav Černý

Výzkumy právního postavení menšin v České republice v praxi a jejich dlouhodobého vývoje

Na Právnické fakultě Univerzity Karlovy ve spolupráci s mnoha externími badateli se roku 2012 začalo s výzkumy na mimořádně rozsáhlém čtyřletém projektu typu NAKI¹ k právnímu postavení menšin s názvem Problémy právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý vývoj. Základním pracovištěm je Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, hlavním řešitelem prof. Jan Kuklík, tajemníkem dr. René Petráš. O tomto projektu již vyšla zpráva,² která informuje o počátcích (v zásadě o prvním roce) a zaměření projektu. Podáváme alespoň základní informace především o uskutečněných konferencích a workshopech od roku 2013 až téměř do konce projektu.

Výzkum je široce interdisciplinární a jsou do něho zapojeni nejenom právníci mnoha specializací, ale i historici, politologové, etnologové, psychologové i odborníci mnoha dalších oborů. Cílem je zachytit problémy národnostních ale i náboženských menšin v českých zemích zejména v nedávné historii a současnosti. To má přispívat k řešení vědeckých úkolů jako je zpracování dlouhodobých vývojových tendencí, ale také být přímo využito v praxi hlavně vzdělávací a poradenské ale i pro podporu státních orgánů a nezávislých organizací. Vedle obecných problémů právního postavení menšin jsou řešeny i speciální úkoly jako jsou specifika náboženských menšin, vznik nových menšin v českých zemích po roce 1945 a 1989, restituce židovského majetku aj.

Otázka menšin se v posledních desetiletích v západní Evropě a po roce 1989 i v ČR výrazně vyvíjí a značnou roli nyní opět po přibližně dvou stoletích hraje náboženské menšiny. Proto se uskutečnil mj. workshop k této otázce 22. dubna 2013 v Praze. Po úvodu, který přednesl dr. René Petráš³ vystoupil doc. Harald Scheu k tématu Laičtí zaměstnanci církví, dále ass. prof. Wolfgang Wieshaider (Universität Wien, Juristische Fakultät) Právně-dogmatické úvahy o dosahu účinku základních práv v pracovním právu, doc. Martin Štefko Ochrana duchovních před skončením služebního poměru, dr. Jakub Kříž (CEVRO Institut) Ke vztahu autonomie církví a antidiskriminačního zákonodárství, dr. Kateřina Děkanovská (Husův institut teologických studií) Duchovní církví a náboženských společností v 1. stupni registrace, doc. Stanislav Příbyl (Teologická fakulta Jihočeské univerzity) Teologické předpoklady autonomie církve při ustavování duchovních. Jak ukazují jednotlivé příspěvky, které jsou výjimečně uvedeny všechny, tak se projekt nevěnuje zdaleka jenom právní historii nebo obecným aspektům právního postavení menšin.

Ve dnech 30. května až 1. června 2013 probíhal na Právnické fakultě Univerzity Karlovy odborný workshop, který organizoval prof. Thomas Olechovski (Universität Wien, Juristische Fakultät) a dr. Petra Skřejpková určený zejména studentům vídeňské a pražské právnické fakulty, kterých se účastnilo několik desítek. Jednání probíhala v němčině

a předneseny byly téměř dvě desítky odborných referátů k otázkám právní historie, např. na úseku jazykového práva.

V rámci významné mezinárodní konference věnované druhé světové válce Czechoslovakia and the Other Occupied Nations in London: The Story of the Exile Revisited After Seventy Years pořádané ve spolupráci Ústavu pro soudobé dějiny s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy ve dnech 5.–7. června 2013 na Ministerstvu zahraničí v Praze byl i speciální panel věnovaný historickým aspektům menšinové problematiky v průběhu druhé světové války, kde vystoupili prof. Jan Kuklík, dr. René Petráš, ale i dr. Matěj Spurný (Ústav pro soudobé dějiny AVČR) a dr. Martin David Brown (Richmond University in London).⁴

Na základě požadavků ze strany vládních orgánů se 24. února 2014 v Lichtenštejnském paláci v Praze konal workshop „Menšiny v Evropě – Evropa menšin“ pořádaný Sekcí pro lidská práva Úřadu vlády ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy konaný pod záštitou (a za předsednictví) mgr. Jiřího Dienstbiera, ministra pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu. Zde vystoupil mj. prof. Jan Kuklík, na historická témata v zásadě jen dr. Petráš s referátem Tradice právní úpravy postavení menšin, na aktuální právní problémy mj. dr. Monika Forejtová (Západočeská univerzita Právnická fakulta), dr. David Krysa, prof. Hana Marková, dr. Andrej Sulitka (Etnologický ústav AV ČR), doc. Harald Scheu, dr. Věra Honusková.

Z podnětu Štefana Tišera, člena Rady vlády pro národnostní menšiny, se 29. března 2014 v budově Právnické fakulty Univerzity Karlovy konal seminář „Menšiny a volební právo v praxi“ organizovaný dr. Petrášem, kde byly předneseny referáty k právním otázkám a proběhla diskuse zejména představitelů romské menšiny. Brzy nato 2. dubna se opět na Právnické fakultě Univerzity Karlovy konal workshop zejména spolupracovníků projektu k dalším problémům výzkumu právního postavení menšin.

Dne 29. října 2014 se na Právnické fakultě Univerzity Karlovy konala mezinárodní konference „Používání menšinových jazyků v úředním styku a před soudními orgány“. Znamenala výrazný odborný přínos zejména zkoumáním praktických problémů s používáním jazyků, kde se v mnoha státech reálná situace značně liší od formálního znění právních předpisů. Zmínit lze alespoň historicky orientované příspěvky jako Používání úředních a menšinových jazyků v historické perspektivě (dr. René Petráš) a Jazykový zákon z roku 1920: česká odplata, upevnování národního charakteru státu, hospodářsko-sociální pragmatismus nebo kultivace tradice bilingvismu? (doc. Blanka Soukupová, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy). Vystoupili ale i dr. Monika Forejtová (Západočeská univerzita Právnická fakulta), dr. Andrej Sulitka (Etnologický ústav AV ČR), dr. Jaroslav Sułkowski (Fakulta práva a správy Univerzity Lodž), ass.prof. Wolfgang Wieshaider (Universität Wien, Juristische Fakultät), dr. Jaroslav Větrovský (Paneurópska vysoká škola, Bratislava) a doc. Harald Scheu.

Dne 30. října 2014 se na Právnické fakultě Univerzity Karlovy konal workshop „Zaměstnávání cizinců, analýza diskurzu, trendů a perspektiv budoucího vývoje“. Měl značný ohlas i v praxi a ukázal, že menšinová otázka je spojena s postavením cizinců. Vystoupili zejména doc. Martin Štefko, dr. Jana Kielerová (Ministerstvo práce a sociálních věcí) a dr. Jakub Tomšej. V rámci projektu se spolupracovníci podíleli i na konferenci „Přesídlování a vyhlazování obyvatelstva – syndrom moderních dějin“, kterou organizoval Historický ústav AVČR 11.–12. listopadu 2014 v Praze ve vile Lanna. Ve spolupráci

s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy se v rámci projektu uskutečnila i konference „Európsky rozmer ochrany ľudských práv v činnosti polície“ 27. listopadu 2014, a to v budově Akademie Policajného zboru v Bratislave. Činnost bezpečnostních složek a práva menšin patří k významným aspektům projektu.

Z podnětu Rady vlády pro národnostní menšiny se v rámci projektu konala konference „Právo a zájem států o menšiny – krajany za hranicemi“ dne 17. února 2015 v Lichtenštejnském paláci v Praze. K historickým aspektům této otázky – aktivované zejména konfliktem na Ukrajině – vystoupil prof. Jan Kuklík (Zájem států o menšiny – krajany za hranicemi a mezinárodní konflikty), dr. René Petráš (Tradice mezinárodněprávní ochrany menšin a iniciativy „mateřských států“ menšin) a dr. Petra Skřejpková (Právní řešení návratu krajanů do Československa). Dalšími referujícími byli dr. Stanislav Brouček (Etnologický ústav AV ČR), dr. Monika Forejtová (Západočeská univerzita Právnická fakulta), dr. Lukáš Novotný (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Filosofická fakulta), prof. Iván Halász (Ústav právních věd Maďarské akademie věd), doc. Harald Scheu, doc. Helena Hofmannová, doc. Veronika Bílková.

Ve spolupráci s jedinou státní vysokou školou v Maďarsku (National University of Public Service) se v Budapešti 25. března 2015 uskutečnila v anglickém jazyce menší konference věnovaná problému migrací a vzniku nových menšin nazvaná „New and Old Migrant Minorities in Central Europe (Creation, Legal Status and Real Situation)“. Z ČR zde vystoupili prof. Jan Kuklík k otázkám vzniku maďarské menšiny v českých zemích po druhé světové válce, dr. René Petráš k vytvoření slovenské a romské menšiny v českých zemích a doc. Harald Scheu k situaci v Rakousku. Organizátorem akce byl prof. Iván Halász zapojený do projektu.

Dne 15. dubna 2015 se v budově Právnické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnil workshop k problematice náboženských staveb. Historickým aspektům se věnoval dr. René Petráš, který hovořil o náboženských symbolech v První československé republice a doc. Blanka Soukupová (Univerzita Karlova Fakulta humanitních studií) s referátem Žlutá hvězda jako diskriminační označení v protektorátu Čechy a Morava. Dále vystoupili mj. doc. Harald Scheu nebo dr. Stanislav Brouček (Etnologický ústav AV ČR). Dne 16. září se v budově Vyšší policejní školy Ministerstva vnitra v Praze konal ve spolupráci s ministerstvem vnitra odborný workshop zaměřený na právní postavení menšin a činnost policie (včetně problému „nových“ národnostních a náboženských menšin a vzdělávání na toto téma), kde vystoupili zejména dr. René Petráš, doc. Harald Scheu a dr. Michal Urban.

Na říjen 2015 je připravena řada vlastně závěrečných akcí v rámci projektu NAKI Problémy právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý vývoj: na 1. října na Právnické fakultě Univerzity Karlovy konference Význam Jana Husa na cestě ke svobodě svědomí a náboženství a právům náboženských menšin, 21. října na Právnické fakultě Univerzity Karlovy workshop k problému náboženských staveb a 22. října na Právnické fakultě Univerzity Karlovy závěrečná konference projektu Problémy právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý vývoj, kde dojde zejména k představení výsledků a naznačení možností výzkumu. Dále 27. října v Bratislavě na Akademii policajného zboru konference k aktuálním problémům migrací ale i novým menšinám, kde je Právnická fakulta Univerzity Karlovy spolupřátelkou institucí.

Zmínit z mnoha aktivit projektu je také třeba alespoň vytvoření materiálů, které se staly podkladem pro činnost státních orgánů. Například pro potřeby Rady vlády pro národnostní

menšiny byly zpracovány odborné právní analýzy některých otázek, které se pak staly oficiálním základem usnesení vlády rozšiřujícího Radu o zástupce běloruské a vietnamské menšiny. Zprávy byly připraveny v rámci projektu NAKI Problémy právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý vývoj částí spolupracovníků projektu (dr. René Petráš, doc. Helena Hofmannová, doc. Harald Scheu). Mimořádně rozsáhlé jsou specifické vzdělávací iniciativy organizované hlavně dr. Michalem Urbanem.

Vyšla i řada odborných publikací, kde je třeba uvést alespoň knihu Scheu – Kříž – Děkanovská a kol.: Právní postavení náboženských menšin a od prof. Halásze Krajania a tzv. krajanské zákony na ich podporu v strednej Európe, které obě vydala Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Nakladatelství Karolinum pak vydalo na jaře 2015 mimořádně rozsáhlou publikaci Kuklík a kol.: Jak odškodnit holocaust? Vedle knih vznikla i řada samostatných článků, jak ukazuje zvláštní monotematické číslo časopisu Acta Universitatis Carolinae – Iuridica č. 1/2013 nazvané Právo a menšiny (editoři Kuklík – Petráš). Připravena jsou i dvě další monotematická čísla časopisu Acta Universitatis Carolinae – Iuridica věnovaná právům menšin, která by měla vyjít jako č. 4/2015 a 1/2016.

René Petráš

Poznámky

- ¹ Speciální nepočtené, ale velmi rozsáhlé projekty zaměřené na národní a kulturní identitu (NAKI), jejichž poskytovatelem je Ministerstvo kultury ČR.
- ² Právněhistorické studie 43, 2013, s. 420–422.
- ³ Pokud není dále uvedeno jinak, tak je pracovištěm badatelů Univerzita Karlova Právnická fakulta.
- ⁴ Témata příspěvků: Prof. Jan Kuklík Was There an Alternative to the Transfer of German Minority? Dr. Matěj Špurný Citizenship and Property Rights, Dr. Martin David Brown The English Language Discourse Surrounding the Transfer/Expulsion of the Sudeten Germans, Dr. René Petráš The End of the International Protection of Minorities under the Auspices of the League of Nations.

Zpráva z konference právních romanistů „*Scuola di perfezionamento sui Fondamenti romanistici del diritto privato europeo*“

Od 28. dubna do 4. května 2014 hostilo bulharské Chaskovo celoevropské setkání odborníků na římské právo s názvem „*Scuola di perfezionamento sui Fondamenti romanistici del diritto privato europeo*“, které uspořádalo Meziuniverzitní centrum pro studium římského práva a římské právní vědy ve spolupráci se sofíjskou Univerzitou národního a světového hospodářství v prostorách tamějšího Regionálního centra pro distanční vzdělávání. Konference si kladla za cíl shromáždit účastníky z různých částí Evropy a společně zkoumat kořeny novodobého soukromého práva. Přitom se ale svým pojetím, jak napovídá název, snažila připodobnit spíše ideálu antické školy, v níž učitelé předávají žákům vědomosti a obohacují tak jejich následnou vědeckou činnost. Tato koncepce vzešla již z přání účastníků VIII. semináře „*Diritto romano ed attualità*“, který se na stejném místě konal v říjnu 2012. Sympozia se zúčastnily téměř tři desítky příspěvovatelů z Bulharska, České republiky, Itálie, Polska, Rumunska, Ruska, Srbska a Ukrajiny.

Úvodního slova se ujal Konstantin Tanev z Univerzity národního a světového hospodářství v Sofii, který byl zároveň hlavním organizátorem celé konference. Vyzdvihl úlohu římského práva jako univerzálního základu kontinentálního práva a vyjádřil radost z úzké spolupráce mezi evropskými romanisty, jež je pravidelně obdobnými konferencemi stále více prohlubována. První referát s názvem *Obtížné hranice mezi zlomyslností a lstí v pozdně republikánské reflexi* přednesl Alessandro Corbino z univerzity v Katánii. Následovali Leonid Kofanov z ruské Akademie věd s příspěvkem *Ius naturale, ius gentium, ius commercii a jejich vztah s ius civile* a Piotr Niczyporuk z univerzity v Bělostoku na téma *Aktivity bankéřů ve starověkém Římě jako prototyp moderních bankovních operací*.

Druhý den jednání zahájil Francesco Musumeci z univerzity v Katánii příspěvkem *Iactus mercium: Lex Rhodia v rámci římského práva*. Dále vystoupil Osvaldo Sacchi z neapolské univerzity na téma *Osoba jako věc a jako individuum, od zkušenosti římského práva k paradigmatu současného práva*, Natale Rampazzo z italského Institutu mezinárodních právních studií Národní výzkumné rady na téma *Obtíže plnění závazků v římském právu a v evropském právu*, Emilija Stankovic z univerzity v Kragujevacu hovořila o *Laesio enormis*, nakonec Magdolna Sič z novosadské univerzity vystoupila s příspěvkem na téma *Římské katastry, pozemkové knihy a instrumentum venditionis*.

Valerio Minale z Univerzity Luigi Bocconiho v Miláně prezentoval jako první přednášející třetího dne příspěvek *Právo na odvolání před obdobím pozdní antiky*, následoval Jan Šejdl z Univerzity Karlovy s příspěvkem *Několik poznámek ke služebnostem a k jejich systematické a terminologii*, dále Marek Novák z Univerzity Karlovy na téma *Posesorní ochrana v římském právu a novodobém českém právu*, Elzbieta Loska z Univerzity kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě na téma *Postavení herců a hereček v římském*

manželském právu a nakonec Lyuba Radulova ze sofijské Univerzity svatého Klimenta Ochridského s referátem nazvaným *Několik právních problémů ve vztahu k portoriu*.

Následující jednací den otevřela svým příspěvkem *Coemptio (Gaius, Inst. I. 114–115a) jako odraz ekonomické reality* Ghenka Mozzhuhina z Jihozápadní univerzity Neofita Rilského v Blagoevgradu. Dále vystoupil Stoyan Lazarov z Univerzity národního a světového hospodářství v Sofii na téma *Procesní základ subrogace*, Emilia Ganeva z Univerzity národního a světového hospodářství v Sofii s referátem *Vliv morálky na občanské právo prismatem restitutio in integrum*, Piotr Kołodko z univerzity v Bělostoku s příspěvkem *Kompetence praefectus vigilum ve starověkém Římě*, Sorin-Alexandru Vernea z bukuřeštské univerzity na téma *Záruka prodávajícího za evikci a vadám v římském právu*, Anton Panov z ruské Akademie věd na téma *Locatio conductio a depositum ve Rhodském námořním zákoně, Basilikách a Digestech* a pak David Falada z Univerzity Karlovy s příspěvkem *Právněromanistická tradice a školy právního myšlení*. Konferenci uzavřel Konstantin Tanev z Univerzity národního a světového hospodářství v Sofii, který vystoupil s přednáškou *Zápůjčka v nouzi jako smlouva v dobré víře? Stanovisko Cervidia Scaevoly k periculi pretium*.

Poslední den účastníci konference navštívili Tatul, archeologické naleziště nalézající se poblíž města Kardžali v pohoří Rodopy nedaleko bulharsko-řecké hranice, ilustrující nejstarší dějiny Bulharska. Na skalním vrchu byla před několika lety objevena dávno zapomenutá thrácká svatyně a kamenný sarkofág, údajný hrob mytického pěvce Orfea, který byl ve starověku významným centrem náboženského uctívání.

V Chaskovu zaznělo mnoho zajímavých příspěvků, které prohlubují dosavadní znalosti o římském právu a objevují nové souvislosti s novodobými soukromoprávními normami. Následná diskuse a především početné komentáře ctěných profesorů pak působily ostatním účastníkům jako vítané podněty pro rozšíření jejich referátů i další vědeckou činnost. Konference se nesla ve velmi přátelském duchu, byla také vhodnou příležitostí k neformálním setkáním odborníků na římské právo z celé Evropy a rozvíjení jejich další spolupráce. O jejím přínosu může mimo jiné svědčit připravovaný sborník.

Marek Novák

**Historicko-právna analýza príčin a následkov druhej svetovej vojny
Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej v Banskej Bystrici na Právnickej fakulte UMB
v dňoch 4.–6. marca 2015**

Tento rok si pripomínáme azda najvýznamnejšiu udalosť uplynulého storočia. Je to už 70. rokov, čo skončila druhá svetová vojna, konflikt nevídaných rozmerov, s celosvetovými následkami, hrôzami, početnými obeťami. Konflikt, aký už ľudstvo nechce nikdy zažiť, nikdy opakovať. Prevažná väčšina z nás túto vojnu pozná už len sprostredkovane, bez vlastných negatívnych prežitkov. Žijeme dlhodobo v mieri, pokojne, v podstate bezstarostne. A práve preto je potrebné sa druhej svetovej vojne neustále venovať, pripomínať ju, analyzovať, skúmať so všetkými konzekvenciami. Pretože len ak budeme dobre poznať minulosť a budeme ochotní sa z nej poučiť, snáď dokážeme ovplyvniť svoju budúcnosť.

Okrúhleho výročia ukončenia druhej svetovej vojny sa ako výbornej príležitosti na interdisciplinárnu diskusiu chopila Katedra dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V dňoch 4.–6. marca 2015 zorganizovala medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom „HISTORICKO-PRÁVNA ANALÝZA PRÍČIN A NÁSLEDKOV DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY“. Konferencia sa konala v priestoroch Právnickej fakulty UMB v Banskej Bystrici. Jej primárnym poslaním bolo prezentovať výsledky vedecko-výskumnej činnosti z oblasti moderných dejín štátu a práva, široko koncipovaná téma však podnietila záujem tiež odborníkov a vedecko-pedagogických pracovníkov z iných odborov, ako napr. teórie štátu a práva, politológie, medzinárodných vzťahov, histórie, sociológie či jazykovedy.

Konferenciu dňa 4. marca 2015 podvečer slávnostne otvoril prof. Dr.h.c. JUDr. Vladimír Čečot, CSc., prodekan PrF UMB pre vedu, výskum a rigorózne konanie, príhovorem v mene dekana PrF UMB Mul. Dr.h.c. JUDr. Mojmíra Mamojku, CSc., pod ktorého záštitou sa konferencia konala. K otvoreniu konferencie následne prispeli svojimi príhovormi tiež Dr.iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD. v pozícii vedúceho Katedry dejín štátu a práva, ako aj ctení hostia a odborníci na regionálne dejiny – PhDr. Stanislav Mičev, PhD., riaditeľ Múzea SNP v Banskej Bystrici a PhDr. Roman Hradecký, riaditeľ Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Atmosféru dotvorila cimbalová muzika a spev v podaní Univerzitného folklórneho súboru Mladosť.

Nasledujúce dva dni 5.–6. marca 2015 tvorili samotnú rokovaciu časť. Niesli sa v konferenčne pracovnom duchu, v znamení diskusií na rozmanité témy úzko súvisiace s problematikou príčin a následkov II. svetovej vojny. Odznali tu predovšetkým príspevky štátoprávneho charakteru – venované otázkam rozbitia Československa, jeho medzinárodno-právneho uznania, resp. neuznania, otázkam vzniku a právnej existencie Slovenského štátu, zákonodarstvu, problematike kontinuity či diskontinuity práva, až po hospodárstvo a financovanie štátnej moci. Mnohé príspevky boli následne zamerané na obdobie po skončení vojny. V nich sa diskutéri sústredili okrem iného najmä na retribučné súdnictvo,

povojnové procesy vôbec, dotkli sa tiež problematiky znárodňovania, či potreby unifikovať a kodifikovať povojnové právo v obnovenom Československu. Účastníci z Poľska so svojich príspevkoch priblížili politické a právne determinanty poľsko-nemeckých vzťahov s relevanciou a konzekvenciami do súčasnosti, venovali sa tiež otázkam genocídy a porušovania ľudských práv počas druhej svetovej vojny. Konferenciu obohatili tiež príspevky z odboru politológie a medzinárodných vzťahov. Kolegovia v nich analyzovali napr. prvotné podnety pre európske integračné procesy už počas druhej svetovej vojny, ako jeden z dôsledkov protifašistického odboja v západnej Európe. Z teoretického hľadiska tiež rozobrali rôzne aspekty komunizmu, nacizmu, fašizmu, ich „neo“ formám, poukázali na dosah týchto doktrín a ich nástrahy i v súčasnosti. Určitém odľahčením bol príspevok jazykovedného charakteru o odraze vojny v dodnes bežne používanej terminológii. Celkovo možno zhodnotiť, že rokovacie dni konferencie otvorili priestor na bohatú diskusiu o druhej svetovej vojne, najmä o jej historických, politických, ekonomických a právnych aspektoch. Napriek značnému časovému odstupe od ukončenia tohto svetového konfliktu majú reálny dosah až do súčasnosti.

Vedeckú konferenciu svojou účasťou podporili takmer štyri desiatky hostí. Prevažovali kolegovia z právnických fakúlt z celého Slovenska, kolegovia z Filozofickej fakulty UMB a Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici. Vzácnymi hosťami boli zahraniční účastníci z Českej republiky (Masarykova univerzita v Brne, Vysoká škola regionálneho rozvoje Praha) a z Poľska (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu; Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). Osobitná vďaka za účasť a podporu konferencie patrí riaditeľovi Múzea SNP v Banskej Bystrici Dr. Mičevovi a riaditeľovi Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici Dr. Hradeckému. Naznačená skladba účastníkov konferencie vytvorila priestor nielen pre plodnú odbornú debatu, výmenu vzájomných skúseností a poznatkov, ale i na nadviazanie a prehĺbenie spolupráce s domácimi a zahraničnými univerzitami, fakultami a vedecko-výskumnými pracoviskami. Všetky vedecké štúdie a príspevky účastníkov budú publikované v recenzovanom vedeckom zborníku.

Počas konferenčných dní pripravili organizátori pre svojich hostí kultúrny program v podobe návštevy Stredoslovenského múzea, Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici a komentovanej prehliadky mesta „Po stopách židovskej komunity v Banskej Bystrici“. Za túto možnosť a kvalitný odborný výklad patrí vďaka jednak spomínaným pánom riaditeľom a tiež historikovi a turistickému sprievodcovi pánovi Jozefovi Ďuriančikovi.

Na záver možno konštatovať, že konferencia bola jednoznačne prínosná najmä pre svoju interdisciplinaritu, otvorenosť názorov a prístupov k riešeniam problematiky vojnového konfliktu – z pohľadu minulosti, a potenciálne i dneška. Bola vydareným podujatím, vedecky, organizačne i ľudsky. Za kolegov z Právnickej fakulty UMB v Banskej Bystrici chcem vysloviť želanie, aby sa nám darilo v budúcnosti vytvárať mnoho podobne prít'azlivých a podnetných akcií.

Ivana Šošková

Jméno a právo

Ve dnech 16. a 17. dubna 2015 se konala mezinárodní konference „Name und Recht in Europa“ pořádaná Universitou v Regensburgu. Tuto, v pořadí již pátou interdisciplinární konferenci, pořádal Arbeitskreis Sprache und Recht, spojující jak právnickou (Fakultät für Rechtswissenschaft) tak i filozofickou fakultu (Fakultät für Sprach-, Literatur- und Kulturwissenschaften) této univerzity a Deutsche Gesellschaft für Namenforschung. Setkání bylo věnováno společným otázkám a styčným plochám právní historie a onomastiky, které jsou právní vědou i lingvistikou dosud málo probádané. Spojení těchto dvou přístupů vytvořilo plastický obraz celé problematiky v jeho komplexnosti a obsáhlosti.

Jednání konference bylo otevřeno prof. Dr. Friedhelmem Debussem, (Universität Kiel), který přednesl referát nazvaný „**Co je to jméno?**“, v němž se nad touto problematikou zamýšlel z pohledu jazykové vědy. Zároveň se zaměřil i na historické kořeny vzniku jednotlivých jmen, nad jejich zkratkami a různě zlidovělými formami. Poukázal na vývoj ve směru modernizace jmen a použití zkrácených forem jako např. místo Maximilian pouze Maxi i v úředním styku a ne pouze jako přezdívka.

Následné jednání bylo celkově koncipováno tak, že k jednomu aktuálnímu tématu byl vždy přednesen referát z pohledu jazykové vědy a návazně pak z aspektu právní vědy a praxe. První okruh otázek byl věnován **osobnostním právům a ochraně obchodních známek z pohledu současné legislativy a práva EU** (Das Unionsrecht des Waren- und Personennamen). Z pohledu jazykového první vystoupil prof. Dr. Jörg Fritzsche, (Universität Regensburg) a zaměřil se na obchodní známky a právo EU. Zamýšlel se nad možnými konflikty mezi právní ochranou ochranných známek a ochranou jména jednotlivců i právnických osob v rámci unijní legislativy. Jako další referující vystoupil s referátem „Jména osob“ (Personennamen) prof. Dr. Anatol Dutta (Universität Regensburg). Ve svém vystoupení se zabýval právní formou ochrany vlastního jména z hlediska mezinárodního a vnitrostátního práva. Poukázal na problémy, které vznikají v případě dvou ev. více občanství a znění jména např. v němčině a angličtině, francouzštině (James, Jacques, Jakub), kde existují výrazné odchylky, nebo různé koncovky jmen apod. Poukazoval na konkrétní příklady kdy je např. šlechtický predikát součástí jména jako např. princ, princezna a problémy vznikající pokud tato osoba chce žít v Německu nebo jiné zemi EU, kde šlechtictví neexistuje. Klade si otázku jak tyto problémy správně řešit i z hlediska osobnostních práv a zda je vhodné jména překládat či nikoliv. Poukázal na aktuálnost dané problematiky zejména z pohledu rostoucí migrace i imigrace v rámci zemí EU. Zdůrazňuje, že dosud neexistuje komplexní úprava v rámci EU. Dalším tématem jednání byla otázka spojená s problematikou **osobních jmen v Německu** (Personennamen und Recht in Deutschland) nejprve z pohledu právní vědy, kde se k rodinným jménům vyjádřil prof. Dr. Dr. h. c. Die-

ter Schwab (Universität Regensburg). Jeho vystoupení se nejprve zaměřilo na vznik jména z historickoprávní perspektivy, z pohledu obyčejového práva, následně pak římského práva až po moderní dobu. Zdůraznil důležité momenty celého historického vývoje, kdy vzniká zájem státu na správném označení jednotlivce jako např. soupisy poddaných, soupis branců, daňová evidence. Poukázal na to, do jaké míry mělo společenské postavení vliv na jméno, na šlechtický přídomek apod. Ochrana, která byla v minulosti státem poskytována, se rozšířila i do oblasti obchodního práva kdy byla a nadále je poskytována obchodnímu závodu a obchodní firmě. Následně se pak věnoval právní úpravě získávání jména, svobodné či omezené volbě rodičů při výběru křestního jména dítěte, změně tohoto jména, přijetí přezdívky a změně příjmení. Poukázal na vývoj v tvorbě příjmení kdy Německý občanský zákoník z 1900 (dosud platný) stanovil, že sňatkem žena získává jméno mužovo. Přiblížil změny, vzniklé další novelizací tohoto ustanovení v praxi. Poukázal na velké množství variant, které občané mají v tvorbě a přijímání příjmení při sňatku, rozvodu apod. Z lingvistického pohledu jej doplnil prof. Dr. Konrad Kunze (Universität Freiburg), který se zabýval **příjmením a jménem osob** (Namen natürlicher Personen). Zamýšlel se nad nejrůznějšími přepisovými jmeny (např. Käthe Müller přepisované v zahraničí jako Kaethe Mueller, tak aby byla čitelná na čtecím zařízení v jiném státě), dále nad změnami jmen cizího původu: řecká jména Papadopoulos, francouzská, polská (Czerwinsky, Czerwinski) slovanská apod. Zároveň si kladl otázku, zda je vhodné zachovávat omezení v počtu jmen, tvořících příjmení (Becker-Ross-Troeller) a jejich změny v případě některých států, kdy dochází ke změně v ženském rodě určitého jména.

Dalším diskutovaným tématem byla otázka **firemního práva**, které se pouze z pohledu právní vědy (Namen der Unternehmen und juristischen Personen) věnoval prof. Dr. Diethelm Klippel (Universität Bayreuth).

Zasedání prvního dne pak završila slavnostní přednáška prof. Dr. Dr. h.c. mult. M. Stolleise z Max-Planck Institutu pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem na téma „**Pojmenování světa**“. Ve svém vystoupení se zamýšlel nad genezí slova, označením světa, a jeho proměnách v průběhu dějinného vývoje. Vycházel přitom z analýzy různých, zejména náboženských výkladů vzniku a pojmenování světa.

Následující den se referenti zaměřili na oblast anglické, románské a slovanské právní kultury, kdy se zabývali jednotlivými specifiky z hlediska lingvistického a zejména právního. Z lingvistického pohledu problematiku v oblasti Velké Británie přiblížil (Personennamen und Recht in Großbritannien) prof. Dr. Richard Coates (University of the West of England, Bristol) a z právněhistorického pohledu pak Dr. Saskia Lettmaier (Universität Regensburg). Coates připomenul fakt, že anglický systém nerozlišuje použití křestního jména pro mužský a ženský rod jako např. Shirley (původně mužské jméno, po popularitě Shirley Temple se stává i jménem ženským). Ve svém vystoupení si kladl provokativní otázky jako např. „Musí mít osoba vůbec jméno? Musí jméno být vytvořeno z hlediska konvenčních jazykových struktur nebo stačí např. pouhý znak? Musí jméno odrážet pohlaví jeho nositele? Lze z právního pohledu odmítnout registrovat jméno z toho důvodu, že není tradiční, je politicky nevhodné či nekorektní apod.“ dále pak „Jak je upraveno a je-li vůbec regulováno užívání určitého jména více osobami najednou a jaké jsou možnosti právní ochrany nositele jména proti zneužití?“ Dr. Saskia Lettmaier poukázala na zvláštnosti anglosaské jazykové oblasti při tvorbě vlastních jmen a na rozdílnost právní úpravy mezi jednotlivými částmi Velké Británie (Anglie a Wales, Skotsko, Severní Irsko). Zdůraz-

nila velkou autonomii jednotlivce ve výběru jména rodičem dítěte popř. možné následné změny jména, která ve Velké Británii funguje.

Další série referátů byla věnována okruhu románské právní kultury. Z lingvistického pohledu vystoupil na téma „**Osobní jména a právo v románské kulturní oblasti**“ prof. Dr. Dieter Kremer (Universität Trier) a pohled právníký přednesl prof. Dr. Walter Pintens (Universität Leuven). Kremer zdůraznil, že tento systém má některé specifické rysy, dané historickým vývojem, sociálním postavením jednotlivce ve společnosti a jeho příslušností k rodině. Poukazoval na příkladech na možné varianty vzniku a tvorby jednotlivých jmen. Při svém výzkumu využíval demografické údaje získané ze záznamů soudního tribunálu v Coimbre z let 1541–1820. Zdůraznil i některé zvláštnosti např. v portugalské úpravě kde se v této oblasti objevuje vliv kolonizace. Poukázal na zvláštní sociální skupiny osob, které mají vlastní systém tvorby jmen (Židé, Romové apod.). Nepochybně měla na tvorbu jmen vliv i migrace obyvatel a zdomácnění cizích jmen. Pintens se pak zabýval problematikou příjmení dětí, které se narodily v manželství nebo v registrovaném partnerství. Svůj výklad zaměřil na právní oblast Belgie, Francie, Itálie, Lucemburku, Holandska, Portugalska a Španělska, které pak blíže sledoval. Zdůrazňoval, že právo na tvorbu jména se stává v posledních letech liberálnější a možnosti, které rodiče v tomto směru mají, jsou velmi rozsáhlé, přičemž se vytrácí rozdíl mezi manželskými a nemanželskými dětmi. Ukázal, že románská právní oblast zná více modelů tvorby jména dítěte. Rozdíl se objevují zejména tehdy, kdy jsou oba rodiče dítěte známi. Rozlišuje čtyři modely tvorby jména kdy je dítěti dáno buď: (a) povinné jméno otcovo (b) je možná volba mezi příjmením otce nebo matky (c) je možné dvojité příjmení nebo (d) volba mezi příjmením otce, matky nebo dvojitého příjmení. Poukazoval na skutečnost, že jméno a příjmení člověka není již rozhodné pro jeho individualizaci tak jako tomu bylo v minulosti, neboť v současnosti jsou jiné technické a digitální metody jeho odlišení od ostatních občanů apod.

Poslední blok jednání byl věnován sledované problematice v Rusku. Lingvistický přístup přiblížila prof. Dr. Natalija Vasil'eva, (Ruská akademie věd, Moskva) a z právního hlediska pak Antje Himmelreich, (Institut für Ostrecht München, Regensburg). Vasil'eva nejprve přiblížila obor tzv. právní lingvistiky v Rusku a poukázala na některá specifika tvorby jmen v Rusku, kde se jméno jednotlivce skládá ze tří jmen, tj. křestního jména, jména otce a příjmení. Nastínila přitom problémy spojené s transliterací jmen, které jsou např. povinné při vydání cestovního pasu apod. Antje Himmelreich se zaměřila na analýzu právních norem, které danou problematiku upravují. Věnovala se i otázce právnických osob, jejich názvům a jejich právní ochraně. Na závěr celého jednání vystoupila Dr. Dietlind Kremer, vedoucí jazykového centra v Lipsku (Namenkundlichen Zentrum der Universität Leipzig), která účastníky seznámila s náplní práce Centra a s problémy, které vznikají zejména v případě imigrantů a použití jejich jmen v Německu, popř. při jejich transkripci v úředním styku. Kromě této praktické činnosti se Centrum zaměřuje i na vědecké objasnění původu jednotlivých jmen, jeho historie a společenského významu.

Organizátoři konference plánují publikaci přednesených referátů, které tak vytvoří podklad pro další studium této problematiky a zároveň inspiraci pro praktické řešení některých aktuálních otázek spojených s právní regulací jména. Setkání bylo velmi inspirativní svojí šíří a především různými pohledy na sledovanou problematiku, které byly výsledkem právě mezioborové spolupráce vedoucí k pochopení problému v jeho nejrůznějších spletnostech a vzájemných vazbách.

Petra Skřejpková

Diskuse o poválečné retribuci na Malé Skále

Ve dnech 16. a 17. dubna 2015 pořádalo Centrum právněhistorických studií Historického ústavu Akademie věd ČR a Právnické fakulty UK tradiční vědecký diskuzní seminář s tématem *Retribuce: spravedlnost, či odplata?* Setkání se konalo v prostorách společenského salónku v hotelu Kavka. Dvoudenního zasedání v malebném prostředí Českého ráje se zúčastnili zástupci historické i právnické obce s cílem zhodnotit dosavadní výzkum a zodpovědět zásadní a sporné otázky v této oblasti včetně komparace s ostatními státy Evropy. Téma diskuzního semináře nebylo vybráno náhodně, letos se připomíná 70. výročí nejen od konce druhé světové války, ale též i od zahájení retribučního soudnictví, které mělo stíhat válečné zločince, zrádce a kolaboranty.

Konferenci svým vystoupením zahájil průkopník a autor první publikace o retribuci Mečislav Borák. Ve svém příspěvku shrnul dosavadní práce vydané k problematice retribuce. Kromě knižně publikovaných výstupů se zaměřil i na diplomové a jiné kvalifikační práce, které ve svém souhrnu více méně pokrývají základní výzkum rozhodovací činnosti jednotlivých mimořádných lidových soudů. Borák shrnul, že tímto způsobem je v současné době zpracováno prakticky všech 24 mimořádných lidových soudů (MLS), které na území České republiky po válce působily.

Vedle tohoto příspěvku se přítomní mohli seznámit s výzkumem Jana Ciglbauera na téma hrdelních případů MLS v Českých Budějovicích. Diskusi mezi přítomnými vyvolal příspěvek Daniely Němečkové z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, který se zabýval laickým prvkem v rozhodovací činnosti MLS v Mladé Boleslavi. Polemika se týkala především postavení předsedy senátu, který po přehlasování laickými členy senátu musel vyhotovit rozhodnutí proti svému přesvědčení a toto odůvodnit. Podle přesvědčení některých přítomných historiků nešlo o závažný problém, neboť v době retribuce byl důraz kladen především na rychlost řízení, resp. možnost zařazení do odsunu.

Druhý den konference zahájil svým příspěvkem Pavel Kmoch. Přítomní se měli možnost seznámit se s výstupy jeho výzkumu malé retribuce na Benešovsku se zaměřením na národnostní problematiku. Druhým přednášejícím byl Jiří Louda, který představil výsledky své dosavadní práce při výzkumu malé retribuce na Semilsku. Dopolední blok uzavřela Kateřina Lozoviuková s poutavým příspěvkem nazvaným „*Zakázaná láska*“ – *tretní postih milostných vztahů a retribuční soudnictví*, ve kterém se zabývala tzv. horizontální kolaborací. Okupace přinesla i některé paradoxy: v období protektorátu byli v této oblasti trestáni spíše muži, po válce spíše ženy.

V odpolední části představila Lucie Chrobáková případy třídní justice před senáty MLS v Hradci Králové v období tzv. druhé retribuce. Věnovala se případu JUDr. Jana Chudoby, jehož postavu ve své knize *Zbabělci* zvěčnil Josef Škvorecký.

Posledním řečníkem byl Vojtěch Kyncl z Historického ústavu Akademie věd, který se věnoval stíhání válečných zločinců v Československu po roce 1945 se zaměřením na plynové vozy a potrestání pachatelů válečných zločinů nejen bezprostředně po druhé světové válce, ale i v 50. a 60. letech.

Konference se nesla v přátelském duchu a byla vyplněna neformálními setkáními i náruživou diskusí o jednotlivých tématech. Na odpovědi na otázku, zda byla poválečná retribuce spíše odplatou nebo spravedlností, se však zúčastnění neshodli. Stále chybí zevrubnější monografie obecně se zabývající problematikou MLS, která by shrnovala a statisticky zhodnotila retribuci jak do roku 1947, tak i v druhé vlně v roce 1948. Vedle toho neexistuje žádná publikace, která by analyzovala retribuci podle tzv. malého retribučního dekretu a v následujících letech ji ani nelze očekávat kvůli velkému počtu trestních nalézacích komisí. Nicméně diskuzní seminář svůj účel splnil, vzájemná výměna informací i setkání většiny odborníků na toto téma v České republice přispěly jak k vzájemné informovanosti, tak zejména k plodné diskusi, která přinesla mnoho podnětů pro bádání v dané oblasti.

Daniela Němečková, Ivana Bláhová

Zpráva ze XVII. konference právních romanistů České republiky a Slovenské republiky konané ve dnech 15.–16. května 2015 v Praze

Konference právních romanistů České republiky a Slovenské republiky je již tradiční akcí, která se vždy v dubnu či květnu koná na některé z českých či slovenských univerzit. Letošní ročník, v pořadí sedmnáctý, se konal ve dnech 15.–16. května 2015 na půdě Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Téma „Římské právo v moderních kodifikacích“, které organizátoři zvolili, je v současnosti vysoce aktuální, a to především ve spojení s přijetím zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále jen „OZ 2012“) v České republice. O římském právu ve spojení s novodobými zákoníky se však nemusí hovořit jen v duchu platného občanského práva, dokonce ani soukromého práva, jak z příspěvků účastníků konference vyplynulo.

Dne 15. května 2015 večer se účastníci sešli v budově PF UK za účelem slavnostního zahájení romanistické konference.

Jednacím dnem byl však až den následující. Rozdělen byl do šesti bloků po třech či čtyřech příspěvcích, po nichž vždy následovala diskuse. Před prezentací samotných příspěvků přivítal účastníky krátkým projevem prof. JUDr. Jan Dvořák, CSc., proděkan PF UK, vedoucí katedry občanského práva, který zdůraznil význam římského práva pro dnešní právo a explicitně zmínil dobrou víru, která je jedním z velmi důležitých institutů uplatňujících se jak za dob starověkého Říma, tak v platném právu soukromém. Slovo dále převzal prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., proděkan PF UK, vedoucí Katedry právních dějin PF UK, který jednání zahájil a udělil slovo první přednášející – **Mgr. Evě Dudásové** z Univerzity Komenského v Bratislavě.

Příspěvek Mgr. Dudásové „*Římské právo v moderních kodifikacích: historické, právní a společenské příčiny*“ shrnoval hlavní důvody, proč římské právo nezůstalo pouze právem městským, uzavřeným, ale naopak se z něj stal spojovací prvek expandující Římské říše, který se v tu více tu méně stejně podobě dochoval v mnoha státech Evropy. Vyzdvihnout byl význam praxe cizineckého praetora, vytvoření *ius gentium* a provinční právní úpravy vedle již existujícího *ius civile*. Za milník periodizace římských dějin a přechod mezi římským právem jako právem městským a právem rozšiřující se říše zvolila Mgr. Dudásová rok 89 př.n.l.

V prvním bloku příspěvků dále vystoupila **doc. JUDr. Michaela Židlická, Dr.**, z brněnské Masarykovy univerzity, jejíž tématem byly „*Personae v novém občanském zákoníku*“. Docentka Židlická na úvod upozornila na jedno z pojmů římského práva a současnosti, že každému má být dáno, co jeho jest, tedy na zásadu rovnosti subjektů. V případě, že některý ze subjektů z různých příčin není schopen své záležitosti obstarat sám, je chráněn ustanovením poručníka či opatrovníka. Stěžejním bodem příspěvku byla úvaha nad začleněním institutu marnotratníka, známého římskému právu, do oddílu týkajícího se manžel-

ského majetkového práva v OZ 2012. Předchozí úprava byla dle docentky Židlické nedostatečná a tak lze jen uvítat, že došlo k návratu marnotratníka do českého právního řádu.

První blok uzavřel **doc. JUDr. Petr Bělovský, Dr.**, z Univerzity Karlovy v Praze, který pojednal o „*Nabývání vlastnictví v českém občanském zákoníku v kontextu římského práva*“. Ve svém příspěvku se věnoval především nauce o titulu a modu ve vztahu k převodu vlastnictví, resp. nabytí vlastnictví z kupní smlouvy a představení různých přístupů k této otázce v historickoprávním vývoji. Na rozdíl od římskoprávní úpravy se dle ustanovení OZ 2012 převádí vlastnické právo *solo consensu*, tj. již okamžikem účinnosti smlouvy. Doc. Bělovský poukázal též na problematiku ustanovení OZ 2012 týkající se s tím související právní úpravy vícečetného prodeje. V následné bouřlivé diskusi, bylo mimo jiné upozorněno na to, že věcněprávní účinky smlouvy o převodu vlastnického práva mají dle důvodové zprávy k OZ 2012 oslabit přežívající římskoprávní dogma o titulu a modu nabytí, které se uplatňovalo i v ABGB a BGB.

Druhý blok zahájil svým příspěvkem „*Conditiones římského práva a moderní bezdůvodné obohacení*“ **JUDr. Petr Dostálík, Ph.D.**, z Univerzity Palackého v Olomouci. Ten se věnoval rozboru zásady zákazu obohacení se ke škodě druhého a její aplikaci v římském právu a v současném platném právu. Tento princip se však v římském právu neobjevuje jen v rámci bezdůvodného obohacení, ale nalézáme jej i jinde, např. v institutu *fiduciae*, nebo v případech, které vedou podle přirozeného práva k nabytí vlastnického práva, jako je tomu např. u specifikace či smísení. Diskuse se následně rozhořela o další otázce, které se velkou měrou taktéž JUDr. Dostálík zabýval ve svém příspěvku, a to, zda v římském právu existovala obecná klauzule bezdůvodného obohacení, nebo zda bylo možno poskytnout žalobu z bezdůvodného obohacení jen tam, kde je popsána zvláštní skutková podstata, a též jestli je generální klauzule bezdůvodného obohacení potřebná v dnešní právní úpravě.

Dále vystoupil **doc. JUDr. Jiří L. Bílý, Ph.D., Eq.M.**, působící na Univerzitě Komenského v Bratislavě, který přednesl příspěvek na téma „*Římské vinohradní právo a jeho recepcce v moderních právních řádech*“, v rámci jehož pojednal o správě a organizaci hornictví a vinohradnictví. Taktéž uvedl příklad ze současné praxe, kdy na rozdíl od vypracované, ale zároveň jednoduché právní úpravy vinohradnictví ve starověkém Římě, se dnešní pěstitelé vína potýkají s mnohonásobně komplikovanějšími právními předpisy.

Druhou část zakončil **Jan Ullmann** z Univerzity Karlovy v Praze příspěvkem z oblasti veřejnoprávní „*Crimen falsi v římském právu a dnes*“. Posluchači byli seznámeni s tím, co vše bylo posuzováno jako *crimen falsi*. Jeho široce formulovaná skutková podstata zahrnovala padělání veřejných i soukromých listin (zejména závětí), křivou výpověď a penězokazectví, které se vztahovalo nejen na římské mince, ale i na cizí. Dle přednášejícího se tedy jednalo o první mezinárodněprávní ochranu mincí. Tresty se odvíjely od závažnosti spáchaného skutku a společenského postavení osoby pachatele a zněly buď na konfiskaci majetku, *deportatio in insulam* či trest smrti, ten se ovšem nevztahoval na římské občany. Následně přednášející porovnal úpravu padělání veřejných listin a peněz v moderních kodifikacích a shrnul jejich podobnosti či odlišnosti od římskoprávní úpravy dle *lex Cornelia de falsis*.

Třetí a čtvrtý blok byly tématicky zaměřeny především na otázky spadající do oblasti věcných práv. Jako první vystoupil **Mgr. Matej Milkvý, Ph.D., LL.M.**, z Univerzity Komenského v Bratislavě se svým příspěvkem „*Vplyv římského práva na civilistické vymedzenie pojmu vecných práv*“. Nejprve uvedl charakteristiku pojmu věcných práv, jakožto práv,

kteřá umožňují oprávněné osobě bezprostřední panství nad věcí. Následně se věnoval vztahu pojmů *dominium a ius*, funkci a použití *actiones in rem*, rozlišení věcných práv a *iura in re aliena* a věcných práv a obligací, to vše v kontextu historického vývoje od justiniánské kodifikace, přes glosátory, komentátory, myšlenky přirozenoprávních škol i pandektistů.

Z Masarykovy univerzity přijela **Mgr. et Mgr. Lenka Šmídová Malárová**, která se zabývala tématem „*Insula in flumine nata*“ v novém občanském zákoníku a předchozích občanskoprávních úpravách“. Magistra Šmídová Malárová pojednala o úpravě způsobu originálního nabytí vlastnického práva k přirozenému přírůstku k nemovité věci – naplavenině, strži, ostrovu a vodnímu korytu – v OZ 2012. Účastníci konference na konci tohoto bloku především diskutovali o tom, zda a jak často bude tato právní úprava využitelná v České republice.

Mgr. Bc. Lucie Obrovská, Ph.D., se zajímala o „*Právní postavení zvířete v římském právu a právu moderním*“. Nejprve se přednášející zabývala obecně antickou, podrobněji pak římskoprávní úpravou pojmání otroků a zvířat, resp. shodných i odlišných rysů v přístupu k těmto dvěma kategoriím věcí. Jak bylo demonstrováno na několika příkladech, otroci i zvířata jsou uváděni v pramenech římského práva společně (např. při způsobení škody zvířetem, otrokem či osobou *alieni iuris*), jindy však vzhledem ke svým zvláštním kvalitám, mají otroci vyčleněnou právní úpravu odlišnou od zvířat (např. v případě úmyslného usmrcení otroka). Dále byl posluchačům přiblížen vývoj myšlenek o ochraně zvířat od středověku až k současné právní úpravě v České republice a v zahraničí, přičemž zejména v posledních desetiletích lze vysledovat trend posilování práv zvířat. Obecně lze říci, že v právní úpravě okolních zemí zvířata nejsou objekty práva, ovšem ustanovení o věcech se na ně použijí, pokud neexistuje zvláštní úprava.

Po obědě, ve čtvrtém, opět věcnými právy ovládaném bloku, se představil **Marek Novák** z Univerzity Karlovy v Praze. Jeho tématem bylo „*Nabytí držby v římském právu a současnosti*“. Po připomenutí znaků držby a způsobů, jakými lze držbu nabytí dle římského práva, rozebral přednášející pojmosloví týkající se nabytí držby. ABGB rozlišuje, zda se držba nabyvá bezprostředně (k věci ničím), prostředně (svémocným uchopením věci někomu náležející proti vůli dosavadního držitele), přičemž u obou dvou způsobů jde o originální nabytí, nebo prostředně s vůlí dosavadního držitele, kde jde o derivativní způsob nabytí držby, a v návaznosti na způsob nabytí držby se určuje i její rozsah. Naproti tomu ve vládním návrhu občanského zákoníku z r. 1937 se pojmy bezprostředně a prostředně používají ve významu originálně a derivativně, a v OZ 2012 je zmatečně užito slov bezprostředně (myšleno originálně) a odvozeně, a vznikají tak pochybnosti o rozsahu držby nabyté svémocně proti vůli dosavadního držitele.

Mgr. Veronika Štětínová z Univerzity Karlovy v Praze navázala na svého předřečníka, neboť jejím tématem bylo „*Vydržení v římském právu a dnes*“. Pozornost byla upřena zejména na současný OZ 2012 a opět jeho pojmosloví, konkrétně na řádnou, poctivou a pravou držbu, jakožto podmínky, které je nutno (mimo jiné) splnit pro vydržení. Opomínuto nebylo ani srovnání s předchozí právní úpravou vydržení, zákonem č. 40/1964 Sb., občanský zákoník. Dále autorka zmínila i otázku řádného a mimořádného vydržení.

Poslední před diskusí a přestávkou vystoupil **JUDr. Pavel Salák, Ph.D.**, z Masarykovy univerzity s tématem z dědického práva: „*Heres ex re certa versus singulární sukcese*“. V současné právní úpravě OZ 2012 je nově (na rozdíl od předchozí právní úpravy) zařazen i institut odkazu, který však ještě není ve společnosti zažitý a jeho zavedení může působit

různé obtíže. Jednak se jedná z hlediska jazykového o zažitý výraz „odkazují“, jímž se ovšem dnes spíše myslí „určuji za dědice“, a dále jde o představu zůstavitele, že jednotliví dědicové mají z pozůstalosti obdržet konkrétní věci. To pak může vést k problémům s určením, zda dotyčný má být dědicem či odkazovníkem. Proto je dle JUDr. Saláka na zvážení, zda by nemělo dojít k úpravě stávajícího znění OZ 2012 týkající se Falcidiánské kvarty, přičemž po překročení kvarty, by se již odkazovník posuzoval jako dědic.

V pátém bloku odezvěly čtyři příspěvky, první z nich z úst **JUDr. Kamily Bubelové, Ph.D.**, z Univerzity Palackého v Olomouci. Ta se zaměřila na „*Poživací právo – starý institut nově pojatý?*“, tedy na srovnání právní úpravy *usufructu* v římském právu a v OZ 2012. Na základě studia maďarské a polské právní úpravy, u nichž (na rozdíl od ČR) nechybí kontinuita ve vývoji poživacího práva, dochází autorka při rozboru římských pramenů k některým možnostem, jejichž využití by v současném právu eliminovalo budoucí problémy při aplikaci poživacího práva. Jedná se zejména o římská ustanovení o stipulaci kauce při zřízení *usufructu*, případně složení kauce v materiální podobě při předání věci do požívání.

V dalším příspěvku „*Vztah Falcidiánské kvarty a povinného dílu*“ se **JUDr. Bc. Radek Černoch** z Masarykovy univerzity vrátil do oblasti dědického práva. Zaměřil se nejen na vývoj a vztah obou institutů v římskoprávní úpravě, ale i v dalších pramenech práva, např. ABGB, BGB a OZ 2012. *Portio debita* a Falcidiánská kvarta se vyznačují mnoha společnými znaky – svou výší, přičemž výše povinného dílu se postupem času ustálila na jedné čtvrtině zákonného podílu právě v důsledku vlivu Falcidiánské kvarty a také funkcí, neboť obě slouží k ochraně dědiců, ať už nepominutelných, nebo dědiců obecně. Vzhledem k blízkosti obou institutů docházelo k jejich vzájemnému ovlivňování a prolínání. V neposlední řadě byla zmíněna též příslušná ustanovení OZ 2012, kde nalezneme jak povinný díl, tak Falcidiánskou kvartu.

Mgr. Adam Talanda z Univerzity Palackého v Olomouci ve svém příspěvku „*Darování pro případ smrti*“ pojednal o právní úpravě tohoto institutu v římském právu a v ustanoveních ABGB, vládním návrhu, a OZ 2012, do něhož se vrací po delší době, když předchozí občanské zákoníky z roku 1950 a 1964 tento institut neznaly. Již v římském právu docházelo ke sblížení tohoto institutu s odkazy, s čímž souviselo i omezování hodnoty poskytovaných darů pro případ smrti a odkazů. Mgr. Talanda následně upozornil na různé výkladové problémy, které vyvstávají, podíváme-li se na stávající právní úpravu. Ta předně nedůsledně přejala úpravu dle ABGB a vládního návrhu. Navíc pomocí darování *mortis causa* lze obcházet ustanovení dědického práva. Účastníci se poté v diskusi zabývali i otázkou rozdílnosti formy odkazu a darování pro případ smrti, okamžikem přechodu vlastnického práva k daru na obdarovaného a praktickými důsledky téhož v běžném životě.

Za Univerzitu Karlovu v Praze se představil také **Mgr. Martin Šlosar**, který pohovořil o „*Srovnání právní úpravy odpovědnosti představitelů státu v římském právu a dnes*“. Od obecných otázek týkajících se moci a s ní spojené odpovědnosti, která může spadat, i v závislosti na zkoumané době, do oblasti ústavněprávní, morální či náboženské, přešel ve svém příspěvku ke konkrétním komparativním příkladům: přechodu od římského království k republice a od Rakouska-Uherska k Československé republice. Zároveň zmínil jednotlivá opatření, která měla posílit takovýto přechod, případně zabránit návratu dřívějšího státního zřízení. Dále se autor zabýval principem nesesaditelnosti a výjimkou z něj, zbavením úřadu – abrogací, a případy, kdy k tomu docházelo.

Z Trnavské univerzity v Trnavě přijel na konferenci **Mgr. Matej Pekarik, Ph.D.**, který přednesl příspěvek z oblasti soukromého práva, konkrétně práva rodinného, s názvem „*Prvky rímskeho rodinného práva v moderných kodifikáciách*“. V něm se zaměřil především na právní úpravu manželství a rodiny v maďarském právním řádu.

Rodinnému právu se věnovala i **Mgr. Bc. Barbora Platzerová, Ph.D.**, z Univerzity Karlovy v Praze ve svém příspěvku „*Deductio in domum mariti a povinnosť soužití manželů v taiwanském občanském zákoníku*“. Nejprve shrnula podstatné teze příslušné evropské právní úpravy manželského práva – sňatečného obřadu, zejména uvedení manželky do domu manžela, resp. pravidel, kdy žena následuje muže do jeho bydliště, a v jakých případech se může žena nechat rozvést, a to nejen v justiniánských pramenech práva (Digestech, Codexu, Novellách), ale též ve francouzském Code Civil z roku 1804 a ABGB. Poté přednášející posluchače seznámila s vývojem úpravy manželského soužití, především otázky bydliště manželů v čínských občanských zákonících 20. století. Diskuse se pak zaměřila na možnost adopce manžela, který se vzdává svého kultu předků a přijímá bydliště manželky, a též na zabraňování vycházení žen z domácnosti (tzv. institut zlatých lilí).

Posledním vystupujícím byl **Mgr. Ján Šurkala** z Univerzity Komenského v Bratislavě s příspěvkem „*Rímskoprávne inšpirácie vybraných inštitútov ukrajinského pozemkového práva*“. Instituty, které autor podrobil rozboru z hlediska římskoprávního a ukrajinského práva, byly *emphyteusis* a *superficies*. Nejprve shrnul společné znaky těchto dvou institutů, a dále uvedl stručnou charakteristiku každého z nich. Jak *emphyteusis*, tak *superficies*, byly do ukrajinského právního řádu zavedeny pozemkovým kodexem účinným od roku 2002. Hlavní společné znaky úpravy těchto institutů ve starověkém Římě a na Ukrajině přednášející spatřuje v potřebě zabezpečit „oběh půdy“, neboť na Ukrajině je možnost změny vlastnického práva k pozemkům omezená, a zavedení *emphyteusis* a *superficies* je tedy praktickým řešením tohoto problému.

V šesti jednacích blocích zaznělo devatenáct příspěvků z oblasti soukromého i veřejného práva. Celkově se konference zúčastnilo třicet tři akademiků ze sedmi českých a slovenských univerzit. Na tuto konferenci naváže kolektivní monografie „*Soudobé reflexe římského práva*“.

V rámci konferenčního jednání bylo dohodnuto, kde se tato akce bude konat v roce 2016. Z České republiky se posune na Slovensko, a právní romanisty tentokrát přivítá Trnavská univerzita.

Závěrem lze shrnout, že veškeré odpřednášené příspěvky byly pro účastníky velmi inspirativní a mnoho z nich taktéž podnítilo zajímavou diskusi. Ta se mnohdy vztahovala i na vhodnost platné právní úpravy a možnost její změny tak, aby bylo lépe využito poznatků aplikovaných již ve starověkém Římě, nedocházelo ke zmatení tradičních pojmů a nepochopení institutů římského práva. Římské právo zůstává inspirací moderních kodifikací i v současné době, a je zřejmé, že bez jeho studia se dnes právníci sotva obejdou.

Kamila Stloukalová

Zpráva z „III. česko-slovenského právněhistorického setkání doktorandů a postdoktorandů“

Bylo by zbytečné zdůrazňovat, že časté setkávání akademických pracovníků je zvláště dnes velice důležité, neboť vytváří prostor pro rozvoj vztahů do budoucna, pomáhá v budoucí spolupráci a zvětšuje možnost udělení např. mezifakultních grantů. Vzájemné setkávání tak dnes představuje běžnou součást akademického života. Neplatí to však jen pro pedagogické pracovníky, nýbrž i pro studenty doktorského studia.

Z tohoto důvodu uspořádala Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně dne 10. června 2015 již třetí setkání doktorandů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva z českých a slovenských právnických fakult. Navázala tak na dvě předchozí velice úspěšná setkání konaná v minulých letech v Brně a v Bratislavě, z nichž byly právněhistorické obci předloženy výsledky ve formě konferenčních sborníků.¹ Dnes již tradiční červnová setkávání doktorských studentů navázala na úspěšné semináře doktorandů Katedry dějin státu a práva PrF MU konané v letech 2011 a 2012 za účasti jejich školitelů a na publikace přednesených referátů v konferenčních sbornících² a na webových stránkách právněhistorické společnosti The European Society for History of Law.

Setkání doktorandů a postdoktorandů mají za cíl umožnit začínajícím vědeckým pracovníkům výměnu zkušeností z jejich dosavadního studia a akademického života a vzájemnou prezentaci dílčích výsledků bádání, které vycházejí především z témat jejich disertačních prací. Přítomní akademičtí pracovníci tak mají možnost seznámit se s doktorandy z ostatních českých a slovenských fakult, což umožní rozvíjení případně další odborné spolupráce. Konkrétní příklad představuje zapojení celé řady doktorandů ze všech českých a slovenských právnických fakult do přípravy mnohosvazkové Encyklopedie českých právních dějin.

Brněnské setkání doktorandů a postdoktorandů zahájil vedoucí Katedry dějin státu a práva *prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.*, který přítomné účastníky přivítal a zdůraznil potřebu vzájemného setkávání právních historiků. Jelikož byl ze strany účastníků o třetí ročník doktorandské konference velký zájem a organizátoři obdrželi přes třicet přihlášených příspěvků, rozhodli se vytvořit dvě sekce, a to sekci moderních dějin státu a práva, kterou řídili *doc. JUDr. Karel Schelle, CSc.*, a *doc. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M., MA*, a sekci římského práva, starších dějin státu a práva a obecných právních dějin, které předsedali *Mgr. Jan Šejdl, Ph.D.*, a *prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.* Konferenci organizačně zajistil *JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.*

V této zprávě se podrobně zaměřím na jednání sekce moderních dějin státu a práva, která proběhla ve třech blocích. První blok zahájil absolvent doktorského studia na pražské právnické fakultě *JUDr. Lukáš Králík, Ph.D.*, který se věnoval osudům zemských věstníků v období první ČSR. Přítom poukázal na skutečnost, že česká právněhistorická literatura

otázky publikačních instrumentů stále pomíjí a mlčením je přechází i všechny současné učebnice právních dějin. Následující dva příspěvky náležely asi nejvýznamnější a také nejkontroverznější trestněprávní normě meziválečného období, a to zákonu na ochranu republiky z roku 1923. Nejprve *Mgr. Zuzana Illýová* z Právnické fakulty UK v Bratislavě přítomně seznámila se strukturou zákona a s konkrétními skutkovými podstatami trestných činů, které byly dle této právní normy postihovány. Na to navázal *Mgr. Jan Kazda* z Právnické fakulty MU, který se přímo zaměřil na jeden konkrétní případ projednávaný před Státním soudem, a to na tzv. židenický puč. Na základě rozsáhlého archivního výzkumu pak rekonstruoval celý proces, což následně vyvolalo následnou živou diskuzi o aplikaci této trestněprávní normy. První blok zakončil *JUDr. František Emmert* z Právnické fakulty MU, který přítomně seznámil s úpravou státního občanství podle mezinárodní smlouvy č. 300/1938 Sb., o otázkách státního občanství a opce s Německou říší, a podle norem platných v období tzv. Protektorátu.

Druhý blok příspěvků věnovaný poválečnému období zahájila *Mgr. Veronika Mojžíšová* z brněnské právnické fakulty, která se ve svém vystoupení zaměřila na jednu z kapitol z poválečného nuceného nasazení, a to na fungování a organizaci pracovních táborů a středisek pro neodsunuté Němce. Problematiku retribucí otevřel *Mgr. Michal Malatinský* z Právnické fakulty UK v Bratislavě, který se věnoval osudům německých poslanců Sněmu Slovenské republiky a jejich procesům před Národním soudem. Fungování retribučního soudnictví na příkladu Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi představila *Mgr. Daniela Němečková* z Právnické fakulty UK v Praze, která na základě prostudovaných archivních spisů provedla důslednou analýzu projednávaných druhů trestných činů a ukládaných trestů. Druhý blok zakončila *JUDr. Ivana Bláhová* z téhož pracoviště referátem založeným na důkladném vlastním archivním výzkumu, který se týkal legislativního procesu v době tzv. právnické dvouletky.

Závěrečný blok příspěvků otevřel *JUDr. Stanislav Pavol* z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici s tématem korupce v historii Československa. Ve svém vystoupení poukázal na to, že korupce není jevem charakteristickým pouze pro dnešní dobu, nýbrž že zde byla přítomna již od nepaměti. Zajímavý referát o vlastnictví zemědělské půdy v kontextu dvou pozemkových reforem na Slovensku pronesl *Mgr. Ján Sombati* z bratislavské právnické fakulty a v posledním vystoupení se *Mgr. Alexandra Letková* z téhož pracoviště věnovala historii spolkové činnosti na Slovensku a kontinuitě spolků.

V sekci věnované římskému právu a starším a obecným dějinám státu a práva s příspěvky vystoupili: *JUDr. Ľuboš Dobrovic* (Košice) – Zásada superficies solo cedit v římskom práve a v perspektíve zajtrajška; *Mgr. et Mgr. Robert Jakubiček* (Brno) – Obchodní aktivity inštitora v antickém Římě; *JUDr. Bc. Radek Černoch* (Brno) – Směry bádání o Falcidiánské kvartě; *Mgr. Kamila Stloukalová* (Praha) – Vztah rodičů a dětí ve starověkém Římě; *Marek Novák* (Praha) – Praescriptio longi temporis; *Mgr. Jan Šejdl, Ph.D.* (Praha) – Servitus iuris romani – servitus iuris contemporanei; *Mgr. Eva Dudášová* (Bratislava) – Procesná spôsobilosť žien v kontexte rímskeho práva; *Mgr. Martin Šlosar* – Pomáhat a chránit aneb policejní kompetence v římském právu; *Mgr. Matej Mlkvý, LL.M.* (Bratislava) – K niektorým metodologickým aspektom skúmania recepcie rímskeho práva; *JUDr. Igor Kišš* (Bratislava/PEUNI) – Najzaujímavejšie momenty veľkomoravského zákonníka „Zakona sudnyj ljudem“; *PhDr. Mgr. Jakub Razim, Ph.D.* (Brno) – Přemyslovské Čechy a říše na stránkách letopisu Lamperta z Hersfeldu; *Mgr. Bc. Alica Viržeková* (Brno) – Trestnopráv-

ne ustanovenia v Žilinskej mestskej knihe; *Mgr. Ján Šurkala* (Bratislava) – Právne aspekty mestských prísah slobodného kráľovského mesta Bardejov v 17. a 18. storočí; *Mgr. et Mgr. Lenka Šmídová Malárová* (Brno) – Právni režim naplaveniny a strže v českém právu; *doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD.* (Trnava) – Nespravodlivé a spravodlivé tituly španielskej conquisty Nového sveta podľa Francisca de Vitoria; *JUDr. Ján Puchovský, PhD.* (Bratislava) – Demokratická transformácia Španielska (1975–1978) a inštitúcia vlády a *JUDr. Ján Drgo, Ph.D.* (Trnava) – Výkonná moc v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v medzivojnovnej Európe.

Záverem je možné konstatovať, že se letošní ročník konference doktorských studentů a postdoktorandů oboru právních dějin a římského práva opět velice vydařil, a zbývá jen vyslovit přání, aby se v této započaté tradici pokračovalo i v dalších letech a abychom se tak i v příštím roce mohli opět setkat u prezentace výsledků vědecké práce nejmladší generace našich právních historiků.

S přednesenými příspěvky z brněnského setkání se bude moci odborná i nejšířší veřejnost seznámit v tištěném konferenčním sborníku, jehož elektronická verze bude zároveň uveřejněna i na webových stránkách brněnské právnické fakulty.

Jaromír Tauchen

Poznámky

- ¹ VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J.: *I. česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva: sborník příspěvků z konference*. Brno: Masarykova univerzita, 2013; ILLYOVÁ, Z. – ŠTEFANICA, J.: *II. česko-slovenské stretnutie doktorandov a postdoktorandov v obore právnych dejín a rímskeho práva: zborník z vedeckej konferencie ktorá sa uskutočnila dňa 11. júna 2014 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Atticum, 2014.
- ² Jednalo se o následující sborníky: VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J.: *Sborník ze semináře: sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 1 (2011)*. Ostrava: KEY Publishing, 2011; VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J.: *Sborník ze semináře: sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 2 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012; VOJÁČEK, L. – TAUCHEN, J.: *Sborník ze semináře: sborníky z doktorandského semináře katedry Dějin státu a práva Právnické fakulty MU č. 3 (2012)*. Ostrava: KEY Publishing, 2012.

Česko-slovenská právníká soutěž o nejlepší studentskou vědeckou práci za akademický rok 2014/2015

Ve dnech 10. až 11. září 2015 se v Bratislavě, v prostorách Univerzity Komenského, uskutečnila Česko-slovenská právníká soutěž o nejlepší studentskou vědeckou práci za akademický rok 2014/2015. Tato významná internacionální soutěž, umožňující reálné srovnání úrovně kvality badatelské činnosti nastupující generace právníků v oblasti jurisprudence, má již pětiletou tradici. V jejím organizování se každoročně střídají jednotlivé zúčastněné právníké fakulty. Do soutěže jsou přihlašovány práce oceněné ve fakultních a republikových kolech soutěže Studentská vědecká a odborná činnost (SVOČ), čímž je zajištěna jejich odborná kvalita.

Letošní rok bylo přihlášeno celkem 62 prací ze čtyř českých (Brno, Olomouc, Plzeň, Praha) a jedné slovenské univerzity (Bratislava). Právníkou fakultu Univerzity Karlovy zastupovalo celkem 25 soutěžních prací a jako jediná obsadila všech sedm sekcí. Oceněno bylo celkem 23 prací, z toho 11 prací předložených studenty PF UK. V šesti sekcích studenti z Právníké fakulty Univerzity Karlovy zvítězili, mj. i v sekci Římské právo a právní dějiny. Právě soutěžní práce v této sekci, které jsem se zúčastnil jako člen odborné poroty, ukázaly stoupající kvalitu juniorské české vědy, zvláště pak vědy vedené na Právníké fakultě Univerzity Karlovy.

Jiří Cihlár z Právníké fakulty Západočeské univerzity v Plzni zpracoval velmi poučavě na základě zahraniční literatury problematiku organizace francouzských vojenských soudů napoleonských válek a procesu před nimi, téma, jemuž se věnuje i v rámci svých volnočasových aktivit. Věnoval se nejen struktuře vojenské justice, ale rovněž rozboru dobových právních předpisů i aplikační praxi a v rámci diskuze osvětlil některé popularizované případy z pohledu legality. **Marie Kučerová** rovněž z plzeňské právníké fakulty provedla statistickou deskripci a následný rozbor obecních záznamů trestné činnosti jako důležitého a zatím poněkud opomíjeného zdroje poznání kriminality vybraných plzeňských předměstí na přelomu 19. a 20. století. Tento příspěvek se vyznačoval poctivou mravenčí prací s archivními dokumenty i přiměřenou úrovní právní analýzy. **Marek Novák** z Právníké fakulty Univerzity Karlovy v Praze v jediném romanistickém příspěvku soutěže provedl komparaci konstrukce právního institutu nabytí držby v římském právu, ve Všeobecném občanském zákoníku rakouském z roku 1811 (ABGB)¹ a v nyní účinném civilistickém kodexu,² přičemž ukázal, jak bez znalosti historického kontextu a terminologické kontinuity může pozitivistická právní věda interpretovat a užívat převzaté, resp. znovu zavedené odborné pojmy zkresleně, resp. nesprávně. Brněnská účastnice soutěže **Magdalena Petrů** soustředila svou pozornost na zdánlivě marginální, přesto však s ohledem na rekodifikaci obecného soukromého práva dle názorů jeho autorů pravděpodobně stěžejní, otázku včelařství. Pojednala o historické evoluci vývoje právní úpravy včelařství

v českých zemích s důrazem na nejdůležitější normy a zlomové změny v jejich úpravě. **Tereza Stará** z Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze vystoupila na téma „Vliv právnické dvouletky na pracovní právo“. Problematikou se studentka zabývá dlouhodoběji, když byla i předmětem její účasti v rámci studentského výzkumného projektu PF UK č. 260012/2014 Rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století, hlavního řešitele prof. JUDr. Jana Kuklíka, DrSc. Vítězem soutěže v právněhistorické sekci se stal zasloužený **Adam Csukás** z pražské právnické fakulty, který se ve svých badatelských počinech dlouhodobě věnuje historickým majetkoprávním institutům církevního a konfesního práva katolické církve na území dnešního Slovenska. Ve svém soutěžním příspěvku se zaměřil na ložné jako feudální přežitek, který významně zatěžoval věřící na Slovensku ještě dlouho po vzniku Československé republiky, kdy se ovšem stal dočasně obsolentním, dokud tohoto „ducha minulosti“ znovu nevyvolala k životu judikatura Nejvyššího správního soudu. Kolega Csukás své závěry neopíral přitom jen o teorii a normy, ale i o poznatky získané z reálného fungování této církevní dávky ve vybraných ordinariátech na východním Slovensku.

Celkově ukázala soutěž pozitivní trend obnoveného důrazu na vědeckou činnost studentů práva. Je třeba vyjádřit poděkování organizátorům i všem zúčastněným a přání, aby podobné akce nejen pokračovaly, ale i se množily a aby měla úroveň prací i do budoucna nadále vysokou, příp. ještě více vzestupnou tendenci.

Jiří Šouša jun.

Poznámky

¹ Patent č. 946/1811 Sb. z. justičních.

² Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

OBSAH

Statě

<i>Miroslav Černý</i> Počátky kanonistiky jako samostatné právní vědy	5–27
<i>Jan Kilián</i> Kašperskohorská městská správa a soudnictví za třicetileté války	28–39
<i>Boris Šalák</i> Soudnictví v neuherských zemích Rakouského císařství v době předbřeznové	40–61
<i>Petra Skřejpková</i> Právní dějiny na pražské Německé právnické fakultě	62–78
<i>Ladislav Vojáček</i> Vznik prvorepublikového zákona o pracovních soudech ...	79–96
<i>Michal Malatinský</i> Legislativne aspekty populačnej politiky Slovenského štátu (1939–1945).....	97–114
<i>Jozef Beňa</i> Právna zodpovednosť v defašizačnom zákonodarstve Československa a v medzinárodnom práve.....	115–140

Materiály

<i>Michal Tomášek</i> Poznámky k vývoji korejského práva	141–152
<i>Marek Starý</i> Münsterbergica – právněhistorický silesiakální rukopis v drážďanské univerzitní knihovně	153–191
<i>Vendulka Valentová</i> Právněhistorický pohled na vývoj Škodových závodů v letech 1860–1919	192–206

Práce studentů Právnické fakulty UK

<i>Marek Novák</i> Nabytí držby v římském právu a v novodobém českém právu	207–219
<i>Ivana Bláhová</i> Německé správní soudnictví v průběhu času	220–239
<i>Daniela Němečková</i> Laický prvek ve spisech Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi	240–252
<i>Alena Sojková</i> Personální očista na československých vysokých školách po roce 1945 se zaměřením na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze	253–272

Recenze

- Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I.
Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Spoločnosť PRO HISTORIA.
Prešov: Universum, 2009, 1171 s.
- Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II.
Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945.
Spoločnosť PRO HISTORIA. Prešov: Universum, 2011, 1093 s.
(*Katarína Zavacká*) 273–276
- Robert Bartlett: Oběšenec (Středověký příběh zázraku, paměti
a kolonialismu). Praha: Argo, 2014, 146 s. (*Radim Seltenreich*) 277–278
- Adriana Švecová: Trnavské meštianske závetý (1700–1871).
Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014, I. zväzok, 718 s.,
II. zväzok 700 s. (*Jozef Beňa*) 279–280
- Jan Kuklík, René Petráš (eds.): Právo a menšiny. Acta Universitatis
Carolinae – Iuridica 1/2013. Praha: Univerzita Karlova v Praze,
Právnická fakulta, 2014, s. 311 (*Monika Forejtová*) 281–283

Kronika

- Prof. JUDr. Stanislav Balík, CSc. 1928–2015 (*Ladislav Soukup*) 285–286
- Doc. JUDr. Jiří Kejř, DrSc. 1921–2015 (*Miroslav Černý*) 287–289
- Výzkumy právního postavení menšin v České republice v praxi
a jejich dlouhodobého vývoje (*René Petráš*) 290–293
- Zpráva z konference právních romanistů „*Scuola di perfezionamento sui
Fondamenti romanistici del diritto privato europeo*“ (*Marek Novák*) 294–295
- Historicko-právna analýza príčin a následkov druhej svetovej vojny
Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici
na Právnickej fakulte UMB v dňoch 4.–6. marca 2015 (*Ivana Šošková*) .. 296–397
- Jméno a právo (*Petra Skřejpková*) 298–300
- Diskuse o poválečné retribuci na Malé Skále
(*Daniela Němečková, Ivana Bláhová*) 301–302
- Zpráva ze XVII. konference právních romanistů České republiky
a Slovenské republiky konané ve dnech 15.–16. května 2015 v Praze
(*Kamila Stloukalová*) 303–307
- Zpráva z „III. česko-slovenského právněhistorického setkání doktorandů
a postdoktorandů“ (*Jaromír Tauchen*) 308–310
- Česko-slovenská právnická soutěž o nejlepší studentskou vědeckou práci
za akademický rok 2014/2015 (*Jiří Šouša jun.*) 311–312

Právněhistorické studie 45/2

Uspořádal: doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Autorský kolektiv

Prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc., JUDr. Ivana Bláhová, doc. JUDr. Miroslav Černý, Ph.D., JUDr. Monika Forejtová, Ph.D., doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D., Mgr. Michal Malatinský, Mgr. Daniela Němečková, Marek Novák, JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D., doc. JUDr. Radim Seltenreich, JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D., Mgr. et Mgr. Alena Sojková, doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc., JUDr. Marek Starý, Ph.D., Mgr. Kamila Stloukalová., PhDr. Mgr. Boris Šalák, JUDr. Ivana Šošková, Ph. D., JUDr. Jiří Šouša jun., Ph.D., JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M. Eur. Int., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc, JUDr. Mgr. Vendulka Valentová, prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., JUDr. Katarína Zavacká, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

Praha 2016

www.karolinum.cz

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0079-4929